

Olavi Louheranta

**SIPERIAA SANOIKSI
– URALILAISUUTTA TEOIKSI**

**Kai Donner poliittisena organisaattorina
sekä tiedemiehenä antropologian näkökulmasta**

Research Series in Anthropology
University of Helsinki

Academic dissertation
Research Series in Anthropology
University of Helsinki, Finland

Distributed by:
Helsinki University Press
PO Box 4 (Vuorikatu 3 A)
00014 University of Helsinki
Finland
Fax: + 358-9-70102374
www.yliopistopaino.helsinki.fi

Copyright © 2006 Olavi Louheranta
ISSN 1458-3186
ISBN 952-10-3528-5 (nid.)
ISBN 952-10-3529-3 (PDF)

Helsinki University Printing House
Helsinki 2006

ESIPUHE

Mikä yhdistää tutkijan tutkimuskohteeseensa? Pohdittuaan kysymystä vuosien ajan tutkimuskohteensa näkökulmasta ajautuu väistämättä tilanteeseen, jossa saman kysymyksen joutuu kysymään myös itseltään. Vastausta ei ole helppo antaa muutaman rivin mittaisessa esipuheessa. Kiinnostus Siperiaa ja laajemmin ottaen Venäjää kohtaan nousee omasta elämänhistoriastani. Kasvaminen toisen polven emigranttiperheessä synnytti halun muodostaa suhteen kadonneisiin ihmisiin ja paikkoihin. Siperiaan liitetyt entiteetit yksinäisyys, etäisyys ja kylmyys koetaan ja määritellään usein negatiivisesti ja ulkosyntyisesti – ne voivat kuitenkin olla positiivisia ja sisäsyntyisiä tekijöitä, merkkejä suhteessa olostä ja rajoista. Päästäkseen lähelle on matkustettava kauas, ja kaikkein pisimmät matkat tehdäänkin usein ihmisen mielessä.

Työni pariin minut johdatti professori Juha Pentikäinen tarjotessaan seminaarissa aiheeksi Kai Donnerin tutkijakuvan selvittämistä. Hän ohjasi myös minut kirjailija, tuottaja ja ohjaaja Jörn Donnerin puheille ja pohjusti näin vuosia kestäneen yhteistyön Jörn Donnerin kanssa, jota ilman työni ei olisi koskaan nähnyt päivänvaloa. Sivuvaineopintojeni aikana sain ilon tutustua kulttuuriantropologiaan ja oppialan silloiseen professoriin Matti Sarmelaan. Arkistotyövaiheen aikana Kain akateeminen jalanjälki paljastui uskontotieteen oppialaa suuremmaksi. Oppialan vaihto ja professori Sarmelan työleni antama tuki – niin akateeminen ohjaus kuin isällisen lempeä ja kannustava myönteiselämäinen – teki mahdolliseksi työn aloittamisen antropologian laitoksella ja sen jatkamisen pitkän tauon jälkeen.

Yhdeksänkymmentäluvun loppuvuosina taloudellinen tilanne niin Suomessa kuin omissa elämässäni ajoi minut terveydenhuollon pariin. Aluksi harharetkenä pitämäni, noin kuuden vuoden mittainen välivaihe osoittautui kuitenkin vain välisoitoksi. Työskentely Niuvanniemen kriminaalimielisairaalassa herätti halun ymmärtää enemmän ihmismielestä. Psykodynaamisen teorianmuodostuksen ja hoidon sekä psykiatrian piiriin minut johdatti psykoanalyttikko Salme Luostarinen. Kuluneiden vuosien ajan hän on jaksanut kannatella ja tukea sekä osoittaa niitä yhteyksiä, jotka ovat vieneet sekä työtäni että elämäni eteenpäin. Hänelle ja psykoanalyttikko Anne Tuohimaalle kuuluu näin kiitos työstä tiedostamattoman maailman 'henkioppaina'. Ilman psykodynaamista näkökulmaa tutkimukseni olisi varsin erilainen.

Keskeneräisen työn jatkamisen kynnyks on korkea. Matti Sarmelan lisäksi tätä kynnystä on ollut sahaamassa matalammaksi toinen työni ohjaajista, dosentti ja Kulttuurien museon intendentti Ildikó Lehtinen. Hänen yhteydenottonsa herätti minut liikkeelle ruususen unestani. Dosentti Lehtisen mielenkiinto aiheittani kohtaan ja aktiivinen opastus on ohjannut minua päättäväisesti eteenpäin. Myös työni fokuoimisessa olen hänelle paljon velkaa. Lämmin kiitos kuuluu myös työni esitarkastajille professori Juha Janhuselle ja professori Juhani U. E. Lehtoselle. Heidän lausuntonsa ja korjausehdotuksensa ovat jämaköittäneet työtäni sekä kiinnittäneet huomiotani terminologian, faktojen ja aineiston tarkempaan hallintaan. Kie- lenhuollossa minua ovat avustaneet FM Päivi Kiiski ja FK Jarmo Alatalo. Sosiaali- ja kulttuuriantropologian laitoksella väitöstyötäni ovat eteenpäin saattaneet professori Jukka Siikala ja professori Karen Armstrong sekä

Terhi Kulonpalo. Postmodernin antropologian, aikakauden ja ihmisyden tutkimiseen liittyvissä asioissa FT Taina Kinnunen ja piispa Wille Riekinen ovat sekä tietämyksensä että persoonansa kautta vaikuttaneet työhöni. Kirjasto-, arkisto-, museo-, valokuvaus- ja ATK-alan ammattilaisia olen menneiden vuosien aikana vaivannut monissa käytännön pulmissani. Heidän pitkämielisyytensä ja ammattitaitonsa ovat avanneet monta solmua.

Olen yrittänyt noudattaa edellä mainitsemiä henkilöiden opastusta ja neuvoja työssäni. Laiminlyöntejä ja virheitä jää silti jäljelle, ja työni puutteista olen vastuussa itse. Kiire, väsymys ja stressi ovat tulleet tutuiksi kolmen yhtäaikaisen työn ja hankkeen yhteensovittamisessa. Ilman taloudellista tukea työni olisi jäänyt kesken. Lämmin kiitos Suomen Kulttuurirahastolle, Suomen Kulttuurirahaston Pohjois-Savon rahastolle, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Albert Hämäläisen rahastolle ja Reino Ylösen muistorahastolle. Rahastojen takana istuvat ihmiset – edellä mainitusta joukosta professori Matti Sarmela, dosentti Ildikó Lehtinen ja piispa Wille Riekinen sekä monet muut, jotka ovat uskoneet työhöni.

Vanhempani sekä rakkaat ja läheiset, ystävät ja työtoverit tuntevat minut sekä hyvässä että pahassa. Siitä huolimatta he ovat seisleet rinnallani, kannustaneet ja rohkaisseet minua huonon hetken koittaessa ja poissaoloni jälkiä paikatessaan. Tämän tuen arvoa on mahdotonta mitata. Arjessa ympärilläni olevien ihmisten peukalonjälki näkyy minussa mutta myös tässä työssä – sekä aktiivisena että passiivisena jälkenä – ottakaa ja poimikaa lukiessanne mieleisen näköinen pala itsellenne. Kiitos teille. Ja kylmän hyväilevälle kosketukselle.

Niuvanniemessä 29. lokakuuta 2006 syksyn ensimmäisenä pakkaspäivänä

Olavi Louheranta

KUVALUETTELO

Kaaviot

1	Tiedon ja ymmärryksen lisääntymisen malli hermeneuttis- emansipatorisen tiedonintressin mukaisesti	25
2	Siperian keskus- ja aluehallinto	101

Taulukot

1	Tutkimuksessa esiintyvien kielikuntien ja kansojen uudet ja vanhat nimitykset	30
2	Tiedonintressit	33
3	Englannin yliopistoissa vaikuttaneita antropologitutkijoita ja opiskelijoita	49
4	Venäläisvallan ulottuminen Siperian läntisiin osiin	99
5	Tutkijoiden kirjoittamat kenttätutkimuskuvaukset Van Maanenin mukaan ristiintaulukoituna	141
6	Donnerin elämänsuoran tapahtumakaavio	198
7	Donnerin ensimmäisen Siperian matkan reitti ja siitä kertovat merkinnät	223
8	Donnerin toisen Siperian matkan reitti ja siitä kertovat merkinnät	226
9	Donnerin keräämä esinekokoelma aihealueittain	246
10	Tutkijan positio suhteessa osallistumiseen ja ryhmään kenttätyön aikana	258
11	Donnerin tyypittelemä Länsi- ja Pohjois-Siperian kansojen jakauma fyysisen antropologian mittausten mukaan	271
12	Ostjakkisamojedien <i>Iija</i> -kertomusten ja suomalaisten vanhamittaisten runojen temaattinen vertailu	298
13	Yksityisille kauppiaille myytyjen ja henkilöille myytyjen riistaeläinten määrät, niistä saatu kokonaishinta sekä yksittäisen tuotteen hinta ruplissa vuoden 1870 kurssin mukaan Tasin-Jenisein alueilta	319
14	Donnerin teoksissaan tekemiä viittauksia henkilöihin, teoksiin tai tutkimusmatkoihin	353
15	Donnerin teokset sijoitettuna Van Maanenin tekemään etnografisen kirjoittamisen luokitteluun	355

Kuvat

1	Kai Donner kymmenvuotiaana 1898	146
2	Kai Donner ylioppilaana 1906	146
3	Kai Donner komentopaikallaan Terijoella 1918 vaimonsa Gretan kanssa	159
4	<i>Itsenäisyytemme</i> teos vuodelta 1919	165
5	Kai Donnerin väitöskirja vuodelta 1920	182
6-7	Donnerin kielitieteellisen työn satoa	189

8	Donnerin asuinpaikka Tomskissa 1911	203
9	Donnerin reki kylässä lähellä Kolpašovoa	205
10	Asumus Ketjoelta	210
11	Teehetki Ketjoella 1912	211
12	Matkantekoa tarantassilla	219
13	Anna Šaibin ja kolme muuta Abalâkovan naista	221
14	Abalâkovan raitilla taitojaan esitteleviä poikia	221
15	Pukkol viitoittamassa suuntaa porokaravaanille tundralla talvella 1913	256
16	Aleksej Oldžigin	270
17	Ivan Berdnikov.	
18	Taistelu titaania vastaan: Pūnegusse ja Itja. Dibikovin piirros	295
19	Donnerin ajoporoja, pororeen eli nartan etujalakset ja ohjausriuku <i>nārə-pō</i>	314
20	Jeniseiostjakkien talviasunto <i>baggus</i> . Dibikovin piirros	329
21	Donner pukeutuneena sakui-turkkiin	332
22	Puukauhoja. Dibikovin piirros	336
23	Pororeki. Dibikovin piirros	336
24-27	Donnerin etnografista tuotantoa	352
28	Tymskin kirkkoherran vaimo	369
29	<i>Siperialaiskertomusten</i> vuoden 1959 suomenkielisen painoksen paperikansi	371

Kartat

1	Donnerin matkareitti syksystä 1911 syksyyn 1912	209
2	Donnerin matkareitti syksyllä 1912 ja talvella 1913	216
3	Donnerin vuoden 1914 matkareitti	222

ESIPUHE

KUVALUETTELO

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO

<u>Matkavalmisteluja</u>	1
<u>Tutkimuksen aihe ja tavoite</u>	2
<i>Miten tutkia henkilö- ja oppihistoriaa?</i>	4
<u>Aikaisempi tutkimus ja lähteet</u>	6
<u>Todellisuudesta tekstiin</u>	9
<i>Post-, anti-, ana- ja moderni</i>	9
<i>Strukturalismi</i>	11
<i>Dekonstruktionismi</i>	12
<u>Tekstistä kontekstiin</u>	13
<i>Kohti postmodernia antropologiaa</i>	13
<i>Postmoderni antropologia</i>	14
<i>Postmodernin antropologian kenttä</i>	16
<u>Postmoderni etnografia-analyysi</u>	22
<u>Keskeisiä käsitteitä ja määrittäyksiä</u>	26
<i>Antropologia, etnografia, etnologia ja kansatiede</i>	26
<i>Kansa ja alue</i>	29
<i>Paradigma Thomas S. Kuhnin mukaan</i>	30
<i>Tiedonintressi ja elämänsuora</i>	33

2. ANTROPOLOGIAN, KIELEN- JA KULTTUURITUTKIMUKSEN OPPIHISTORIALLISET LINJAT, PERINTEET JA MENETELMÄT VUOSISADAN VAIHTEESSA

<u>Suomalaiset tutkimusperinteet</u>	36
<i>Sosiaaliantropologinen tutkimusperinne</i>	36
<i>Kansanrunouden tutkimusperinne</i>	40
<i>Kielitieteen tutkimusperinne</i>	42
<i>Kansatieteen tutkimusperinne</i>	44
<i>Uskontoetnografinen tutkimusperinne</i>	46
<u>Antropologian tutkimusperinteet ulkomailta</u>	48
<i>Brittiläinen tutkimusperinne</i>	48
<i>Tutkimusta yliopistojen suojissa</i>	48
<i>Koulutuksen ammatillistuminen</i>	51
<i>Saksalainen tutkimusperinne</i>	52
<i>Rationalismin perintö</i>	52
<i>Henkitiede ja luonnontiede</i>	53
<i>Kansanpsykologia</i>	55
<i>Fyysinen antropologia ja rotuoppi</i>	57

<i>Pohjoismainen arktisten alueiden ja kulttuurien tutkimus</i>	61
Museoista löytöretkille	61
Tanskalainen tutkimus	62
Ruotsalainen tutkimus	64
Norjalainen tutkimus	67
<u>Antropologian kenttätömenetelmien kehittyminen</u>	69
<i>Varhaiset kenttäpioneerit</i>	69
Nojatuolista kentälle	69
Ensimmäiset laajamittaiset kenttätöhankeet	70
<i>Osallistuva kenttätömenetelmä</i>	74
Antropologian kadotettu sukupolvi	81
<i>Suomalaistutkijat kentällä</i>	83
Epäsuoran päättelyn todistus	83
Dionyysinen ja apolloninen kenttätötap	84
Apolloniset kielentutkijat	89
Dionyysinen Pälsi	92
Diplomaatit hevosen selässä	93
Kansatieteilijät kentällä	95

3. SIPERIA – TIETEEN ETUOIKEUTETTU PERIFERIA

<u>Siperia tiedemaailman ja politiikan polttopisteessä</u>	98
<i>Siperian valloituksen historia</i>	98
<i>Keskus- ja aluehallinto</i>	100
<i>Asutustoiminta, karkotukset, kauppa ja hengenviljely</i>	101
<i>Nationalismista kolonialismiin</i>	104
Toiseus peilipintana	104
Suomen tieteellinen siirtomaa	106
<i>Pietarin tiedeakatemian rahoittama tutkimus</i>	109
<i>Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimushankkeet</i>	111
<u>Tutkijat ja tekstit</u>	113
<i>Etnografinen kirjoittaminen</i>	113
Realistinen etnografinen tyyli	113
Konfessionaalinen etnografinen tyyli	114
Impressionistinen etnografinen tyyli	115
Kriittiset, formaalit, kaunokirjalliset ja yhdessä tuotetut tarinat	116
<i>Siperian tutkijoiden etnografiset tyylilajit</i>	118
M. A. Castrén	119
August Ahlqvist	122
K. F. Karjalainen	124
J. G. Granö	126
Toivo Lehtisalo	127
Sakari Pälsi	131
Wilhelm Radloff	133
M. A. Czaplicka	137

4. DONNERIN HENKILÖHISTORIA JA TUTKIJAJIDENTITEETIN MUOTOUTUMINEN

<u>Henkilö- ja kulttuurihistorialliset taustat</u>	142
<i>Sukunsa vesa</i>	142
<i>Osakunta- ja ylioppilaselämä</i>	146
<i>Kielikysymys</i>	148
<i>Uskonnollinen liberalismi</i>	151
<i>Poliittinen toiminta</i>	152
Aktivismi	152
Jääkäriliike ja kansalaissota	156
Oikeistolaisuuden organisaattori ja itäarkkitehti	159
Lapuanliike	163
Donnerin Suomi-visio ja antropologinen metateoria	163
<u>Tutkimusalamatriisin ja tutkijajidentiteetin muotoutuminen</u>	169
<i>Kielitieteelliset perusopinnot</i>	169
<i>Opintomatkat ulkomaille</i>	171
<i>Non scholae, sed vitae</i>	174
<i>Westermarckin seminaarissa</i>	177
<u>Integroituminen tutkimusperinteisiin</u>	178
<i>Tiedeyhteisön sosiaaliset siteet</i>	178
<i>Väitöskiistoja</i>	181
<i>Kenttätutkijat ja kamarioppineet</i>	184
<i>Opetustoiminta ja tutkimushankkeet</i>	185
<i>Yhteydet ulkomaille ja julkaisut</i>	193

5. KENTTÄPÄIVÄKIRJAN KERTOMAA

<u>Kenttätutkimusperiodi</u>	201
<i>Syksy ja talvi 1911 – 1912 Objoella</i>	201
Pietari	201
Tomsk, Narym ja Tymskoe	202
<i>Kevät ja kesä 1912 Tymjoella</i>	206
Napâsin markkinat	206
Matka Sajanille	207
<i>Syksy Ket- ja Jenisei-joilla 1912</i>	209
Veneilyä Ketjoella	209
Turuhanskin piirissä	212
Joulu Dudinkassa	213
<i>Porokaravaani Jeniseijoelta Objoelle talvella 1913</i>	214
Asumattomien tundrien halki	214
Elävänä Larjatskoeen	216
<i>Kesä 1914 Abalâkovassa</i>	218
<u>Tutkijan ja kentän välinen suhde</u>	226
<i>Kenttäkokemusten vaikutus tutkijan persoonaan</i>	226
Valmistautuminen kenttätutkimukseen	226
Kulttuurišokki	229

Ulos umpikujasta	235
Sopeutuminen samojedielämään	239
<i>Kenttätömetodia etsimässä</i>	243
Kamarityöskentelyä	243
Kansatieteellistä keruutyötä	245
Cambridgen kenttäpioneerien menetelmiä	247
Takaisin lähtöruutuun	248
Napatutkijoiden menetelmät	251
Osallistuvan työskentelytavan muodostaminen	257
Donnerin työskentelytavan arviointia	262
<i>Suhteet kentällä kohdattuihin ihmisiin ja kansoihin</i>	264
Dialogisuus	264
Rotusielu	267
Kansojen tyypittely fyysisen antropologian perusteella	269
Venäläiset	273

6. KENTÄLTÄ KANSIIN: TEKSTUALISAATIO

<u>Etnografiset kuvauskohteet</u>	278
<i>Uskonnollinen ilmiökenttä</i>	278
Totemismi	278
Animismi	281
Šamanismi	285
<i>Henkinen perinne ja folklore</i>	292
Henkisen perinteen kulttuuriraja	292
Itja-sankaritaru	293
Lönnrotin jalanjäljillä	296
<i>Yhteisö rakenne, oikeus ja hallinto</i>	298
<i>Sukupuolten väliset suhteet, avioliitto ja lapset</i>	303
Naisen asema	303
Seksuaalinen kanssakäyminen ja avioliitto	306
Lapset	308
<i>Elinkeinot ja talous</i>	310
Poronhoito	310
Metsästys ja kalastus	316
Kaupankäynti	318
Kulttuuriekologinen näkökulma	321
<i>Arkielämä</i>	325
Arkipäivä tundralla	325
Asuminen	328
Pukeutuminen	331
Kulkuneuvot sekä tarve- ja työkalut	334
<i>Ravinto, hygienia ja lääkintä</i>	336
Yleiset ravintoaineet	336
Ravitsemusantropologiaa	338
Puhtaus ja sairaudet	339

<u>Kai Donnerin antropologia ja etnografia</u>	343
<i>Tutkimusperinteet ja etnografia</i>	343
Kielitiede	343
Antropologia	345
Skandinaavinen kulttuuritutkimus	349
Donner ja antropologian tutkimusalat	349
<i>Kenttätyöntekijän ja etnografian odysseia</i>	
– <i>luova ja vakuuttava sana</i>	351
Etnografian legitimaatio	351
Donnerin etnografinen tyyli	354
Uhanalainen minuus ja konfessionaalisuus	355
<i>Valta ja etnografia – teksti, sukupuoli ja politiikka</i>	359
Faktaa, fiktiota ja fantasiaa	359
Kauno- ja matkakirjallisuus	361
Sukupuoli ja ydinminuus	366
Uhatut rajat	372

EPILOGI

LÄHDELUETTELO

KAI DONNERIN JULKAISUT

HENKILÖHAKEMISTO

PAIKKAHAKEMISTO

1. JOHDANTO

Matkavalmisteluja

”Sibiria

Tämä maa ulos tekee koko pohiaisen osan Asiasta. Se raiaa Jäämerta, Hiliaista merta, Chinan waldakundaa, Tattariaa ia Europa-Ryssän-maata. Se on sangen suuri, sillä se pitää avarudestans 105.000 qvadratipenikulma. Se ulos tekee kolmannen osan Asiasta ia on I ia yxi wijdes osan kertaa nijn suuri kujn koko Europa. Ne suurimmat wirrat ovat Obyn, Angara ia Lena. Iärvistä on Baikali se suurin, ia meren lahdista on Tungusin lahti se suurin ja näköisin. Maa on kylmää ia täytetty wuorilla, mettillä ia nevoilla, mutta on ihanat syöttö-maat, iosa wistaa olla monda willi itickaa, ioiden nahoista saadan tyrijtä pälsy-wärckiä. Suuruttans wastan on se harvahan asuttua. Wäki-luku ei astu ylitze 3 milionia. Se kuuluu Ryssän wallan ala ia asutaan monelda kansan-lailda, iotka taitan iakaa kolmeen pää-laihin: Urfödingarit, Tataarit ia Ryssät. Hallitzewainen religioni on kristillinen, kujtengin löytyy monda mahommedania ia pakanaa. Maa iaetan kolmeen maanherran läänijn nimittäin Tobols, Koliwan ia Irkuts.

Me merkitzem:

1. Tobols, koko Sibirian pääkaupungi ia guvernörin istuin obolskan maanherran läänisä. On se suurin Sibiriasa ia pitää wäkevää kauppa. Sisällä asuvasia on 20.000.
2. Koliwan, yxi regulieri kaupungi, on pääkaupungi yhdes maanherran läänis.
3. Irkutsk, pääkaupungi yhdesä maanherran läänisä ei kaukana Chinan raialda. On se paras kauppa-kaupungi koko Sibiriasa.
4. Kamtschatkan maa, yxi suuri niemi, avarudestans iotain nijn suuri kujn Italian niemi. On kuuluisa nijn muodoin kujn Ryssät siellä harioittawat kauppa Pohia-Americasa.” (Rinta-Nikkola 1999, 142-143).

Samuel Rinta-Nikkolan vuonna 1804 tekemä käännös *Geografia alkavillen* Daniel Djurbergin *Geografi för begynmare* -oppikirjan 4. painoksesta on eräs varhaisimpia suomeksi toimitettuja kuvauksia Siperiasta. Aasian maanosan seitsemättä, *Sibiria*-kappaletta kääntäessään Samuel Rinta-Nikkola tuskin tiesi, kuinka suureksi aarreitaksi tuo harvaan asuttu maankolkka seuraavan hieman yli sadan vuoden aikana suomalaisille tutkijoille muodostuisi. Djurbergin laatimasta lyhyestä kuvauksesta selviää kuitenkin merkittävä määrä sekä poliittista, historiallista että talousmaantieteellistä tietoa maanosasta, joka oli ennen 1800-lukua suomalaiselle tieteelle suurelta osin *terra incognita*. Aatehistoriallisessa mielessä modernin ajan historia oli aluevaltauksien aikaa. Imperiumit levittäytyivät ja asettivat rajansa yhä laajemmalle. Koko ja teho miellettiin menestykseksi ja tilan valloittaminen

katsottiin ylimmäksi tavoitteeksi. Tämä johti kehitykseen, joissa valtiot yrittivät pitää kiinni niin suuresta määrästä tilaa kuin mahdollista, merkittä sen omistamisen symboleilla sekä suojata valloitettuja alueita kielloin ja rajoituksin. Kilpajuoksu aluevaltauksissa aloitettiin maantieteellisesti ja luonnonolosuhteissa mitattuna helpommista kohteista, vaikeampia – kuten napa-alueiden – jäädessä viimeisiksi. Tällaiseksi valtaamattomaksi ja ei-kenenkään maaksi miellettiin myös Siperia, joka ”*Suuruttans wastian on se harvahan asuttua*”.

Venäläisten valloitusretkien ulottaminen Siperiaan ei vielä riittänyt täydelliseen omistusoikeuden saavuttamiseen. Alue oli monella tavoin omistamisen symbolien tavoittamattomissa. Modernin ja postmodernin aikakauden ajattelua tutkineen Zygmunt Baumannin mukaan ”luonto ei siedä tyhjää tilaa, vaan se haastaa toimintaan ja moittii joutilaita” (Bauman 2002, 139-140). Vielä 1800-luvulla tutkimusmatkailijoiden, virkamiesten, pappien ja tutkijoiden kartoilla oli yhä mustia tai valkoisia saarekkeita, jotka olivat neitseellisiä, huomiota vaille jääneitä alueita ja siksi itsessään merkityksellisiä. Viidakko, aarniometsä tai ikirouta sai heidät etsimään tuntemattomia järviä, heimoja tai kieliä.

Suomen sodan ja autonomian saavuttamisen jälkeen Siperiaa ryhdyttiin ottamaan haltuun kirjan ja kynän voimin, mutta kiinnostus kaukomaihin oli kylvetty jo edellisen sukupolven aikana. Maantiedon opettamisella lapsille, nuorille ja ylioppilaille oli 1750-luvun jälkeen Ruotsi-Suomessa paitsi kasvatuksellinen myös poliittinen ja taloudellinen merkitys, jota ilman ei 1800-luvun tieteellistä Siperia-liikettä olisi kenties koettu nyt tunnetussa muodossaan. Djurbergin *Geografi för begynnare* -teosta lukivat yläalkeiskoulussa kaikki ne suomalaiskansallisen herätyksen merkkimiehet, jotka myöhemmin tekivät matkoja Suomen lähialueille sekä kaukaisimmille seuduille (Laine 1999, xiv-xvii). Portti Aasiaan oli raollaan ja tie odotti matkamiehiä.

Tutkimuksen aihe ja tavoite

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää uralilaisen kielitieteen dosentti Kai (Karl) Reinhold Donnerin (1888 – 1935) Siperiaan suuntautuneita kenttätömatkoja ja niiden tuloksena tuotettuja etnografisia tekstejä. Donnerin kirjoittamien etnografisten kuvausten analysoimisen lisäksi tutkimuksen tavoitteena on tarkastella häntä osana aikansa poliittista ja oppihistoriallista traditiota. Vertailukohdan analyysille muodostavat Donneria edeltäneiden tutkijasukupolvien sekä hänen aikalaistensa ja kollegojensa etnografiset tekstit.

Tutkimus kuuluu kulttuuriantropologian alaan. Perusteltua olisi ollut tarkastella Donnerin tutkijakuvaa myös uskontotieteen, suomalais-ugrilaisen kielitieteen tai poliittisen historian perspektiivistä. Muista aikansa kielentutkijoista poiketen Donner hankki kuitenkin antropologisen kenttätutkijakoulutuksen Cambridgen yliopiston suojissa. Myöhemmin hänen tieteelliset ambitionsa keskittyivät arktisten alueiden kulttuuritutkimukseen. Tästä lähtökohdasta käsin työn tekeminen nimenomaan antropologian näkökulmasta käsin tuntui perustellulta.

Siperian kansojen tutkimuksen motiiveja ja taustoja on usein selitetty suomalaisten kansallisten tieteiden kehityksestä sekä kansallisromantiikan ja nationalismin aatteista käsin. On totta, että Suomalais-Ugriilaisen Seuran ja

erityisesti sen ensimmäisen esimiehen Otto Donnerin johdolla luotiin vuosina 1884 – 1914 Suomessa ja maailmalla ainutlaatuisen laaja tutkimusohjelma suomalais-ugrilaisen kielten ja kulttuurien tutkimiselle. Aiemmin Pietarin tiedeakatemian tai Keisarillisen Aleksanterin yliopiston taloudellisesti ja poliittisesti epävarman rahoituksen varassa ollut tutkimus pystyi nyt ensimmäistä kertaa pitkäjänteisesti ja systemaattisesti tarttumaan Matthias Alexander Castrénin määrittelemään etnografiseen tutkimustyöhön. Castrénilla kuten Otto Donnerillakin oli oman aikakautensa tiedeyhteisöä laajempi käsitys sekä suomalais-ugrilaisen kielen että kulttuurin rajauksesta. Heidän kaukonäköisyytensä ansiota on, ettei tutkimus jäänyt pelkästään suomalais-ugrilaisen kansojen ja Venäjän Euroopan puoleisten alueiden vangiksi, vaikkakin heidän tutkimushypoteeseihinsa liittyi myös paljon erehdyksiä. Tutkimustyö ulotettiin näin myös Siperiaan. Jokainen tutkijasukupolvi on tulkinut ja määritellyt Castrénin aloittamaa etnografista tutkimusperinnettä uudestaan (Itkonen 1962, 23-26). Donner liittyy kiinteänä lenkinä juuri tähän Castrénin voimakkaasti kenttätyöpainotteiseen etnografisen tutkimusperinteen jatkajiin paitsi henkisen eetoksen myös työskentelytapojensa puolesta.

Huomioimatta on usein kuitenkin jäänyt se tosiseikka, että Siperian tutkimus on myös ollut mitä suurimmassa määrin myös kansainvälisesti viritettyä. Skandinaavisella, venäläisellä, saksalaisella ja brittiläisellä etnografisella tutkimuksella oli osansa myös suomalaisen etnografisen tutkimuksen muotoutumiselle. Siperia kiinnosti tutkimuskenttänä paitsi suomalaisia myös ulkomaalaisia tutkijoita ja tieteen mesenaatteja.

Donner teki vuosina 1911 – 1913 ja 1914 kaksi tutkimusmatkaa Siperiaan samojedien keskuuteen. Donnerin lisäksi Suomalais-Ugriilaisen Seuran läheteistä muiden muassa Toivo Lehtisalo, Kustaa Fredrik Karjalainen, Johannes Gabriel Granö ja Sakari Päläsi viettivät vuosia Siperian tutkimuskentillä. Kukin heistä teki merkittäviä havaintoja tutkimiensa kansojen kielestä, esineellisestä sekä henkisestä kulttuurista ja uskonnosta. Varsinaisten tieteellisten julkaisujensa lisäksi he kirjoittivat runsaasti kenttäpäiväkirjamuistiinpanoja, kirjeitä ja matkakertomuksia tutkimusmatkoiltaan, joita julkaistiin jo varsin varhaisessa vaiheessa matkakertomuksina Suomalais-Ugriilaisen Seuran aikakauskirjoissa.

Pidän tutkimuksen keskeisenä tavoitteena vastauksen etsimistä seuraaviin kysymyksiin:

1. Mitkä tekijät vaikuttivat Donnerin uranvalintaan ja tutkimustyöhön?
2. Miten Donner ja hänen aikalaisensa työskentelivät kentällä?
3. Millaista etnografiaa hän ja hänen aikalaisensa tuottivat Siperian kansoista?

Uranvalinnan ja tutkimustyön spesifioimisen kannalta pidän tärkeänä selvittää Donnerin henkilöhistoriallista taustaa ja persoonallisuuden rakenteita pitäen silmällä näiden yhteyttä aikakauden tieteelliseen, poliittiseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen Suomessa ja ulkomailla. Näiden päämäärien selvittämiseksi on tutkimuksen kannalta tärkeää tarkastella, millaisia olivat tuon aikakauden tieteen tutkimusparadigmat, tutkimusalat ja miten ne muuttuivat vuosikymmenten vaihtuessa sekä miten Donnerin Siperiassa harjoittama tutkimus liittyy laajempaan oppihistorialliseen, tiedepoliittiseen sekä poliittiseen kokonaisuuteen. Kenttätyöjaksoa pyrin tarkastelemaan työskentelytapojen lisäksi myös tutkijan ja kentän välisestä suhteesta käsin. Lähtökohtani on, että

kenttätutkimusperiodilla on merkitystä valmiiseen, kirjalliseen muotoon saatettuun etnografiseen kuvaukseen. Tutkimuksen kannalta on myös tärkeää tarkastella, millainen Siperian kansojen tilanne oli 1900-luvun alussa osana etnografian Venäjän hallintoaluetta. Donnerin tuottaman etnografisen materiaalin aihe- ja tekstianalyysissä on olennaista pohtia, miten Donner valitsee kuvaamansa kohteet sekä arvottaa ja määrittelee vierasta kulttuuria. Etnografisen tekstin tuottamiseen vaikuttavat persoonallisten syiden lisäksi aikakauden tutkimusparadigmat. Oletukseni on, että tutkija kirjoittaa etnografiansa auki kenttäkokemuksensa, persoonansa, aikakauden tutkimusperinteiden ja yhteiskunnallisen tilanteen välisessä jännitteessä valitun näiden tekijöiden pohjalta työtään ja itseään parhaalla mahdollisella tavalla kuvaavat teemat sekä kirjoitustyylin. Kysymyksessä on siis etnografisen materiaalin osiin hajottaminen eli analyysi, joka sulkee sisäänsä myös psykobiografisen tutkimustyön.

Miten tutkia henkilö- ja oppihistoriaa?

John Van Maanen mukaan etnografisen tekstin analysoinnissa on merkittävää tuoda havainnoinnin piiriin se prosessi, jolla teksti on alun alkaen tuotettu. Tätä prosessia kutsutaan nimellä 'tekstuaalisaatio'. Termi itsessään on alun perin Paul Ricoeurin kehittämä (Ricoeur 1973). Tässä tutkimuksessa seurataan kuitenkin Van Maanenin esittelemää määritelmää, joka sulkee tekstuaalisaatioprosessin sisään tekstin tuottajan kirjoittamattoman käytöksen, uskomukset, arvot, rituaalit, suullisen tradition ja niin edelleen. Van Maanen näkee tekstuaalisaation laajassa merkityksessä. Hän huomauttaa, että ainoastaan tekstuaalisaation tuominen analyysin piiriin voi varustaa tutkijan riittävällä ymmärryksellä tulkittavan aineiston suhteen. Analyysiprosessi ei ole tässä mielessä tapahtuma-riippuvainen vaan pikemminkin kenttätutkimusriippuvainen prosessi. Henkilötutkimus muodostaa näin osan tekstitutkimusta. Tekstuaalisaation analyysi yrittää paljastaa ne toisen kertaluvun käännökset ja versiot kentän tapahtumista, jotka kenttätutkijan ja etnografian kirjoittaja itselleen kentän tapahtumista suodattanut (Van Maanen 1988, 97).

Suomalaista perinteentutkimusta hallitsevan paradigman jouduttua murrokseen 1960-luvulla tiedostettiin tarve ”päästä selville siitä, missä ollaan, mitkä ovat voimassa olevien tieteen pelisääntöjen lausumattomat lähtökohdat, ne metateoreettiset itsestäänselvytykset, joista tieteenalan sisällä ei juuri kiistää synny ja jotka alan opiskelijat omaksuvat useimmiten huomaamattaan kuin tietoisesti eritellen” (Lehtipuro 1980, 7). Oppihistorian kirjoittaminen tai sen täydentäminen, yhtä tutkijaa koskevalta osalta, on haaste, johon vastaamisen täytyy nousta kunkin tieteenalan omasta piiristä. Timo Salminen on suomalaisen arkeologian historiaa kirjoittaessaan kiinnittänyt huomiota siihen perusseikkaan, että historiankirjoitus voidaan jakaa joko tieteenhistoriaan tai oppialahistoriaan. Näistä tieteenalainhistoria jakautuu perinteisen tieteenfilosofisen internalismi – eksternalismi rajalinjan mukaisesti. Oppialahistoriaa puolestaan kirjoittavat alan tutkijat legitimoitakseen kulloisetkin tutkimustehtävät ja kysymykset. Näiden kahden puolen erottaminen ei Salmisen mukaan kuitenkaan ole yksiselitteistä (Salminen 2003, 20-22).

Kulttuuriantropologian historian kirjoittaminen ei muodosta poikkeusta edellisestä säännöstä. Kulttuuriantropologian historiankirjoituksen kes-

keinen auktoriteetti George W. Stocking Jr. on voimakkaasti kritisoinut antropologien itsensä kirjoittamaa oppialahistoriaa. Hän syyttää antropologeja siitä, että nämä viljelevät anakronismeja, vääristymiä, väärintulkintoja, harhaanjohtavia analogioita, kontekstin laiminlyöntejä ja tutkimusprosessin yksinkertaistamista kirjoittaessaan oppialahistoriaa (Stocking 1968, 8). Tämän menettelyn pohjalla on nähtävissä yritys perustella nykyhetken tilanne vetoamalla historian kulkuun. Tämänkaltainen 'presentismi' on Stockingin mielestä johtanut siihen, että suutarin tulisi pysyä lestinä ääressä eli antropologian historiankirjoitus tulisi jättää historioitsijoiden harteille. Kulttuuriantropologian historian toisen suuren miehen Adam Kuperin mukaan asia voidaan nähdä myös toisin. Hän kiinnittää huomion siihen, miten varhaisemmat oppialankirjoitukset, kuten Alfred Cort Haddonin ja Edmund Quigginin *The History of anthropology* (1910) sekä Robert Lowien *The History of Ethnological Theory* (1937) ovat antropologien laatimia. Kuperin mukaan eri tieteenalojen parissa voidaan nähdä 1960-luvulta alkanut kiinnostus oman oppialan menneisyyttä kohtaan. Tämä merkitsee sitä, että oppialahistorian kirjoittaminen on kolmella tavalla määrätynyt: menneisyyden todisteiden lisäksi oppialahistoriassa voidaan nähdä yhtäältä historian kirjoittajien kuin sitä lukevien tahojen tiedonintressit.

Suomessa Jorma Kalela on kiinnittänyt huomiota voittajien historian ja jälkiviisauden determinismin ongelmaan: "historiallisesti merkittävien teorioiden ja ratkaisumallien päästyä voitolle, voidaan tappion kärsineet vaihtoehdot unohtaa." Hänen mukaansa myös historistinen metaselitys, kysymys historiallisesta jatkuvuudesta, on joutunut uudelleenarvioinnin piiriin postmodernin filosofian myötä. Modernin länsimaisen kulttuurin esiinmarssi nosti jalustalle historiakäsityksen, jossa historiallista aikaa mitataan länsimaiseen tapaan kalenteriin, kelloon ja vallankäyttöön sitoutuen. Historialle on annettu universaalien liikkeen merkitys kategorisoimalla se samalla yksikkömuotoon. Asioiden näkeminen tapahtumina ja prosesseina on kuitenkin näkökulmana yhtä mahdollinen kuin ajatus historiasta ajan virtana. Historian suhde todellisuuteen ja aikaan on kauttaaltaan moniulotteisempi ja vaikeampi, kuin historian tutkijat haluaisivat uskoa. Kalela nimeää totuudelle vähintään kuusi ulottuvuutta: eettisen, tietoteoreettisen, metodologisen, kulttuurisen, poliittisen ja pragmaattisen. Tutkijan liikkuminen monitahoisella kentällä edellyttää myös Kalelan mukaan herkkyyttä kuunnella kaikkia edellä mainittuja tasoja, siis viime kädessä kykyä reflektioon ja itsereflektioon (Kalela 1990; Kalela 2000, 44-49, 111-167).

Tämän tutkimukseni lähtökohta on, että tieteenhistoria sekä oppialahistoria seuraa sitä kulloinkin kirjoittavan henkilön tiedostamia ja tiedostamattomia tavoitteita sekä metateoreettisia malleja. Kirjoittaminen on myös selkeällä tavalla kiinni yleisöstä, jolle historiaa kirjoitetaan. Näin on siis oletettavissa, että kirjoittajasta riippuen historiankirjoituksessa korostuvat joko tieteen internalistiset tai eksternalistiset tekijät. Mikäli edelliset tekijät painottuvat, kiinnittyy huomio tieteenalan sisäisiin tekijöihin toisin sanoen analyysin kohteena ovat tieteellisen aineksen tuotteet eli tutkimustulokset. Mikäli painopiste on jälkimmäisissä tekijöissä, ajatellaan tiede yhdeksi yhteiskunnallisen toiminnan alueeksi, jolloin siihen vaikuttavat monet ulkopuoliset seikat. Jälkimmäisessä tapauksessa huomion kohteena voidaan ajatella olevan tieteellisen tiedon prosessi enemmän kuin sen puhdas lopputulos (Pietilä 1983, 15-16).

Suomalainen perinnetutkimuksen historiankirjoitus on pitänyt esillä, tilanteesta riippuen, molempia näkökulmia. Voidaan todeta, että suomalaisen perinnetutkimuksen kenttään on muodostunut henkilö tutkimuksesta käsin avautuva historiankirjoituksen perinne, jonka tyyli puhtaata edustajia ovat Juhani U. E. Lehtosen *U. T. Sirelius ja kansatiede* (1972) sekä Veikko Anttosen *Uno Harva ja suomalaisen uskontotiede* (1987) tai Harry Halénin *Biliktu Bakshi: the Knowledgeable Teacher. G. J. Ramstedt's career as scholar* (1998) -tyyppiset teokset. Toisen ryhmän muodostavat esineisiin tai kirjallisten lähteiden tutkimuksen historiaan keskittyvät historiankirjoitukset. Näistä hyvinä esimerkkeinä ovat Pentti Aallon *Oriental Studies in Finland 1828-1918* (1971), Klaus Karttusen *Itää etsimässä – Eurooppalaisen Aasian-tutkimuksen vaiheita* (1992), Halénin ja Ilkka Antolan *Suomalaisen eksegetiikan ja orientalistiikan juuria* (1993) ja aiemmin mainittu Timo Salmisen *Suomen tieteelliset voittomaat* (2003). Kolmas ryhmä oppihistoriaa selvittäviä tutkimuksia ovat niin sanotut makasiinityyppiset tutkimukset, joihin on kerätty tietoja tutkijoiden elämänerroista, tutkimusmatkoista ja tieteellisen työn tuloksista. Tämän ryhmän lukuisista tutkimuksista esimerkkeinä mainittakoon Aallon *Suomalaiset itämaiden tutkijoina* (1960), Kerkko Hakulisen ja Olavi Heikkisen toimittama *Suomalaiset Aasian kävijät* (1980) ja Markku Löytösen toimittama *Matka-arkku – Suomalaisia tutkimusmatkailijoita* (1989).

Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt yhdistämään edellä mainittujen kolmen tutkimus- ja kirjoitusperinteen tapaa lähestyä tutkimus- ja tieteenhistoriaa. Tämä merkitsee tieteenhistoriallisen sekä oppialahistoriallisen näkökulman vaihtelua kulloisenkin tilanteen mukaan. Toivon työni valaisevan erityisesti kenttätutkimuksen historiaa ja menetelmiä, jotka suomalaisessa tutkimuksessa on lähes aina kuitattu maininnalla keruutyö tai viittaamalla historiallis-maantieteelliseen menetelmään. Pyrin myös osoittamaan, että suomalaisten Siperian-tutkijoiden ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkijoiden kenttätutkimus on löydettävissä selkeitä linjoja, joiden olemassaolo on aiemmin ole kiinnitetty huomiota. Tällöin tutkimukseni painopiste on antropologian ja etnologian keskeisen elementin, kenttätutkimuksen orientoituvaa.

Aikaisempi tutkimus ja lähteet

Suomalaisten etnografisen tutkimuksen kentässä Donneria voidaan pitää mielenkiintoisena mutta toisaalta myös marginaalisena tutkijana. Hänen saavutuksiaan ja tutkimustuloksiaan on arvioitu tähän asti paljolti vain filologian tai aikakauden uskonto- ja kansatieteellisten koulukuntajaon pohjalta. Aikaisempaa, yksinomaan Donnerin tutkijakuvaa selvittävää tutkimusta ei ole olemassa. Lyhyitä Donnerin tutkimustyötä ja tutkimusmatkoja kartoittavia katsauksia on laadittu tieteellisiin julkaisuihin sekä artikkeleihin, joissa on pyritty esittelemään hänen työtään milloin filologian, milloin etnologian näkökulmasta (Aalto 1971, 112; Hoppál 1989, 17; Joki 1988, 154-160; Korhonen 1986, 165-166 ja 172-173; Herlin 1967, 153-154; Vuorela 1977, 58-59; Flinckenberg – Gluschkoff – Garin 1992; Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 155-174; Ravila 1933a). Donnerin kielitieteellisen aineiston postuumien toimitustöiden on myös esitetty hänen työtään ja elämäänsä koskevia huomautuksia (Alatalo 2004; Joki 1955; Joki

1958). Erityisesti *Kamassisches Wörterbuchin* johdanto-osuudessa Aulis Joki antaa tärkeää tietoa Donnerin ja hänen informanttiansa välisestä suhteesta (Joki 1944). Vaikka Donneria esittelevät arvioinnit ovat kriittisimmillään tarttuneet hänen tapaansa koota ja tallentaa tietoa, on arvioihin kuitenkin sisällytetty ajatus hänen tutkimustyönsä ja tutkimusmatkojensa ainutkertaisuudesta (Joki 1974, 154-168). Ensimmäisessä, Donnerin kuoleman jälkeen julkaistussa nekrologissa G. J. Ramstedt käsitteli Donnerin asemaa osana tiedeyhteisöä sekä pohti hänen meriittiään nimenomaan tiedemiehenä ja tutkijana, mainiten erityisesti hänen isänsä Otto Donnerin, Castrénin ja muiden vanhempien tutkijoiden esimerkin hänen tutkimustyönsä innoittajina (Ramstedt 1936, 4-5 ja 11-12). Uusimman, professori René Gothónin *Suomen kansallisbiografiaan* kirjoittaman arvion mukaisesti voidaan kuitenkin puhua Donnerin elämäntyön eräänlaisesta rehabilitaatiosta. Gothónin mukaan Donnerin kielitieteellinen kontribuutio jäi vähäiseksi, mutta *Siperia*-teokseen kerätty etnografinen kuvaus muodostuu Donnerin merkittävimmäksi ja arvoltaan pysyvimmäksi tieteelliseksi saavutukseksi. Donnerin elämäntyötä on siis arvioitava etnografian näkökulmasta (Gothóni 2003, 404-405). Nämä katsaukset ovat kuitenkin jääneet yksittäisiksi viittauksiksi, eikä niitä ole tarkoitettu kattavasti selittämään Donnerin tutkijakuvaa. Viimeisin Donnerin tutkimusmatkoja esittelevä teos on Jörn Donnerin isästään ja isän etsimisestä kirjoittama kirja *Isän jalanjäljillä* (2006). Teoksessa on julkaistu Kai Donnerin kenttämuistiinpanoja sekä annettu runsaasti taustatietoja hänen persoonastaan, päämääristään sekä myöhemmästä elämänhistoriastaan.

Donnerin persoonasta ja elämäntyöstä on selvästi eroteltavissa tutkijan ja vuosisadan alkukymmenien poliittisen ja yhteiskunnallisen vaikuttajan roolit. Vaikka Donner vietti Siperiassa kolme vuotta, hän ei myöhemmin juurikaan ehtinyt hyödyntää keräämäänsä aineistoa. Aikaa tieteelliseltä työskentelyltä vei politiikka (Jörn Donner 1978, 8-11). Ainoa varteenotettava Donnerin henkilökuvaan pureutunut tieteellinen tutkimus on Martti Ahdin vuosien 1918 – 1919 oikeistoradikalismia käsittelevä tutkimus *Salliltoon ääriviivat* (Ahti 1987). Vaikka tutkimus on poliittisen historian ja nimenomaan erään aikakauden tarkastelua, se käsittelee kuitenkin Donnerin persoonan poliittista ja yhteiskunnallista ? perusteellisesti. Donnerin päiväkirjamerkinnot muodostavatkin Ahdin tutkimuksen erään keskeisen lähdemateriaalin (Ahti 1987, 25-26). Ahti käyttää Donnerin päiväkirjoja sekä kirjeenvaihtoa lähdemateriaalinaan myös kahdessa muussa työssään, 1920-luvun vuosiin sekä 1930-luvun alkuun sijoittuvassa tutkimuksessaan *Kaappaus* (1990) sekä Elmo E. Kailan elämänekertaa piirtävässä tutkimuksessaan *Ryssänvihassa* (1999). *Kaappaus* erittelee kolmen poliittisen konfliktin – vuoden 1921 suojeluskuntaselkkauksen, vuoden 1927 fasisen vallankaappauksen huhujen sekä vuoden 1932 Mäntsälän kapinan – oikeistolais-konspiraatiivisia taustoja. *Ryssänvihassa* teos puolestaan valottaa kahden samana vuonna syntyneen ja kuolleen aktivistin ja konspiraativistin, Kailan ja Donnerin, yhteistyötä, välirikkoa sekä niihin johtaneita syitä. Suomalaisten tiedemiesten – varsinkin valtiotieteiden ulkopuolelta tulevien tutkijoiden – poliittinen kanta ja ajattelu ei varsinaisesti ole ollut poliittisen historian tutkimuksen mielenkiinnon kohteena. Ahdin tutkimukset rikkovat tässä mielessä perinnettä tärkeällä tavalla, joskin tutkimuksen objektina on useimmiten poliitikko ja aktivisti Donner eikä suinkaan tutkija Donner.

Asetelma nostaa mielenkiintoisen kysymyksen, kuinka paljon nämä toisistaan poikkeavat roolit ovat nähtävissä Donnerin toiminnassa. Kuinka paljon filologiaa ja antropologiaa sekoituu politiikkaa – ja päinvastoin – politiikkaa filologiaan ja antropologiaan?

Historioitsija Pentti Renvall jakaa lähteet kahteen pääluokkaan: välitömään jäämistöön sekä esittäviin lähteisiin. Edellinen jakautuu esineelliseen ja henkiseen jäämistöön ja jälkimmäinen puolestaan suulliseen perimätietoon ja kuvalliseen ja kirjalliseen jäämistöön. Kirjalliset jäämistöt Renvall luokittelee niiden luonteen mukaisesti joko yksityisiksi, julkisiksi tai asiakirjamateriaaliksi (Renvall 1983, 117-135). Tämän tutkimuksen keskeinen aineisto muodostuu tiedeyhteisön kommunikaatiota ajatellen pääasiassa ei-muodollisesta, kirjallisesta materiaalista. Tutkimuksessa käytettävät lähteet ja aineisto koostuvat Donnerin päiväkirjoista sekä hänen ja tutkijakollegoiden kirjeistä. Huomiota ansaitsevat myös Donnerin matkallaan keräämä mittava esinekokoelma¹ sekä useita satoja kuvia käsittävä valokuvakokoelma². Donnerin kenttätutkimusjaksolta kirjoittamat päiväkirjamerkinnot eivät kuitenkaan kaikilta osin ole kattavat. Päiväkirjat kattavat ajanjaksot 14.8.1912 – 4.10.1912, 16.11.1912 – 8.1.1913, 15.1.1913 – 5.2.-1913, 18.2.1913 – 5.5.1913, 7.6.1914 – 12.10.1914. Lisänä joukossa on vuoden 1911 syksyn ja vuoden 1912 kevään tapahtumista kertovia muistitapanoja sekä jokunen päiväämätön vihkonen. Kenttätutkimusjakson ulkopuolella Donner on kirjannut ajatuksiaan päiväkirjaan sattumanvaraisesti vuosina 1916 – 1924.

Donneria koskevaa lähdeaineistoa säilytetään Valtionarkiston, Helsingin yliopiston kirjaston, Suomalais-Ugrilaisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkiston, Svenska Litteratur Sällskapetin Suomen Kirjallisuusarkiston, Helsingin yliopiston arkiston, Åbo Akademin käsikirjoitusosaston, Kansallismuseon sekä Museoviraston valokuvaarkiston kokoelmissa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran arkistosta löytynyt, vuonna 1938 valmistunut noin viidentoista konseptisivun mittainen luettelo on ilmeisesti Martti Liimolan valmistama kopio³ Donnerin jäämistön sisällystöstä. Vaikka luettelo sisältääkin nykyisin Helsingin yliopiston kirjastossa, Valtionarkistossa ja Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa säilytettävää materiaalia, sisältyy siihen lisäksi viittauksia muistiin merkittyihin satuihin, uhri-lauluihin ja -rukouksiin, matkakertomuksiin, tarinoihin ja arvoituksiin, joita ei identifioida edellä mainittuihin kokoelmiin. Vaikka puuttuvan aineiston jäljittäminen ei ole onnistunutkaan⁴, luettelo antaa kuitenkin joitakin tietoja tutkimusmatkoilla kerätystä materiaalista ja tavoista, joilla tietoja kerättiin. Tähän puuttuvaan aineistoon ei näin suoranaisesti voida viitata, ja syvemmälle menevät johtopäätökset jäävät arvailujen varaan. Tutkimuksessa pidäydytään käsikirjoitettuun materiaaliin ensisijaisena lähteenä. Tutkimuksessa käytetään apuna myös Donnerin pojalta, kirjailija Jörn Donnerilta saatuja suullisia taustatietoja, jotka osaltaan ovat täydentäneet puuttuvaa tutkimusaineistoa.

---

1 Kansallismuseon mittava 256 esinettä käsittävä kokoelma, luettelo VK 4934 Donnerin itsensä laatimana.

2 Kansallismuseon kuva-arkiston Donnerin kuvamateriaali vuodelta 1911-1914.

3 SUS:n arkisto 2. 6. Luettelon kansilehdellä mainitaan kopio sekä Martti Liimolan nimi.

4 Tiedusteluja suorittanut Donnerin jäämistön haltija kirjailija Jörn Donner sekä professori Joakim ja Kai Otto Donner.

Kalelan mukaan lähdekritiikki on muutamana viime vuosikymmenenä kokenut suuren muutoksen. Lähteet eivät enää ole luotettavia tai epäluotettavia vaan informatiivisia ja siten käyttökelpoisia todisteina. Lähteiden valinnan ja kirjoittamisen välinen kysymys on noussut tämän myötä keskeiseksi kysymykseksi. Kalelan mukaan ”Lähdeaineiston riittävyden muuttuminen tiettyjen lähderyhmien läpikäymisen vaatimukseksi merkitsisi, että edeltä käsin tiedettäisiin, mitä aineistoa tutkimuskohteen kulttuurin kuvaamiseksi tarvitaan.” (Kalela 2000, 88-96,169). Oikein – väärin, vähän – paljon kysymyksiä mielekkäämpää on pohtia tutkijan kysymyksenasettelun perusteluja suhteessa lähdeaineistoon. Tällöin tutkimuksen luotettavuutta ja uskottavuutta voidaan arvioida paremmin kuin aiemmin kuvatussa vastakkainasettelussa.

Todellisuudesta tekstiin

Post-, anti-, ana- ja moderni

Tutkimukseni metodologiset ratkaisut pohjautuvat Yhdysvalloissa 1986 käynnistyneeseen tieteelliseen keskusteluun, jonka aikana kulttuuriantropologian keskeiset epistemologiset ja metodologiset väittämät ja etnografisen tekstin tuottaminen ovat joutuneet perinpohjaisen uudelleenarvioinnin ja kritiikin kohteeksi. Tämän postmodernin antropologian nimellä tunnetun koulukunnan eräs keskeinen tuntomerkki on klassisten etnografisten kuvastuun analysointi, tulkinta ja dekonstruktio. Koulukuntana tai tutkimus-suuntana liike on varsin hajanainen, ja useat sen piiriin luettavat tutkijat ovat ammentaneet vaikutteita muista keskeisistä antropologisista koulukunnista, kuten strukturalistisesta ja tulkitsevasta antropologiasta sekä useista tieteenfilosofian teorioista ja virtauksista. Tämän vuoksi olen katsonut parhaaksi esitellä postmodernia antropologiaa laajemmin, lähtien ensin liikkeelle postmodernista ja edeten vasta tämän jälkeen postmoderniin antropologiaan.

Postmodernismia tai postmodernia käsittelevän tai aihetta sivuavan tutkimuksen paras tuntomerkki lienee tutkijan anteeksipyyntö siitä, ettei postmodernin määrittely ole mahdollista. Tämä on johtanut siihen, että käsitettä postmoderni on pidetty tyhjänä, eräänlaisena nonsense-määreenä, tai että käsite postmoderni on joko yritetty kiertää, pilkkoa osiinsa tai nimeä se jollakin muulla tavalla. Hyvänä esimerkkinä tästä voidaan tarkastella vaikkapa keskeisen postmodernin ajattelijan Baumannin tapaa kirjoittaa postmodernismista väistämällä käsite ja puhumalla sen sijaan نکتهasta modernismista. Baumannin esimerkkiä ovat seuranneet useat muut postmodernit ajattelijat ja taiteilijat (Appignanesi & Garratt 1998, 3-4; Bauman 2002, 32; Bertens 1995, 3; Graham & Doherty & Malek 1992, 2-6; Pool 1991, 312-313; Pulkkinen 1996, 44-45). Postmoderniksi ajattelijaksi tai taiteilijaksi tunnustautuminen on ollut harvinaista. Silti postmodernismista kirjoitettujen julkaisujen määrä on valtava. Postmoderni tuntuu olevan kaikkialla ja ei-missään. Tämä on yksi postmodernin ominaisuuksia: on mahdotonta piirtää selviä rajoja asioiden ja ilmiöiden ympärille, kaikki kiinteä ja eroteltavissa oleva tuntuu muuttuvan nestemäiseksi ja samalla toisiinsa liukenevaksi, ääriviivat katoavat eikä postmodernista sipulista ei löydy ydintä vaan kuoria kuorien päältä. Siitä huolimatta, että postmoder-

nin määrittäminen on ongelmallista tai että kukin tutkija on tyytynyt määrittämään sen omalla tavallaan, on paikallaan nostaa esille joitakin postmodernin ominaispiirteitä ja ajatteluun keskeisesti vaikuttaneita teoreetikkoja.

Postmoderni ja kaikki samaan käsitteperheeseen liittyvät johdannaiset, kuten postmodernismi ja postmodernisaatio, viittaavat aikakauteen. Sanaa postmoderni on käytetty jo 1870-luvulla, mutta ensimmäisenä käsitettä postmoderni suhteessa moderniin on käyttänyt tietyvästi Federico de Onis 1930-luvulla viitattaessa näin modernista erottuvaan vähemmistöön (Featherstone 1991, 7). Etuliite post- viittaa jonkin, tässä tapauksessa modernin epookin jälkeiseen, edeltävään tai sen hylkävään aikaan. Modernin aika-kaudeksi määritellään yleensä vuosien 1890 – 1910 välinen ajanjakso, tätä seuraavaa vuosien 1910 – 1945 aikaa kutsutaan modernin liikkeen ajaksi ja 1950-luvulta alkanutta ajanjaksoa nimitetään postmoderniksi ajaksi (Manganaro 1990, 5-6; Lyotard 1992, 89-90). Mutta miten on mahdollista, että postmoderni viittaa modernia edeltävään aikaan? Tässä törmätään jälleen erääseen postmodernia ajattelua leimaavaan piirteeseen. Postmodernismi kyseenalaistaa historian suuret kertomukset, joista yksi on ajatus lineaarisesta kehittyvästä historiasta. Tässä mielessä postmodernismia ei voi pitää modernin jatkona vaan kysymys on pikemminkin hetkestä, jolloin moderni tulee tietoiseksi itsestään ja palaa takaisin kohti nykyhetkeä, jatkuvaan syntymän tilaan. Tätä ajatusta on edustanut erityisesti postmodernin tiedon ja tieteen teoriaa kehittänyt ranskalainen filosofi Jean-François Lyotard (Lyotard 1986, 79-82; Manganaro 1990, 8). Post-etuliite voitaisiin siis paremman puutteessa korvata anti- tai ana-etuliitteellä (Lyotard 1992, 93).

Postmoderni ajattelu työskentelee kolmen suuren ongelman – reproduktion, representaation ja legitimaation – kanssa. Tämä on suoraa seurausta siitä, että postmodernismilla on juurensa sekä taiteessa, kielitieteessä että länsimaisessa kulttuurikritiikissä. Postmodernismilla tarkoitetaan toisaalta 1950-luvulla syntyneitä ja 1960-luvulla huippuunsa nousutta monimuotoista anti-modernia taidesuuntausta. Ensimmäisessä vaiheessa erityisesti kuvataiteet joutuivat kyseenalaistamaan olemassaolonsa perustan. Myöhemmin, 1970-luvulla nullistuksia koettiin arkkitehtuurin, kirjallisuuden ja muiden taidesuuntien piirissä. Postmodernia aikaa on kutsuttu myös taiteen tuhon, kriisin tai negaation ajaksi. Yksinkertaistaen kriisissä oli kysymys siitä, että määritelmä taiteesta todellisuuden kuvaajana oli tullut tiensä päähän tai joutunut ainakin vahvasti kyseenalaiseksi. Yritys esittää sitä, mitä ei viime kädessä ole taiteen keinoin esitettävissä, johti lopulta koko esteettisen prosessin hylkäämiseen. Kysymys oli modernin taiteen konkurssista: taiteen representaation, reproduktion ja legitimaation ongelmat johtivat yhä nopeammin vaihtuvien suuntausten syntyymiseen, jotka määrittivät itsensä suhteessa edellisiin liikkeisiin. Teknologinen kehitys ja kulutusyhteiskunnan muutoksen nopeus johtivat tilanteeseen, jossa raja taiteen ja todellisuuden välillä hämärtyi ja lopulta katosi (Appiganesi & Garratt 1998, 35, 47-49). Taide ei tällöin representoi todellisuutta vaan viittaa itse itseensä. Taide ei ole vain uuden taiteen muodon esittämistä vaan elämäntapa, jossa taiteilija on postlokaalin tajuntakultin sielunmatkailija (Bertens 1995, 74-75). Taideteos puolestaan on puhdas simulakrumi, merkki ilman viitettä todellisuuteen.

Strukturalismi

Toinen postmodernismin kasvualusta löytyy strukturalismista, erityisesti niin sanotusta poststrukturalismista, joka keskittyi selvittämään kielen merkitystä ajattelulle. Filosofissa, lingvistiikassa ja semiotiikassa⁵ koettiin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisen puolikkaan aikana vaihe, jossa kieltä, sen käyttöä ja suhdetta todellisuuteen hahmottavat teoriat nousivat yleisen mielenkiinnon kohteiksi. Strukturalismin teoreetikot yrittivät luoda ja määrittää metalingvististä tilaa, jossa kielijärjestelmän, puheen tai kulttuurin tutkiminen olisi mahdollista ja mielekäästä. Erityisesti merkityksellisiä strukturalistiselle, poststrukturalistiselle ja sitä kautta postmodernille ajattelulle olivat sveitsiläisen kielitieteen professorin Ferdinand de Saussuren teoriat. Saussure erotti kielijärjestelmän (*langue*) puheesta (*parole*), nimesi merkierittelyssä merkitsijän (*signifiant*) ja merkityn (*signifié*), määritteli näiden kahden suhteen merkiksi ja loi pohjan kielen binaariselle mallille. Binaarisista malleista tärkeimpiä olivat lauseiden syntagmaattiset ja paradigmaattiset suhteet sekä kuvailmaisujen eli trooppien, metaforan ja metonymian erottaminen toisistaan (Fiske 1996, 66-76, 81-83; Hosiaisuusluoma 2003, 580-581, 894-895; Lehtonen 2000, 39-41, 132-133).

Saussurea voidaan pitää strukturalismin lisäksi myös yhtenä semiotiikan keskeisistä perustajista. Semiotiikan perusajatukseksi on, että kaikkia kulttuurin ilmiöitä voidaan tutkia merkijäjärjestelmänä. Poststrukturalistit, joista merkittävimpana voidaan pitää Saussuren seuraajaa Roland Barthesia, yrittivät kehittää sekä strukturalismista että semiotiikasta metakielen, jonka avulla tavallisten kielten tutkiminen olisi tullut mahdolliseksi. Poststrukturalistit yhtyivät Saussuren näkemyksiin kahdessa merkittävässä kohdassa: he pitivät ulkopuolisen todellisuuden ja kielen merkitykset erossa toisistaan ja ajattelivat merkitysten syntyvän kielen sisällä. Toiseksi he katsoivat, ettei yksityisillä merkeillä ole merkitystä muutoin kuin sen kautta, miten ne sijaitsevat tekstissä. He hylkäsivät kuitenkin Saussuren ajatuksen, että merkit itsessään muodostaisivat faktoja. Tämä merkitsi poststrukturalistisen ajattelun kääntymistä kielestä kohti diskurssia. Diskurssi nähtiin tekstiä laajemmaksi ja dynaamisemmaksi käsitteeksi inhimillisten merkitysten tuottajana. Diskurssi koostuu joukosta lausumia, jotka representoivat kulloinkin puheena olevaa aihetta koskevaa tietoa. Toisin kuin kielen, diskurssin merkitykset eivät ole mielivaltaisia tai abstrakteja, vaan ne määräytyvät suhteessa historiallisiin, yhteiskunnallisiin ja institutionaalisiin rakenteisiin. Diskurssit voidaan siis määritellä yhteiskunnallisiksi käytännöiksi, jotka yhdessä muiden diskurssien kanssa muuttavat sosiaalista todellisuutta (Lehtonen 2000, 67-72). Diskurssi siis eroaa kielisysteemistä neljällä tavalla: toimimalla ajassa, suhteessa subjettiin, suhteessa maailmaan ja suhteessa vastaanottajaan. Vastaava rajapinnan analogia on löydettävissä myös strukturalismin (kielisysteemi, *langue*) ja hermeneutiikan (diskurssi, *parole*) väliltä. Strukturalismi toimii suljetussa ja hermeneutiikka puolestaan avoimessa systeemissä (Kusch 1986, 40-41).

Myös Claude Levi-Straussin luomalla strukturalistisella antropologialla oli merkittävä vaikutus Saussuren ajatusten soveltamiseen yhteiskunnalliseen ja institutionaalisiin ilmiöihin. Levi-Strauss ulotti binaarisen mallin sosiaalisten suhteiden jaotteluun sekä ulkomaailman ilmiöiden järjestämi-

5 Semiotiikkaa nimitetään ranskankielisellä alueella myös semiologiaksi.

seen loogiseksi ajattelun symboleiksi. Levi-Straussille totemismi on yksi kategorisen ajattelun muoto. Hän käytti hyväkseen myös Barthesin vasta-kohtaparista järjestelmää, vaikkei kutsunutkaan järjestelmää samalla tavoin kuin Barthes (Levi-Strauss 1966, 35-74, 156-159; Leach 1970, 44-51). Nämä ajatukset siirtyivät lähes sellaisenaan postmodernin ajattelun piiriin. Käännekohtana voidaan pitää vuotta 1976, jolloin ranskalainen poststrukturalismi rantautui Yhdysvaltoihin ja monet poststrukturalistiset teorit ja postulaatit adoptoitiin sellaisenaan osaksi postmodernia ja dekonstruktivistia ajattelua (Bertens 1995, 6, 112). Saman vuoden marraskuussa järjestettiin Milwaukeeissa Wisconsinin yliopistossa ensimmäinen postmodernin tieteellinen kongressi, *The International Symposium on Post-Modern Performance*, tapahtuma, jolla oli suuri merkitys Lyotardin ajatusten läpimurrolle Yhdysvalloissa.

Dekonstruktionismi

Kolmanneksi postmoderni ja moderni voidaan käsittää kahtena erilaisena ajattelun muotona, maailmankuvana tai asenteena inhimilliseen kulttuuriin: Modernit ajattelijat ja kriitikot olettavat, että on mahdollista paljastaa ja asettaa näyttille eri kulttuuri-ilmioiden perusteet tai niiden takana oleva liike ja intentio tuomalla esiin näiden ilmiöiden kova, pelkistämätön ydin. Postmodernistit pitävät tätä prosessia mahdottomana ja kiinnittävät huomionsa modernissa kulttuurissa toistuviin muotoihin, kritiikin paljastamiin kerroksiin ja hylkäävät ajatuksen modernin kulttuurin muuttumattomasta perustasta tai sitä ohjaavan liikkeen intentiosta (Pulkinen 1996, 45; Bertens 1995, 7-11). Postmoderni on luonteeltaan anti-perustavaa, ja siksi se lähestyy kulttuuria dekonstruktion/konstruktion, kriittisyyden, refleksisyyden, analyysin ja tulkinnan menetelmin. Postmodernin dekonstruktion tavoitteena on paljastaa tekstin⁶ alla piilevien kerrosten, metakertomuksien, olettamukset, jotka ovat luonteeltaan piileviä tai tukahdettuja. Näiden elämää, yksilöä ja yhteiskuntaa jäsentävien tiedostamattomien koodien, oletamusten ja poissa- tai läsnäolevaksi määrittelevien rakenteiden ja artikulaatioiden tarkoitus on läpi historian ollut joko legitimoita tai sulkea pois 'oikeat' tai 'väävät' ainekset tai yksilöt.

Dekonstruktio kohdistaa huomionsa tässä vallankäyttöön ja siihen, miten sitä ilmaistaan eri rakenteissa. Valtarakenteiden murtamista, näkyväksi tekemistä tai niistä vapauttamista ei kuitenkaan ymmärretä modernissa, marxilaisessa tai vallankumouksellisessa mielessä: ei ole kysymys siitä, kuka omistaa tuotantovälineet tai onko työntekijä erotettu näistä erilleen. Kriitikki kohdentuu koko systeemiin sekä sen läpikäymään rakennemuutokseen, länsimaiseen kehityskulttiin ja tieteellis-tekniseen tuotantomalliin, joka jättää yksilön vapaaksi, mutta identiteetiltään aikaan ja paikkaan sitoutumattomaksi kuluttajaksi. Dekonstruktioistit omaksuivat, erityisesti Yhdysvalloissa, keskeiset poststrukturalismin ajatukset, ja dekonstruktionis-

---

6 Teksti on tässä yhteydessä ymmärretty laajassa merkityksessä. Sanaa käytetään kuvaamaan kaikkea niitä elämän perinteisiä kertomuksia, modernin ajan narratiiveja, joilla elämään ja yhteiskuntaan vaikuttavat käsitteiden, rakenteiden ja instituutioiden olemassaolo on totuttu perustelemaan ja joilla niiden asema on legitimoitu. Ajattelijasta riippuen rinnakkain käsitteen teksti kanssa käytetään rinnakkain käsitteitä kertomusta, selontekoa, tarinaa ja vierasperäistä narratiivi-käsitettä (Lyotard 1985, 9).

mia voidaankin pitää poststrukturalismin yhdysvaltalaisena versiona. Dekonstruktion kohteena ovat olleet erityisesti tieteellinen tieto ja sen legitimointi, jonka näkyvimpänä kriittikkona on pidettävä Lyotardia. Historian, vallan ja seksuaalisuuden dekonstruktiosta tunnetaan parhaiten historioitsija Michel Foucault, joka kutsuu harjoittamaansa dekonstruktiota nimellä epistemologia, viitaten näin kriteereihin ja järjestelmiin, jotka tekevät vallan diskurssit mahdolliseksi. Aiemmin mainittu Baumann puolestaan on soveltanut postmodernia kritiikkiä erityisesti sosiologiaan, käsitellen yksilöllisyyttä ja yhteisöä, emansipaatiota, työtä, aikaa ja tilaa modernin aikakauden jälkeisessä maailmassa. Psykoanalyttisella kentällä vaikuttaneita revisionisteja ovat puolestaan olleet Jacques Lacan ja Julia Kristeva. Tämän lisäksi postmoderniin ajatteluun ovat keskeisellä tavalla vaikuttaneet muihin muassa Jean Baudrillard, Jacques Derrida, Jürgen Habermas, Richard Rorty, Susan Sontag ja Robert Venturi, joihin työdyn tässä yhteydessä viittaamaan vain nimeltä.

Tekstistä kontekstiin

Kohti postmodernia antropologiaa

Antropologialla on ollut keskeinen osa postmodernin liikkeen synnyssä ja sen piirissä harjoitetussa tekstikritiikissä. Tilanne on pitkälti seurausta kolmesta eri tekijästä. Ensimmäiseksi kysymys on amerikkalaisen ja eurooppalaisen akateemisen järjestelmän sekä antropologisten perinteiden välisestä erosta. Yhdysvalloissa tieteellisten organisaatioiden rakenne ja rahoituspohja ovat olleet erilaisia kuin Euroopassa. Nuorille tutkijoille tataan yleensä uransa alkuaikana niukka mutta riittävä rahoitus työskentelyä varten. Häneltä odotetaan yleensä myös tällöin tuloksia, joiden yleinen mielenkiinto ja sovellettavuus ratkaisevat tutkijan myöhemmän urakehityksen. Antropologiassa tämä on merkinnyt sitä, että tutkijalle ei makseta vain perustutkimuksesta tai aineiston keräämisestä jostakin tietystä kulttuuri-ilmiöstä vaan tämän ilmiön selvittämiseen laaditun teorian testaamisesta. Kuhnlaisittain ajateltuna tämä on tarkoittanut sitä, että Yhdysvalloissa antropologian paradigmoja syntyy jatkuvasti ja tieteenä antropologia on jatkuvassa kriisityneessä tilassa. On mahdotonta etsiä yhtä tai muutamaa tutkimusta dominoivaa paradigmaa, sillä antropologia laajana tieteenalana on jatkuvassa kosketuksissa muihin eri tieteenaloihin ja näiden paradigmoihin (Escobar 1993, 377; Weber 1987, 15-19, Sarmela 1977, 7).

Toiseksi monet Yhdysvalloissa työskentelevät antropologit ovat olleet antropologian lisäksi kiinnostuneita myös kirjoittamisesta ja kirjallisuudesta. Amerikkalaisista antropologeista ainakin Margaret Mead, Edward Sapir ja Ruth Benedict ovat mieltäneet itsensä myös kirjailijoiksi. Levi-Straussin ja Clifford Geertzin lisäksi Victor Turner, Mary Douglas ja muutamat muut näkyvät antropologit ovat olleet muokkaamassa ja suuntaamassa tutkimusta kirjallisuuden tutkimuksen suuntaan. Edellä mainituista antropologeista erityisesti Geertzin kehittämällä tulkitsevalla eli symbolisella antropologialla on ollut suuri merkitys postmodernin antropologian läpimurrolle (Fardon 1992, 28-30). Kolmas tekijä, joka on kytenyt antropologit kiinteästi postmoderniin debattiin on ollut kysymys vallasta, erityisesti perinteisten siirtomaaimperiumien hajoamisen jälkeisessä post-

kolonialistisessa tilanteessa. Kolonialismin hajoaminen oli nopeinta Ranskan siirtomaissa. Vietnamin ja Algeriassa puhjenneet konfliktit toimivat osaltaan kolonialismin romuttumisen katalysaattoreina. Vastaava kehitys koettiin myöhemmin myös Englannin siirtomaissa.

Pelkistetysti voidaan sanoa, että antropologit syyllistivät itsensä, toisinaan syytä ja toisinaan taas syyttä, kolonialististen valtarakenteiden pönkittämisestä (Asad 1973, 10-18, 112-114). Toisaalta kysymys oli perinteisen osallistuvaan havainnointiin perustuvan kenttätöön sekä visualismin kritiikistä. Osallistuva havainnointi ja aineistonkeruu kentältä koettiin tapahtuvaksi objektivoidusta, ulkopuolisesta näkökulmasta. Tämä asenne välittyi etnografisesta tekstistä, tarkemmin ottaen niistä poissaolon kerroksissa, joita etnografiseen tekstiin ei ollut kirjoitettu. Sama voidaan tehdä myös toisin: alleviivaamalla kenttätöntekijän läsnäoloa kentällä ja luomalla sitä kautta luotettavuuden representaatioita tekstiin. Klassisessa etnografisessa kuvauksessa kertojan, so. antropologin ääni manifestoi kulttuurin kuvausta ja kenttätöön ikävät sattumat, kuten sekaannukset, epäonnistumiset, suunnitelman muutokset, lakaistaan näkymättömiin. Erityisesti Edvard Saidin vuonna 1978 ilmestynyt *Orientalism* (1979) kritisoi tapaa, jolla eurooppalaiset ja amerikkalaiset antropologit ovat visualisoineet itäisiä kulttuureja, erityisesti arabikulttuureja (Manganaro 1990, 8-9).

Postmoderni antropologia

Edellä kuvaillun eri taiteen ja tieteen aloilla vaikuttaneen postmodernin liikehdinnän sekä antropologian sisäsyntyisten syiden yhteisvaikutuksesta antropologinen yhteisö ja aika oli kypsä postmodernin antropologian ohjelmajulistukselle. Sellaisena voidaan pitää James Cliffordin ja George E. Marcusin toimittamaa teosta *Writing Culture –The Poetics and Politics of Ethnography* (1986). Tämän lisäksi Marcusin ja Michael M. J. Fischerin kirjoittamalla *Anthropology as Cultural Critique* (1986) sekä Richard G. Foxin toimittamalla *Recapturing Anthropology* (1991) teoksilla on ollut suuri merkitys postmodernin koulukunnan ajattelun esittelemisessä. *Writing Culture* onnistui keskeisessä tavoitteessaan: se herätti runsaasti keskustelua antropologian epistemologiasta, kenttätöystä ja etnografisesta kirjoitusprosessista. Vilkkaimmillaan keskustelu oli heti kirjan ilmestymisen jälkeen ja jatkui välillä tynempänä, välillä taas myrskyisämpänä noin viiden vuoden ajan. Keskustelua ja mielipiteiden vaihtoa aiheesta käytiin erityisesti *Current Anthropology*, *Cultural Anthropology*, *Critique of Anthropology* ja *Dialectical Anthropology* -lehtien palstoilla.

Postmodernieiksi antropologeiksi mielletään yleensä edellä mainittujen kirjoittajien lisäksi myös muut *Writing Culture* -teoksen kirjoittamiseen osallistuneet henkilöt: Stephen A. Tyler, Vincent Crapanzano, Renato Rosaldo, Talal Asad, Paul Rabinow, Mary Louise Pratt ja Robert Thornton. Mainittu joukko tunnetaan myös Santa Fe -ryhmänä, ensimmäisen seminaariapaikkansa mukaisesti. Olen edellä pyrkinyt osoittamaan, että postmodernin antropologian esiinmarssissa on ollut kysymys pitkän aikavälin jatkumosta, ei teologisen ilmoituksen kaltaisesta viisaudesta. Jälkimmäisen kaltaisia piirteitä on kuitenkin nähtävissä Santa Fe -ryhmän toiminnassa, erityisesti sen alkuvaiheissa. Vuosi Santa Fe -ryhmän kokoontumisen jälkeen julkaistiin *Current Anthropology* -lehdessä seminaarin esiraportti:

”Resurssien vuoksi osanottajien määrä rajattiin kymmeneen. Valitsimme heidät niiden henkilöiden joukosta, joiden tiemme aktiivisesti kirjoittaneen seminaarin keskeiseen aihepiiriin kuuluvista aiheista. Jotkut osanottajista ovat olleet viimeaikaisia etnografian uudistajia; --- toiset taas ovat systemaattisesti kehittäneet kirjallisuuskriittistä lähestymistapaa ja soveltaneet sitä historiallisiin ja nykyisiin kulttuurikuvauksiin. --- Kahdeksalla osanottajalla oli tutkinto antropologiasta, yhdellä historiasta ja yhdellä kirjallisuustieteistä. Jokainen heistä on pyrkinyt työssään ylittämään oppiaineensa rajat ja kyseenalaistanut oman tyylilajinsa etsimällä tarvitsemiaan vastauksia historian, kirjallisuuden, antropologian, politiikan ja filosofian lähteistä.”⁷ (Marcus & Clifford 1985, 267).

Kertomus ryhmän jäsenten kutumisesta, tässä yhteydessä kutsutuista ja valitusta, heidän aikaisemmasta tietoisuudestaan sekä meriteistään noudattelee messiaan opetuslapsien tai pyöreän pöydän ritarien vokaatiota. Myös itse seminaarin vietossa voidaan nähdä lähes myyttisiä piirteitä: 16 – 20. huhtikuuta 1984 ryhmä tutkijoita, joista kukin jo edeltäpäin itse tykönään on havainnut klassisen etnografisen työskentelyn ongelmat, saatetaan yhteen toistensa kanssa. Eristyksissä muusta maailmasta, erityisesti akateemisesta taustaryhmästään, tämä joukko keskustelee ja myöhemmin kirjoittaa tämän ilmoituksen kaltaisen sanomansa artikkeleiksi. Vuosi tämän ajankohdan jälkeen annetaan varoitus, huutavan ääni erämaassa, joka julistaa postmodernin antropologian sanoman tuloa koko akateemiselle maailmalle. Vielä vuosi, ja valmiina on kirja, modernin ajan antropologian mentaalinen ruumiinavaus, antropologian itsereflektiota peräävä julkilausuma, epistemologinen revisionointi, joka kertoo luonnontieteellisesti, positivistisesti ja empiirisesti rekonstruoidun antropologian ajan päättymistä sekä uuden, tulkitsevan ja refleksiivisen antropologian valtakunnan tulemistä. Vaikutelma profetiasta on niin ilmeinen, että Clifford joutuu kieltämään tämän intention olemassaolon: kysymys ei ole profetoimisesta vaan etnografian takaisin valtaamisesta ja uudelleen muokkaamisesta (Clifford 1986, 24; Marcus & Fischer 1986, 24).

Tarkoituksellista tai ei, postmoderni – refleksiivinen – antropologia sai ansaittua huomiota osakseen. Kriittisimmillään postmodernia antropologiaa moitittiin kaikki käy -relativismista, subjektivismista, nihilismistä ja soplismista. Uskontotieteessä erityisesti Donald Wiebe on pitänyt poststrukturealistista ja hermeneuttista antropologiaa ”kummallisina tunkeutujina”, jotka sekoittavat tulkinnan ja luonnontieteen toisiinsa. Pelastusta tilanteeseen on haettu entistä rohkeammasta tukeutumisesta luonnontieteisiin, psy-

---

7 “ For reason of institutional support, the number of participants was limited to ten. We selected them among persons we knew to be actively writing in area relevant to seminar’s central emphasis. Some of participants have been recent innovators in the writing of ethnography; --- other have been systematically developing textual and literary-critical approaches to the history and present state of cultural representation. --- Eight of the participants were formally trained in anthropology, one in history, one in literary studies. All have sought to transcend disciplinary boundaries in their work, questioning genres and drawing as needed from historical, literary, anthropological, political, and philosophical sources.” (Marcus & Clifford 1985, 267).

kologiaan ja käyttäytymistieteisiin sekä darwinismin revisionoinnista (Pitkänen 2003). Antropologit puolestaan ovat nähneet postmodernin etnografian vikana sen kiinnittämättömyyden kontekstiin. Poliittis-taloudelliset determinantit jäävät teksteissä liian vähälle huomiolle samoin kuin antropologisen yhteisön sosiaalinen konteksti: julkaiseminen, opettaminen ja uralla eteneminen. Myös kulttuuri-käsitteen kritiikki on saanut aikaan vastareaktion: erityisesti Lila Abu-Lughod on vastustanut kulttuuri-käsitteen hylkäämistä (Sangren 1988, 422-424; Kutznar 1997, 135-143; Abu-Lughod 1991; Brightman 1995, 528-531). Valtaosa antropologeista näyttää kuitenkin tavalla tai toisella myöntäneen postmodernin antropologian ajatusten paikkansapitävyyden, erityisesti ajatuksen refleksiivisyyden vaatimuksesta (Fox 1991, 5-7; Strathern 1990, 109). Keskustelu on saanut antropologit analysoimaan myös tulkitsevan antropologian ja postmodernin antropologian välistä suhdetta. Tämä on johtanut siihen, että postmoderni kulttuurikritiikki nähdään ei vain yksittäisenä protestiliikkeenä vaan osana epistemologiaa ja varhaisempaa kulttuurikritiikkiä (Scott 1992, 378-388; Webster 1983, 188-200; Spencer 1989).

Epäselvyyttä muutoinkin sekavassa ilmiössä aiheutti myös se, kenen joukoissa kukin antropologi – niin postmodernin ryhmän sisällä kuin sen ulkopuolella – katsoi seisovansa. Ainoana Santa Fe -ryhmästä vain Tyler on varsinaisesti tunnustautunut postmodernistiksi (Manganaro 1990, 10; Pool 1991, 310). Syystä tai toisesta antropologit ovat olleet varsin haluttomia tunnustautumaan postmoderneiksi (Escobar 1993, 383). Poromiesten kyynistä lausahdusta ”poromies syö omaa poroa vain ollessaan kyläilemässä naapurissa” mukaillen voidaan todeta, ”toisen antropologin etnografian olevan yleisin paikka, mistä antropologi voi postmodernin vaivattomimmin tavoittaa”. Santa Fe -ryhmän ulkopuolelta vain harva antropologi on tunnustautunut tyylipuhtaan postmodernin etnografian kirjoittajaksi. Tyler onkin todennut, ettei edes postmodernista etnografiasta voi antaa esimerkkiä, mutta silti jokaisessa etnografiassa on postmodernia vaikutusta. Postmoderni voi ottaa käyttöönsä minkä tahansa muodon, mutta se ei koskaan realisoitu täydellisesti (Tyler 1986, 136). Esimerkkeinä etnografioista, joissa postmoderni henki on selkeästi nähtävissä, on usein mainittu Crapanzanon *Tuhami: Portrait of a Moroccan* (1980) ja Dennis Tedlockin *The Spoken Word and the Work of Interpretation* (1983) ja Michael Taussigin teos *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man* (1987). Taussig itse ilmoittaa kirjansa esipuheessa etnografiansa olevan todellisuuden fiktiota ja kirjan aiheen olevan jatkuvassa kommunikaation tilassa itsensä kanssa (Taussig 1987, XIII-XIV). Taussigin tyyliä on tosin syytetty liiallisesta modernismista, sillä sen ei kaikkialta osin katsota saavuttavan postmodernin ideologista pohjaa (Kapferer 1988, 85-95).

Postmodernin antropologian kenttä

Mitä postmodernit antropologit sitten oikeastaan tekevät? Samaa kuin antropologit aikaisemminkin: työskentelevät kentällä ja kirjoittavat etnografioita. Nyt kuitenkin vain paremmin tietoisempina antropologian ja etnografian relatiivisuudesta. Vaikka tekstit ovat saaneet keskustelussa kulttuuria keskeisemmän roolin, ei postmodernia antropologiaa voida pitää paluuna nojatuoliantropologian aikaan, eikä antropologia voi redusoitua pelkäksi

kirjallisuuden alalajiksi (Marcus & Fischer 1986, 32-33). Postmodernin antropologian tuntomerkinä on pidetty sen epäluuloista asennetta tieteellistä antropologiaa sekä empirismää ja positivistista induktiota kohtaan. Postmodernit ajattelijat, niin antropologit kuin tieteenfilosofit, ovat olleet kiinnostuneita erityisesti Kuhnin paradigmateteoriasta, koska se problematisoi erään keskeisen tieteen metakertomuksen, ajatuksen tieteestä kumuloituvana, totuutta lähestyvänä väittämien joukkona (Rengger & Hoffman 1992, 129-130). Postmodernissa ajattelussa koetaan näin muodoin ongelmalliseksi myös todellisuus ja siitä määrittämään pyrkivät tieteelliset representaatiot. Tieteellinen tieto on kokonaisuudessaan sosiaalinen konstruktio, puhdasta tietoa lopun perin ei siis ole olemassa. Postmodernisti katsovat tämän johtaneen myös antropologiassa representaatioiden kriisiin. Tieteellisen esiintyvän antropologian takaa on itse asiassa löydettävissä politiikkaa ja ideologiaa, joka pönkittää jo kolonialismin aikana luotuja valtarakenteita. Siinä missä länsi on 1950-luvulta lähtien luopunut näkyvästä otteestaan siirtomaihin, ovat kolonialistiset valtarakenteet löytäneet turvapaikkansa etnografisista kuvauksista, joissa ne piilotettuina legitimoidaan tieteelliseksi totuudeksi (Kuznar 1997, 132-157). Postmodernin antropologian tehtävänä on pitää yllä *Native point of view* -näkemystä, dialogisuutta sekä lakkaamatta suunnata katse kohti omaa työskentelyä sekä kirjoittamista. Tämä refleksiivisyyden vaatimuksen postmodernit antropologit ulottivat koskemaan myös toisten antropologien tekstejä, erityisesti antropologian klassikoita. Klassikoiden kohdalla tavoitteeksi asetettiin tietoisuuden saavuttaminen siitä ironiasta, joka näistä teksteistä reflektion ja dekonstruktion keinoin löydettävissä (Marcus & Fischer 1986, 21; Strathern 1990, 113; Crapanzano 1991, 432).

Postmodernit antropologit ovat kiinnostuneita mentaliteettien historian, antropologisen historian ja mikrohistorian tutkimuksesta. Sekä antropologit ja edellä mainittujen uusien historian tutkimussuuntauksien edustajat työskentelevät samankaltaisten kysymysten parissa: he yrittävät tavoittaa fonosentristä kommunikaatiota, joko vieraan kulttuurin tai alempien kansankerroksien ei-kirjallista kulttuuria. Myös historian epäjatkuvuus, tutkijan auktoriteetti vs. subjektiviteetti, vallan tai valtavirran ulkopuolelle jäävät ryhmät, refleksiivisyys ja narratiivisuus kuuluvat sekä antropologien että historioitsijoiden jaettuihin kiinnostuksen kohteisiin. Erityisesti Levi-Straussin, Geertzin, Carlo Ginzburgin, Le Roy Ladurien tutkimukset ja kirjoitukset ovat tulleet huomioiduiksi niin historioitsijoiden kuin antropologien puolelta (Clifford 1986, 3; Ginzburg 1996, 167, Davis 1996, 10-17; Salmi 1996, 16-17; Peltonen 1988; 11; Peltonen 1992, 14-62; Peltonen 1996; 7-35; Rosaldo 1986: 77-87, 93-97). Postmodernia antropologiaa ei oikeastaan voida pitää itsenäisenä, yksittäisenä tyylinä vaan viittauksena eri tyyliin, jotka vastustavat modernismia, mukaan lukien ne hankkeet, joissa pyritään erilaisten esimodernien tyylien elvyttämiseen (Pool 1991, 312-313).

Postmodernin antropologian esiinmarssin myötä antropologien kenttätöitä ja etnografista kirjoittamista ryhdyttiin tarkastelemaan uudella tavalla. Cliffordin sanoja lainaten etnografiasta muodostui ongelma ”erityisesti niille etnografeille, jotka kirjoittavat tai kirjoittivat hivenen liian hyvin” (Clifford 1986, 4; Marcus & Fischer 1986, VIII-IX). Kritiikin keihäänkärki kohdistui myös kenttätöiden konseptuaaliseen määritelmään, jota voidaan

kutsua myös kenttätöiden mentaaliseksi kuvaksi tai kuunnelisittain eksemplaariksi. Kritiikki on saanut syntynsä Bronislaw Malinowskin *Argonauts of the Western Pacific* -teoksen johdannossa esittelemän antropologisen tutkimuksen määritelmästä, osin taas kenttätöiden ikonimaisista valokuvista: antropologi Margaret Mead intensiivisessä tilannekuvassa kääntyneenä balilaisen äidin ja tyttären puoleen tai Malinowskin teltasta keskellä kyläraittia (Clifford 1997, 187). Juuri tämänkaltaisten mentaalisten kuvien rakentaman kenttätöiden määritelmän postmodernin antropologian edustajat halusivat kyseenalaistaa. Konseptuaalinen määritelmä kenttätöistä nähdään yksinkertaistettuna seuraavasti: Antropologi (mies) matkustaa vieraaseen paikkaan, usein miten kylään, jossa alkuasukkaat (natiivit) asuvat. Saapuminen on sankarillinen tai koominen, kuitenkin antropologin persoonaa alleviivaava. Ulkopuolinen tarkkailija, antropologi, on kenttätöiden liikkuva elementti, joka siirtyy, näkee ja tietää. Alkuasukkaat ovat liikkumattomia, ajattelunsa vankeja, sillä he ovat sidottuja paikkaan. Antropologi viettää kentällä vähintään vuoden ja palattuaan kirjoittaa kuvauksen alkuasukkaiden kulttuurista (Appadurai 1988, 37; Gupta & Ferguson 1997, 11). Lähtien liikkeelle edellisen kaltaisesta postmodernin antropologian hahmottelemasta kenttätöiden inkarnaatiosta voidaan kenttätöitä koskevat pulmat summata seuraaviin kysymyksiin:

1. Mikä on kenttätöiden suhde ja merkitys tieteenalalle? (antropologinen tieto, validiteetti)
2. Miten kenttä määritellään? (aika, paikka ja historia)
3. Miten kenttätö määritellään? (muistiinpanot, kenttäpäiväkirjat, osallistuva havainnointi, ääni, visualisointi, arkistotyö)
4. Ketä tai mitä kentällä tutkitaan ja kuvataan? (toiseus, paikallisuus, alkuasukkaat, kylä, kulttuuri)

Pohdittaessa vastausta ensimmäiseen kysymykseen joudutaan ottamaan kantaa siihen, miten antropologinen tieto on hankittavissa, miten tieto validoidaan ja mitä osaa kenttätö tässä prosessissa näyttelee. Lyhyesti sanoen on ryhdyttävä pohtimaan, miten etnografiaa tehdään. Varhaisimpiin antropologian perinteisiin kuuluu ajatus tutkimuskentästä 'luonnonlaboratoriona', jossa tutkimusobjektia – alkuasukasta ja heidän kulttuuriaan – lähestytään samalla tavoin kuin luonnontieteiden tutkijat tekevät oman tutkimuskohteensa kanssa. Myöhemmin vakiintuneen tavan mukaan kenttätöperiodi on luotettavan tutkimuksen tae, evidenssi siinä mielessä kuin postikortti naapurille kaukomailta. Mutta onko todellisuus millään muotoa löydettävissä tai tavoitettavissa? (Geertz 1988, 143; Kinnunen 2001, 279). Geertzin mukaan on. Tulkitsevan antropologian Raamatuksi muodostuneessa teoksessa *The Interpretation of Cultures* (1973) Geertz perkaa etnografian ongelmaa seuraavasti:

”Se, mitä antropologian, tai ainakin sosiaaliantropologian, harjoittajat tekevät, on etnografiaa. Onkin ymmärrettävä, mitä etnografia on tai tarkemmin sanottuna *mitä etnografian tekeminen oikeastaan on*, jotta saadaan lähtökohta ymmärtää, miten antropologiseen analyysiin muotoutuu tiedoksi. Tämä – huomaus, joka täytyy heti tehdä – ei ole metodikysymys. ---

Kysymys on vain siitä, että etnografia on tiheää kuvausta. Se, minkä kanssa etnografi itse asiassa ovat vastakkain, --- on käsitteellisten rakenteiden monimuotoisuus. Nämä rakenteet ovat toistensa päälle asettuneita ja sidoksissa toisiinsa, suoralta kädeltä arvioituina eriskummallisia, epäsäännöllisiä ja epätarkkoja, ja etnografian täytyy ensin keksiä, kuinka tarttua tähän kaikkeen voidakseen vasta sitten selittää. --- Lyhyesti antropologinen kirjoittaminen on itsessään toisen tai kolmannen kertaluvun tulkintaa. --- Tässä mielessä se on siis fiktiota, fiktiota, joka on tehty – tai joka on muotoiltu – merkityksessä. Kyseessä on *fiktio* sanan alkuperäisessä merkityksessä – ei siis vääryyttä tai epätoteen tai pelkästään entä jos -tyyppiseen ajatuskokeiluun viittaavana. Etnografi siis 'sisäänrakentaa' sosiaalisen diskurssin; hän kirjoittaa sen muistiin. Näin tekemällä hän muuttaa sen menneestä tapahtumasta, joka on olemassa vain tapahtumahetkellään, selonteoksi, joka on olemassa kuvauksena ja johon voidaan palata.⁸ (Geertz 1973, 5-6, 9-10, 15 ja 19 kursivointi Geertzin.)

Geertz rinnastaa ”yhtäältä kulttuurin ja tekstin, toisaalta etnografian ja kirjoittamisen” (Escobar 1993, 378; Kinnunen 2001,282; Ruohonen 1988, 5-7; Ruohonen & Laitila 1994, 123-130). Geertzin käsitystä on kritisoitu ympäriryöreyden väittämien suosimisesta: antropologia on sitä, mitä antropologit tekevät, ja se, mitä he tekevät on etnografiaa. Ja etnografia puolestaan on kirjoittamista (Spencer 1989, 146). Geertzille tutkijan tehtävä on tuottaa ’tiheitä kuvauksia’ (thick description) ja tällöin etnografia on – muistikirjasta monografiaan asti – tutkijan omia konstruktioita ihmisten muodostamista konstruktioista.

Postmodernit antropologit astuvat kuitenkin askeleen pidemmälle kuin Geertz. Jukka Siikala on summannut postmodernin kritiikin vieneen etnografialta etnoksen – eli kansan – ja sitä kautta myös heidän kulttuurinsa (Jukka Siikala 1997, 20-26). Kansan ’pesuveden’ mukana lensi pois myös kulttuuri; innokkaimmat postmodernin antropologian edustajat katsoivat, että kulttuurin käsite on lastattu yhtä suurella rasitteella kuin esimerkiksi rodun käsite. Tämän vuoksi kulttuuri olisikin korvattava diskurssin käsitteellä (Abu-lughod 1991, 143-147). Koska etnografinen kirjoittaminen on postmodernille antropologialle postkolonialistisen valtahierarkian pönkit-

---

8 “In anthropology, or anyway social anthropology, what the practioners do is ethnography. And it is in understanding what ethnography is, or more exactly *what doing ethnography is*, that a start can be made toward grasping what anthropological analysis, amounts to as a form of knowledge. This, is must immediately be said, is not matter of methods. --- The point for now is only the ethnography is thick description. What the ethnographer is in fact faced with --- is a multiplicity of complex conceptual structures, many of them superimposed upon or knotted into one another, which are at once strange, irregular, and inexplicit, and which he must contrive somehow first to grasp and then to render. --- In short, anthropological writings are themselves interpretations, and second and third order ones to boot. --- They are, thus, fictions; fictions, in the sense that they are “something made” “something fashioned” – the original meaning of *fictio* – not that they are false, unfactual, or merely “as if” thought experiments. --- The ethnographer “inscribes” social discourse; *he writes it down*. In so doing, he turns it from passing event, which exists only in its own moment of occurrence, into an account, which exists in its inscriptions and can be reconsulted.” (Geertz 1973, 5-6, 9-10, 15 ja 19 kursivointi Geertzin.)

tämistä, tulisi antropologien tämän vuoksi keskittyä vain dekonstruktioon tai kirjoittamiseen, joka muodoltaan ei ole tieteellistä vaan keskittyy itsereflektioon ja lähestyy näin taidetta pikemmin kuin tiedettä. Koska kansaa eikä siinä mielessä kulttuuriakaan ole olemassa, voisi kenttätyötä – keskiytytinpä siinä sitten dekonstruointiin, itsereflektioon, tekstualisaation prosessiin tai mihin hyvänsä – harjoittaa missä hyvänsä (Howes 1990, 56-59, 66). Päädytään siis ajattomaan ja paikattomaan lentokenttäantropologiaan (Appadurai 1991, 192-194; Clifford 1997, 209).

Postmoderni kritiikki ei kuitenkaan merkinnyt antropologian siirtymistä taidesarjaan tai kenttätyön loppumista. Kenttätyö on viime kädessä se osa antropologiaa, joka tekee antropologiasta oman, itsenäisen oppiaineensa ja erottaa antropologian muista ihmistieteistä (Gupta & Ferguson 1997, 1-5). Antropologit eivät ole hylännyt etnografiaa eivätkä kenttätyötä. Etnografian rajallisuus ilmaista polyfonisen kentän ääntä vain tunnetaan paremmin. Etnografian validiteetti on löydettävissä teoreettisesta vilpittömyydestä, kiinnittymisestä kenttätyöhön ja kenttämuistiinpanojen todistusvoimasta. Toisin sanoen etnografia on sitä validimpi mitä tarkemmin siinä on huolehdittu kenttätyöjaksoa strukturoivista teoreettisista päätöksistä, huomioitu kentällä tavattujen ihmisten moniäänisyys ja dialogi sekä varmistettu kenttämuistiinpanojen saatavuus. Antamalla lukijalle mahdollisimman kattava informaatio siitä, mikä on kirjoittajan oma kulttuuritausta, mitkä mahdolliset muutokset aineistoa koskettavat ja mille ryhmälle etnografinen teksti on suunnattu, tuetaan lukijan mahdollisuutta kriittisesti arvioida etnografian luotettavuutta (Agar 1982, 780; Sanjek 1991, 621).

Miten tutkimuskenttä ja siellä tapahtuva työskentely sitten määritellään? Persoonalliset väittämät ja huomiot kenttätyöstä lisääntyivät voimakkaasti 1970-luvun alussa erityisesti amerikkalaisessa sosiaali- ja kulttuuriantropologiassa (Armstrong 1988, 29-31). Kenttätyöskentely nousi uudella tavalla ajankohtaiseksi, ja samalla sen itsestäänselvyttä ryhdyttiin kyseenalaistamaan. Johannes Fabianin arvioinnin mukaan kenttä muutoutuu ajassa ja paikassa teollistuneen lännen tässä ja nyt olemisen vastakohtaksi: muut kuin länsimaat kohdataan siellä (kenttä) ja silloin (menneisyys). Tästä temaattisesta trilogiasta muodostuu symbolinen kenttä tai pikemminkin rako, johon 'villit' asetetaan (Fabian 1985, 193-206; Des Chene 1997, 66-67; Trouillot 1991, 18, 29-34). Etnografiassa hierarkia voidaan synnyttää monin keinoin, painottamalla kirjoittamisessa joko toiseutta, perustavaa eroa oman ja toisen välillä tai toisen kulttuurin kokonaisuutta. Nämä keinot, joita Abbadurai kutsuu eksotisoimiseksi, essentialisoimiseksi ja totalisoimiseksi, muodostavat hierarkisoimisen genealogian ja ovat tavalla tai toisella löydettävissä etnografisista kuvauksista (Abbadurai 1988, 41; Dwyer 1977, 146-148). Eri yliopistojen ja koulukuntien tutkimus on hakenut vastauksia itseään askarruttaviin kysymyksiin juuri tietyiltä tutkimuskentiltä: näin tutkimuskentät ovat antropologian historiassa saaneet oman, vakiintuneen merkityksensä. Tutkittaessa sukulaisuutta suunnataan Afrikkaan tai kauppaan ja vaihtoa tutkittaessa päädytään kenttätyöhön Melanesiaan (Gupta & Ferguson 1997, 10). Myös nimiin, termeihin ja fraaseihin, kuten tabuun tai šamanismiin, liittyy voimakas kiinnittäytyminen kenttään. Tällöin päädytään tilanteeseen, jossa tietystä paikasta (kenttä, periferia) muodostuu erityisen kulttuurin piirteen tai muodon vartija, jota analysoidaan tietystä toisesta paikasta (keskus, yliopisto) käsin (Abbadurai 1986,

358; Abbadurai 1988, 41-46). Onko kenttätyö sitten redusoitavissa kirjoittamiseen? Millä tavalla kentällä työskennellään? Yhden vastauksen kysymykseen tarjoilee Roger Sanjek artikkelissaan *The Ethnographic Present*:

”Aika kentällä, etnografinen läsnäolo, on monimutkainen joukko toimintoja – puheen kuuntelua käytännössä, kysymysten opettelua, keskustelujen järjestämistä, haastattelujen tekemistä, tarkentavien tietojen pyytämistä, käyttäytymisen tarkkailua ennalta sovittuna aikana ja ennalta sovituissa paikoissa erilaisten toimijoiden kanssa, katselua ja kuuntelua laaja-alaisella, avoimella tavalla, erityisesti kenttätyön alkuvaiheissa. Näillä toimintoilla, ja kenttäpohjaisella kirjoittamisella, johon ne johtavat – on kumuloituva historia.”⁹ (Sanjek 1991, 619).

Listaan voisi lisätä vielä historiaan suuntautuneen arkistotyöskentelyn, joka antaa tutkijalle diakronista perspektiiviä kentällä kuultavaan dialogiin sekä hiljaisuuden, joka itsessään muodostaa olennaisen osan kulttuurin eitaapahtumista ja ei-puheaktia (Des Chene 1997, 70-76; Hastrup 1990, 53). Kirsten Hastrupin näkökannan mukaan kenttätyö eliminoi sekä subjektiivismin että objektiivismin ja sijoittaa totuuden subjektien välisiin suhteisiin. Tieteeksi kenttätyö muuttuu vasta etnografian kirjoitusvaiheessa. Kenttätyö pakenee siis tavanomaisia historiallista kategorisointia. Totuus ei ole löydettävissä varmasta tulevaisuudesta eikä epävarmasta menneisyydestä. Tutkijan oma elämänhistoria, paikallishistoria ja ulkoinen historia kietoutuvat kenttätyössä yhteen ja kenttätyö on jatkuvassa liminaaltilassa sekä subjektiivisuuden että objektiivisuuden välillä (Hastrup 1990, 45-50). Vastaavaan hahmotteluun on Suomessa päätenyt Anna-Leena Siikala, joka kuvaa etnografisen kenttätutkimuksen arkea verraten sitä toisiinsa virtaaviin maailmoihin: kenttä paikkana on hävinnyt (Anna-Leena Siikala 1997, 46-50). Valtaosa kenttätyöstä kirjoittaneista antropologeista näyttää tavalla tai toisella päätyvän edellä kuvattuun kahtiajakaisuuteen. Antropologi on kentällä yhtä aikaa ystävä ja vieras, osallistuja ja observoija, ihminen ja tiedemies (LaRuffa 1983, XIII; Herzfeld 1983, 151).

Mikäli postmodernista kritiikistä huolimatta hyväksytään se tosiseikka, että antropologia tieteenä määrittää itsensä kenttätyön kautta – vaikka kenttä spatiaalisessa mielessä olisikin kadonnutkin – joudutaan vastaamaan kysymykseen, ketä tai mitä kentällä tutkitaan ja kuvataan. Jo Geertz on huomauttanut, etteivät antropologit tutki kyliä – toisin sanoen heimoja, kaupunkeja ja naapurustoja – vaan he työskentelevät kylissä (Geertz 1973, 22). Ensimmäisenä kentällä olevista kohteista kuvattavaksi valikoituvat ne objektit ja ilmiöt, jotka ovat ’erilaisia’ tai ’paikallisia’, toisin sanoen eivät sellaisia kuin kotona. Mielenkiintoisia ovat myös sellaiset aikaisemmin tutkimattomat paikat kentällä, joihin ulkopuoliset tutkijat eivät ole vaikut-

---

9 “Time in the field, the ethnographic presence, is a complex set of activities – listening to speech in action, learning how to ask, arranging dialogic exchanges, conducting interviews, requesting specific pieces of information, observing behaviour in predetermined times and places and among combinations of actors, and seeing and hearing in a wide-ranging and open manner, especially in the early stages of fieldwork. These activities, and the field-based writings they result in, have cumulative history.” (Sanjek 1991, 619).

taneet kielellisesti eivätkä kulttuurisesti. Toiseksi pyrkimyksenä on tehdä kenttätutkimusta pienissä yhteisöissä ja käsitteellistää pienen kaavan yhteisöjä erillisinä, sidottuina tutkimuksen kohteina. Kolmanneksi oleellista on katkaista luominen historiaan ja historiankirjoituksen tekeminen, sen selvittämiseksi ”mitä todella tapahtui”. Näin varsinkin siinä tapauksessa, että kirjoitettuja arkistolähteitä on käytettävissä antropologin valitsemasta tutkimuskentästä (Des Chene 1997, 68).

Postmoderni etnografia-analyysi

Edellä esitetyn jälkeen nousee keskeiseksi kysymys, kuinka postmodernin antropologian ajatukset sopivat tutkimustyön menetelmäksi? Ja laajemmin: onko postmodernista ajattelusta tutkimustyön metodiksi? Kysymystä on pohdittu laajemmin muun muassa Joe Dohertyn, Elspeth Grahamin ja Mo Malekin toimittamassa kirjassa *Postmodernism and the Social Sciences*. Mikäli postmodernismi ajateltaisiin ’uudeksi’ tavaksi jäsentää taidetta tai arkkitehtuuria, kysymykseen olisi helpompi antaa vastaus. Mutta entäpä tieteessä? Kirjan toimittajat toteavat, että kysymys postmodernin ajatusten soveltaminen sosiaalitieteisiin ei ole yksiselitteinen. Mikäli kirjallisuuden, arkkitehtuurin sekä taiteiden ja postmodernismin välisen suhteen pohjalta nousevaa ajatuksenkulkua sovellettaisiin sosiaalitieteisiin, olisi lähtökohdaksi otettava positivismiin ja siihen nojaavien metodologisiin ratkaisuihin nähden kokeileva ja vanhoja ratkaisuja rikkova tapa työskennellä. Tällöin ”postmodernismi voitaisiin nähdä teorian muodostamisen tapana (metodologisesti ajateltuna), erityisenä yrityksenä etsiä ymmärrystä sosiaalitieteiden rakentumiselle ja tekemiselle postmodernista ajattelutavasta tai tavoista käsin” (Doherty & Graham & Malek 1992, 12).

Edellisen määrittelyn ongelma on kuitenkin se, ettei suoria viitteitä sosiaalitieteiden postmoderniin rakentumiseen voida tehdä, koska ajatus postmodernisti rakentuneesta sosiaalitieteestä on uusi ja postmodernismi itsessään vastustaa ajallisesti, paikallisesti ja käsitteellisesti järjestäytyntä ’modernia’ rakennetta. Dohertyn, Grahamin ja Malekin mukaan postmodernismia voidaan kuitenkin ajatella sovellettavan sosiaalitieteiden parissa tehtävään tutkimukseen sekä ’heikossa’ että ’vahvassa’ mielessä. Jälkimmäisessä tapauksessa postmoderni pyrki etsimään vastausta kysymykseen, mitä perustavaa laatua olevia moderniin ajatteluun kuuluvia näkökantoja tulisi rajata postmodernin ajattelun ja työskentelyn ulkopuolelle. Edellinen, ’heikko’ postmodernismi voidaan taas kuvata yrityksenä palauttaa menetetty modernismi uudenaikaisella ja kokeilevalla, tilapäisellä ja pysyviä perustuksia ja rakenteita karttavalla ajattelutavalla (Doherty & Graham & Malek 1992, 13). Tällöin ’totuuteen’ pyrkivä tutkimus muuttuu ’keskusteluksi’. ”Polun löytäminen ’totuuteen’ ei nouse akateemisen yrityksen päämääräksi, sillä ’keskustelussa’ äärimmäinen maali häviää ja tutkimuksen aikana kuljetusta matkasta tulee päämäärä oman itsensä vuoksi.” (Doherty & Graham & Malek 1992, 18-19). Postmodernin antropologian menetelmien tehtyä tutkimusta voi verrata yöpymiseen nomadiasumuksessa – jurtassa tai tuohikodassa. Tällainen kausiasumus rakennetaan joka kerta uudelleen laidun- ja vuodenaikakierron mukaisesti, ei kuitenkaan koskaan samanlaiseksi ja yhtä pysyväksi kuin vankasti paikallaan seisovat kivi- tai hirsilatot. Rakennusaineet – puuseipäät, tuohirullat ja poronnahat – ovat

samoja kuin aikaisemmin, jurtan kokoaminen ja purkaminen puolestaan uniikki rekonstruktio. Akateeminen haaste on tällöin riittävän hyvän saateen- ja tuulensuojan pystyttäminen, savuttamattoman nuotion sytyttäminen ja rauhallisen hetken jakaminen iltanuotiolla.

Tässä työssä postmodernia antropologiaa käytetään edellä määrittelyssä 'heikossa' merkityksessä. Käyttämäni postmodernin antropologian piiriin laskettavat menetelmät analysointi, tulkinta ja dekonstruktio perustuvat edellä esiteltyjen tulkitsevan ja postmodernin antropologian osoittamiin etnografian tuottamista ja määrittelyä koskeviin huomautuksiin. Mainittua menetelmää on käytetty varsin vähän, tiedossani on Suomessa vain kolme vastaavalla menetelmällä valmistunutta tutkimustyötä, joista jokainen soveltaa menetelmää varsin erilaisiin aineistoihin. Vanhin töistä on Stig Söderholmin *Liskokuninkaan mytologia. Rituaali ja rocksankarin kuolema. Jim Morrison -kultin etnografinen tulkinta* (1990). Söderholmin analyysi kohdistuu rock-kulttia sekä erityisesti Pere-Lachaisen hautausmaalla vieraillevien Morrison-fanien kulttikäyttäytymiseen. Kronologisesti toisena julkaistu tutkimus on Taina Kinnusen *Pyhät Bodarit* (2001), jossa analyysin kohteena ovat kilpakehonrakentajat Suomessa ja Yhdysvalloissa. Kolmantena vastaavaa menetelmää käyttää Anne Puuronen tutkimuksessaan *Rasvan tyttäret. Etnografinen tutkimus anorektisen kokemustiedon kulttuurisesta jäsentymisestä* (2004). Puuronen ulottaa analyysinsä anorektikkojen autobiografioihin. Kaikki edellä mainitut tutkimukset ovat painottaneet työssään tulkinnan strukturoimattomuutta, refleksiivisyyttä ja holistisuutta. Edellä mainittujen tutkimusten aineistot – ruumiillisuus ja paikattomuus – ovat suunnanneet nykyantropologit etsimään valtavirrasta poikkeavaa tapaa työstää tutkimuskohdettaan.

Pyrin noudattamaan vastaavaa linjausta myös tässä tutkimuksessa. Toivon valitsemani menetelmän takaavan minulle luovan mahdollisuuden kaikkien niiden työvälineiden käyttöön, joita uskon Donnerin elämäntyön arvioimisessa ja analysoimisessa tutkimisessa tarvitsevani. Aikakauden tutkimussuuntauksia, kenttätöskentelyä, kaunokirjallisia tekstejä, politiikkaa, tutkijoiden ruumiillisuutta ja psykodynamiikkaa tarkasteltaessa on tutkimusmenetelmän oltava riittävän joustava ulottuakseen kattamaan kaikki edellä mainitut osa-alueet. Työn lopputulos on näin sidoksissa tulkitsevaan subjektiin ja kontekstiin, josta käsin hän analyysia ja tulkintaa on rakentamassa. Tätä etnografia-analyysin kontekstisidonnaisuutta sekä holistisuutta on painottanut myös Arja Jokinen, joka toteaa, ettei etnografia-analyysin tekijä ”voi tuottaa puhdasta todellisuuden kuvausta vaan tutkijan esittämät tutkimustulokset ovat nekin aina väistämättä tulkintaa.” (Jokinen 1999, 42).

Lähden työssäni liikkeelle etnografia-analyysin väljästä määritelmästä. Etnografia-analyysi määrittää tällöin vain tutkimuksen kohteen: etnografiset tekstit, aineistojen ja tiedon keruuprosessin sekä näiden sidonnaisuuden eri konteksteihin. Etnografia-analyysin suhde diskurssianalyysiin, sosiaaliseen konstruktionismiin, psykoanalyysiin ja intertekstuaalisuuteen ei ole selvärajainen. Edellä mainituista vain intertekstuaalisuus ja sosiaalinen konstruktio ovat teoreettis-metodologisia viitekehyksiä pikemmin kuin pelkkiä metodologisia lähestymistapoja. Kaikki edellä mainitut teoriat, menetelmät tai niiden yhdistelmät ovat kuitenkin postmodernin ajattelun jälkeläisiä – joko tunnustettuja tai tunnustamattomia. Yhteistä niille on

rajattomuus, metodien, teorioiden ja käytetyn lähdemateriaalin monimuotoisuus, lähde- ja vaikutus-ajattelun hämärtyminen, tiedostetun ja tiedostamattoman välisen tason sekoittuminen, dialogisuus ja liikkuminen tekstien, diskurssien ja kulttuurin välisissä suhteissa sekä vertikaalisella että horisontaalisella tasolla (Haldane 1992, 182-185; Jokinen 1999, 37-43; Makkonen 1991, 9-25; Pesonen 1991, 34 ja 44; Ihanus 1991, 106, 109, 116 ja 119-120; Lyytikäinen 1991, 164; Stewen 1991, 130-134). Postmodernin tutkimuksen menetelmäksi nousee siis ”vapaus soveltaa metodeja sekä ylittää oppialarajoja ja niiden vaikutustasoja avoimesti, hyväksyen sen toisiansian, ettei yhtäkään teoriaa tai menetelmää voida pitää totena absoluuttisessa mielessä”. Metodien pluralismi katetaan metametodologisesti, sallimalla metodien ja teorioiden ”kollektiivinen skitsofreeninen tila” (Dow 1992, 156-161; Smith 1992, 70).

Pidän oleellisena tarkastella analyysissani Cliffordin etnografisesta kirjoittamisesta tekemiä huomioita. Hänen mukaan etnografinen kirjoittaminen on determinoitu vähintään kuudella eri tavalla:

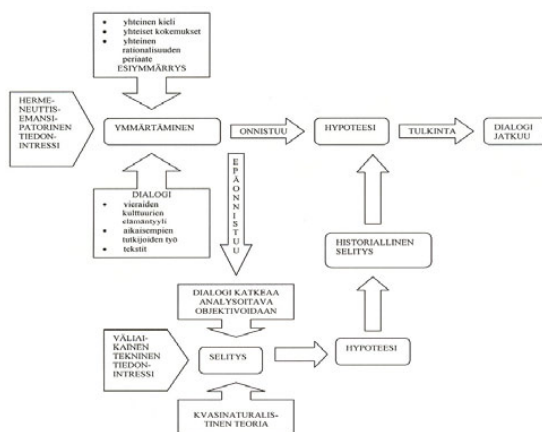
1. Kontekstuaalisesti (etnografia paljastaa ja luo merkityksellisiä sosiaalisia miljöitä).
2. Retorisesti (etnografian käyttö ja käytetyksi tuleminen esittäväällä tavalla).
3. Instituutionaalisesti (tiettyä traditiota, oppialaa tai yleisöä vastaan tai sen puolesta suunnattua).
4. Tyypittevästi (erotettuna novellista tai matkakertomuksesta).
5. Poliittisesti (kirjoittajan osallisuus kulttuurillisten realiteettien epätasaiseen jakoon tai ajalliseen kiistämiseen).
6. Historiallisesti (rajoitusten ja sovinnastapojen yläpuolella on muutos (Clifford 1986, 6)).

Myös Clifford kieltäytyy antamasta ohjeita, kuinka etnografian kirjoittamisen tai dekonstruktion pitäisi ottaa edellä luetellut determinantit huomioon. Sen sijaan hän muistuttaa etnografian artefaktista luonteesta sekä kirjoittajan trickster-hahmosta. Muistiinpanojen tekeminen, kirjoittaminen ja sekä reflektio omaa työtä kohtaan ovat tutkijan motto; vastuu siirtyy tekstin kirjoittamisen myötä myös lukijalle. Onko tämä kriteeri sitten tieteellisyyden vaatimukset täyttävä? On ja ei. Jos tutkimuksen lukeminen tuntuu puuduttavalta ja pitkäveteiseltä, sen täytyy olla tiedettä. Mikäli teksti taas lähestyy lukunautintoa, kysymys täytyy olla taiteesta. Vastaava pätee myös Geertzin ajatukseen tulkinnoista. Antropologin ei tarvitse olla huolissaan siitä, onko hän tulkinnallaan tavoittanut jotakin alkuperäistä tai ainutlaatuista. Antropologin tulkinta viittaa parhaimmillaankin tutkittavan kulttuurin edustajan omasta kulttuuristaan tekemään tulkintaan. Tässä mielessä kaikki tulkinnat ovat fiktioita, eivät epätodessa vaan artefaktissa mielessä. Geertz toteaaakin, että on mahdotonta kirjoittaa tai antaa ohjeita kulttuurien tulkittamisen teoriasta. Hyvän tulkinnan erottaa huonosta tulkinnasta se, että hyvä tulkinta kykenee tekemään asiaa ymmärrettäväksi, laajentaa ihmisen universumin diskurssia. Geertzin ajatus lähenee psykoanalyttistä käsitystä tulkinnasta ja sen käytöstä psykoanalyttisessä hoito- ja tutkimustyössä:

”Yleistysten tekemistä yksittäisistä tapauksista – ainakin lää-

ketiteessä ja syvyyspsykologiassa – kutsutaan kliiniseksi päättelyksi. Päättely alkaa joukosta (otaksuttuja) merkkejä ja yrityksestä asettaa ne paikoilleen ymmärrettävään kehykseen mieluummin kuin joukosta havaintoja ja tätä seuraavasta yrityksestä sisällyttää ne hallitsevan lainalaisuuden alle. Mittaukset sovitetaan teoreettisiin ennusteisiin, mutta oireet (silloinkin kun ne mitataan) tutkitaan teoreettisten poikkeavuuksien varalta – eli ne diagnosoidaan. Kulttuurin tutkimuksessa merkit eivät ole oireita tai oireryppäitä vaan symbolisia akteja tai joukko symbolisia akteja. Tavoitteena ei tällöin ole terapiaa vaan sosiaalisen diskurssin analyysi. Mutta tapa, jolla teoriaa käytetään – hakemalla esiin asioiden piilevä merkitys – on sama.”¹⁰ (Geertz 1973, 26).

Tulkintaa tärkeämpi on siis ymmärryksen lisääntyminen. Geertz myöntääkin, että syvyyspsykologia ja antropologia työskentelevät saman asian äärellä ja vastine tulkittamiselle on olemassa muutettavat muuttuen myös kliinisessä ympäristössä (Geertz 1973, 14-15, 25-26; Ikonen 2000, 7-23; Kutznar 1997, 135-138). Soveltaen Geertzin esille tuomaa yhteyttä syvyyspsykologian ja sosiaalisen diskurssin välillä voidaan tulkintaprosessi esittää seuraavassa muodossa.

Kaavio 1. Tiedon ja ymmärryksen lisääntymisen malli hermeneuttis-empiricistisen tiedonintressin mukaisesti. (Leschen 1978, 219 kaaviosta muokattuna.)

10 ”To generalize within cases is usually called, at least in medicine and depth psychology, clinical inference. Rather than beginning with a set of observations and attempting to subsume them under a governing law, such inference begins with a set of (presumptive) signifiers and attempts to place them within an intelligible frame. Measures are matched to theoretical predictions, but symptoms (even when they are measured) are scanned for theoretical peculiarities—that is, they are diagnosed. In the study of culture the signifiers are not symptoms or clusters of symptoms, but symbolic acts or clusters of symbolic acts, and the aim is not therapy but the analysis of social discourse. But the way in which theory is used – to ferret out the unapparent import of things – is the same.” (Geertz 1973, 26).

Tulkintaprosessissa ei voida välttää sitä tosiasiaa, että tulkinta ei aina tavoita sitä ymmärrystä, joka veisi dialogia eteenpäin. Epäonnistuminen johtaa tällöin tulkinnan loppumiseen ja dialogin katkeamiseen. Tällöin muodostetaan selitys, joka objektiivoi analysoitavan aineksen tai kohteen. Analysoitava vieraannutetaan tällöin luonnonilmiöksi ja tiedonintressiksi valitaan väliaikaisesti teknillinen intressi. Kvasinaturalistinen ja hermeneuttis-emansipatorinen intressi ovat tässä välivaiheessa dialektisessa suhteessa toisiinsa nähden. Dialektisen ja kriittisen tarkastelun pohjalta muokataan hypoteesi, joka palauttaa selityksen historiallisiin yhteyksiinsä sekä takaisin dialogin ja tulkinnan prosessiin. Historiallinen selitys tarjoaa siis mahdollisuuden nähdä, miksi analysoitava olisi voinut toimia niin kuin hän toimi (Leschen 1978, 214-221). Hermeneutiikka voidaan nähdä näin laajasti ajateltuna sivistyksenä, keskusteluna, uusien puhutapojen etsimisenä sekä yrityksenä kuvata tuttua ja tunnettua epätavanomaisin termein (Gothóni 2002, 50-52; Kusch 1986, 129-130; Keski-Kuoppa 2001, 180-190).

Edellä esitettyjen mallien käyttökelpoisuus on aina suhteellista. Tutkimuksen kirjoittamista voi osuvasti verrata Arkadi ja Boris Strugatskin erinomaiseen tieteiskirjaan *Stalker*, joka kertoo ihmisten yrityksestä tutkia ja ymmärtää muukalaisten vierailun jättämiä jälkiä ja merkkejä. Tutkimus on tunkeutumista tuntemattomalle vyöhykkeelle, jota tulkitaan ja jäsennetään omien kokemusten, ymmärryksen ja käsitejärjestelmien kautta (Strugatski – Strugatski 1987, 144-161). Tutkijan kykyä asettaa asioiden merkitykset niiden omille paikoille heikentävät monet tekijät: valittu metodi, aineisto, kulunut aika, tutkijan viitekehys sekä kyvykkyys. Lopputulos niin tieteiskirjassa kuin akateemisessa tutkimustyössä on sekoitus onnistumisia ja epäonnistumisia. Valmis tutkimus kertoo tutkijasta ja hänen ajastaan vähintään yhtä paljon kuin tutkimuksen kohteesta ja aikakaudesta. Erik H. Erikson on todennut ”tarujen sepittämisen” kuuluvan tieteellisen historian uudelleenkirjoittamiseen yhtä oleellisesti kuin alkuperäisiin tosiasioihin, joita tiedemies käyttää aineistonaan¹¹ (Erikson 1966, 45). Näin on erityisesti silloin, kun kyseessä on henkilötutkimuksen kautta avautuva oppihistoriankirjoitus.

Keskeisiä käsitteitä ja määrittäksiä

Antropologia, etnografia, etnologia ja kansatiede

Kuten aiemmin on todettu, tämä tutkimus kuuluu antropologian alaan. Mitä määritelmä oikeastaan tarkoittaa? Mitä ovat antropologia ja siihen läheisesti liittyvät tutkimusalat etnografia, etnologia tai kansatiede? Entäpä kulttuu-

---

11 Hyvän esimerkin henkilöhistoriallisen työskentelyn ja tulkinnan eri ulottuvuuksista ja rajoituksista antaa Erikson kirjassa *Nuori Luther* (1966, 44-45): ”Niillä, jotka kaikesta huolimatta pyrkivät kuvaamaan häntä kokonaisuutena, tuntuu olevan kolme mahdollisuutta. He voivat asettaa niin kaus kohteestaan, että tämän hahmo näkyy kokonaan, mutta vain usvaisena. Tai he saattavat astua yhä lähemmäksi suurmiestä ja keskittyä joihinkin hänen elämänsä puoliin, jolloin osa siitä näyttää yhtä suurelta kuin kokonaisuus tai kokonaisuus yhtä pieneltä kuin osa. Ellei kumpikaan menetelmä johda tulokseen, on jäljellä polemisointi. Tarkastelija julistaa kohteen omakseen ja taistelee jokaista kilpailijaa vastaan, joka tahtoisit tehdä samoin. Historiallisen henkilön kuva riippuu siis siitä, mikä tulkinta kulloinkin syrjäyttää muut. Kaikki mainitut suurmielen tarkastelutavat voivat olla tarpeen tämän historiallisen ilmiön kaikinpuoliseksi selvittämiseksi.”

riantropologia? Olisiko määrittely helpompi aloittaa pelkästään etuliitteistä: kansasta tai kulttuurista? Kysymykset eivät ole uusia: aktiivista keskustelua antropologiaan liittyvästä terminologiasta, siihen läheisesti liittyvien tieteenalojen sisällöstä, määrittelystä on käyty viimeisen sadan vuoden aikana sekä Suomessa ja maailmalla. Kulloinenkin terminologia ja oppialamäärittely on ollut looginen, aikaansa sidottu kokonaisuus niin menneisyydessä kuin tässäkin hetkessä. Erityinen retrospektiivinen vaihe ja keskustelu käytiin ja koettiin kuitenkin Suomessa 1970- ja 1980-lukujen taitteessa, jolloin antropologia vakiinnutettiin itsenäisenä akateemisenä oppiaineena. Koska tässä tutkimuksessa on kysymys myös alan oppihistorian kirjoittamisesta, on paikallaan tehdä lyhyt katsaus menneeseen keskusteluun.

Sata vuotta sitten antropologia oli fyysistä antropologiaa. Käsitys antropologiasta Sarmelan määrittelemässä muodossa ”yleisnimityksenä ihmisistä, ihmislajeja ja sen kehitystä sekä ihmisen kulttuurikäyttäytymistä ja ihmisen kulttuureita tutkivalle fyysisille, humanistisille ja yhteiskunnallisille tieteelle” oli tuolloin tuntematon (Sarmela 1976, 3; 1977, 5). Tämä ei tarkoita, etteivätkö tutkijat sata vuotta sitten olisi olleet kiinnostuneita myös ihmisten kulttuurikäyttäytymistä tai ette he eivät olisi tehneet nykyisen antropologian määritelmän sisään rajautuvia havaintoja ja tutkimusta ihmisistä ja heidän kulttuureistaan. Tieteiden väliset ja keskinäiset tehtävänjat ovat muuttuneet sadan vuoden aikana. Tässä tutkimuksessa näkökulma on sidottu nykyiseen antropologian määritelmään – käsitykseen antropologiasta holistisena ihmistä ja hänen kulttuuriaan tutkivana tieteenä – ja sitä sovelletaan varhaisempaan tutkimukseen. Olennaista on kuitenkin pitää mielessä että käsite antropologia on kuitenkin kategorisoitu vasta myöhemmin.

Antropologian historialle näyttää olevan ominaista Sarmelan kuvaama kulttuurihistoriallisten tutkimussuuntien muodostama paradigmojen ketju, joka alkaa evolutionismista ja kulkee diffusionismin, historismin, strukturalismin, funktionalismin, kulturismin, etnotieteen, symbolismin, monikulttuuritutkimuksen ja relativismin kautta biokulttuuriseen tutkimukseen (Sarmela 1993, 49-51). Tuloksena on antropologian tutkimussuuntien *Uroburos*, ’pyrstönnielijä’, symboli, joka alkemian merkeissä kuvasi suljettua tapahtumasarjaa. Kuten alkemiassa – jossa kukin tapahtumasarjaan liittynyt aine muuttui edeltäjäänsä jalommaksi – myös antropologiassa uusi paradigma pyrkii edeltäjäänsä paremmin ratkaisemaan kulttuuritutkimuksen ongelmat. Ketjun lenkit eivät kuten eivät koulukunnatkaan kiinnity toisiinsa nähden samansuuntaisesti vaan kierteisesti. Ero edeltävään lenkkiin on tehtävä näkyväksi. Samoin vaihtuvat myös kulttuurientutkimuksen koulukunnat ja oppirakenteet maailmanhistorian valtavirtausten mukaisesti. Lopussa palataan aina alkuun ja ketju on valmis pyörähtämään uuden kierroksen.

Antropologia voidaan tutkimusalan puolestaan jakaa kahteen päähaaraan, joita ovat fyysinen antropologia ja kulttuuriantropologia. Jako selittyy tutkimuskohteesta käsin: fyysinen antropologia tutkii ihmisen kehitystä ja rakennetta, kun taas kulttuuriantropologian kohteena on ihmisen luoman kulttuurin kehitys ja rakenne (Sarmela 1976, 4). Lauri Honko päätyy samankaltaiseen perusjakoon, joskin hän nostaa yleisen arkeologian kolmanneksi itsenäiseksi päähaaraksi fyysisen antropologian ja kulttuuriantropologian rinnalle (Honko 1975, 9). Etnografialla tarkoitetaan havainnoivaa ja kuvailevaa tiedettä ja tutkimusta, joka kokoaa eri kulttuureja

koskevaa tietoa ja aineistoa pyrkimättä näiden pohjalta laajempiin syn- teeseihin. Etnologia puolestaan jatkaa tästä eteenpäin: sen tehtävänä on aineiston käsittely, luokitus ja analysointi sekä kulttuureja koskevien hypo- teesien ja teorioiden asettaminen (Honko 1975, 10).

Kulttuuriantropologian alaryhmiä ovat etnografia, etnologia ja kielitie- de – jotka ajallisesti tarkasteltuna ovat emotiedettään vanhempia. Etnogra- fialle on historian aikana annettu monta määritelmää, joista varhaisin lienee W. F. Edwardsin 1833 Leipzigissä ilmestyneen tietosanakirjan määritelmä (Niiranen 1993, 7). Myöhemmin etnografian määritelmään ovat puumerk- kinsä piirtäneet Anders Johan Sjögren, Castrén ja heidän lisäksi Axel Olai Heikel, Theodor Schvindt, E. N. Setälä kuin U. T. Sireliuskin (Setälä 1926, 1-22). Suomessa kysymyksessä oli Castrénin professuurista lähtenyt kehityskulku, joka satoi kansatieteen osaksi suomen kielen tutkimusta. Castrénhan oli määritellyt etnografian seuraavasti:

”Detta är ett nytt namn för en gammal sak. Man förstår der- med vetenskapen om folkslagens religion, samhällsskick, se- der och bruk, lefnadssätt, boningar, med ett ord: om allt, som hör till deras inre och yttre lif. Man kunde betrakta etnografins såsom en del af kulturhistorien, men icke alla nationer ega en historia i högre mening, utan deras historia utgöres just af ethnografien” (Castrén 1857, 8).

Kieli- ja kansatieteen akateeminen jäykkäyhteys selittää osittain sen, miksi kansatieteen alan ja tehtävien määrittely nojasi Setälän vuonna 1911 Suo- malais-Ugrilaisessa Seurassa pitämään esitelmässä tehtyyn laajaan määri- telmään. Setälä katsoi, että kansatiede (etnologia) laajimmassa merkityk- sessään tutkii sitä kulttuuria, jonka ihminen yhteisön (perheen, heimon, kansan) jäsenenä on luonut ja käsittää näin kaiken kansojen aineellisen ja henkisen kulttuurin tutkimisen (Setälä 1915, 10). Tähän Setälän antamaan määritelmään yhti myös Sirelius vuonna 1919 teoksessaan *Suomen kan- sanomaista kulttuuria*. Toki Sirelius itsekin oli hahmotellut kansatieteen käsitettä vuosien 1906 ja 1919 välillä mutta pääosin saksalaiseen tutkimuk- seen nojautuen. Setälän määritelmä sisällyttää mukaan myös englantilaisen sekä amerikkalaisen tutkimuksen, olihan hänen esitelmänsä pohjautunut pitkälle Haddonin ruotsinkielellä ilmestyneeseen teokseen *Etnologien, dess mål och uppgifter* (Lehtonen 1972,212).

Edellä mainituista tutkijoista osa on pitänyt etnografian synonyymina kansatiedettä, osa taas rajannut kansatieteen käsittämään suppeampaa alu- etta. Saksalaisessa nimitystraditiossa etnografiasta on käytetty nimeä Völ- kerkunde, kansojentiede, kun taas etnologia on käännetty nimellä Volks- kunde, kansatiede. Etnografia on ymmärretty tässä tapauksessa Euroopan ulkopuolisten kansojen tutkimukseksi, etnologia puolestaan eurooppalais- ten kansojen tutkimukseksi.

Etnologia, etnografia ja kansatiede viittasivat 1800-luvun loppupuolel- la kaikki kansatieteeseen. Nils Storå on lyhyessä mutta varsin mielenkiin- toisessa artikkelissaan *Fem Etnologier* käsitellyt ruotsinkielisen etnologian eri perspektiivejä 1900-luvulla. Hän jakaa etnologian antikvaariseen, kie- lilliseen, uskonnolliseen, kulttuurihistorialliseen ja antropologiseen suun- taan. Storån artikkeli osoittaa paitsi etnologia-käsitteen monisyisyyden

myös sen, ettei Suomessa harjoitettu etnologinen tutkimus syntynyt pelkästään suomalaiskansallisenä työnä. Vahvana vaikuttajana etnologian muovaantumiseen olivat yhteydet Pohjoismaihin (Storå 1990, 1-2). Vuosisadan vaihteessa nimitysten ja käsitteiden epäselvyys sekä niiden käyttäminen sekä rinnakkain että päällekkäin aiheuttivat turhaa sekaannusta.

Etnologian määrittelyssä ovat olleet vastakkain eurooppalais-mannermainen ja englantilais-amerikkalainen tutkimustraditio. Näistä viimeksi mainittu on lähtenyt liikkeelle sosiologisesta ja ensimmäinen puolestaan historiallis-humanistisesta lähtökohdista (Koskinen 1977, 34-35). Tutkimustraditioiden määrittely ei tässä hahmotelluista päälinjoista huolimatta ole yksiselitteinen. Salminen onkin osuvasti todennut omassa arkeologian oppihistorian tutkimuksessaan, että raja etnologian ja etnografian välillä on ollut suomalaisessa oppihistoriassa ollut häilyvä (Salminen 2003, 34-35).

Kansa ja alue

Käsitettä kansa käytetään tässä tutkimuksessa vähintään kahdessa merkityksessä: Ensinnäkin kansana pidetään ryhmää ihmisiä, joilla on jokin yhteinen kulttuurinen elementti, kieli, uskonto, tapakulttuuri tai jokin muu yhdistävä piirre. Tämä määritelmä vastaa kreikan εθνος -sanaa. Toisaalta puhutaan kansasta, kun halutaan korostaa tietyn valtion tai alueen asukkaita riippumatta heidän etnisestä syntyperästään. Sanalla on vastineensa kreikan πολιτες -sanassa. Lisäksi sanaa kansa käytetään yleensä tavallisen kansaa tai alempaa säätyä merkitsevässä muodossa (Rasila 1986, 9-12).

Kielen ja kansan välistä suhdetta Siperiassa voidaan pitää yksiselitteisenä. Kansan tuntomerkinä pidetään sen omaa kieltä. Kulttuurimaantieteellisesti ajateltuna Siperian kansat voidaan luokitella myös toisella tapaa, mutta kansojen identiteetin ja etnisten rajojen määrittelyllä juuri kielellä on ratkaiseva merkitys (Salminen 2002, 7). Uralilaisista kansoista ja kielistä käytetään kahdenlaisia nimityksiä. Nykyisen käytännön mukaisesti tulisi ensisijaisesti käyttää kustakin kansasta ja kielestä käyttäen niin sanottuja uusia eli omakielisiä nimityksiä. Tällöin pitäydettäisiin kunkin kansan omakseen tuntemiin ja heidän itsensä käyttämiin nimityksiin (Lappalainen 2002, 12). Rinnan uusien nimitysten kanssa on tieteellisessä kirjallisuudessa ja vanhoissa lähteissä käytetty kuitenkin niin sanottuja vanhoja nimityksiä. Koska tämän tutkimuksen keskeinen aineisto koostuu lähes kokonaan jälkimmäisestä materiaalista, käytetään selvyuden vuoksi kulloinkin puheena olevasta kansasta vanhaa nimitystä, jota myös varhaiset suomalais-ugrilaisien kielten tutkijat omilla teksteissään käyttivät. Tarkempi luettelo entisen Neuvostoliiton alueen kansoista on löydettävissä Hakulisen ja Ott Kursin artikkelista *Neuvostoliiton kansojen nimet suomeksi, venäjäksi ja englanniksi* (1979), Jaakko Anhavan kirjasta *Maailman kielet ja kielikunnat* (1998), Sinikka Hiltusen toimittamasta *Etisestä sanastosta* (1998) ja Tapanin Salmisen artikkelista *Siperian kielten ja kansojen moninaisuus* (2002).

KIELIKUNTA	KANSA (VANHA NIMITYS)	KANSA (UUSI NIMITYS)
Volgalaiset	mordvalaiset	mordvalaiset (ersät, mokšat)
Permiläiset	tšeremissit	marit
	syryjänit	komit
	vojakit	udmurtit
Obinugrilaiset	ostjakit	hantit
	vogulit	mansit
Samojedilaiset	jurakit, jurakkisamojedit	nenetsit
	jeniseinsamojedit	enetsit
	kamassit	kamassit
	ostjakkisamojedit	selkupit
	taugit eli taugisamojedit	nganasanit
Turkkilaiset	hakassit	hakassit
	jakuutit	sahat
	dolgaanit	dolgaanit
	sojootit	tuvat
Mongolilaiset	burjaatit	burjaatit
Tunguusilaiset	lamuutit	eveenit
	tunguusit	evengit
	goldit	nanait
Jeniseiläiset	jeniseinostjakit	keetit
Tšuktšiläiset	korjakit	korjakit
	tšuktšit	tšuktšit
Itelmeeniläiset	kamtšadaalit	itelmit
Jukagiirilaiset	jukagiirit	odulit, detkilit
	giljakit	nivhit

Taulukko 1. Tutkimuksessa esiintyvien kielikuntien ja kansojen uudet ja vanhat nimitykset.

Edellä käydyin antropologista kenttää koskevan keskustelun pohjalta olen haluton määrittämään tutkimukseni maantieteellisiä rajalinjoja. Yleisesti Siperia on määritelty Ural-vuorten ja Beringinsalmen sekä Jäämeren ja Altain väliseksi alueeksi. Suomalais-ugrilaisen kielitieteen ja arkeologian teorianmuodostuksen ja hypoteesien kohdalla raja on kuitenkin osoittautunut elastiseksi lähinnä lännessä ja etelässä, jossa meret – luonnon muovaamat selväpiirteiset rajalinjat – puuttuvat. Väljä lähtökohtani on, että Siperia on olemassa joko maastossa tai tekstissä, parhaimmassa tapauksessa molemmissa. Antropologisen kenttätönn kohdalla siirtymii tutkimuskentälle ja sieltä pois on paikallaan pohtia tarkemmin erikseen.

Paradigma Thomas S. Kuhnin mukaan

Tieteenhistoriaa ja tieteenfilosofiaa käsittelevii tai niitä sivuavia tutkimuksia ei yleensä voida kirjoittaa ilman mainintaa paradigmasta ja sitä määrittävistä avainkäsitteistä. Paradigma-käsitteen isänä pidetään Kuhnii. Hänen teoriansa kyseenalaisti vanhan, kumuloituvan tieteellisen tiedon mallin. Kuhnin mukaan tiee kehittyv vallankumousten kautta, jolloin tieteellistä työtä ohjaava vanha paradigma korvataan uudella. Kuhnin teoria rikkoi tieteen teorian kenttää jakaneen vanhan internalismin – eksternalismin rajalinjan liittämällä internalistiseen tieteen teoriaan aineksia tieteen kaksoismäärittämysteoriasta sekä eksternalistisista teorioista. Tieteen kaksoismää-

räytyneisyysteorian mukaan tieteellinen tieto kehittyi sekä tiedostuskoh-
teesta että yhteiskunnallis-taloudellisista tekijöistä käsin. Perinteinen eks-
ternalistinen näkemys puolestaan tarkastelee tiedettä toimintana, jolloin
toimijoiden eli tiedemiesten, yhteiskunnan päättäjien, rahoittajien ja niin
edelleen merkitys tieteen kehitykselle nousee ratkaisevaksi. Teoria yhdiste-
li siis tieteenfilosofiaa, -historiallisia että sosiologisia aineksia uudella ta-
valla. Kuhnin mielestä tiedeyhteisön sosiologisella tarkastelulla on merki-
tystä erityisesti silloin, kun tiedeyhteisön paradigma elää murrosvaihettaan
(Mehtonen – Pönkänen 1988, 16-19; Pietilä 1983, 114-119). Näin tapahtuu
siksi, että ”paradigmojen valinnassa toimitaan samalla tavalla kuin poliittis-
issa vallankumouksissa”, jossa ”yhteisön olennaisen osan hyväksyntä on
korkein standardi” (Kuhn 1994, 106). Kuhnin esittämä teoria sai kritiikkiä
lähes joka puolelta. Häntä kritisoitiin sekä liiallisesta rohkeudesta että ar-
kuudesta viedä teoreettinen ajattelu loogiseen päätökseensä. Teoriaa, sen
vaikutusta ja aikaansaamaa kritiikkiä käsiteltiin laajasti vuonna 1965 Lon-
toossa pidetyssä tieteenfilosofisessa kollokviossa (Lakatos & Musgrave
1970, vi-vii).

Kuhnin ajattelussa tiedeyhteisö – sen mukaan, millainen asema para-
digmalla kunakin hetkenä on – elää lävitse kolmenlaisia vaiheita. Ensimmäiselle näistä, niin sanotulle esiparadigmaattiselle (pre-paradigmatic phase) vaiheelle on ominaista teoreettinen hajaannus, epäselvyys tutkimuskoh-
teista ja niiden satunnainen valinta sekä monien kilpailevien koulukuntien olemassaolo. Yhteisen paradigman löytymisen myötä tiedeyhteisö sitoutuu tutkimuskohdetta määrittäviin ontologisiin ja teoreettisiin oletuksiin, jotka sisältyvät tutkimusalamatriisiin (rinnakkainen termin paradigma kanssa). Tiedeyhteisöä ja sen tekemiä havaintoja ja tutkimuksia määrittää ja ohjaa paradigma. Tätä vaihetta Kuhn kutsuu normaalitieteen vaiheeksi (normal science). Paradigmaan sopimattomia havaintoja ja tutkimustuloksia kutsutaan anomalioidiksi. Näiden esiintyminen tulkitaan aluksi yksittäisen tutkijan epäonnistumisena, sillä paradigma kykenee vastustamaan siihen kohdistuneita muospaineita. Myöhemmin, kun anomalioiden ilmaantumisen frekvenssi kasvaa, paradigmaan kohdistuu muospaineita. Paradigma ajautuu kriisiin ja puhutaan niin sanotusta kriisiajan tieteenstä (extraordinary science). Kun paradigmatte ilmaantuu varteenotettava kilpailija, tapahtuu tiedeyhteisössä vallankumous ja uuden teorian kannattajat siirtyvät uuden paradigman taakse. Vanhan teorian kannattajat joko suostutellaan tai käännytetään uuden paradigman kannalle, tai he ja heidän tutkimustyönsä syrjäytyvät vähitellen. Läpimurron saavuttaakseen paradigman tulee selittää havaitut anomaliat ja saada taakseen riittävä ’kriittinen massa’ tiedeyhteisön jäseniä. Uusi ja vanha paradigma ovat toisiinsa nähden yhteensovittamattomia, sillä paradigman muutosta seuraa aina havaintojen ja maailman-
kuvan muutos (Kuhn 1970, 17-42, 80-86; Stegmüller 1976, 140).

Osittain Kuhnin teoriaa vastaan suunnattu kritiikki nousi hänen käyttämiensä käsitteiden epämääräisyydestä ja ristiriitaisuuksista, sillä Kuhn oli täydentänyt paradigmatteoriaa lähes kymmenen vuoden ajan eri kirjoituksissaan. Alun perin Kuhn määritteli paradigman teoksessaan *The Structure of Scientific Revolution* (1962) mutta katsoi tarpeelliseksi määritellä sen uudelleen artikkelissaan *Second Thoughts on Paradigms* (1974). Hän käyttää myöhemmissä kirjoituksissaan paradigma-käsitteen rinnalla myös tutkimusalamakohitaista matriisi-käsitettä (disciplinary matrix) torjuakseen para-

digma-termin rasitteellisuutta ja kiistanalaisuutta. Kuhnin mukaan paradigmaa ei ole syytä määritellä vain yhdeksi käsitteeksi vaan joukoksi tekijöitä, jotka ohjaavat tieteellistä toimintaa. Näin paradigma voidaan käsittää ”matriisikäsitteeksi, erilaisten komponenttien n-yhdistelmäksi, jotka voidaan spesifioida ts. paradigma $P = [A_1, \dots, A_n]$.” (Verronen 1988, 42). Kuhn ei halua edes yrittää nimetä koko paradigman kattavaa listaa mutta mainitsee joitakin paradigmaan olennaisesti kuuluvia piirteitä. Paradigma määrittää ja luokittelee tieteellisen tutkimuksen kannalta olennaiset faktat ja tutkimusongelmat, auttaa kehittämään näihin faktoihin sopivia laitteita, mittayksiköitä ja koekasetelmia sekä mahdollistaa faktojen ja kokeiden havainnoinnin tutkimusprosessissa. Paradigma sitoo myös tiedeyhteisön jäsenet yhteen sekä toimii malliesimerkinä (exemplars) tieteenalaan tutustuville opiskelijoille. Sosiologisesti ajateltuna hyvällä paradigmalla on näin kaksi piirrettä: se pitää tiedeyhteisön jäsenet yhdessä ja tarjoaa samalla riittävästi avoimia ongelmia näille selvitettäväksi (Kuhn 1994, 23, 37-42, 175, 186-200).

Kuhn rakensi teorianensa luonnontieteiden pohjalle mutta ajatteli teorialla ”olevan mahdollista hedelmällisyyttä lukemattomilla muilla tutkimuksen alueilla” (Kuhn 1970, ix). Kuhnin teoria sai aikaan suoranaisen paradigma-innostuksen, ja paradigmoja etsittiin lähes kaikilta mahdollisilta tieteenaloilta (Gutting 1980; Hollinger 1973, 370-371). Paradigma-käsitettä on pyritty soveltamaan myös ihmistieteisiin¹², vaikka ihmistieteiden ja luonnontieteiden arvosuhteiden ja konstruktiotason yleisesti ajatellaan eroavan toisistaan. Koska yhteiskunnassa ja ihmisen kulttuuria tutkivissa tieteissä katsottiin olevan rinnakkain erilaisia arvopäämääriä ja merkityksiä, oletettiin loogisesti, että myös ihmistieteissä vallitsee moniparadigmaattinen tila eli tila, jossa esiintyy rinnakkaisia ja kilpailevia paradigmoja (Graham & Doherty 1992, 200-202; Hollinger 1973, 375-376; Niiniluoto 1984, 211-225, Mehtonen – Pönkänen 1988, 23). Perinnetutkimuksen puolelta Kuhnin teorian merkitystä on pohtinut Honko, jonka mukaan tieteellinen paradigma ohjaa tutkijaa ja valmentaa häntä tieteelliseen työskentelyyn ja ongelmanratkaisuun. Erilaisten mutta samanaikaisten paradigmojen pohjalta on myös selitettävissä ihmistieteissä esiintyvien koulukuntien runsas olemassaolo. Kilpailu eri paradigmojen välillä on itse asiassa perinnetutkimukselle hyvä asia. Mikäli jokin paradigma saavuttaa hegemonian, se voi merkitä tutkimuksen yksipuolistumista, sillä tänä tehtävä tutkimus kasvaa enemmän määrällisesti kuin laadullisesti. Honko jakaa ajatuksen perinnetutkimuksen moniparadigmaattisesta tilasta mutta katsoo, että tieteellinen keskustelu on paremmin mahdollista niiden tutkijoiden välillä, jotka jakavat saman paradigman (Honko 1983, 16-17).

Selvitettäessä Donnerin tutkijaidentiteetin muotoutumista nousevat merkittäviksi käsitteiksi paradigman lisäksi malliesimerkit (exemplars) ja tiedonintressi. Kuhnin mukaan ”Malliesimerkkien arsenaalin hankkiminen sekä symbolisten yleistysten oppiminen on olennainen prosessi, millä opiskelija saavuttaa pääsyn tieteenalan harjoittajien joukkoon ja jakaa näin samalla heidän tiedolliset saavutuksensa” (Kuhn 1977, 307). Kuhnin ajatusta sivuten Pekka Tyllilä on mielenkiintoisella tavalla pohtinut seikkoja, jotka vaikuttavat nuoren tutkijan integroitumiseen nuoren tieteenalan pii-

12 Termiä ihmistiede käytetään tässä yhteydessä merkityksessä, joka pitää sisällään yhteiskuntatieteet, psykologian ja perinteiset humanistiset tieteet.

riin (Tyllilä 1980). Tyllilä nimeää nuorelle tieteenalalle luonteenomaisen paradigmaattisen hajaannuksen vaikeuttavan nuorien tutkijoiden ja varttuneiden tiedemiesten välistä dialogia. Varttuneet tiedemiehet, esimerkiksi professuurien haltijat, ovat useinkin jonkin vanhan tieteen edustajia, jolloin vanhan tieteen paradigmaattisia aineksia siirtyy uuteen tieteeseen. Tämä saattaa vaikuttaa jonkin osa-alueen painottumiseen tieteenalalla (Tyllilä 1980, 288-289 ja 291). Toisen tutkijasukupolven myötä ongelmanasettelu uudella tieteenalalla saattaa muuttua melko radikaalillakin tavalla. Uuden tutkijan yhteydet vanhempiin tieteenharjoittajiin sekä oman paikan löytäminen uudessa tutkimuskentässä tarjoavat mielenkiintoisen näkökulman myös Donner-analyysiin sekä vuosisadan vaihteen jälkeiseen perinnettutkimukseen. Tyllilä pohtii lisäksi tieteen arvo-ongelman, tutkijan maailmankatsomuksen ja yhteiskunnassa esiintyvien ideologioiden heijastumista tieteisiin sekä tutkijoihin. Näkökulma avartaa erityisesti henkilö- ja kultuurihistoriasta nousevaa tutkijakuvan selvittämistä.

Tiedonintressi ja elämänsuora

Tutkijan ja tutkimuksen kohteen sekä siihen liittyvien eri ilmiöiden ja inressien kytkeminen osaksi tiedettä muodostaa tiedon ja intressin välisen suhteen – teorian tiedonintressistä. Perusoletuksena on, että tiede itsessään on kykenemätön näkemään sitä konstituioivia tai pönkittäviä intressejä. Tiedonintressit rakentuvat näin ollen transendentiaalifilosofian, sosiologian ja antropologian varaan (Kusch 1986, 166-167). Tieteenfilosofia on pyrkinyt määrittelemään tiedonintressin osana tutkijan tieteellistä maailmankuvaa (Habermas 1966, 285-300). Maailmankuva on perinteisesti ajateltu ja pidetty implisiittisenä ja osin yksilön kannalta tiedostamattomana erotukseksi maailmankatsomuksesta. Maailmankatsomus puolestaan käsitetään eksplisiittiseksi, sillä sen kautta yksilö pyrkii aktiivisesti rakentamaan ja järjestämään todellisuutta. Antropologisessa tutkimuksessa maailmankuvan on puolestaan ajateltu rakentuvan kahdesta osasta: luonnontieteiden maailmasta tuoman tiedon tai uskomuksien pohjalle rakentuvasta filosofisesta kosmologiasta ja filosofisesta antropologiasta. Filosofinen antropologia sulkee sisäänsä yksilön valitsemat ihanteet, häntä koskevat sosiaaliset suhteet, tietoaineksen, joka määrittää ihmisen asemaa osana yhteiskuntaa, historiaa ja niin edelleen mutta myös tiedonintressin (Helve 1987, 15-17). Tässä tutkimuksessa pitäydyn Carl Leschen tekemään jaotteluun. Hän katsoo tiedonintressin tarkoittavan ”abstrakteja intressejä (ei konkreettisen tutkijan yksilöllisiä motivaatioita), jotka tekevät tutkimuksen mahdolliseksi ja ohjaavat sitä” (Lesche 1978, 214).

TIEDONINTRESSI	TIEDON JA TUTKIMUKSEN LAATU	VÄLINE JA SUHDE	TIEDE
teknillinen	informaatio	työ/luonto	luonnontieteellinen
hermeneuttinen	tulkinta	kieli/perinne	historiallis-hermeneuttinen
emansipatorinen	kritiikki	autonomia/valta	kriittiset yhteiskuntatieteet

Taulukko 2. Tiedonintressit. (Leschen 1978, 215 ja Kuschin 1986, 168).

Lesche jaottelee tiedonintressin, tiedon ja tutkimuksen laadun, välineet ja tieteen kolmeen eri osaan, jotka hän esittää edellä esitetyssä muodossa. Teknillisen tiedonintressin tehtävä on hankkia informaatiota objektiivisista tai objektivoitavista luonnon ilmiöistä. Tämän tiedonhankinnan ja tutkimuksen välineenä on työ, joka motivoi, kontrolloi ja muokkaa ympäristöä käyttäen välineenään kuhunkin tutkimustilanteeseen parhaiten soveltuvaa tekniikkaa. Hermeneuttinen tiedonintressi pyrkii puolestaan tulkitsemaan ihmisen ja hänen kulttuurinsa tuotteita tässä ajassa elävien ihmisten sekä menneiden sukupolvien ja tämän sukupolven välillä. Tulkintatyö tehdään kielen avulla, ja sen tarkoitus on ihmisen itseymmärryksen lisääminen. Emansipatorinen tiedonintressi pyrkii kritiikkiin ja itsereflektion kautta vapauttamaan ihmisen historiassa ja yhteiskunnassa esiintyvistä kvasinaturalististen lakien ja normien riippuvuudesta. Tieto ja tutkimus pyrkii tällöin lisäämään ihmisen autonomiaa kysymällä, ovatko väitetyt lainalaisuudet todella muuttumattomia vai ideologisesti määritettyjä asiantiloja. Menneiden sukupolvien tutkijoiden työtä ja vieraiden kulttuurien elämäntyyliä selvittävä tutkimus työskentelee siis hermeuttisen ja emansipatorisen tiedonintressien piiriin kuuluvien asioiden parissa. Hermeneuttis-emansipatorinen tiedonintressi toimii sekä diakronisesti että synkronisesti. Yhtäältä sen tehtävä on asettaa historiallinen aineisto (tekstit) ja niiden tuloksia dialogiin keskenään, toisaalta tulkinnan pitäisi kyetä selvittämään vieraan kulttuurin tutkimuksen prosessia suhteessa kenttään ja tiedeyhteisöön. Tällöin dialogia käydään vieraan kulttuurin elämänmuotoon tutustumisen (kenttätyö) sekä kulttuurien tutkimisen ja etnografiaan tuottamiin vaikuttavien paradigmoja (omaksuttu aiempien tieteenharjoittajien töistä eksemplaarien avulla) kanssa. Toisaalta liikutaan myös syvyysuunnassa: tällöin pyritään kysymään, ovatko saadut tulokset selitettävissä tulkinnassa käytettyjen elementtien pohjalta. Mikäli tulosten ja tulkinnan elementtien välinen suhde vaatii täydentyäkseen turvautumista tulkinnan elementtien kriittiseen tarkasteluun, on tällöin paikallaan pyrkiä kyseenalaistamaan vallitsevaa tulkintaperinnettä.

Koska etnografia-analyyseissä ovat keskeisessä asemassa Donnerin elämänsä aikana tuottamat kirjalliset dokumentit, on paikallaan tehdä vielä yksi huomautus käsitteestä elämäankaari. Elämäankaari sisältää implisiittisen käsityksen ihmisen varhaisajan suuresta riippuvuudesta hoitavasta vanhemmasta, elämäankaaren itsenäisestä ja tuotteliaasta huippukaudesta sekä autonomiasta ja vanhuuden ja kuoleman läheisyyden uudelleen aktivoimasta riippuvuudesta. Elämäankaari-käsite on ollut ahkerassa käytössä paitsi kehityspsykologiassa myös psykodynaamisessa terapiakirjallisuudessa. Sigmund Freudilla ajatus syntymästä lähtevään elämänvietiin (eros) komponenttiin, joka suuntautuu kuolemanvietiin (thanatos) vastaisesti. Näiden kahden komponentin tuloksena syntyy elämäankaari, joka päättyy yksilön kuolemaan (Ikonen & Rechart 1994, 41-43). Freudin ajattelua on kehittänyt eteenpäin psykoanalytikoista erityisesti Erikson. Hän lisäsi Freudin ajatteluun oman minä-psykologiansa ja sosiaalipsykologian aineksia luoden käsitteistön, jonka pohjalta voidaan kuvata ihmisen elämän lapsuudesta vanhuuteen kahdeksan eri psykososiaalisen kehitysvaiheen kautta. Teoriaansa ihmisen minän kahdeksasta kehitysvaiheesta hän julkaisi teoksessa *Childhood and Society* (Erikson 1950) ja täydensi teoriaansa *Insight and Responsibility* (Erikson 1964). Nämä kahdeksan eri kehitysvaihetta

muodostuvat vastavoimista, joiden dynaaminen tuotos vie ihmisen vanhe-
tessaan joko kohti eristyneisyyttä, lamautumista ja epätoivoa tai positiivi-
sen voimakomponentin jäädessä voitolle kohti intimitteettiä, generatiivi-
suutta ja integraatiota. Elämä voi muodostua siis karkeasti ottaen nouse-
vaksi suoraksi tai laskevaksi kaareksi.

Pentikäinen on kritisoinut elämänkaari-käsitteen käyttöä minä-
identiteettiä ja yksilön elämää käsittelevissä tutkimuksissa ja kirjoituksissa.
Hän on todennut elämänsuora-käsitteen vastaavan paremmin paitsi suoma-
lais-ugrilaisissa kulttuureissa tavattavaa ajatusta ihmisen fyysisen ja sosiaa-
lisen elämän välisestä erosta (Pentikäinen 1993, 2134-2135). Pentikäisen
tekemä huomautus on aiheellinen; humanistinen tutkimustyö on tutkimus-
kohteen ja tutkijan oman persoonan välistä vuoropuhelua ja usein vasta
vanhuudessa tutkija on kypsytynyt esittämään tutkimustyönsä makeimmat
hedelmät. Vaikka elämänkaari-käsite onkin vakiintunut yleiseen käyttöön
arkikielessä, katson parhaaksi korvata sen tässä tutkimuksessa käsitteellä
elämänsuora. Tässä mielessä Donnerin tutkimusten aikajärjestyksen sekä
niille annettavan merkityksen suhdetta on syytä pohtia tapauskohtaisesti
erikseen.

2. ANTROPOLOGIAN, KIELEN JA KULTTUURITUTKIMUKSEN OPPIHISTORIALLISET LINJAT, PERINTEET JA MENETELMÄT VUOSISADAN VAIHTEESSA

Suomalaiset tutkimusperinteet

Sosiaaliantropologinen tutkimusperinne

Yritettäessä kuvata antropologisen sekä perinnetutkimuksen historiaa joudutaan ottamaan kantaa kysymykseen, mitä antropologia on ja mitä sen alaan lasketaan kuuluvaksi. Toinen ongelma koskee tutkimuksen retrospektiivistä tarkastelua: antropologista tutkimusta on niin Suomessa kuin muualla tehty paljon ennen alan akateemisten oppituihin perustamista. Kolmas ongelma nousee oikeastaan kahden edellisen pohjalta: sen mukaan, miten kysymyksiin vastataan, voidaan tutkijat jaotella koulukuntiin erilaisin perustein. Aiemmissä oppihistoriaa linjanneissa jaotteluissa kriteereinä on käytetty ainakin tutkimuskohdetta tai -kenttää, tutkimuksessa käytettyä metodologiaa sekä organisaatiota tai rahoittajaa, jonka määrittelemästä tavoitteesta tai ideologiasta käsin tutkija on tutkimustaan tehnyt. Varsinkin ajanjakso, joka alkoi 1800-luvun puolivälistä ja päättyi 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille, sulki sisäänsä usean tutkijasukupolven monilajjakkuuksia, joiden tutkimustyöllä on nykyiselle pitkälle eriytyneelle tieteenaloille kullekin tärkeä merkitys.

Antropologia oli 1970-luvun puolivälissä edustettuna Helsingin yliopistossa viidessä eri tiedekunnassa tai osastossa (Salokoski 1976, 2-3; Viljanen 1997, 7). Kukin näistä on pyrkinyt selvittämään oman oppialansa historiaa esittelemällä varhaiskauden tutkijoita. Suomen Antropologi -lehden ensimmäisessä numerossa (1/1976) Sarmela tekee katsauksen artikkelissaan *Mitä on antropologia?* antropologian tutkimusteoreettisiin koulukuntiin sekä nykyisen antropologian tutkimusaloihin. Sarmela erottelee neljä eri tutkimusteoreettista koulukuntaa: kulttuurihistorialliset- ja rakenteelliset-toiminnalliset koulukunnat sekä intrastruktuuriset- ja transkulttuuriset tutkimussuunnat. Koulukunnat ja tutkimusalat pitävät sisällään useita samaan tutkimusparadigmaan eri tavoin ja eri aikakautena painottuneita suuntia. Sarmelan linjauksen jälkeen antropologian oppihistoriaa ovat käsitelleet Juhani Ihanus, Klaus Karttunen, Päivikki Suojanen, Elina Haavio-Mannila, Toivo Vuorela ja Olli Alho (Ihanus 1990; Karttunen 1992; Suojanen 2000; Haavio-Mannila 1992; Vuorela 1977; Alho 1981). Suojasen, Elina Haavio-Mannilan ja Alhon tutkimuksissa näkökulma on ollut kansallinen; Sarmelan, Karttusen ja Ihanuksen tutkimuksissa pyrkimyksenä taas on ollut sitoa suomalainen tutkimus osaksi kansainvälisiä tutkimustraditioita. Näkökulmasta huolimatta kaikki kirjoittajat näyttävät olevan yhtä mieltä Edvard Westermarckin ja hänen oppilaidensa muodostamasta koulukunnasta.

Westermarckin nimeäminen sosiaaliantropologisen tutkimuksen isäksi on ollut yksi oppihistoriallisen kirjoitustyön kulmakiviä. Tähän Westermarckin elämäntyö antaa toki oikeutuksen, mutta niin Westermarckin kuin muidenkin edellisen vuosisadan tutkijoiden kohdalla on hyvä pitää mielessä Ihanuksen tunnetuksi tekemä ajatus ihmistieteiden yhteisestä historiasta. Aikana, jolloin antropologian, sosiologian, psykologian tai biologian meto-

dit enempää kuin tutkimusongelmat eivät olleet vakiintuneita, on oppialan rajoittaminen yhteen tutkijaan vähintäänkin arveluttavaa (Ihanus 1990, 12-16). Charles Darwinin ja Herbert Spencerin teokset mullistivat paitsi luonnontieteitä myös humanistisia tieteitä tarjoamalla näiden käyttöön työvälineen, metodin. Sosiologia, kuten äsken mainitut tieteenalat, murtautuivat esiin 1880- ja 1890-lukujen vaihteessa Englannissa. Sosiologia etsi evolutionistisessa mielessä – pyrkimyksellä selittää ilmiöiden alkuperää ja kehitystä – yhteiskunnasta ja kulttuureista yhtä eksaktia tietoa kuin perinteiset luonnontieteet. Menetelmä perustui ajatukseen, että kehitystapahtuma voidaan rekonstruoida vertaamalla sitä muualla havaittuihin tietoihin tai tapahtumien samankaltaisuuksiin (Haavio-Mannila 1992, 44). Myös Westermarck perusti tieteellisen työnsä tähän ajatteluun. Hän tutustui Spencerin ja Darwinin teoksiin 1880-luvun naturalismin hengessä aloittaessaan varsinaisen tieteellisen uransa vuosina 1887-1888 Englantiin suuntautuneen matkansa jälkeen (Westermarck 1927, 82-83). Tästä lähtökohdasta käsin Westermarckin nimi on liitetty osaksi vertailevan menetelmän historiaa. Westermarck perusti tieteellisen työnsä 1800-luvun evolutionismiin, joka selvitti yhteiskunnallisten instituutioiden alkuperää ja kehitysvaiheita. Englannissa Westermarck tutustui Edvard B. Tyloriin ja Alfred Russel Wallanceen sekä kirjoitti 1889 väitöskirjansa *The History of Human Marriage*. Kirjassaan Westermarck päätyi John McLennanin, Lewis Henry Morganin ynnä muiden esittämän promiskuiteettiteorian hylkäämiseen ja piti yksivaiheisuutta yhteiselämän muodoista alkuperäisempänä.

Vertaileva näkökulma ei kuitenkaan tyhjentävästi kuvaa Westermarckin ajattelua ja tutkimusmenetelmää. Kun tarkasteluun otetaan mukaan hänen etnografinen päätyönsä, vuonna 1926 kahdessa osassa ilmestynyt *The Ritual and Belief in Morocco*, hänet voidaan liittää myös humanistisesta perinteestä nousevan kieli- ja uskontotieteellisen tutkimusperinteen piiriin (Jukka Siikala 1991, 27). Menetelmällisesti Westermarck hyödynsi siis suomalaisen koulukunnan folkloristista metodia kulttuuripiirteiden keruu- ja kenttätutkimuksen osalta, eikä häntä voikaan karakterisoida tyylipuhtaaksi evolutionistiksi (Jukka Siikala 1991: 30). Westermarckin voidaan sanoa pikemminkin olleen yksi evolutionismin romuttajista, sillä kenttätutkimuksissaan Westermarck rikkoi perinteisen noja-tuoliantropologian kahleita. Westermarck aloitti kenttätutkimuksensa Marokossa vuonna 1898 ja palasi sen jälkeen useaan eri otteeseen tutkimuskentälle. Viimeisen vierailun kentälle Westermarck teki keväällä 1939. Westermarck työskenteli yhteistyössä marokkolaisen avaininformantin Abdessalam El-Baqqalin kanssa. Heidän 41 vuotta kestänyt yhteistyösuhteensa kehittyi ystävyudeksi ja El-Baqqali vieraili myös puolestaan Englannissa, Ruotsissa ja Suomessa (Suolinna 1994, 52-54).

Westermarckin etnografisesta tyylistä on esitetty erilaisia arvioita. Jukka Siikala on kuvannut sitä ”latteasta empirismistä kärsiväksi luettelomaiseksi kuvaukseksi”, jossa yhä uudestaan toistuu lause ”niiden ja niiden keskuudessa” (Jukka Siikala 1991: 29-30). Tätä Siikala ei kuitenkaan sano moitteena vaan osoittaakseen Westermarckin ja C. G. Seligmanin etnografisen tyylin samankaltaisuuden. Haavio-Mannila puolestaan vertaa Westermarckin kirjoitustyyliä Meadin ”kuistihaastattelu-tekniikalla” kirjoitetuihin etnografioihin (Haavio-Mannila 1992, 50). Tällä Haavio-Mannila haluaa tuoda esille sen seikan, ettei Westermarck juurikaan kuvannut tut-

kimuksen kohteena olevien ihmisten välisiä suhteita tai omaa osuuttaan tutkittavien ihmisten elämään. Westermarckin kenttätyö ei tässä mielessä ole osallistuvaa havainnointia, vaikka Westermarck muita nojatuoliantropologeja paremmin ymmärsi kyselyn, havainnoinnin ja kansankielen sujuvan hallinnan merkityksen antropologiselle tutkimukselle (Ihanus 1990, 96-97). Westermarckin etnologisen tyylin tyypittelyllä on merkitystä mietittäessä, millainen etnografinen teksti katsotaan tieteellisessä mielessä päteväksi välittämään kenttätyön kautta kerättyä tietoa, sekä arvioitaessa, kuinka laajalle hänen eteenpäin välittämänsä etnografinen tyyli ulottuu.

Westermarckin elämä ja tieteellinen toiminta jakautui kolmen yliopiston, Keisarillisen Aleksanterin-Yliopiston eli sittemmin Helsingin yliopiston, Åbo Akademin ja London Schools of Economics and Political Sciences (LSE) kesken. Westermarck aloitti sosiologian opetuksen Helsingin yliopistossa sosiologian dosenttina 1890 ja toimi vuodesta 1906 asti käytännöllisen filosofian professorina vuoden 1918 loppuun saakka. Helsingistä hän siirtyi Turkuun hoitamaan filosofian professuuria ja toimi samalla Åbo Akademin rehtorina aina vuoteen 1932 asti. Westermarck oli todellakin ensimmäisestä Englannin-matkastaan asti kahden maailman kansalainen: rinnakkain suomalaisen tiedemaailman kanssa Westermarck toimi myös London Schools of Economics and Political Sciences professorina vuodesta 1907 alkaen. Oikeampaa olisi ehkä sanoa kolmen maailman kansalainen, sillä jatkuvat Marokko-tutkimukset veivät hänet vähän väliä Afrikkaan. Opetusta hän kuitenkin oli antanut LSE:ssä jo muutaman vuoden ennen valintaansa sosiologian professoriksi (Aalto 1971, 125-128).

Avioliittoa koskevan väitöstyönsä lisäksi Westermarckia kiinnosti moraalien ja tapojen historia sekä seksuaalisuuden tutkimus. *The Origin and Development of Moral Ideas* (1906 & 1908) ja *Ethical Relativity* (1932) -teoksissa hän liittää arvot inhimillisiin tunteisiin ja osoittaa näiden subjektiivisuuden sekä riippuvuuden yhteisöstä. Etiikka on siis – kuten teoksen nimikin sanoo – suhteellista. Omat kiistansa ja rajanvetonsa Westermarck kävi niin Émile Durkheimin edustaman ranskalaisen koulukunnan metodeja kuin Freudin ja psykoanalyttikkojen suuntaan. Hänen positiivinen suhtautumisensa psykologiaan ei suinkaan merkinnyt Freudin *Totem und Tabu* (1913) kaltaisen teoksen hyväksymistä: psykoanalyttisessä teoriankehittämisessä oli sivuutettu liian kevyesti ongelma tiedostamattomien mielenisäntöjen siirtymisestä sukupolvelta toiselle, erityisesti oidipuskompleksia koskevista päätelmissä (Ihanus 1990, 198-204). Ranskalaisen sosiologisen koulukunnan ajatukset kollektiivien ensisijaisuudesta Westermarck puolestaan torjui vedoten biologisten ja psykologisten tekijöiden ensisijaisuuteen sosiologiseen konstituitioon nähden. Yksinkertaistaen kysymys on reduktion suunnasta; Durkheim ja Westermarck liikkuvat kausaaliketjua vastakkaisiin suuntiin (Lagerborg 1951, 180-189). Durkheimille yhteisön tuottamat symbolit, rituaalit ja käytänteet palautuvat edeltäviin sosiaalisiin faktoihin ja sitä kautta yhteisöön itseensä (Durkheim 1977, 43-46). Westermarck puolestaan palauttaa yhteisön sosiaaliset representaatiot psykologisiin biologiseen pohjaan.

Westermarckin persoonaan liitetään usein käsitteet liberaali ja radikaali. Omaan aikaan hän asettui yhteiskunnan uskonto- ja seksuaalikäsitteiden valtavirtaa vastaan. Hän toimi Helsingissä syksyllä 1905 perustetun uskonnonvapausyhdistys *Prometheuksen* riveissä ja osallistui myöhempiä

vuosinaan Englannissa *The Rationalist Press Association* -yhdistyksen sekä *The Ethical Churchin* toimintaan (Westermarck 1927, 274-275). Myös kielen ja politiikan osalta Westermarck kuului vähemmistöön. Tällöin ruotsinkielisenä suomalaisena Westermarck ei ollut tutustunut suomenkieliseen tieteelliseen kirjallisuuteen. Tämä ehdoton kanta näkyi myös filosofian professuurin täytön yhteydessä vuonna 1905, jolloin Westermarck kieltäytyi päättäväisesti suomen kielen kokeesta, jonka pohjana oli vuonna 1894 annettu kieliasetus.

Poliittisesti Westermarck tuki Suomen itsenäistymistä ja toimi aktiivisesti Suomi-tietoisuuden luojana Lontoossa oleskelunsa aikana. Yhdessä professori Julio Reuterin sekä Konni Zilliacuksen kanssa hän laati artikkeleita englantilaiseen aikausjulkaisun *Finland*-teemanumeroon sekä keräsi nimiä tsaari Nikolai II lähettyyn kulttuuriadressiin. Westermarckin ponnisteluja ei kuitenkaan katsottu hyvällä silmällä Suomessa, ja senaattori Leo Mechelinin kehoitti suorasanaisesti Westermarckia ja Zilliacusta lopettamaan 'veneen keikuttamisen' (Aalto 1971, 128; Zilliacus 1920, 16-26). Westermarck tuki myös ylioppilasaktivistien toimintaa, josta sittemmin kehittyi jääkäriliike. Vuonna 1916 santarmit tekivät kotietsinnän Westermarckin asunnossa hankkiakseen tietoja Saksaan lähteneistä ylioppilaisista (Saarenheimo 1980, 21-22, 25 ja 276). Westermarck otti tietoisesti näin melko suuren riskin, joka toisissa olosuhteissa olisi saattanut merkitä karkotusta ja tieteellisen työn keskeytymistä. Poliittinen rajanveto suhteessa venäläisiin ei kuitenkaan ulottunut tieteen alueelle: suomalaiset evoluutioantropologit olivat varsin hyvin perillä venäläisen antropologian tuloksista (Raumolin 1976, 10-11). Suomen itsenäistymiskamppailun aikana Westermarck kuului *Keskuskomiteaan* (*C. K. = Centralkommittén*), joka työskenteli yhdessä *Toimintakomitean* (*A. K. = Aktionskommittén*) kanssa. *Toimintakomitea* tunnettiin itsenäisyysliikkeen johtokuntana ja se syntyi *Ylioppilaiden keskuskomitean* (*YKK*) pohjalta, jossa Nummelin, Rolf Pipping ja Donner toimivat aktiivisesti (Lackman 2000, 64, 68 ja 134). Westermarck itse oli mukana Tukholma-valtuuskunnassa yhdessä Donnerin kanssa. Poliitikassa oli kysymys muustakin kuin itsenäisyyskamppailusta: Westermarck oli jo 1916 puhunut Venäjän vastaisesta liikkeestä muunakin kuin ulkopoliittisena kysymyksenä; hankkeella oli myös sisäpoliittinen merkityksensä (Lackman 2000, 289 ja 529). Käytännössä tämä sisäpoliittinen ulottuvuus toteutui siinä oikeistoradikaalien toiminnassa, joka vapausodan jälkeen uhkasi ajaa suomen kohti oikeistovallankumousta.

Westermarckin ympärille kehittyneen koulukunnan tunnusmerkkejä olivat ruotsin kieli, evolutionistinen ja empiristinen tutkimusote, englantilaistyyppinen etnografinen kirjoitustyyli, suuntautuminen eteläisiin kulttuureihin ja tutkimuskenttiin sekä yhteiskunnallisten tutkimusongelmien selvittely. Westermarckin oppilaiden väitöskirjatyöt olivat myös uskontotieteellisestä painottuneita. Tärkeimpiä Westermarckin johdolla valmistuneita oppilaita olivat Gunnar Landman, Rafael Karsten ja Hilma Granqvist. Heidän lisäksi Ragnar Nummelin, Rolf Lagerborg, Yrjö Hirn, Arne Runeberg ja Rudolf Holsti voidaan lukea tutkimusotteeltaan westermarckilaisiksi, vaikka he eivät jakaneetkaan Karstenin, Landmanin ja Granqvistin kiinnostusta eteläisiin tutkimuskenttiin (Lagerborg 1951, 282-290). Tähän listaan voidaan lisätä myös Uno Harva, jota voidaan kuitenkin pitää myös Krohnin, Setälän ja oppilaana (Anttonen 1987, 105-107).

Ne Westermarckin oppilaat, jotka voidaan liittää koulukuntaan mutta jotka loivat uransa muualla kuin sosiaaliantropologian parissa, muodostavat poliittisesti mielenkiintoisen ryhmän. Haavio-Mannila kutsuu näitä Westermarckin oppilaita 'kamarioppineiksi' vedoten siihen seikkaan, että he rakensivat tutkimuksensa Westermarckin käsitysten varaan (Alapuro – Alestalo – Haavio-Mannila 1992, 69). Yhteyden hakeminen negaation – kenttätyön puuttumisen – kautta ei kuitenkaan ole ainoa näitä tutkijoita yhdistävä piirre. Poliitiikka on jäänyt Westermarckin koulukunnan välistä yhteyttä arvioitaessa vähemmälle huomiolle. Westermarckin lähipiiristä Nummelin ja Pipping ajoivat aktiivisesti itsenäisyyspolitiikkaa. Myös Holsti oli vuonna 1911 esiintynyt Nuorsuomalaisten kokouksessa, ja tunnettiin entente-ystävänä vaikka vastustikin myöhemmin jossain määrin jääkäriiliikettä.¹³

Kansanrunouden tutkimusperinne

1800-luvun jälkipuoliskolla evolutionismi ja positivismi vaikuttivat kansanrunouden, kieli- ja uskontotieteen, etnologian sekä sosiaaliantropologian kehittymiseen tieteiksi. Evolutionismi ja positivismi korostivat ilmiömaailman vallitsevia lainalaisuuksia sekä johtopäätösten pohjaamista verifioitaviin havaintoihin. Uuden maailmankatsomuksen murroksen myötä tapahtui kansanrunoudentutkimuksessa kuten myös uskontotieteen tutkimuksessa murros, jota Kuhniin nojautuen voidaan nimittää siirtymiseksi preparadigmaattisesta vaiheesta varsinaiseen paradigman piiriin. Vaikka tutkimuksen ala uudistui saadessaan käyttöönsä metodin, eivät kaikki vanhat perinteet kokonaan katkenneet vaan kietoutuivat uusiin, uusien yhä enemmän päästessä voitolle. Kansanrunouden tutkimus ammensi voimaansa yhä valistusajan Henrik Porthanin sekä Turun romantiikan A. I. Arwidssonin, Sjögrenin ja Carl Axel Gottlundin töistä. Turun palon ja yliopiston Helsinkiin siirtymisen (1827) jälkeen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustaminen 1831 ja Elias Lönnrotin *Kalevalan* ja *Kantelettaren* julkaiseminen vuosina 1835 ja 1840 merkitsivät suomalaiselle kulttuurille odotettua piristysruisketta. Kansanrunouden tutkimuksen työmaa aukeni kuitenkin vasta Lönnrotin jälkeen. Vaikka Lönnrotin aikalaiset käsittivät *Kalevalan* edustavan suomalaista muinaisrunoutta, hän itse korosti, ettei *Kalevala* ollut tieteellinen työ. Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa virisi pian *Kalevalan* julkaisemisen jälkeen *Kalevalan* runojen toisintojen tutkimus, joka keskittyi tutkimaan runojen syntyaikaa ja -paikkaa sekä peruslaattua (Palmén 1881, 29-36). Positivistisen ja evolutionistisen ajattelun hyväksyminen merkitsi kansanrunoudessa *Kalevalan* hylkäämistä muinaisrunojen lähdeteksena, ja tutkijoiden huomio kiintyi kansanrunouden teksteihin (Vuorela 1967, 71; Pentikäinen 1987a, 22).

Kansanrunouden tutkimus rakentui Suomessa Julius Krohnin ympärille pitkälti hänen 1870-luvulla kehittämänsä maantieteellis-historiallisen eli 'suomalaisen' menetelmän ansiosta, jota hänen poikansa Kaarle Krohn myöhemmin omalta osaltaan täydensi. Maantieteellis-historiallisen menetelmänsä Julius Krohn julkaisi *Suomalaisen kirjallisuuden historia* -teoksessaan. Menetelmän tarkoitus oli seurata toisintojen kehitysketjua

---

13 Entente-sopimuksesta ja jääkäriiliikkeestä tarkemmin luvussa *Myöhempi poliittinen toiminta*.

taaksepäin aina kadonneisiin alkuaikoihin asti. Runojen alkuaihelmat olivat Krohnin mukaan kehittyneet ajan kuluessa yhä monimutkaisemmiksi ja laajemmiksi. Matti Kuusen mukaan Krohn yhdisti tekstikritiikin kehityso pilliseen näkemykseen ja oletti eri paikoissa tavattavien aineksien lainautuneen paikasta toiseen (Kuusi 1980, 25). Menetelmä oli historiallinen, mutta käytännössä keruutyössä ajallista kehitystä ei ollut mahdollista seurata (Hautala 1954, 180, 190-192). Metodologisesti arvioituna maantieteellishistoriallinen menetelmä oli kuitenkin selkeä ja seikkaperäinen.

Maantieteellis-historiallinen menetelmä on jaoteltavissa kahdeksi eri suunnaksi, vertailevaksi saduntutkimukseksi sekä kalevalaiseksi runotutkimukseksi. Samasta juuresta lähteneinä mutta ilmeeltään erilaisina nämä kaksi haaraa eroavat toisistaan aikaperspektiivinsä ja maantieteellisen ulottuvuutensa puolesta. Vertaileva saduntutkimus keskittyy aineistoon, joka diakronisesti ulottuu usean vuosisadan mittaiselle ajanjaksolle ja levittäytyy usean eri kieli- ja kulttuurialueelle. Kalevalainen runontutkimus puolestaan operoi rajatummalla maantieteellisellä alueella ja lyhyemmällä aikaperspektiivillä ja paneutuu vain muutaman sukupolvien mittaiseen perinteeseen (Lehtipuro 1980, 11). Juuri tähän kalevalaisen kansanrunouden tutkimuksen suosimaan lyhyemmän aikaperspektiivin tutkimusmenetelmään perustui Setälän, Väinö Salmisen ja kumppaneiden esittämä kritiikki maantieteellis-historiallisen menetelmän historiattomuudesta, joka sittemmin johti typologisen koulukunnan muodostumiseen. Typologisen koulukunnan itsenäisyys maantieteellis-historiallisesta menetelmästä oli tosin näennäistä; Krohnieen erehdykset talutettiin näyttävästi tutkimusten esipuheissa etuovesta ulos, mutta kysymyksenasettelun ja käsitteiden kohdalla keittiönovesta vähin äänin sisälle.

Julius Krohnin työn jatkajaksi ja kehittäjäksi nousi hänen poikansa Kaarle Krohn, joka aloitti tutkimusuransa laajalla kenttä- ja keruutyöllä. Ensimmäisen keruumatkansa Kaarle Krohn teki 1881 Vienaan ja vuosina 1884 – 1885 hän kiersi laajoilla alueilla Raja-, Pohjois- ja Aunuksen Karjalassa sekä Ruotsissa (Evijärvi 1963, 25-34). Isänsä kuoltua Kaarle Krohn toimitti Julius Krohnin luentomuistiinpanojen pohjalta – tämän työtä merkittävästi paikkaillen – vuonna 1894 *Suomen suvun pakanallisen jumalanpalveluksen*. Kaarle Krohnin pääteos on kuitenkin *Kalevalan runojen historia* (1903). Krohn myönsi Kalevalan runomitan periytyvän virolais-suomalaiselta yhteisajalta, mutta itse runot olivat hänen mielestään myöhempää, kristillisen ajan tuotetta. Alkuaihelmat olivat hänen mielestään lähteneet matkalle Virosta sekä Länsi-Suomesta (Kuusi 1980, 12).

Virkaanastujaisesityksessään 1909 kansanrunouden tutkimuksen varsinaiseksi professoriksi Krohn esitteli metodinsa keskeisiä piirteitä. Metodin ensimmäisessä vaiheessa suoritetaan paitsi aineksen kokoaminen myös lähdekritiikki, joka keskitetään tietylle maantieteelliselle alueelle. Toisessa vaiheessa suoritetaan aineiston järjestely (Hautala 1968, 111-114). Samalla kertaa Krohn torjui antropologisen tutkimuksen piirissä esitetyn ajatuksen, että ihmiset eri kulttuureissa päätyisivät samankaltaisiin tuotoksiin samankaltaisen psyykkisen rakenteensa vuoksi. Näkökulman hyväksyminen olisi uhannut Krohnin esittämää metodia ja saattanut sen vaikeuksiin. Krohnin tutkimukselle esi-isien palvonta sekä tutkitun folkloristisen materiaalin kristillisperäisyys muodostuivat osaksi paradigmaa, jonka hän tarjosi perustaksi myös uskontotieteellistyville henkisen kansankulttuurin tutkimuk-

selle (Anttonen 1987, 46). Krohnin ympärille muodostui pian koulukunta, ja 1900-luvun alussa pidettiin ”varsin tärkeänä seikkana - varsinkin alkavia tutkijoita, väitöskirjojen kirjoittajia ajatellen - että kuljettava reitti tähän aikaan katsottiin niin selvästi viitoitetuksi, että sille oli suhteellisen helppo uskaltautua tarvitsematta pelätä harhaan joutumisen mahdollisuutta” (Hautala 1954, 279, 287-290).

Kielitieteen tutkimusperinne

Sekä kansanrunouden että kielitieteen tutkimus sai esikuvansa Saksasta ja mannermaalta. Grimmin veljesten satututkimusten lisäksi saksalaisen Franz Boppin ja tanskalaisen Rasmus Raskin havainnot kielen kehittymisen lainalaisuuksista vaativat uuden kielitieteellisen aineiston laajamittaista keräämistä (Itkonen 1962, 21). Suomen ja sen sukulaiskielen tutkimus nivoutui osaksi kansainvälistä kielentutkimuksen perinteitä. Kielisukulaisuutta käsittelevällä hypoteesilla oli juurensa 1600-luvun eurooppalaisissa yliopistoissa, joissa kummasteltiin suomalaisten, lappalaisten, virolaisten ja unkarilaisten jyrkästi muista Euroopan kansoista poikkeavaa kieltä. Suomeen tutkimus saapui Porthanin myötä (Porthan 1982, 314-315; Joki). Porthania itseään askarrutti suomen ja unkarin kielen mahdollinen sukulaisuus sekä saamen ja suomen välinen suhde. Merkittävää oli myös, että Porthanin kirjoittamassa kansojen luettelossa oli mainittu oikein kaikki suomalais-ugrilaiset kansat (Itkonen 1962, 20; Itkonen 1966, 142-144). Kielentutkimuksen menetelmien kehittyessä 1700-luvun aikana kyettiin niukallakin aineistolla osoittamaan useimpien suomalais-ugrilaisien kielten sukulaisuus. Tarve laajemman ja yhtenäisesti kerätyn kielimateriaalin keräämiseen tutkimuksen käyttöön oli kuitenkin huutava. Kielitiede tarjosi monelle tutkijalle syyn suunnata tutkimusmatkansa kohti suomalais-ugrilaisien kansojen asuinsijoja.

Suomen kielen professorin Emil Nestor Setälän ympärille muodostui 1890-luvun kansallisromanttisessa ilmapiirissä laaja ja uskollinen koulukunta. Setälä toimi kokoavana, organisatorisena persoonana, yliopistopetuksen uudistajana sekä monien kaukonäköisten aloitteiden tekijänä luomalla monia muodollisia ja epämuodollisia julkaisu- ja vaikutuskanavia. Setälän tutkimustyön alkuvuotia täyttivät intensiiviset opinnot kielitieteen teoreetikkojen parissa sekä tutkimusmatkat vepsäläisten, liiviläisten ja vatalaisten keskuuteen. Toisin kuin useat Suomalais-Ugri-laisen Seuran tutkijat Setälä ei pitänyt kenttätutkimusmatkoillaan päiväkirjaa, ja tietoja hänen kenttätyöskentelystään on säilynyt pääosin kentältä lähetetyissä kirjeissä (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 181). Setälä sai suomalais-ugrilaisen kielitieteen dosentuurin 1887 ja toimi suomen kielen ja kirjallisuuden professorina vuosina 1893 – 1929. Setälän tärkeimmät kenttätyöskentelyvuodet olivat 1888 ja 1889. Myöhemmin Setälä työskenteli suomalais-lappalaisen ja uralilaisen astevaihtelun sekä sanahistorian parissa. Setälän metodologinen pohja lepäsi Kaarle Krohnin ja Westernmarckinkin tapaan evolutionistisella pohjalla, vaikka kukin heistä tulkitsti ja muokkasi tuota pohjaa omalla tavallaan.

Setälän ympärille ryhmittynyt tutkimus asettui oppositioon Krohnin harjoittamaan maantieteellis-historiallisen tutkimukseen nähden. Krohnin ja Setälän omaksumia tutkimusmenetelmiä voidaan luonnehtia ho-

risontaaliseksi ja vertikaaliseksi katsantokannaksi. Setälä itse nimitti käyttämäänsä metodia typologiseksi, joka viittasi kansatieteessä ja arkeologiasa käytettyyn typologiseen metodiin. Setälän kritiikki maantieteellishistoriallista metodia ja Krohnia kohtaan nousee ensisijassa menetelmän liiallista maantieteellisyyttä ja liian vähäistä historiallisuutta kohtaan. Setälä esimerkiksi huomautti, että maaseudun staattisessa yhteiskunnassa jo yhden perinteenkantajan siirtyminen saattaa aiheuttaa tietyn perinteen katoamisen tai siirtymisen muualle. Verrattain tärkeämpi oli perinneaineoksen historiallisuus. Perinneaines ei Setälän mukaan muodostu homogeenisesta materiaalista, vaan siitä voidaan löytää eri tasoja, joiden tunteminen ja leviäminen eroavat aineksen nykyisestä muodosta. Myös kysymys uskonnon alkuperästä toimi osaltaan vedenjakajana Setälän ja Krohnin välillä. Krohnille ensimmäinen ja alkuperäisin oli vainajausko, kun taas Setälän mielestä uskonnon alkuperä on luonnonhenkien palvonnessa (Hautala 1954, 331). Poliittisesti – sekä tiede- että sisäpoliittisesti – Krohn ja Setälä edustivat vastakkaisia mielipiteitä. Setälä lukeutui nuorsuomalaisten riveihin kun taas Krohn vanhasuomalaisiin. Miehet seisoiivat vastakkain myös yliopiston ulkopuolisessa tiede-elämässä. Hävittyään Krohnille Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimiehen vaalissa Setälä suuntasi voimansa Kalevalaseuran toimintaan (Anttonen 1987, 84; Vares – Häkkinen 2001, 181-192). Toisaalta Krohnia ja Setälää yhdistivät perhesiteet: Setälä oli avioitunut vuonna 1891 Krohnin sisaren Helmi Krohnin kanssa. Myös toinen, vuonna 1914 solmittu avioliitto kiinnitti Setälän kielentutkimukseen. Kristiane Thomsen oli kuuluisan tanskalaisen kielentutkijan ja professorin Vilhelm Thomsenin ottotytär (Vares – Häkkinen 2001, 256). Setälän merkitys Suomalais-Ugrilaisen Seuran toiminnan linjaajana oli merkittävä ja hän toimikin seuran esimiehenä neljännesvuosisadan, aina kuolemaansa saakka.

Setälän aikalaisen Heikki Paasonen tieteellisessä ajattelussa on myös nähtävissä Setälän vaikutusta. Heikki Paasonen, joka vuodesta 1904 toimi suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorina, varoi kuitenkin työskentelyssään luottamasta liikaa intuition, johon Setälä taas puolestaan saattoi vapautuneemmin turvautua. Enemmän kuin Setälän oppilaana Paasosta voidaan pitää hänen kolleganaan ja peräti kilpailijanaan (Vares – Häkkinen 2001, 276). Keruutöidensä tuloksia Paasonen ei juuri ehtinyt painokuntoon toimittaa, sillä kuolema katkaisi hänen kuten niin monen muunkin kenttätutkijan uran. Keräystyön suuruutta kuvaa ehkä parhaiten se, että yli kymmenen tutkijaa on julkaissut aineistosta erilaisia tekstejä, kokoomateoksia ja monografioita (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 77). Paasonen aikalaisista Donner toimitti postuumisti ostjakkiaineiston sanakirjan *Ostjakisches Wörterbuch* (1926) ja Uno Harva *Mordvalaisten muinaisuskon* (1942).

Paasonen työskenteli vuosina 1889 – 1890 ja 1898 – 1902 kenttätöissä mordvalaisten, tseremissien ja ostjakkien parissa. Matkoillaan hän ei pitänyt matkapäiväkirjaa, vaan tiedot Paasonen kenttätöskentelystä perustuvat – kuten Setälänkin tapauksessa – Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle lähetettyihin selontekoihin, kirjeisiin ja lyhyisiin artikkeleihin. Paasonen tukeutui tutkimuksissaan nuogrammaattiseen menetelmään, jonka myös Setälä varsin hyvin hallitsi. Setälän ja Paasonen välejä kiristi kenttätöykysymys: Setälän luotsaaman Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähettinä ostjakkeja tutki

Karjalainen, samalla kun Paasonen suoritti keruutyötään alueella yliopiston stipendiaattina (Aalto 1971, 110; Vares – Häkkinen 2001, 277).

Paasonen huomion siirtyminen suomalais-ugrilaisista kielistä samojedikieliin johti hänet sekä hänen oppilaansa Donnerin ja Arvo Sotavallan kantaaralilaisissa kielissä tavattavan astevaihtelun jäljille. Astevaihtelulla oli juurensa Castrénin ja Otto Donnerin pohdiskeluissa, mutta varsinaisesti astevaihtelun oli Setälä lanseerannut nimiinsä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa vuosina 1896 ja 1909 pitämässään esitelmissä. Paasonen, K. B. Wiklundin, Donnerin ja Arvo Sotavallan tekemät tutkimuslöydöt astevaihtelusta suomalais-ugrilaisen kielten ulkopuolella osoittivat Setälän vaaliman astevaihtelun heikkoudet. Setälä yritti ratkaista astevaihteluteorian kohtauksia ongelmia laajentamalla horisonttia samojedikielten suuntaan 24.2. 1912 ja 23.3. 1912 Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa pitämässään esitelmissä. Näissä esitelmissä Setälä tuo astevaihtelun samojedi- ja jopa mongolilais- sekä turkkilaiskielten ominaisuudeksi mutta ohittaa Paasonen ja hänen oppilaidensa tekemät havainnot maininnatta (Vares – Häkkinen 2001, 278-282). Paasonen kuolinvuonna 1919 astevaihteluteoria oli tullut tiensä päähän: teorian heikkoudet oli osoitettu Paasonen ja hänen kollegoidensa sekä oppilaidensa keruutyön ja analyysin tuloksena. Paasonen tukeutuminen perinpohjaiseen kättätyöskentelyyn ennen teorianmuodostusta teki hänen havainnoistaan vastaansanomattomia. Paasonen merkitystä kielentutkimuksen historiassa on monesta syystä aliarvostettu – ei vähiten siksi, että hän ei persoonana edustanut aggressiivista tai vallanhaluista tutkijatyyppejä.

Kansatieteen tutkimusperinne

Uusien tieteenalojen ensimmäisiin tehtäviin kuului käsitteiden ja tutkimusalan selkiyttäminen. Suomalais-ugrilaisen kansatieteen oppituli perustettiin 1921, ja sen ensimmäisen haltijan, Sireliuksen elämäntyö linjasi kansatieteen kenttää tulevina vuosina (Haltsonen 1947, 59). Keskustelua kansatieteen alasta ja tehtävistä käytiin 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä runsaasti. Suomalainen kansatieteellinen tutkimus ei suinkaan tyhjene Sireliuksen persoonaan, vaikka hänellä oppituolin ensimmäisenä haltijana onkin merkittävä rooli oppialan profiloitumisessa. Kansatieteellistä tutkimusta Suomessa olivat ennen Sireliusta harjoittaneet kielitieteilijät, museomiehet ja arkeologit, erityisesti August Ahlqvist, Schvindt ja Heikel. Ahlqvist hankki Siperian matkoiltaan systemaattisesti esineitä. Kaikkiaan hänen keräämänsä liki sadan esineen sarja koostui ostjakkien ja vogulien puvuista, käyttöesineistä sekä sakraali- ja taide-esineistä. Kansatieteellisen työnsä tulokset Ahlqvist julkaisi kirjassaan *Unter Wogulen und Ostjaken* (1883) (Lehtinen 1990, 2; Haltsonen 1947, 45-46). Schvindtiä voidaan pitää eräässä mielessä suomalaisen kansatieteellisen tutkimuksen perustajana; hänen deskriptiivinen kuvausotteensa selittyi paljolti kiinteällä yhteydellä museotoimeen. Schvindt oli perustamassa ylioppilasosakuntien kansatieteellistä museota sekä toimi myöhemmin Kansallismuseon virkailijana. Schvindtin *Suomalaisia koristeita* (1894-1895) ja *Nauhakoristeita* (1903) selvittivät kansallisten ornamenttikuvioiden muotoja (Haltsonen 1947, 253-267).

Heikel puolestaan laajensi kansatieteellistä kenttää suomalais-ugrilaisiin kansoihin. Heikel oli vuosina 1883 – 1887 välillä tehnyt tutki-

musmatkoja Volgajoen alueelle. Ornamentiikka, rakennukset ja kansallispuvut olivat Heikelin sydäntä lähellä: *Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und Setukesien* ilmestyi 1909 ja *Die Stickmuster der Tschermisissen* vuosina 1910-1915. Heikelin *Rakennukset Tschermisissä, Mordvalaisilla, Virolaisilla ja Suomalaisilla* (1887) oli ensimmäinen suomalainen väitöskirjatyö ja edusti menetelmältään vertailevaa tutkimusta (Haltsonen 1947, 57-59; Nordman 1969, 57-59; Anttila 1997, 11-12). Heikel oli vuonna 1889 nimitetty kansatieteen dosentiksi, ja 1890-luvulla hän oli – lyhyen aikaa – luennoinut yliopistossa suomalaisesta kansatieteestä. Samalla tutkimuskentällä Heikelin ja Sireliuksen kanssa työskenteli myös tšermisiläinen kansakoulunopettaja Timofei Jevsevjev, joka keräsi merkittävän puku- ja tekstiili- sekä esinekokoelman tšermisien parista vuosien 1907 – 1908 ja 1909 – 1911 aikana. Keruutyö ei siis ollut yksin suomalaisten käsissä, vaan Heikel ja Sirelius olivat paljon velkaa Jevsevjevin oman kansansa parissa tekemälle keruutyölle (Lehtinen 1985, 19-25).

Paitsi arkeologia myös kielitiede vaikutti kansatieteen kehitykseen. Castrénin linjaus liitti kansatieteen osaksi kielitiedettä, vaikka hän itse ei ehtinyt hoitaa professuuriansa vuotta pidempään. Ahlqvistin professori-kaudella 1863 – 1889 suomen kielen ja kirjallisuuden professuuri oli painunut akateemisten mittojensa ylitse. Ahlqvistin kuoltua 1889 oppituolin jakamisesta keskusteltiin, mutta siihen päädyttiin vasta 1892. Suomen kielen ja kirjallisuuden alaan kuuluviksi jäivät suomi ja sen lähimmät sukukielet, suomalaisen kirjallisuuden historia, kansanrunoudentutkimus ja kansatiede. Vertaileva kielentutkimus, etäsukukielet sekä näiden kulttuurien tutkimus puolestaan katsottiin suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen alaan kuuluviksi (Vares - Häkkinen 2001, 111-123). Lopputulos kuitenkin oli, että suomalais-ugrilaisen kansatieteen oppialaan kuului vuonna 1921 annettun asetuksen mukaisesti ”ensisijassa suomalais-ugrilaisten kansain aineellinen kulttuuri sekä tavat, sikäli kun niitä ei ole katsottavissa kansanrunouteen tai kansanuskoon kuuluviksi”.

Sireliuksen tie kansatieteen pariin alkoi vuonna 1896. Sirelius sai tehtäväksi auttaa museotyössä unkarilaista etnografia János Jankóa. Jankón tutkimukset olivat osa kreivi Jenő Zichyn rahoittamaa tieteellistä hanketta, jonka tarkoituksena oli selvittää, missä unkarilaisten alkukoti oli Venäjällä sijainnut. Zichyn tutkimushankkeeseen kuului matkan järjestäminen Venäjälle, jonne Jankó oli museotutkimustensa jälkeen suuntaamassa kulkunsa. Sirelius oli tavattoman innostunut Jankón tapaamisesta, ja hän seurasi Jankóa yliopiston ja muinaistieteellisen yhdistyksen apurahan turvin kentälle (Lehtonen 1972, 36-38). Matkan aikana Sirelius vakuuttui obinugrialaisten kansojen tutkimuksen tärkeydestä, ja oman ostjakkien elämää kartoittavan tutkimusmatkansa hän suoritti vuosina 1898 – 1900. Obille ja sen sivujokien varsille suuntautuneet matkat tuottivat varsin laajan tutkimusmateriaalin, jota Sirelius vielä myöhempinä vuosinaan kartutti muiden alueelle matkansa suuntaavien tutkijoiden avustuksella. Vuosina 1907 ja 1911 Sirelius teki kaksi lyhyempää kenttätömatkaa, ensimmäisen Venäjälle syrjäänien ja votjakkien pariin Kazanin ja Permin alueelle. Jälkimmäinen matka puolestaan suuntautui Vienanmerelle, Arkangelin alueelle.

Sireliuksen matkoiltaan tekemät havainnot käsittelivät pääosin kalastusta, metsästystä, ornamentiikka ja rakennuskulttuuria. Sireliuksen vuonna 1906 valmistunut väitöskirjatyö *Über die sperrfischerei bei den finnisch-*

ugrischen völker teki selkoa patokalastuksen kehityksestä sekä eroavaisuuksista suomalais-ugrilaisilla kansoilla. Samana vuonna Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisuissa ilmestynyt *Suomalainen kalastus* käsiteli suomalaisten kalastusmenetelmiä ja välineitä. Sireliuksen kalastustutkimukset saivat sekä Suomessa että ulkomailla hyvän vastaanoton (Lehtonen 1972, 136-139). Sireliuksen muiksi pääteoksiksi voidaan laskea vuonna 1919 ilmestynyt *Suomalaiset Ryijyt* ja vuosina 1919 ja 1921 julkaistu *Suomen kansanomaista kulttuuria I-II*. Innostus ryijyihin heräsi Suomessa kymmenluvun puolivälissä ja Sireliuksen meriitiksi voidaan laskea ensimmäisen laajamittaisen suomalaista ryijyperinnettä esittelevän tutkimuksen julkaiseminen. Sireliukselle annettu liikanimi 'ryijyprofessori' kuvaakin parhaiten sitä, mihin yhteyteen ihmiset mielessään Sireliuksen tutkimuksen sijoittivat.

Tutkimustyönsä lisäksi Sirelius ahkeroi päivätyössään Valtion Historiallisessa museossa. Heikelin kuoltua Sirelius valittiin kansatieteellisen osaston intendentiksi 1917 ja myöhemmin vuonna 1922 osastonjohtajaksi. Sireliuksen professuurikauden tärkeimpänä saavutuksena voidaan pitää tutkintovaatimusten selkiyttämistä. Tämä tapahtui kuitenkin uskontotieteen ja mytologian kustannuksella: kansatiede otti Sireliuksen kaudella selkeän pesäeron suomalais-ugrilaiseen mielenmaisemaan tutkimukseen. Kansatieteellinen tutkimus nojasi Suomessa vahvasti saksalaiseen traditioon, anglosaksisen tutkimuksen jäädessä lapsipuolen asemaan. Sireliukselle etnologia oli kansatiedettä (*Volkskunde*) lähinnä siinä mielessä, kuin sveitsiläinen E. Hoffman-Krayer oli kansatieteen määrittänyt (Lehtonen 1972, 106-108, 213-214). Keski-Euroopan lisäksi lähimmät kansatieteen harjoittajien vertaisryhmät löytyivät Pohjoismaista. Sirelius isännöi vuonna 1922 toista pohjoismaista etnologikonferenssia Helsingissä sekä piti myöhemmin tiivistä yhteyttä pohjoismaisiin tutkijoihin. Sireliuksen metodinen pohja on löydettävissä tyypologisesta menetelmästä, johon oli sekoittunut hitunen kehityspista jalostettua diffusionismia kulttuuripiiriopin (*Kulturkreislehre*) muodossa. Sirelius ei varsinaisesti kerännyt ympärilleen koulukuntaa, joskin Albert Hämäläisen voidaan katsoa jatkaneen Sireliuksen suomalais-ugrilaista linjaa (Hämäläinen 1968, 29-34).

Uskontoetnografinen tutkimusperinne

Suomalaista uskonto- ja kansatiedettä voisi verrata epäidenttiseen kaksospariin, jota ruokki yksi ja sama suomalais-ugrilainen perinneaines sekä rajoitti kilpailu niukasta akateemisesta elintilasta. Kansatieteeseen verrattuna uskontotieteen oppituolin perustaminen viivästy i ratkaisevasti – lähes neljäkymmenellä vuodella. Vaikka uskontotiede itsenäisenä tutkimusalana akateemisessa mielessä olikin määrittelemätön, tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että uskontotieteellinen tutkimus olisi jäänyt marginaaliseksi alaksi. Sireliuksen painottaessa suomalais-ugrilaisen perinneaineuksen materiaalista puolta kansatieteen tutkimuksessa keskitti Uno Holmberg (Harva) voimansa puolestaan henkisen kulttuurin tutkimiseen. Veikko Anttonen toteaa Harvan tutkimustyön ”uskontieteellistyneen vanhan suomalaisen mytologisen ja folkloristisen tutkimuksen” johdattamalla sen kansainvälisesti orientoituneeseen uskontotieteeseen (Anttonen 1987,11). Samankaltainen muutos koettiin useassa Euroopan maassa verrattain lyhyen ajan-

jakson sisällä.

Toisin kuin useat suomalais-ugrialaista kieltä ja kulttuuria selvittäneet tutkijat Harva päätyi tieteellisen tutkimuksen pariin teologian piiristä. Valmistumisensa jälkeen hän yhdisteli ensimmäisenä yliopiston eri tieteenalojen seassa olevat uskonnotutkimuksen palaset uskontieteiliseksi opintokokonaisuudeksi (Anttonen 1987, 50). Harva opiskeli sekä Westermarckin että Kaarle Krohnin oppilaana. Paljolti näiden kahden tutkijan kautta Harvan tutkimusalueeksi muodostui suomalais-ugrialaisten kansojen henkisen elämän etnografinen tutkimus. Harvan kenttätömatkat suuntautuivat 1911 votjakkien pariin ja toinen vuonna 1913 toteutettu matka tšeremissien luokse Itä-Venäjälle. Kolmannen Siperiaan suuntautuneen matkansa Harva teki 1917 tutustuen tällöin tunguusiin, jeniseinostjakkien ja keetien uskontoon ja tapoihin. Kolttaamelaisia Harva tutki Petsamossa kesällä vuosina 1926 ja 1927. Harvan tutkimusmatkat olivat varsin lyhyitä, usein vain kesäkuukausien mittaisia. Hänen havainnointinsa oli kuitenkin muihin suomalais-ugrialaisten kansojen tutkijoihin verrattuna poikkeuksellisen keskittyntä. Havainnot ja keruutyö koskettelivat pääosin uskonnollista ilmiömaailmaa: uskonnollisia rituaaleja ja maailmankuvaa sekä sakraaliesineitä.

Harva väitteli vuonna 1913 suomalais-ugrialaista vedenhaltioita käsittelevällä kirjallaan *Die Wassergottheiten der Finnisch-ugrischen Völker* (1913). Kahta vuotta myöhemmin hänet nimitettiin suomalais-ugrialaisten uskonnotutkimuksen dosentiksi. Harva pysytteli Helsingissä aina vuoteen 1926 asti toivoen kysymyksen uskontotieteen professuurista ratkeavan kunnes hän siirtyi sosiologian professoriksi Turun yliopistoon. Tätä virkaa hän hoiti aina kuolinvuoteensa 1949 saakka. Turussa Harva työskenteli K. Rob. V. Wikmanin ja Gabriel Nikanderin kanssa. Tämän niin sanotun Turun ryhmän työn myötä suhteet sekä ruotsalaisiin että Åbo Akademin tutkijoihin lähentyivät. Anttonen on Harvan tieteellisen tuotannon elämäнкаarta arvioidessaan jakanut Harvan tutkijauran neljään eri osaan: varhaisvaiheeseen, laajentuvan perspektiivin jaksoon, tutkimusteoreettisen uudistumisen jaksoon sekä etymologisten ja sosiologisten synteisien aikaan (Anttonen 1987, 108-147). Varhaisvaiheen töissään, kuten väitöskirjassaan, Harva pohti uskonnon alkuperää ja lähti tutkimusasetelmaansa liikkeelle lähinnä englantilaisessa uskontoantropologiassa käydystä kysymyksenasettelusta. Rajanvetoa Kaarle Krohnin edustaman tutkimustradition suuntaan edusti 1920 ilmestynyt *Elämänpuu*, joka osoitti myyttisen maailmankuvan osien universaaliuden arkaaisilla kansoilla. *Altain suvun uskonto* oli vuonna 1933 ilmestyessään Harvan pitkään kysyttelemä, vuoden 1917 kenttätutkimusmatkaan pohjautuva teos. Anttonen nostaa – Albert Hämäläiseen tukeutuen – Altain suvun uskonnon teokseksi, josta Harvan metodologinen siirtyminen diffusionistiseen kulttuuripiirioppiin näkyi selviten. Harvan viimeisten vuosien töihin kuuluvat 1943 ilmestynyt *Sammon ryöstö*, jossa Harva antaa vastineensa Setälän esittämälle Sampo-teorialle (Anttonen 1987, 131, 139). Huomionarvoinen lisä Harvan töissä on vuonna 1948 valmistunut Paasonen keräämän tutkimusmateriaalin julkaiseminen *Mordvalaisten muinaisuus* -teos. Tämä päätti Harvan rikkaan ja ansiokkaan tutkijauran, joka erinomaisen laajakatseisella tavalla yhdisteli folkloren, suomalais-ugrialaisten ja filosofis-sosiologisten tutkimusperinteen (Suojanen 2000, 214).

Antropologian tutkimusperinteet ulkomailla

Brittiläinen tutkimusperinne

Tutkimusta yliopistojen suojissa

Vuosisadan vaihteessa antropologia eli Englannissa voimakasta oppiala-kohtaista arvonnousun aikaa. Antropologia sai jalansijaa akateemisissa instituutioissa ja tämä puolestaan johti antropologian, sosiologian ja etnografian oppituolien perustamiseen. Antropologian nousuun vaikutti toisaalta britti-imperiumin siirtomaiden kulttuurikirjo, toisaalta taas kehitymässä olevan ihmistieteiden erikoistuminen omiksi, itsenäisiksi tieteenaloikseen. Vaikka kolonialismi stimuloi antropologian esiinmarssia, ei akateeminen antropologinen tutkimus juuri palvellut siirtomaahallinnon tarpeita. Siirtomaissa toteutettiin reaalipoliittista opportunistia, ja siirtomaahallinnon virkamiehet ja sotilaat ammensivat vaikutteita enemmän Kiplingin kirjoista kuin antropologien tutkimuksista. Antropologia oppiaineena hyötyi kuitenkin imperialismista: antropologiaan uhrattuja resursseja voitiin perustella siirtomaavallalle koituvilla hyötynäkökohdilla, ja siirtomaahallinnon verkosto avasi antropologeille kätevän reitin tutkimuskentälle. Tosin volyyymi antropologisen tutkimuksen ja siirtomaasotien offensiivien välillä oli suunnaton. Muutaman sotilaallisen hyökkäyksen hinnalla olisi antropologista tutkimusta voitu harjoittaa usean vuosikymmenen ajan. Toisaalta Englannin yliopistokaupungeissa tehdyllä tutkimuksella oli varsin vähän annettavaa siirtomaahallinnolle, ei ainoastaan nykypäivän perspektiivistä käsin vaan verrattuna vastaaviin, samaan aikaan Amerikassa aikaansaatuihin tuloksiin (Eggan 1970, 130-134; Kuper 1978, 123-129).

Antropologia aiheena oli 1900-luvun alussa määritelty melko tarkasti, joskin sitä nimitettiin eri tutkimusperinteissä eri nimellä: sosiaaliantropologiaksi, kulttuuriantropologiaksi, etnografiaksi, etnologiaksi tai sosiologiaksi. Englannissa 1900-luvun vaihteessa varhainen antropologian tutkimus keskittyi yliopistojen ympärille; erityisesti Oxfordin, Cambridgen ja London Schools of Economics and Sciences (LSES) yliopistoissa muodostui omaleimaisten tutkijoiden ryhmiä. James Frazer, Haddon ja W. H. R. Rivers vaikuttivat Cambridgessä, Seligman ja Westermarck LSES:ssä ja Tylor ja R. R. Marrett Oxfordissa. Varsin pian käynnistyi myös University College London voidaan tutkijat luokittelu sekä jaotella koulukuntiin erilaisin perustein (UCL), joskin UCL:n tutkimus profiloitui Elliot Smithin ja William Perryn käsissä heliosentriseksi- tai paremminkin hyperdiffusionismiksi. Diffusionismi on usein haluttu nähdä juuri Smithin ja Perryn edustaman hyperdiffusionismin kaltaisena harhapolkuna, joka askarteli spekulatiivisten järjestelmien ja oletettujen historiahahmotelmien kimpussa vaivautumatta ottamaan huomioon kenttäkokemuksen tuomaa informaatiota. Diffusionistit kuten G. C. Wheeler kuitenkin painottivat kulttuurikon-taktien, liikkeiden ja muutosten vaikutusta ja tunkeutumista ryhmästä toiseen. Vain huomioimalla edelliset seikat voitiin diffusionistien mielestä tuottaa olennaista tietoa kulttuureista aikaan ja paikkaan sidottuina. Tässä mielessä diffusionismi lähestyi akkulturaatio-tutkimusta (Gupta & Ferguson 1997, 19-25; Vincent 1991, 53-55).

Yliopisto	Cambridge	Oxford	LSES*	UCL**
1900-1920	Frazer Haddon Rivers Myers McDougall Duckworth Landtman Karsten Layard Donner	Tylor Marrett Czaplicka Freire-Marreco Hocart	Westermarck Hobhouse Seligman Malinowski Wheeler Hämäläinen	Smith Perry
1930-1950		Radcliffe-Brown Evans-Pritchard Fortes	Leach Firth	Forde

*London School of Economics and Science

**University College London

Taulukko 3. Englannin yliopistoissa vaikuttaneita antropologian tutkijoita ja opiskelijoita.

Eri yliopistoissa tehtävä tutkimus kehittyi aluksi melko samankaltaisena mutta erosi kuitenkin painotuksissaan. Olennaisina kysymyksiä olivat erilaiset *The Origin of*-tyyppiset pohdinnat, jotka suuntautuivat materiaalisen kulttuurin, uskonnon, magian, seksuaalisuuden, perheen ja sukulaisuuden sekä kielen alkuperän selvittämiseen. Keskustelu koulukuntien välillä oli vuosisadan alussa varsin vilkasta. Formaalina kanavana toimivat muun muassa vuodesta 1908 julkaistu *The Sociological Review* sekä *Man* ja *Fortnightly Review*. Jos viktoriaanisen antropologisen tutkimuksen peruja oli tutkia primitiivistä tai alkukantaista ihmistä, 1800-luvun viimeisellä kolmanneksella ydinkysymyksen kohteeksi nousi primitiivinen kulttuuri työläisessä mielessä. Primitiivinen kulttuuri tarjosi tutkittavaa aloittain: materiaallinen kulttuuri, folklore, uskonto, magia, kieli, oikeuskäytäntö sekä ympäristö (Ihanus 1990, 54-61; Kuper 1978, 14). Vuosisadan vaihtuessa tutkimukseen avautui sosiaalinen ulottuvuus, joka uudenaikaisena lähestymistapana jakoi kulttuuritutkimuksen kenttää: maantieteellinen lähestyminen oli kuvailevaa ja partikulaarista, keskittyen kulttuurin leviämisen sekä ihmisten ja esineiden tyypittelyyn. Sosiologinen lähestymistapa oli puolestaan teoreettisempi ja vertailevampi. Eron vuoteen 1909 mennessä oli Radcliffe-Brown määritellyt seuraavasti:

”Oxfordin, Cambridgen ja Lontoon opettajien tapaamisissa käytiin keskustelu alan terminologiasta. Olimme yhtä mieltä ’etnografia’-termin käyttämisestä kirjoitustaidottomien ihmisten kuvaamiseen. Tällaisten ihmisten oletetun ’historian’ rekonstruoinen hyväksyttiin etnologian ja esihistoriallisen arkeologian tehtäväksi. Primitiivisten yhteisöiden instituutioiden vertaileva tutkimus hyväksyttiin sosiaaliantropologian tehtäväksi, ja tämän nimeä pidettiin parempana kuin ’sosiologia’. Frazer oli jo 1906 määritellyt sosiaaliantropologian yhdeksi sosiologian haaraksi, joka käsittelee primitiivisiä kansoja. Westermarckilla oli sosiologian professuuri, vaikka

hänen työnsä olivat todellisuudessa sosiaaliantropologian alalta.”¹⁴ (Radcliffe-Brown 1952, 276).

Kulttuuriantropologia erotettiin fyysisestä antropologiasta ja sen katsottiin jakautuvan – tutkimuskohteensa mukaan – ja muodostavan neljä eri tutkimusalaa:

1. Arkeologian tutkimus
2. Teknologian tutkimus
3. Etnologian tutkimus (Kansojen vertaileva ja luokitteleva tutkimus, joka perustuu materiaalisen kulttuurin, kielen, uskonnon ja sosiaalisten instituutioiden tutkimukseen.)
4. Sosiologian tutkimus (Sosiaalisten ilmiöiden vertaileva tutkimus, joka viittaa sosiaalisten organisaatioiden, hallinnon ja lakien, moraalisten ideoiden, magian ja uskonnon harjoituksen ja kommunikaation historiaan.) (Kuper 1978, 15).

Sosiologinen ja etnologinen antropologia erosivat toisistaan myös aatehistoriallisesti. Sosiologisen lähestymistavan pohjalta oli löydettävissä evolutionismi, kun taas etnologinen lähestymistapa oli ymmärrettävässä diffusionistiseksi. Käytännössä kyse oli primitiivisiksi miellettyjen uskomusten lähestymisestä enemmän niiden oletetun funktion kannalta kuin niiden näkemistä jäänteinä. Vertaileva menetelmä oli paitsi nojatuoliantropologien käyttämä metodi, myös adekvaatti sosiaaliantropologian menetelmä, jota ilman antropologia pelkistyy historismiksi tai pelkäksi toiseuden kuvaukseksi (Kuper 1977, 53-55).

Antropologian 'jalkautuminen' enteili kuitenkin tulevan funktionalismin läpimurtoa. Murrosta voisi kutsua neo-etnologiseksi, pre-funktionalistiseksi tai diffusionistiseksi vaiheeksi, joskin sen kesto Englannissa oli paljon lyhytaikaisempi kuin amerikkalaisessa antropologiassa. Funktionalismi kiinnitti huomiota kulttuurin holistisuuteen, kulttuurin piirteiden tehtäviin ja käyttötarkoitukseen sekä kulttuuripiirteiden korvaamattomuuteen kulttuurin kokonaisuuden kannalta. Tutkimukselle riittäviä kysymyksiä eivät enää olleet historiallis-maantieteelliset ongelmat. Olisi kuitenkin yksinkertaistettua sanoa, että evolutionistinen (olkoopa kyseessä sitten uni- tai tylorilainen ei- unilineaarinen) tutkimusmenetelmä olisi vaihtunut diffusionismin kautta funktionalismiin. Todellisuudessa kaikki nämä tutkimusmenetelmät elivät rinnakkain ja niiden antamin välinein kirjoitettiin lajissaan pätevää tutkimusta, jota arvostettiin mutta myös kritisoitiin yli kansallisuus- ja koulukuntarajojen.

---

14 "A meeting of teachers from Oxford, Cambridge and London was held to discuss the terminology of our subject. We agreed to use 'ethnography' as the term for descriptive accounts of nonliterate peoples. The hypothetical reconstruction of 'history' of such peoples was accepted as the task of ethnology and prehistoric archaeology. The comparative study of the institutions of primitive societies was accepted as the task of social anthropology, and this name was already preferred to 'sociology'. Frazer, in 1906 had already defined social anthropology as a branch of sociology that deals with primitive peoples. Westermarck had the position of Professor of Sociology, though his work was really in the field of social anthropology." (Radcliffe-Brown 1952, 276).

Funktionalismin vaikutus toisen maailmansodan jälkeisessä brittiläisessä antropologisessa tutkimuksessa näkyi kenttätöissä, kun taas aineiston analysointi oli strukturalistisesti orientoitunutta. Brittiläisen antropologian tutkimussuuntausten syntyyn ja kehitykseen oli osuutensa ranskalaisella, saksalaisella ja myöhemmin myös amerikkalaisella tutkimuksella. Tutkimus ei – itseriittoisuudestaan huolimatta – kehittynyt alkutaipaleellaan tyhjiössä. Adolf Bastianin, Durkheimin, Lévi-Straussin sekä myöhemmin Franz Boasin oppilaiden ja vaikutus brittitutkimukseen, erityisesti Radcliffe-Brownin, Edmund Leachin ja UCL:n tutkijoiden työhön oli merkittävää (Leach 1970, 9). Antropologiaa harjoitettiin myös muualla kuin yliopistojen suojissa. *Anthropological Institute*, vuodesta 1907 *Royal Anthropological Institute*, *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* -seura, *The International Institute of African Languages and Cultures*, *Rhodes-Livingstone Institute* ja monet muut tutkimusta tukeneet tahot vastasivat osaltaan siitä, että antropologian tutkimus sai sille tuiki tärkeää rahoitusta ja että tutkimuksen harjoittamisen kannalta tärkeät talouden, hallinnon ja tiedeyhteisön henkilöt voitiin saattaa saman pöydän ääreen.

Koulutuksen ammatillistuminen

Brittiläinen antropologinen tutkimus kehittyi 1920 – 1950-luvuilla koulutuksellisesti ja ammatillisesti strukturoidumpaan suuntaan. Vielä 1920 – 1930-luvuilla oppikokonaisuudet määräytyivät löyhästi ja anglosaksisen tutkimusseminaariperinteen mukaisesti professori kutsui ympärilleen lahjakkaita – sekä taloudelliselta kannalta katsottuna myös riittävän varakkaita – opiskelijoita keskustelemaan tutkimuksen alaan liittyvistä kysymyksistä ja esittelemään kenttämatoilta kerättyjä materiaalia. Ystävällisten ”I should like very much to talk over matter with you” -tyyppisten seminaarikutsujen kulta-aikaa olivat vuosisadan kaksi ensimmäistä vuosikymmentä, jolloin ‘Cambridgen koulukunnan’ jäsenet, Haddon Rivers, Myers antoivat opastusta ja ohjausta kenttämatoiltaan keräämänsä kokemusten pohjalta. Merkille pantavaa on, että vielä Malinowskin vuosina 1927 – 1938 LSES:ssa antama opetus noudatteli tätä linjaa.¹⁵ Vasta vuonna 1939 antropologinen koulutus selkinnytti muotonsa LSES:ssa ja päätoimisten antropologiaa harjoittavien tutkijoiden lukumäärä Britanniassa oli arvioitavissa 20 henkilön suuruiseksi (Kuper 1978, 90).

Brittiläisen antropologian oppihistoriassa tutkijat jaotellaan usein kolmeen sukupolveen: ’vanhimpina’ pidetään Malinowskin oppilaita, ’sofilaina’ vuosina 1915 – 1929 syntyneitä antropologeja ja ’nuorina’ vuoden 1963 jälkeen antropologian pariin saapuneita tutkijoita (Kuper 1978, 152-154). Stocking on kuitenkin huomauttanut, että perustellusti brittiläisessä antropologiassa voidaan puhua myös ’dinosauruksista’ ja ’kadotetusta sukupolvesta’, joista edellinen viittaa antropologian käsitteiden luojiin ja tutkimuksen virittäjiin eli Tylorin, Frazerin ja Marrettin sukupolveen. Jälkimmäisellä Stocking puolestaan tarkoittaa Haddonin, Riversin ja Seligmanin sekä psykologisesti orientoituneiden kenttätutkijoiden kouluttamia, pääosin ulkomailta tulleiden tutkijoiden ryhmään, jotka ammensivat oppinsa ennen ensimmäistä maailmansotaa. Tähän ryhmään Stocking laskee kuuluvaksi Westermarckin vana-

¹⁵ Hyvänä esimerkkinä Donnerin Cambridge opiskeluvuonnaan 1911 – 1912 vastaanottamat runsaslukuiset kutsut KA Donnerin kok. B1:16 Haddonilta, Grayltä ja Myersiltä.

vedessä tulleet suomalaiset mutta unohtaa kuitenkin mainita Donnerin (Stocking 1983, 70-73 ja 80-85). Syy unohtukseen lienee kahtaalla: Donner ei koskaan määritellyt itseään antropologiksi eikä myöskään pystynyt sitkeästi yrityksistä huolimatta pääsemään yhteisymmärrykseen Seligmanin kanssa Siperiaa käsittelevän etnografisen monografian julkaisemisesta. Toinen syy näyttäytyy tutkimuskentän valinnassa. ”Paikka”, kuten Jukka Siikala on Stockingin ajatuksia kriittisesti arvioidessaan todennut, ”on itse asiassa antropologien keskinäisessä sosiaalisessa keskustelussa primaarimpi kuin tutkimusongelma”, sillä ”Vasta paikan kautta siirrytään ongelmaan, ei päinvastoin” (Jukka Siikala 1997, 26-28; Suojanen 1996, 8-11). Donnerin tutkimuskenttä oli Siperia, kun taas Landtman ja Karsten suuntasivat matkansa kohti trooppisia seutuja, hyvän brittiläisen antropologisen tavan mukaisesti. Tyyntenmeren saaret ja Afrikka muodostuivat nopeasti brittiläisen antropologian etuoikeutetuksi periferiaksi, johon suunnistettiin koulukunta- ja tutkimuseroista huolimatta. Puheena olleesta ’kadotettujen sukupolven’ ryhmästä löytyy kyllä yksi Siperian tutkija, Maria. Czaplicka, joka Donnerin aikalaisena ja samalla tutkimuskentällä vierailleena kykeni nousemaan aikansa englantilaisen tiedemaailman tietoisuuteen. Radcliffe-Brownia ja Malinowskia lukuun ottamatta muut ’kadonneen sukupolven’ tutkijoista eivät onnistuneet luomaan tieteellistä karrääriä Englannissa joko varhaisen kuolemansa tai muihin maihin suuntautuneen tutkijanuransa vuoksi.

Saksalainen tutkimusperinne

Rationalismin perintö

Siinä missä brittiläisessä tutkimuksessa, lähestyttäessä 1900-luvun vaihdetta, siirryttiin pohtimaan kulttuurin sosiaalista ja funktionaalista ulottuvuutta sekä keskityttiin tutkimaan vieraiden kulttuurien uskontoihin, magiaan, seksuaalisuuteen sekä perhe- ja sukulaisuussuhteisiin liittyviä kysymyksiä, painottuivat saksalaisessa tutkimuksessa osittain eri pyrkimykset. Tämä eroavaisuus näkyy ehkä parhaiten antropologian alaan luettavien tieteiden terminologiassa ja käsitteissä: kulttuurin sijaan saksalainen tutkimus lähti liikkeelle kansasta (Volk, Nation) sen eri johdannaisineen (Völkerkunde, Volksgeist, Völkerpsychologie, Völkergedanken, Nationalcharakter). Saksalaista antropologista tutkimusta muovasivat varhainen vertaileva kielentutkimus, historiallis-filosofinen ja psykologinen tutkimus sekä fyysisen antropologian ja rotutieteen kysymykset ja ongelmat.

Miksi antropologian historia sitten painottui juuri näin Saksassa? Antoihan Darwinin kehittelemä ja Spencerin edelleen ihmistieteisiin jatkojalostama evoluutioteoria saman tutkimusparadigman lukuisien tieteenalojen käyttöön niin mannermaalla kuin Englannissa ja Yhdysvalloissakin. Syytä on syytä etsiä askelta kauempaa: 1700-luvulla Englannissa vaikuttivat erilaiset kulttuurivirtaukset ja tieteenfilosofiset oppisuunnat kuin mannermaalla. Pääosin Englannissa vaikuttanut empirismi muodosti erilaisen maaperän evoluutioteorian paradigmatteille kuin Ranskassa ja mannermaalla vaikuttanut rationalismi ja valistus. Varhaiset saksalaiset antropologit reflektoivatkin näkemysissään joko valistuksen tai vastavalistuksen ajatuksia, ja tästä näkökulmasta käsin on ymmärrettävää, että myös antropologian kysymykset ja tutkimuskohteet muotoutuivat erilaisiksi Saksassa ja Keski-Euroopan saksankielisissä maissa

kuin Englannissa ja Ranskassa.

Saksalaiselle antropologiselle tutkimukselle voidaan pitää ominaisena kaksijakoisuutta, joka näkyy paitsi tieteellisessä metodologiassa myös tutkijoiden kielen ja käsitteiden kautta rakentuvassa maailmankuvassa ja -katsomuksessa. Tämä kaksijakoisuus on nähtävissä selvästi keskeisten saksalaisten humanistien ajattelussa. Vaikka rotua, kieltä ja kansallisuutta koskevia teorioita kehitettiin aktiivisesti koko 1800-luvun ajan, olivat rotuteoriat ja kansallisuusateetiyssä mielessä toistensa kilpailijoita. Kykyä muodostaa valtio pidettiin näin keskeisempänä sivistyksen tuntomerkinä 1700- ja 1800-luvulla. Rotuajattelun ja kysymyksiin liittyvä pohdinta saa puolestaan jalansijaa vasta 1800-luvun loppupuolelle tultaessa (Kemiläinen 1993, 63-64, 159, 258-362; Kaikkonen 1985: 22-25). Aikakauden tutkimusta arvioidessa on tämän lisäksi pantava merkille, että antropologia – joka alkuaikana merkitsi saksankielisellä alueella nimenomaan fyysistä antropologiaa – ja kielitiede olivat toistensa aikalaisia ja samalla myös kilpailijoita keskenään. Näiden tieteiden metodinen pohja on rakentunut samaan aikaan, ja saadut tulokset pyrittiin asettamaan yhtenäiseen kehityskaavioon. Tieteellisessä diskurssissa voitiin siis sujuvati puhua alemmista kielistä, kulttuureista ja roduista, joskin mono- tai polygeneettistä teoriaa kannattavat tutkijat olivat eri mieltä siitä, oliko asian tilaa pidettävä pysyvänä vai muuttuvana (Aro 1985, 212-213). Vaikka romantiikka ja nationalismi olivat omalta osaltaan luomassa epätasaa arvoa kansojen, kielten ja kulttuurien tutkimiselle, vasta sosiaalidarwinismin voittokulku 1860-luvulta lähtien sinetöi ajatuksen eri kehitystasteina itsensä ilmaisevasta maailmanjärjestelmästä (Kemiläinen 1993, 116; Virtanen 1985, 62; Kilpeläinen 183).

Henkitiiede ja luonnontiede

Matti Buntz on Wilhelm ja Alexander von Humboldtin sekä eräiden heidän aikalaisutkijoidensa vaikutusta tarkastellessaan pannut merkille 1800-luvun saksalaisessa kulttuurin- ja kielentutkimusta leimaavan kaksijakoisuuden. Saksalaisen vastavallistuksen näkökulmasta käsin jokaisella kansalla (Volk) oli oma uniikki historiansa ja luonteensa – henkensä (Geist), joka määrittäi kaikkea kansan tuottamia henkisiä ja aineellisia entiteettejä, oli pa kysymys sitten uskumuksesta, kielestä, traditioista, arvoista tai artefakteista esineistä (esimerkiksi Volkskunde eli kansatiede). Kansanhengen (Volkgeist) tutkiminen oli mahdollista lähestymällä sitä yksilöiden kautta, joista kukin ilmensi omaa kansanluonnettaan (Nationalcharakter). Kansa (Volk, Nation) oli siis asetelmallisesti jotakin muuta kuin kulttuuri (Kultur), joka supistuu näin merkitsemään lähinnä länsimaisesti ymmärrettyä korkeakulttuuria. Wilhelm von Humboldtin itsensä kehittälemä ajatus sivistykestä (Bildung) edusti puolestaan sitä optimismia, jolla valistusajan ajattelijat uskoivat ihmisen kehittyvän kohti yksilöllistä ja inhimillistä täydellisyyttä.

Edellä mainitut elementit – kansanhengen tutkimuksen ja sivistyksen hengenviljelyn – Wilhelm von Humboldt sisällytti vuosien 1796 – 1797 vaihteessa hahmottelemaansa *Plan einer vergleichenden Anthropologie* – vertaillevan antropologian suunnitelmaansa. Humboldtille ajatuksen mukaan legitiimi subjekti muodostui edellä kuvatun sivistyksen viljelyn, Bildungin kautta ja erityisesti Saksan kansalle ja sen älykkyydelle on pidettävä ominaisena pyrkimys kohti tätä tavoitetta.

Veljeksistä nuorempi, luonnonhistorioitsija Alexander von Humboldt suuntautui tutkimuksissaan luonnontieteiden alueelle. Hänen aluettaan olivat anatomia, kasvitiede, kemia, geo- ja meteorologia. Alexander von Humboldt teki 1799 – 1804 tutkimusmatkan Keski- ja Etelä-Amerikkaan sekä Uralille ja Pohjois-Aasiaan vuonna 1829. Hän antoi Altai-käsitteelle sen merkityksen, jollaisena myöhemmät Altain tutkijat kuten Wilhelm Radloff sekä Granö aluetta kuvasivat. Tutkimusmatkoilla Alexander von Humboldt teki merkittäviä havaintoja kaikilla edellä mainituilla aloilla. Hänen sitkeät ja systemaattiset tutkimuksensa vaikuttivat merkittävällä tavalla maantieteen kehittymiseen. Jo hänen pääteoksensa, viisiosainen *Kosmos* (1845-1862) vihjaa hänen ajatteluaan keskeisesti jäsentävään seikkaan. *Kosmos*-teoksessa Alexander von Humboldt etsii ja yrittää määritellä niitä maailmankaikeuden yleisiä lakeja, jotka hallitsevat luonnon ilmiöitä ja siinä havaittavia prosesseja. Näiden lakien keksiminen on kuitenkin mahdollista vain induktion kautta, joka lähtee liikkeelle empiirisistä havainnoista (Buntz 1996, 39).

Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että saksalaisesta tieteenhistorian perimästä on löydettävissä sekä vallitsevia että peittyviä ominaisuuksia: Saksalainen antropologia, siitä huolimatta että se monin osin lähestyy empiirisesti tutkimuskohdettaan ja rakentaa luonnontieteiden tuottaman tiedon varaan, on luonteeltaan enemmän induktiivista henkietiedettä (Geisteswissenschaften) ja luonnonfilosofiaa kuin vahvasti empiriaan rakentuvaa luonnontiedettä (Naturwissenschaften). Tämä ei kuitenkaan sulje pois sitä tosiasiaa, että luonnontieteillä on osuutensa siihen, millaiseksi antropologia 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa muodostui. Painopiste oli yhden kansan – ja vielä tarkentaen – kansan muodostavien yksilöiden tutkimisesta omassa ajassa ja paikassaan. Näin tulee paremmin ymmärrettäväksi se, miksi saksalaisessa antropologisessa historiallis-geografisen tai pikemminkin antropologis-geografisen sekä induktion periaate erilaisine muunnelmineen säilytti valta-asemassa pidempään kuin muualla Euroopassa tai Yhdysvalloissa. Luonnontieteiden mukanaan tuoman 'perimän' sitkeys ja muuttumattomuus näkyy henkisen 'ilmiasun' pysyvyydessä.

Hyvänä esimerkkinä tästä asetelmasta on Friedrich Ratzelin vuonna 1882 julkaisema *Anthropogeografia vol.1* (*Anthropogeografia vol. 2* ilmestyi vuonna 1891) ja vuosina 1885 – 1888 julkaistu kolmiosainen *Völkerkunde*, joka lähtökohdissaan yhdistivät Karl Ritterin ja Alexander von Humboldtin luonnontieteellisesti orientoituneita ajatuksia Bastianin humaniteetti-ideaaliin (Humanitätsideal). Myös Bastianin kehittelemä humaniteetti-ideaali (Humanitätsideal) näyttää kaksijakoisuutensa: se sisältää käsitteen kaikille ihmisille yhteisistä alkeisajatuksia (Elementargedanken) ja kullekin kansalle tyypillistä kansojenajatuksia (Völkergedanken), jotka rakentuvat maantieteellisten tekijöiden pohjalta. Ihanus liittyy Bastianin teorianmuodostuksen osaksi kansainvälistä Ihmiskunnan psyykinen ykseys-ajatusta ja Ratzelin teorian taas puolestaan osaksi 1800-luvun lopun diffusionistista teorianmuodostusta (Ihanus 1990, 52-54, 59-62). Asiallisesti ottaen molemmat luokitte-lut ovat nähdäkseni perusteltavissa – ero nousee lähinnä valitusta näkökulmasta: halutaanko painottaa saksalaisen teorianmuodostuksen diakronisuutta vai synkronisuutta suhteessa kansainväliseen tieteelliseen diskurssiin haetta-essa tutkijoiden paikkaa erilaisissa konteksteissä.

Kansanpsykologia

Kansanpsykologian (Völkerpsychologie) tutkimustradition kehittyminen omaksi tutkimusalakseen ei kuitenkaan pystynyt murtamaan Johann Herderin ja Humboldtin veljesten viitoittamaa tutkimustraditiota. Tutkimussuunnan uranuurtajia olivat Bernin yliopiston filosofian professori Moritz Lazarus ja Berliinissä toiminut filologian professori Heymann Steinthal, jotka perustivat 1800-luvun puolivälissä kansanpsykologian oppialan. Erityisesti heidän vuonna 1859 julkaisemansa *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* linjasi uuden oppialan tavoitteita. Jo Lazarusta ja Steinthalia aikaisemmin, 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, oli Göttingenin ja Königsbergin filosofian professorin Johann Herbart yrittänyt kuljettaa saksalaisia filosofiaa luonnontieteiden ja matematiikan suuntaan pyrkimällä luomaan malleja ja mitattavuutta filosofisesti orientoituneelle psykologiselle tutkimukselle.

Kansanpsykologisen tutkimuksen lähtökohta oli – humboldtilaista traditiota seuraten – kansanhenki, jota pyrittiin kuvaamaan mahdollisimman tarkasti ja yksityiskohtaisesti siten kuin se ilmaisee itsensä aikaan ja paikkaan sitoutuneissa entiteeteissä. Tässä vaiheessa kansanpsykologia ei varsinaisesti eronnut millään tavalla aikaisemmasta tutkimustraditiosta ja asetelmasta. Kansanpsykologit jatkoivat kuitenkin vielä tästä pidemmälle. Tarkan aineistonkeruun jälkeen he pyrkivät löytämään ja kuvaamaan niitä yleisiä luonnolakeja, jotka hallitsevat ihmisten psykologista kehitystä (Buntz 1996, 27-28). Vaikka kansanpsykologian metodi oli induktiivinen, se merkitsi silti ajatukset siirtymää kohti deduktiivista menetelmää. Tutkimusasetelmallisesti kansanpsykologia kurotti siis korkeammalle kuin historiallis-geografisen etnografian mahdollisimman tarkkaan kuvaukseen. Se pyrki löytämään ja todentamaan sekä lain että sen ilmaisen yksittäisen ihmisen kohdalla eri kansojen keskuudessa. Puhtaaksiviljellyimmän kansanpsykologista tutkimusta ja teorianmuodostusta esitti kuitenkin Wilhelm Wundt, joka 1900 ilmestyneessä *Völkerpsychologie* -teoksessaan kirjoitti tieteenalan perusteista seuraavasti:

”Hengestä ja sielun kyvystä puhutaan aina silloin, kun ei voida tavoittaa, tai ei edes haluta, saada yhteyksiä fyysisen luontoon. Sielun ja sielunkykyjen voidaan sitä vastoin katsoa olevan läsnä fyysisessä elämässä. Siksi käännämme oikeutetusti sanan psykologia sanaksi sieluntiede, kun humanistista tiedettä verrataan luonnontieteeseen. --- Kansanhengestä voidaan puhua, niin kuin puhetapakin vahvistaa, kun kyse on karakteristisesta henkisestä ominaisuudesta kansalla tai eri kansoilla päätyäksemme oikeanlaiseen käsitykseen näiden sielunkyvyistä. Tällainen tutkimus ei kuitenkaan varsinaisesti ole kansanpsykologiaa, vaan kansojen luonnehtimista, osa etnologian piiriin luettavaa psykologista työskentelyä. --- Itse kansanpsykologia on ennen muuta nähtävissä kansanelämän toiminnassa, sen piiriin enemmän tai vähemmän luetavissa olevassa yleispätevässä luonnossa. Sitä ei kuitenkaan voida tavoittaa yksittäisen ihmisen pinnallisesta, ulospäin havaittavissa olevasta vaikutuksesta. Tässä kohdassa on perustavaa laatua oleva eroavaisuus suhteessa niihin, jotka ajattelevat sen olevan nähtävissä yksilön

kertomuksissa. Tämän vuoksi historiallinen tarkastelu tulisi aloittaa yksilön vaikutusalueelta, suorasta perinnäistapojen todistuksesta tai epäsuorasti havattavissa olevien yksittäisten tapahtumien luonteesta, jotka ovat kansan näkökulmasta määrittäviä. Kansanpsykologian pitää määrittää tarkasti ja yhtenäisesti se vaihe, jossa tällainen työskentely tulee kysymykseen.”¹⁶ (Wundt 1911, 7, 8, 11).

Kansanpsykologit jakoivat saksalaisen tutkimustradition mukaisesti kansat luonnonkansoihin (*Naturvölker*) ja kulttuurikansoihin (*Kulturvölker*). Tästä lähtökohdasta käsin Kansanpsykologia määritteli tutkimuskohteekseen varsin laveasti kansojen puheen, myytit ja tavat. Todellisuudessa kansanpsykologit tutkivat kuitenkin ylivoimaisesti eniten kieliä ja niiden rakennetta tapojen ja myytien tutkimuksen jäädessä vähemmälle huomiolle. Tutkimusaineiston psykologinen analysointi jäi myös – niin yllättävältä kuin se tutkimussuunnan nimestä päätellen tuntuikin – lapsipuolen asemaan. Tämä on nähtävissä myös Wundtin *Völkerpsychologie*-teoksessa: pääpaino lepää fonetiikassa ja puhumisen fysiologisessa perustassa. Kansanpsykologian revisionismi kilpistyi liialliseen konservatismiin. Tutkimussuunnan tavoitteena oli ylittää ’henkityönteiden’ (Geisteswissenschaften) induktivismi, mutta tavoitteen saavuttaminen olisi edellyttänyt rohkeampaa varhaisempien tutkimusasetelmien ja menetelmien kyseenalaistamista sekä tarvittaessa näiden muuttamista ja hylkäämistä. Kansanpsykologia yritti viime kädessä sekä säästää että syödä. Pyrkimys assimiloida aiemman tutkimustradition tulokset osaksi omaa tutkimusasetelmaa johti omien, sinänsä tutkimuksellisesti haasteellisten ja mielenkiintoisten päämäärien kadottamiseen, joiden saavuttaminen oli alun alkaen ollut oppisuunnan tavoitteena. Suomalaisista tutkijoista Setälä arvioi 1915 pitämässään esitelmässä myös kansanpsykologiaa. Hän ei erityisemmin lämmennyt ajatukselle, että kansaa kollektiivisessa mielessä voisi tutkia yksilöllisestä näkökulmasta käsin, sillä ”kaikki sielunelämän ilmiöt ovat todennettavissa ainoastaan indiviideissä – muuta objektia ei psykologialla ole” (Setälä 1915, 10). Kansanpsykologian hän luki tutkimustraditiona kuuluvaksi antro-

---

16 ”Vom Geist und von geistigen Vorgängen reden wir überall da, wo an irgendwelche Beziehungen zur körperlichen Natur nicht gedacht, oder wo geflissentlich von ihnen abgesehen wird. Bei der Seele und den seelischen Vorgängen sind uns dagegen stets zugleich die Beziehungen zum physischen Leben gegenwärtig. Darum übersetzen wir mit gutem Recht das Wort Psychologie durch “Seelenlehre”, während wir den Naturwissenschaften die “Geisteswissenschaften” gegenüberstellen. --- Vom “Volksgeiste” werden wir dagegen, wie es auch der Sprachgebrauch bestätigt, dann reden können, wenn es sich um eine Charakteristik der geistigen Eigentümlichkeiten eines bestimmten Volkes oder verschiedener Völker handelt. Eine solche Untersuchung würde demnach nicht der eigentlichen Völkerpsychologie, sondern einer Charakterologie der Völker oder dem psychologischen Teil der Ethnologie zufallen. --- Indem sich die Völkerpsychologie vorzugsweise mit denjenigen Erscheinungen im Völkerleben beschäftigt, die mehr oder minder allgemeingültiger Natur sind, und in denen ein Einfluß einzelner Persönlichkeiten nicht äußerlich sichtbar hervortritt, liegt es nahe, hierin den wesentlichen Unterschied ihrer Aufgaben im Verhältnis zu denen der Geschichte zu sehen. Darnach würde die historische Betrachtung da beginnen, wo individuelle Einflüsse, sei es, daß sie direct durch die Überlieferung bezeugt oder indirect durch den singulären Charakter des Geschehens wahrscheinlich werden, in die Entwicklung der Völker bestimmend eingreifen; der Völkerpsychologie würde aber das vor dieser entscheidenden Wendung zur Geschichte liegende Stadium eines der Gesamtheit als solcher zukommenden Werden zufallen.” (Wundt 1911, 7, 8, 11).

pografiaan mutta kelpuutti Wundtin *Wölkerpsychologien* kuuluvaksi etnologian alaan.

Fyysinen antropologia ja rotuoppi

Keskieurooppalaiselle antropologiselle tutkimukselle oli omaleimasta aina 1880-luvulle asti fyysisen antropologian johtoasema (Kilpeläinen 1985, 164). Fyysisen antropologian vaikutus näkyi erityisesti Keski-Euroopan saksankielisistä maista Itävallassa, Sveitsissä, Unkarissa sekä osittain joissakin Skandinavian maissa. Saksassa oli tarjolla yliopisto-opetusta oppialalla, ja monet saksalaiset museot ja anatomiset kokoelmat tarjosivat runsaita aineistoja tutkijoiden käyttöön. Myös valtaosa tieteellisistä julkaisuista kirjoitettiin saksaksi, ja vuosisadan vaihteessa Keski-Euroopassa ilmestyi useampia tieteellisiä lehti- ja kirjasarjoja, jotka toimivat tutkijoiden keskustelufoorumina. Saksassa ja saksankielisissä Keski-Euroopan maissa harjoitettu fyysisen antropologian tutkimus, erityisesti rotuantropologia, joutui vuosisadan vaihdetta lähestyttäessä voimakkaaseen kriisiin, joka merkitsi epäselvyyttä sekä tieteenalan yleisistä käsitteistä, menetelmistä ja tutkimuskohteesta. Tämä johti tieteenalan voimakkaaseen taantumaa. Osittain tästä syystä tutkimus etsiytyi muille urille ja rotuantropologia ja rotuhygienia erosivat toisistaan 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Rotuantropologia osana fyysistä antropologiaa jatkui kuitenkin vaikeuksista huolimatta omana oppialanaan. Biologian ja luonnontieteiden mukaantulo nopeutti rotuantropologian ideologisoitumista, mutta on tärkeää on panna merkille, että samaan aikaan tieteenala oli joutumassa eettiseen ja ideologiseen tyhjiöön siihen vahvasti vaikuttaneen saksalaisen humanistis-liberaalin ideologian heikentyessä. Näin arjalaisen rotuideologian syntyminen vaikuttivat biologiaa enemmän lingvistiikka, arkeologia ja fyysinen antropologia (Kaikkonen 1985, 20-22; Massin 1996, 79-80).

Ranskalaisilla ajattelijoin ja antropologeilla oli suuri merkitys Saksassa ja Keski-Euroopan saksankielisillä alueilla harjoitettuun fyysiseen antropologiaan sekä rotuantropologiaan. Ranskalainen rotuajattelijana Joseph Arthur de Gobineau pyrki teossarjassaan *Essai sur l'inégalité des races humaines I-V* (1853-1855) osoittamaan, että kansan sivistystaso määräytyy rodun mukaan. Kulttuurin ja valtion luomiseen kykenevät vain korkeammalla sivistystasolla olevat kansanryhmät. – joita modernissa Euroopassa edustivat germaanit (Huovila 1985, 44-51; Virtanen 1985, 54-68; Kemiläinen 1993, 139-144). Noin viisitoista vuotta Gobineau teosten julkaisemisen jälkeen ranskalainen antropologi Armand de Quatrefages kirjoitti pamfletin *La race prussienne* (1871) osoittaakseen ranskalaisten paremmuuden preussilaisiin verrattuna. Hän pyrki osoittamaan preussilaisten olevan sekakansa, joiden sivistymättömyys ja raakuus johtuu veren sekoittumisesta suomalaisiin. Suomalaisista kirjoitettiin tällöin pejoratiivisessa merkityksessä periferisenä ja kulttuurittomana kansana. Saksalaisista kritiikkiin vastasi professori Rudolf Virchow, joka kiinnitti huomionsa indoeurooppalaisista ja slaavilaisista kansoista poikkeaviin eurooppalaisiin pikkukansoihin, kuten baskeihin ja suomalaisiin. Virchow teki vuonna 1874 Suomeen suuntautuneen tutkimusmatkan, jonka aikana hän tapasi muiden muassa Otto Donnerin (Haltsonen 1947, 54; Kilpeläinen 1985, 174-178 ja 190; Kemiläinen 1993, 98). Saksalaisia antropologeja askarruttanut Quatrefage-

sin väite preussilaisten ja suomalaisten välisestä yhteydestä ratkaistiin varsin nopeasti. Tosin kävi kuitenkin suomalais-ugrilaisten kansojen kielen tai rodun alkuperää selvittämään pyrkivien teorioiden kanssa. Keskustelu jatkui vielä usean vuosikymmenen ajan 1900-luvulla.

Mistä näkökulmasta kansanpsykologian ja fyysisen antropologian sekä rotuopin langanpäät voidaan sitten liittää saksalaisen kansanhengen (Volksgeist) inspiroimaan tutkimukseen? Tietyissä mielessä molemmat tutkimushaarat etsivät itseymmärrystä ja ulospääsyä Geisteswissenschaften-viritteisestä humanistisesta tutkimustraditiosta ja yrittivät rikkoa saksalaisen filosofisen idealismin ja induktion valta-asemaa korostamalla antropologiassa nimenomaisesti Naturwissenschaften-ulottuvuutta. Yritys johti epäonnistumiseen. Fyysisessä antropologiassa tämä merkitsi tutkimuksen painopisteen siirtymistä kohti biologista antropologiaa, mikä ei suinkaan taannut fyysisen antropologian alalle uutta, selkeää ja objektiivisesti havainnoitavissa olevaa tai mitattavaa perustaa. Aatehistoriallisesti kysymys oli rotuliberalismista ja humanismin perinteen väistymisestä ja nationalistisen politiikan ja rotuideologian voimistumisesta. Myös psykologiset tekijät valjastettiin myöhemmin nationalistisen politiikan, rotuajattelun sekä eugeniikan rattaiden vetojuhdaksi (Massin 2000, 140-141).

Saksalainen fyysinen antropologia kehittyi monen eri tieteenalan pohjalta; sen piiriin lukeutui varhaisvaiheessa ”tutkijoita lääketieteen, vertailevan anatomian, kraniologian, antropometriikan, maantieteen, etnologian, kielitieteen, arkeologian, historian, geologian ja paleontologian aloilta.”(Massin 1996, 82). Tämän vuoksi on paremmin ymmärrettävissä, miksi yhtenäisyyttä tutkimuskohteesta ja -ongelmasta oli vaikea tavoittaa. Saksalaisen tutkimuksen vaikeudet heijastuivat myös kansainväliseen tutkimukseen, sillä selvyttä tieteenalan peruskäsitteistä tai tutkimuskohteesta ei kansainvälisistä kokoontumisista huolimatta voitu saavuttaa. Eri yliopistoissa fyysistä antropologiaa harjoitettiin eri laitoksissa, mikä oli omiaan muovaamaan tutkimusasetelmaa aikaisempien tutkimustraditioiden mukaiseksi. Koska uusien tieteenalojen suhde vanhoihin, jo asemansa vakiinnuttaneihin tieteenaloihin oli paitsi rikkaus myös työskentelyä vaikeuttava tekijä, tarvittiin foorumi, joka kokoaisi yhteen eri alojen tutkijoita. Tällaiseksi muodostui 1870 perustettu *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, joka saattoi edellä mainituilta lukuisilta tutkimusaloilta saman aihepiiriin pariin tutkijoita ja asiasta kiinnostuneita harrastelijoita. Vastaavaan tapaan toimi Suomessa Suomalais-Ugrilainen Seura, jonka kokouksissa ja esitelmissä raportoitiin alan viimeisimmät tutkimustulokset sekä kentätutkimusten löydöt paljon enemmän kuin niistä tiedettiin kertoa historiallis-kielitieteellisen jaoksen, arkeologian tai kansatieteen laitoksilla. Tieteellisillä seuroilla on tässä mielessä ollut merkittävä rooli 1800- ja 1900-luvun taitteessa paitsi poikkiteollisen keskustelukenttänä myös tutkimuksen arvioinnissa ja rahoittamisessa.

Keskeisenä hahmona *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* -seuran perustajana ja ensimmäisenä oppituolin haltijana toimi Rudolf Virchow (1821-1902), Berliinin yliopiston rehtori ja patologisen anatomian professori. Virchowin ja hänen seuraajansa Felix von Luschanin työnäky linjasi merkittävällä tavalla saksalaisen fyysisen antropologian suuntaa yhdeksännentoista vuosisadan viimeisinä kolmena vuosikymmenenä. Virchow suoritti mittavan määrän antropometrisia ja kraniologia

mittauksia ja oli osaltaan vakiinnuttamassa kraniologisten mittausten nousemista keskeiseen asemaan fyysisen antropologian tutkimuksessa. Hänen aikanaan antropologia myös professionalistui ja institutionalistui Saksassa, vaikkakin taso jäi Englantiin ja Yhdysvaltoihin verrattuna vaatimattomaksi. Vain noin 30% *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* -seuran 2500 jäsenestä harjoitti ensisijaisesti jonkinlaista antropologista tutkimusta, ja fyysisen antropologian edustajien osuus oli noin 1%.

Näistä ulkoisista seikoista huolimatta fyysisen antropologian tutkimus oli, lähestyttäessä vuosisadan vaihdetta, vakavasti kriisiytynyt. Tutkimuksen esiinnostamat avoimet kysymykset voidaan luetteloida seuraavasti:

1. Rotu vs. tyyppi
2. Monogenismi vs. polygenismi
3. Validien mittaus- ja tutkimusmenetelmien puuttuminen
4. Kysymys yhtenäisten piirteiden joukosta ja niiden periytyvyydestä

Esitetyt ongelmat liittyvät kiinteästi toisiinsa. Ihmiskunnan eri rotujen ulkoiset tuntomerkit olivat periaatteessa kenen tahansa havainnoitavissa, mutta tieteelliselle tutkimukselle riittävän erotteluperiaatteen löytäminen oli 1800-luvun menetelmin huomattavasti vaikeampaa. Antropometria keskittyi ihmisruumiin osien mittaamiseen, ja varsin pian etusijalle nousi erilaisten kallonmuotojen tarkastelu. Kulttuurilliset saavutukset – kehittynyt maanviljely, tekniikka, taide, uskonto ja kaupankäynti – muodostivat kulttuurin henkisen aineksen. Koska ihmisten psyykkisten ja henkisten voimavarojen kannalta pää, tai vielä tarkemmin määritellen aivot, muodostivat keskeisen elimen, oli luonnollista, että kallon ja kasvojen mittaamisesta sekä silmien ja hiusten väristä kehittyi keskeinen kiinnostuksen kohde. Vastaavia mittausmenetelmiä kehitettiin myös piteuden, luuston rakenteen, korvien, huulien, ihon ja ruumiin karvapeitteen tyypittelylle. Mittaustuloksien mukaisesti kallot jaotettiin joko doliko-, meso-, platy- tai brakykefaaliisiin tyyppeihin ja kasvotyyppit lepto- ja kamaeprosopisiin tyyppeihin. Kallomittauksessa saadut suhdelluvut (leveyden suhden piteuteen) mukaisesti dolikokefaaleja eli pitkäkalloisia olivat alle 76 % suhteeseen, mesokefaaleja 76 % – 82 % suhteeseen ja brakykefaaleja yli 82% suhteeseen päätyneet mittaustulokset (Kemiläinen 1993, 408, Kemiläinen 1993, 505-507). Eurooppalaiselle (nimenomaisesti keskieuropalaiselle *Homo Europeaukselle*) rodulle tyyppilliseksi muodoksi katsottiin pitkäkalloisuus (dolikokefalisuus) sekä vaaleaihoisuus, kun muita rotuja ja kansoja, esimerkiksi mongoleita ja eri slaavilaisista kansoja pidettiin brakykefalisina leveine kasvon- ja kallonpiirteiden sekä keltaisen ihonvärin ja vinojen silmien vuoksi.

Suomalais-ugrilaisten kansojen sijoittaminen rotukartalle tuotti antropologeille kiperän pulman. Antropologian kaipaamia vastauksia ei osannut tarjota edes kielitiede, vaikkakin merkittävät filologit osallistuivat aikanaan suomalais-ugrilaisen kansankodin etsintään. Anatomisteista Friedrich Blumenbach halusi liittää suomalaiset mongoleiden joukkoon, kun taas anatomiantropologi Anders Retzius piti suomalaisia turanilaisina. Kielentutkijoista Julius Klaproth oli kääntynyt kannattamaan Blumenbachin mongoliteoriaa ja Rasmus Rask sekä Max Müller Retziuksen turanilaisteoriaa (Kemiläinen 1993, 117). Jo suomalaiskansojen laajempi tutkiminen paljasti selkeästi kraniologisen menetelmän heikkouksia. Kallojen mittausmenetelmän vuonna

1842 keksinyt Anders Retzius luokitteli suomalaiset lyhytkalloisiksi turanilaisiksi varsin olemattoman aineiston perusteella.

Gustav Retzius – Anders Retziuksen poika – jatkoi sittemmin isänsä työtä (Kilpeläinen 1985, 166-170 ja 191). Gustav Retzius teki vuonna 1873 matkan Suomeen, ja hänen vierailullaan oli merkitystä fyysisen antropologian ja kraniologian tutkimuksiin sekä Suomessa että muualla Euroopassa (Aalto 1971, 102; Haltsonen 1947, 51-52). Sekä saksalaiset että ranskalaiset anatomian tutkijat kehittivät sittemmin kraniologista menetelmää: englantilainen antropologi Karl Pearson suunnitteli erityisen instrumentin, kallon koordinaattipiirtimen (cranial coordinotograph), jonka avulla oli mahdollista mitata ja kuvailla kallon muodot geometrian ja aritmetiikan käsitteillä ja arvoilla (Haltsonen 1947, 54-55). Suomessa Retziuksen kuten myös Blumenbachin sekä muiden antropologien suomalaisista esittämiä rotuteorioita seurattiin tarkasti: Castrén piti kallonmuotojen tutkimusta tärkeänä mutta ei luottanut yksinomaan fysiologisen teorian todistusvoimaan. Vertailevalla etnografialla oli oma tehtävänsä fysiologisen antropologian rinnalla (Castrén 1857, 11). Eräs Castrénin matkojen tehtävistä olikin etsiä vastausta Blumenbachin ja Retziuksen esittämien teorioiden väitteisiin (Castrén 1855, 153-157). 1800- ja 1900-lukujen taitteessa suomalaisia ei kuitenkaan enää pidetty mongoleina, vaan esimerkiksi antropologien Karl Penkan ja Gustav Kraitschekin käsitysten mukaisesti suomensukuiset kansat nähtiin heterogeenisena joukkona heimoja, joiden perimästä löytyy runsaasti erilaisia sekamuotoja (Virtanen 1986, 204-207).

Ajatuksen, että jokaisella alkuperäisellä rodulla olisi yhtenäinen kallonmuoto, murskasi lopullisesti unkarilainen antropologi Aurel von Török, Budapestin yliopiston ensimmäinen antropologisen oppituolin haltija. Török totesi 1880-luvun lopussa tekemiensä yli 5000 kallonmittausten tuloksena, ettei kraniologinen menetelmä tuottanut selvää aritmeettista joukkoa minkään yksittäisen rodun tai tyypin kohdalla (Kluckhohn 1985, 78-80, 102-107; Masin 1996, 107, 109). Antropologit olivat nyt tilanteessa ja joutuivat toteamaan, että kantarotujen tuntomerkkien jäljittäminen oli historian myllerryksien ja sekoittumisen vuoksi mahdotonta. Törökin havainnot veivät pohjan pois myös antropologeja jakaneesta monogenismi – polygenismi kiistalta. Valtaosa antropologeista oli seurannut Wirchowin viitoittamaa kantaa ja kannatti ihmiskunnan kehittymistä yhdessä paikasta, yhdestä kantarodusta. Kahden tai useamman kantarodun kannattajat olivat sisällyttäneet näkökantaansa väitteen länsimaisen ihmisen paremmuudesta muihin rotuihin ja kansoihin verrattuna. Törökin mittaustulosten massiivinen hyökyaalto pyyhkäisi kerralla sekä monogenistien että polygenistien rakentamat hiekkalinnat kumoon ja järkytti koko fyysisen antropologian perusteita kyseenalaistamalla menetelmän, tutkimuskohteen ja -paradigman. Häätäratkaisuksi tarjottiin käsitteen 'rotu' korvaamista käsitteellä 'ihmistyyppi'. Paikkausyritys oli kuitenkin vain kosmeettinen; tyyppien määrittäminen kumuloimattomasta mittaustulosten sarjasta tuotti saman mielivaltaisen tuloksen.

Fyysisen antropologian haaksirikko osoitti antropologisen tutkimuksen monialaisuuden: kieli, kansallisuus, uskonto tai perinnölliset fyysiset ominaisuudet viittasivat kukin omaan suuntaansa. Wirchowin ajan jälkeen, 1900-luvun alkuvuosina rotuantropologian pelastajaksi nousivat biologian ja perinnöllisyyden tutkimuksen alueella tehdyt tutkimuslöydökset. Charles Davenportin ja Dimitri Mendeleevin tutkimusten tuloksena pystyttiin osoittamaan

ihmisen yksittäisten ominaisuuksien, kuten silmien värin periytyvyys. Tämä nosti jälleen esille mahdollisuuden tylogisoida erilaisia rotutyyppejä ja osoittaa niiden maantieteellinen levinneisyys. Tutkijasta riippuen ihmiskunta jaettiin kolmesta kuuteen eri rotuun: Mikäli puhuttiin kolmesta suurodusta, tarkoitettiin yleensä valkoista, mustaa ja keltaista ihmistyyppiä. Viideksi päärodoksi nimettiin europidit, mongolidit, intiaanit, negridit ja australidit, jotka kukin jakaantuivat vielä omiin rotuihinsa (Halmesvirta 1985, 215; Kemiläinen 1993, 56-62). Tutkijakunta jakautui neo-darwinistisesti ja neolamarckistisesti orientoituneisiin tutkijoihin, jotka erityisesti jälkimmäiset kytkivät rotumäärittelyihin myös muita kuin periytyviksi osoitettuja piirteitä. Vaikka osa tutkijoista tiedosti kielen ja kansallisuuden perustavan erilaisuuden suhteessa rotuun, johtivat yritykset kuvata ihmiskunnan historiaa ja nykyisyyttä vuosisadan vaihteen menetelmillä kielen, kulttuurin, rodun ja kansallisuuden käsitteiden sekoittumiseen (Kluckhohn 1985, 128-144; Kilpeläinen 1985, 164).

Pohjoismainen arktisten alueiden ja kulttuurien tutkimus

Museoista löytöretkille

Pienissä Skandinavian maissa tutkimusyhteisöt eivät 1800- ja 1900-luvun taitteessa olleet kyllin suuria muodostamaan varsinaisia koulukuntia, siitä huolimatta että yksittäiset tutkijat ammensivat vaikutteita ulkomaisista virtauksista. Tanskalainen etnologi Kaj Birket-Smith kirjoitti *Kulttuurin tiet* -teoksensa johdannossa skandinaavisen kulttuuritutkimuksen ”olleen haluton muodostamaan ’kouluja’”, sillä tutkijat ovat ”ennakolta epäilleet ratkaisuja, jotka tapahtuivat edeltäpäin laadittujen kaavojen mukaan” (Birket-Smith 1972a, 28). Skandinavian vertailevan kulttuuritutkimuksen vaikutteet saapuivat pääosin Saksasta sekä myöhemmin Englannista ja Yhdysvalloista. Birket-Smithin mainitsema haluttomuus voidaan selittää paitsi tutkijoiden sisäsyntyistä – internalistisista – motiiveista käsin, myös tieteen ulkoisten reunaehtojen tarkastelulla. Vuosisadan vaihteessa kiivaana käynyt taistelu kulttuurilainojen ja itsenäisen kulttuurin kehityksen välillä pohjautui Bastiaanin ja Ratzelin väliseen kädenvääntöön ja versoi myöhemmin kulttuuripiiriopin nimellä kulkevan, lähinnä mannermaalla katolisten tutkijoiden keskuudessa vaikuttaneen tutkimussuunnan. Skandinavian etnologia näyttää kaikkiaan olleen taipuvaisempi ’sekä-että’ kuin ’joko-tai’ päätelmiin. Tutkimuksessa ymmärrettiin huomioda toisaalta kulttuurimuotojen lainautuminen ja merkitys yhteisön elämälle mutta myös niiden sisäinen ja historiallinen kehitys (Birket-Smith 1972a, 25-28).

Pohjoismainen kulttuuritutkimuksen voidaan sanoa versonneen museotyön maaperästä ja kasvaneen kohti pohjoista. Museoiden keruutyö ja 1900-luvun alun arktisen kulttuuripiirin tutkimushankkeet ovat olleet pohjoismaiselle kulttuuritutkimukselle leimallisia piirteitä. Tanskalainen arkeologi C. J. Thomsen perusti Kööpenhaminaan maailman vanhimman yleisetnografisen museon vuonna 1841. Tätä esimerkkiä seurattiin pian muuallakin Pohjoismaissa. Tämän päivän mittapuussa Pohjoismaiden museoissa on tallennettuna erityisen arvokas arktisten kansojen esineellisen kulttuurin ’geenipankki’. Tanskalaiset, norjalaiset ja suomalaiset tutkijat saavuttivat maailmanmainetta napa-alueiden, Grönlannin ja Siperian pohjoisosien tutkijoina ja ’valloittaji-

na'. Ruotsalainen tutkija Sven Hedin kuvaa muistelmissaan elävästi sitä innostusta, joka Ruotsissa 1880-luvulla vallitsi A. E. Nordenskiöldin osoitettua Koillisväylän purjehduskelpoiseksi: tietoja *Vega*-laivan kohtalosta ei ollut saatu kuukausiin. Sekä tiedemaailma että tavallinen kansa seurasi napatutkimuksen edistymistä. *Vegan* ja Nordenskiöldin palattua huhtikuussa 1880 Tukholman edustalle yleinen innostus oli levinnyt sekä ruotsalaisiin että muualle Skandinaviaan (Hedin 1940, 5-6). Nordenskiöld ei *Vega*-aluksellaan halkonut vain Koillisväylän jäälauttoja; hänen vanavedessään pohjoismainen arktisten alueiden tutkimus uutta tuulta purjeisiinsa.

Tanskalainen tutkimus

Grönlanti siirtyi Tanskan alaisuuteen vuonna 1814 Tanska–Norja-valtioliiton hajottua. Asutustoiminta Grönlannissa oli alkanut uudelleen vuonna 1721 norjalaisen Hans Egedenin johdolla, mutta vasta 1900-luvun vaihteen jälkeen tanskalaiset tutkijat kiinnostuivat emämaata monin verroin suuremmasta tutkimuskentästä. Grönlannista tuli sekä luonnontieteellisen että humanistisen tutkimuksen kohde Tanskassa. Knut Rasmussenin, Gustaf Holmin ja L. Mylius-Erichsenin kaltaiset luonnontieteellisesti viritetyt tutkijat tekivät merkittäviä geografisia havaintoja Grönlannista (Hayes 1934, 112). Rasmussenin merkittävimpiin saavutuksiin kuuluu kuitenkin valmistelutyö, joka johti vuonna 1910 Thule-tutkimusaseman perustamiseen Grönlantiin. Kaikkiaan Rasmussen teki vuosina 1903 – 1932 yhteensä kahdeksan Thule-tutkimusmatkaa. Matkoista kaksi, kuudes ja kahdeksas, keskittyivät antropologisen tai etnografisten aiheiden parissa työskentelyyn. Myös viidennellä Thule-tutkimusmatkalla hän kokosi merkittävän joukon eskimoiden satuja, runoutta ja uskomuksia. Rasmussen toimi myös useissa kansainvälisissä yhteistyöelimissä, jotka keskittyivät pohjoisten alueiden ja kansojen kulttuurihistorian tutkimiseen (Hayes 1934, 112-132).

Arktisten alueiden humanistisen tutkimuksen kannalta merkittäväksi hahmoksi nousi kuitenkin professori H. P. Steenby, joka tutkimuksissaan keskittyi selvittämään maantieteellisten ja luonnonolosuhteiden merkitystä eskimoiden aineelliseen kulttuuriin, erityisesti ravintotalouteen. Steenbyn *An Anthropogeographical Study of the Origin of the Eskimo Culture* (1905) julkaistiin vuonna 1916 englanniksi. Steenbyn näkemyksen mukaan Grönlannissa oli aikaisemmin vallinnut paleo- eli alkueskimokulttuuri, joka aikojen kuluessa oli joutunut väistymään uueskimokulttuurin tieltä sisämaahan. Steenbyn tutkimukset noudattivat näin pääosiltaan Ratzelin kannattamaa näkökulmaa. Tutkimustyönsä lisäksi Steenby luennoi joitain vuosia myös etnografian kysymyksistä. Steenbyn kuoltua 1920 hänen oppilaansa Gudmund Hatt ja Birket-Smith jatkoivat hänen työtään ja kysymyksenasetteluaan. Steenbyn oppilaista Kööpenhaminan kulttuurimaantieteen professori Hatt suuntasi voimavarojaan sosiologian ja arkeologian kysymyksiin. Hatt työskenteli arktisilla alueilla käytettyjen liikkumisvälineiden, alueella harjoitettujen elinkeinojen ja nomadismien parissa. Hän pohti erityisesti lumikenkien syntyhistoriaa ja niiden käytön leviämistä sekä vaikutusta eskimokulttuurin ravintotalouteen.

Tanskan kansallismuseon etnologisten kokoelmien johtaja ja Kööpenhaminan yliopiston etnologian lehtori Birket-Smith teki tanskalaiseen tapaan kentätöitä Grönlannissa ja otti osaa vuonna 1910 Rasmussenin viidennelle

Thule-tutkimusmatkalle. Birket-Smith yhdisti Steenbyn teoriaan Hattin tutkimustuloksia ja täydensi Steenbyn paleokulttuuriteoriaa lisäämällä siihen kolmannen ja samalla nuorimman porooskimoiden ryhmän (Nummelin 1947, 237). Vuoteen 1918 tultaessa Birket-Smith oli kypsyttännyt omaa näkemystään, ja hän päätyi *Et blad af polarfolkens kulturhistorie* -artikkelissaan laajentamaan jaottelunsa koskemaan kaikkia napapiirin kansoja. Birket-Smith jakoi kansat elinkeinojen mukaisesti jääpyynti-, sekamuotoiseen jääpyynti- ja lumikenkä-, lumikenkä- ja porokulttuureihin. Jääpyyntikulttuurin alue kattaa Grönlannin ja Pohjois-Amerikan pohjoisrannikon, sekamuotoiseen jääpyynti ja lumikenkäkulttuuria tavataan Itä-Siperiassa kamtsadaalien, giljakkien ja ainujen sekä Kanadassa pohjoisten intiaanien keskuudessa. Puhdasveristä lumikenkäkulttuuria esiintyy Pohjois-Amerikassa pohjoisrannikon jääpyyntikulttuurin ja Kanadan pohjoisten intiaaniheimojen asuttaman alueen välissä. Siperian pohjoisosat ja erityisesti suurten jokien alueet Birket-Smith lukee porokulttuurialueiksi (Birket-Smith 1918, 542-546). Vaikka tanskalaisten harjoittama Grönlannin tutkimus edusti kulttuuritutkimuksen marginaalista ja pientä osa-alueetta, on mielenkiintoista kuitenkin panna merkille, että Steenbyn, Birket-Smithin ja Hattin virittämä kulttuuriekologinen kysymyksenasettelu on säilyttänyt suosionsa aina 1980-luvulle asti (Siiräinen 1979).

Tanskalaisista tutkijoista ansaitsee tulla mainituksi vielä Arthur Bollerup Sørensen, ylitelegrafisti ja Aasian tutkija, jota tutkimusmatkojensa ja tutkimusotteensa sekä matkakuvauksensa puolesta voitaisiin kutsua Tanskan Gränöksi. Sørensen teki Venäjän, Kiinan, Mongolian raja-alueella kolme tutkimusmatkaa vuosina 1909, 1915 ja 1921 – 1922. Hän kirjasi matkapäiväkirjaansa 2000 sivun verran etno- ja geografisia, geo- ja meteorologisia sekä eläin- ja kasvitieteellisiä havaintojaan (Gudme 1951, X-XI; Sørensen 1951, 169). Vaikka Sørensen ei ollut suurin eikä tunnetuin pohjoismaisista tutkimusmatkailijoista, osoittavat hänen muistiinpanonsa, kuinka pohjoismainen tutkimusmatkailu oli 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa varsin pienen piirin käsissä. Sørensenin matkojen taustavalmenantajana toimi nimittäin Hedin. Sørensen ei ehtinyt toimittaa kenttämuistiinpanojaan ja tutkimuksiaan painokuntoon; itse asiassa hän ehti julkaista vain maantieteellisiä artikkeleja matkaltaan. Hänen kenttäpäiväkirjansa julkaistiin vasta vuonna 1951 postuumisti nimellä *As Asiens Ukendte Veje*.

Tanskalaisilla kielentutkijoilla on Rasmus Raskista lähtien ollut suuri vaikutus suomalaisen kielentutkimuksen ja keruutyön käynnistymiseen. Raskin vaikutus näkyi luonnollisesti hänen kotimaassaan Tanskassa. Wilhelm Thomsen opiskeli Kööpenhaminassa Raskin oppilaana ja toimi myöhemmin hänen ja avustajanaan. Thomsen tunsi hyvin seemiläiset ja indoeurooppalaiset kielet. Tanskan ajautuessa sotaan Preussin ja Itävallan kanssa Slesvig-Holsteinin omistuksesta vuonna 1864 Thomsen suuntasi matkansa kohti Suomea, jossa hän vieraili myös vuonna 1867. Molempien Suomenvierailujensa aikana Thomsen solmi kontakteja suomalaisiin kielentutkijoihin, mm. Otto Donneriin. Thomsenin lisäksi toinen katseensa kohti itää suunnanneista tanskalaisista kielen- ja kulttuuritutkijoista oli indo- ja sinologi sekä muinaisjaavan tutkija dosentti Kurt Wulff. Myös hän oli aktiivisesti tekemisissä suomalaisten, erityisesti Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkijoiden kanssa.

Nämä kontaktit vakiinnuttivat yhteistyön Kööpenhaminan yliopiston kanssa. Thomsenin arvostusta Suomessa lisäsivät hänen ponnistelunsa tulkita

Sajanin länsirinteiltä löydettyjen kirjakivien kirjoituksia. Kivien olemassaolo oli havaittu jo vuonna 1887, kun pastori Johannes Granö – J. G. Granön isä – oli pannut merkillie uotojen kivien olemassaolon saarnamatkoillaan Siperian suomalaisten siirtoloiden väliä kulkiessaan. Johannes Granö raportoi kirjakivistä arkeologi Hjalmar Appelgren-Kivalolle (Olavi Granö 1989, 202; Olavi Granö 1993, 528). Heikel kopioi kirjakivien tekstit vuonna 1890 – 1891 Karakorumin matkansa. Suomalaisten innostus herätti mielenkiintoa myös venäläisten puolella, ja alueen tutkimuksen saamiseksi omiin nimiin alkoi kilpajuoksu venäläisten kanssa. Kysymys ei ollut vain tieteelliseen arvovaltaan perustuvasta muinaistekstien etsimisestä ja tulkinnasta; Sajanin kivien varassa seisoi myös Castrénin hahmottelema altailais-hypoteesi. Castrénhan oli vuonna 1849 pitämässään esitelmässä hahmotellut suomalais-ugrialaisten heimojen alkukodin paikaksi Altaivuorten rinteitä. Kivikirjoitukset nostivat esille myös spekulatioita samalla alueella asuvien metsätataarien historiasta. Erityisesti pietarilainen akateemikko Wilhelm Radloff – joka Thomsenin ohella pyrki murtamaan kirjakiven tekstiä – kannatti teoriaa, jossa metsätataarien otaksuttiin olevan sukua suomalais-ugrilaisille kansoille (Salminen 2004, 97-98).

Thomsenin ja Radloffin kiista ratkesi 1893, kun Thomsenin onnistui tulkitä piirtokirjoitukset muinaisturkiksi (Aalto 1971, 98). Thomsen osoitti kirjakivien tekstin turkkilaisiksi Orhon-kirjoituksesta ja Höšöö-tsaidamin kivistä keräämiensä tietojen pohjalta. Vaikka Thomsenin läpimurtoa tervehdittiin ilolla Suomessa, se aiheutti samalla pettymyksen suomalais-ugrilaiselle tutkimukselle. Thomsenin läpimurto merkitsi Castrénin hypoteesin joutumista romukoppaan, vaikka uralilais-altailainen nimi kummitteli vielä tämän jälkeekin sitkeästi erilaisissa tutkintovaatimuksissa. Castrénin hypoteesi oli tietysä mielessä pitänyt hengissä ajatusta suomen suvun loistavasta menneisyydestä. Suomalais-ugrilaisessa tutkimuksessa ja erityisesti arkeologiassa tämä merkitsi suomalais-ugrialaisten tieteellisten voittomaiden kaventumista. Painopiste siirtyi nyt Uralvuorten länsipuoleisille alueille (Salminen 2003: 98-102). Tiedeyhteisön kannalta kysymys oli surutyöstä: saatu tulos oli vaakuuttava osoitus hyvin tehdyistä työstä muttei sisällöltään toivotun kaltainen.

Ruotsalainen tutkimus

Myös Ruotsissa oltiin kiinnostuneita arktisten alueiden tutkimuksesta. Suomalainen mutta sittemmin poliittisista syistä Ruotsiin muuttanut ja Ruotsin kansalaisuuden saanut Nordenskiöld purjehti maailmanmaineeseen osoittaessaan ensimmäisenä Koillisväylän kulkukelpoisuuden vuosien 1878 – 1879 välisenä aikana. Ennen maailmanmaineeseen johtanutta tutkimusmatkaansa Nordenskiöld teki vuosina 1858 – 1883 yhteensä kymmenen arktista tutkimusmatkaa Huippuvuorille, Grönlantiin, Novaja Zemljalle ja Jeniseijolle (Greely 1910, 42, 58-66; Miekkavaara 1989, 108-115). Nordenskiöld oli luonnontieteellisen tutkimuksen moniottelija: hän ehti yliopistouransa aikana perehtyä mineralogiaan, geologiaan, meteorologiaan, maantieteeseen, paleobotaniikkaan, kansatieteeseen ja kartografiaan. Hän väitteli Suomessa vuonna 1855 mutta menetti pian venäläisten viranomaisten luottamuksen ja joutui poistumaan maasta. Akateeminen ura ei kuitenkaan katkennut karkoitukseen. Ruotsissa osattiin arvostaa lahjakkuutta ja Nordenskiöld nimitettiin 1858 professoriksi ja luonnonhistoriallisen museon mineralogisen osaston intendentik-

si sekä myöhemmin Tiedeakatemian jäseneksi.

Maantieteellisen antinsa lisäksi Nordenskiöldin matkat merkittäviä myös muulle tieteelliselle tutkimukselle. Kasvi- ja eläintieteellisten havaintojen sekä minerologisten näytteiden keruun lisäksi Nordenskiöld havaanoi napa-alueiden kansojen elämää. Kaksiosaisessa kirjassa *Vegas färd kring Asien och Europa* (1880/1881) hän kuvailee laajasti sekä samojedien että tšuktšien elinympäristöä, elinkeinoja, tapoja, uskomuksia ja esineellistä kulttuuria. Nordenskiöld oli tutustunut samojedeihin jo aikaisemmalla matkallaan vuonna 1875. Tällöin hän vieraili Habarovan samojedikylän kirkolla ja Waigatsch-saaren uhripaikalla. Hänen matkakirjansa koko toinen luku on omistettu samojedien historian dokumentoinnille sekä elämäntavan kuvaukselle. Nordenskiöld rakensi tekstinsä vahvasti aikaisempien löytöretkeilijöiden ja historiantutkijain dokumenttien varaan. Hän eteni ajallisesti vanhemmista lähteistä kohti nuorempia ja esitteli samalla kunkin lähdemateriaalin kirjoittajan persoonaa ja elämäntyötä tai tutkimusmatkoja. Samojedien historiaan sukeltavaan kuvauksensa loppuun Nordenskiöld liittyy lainauksen Ahlqvistilta. Tässä siteerauksessa Ahlqvist sijoittaa samojedit osaksi altalaisia tai uralilais-altalaisia kansoja sekä otti kantaa samojedirodun fyysis-antropologiseen määrittelyyn (Nordenskiöld 1880, 98-99).

Samojedien lisäksi Nordenskiöld paneutui sekä poro- että rantatšuktšien elämänmuodon kuvaukseen kirjansa jälkimmäisessä osassa, erityisesti sen luvuissa 11 ja 12. Tarkempi syventyminen tšuktšien elämään oli mahdollista sen vuoksi, että elämä *Vegalla* oli talvineljänneksen vuoksi verrattain verrikaista. Jo aiemmin kesäaikaan 1878 laivasta mantereelle Pitlekajin sekä talvella 1879 Nutschoitjin, Najtskajin ja Tiapkan lähelle toteutetut vierailut olivat antaneet Nordenskiöldille ja *Vegan* kapteenille ja navigaattorille A. L. Palanderille runsaasti tutkimusmateriaalia dokumentoitavaksi. Vaikka varsinainen tutkimuksellinen vastuu oli Nordenskiöldin, osallistui myös Palander tšuktšien sekä heidän esineidensä valokuvaamiseen. Nordenskiöld teki muistiinpanoja tšuktšien fyysisistä piirteistä, sairauksista, pukeutumisesta, asumisesta, kulkuvälineistä, elinkeinoista, kotieläimistä, työ- ja tarvekaluista, aseista sekä ravinnosta ja nautinta-aineista. Hän kiinnitti huomiota myös henkiseen elämään: kieleen, uskontoon, musiikkiin ja taiteisiin. Nordenskiöld ei pyrkinyt ainoastaan kuvailemaan, vaan hän osoittaa paikka paikoin vertailevaa tutkimusotetta rinnastamalla toisiinsa toisaalta poro- ja rantatšuktšit sekä vertaamalla tšuktšien kulttuuria muihin Siperian sekä arktisten alueiden kansojen kulttuureihin (Nordenskiöld 1881, 130-140). Nordenskiöldin matkakuvausta käy ilmi, että hän tunsu perusteellisesti aikalaistutkimuksen että lukuisten eri tieteenalojen historian ja kysymyksenasettelun sekä keskeisten tutkijoiden kirjottamat kuvaukset pohjoisista kansoista. Erityisesti *Vegas färd kring Asien och Europa* teoksen kahdeksas luku vakuuttaa lukijan hänen laajasta tietämyksestään sekä taitavasta kynän käytöstä: vaikka Nordenskiöld ei ollut varsinainen Siperian tutkija, hän kuvailee pohjoisen Euraasian metsävyöhykkeen ja jokivarsien elämää hyvin tarkasti ja laaja-alaisesti tukeutuen esimerkiksi Christopher Hansteenin (1829), Castrénin (1846), Alexander Middendorfin (1843, 1844) ja Friedrich Schmidtin (1866) matkakuvauksiin ja tutkimusraportteihin.

Kaikkiaan Nordenskiöldin Koillisväylä-hanke viritti sekä Ruotsissa että Euroopassa valtavan innostuksen arktisten alueiden ja napa-alueiden tutki-

mukseen. Kaksi vuotta Nordenskiöldin paluun jälkeen vuonna 1882 Saksa, Englanti, Ranska, Itävalta, Hollanti, Venäjä, Yhdysvallat sekä Skandinavian maista Ruotsi, Norja, Tanska ja Suomi järjestivät kansainvälisen tieteellisen kokouksen, jossa sovittiin molempien napa-alueiden meteorologisen ja luonnontieteellisesti tutkimuksesta. Merkilliepantavaa kokouksessa oli Pohjoismaiden vahva edustus taloudellisesti ja teknisesti vauraampien sekä suurempien maiden joukossa. Konferenssin seurauksena perustettiin napa-alueiden läheisyyteen neljätoista tukiasemaa, joista kaksitoista sijaitsi pohjoisella pallonpuoliskolla ja kaksi eteläisellä (Andrée – Strindberg – Frækel 1930, 19). Kansainvälinen kokoontuminen avasi kilpajuoksun, jonka palkintona oli nappojen valloittamisen mukanaan tuoma kunnia ja maine. Napa-alueiden merivirtojen, ilmaston ja maantieteen selvittämiseen ryhdyttiin toden teolla. Napa-alueet olivat kuitenkin vuosisadan vaihteen tekniikalle haasteellisia kohteita: perille pyrittiin kaikin ajateltavissa olevin tavoin.

Napa-alueita yritettiin valloittaa myös ilmasta käsin. Ruotsalaiset Salomon August Andrée, Nils Strindberg ja Knut Frækel yrittivät vuonna 1897 matkustaa *Örnet*-kuumailmapallolla Pohjoisnavalle. Hanke oli *Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi* -seuran suunnittelema, ja siihen osallistui myös norjalaisia tutkijoita. Andrée, joka oli koulutukseltaan insinööri, kokosi retkikunnan ja oli hankkeensa puolesta yhteydessä sekä Fridtjof Nansenin että Nordenskiöldiin (Andrée – Strindberg – Frækel 1930, 41, 66-70). Ruotsalaisretkikunta maksoi yrityksestään kalliin hinnan: 1897 retkikunnan jäsenet menehtyivät Huippuvuorten koillispuolella olevan Vitön rannalla. Tapaus uutisoitiin laajasti ja tutkimusretken vainajat noudettiin Ruotsiin haudattaviksi. Napa-alueiden tutkijoista tuli aikansa sankareita. Myöhemmin *Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi* -seura toimitti retkikunnan päiväkirjamerkintöihin nojautuen retkikunnan matkasta kirjan *Med Örnen mot Polen* (1930).

Ruotsalaisia kiinnosti myös Lapin tutkimus. Eräs tunnetuimmista ruotsalaisista saamelaisutkijoista oli Wiklund, joka oli yhtä aikaa opiskellut Setälän kanssa Uppsalassa. Wiklund esitti väitöskirjassaan *Entwurf einer urlappischen Lautlehre* (1896), että lappalaiset eivät kuuluneet rodullisesti samaan ryhmään suomalais-ugrialaisten kanssa vaan olivat aikojen kuluessa omaksuneet suomalais-ugrilaisen kielen. Wiklundin kielenvaihtohypoteesi erosi Castrénin näkemyksestä ja sai kannatusta erityisesti Setälältä (Aikio & Aikio 2001, 4). Wiklundin *Lule-lappisches Wörterbuch* sai puolestaan kunnian olla ensimmäinen Suomalais-Ugrialaisten Seuran Toimituksia-sarjassa julkaistu teos. Suomalais-Ugrialaisten Seura suunnitteli Wiklundin lähettämistä keruutyöhön vepsäläisten pariin, mutta tutkimuskentälle hän päätyi vasta 1891 ja 1892 keräämään luulajanlapin sanastoa (Vares – Häkkinen 2001, 96). Wiklundin matkakertomukset julkaistiin Suomalais-Ugrialaisten Seuran aikakauskirjassa (Wiklund 1893). Myöhemmin vuosinaan Wiklund kiinnostui arktisten kansojen poronhoidosta. Wiklund itse ei enää 1900-luvun alkukymmeninä tehnyt kenttätutkimuksia mutta osallistui 1920 järjestetyn *Swedish Scientific Kamtchatka Expedition* -tutkimusretken tutkimustavoitteiden ja -päämäärien suunnitteluun.

Swedish Scientific Kamtchatka Expedition -hanke sai avustusta Ruotsin Maantieteelliseltä Seuralta. Retkelle osallistui kasvi- ja eläintieteilijöiden lisäksi myös tutkimusmatkailija Sten Bergman. Retki suoritettiin kahdessa osassa, joista jälkimmäiselle osallistui ainoastaan Bergman puolisoineen.

Museoesineiden keruutyön lisäksi tutkimusretken tavoite oli erityisesti lamuuttien poronhoidon dokumentointi ja tutkimus (Bergman 1929, 14-15, 115). Bergman suoritti Kamtšatkan alueella yhteensä 2700 km pituisen keuruu- ja tutkimusmatkan, havainnoi lamuuttien lisäksi kamtšadaalien ja korjakkien elämää sekä bolševikkivallan haparoivaa alkutaipaleita. Bergmanin matkojen kirjalliset tulokset julkaistiin vuonna 1923 populaaritieteellinen teos *Kamtšatkan: Skildringar från en treårig forskningsfärd*. Teoksesta toimitettiin myöhemmin lyhennetty suomenkielinen matkakirja *Koiravaljakolla halki Kamtšatkan*, joka ilmestyi vuonna 1929. Tutkimusmatkakuvausten suuresta suosiosta 1900-luvun alussa kertoo se, että esimerkiksi Bergmannin kirja käännettiin ensimmäisen vuoden aikana seitsemälle eri kielelle: suomeksi, tanskaksi, saksaksi, ranskaksi, englanniksi, puolaksi ja hollanniksi.

Norjalainen tutkimus

Norjassa elettiin merkittävää kansallista nousukautta 1800-luvulla. Tanska asettui Ranskan puolelle Napoleonin sodissa ja menetti tämän kukistuttua Norjan Ruotsille 1814 solmitussa Kielin rauhassa. Norjalaiset eivät kuitenkaan hyväksyneet kohtaloaan, vaan maa julistautui vuonna 1814 itsenäiseksi. Norjalaiset pakotettiin kuitenkin sodan uhalla liittymään Ruotsin kanssa unioniin, joka purkautui vasta vuonna 1905. Tästä näkökulmasta on ymmärrettävää, että kansalliset ponnistukset sekä tieteelliset hankkeet lankesivat juuri 1800-luvulla Norjassa suotuisaan maaperään.

Lähestyttäessä vuosisadan vaihdetta norjalaiset aktivoituivat myös arktisten napa-alueiden valloittajina ja tutkijoina. Erityisesti Nansen ja Roald Amundsen muistetaan tutkijoina, jotka selviytyivät vastoinkäymisistä huolimatta matkoiltaan elävinä kotiin. Nansen valmensi itseään tutkimusmatkaansa varten hiihtämällä vuosina 1888 – 1889 Grönlannin halki itärannikolta länsirannikolle (Greely 1910, 250-251). Nansen muistetaan kuitenkin vuosina 1893 – 1894 tekemästään yrityksestä valloittaa Pohjoisnapa. Valloitusyrityksensä hän suunnitteli Jeannettevirran ja *Fram*-laivansa varaan. Jeannettevirran olemassaoloa osattiin epäillä Grönlannin lounaisrannikolle ajahtuneista *Jeannette*-laivahylyn esineistä (Greely 1910, 190-191). Nansenin tarkoitus oli pyrkiä pohjoisnavalle kulkemalla myötävirtaan Uuden Siperian saarilta Pohjoisnavan editse kohti Grönlantia. Hanketta pidettiin itsemurhayrityksenä, ja erityisesti Lontoon maantieteellinen seura tuomitsi hankkeen edeltä käsin epäonnistuneeksi (Manninen 1954, 8). Norjan hallitus, kuningashuone ja suurkäräjät uskoivat kuitenkin Nanseniin ja rahat erikoisrakenteiseen *Fram*-laivaan saatiin kerätyksi.

Fram lähti matkalle juhannuspäivänä 1893, ja matkattuaan 17 kuukautta jäiden keskellä Nansen ja Fredrik Johansen jättivät *Framin* ja pyrkivät hiihtäen saavuttamaan pohjoisnavan. Vaikka pohjoisnavan valloitusyritys oli varsin hyvin valmisteltu, hanke osoittautui ankarien olosuhteiden ja vastoinkäymisten johdosta Nansenille ja hänen matkakumppanilleen Johansenille liian vaativaksi (Nansen 1897 II, 12-28). Miehet joutuivat viettämään vuoden 1896 napaseudun talvikuukaudet pienessä tilapäiseksi suojaksi rakentamassaan majassa ravintonaan mursun ja jääkarhun liha. *Fram* miehistöineen taittoi matkaa jäiden keskellä kolme vuotta ja yhden kuukauden vapauduttuaan viimein avoveteen Huippuvuorten pohjoispuolelle. Elokuun 20. päivänä 1896 Nansen ja *Framin* miehistö tapasivat toisensa Tromssassa. Nansenin tutki-

musmatkastaan kirjoittama teos *Fram – Öfver Polarhavet* (1897) julkaistiin lähes välittömästi matkan päätyttyä. Nansen ei *Framilla* tekemänsä matkan jälkeen enää ottanut osaa napa-alueiden tutkimusmatkoihin, vaikka toimikin aktiivisesti neuvonantajana erilaisissa arktisille alueille suuntautuneissa tutkimushankkeissa. Myöhemmin Nansenia kiinnostivat tutkimus- ja napamatkailun lisäksi pohjoisten kansojen rotuominaisuudet. Hän suoritti jopa itse 1900-luvun alkuvuosina joitakin antropometrisia mittauksia.

Nansenin ja englantilaisen napaseutututkijan sir John Franklinin esimerkit vaikuttivat nuoren Amundsenin uranvalintaan. Englantilaiset olivat neljännesvuosisadan ajan yrittäneet purjehtia Pohjois-Amerikan lukuisten saarien välistä kulkevaa Luoteisväylää pitkin. Amundsen toteutti matkan *Gjøa*-aluksella vuosina 1903 – 1906. Amundsen talvehti Kuningas Wilhelmien maan etelärannalla, ja tältä ajalta ovat peräisin hänen mielenkiintoiset havaintonsa alueen eskimoheimosta. Amundsen pystytti alueelle myös havaintoaseman, jossa hän teki mittauksia Saksasta hankkimiensa laitteiden avulla (Amundsen 1928, 27, 34-40). Robert E. Perryn valloitettua pohjoisnavan 6. huhtikuuta 1906 Amundsen suuntasi kohti Etelänapaa, joka hänen onnistuikin valloittaa yhdessä neljän toverinsa kanssa 14. joulukuuta 1911.

Skandinaavien menestys arktisten alueiden tutkimuksessa johti Englannissa kateuteen; britti-imperiumin ja tutkijoiden ylivoimaisuuden olisi pitänyt olla itsestään selvää myös kilpailtaessa arktisissa olosuhteissa (Alexander 1999, 8-13). Englantilaisilla ei ollut varaa tinkiä etukäteen päätetyistä suunnitelmista – tämä olisi merkinnyt ehtymisen myöntämistä. Norjalaiset pyrkivät oppimaan virheistään sekä hyötymään napa-alueen alkuperäiskansojen kokemuksesta liikuttaessa jäätiköillä. Kapteeni R. F. Scott lähti matkaan moottorirekien ja ponien kanssa; Amundsen luotti koiravaljakkoon. Scottin johtama retkikunta saapui kuukauden Amundsenin jälkeen Etelänavalle ja harhauduttuaan suunnasta menehtyi paluumatkalla. Myös englantilaiselle tiedemaailmalle isku oli kova (Amundsen 1928, 56-57). Norjalaisten menestys johti myös uusiin, harkitsemattomiin uhkayrityksiin. Britit yrittivät 1914 Etelänapamantereen valloitusta samalla menetelmällä, kuin Nansen aiemmin oli yrittänyt Pohjoisnavan valloitusta. Sir Ernest Shackletonin epäonnisen retkikunnan *Endurance*-laiva murskautui jäihin, ja miehistö pelastui nipin napin saavuttamatta kuitenkaan Etelämantereen kamaraa.

Amundsenin myöhempiin meriitteihin kuului Koillisväylän purjehtiminen vuosina 1918 – 1919 *Maud*-laivalla, joka vietti talven Uuden Siperian saarten läheisyydessä. Matkalla mukana ollut tohtori H. U. Sverdrup keräsi talvikuukausien aikana aineistoa tšuktien elämästä sekä teki geofyysisiä muistiinpanoja. Tutkimusmatkan tulokset julkaistiin myöhemmin neljässä osassa nimellä *The Norwegian North polar expedition with the "Maud" 1918-1925*. Ruotsalaisten epäonnisen kuumailmapallomatkan jälkeen lentotekniikan kehitys oli tuonut uusia välineitä napa-alueiden tutkimuksen käyttöön. Amundsen teki kaksi viimeistä napamatkaansa lentäen. Ensimmäisen tiedustelulennon amerikkalaisen Lincoln Ellsworthin kanssa Amundsen teki noin 88 pohjoiselle leveyspiirille vuonna 1925. Lento valmisteli *Norge*-ilmalaivan matkaa mantereelta toiselle Huippuvuorilta Point Barrowiin. Se toteutettiin myöhemmin kevätkesällä 1926.

Norjalaisista Siperian tutkijoista vaille kuuluisuutta ja ansaitsemaansa huomiota on eittämättä jäänyt kenttäeläintieteilijä ja napatutkimuspioneeri Johan Koren. Koren otti osaa vuosina 1897 – 1899 amerikkalaisen antropolo-

gin, tohtori Frederick Cookin järjestämään *Belgica*-laivalla tehtyyn Etelänavan tutkimusmatkaan yhdessä Roald Amundsenin kanssa. Vuosina 1903 – 1904 hän työskenteli Novaja Semljan, Vienanmeren ja Kuolan niemimaan alueilla. Ensimmäisen kerran hän saapui Siperiaan vuonna 1908 Kamtšatkan niemimaalle. Koren työskenteli Itä-Siperian meren ja Beringinsalmen satami- en ja kauppapisteiden läheisyydessä vuosina 1909, 1911 – 1912 ja 1914. Verhojanskiin, Jakutskiin ja Irkutskiin suuntautuneen matkan Koren toteutti vuosina 1918 – 1919. Koren oli ensisijaisesti luonnontutkija (Wikan 2000, 109-119 ja 145-166). Eläintieteellisten tutkimusten lisäksi Koren kokosi myös etnografista materiaalia erityisesti Itä-Siperiasta. Hän oleskeli syntype- räisten korjaakien ja kamtšadalien joukossa ja pyrki opiskelemaan heidän kieltään, uskomuksiaan ja tapojaan.

Kulttuuritutkimus oli napatutkimuksen ohella Norjassa myötätuulessa 1920-luvulla. Vuonna 1922 Norjassa perustettiin kulttuuritutkimusta harjoit- tava *Instituttet for sammenlignende kulturforskning*. Instituutin keskeiseksi tavoitteeksi tuli arktisen etnologian, norjalaisen kansankulttuurin sekä sosio- logian keskeisten tutkimushaasteiden ja tulosten selvittäminen. Vaikka etno- loginen mielenkiinto suuntautui Norjassa eteläisille tutkimuskentille, oli Insti- tuutin Oslossa järjestämien vierasluentojen merkitys pohjoismaiselle kulttuu- ritutkimukselle merkittävä. Vierailuluentojen lisäksi instituutti tarjosi ulko- maalaisille tutkijoille mahdollisuutta työskentelyyn Norjassa valtion ja kunti- en rahoituksella. Vierailevina luennoitsijoina Oslossa kävivät maailmanluo- kan tutkijahuiput ja koulukuntapatriarkat, muiden muassa Malinowski ja Boas. Instituutin kirjasarjasta muodostui merkittävä julkaisukanava etnologi- selle tutkimukselle Pohjoismaissa (Nummelin 1947, 244). Viriävä etnologi- nen tutkimus näkyi myös yhteisten Pohjoismaisten etnologikonferenssien järjestämisessä; kokouspaikka vaihtui vuorotellen ja toiset, kansanelämäntut- kimuksen kysymyksiin syventyneet päivät järjestettiin Helsingissä 1922.

Antropologian kenttätutkimusten kehittyminen

Varhaiset kenttäpioneerit

Nojatuolista kentälle

Antropologian metodologian kannalta keskeiseksi muodostunut kenttätutkimus on terminä on peräisin brittiläisen antropologian uranuurtajalta Haddonilta (Stocking 1983, 80). Vaikka kenttätutkimusta ei ennen Haddonia käytetty- kään kulttuurien ja kansojen tutkimuksen yhteydessä, ei kysymys kuiten- kaan ollut siitä, etteikö kentällä olisi työskennelty. Varhaisimmat tutkijat ymmärsivät kuitenkin suoran kenttätutkimuksen merkityksen tutkimukselle. Täs- mällisen tiedon saamiseksi nähtiin vaivaa jo nojatuoliantropologian aikana. Ohjeistamalla ja palkkaamalla keräystyöhön kouliintuneita henkilöitä pyrit- tiin varmistamaan mahdollisimman luotettava ja kattava tiedonkeruu. En- simmäinen antropologiseen keruutyöhön suunnattu opaskirjanen *Notes and Queries* ilmestyi Englannissa 1872 ja sen sisältöön vaikutti merkittävässä määrin Tylorin kädenjälki (Stocking 1983, 71-72). Vaikka keruutyötä teki monenkirjavia joukko lähetystyöntekijöitä, siirtomaahallinnon palvelukses- sa työskenteleviä virkamiehiä ja tutkimusmatkailijoita, kiinnitettiin havain- tojen laatuun ja luotettavuuteen huomiota. Esimerkiksi 1800-luvun puoli-

välissä englantilainen Thomas Drummond ja ranskalaisyntyinen, sittemmin amerikkalaistunut Paul du Chaillu toimivat ammattimaisina kenttätutkijoina yliopistojen ja akateemisen tutkimuksen mesenaattien palveluksessa. Heidän kaltaisensa ammattimaiset keräilijät nauttivat myös suhteellisen korkeaa luottamusta tieteellisen eliitin silmissä (Gupta & Ferguson 1997, 6; Kuklick 1997, 56-57).

Ensimmäiset antropologian puolelle siirtyneet kenttätutkijat olivat yleensä saaneet jonkin luonnontieteellisen pohjakoulutuksen. Uuden tieteenalan eriytyessä saattaa vanhan tieteen paradigmaattisia aineksia kuitenkin siirtyä uuteen tieteeseen, mikä edelleen vaikuttaa tieteenalalla jonkin osa-alueen painottumiseen (Tyllilä 1980, 288-291). Näin tapahtui myös kenttätutkimuksen kohdalla antropologiassa: kenttähavainnointi 'luonnolaboratoriossa' muodostui eläin- ja kasvitieteen, geologian sekä astrofyysiikan tieteenaloilla vakiintuneeksi tavaksi 1800-luvun toisella ja viimeisellä kolmanneksella. Ensimmäinen kenttäasema perustettiin 1872 Italian Napoliin palvelemaan tiedemiehiä, Amerikassa avattiin vastaava asema vuotta myöhemmin Uuden Englannin rannikolle Penikese-saarelle. Englannissa ja Yhdysvalloissa kenttätutkimukseen suuntautuneiden tutkijoiden esiinmarssissa oli kysymys myös professionalisaatiosta. Aristokraattisen tutkijasukupolven korvauminen Yhdysvalloissa oli nopeampaa kuin Englannissa – osittain siksi, ettei uudella mantereella ollut perinnöllistä aristokratiaa, osittain taas siksi, että taloudellinen vaurastuminen antoi keskiluokalle mahdollisuuden kouluttautua yliopistoissa. Vuosisadan vaihteeseen tultaessa myös mielikuva kenttätutkimuksesta oli muuttunut: enää kysymys ei ollut epämiellyttävästä, herrasmiehelle sopimattomasta työstä vaan tieteellisen professionalisaation kunniakkaasta ja sankarimaisesta suorittamisesta (Kuklick 1997, 49-53).

Yhdysvalloissa kulttuuritutkimuksen alkuvaiheisiin liittyi näin sekä poliittisia että psykologisia kytkentöjä ja antropologia merkitsi alkuvaiheessaan oman maan alkuperäiskansojen, lukuisten eri intiaaniheimojen, tutkimista. Saksasta Boasin mukana Yhdysvaltoihin siirrynyt "historiallinen työskentelymetodi" oli sekoitus evolutionistista ongelmanasettelua ja vertailevaa tutkimusmenetelmää, jossa kansoja ja kulttuureita tutkittiin senhetkessä historiallisessa tilanteessa rajoitetulla maantieteellisellä alueella niiden omassa ainutlaatuisuudessa (Jacknis 1996: 187-206). Boasin kenttätutkimukseen perustuva tutkimus oli sekoitus ensikäden haastatteluja ja havainnointia, historiallisten tekstien, folkloren, arkeologisen materiaalin, suullisen historian ja avaininformanttien tuottaman tiedon analysointia (Gupta & Ferguson 1997, 21). Saksalaisen tieteenperinteen vaikutus levisi myös Venäjälle. Boasin ohella Nikolai Mikluho-Maklaj voidaan laskea niiden eturivin tutkijoiden joukkoon, jotka työllään rikkoivat eurooppalaisten kabinetiantropologien teorianmuodostusta omalla kenttätutkimuskokemuksesta saamallaan kokemuksella (Tumarkin 1982, 6-18; Maclay 1982, 126, 134, 142, 173, 322, 346 ja 398).

Ensimmäiset laajamittaiset kenttätutkimushankkeet

Brittiläisen antropologian kenttätutkimuksen ensimmäisiä laajamittaisia hankkeita oli 1889 aloitettu Torresinlahden asukkaiden tutkimus. Tutkimuksen organisoija ja alkuunpanija oli Haddon, joka tutustui trooppisen Torresin alueen

saariin eläintieteen tutkimustensa yhteydessä. Haddon opiskeli 1870-luvulla Cambridgessä eläintiedettä F. M. Balfourin ja Michael Fosterin opastuksella. Opettajiansa esimerkin mukaisesti Haddon kiinnostui embryologiasta ja fysiologiasta ja päätyi pian britti-imperiumin ääri laidalle Dubliniin hoitamaan *Royal College of Scienceen* eläintieteen professuuria. Haddon kyllästyi kuitenkin nopeasti opetusvelvollisuuksiinsa ja lähti etsimään vaihtelua yliopistoarkeen kenttätutkimuksen parista. Vuonna 1888 Haddon työskenteli Torresinlahdella ensimmäisen kerran tutkien merivuokkoja paikallisten asukkaitten avustuksella. Haddonin tutkimusasetelma oli pelkistetyt evolutionistinen: hänen tarkoituksenaan oli tutkia alueen eläimistöä, rakennetta ja koralliriuttojen muodostumista. Myös evoluutio ihmisten toimissa kiinnosti Haddonia. Matkalukemiseksi Haddon oli pakannut Frazerin vuonna 1887 omakustanteena julkaiseman kirjan *Questions on the Customs, Beliefs and Language of Savages*, jonka avulla Frazer valmisti *The Golden Bough* -teostaan.

Saavuttuaan Mabuigaisaarelle Haddon tutustui paikallisiin asukkaisiin pani merkille alkuperäisasukkaitten nopean eurooppalaistumisen. Haddon ymmärsi paikallisen kulttuurin katoavan merivuokkoja nopeammin tutkijoiden ulottuvilta. Haddon näki Torresinlahden asukkaissa myös 'jäänteiden' vanhasta elin- ja ajattelutavasta, joka oli kadonnut Euroopasta jo kauan sitten (Fleure 1941, 452-455; Stocking 1983, 75-76). Haddon tuli näin vakuuttuneeksi, että etnografisen tutkimuksen laiminlyönti johtaisi ainutkertaisen tilaisuuden menettämiseen lopullisesti. Haddon käytti eläintutkimukselta liikenyvät vapaahetkensä etnografisten havaintojen tekemiseen, päällimmäisenä kiinnostuksen kohteenaan materiaalisen kulttuurin alkuperä ja leviäminen. Palattuaan Torresinlahdelta kotiin 1889 Haddon julkaisi keruutyönsä tulokset *Journal of the Anthropological Institute* -lehdessä.

Haddonin keräämät etnografiset havainnot kiinnittivät Englannin johtavien antropologien huomion. Luonnontieteellisen koulutuksen saanut, antropologiasta kiinnostunut tutkija oli harvinaisuus 1800-luvun Englannissa. Paluunsa jälkeen Haddon ryhtyi suunnittelemaan laajemman tutkimusryhmän lähettämistä Torresinlahdelle. Voi kuitenkin vuosikymmenen aikaa, ennen kuin rahoitus tutkimusryhmän lähettämiseksi oli varmistettu. Antropologia avautui Haddonille kahdesta näkökulmasta: evolutionistisesta ja luonnontieteellisestä. Ajatus alkuperäisen katoamisesta ja toisaalta havainnoinnin kautta saatavasta tiedosta – jolla alkuperäinen voidaan tallettaa tutkijoiden saataville – yhdistyivät tutkimusmatkan suunnittelussa. Mallia antropologiselle tutkimusretkikunnalle Haddon haki 1800-luvun monialaista meritutkimusretkikunnista (Stocking 1983, 76).

Toukokuussa 1898 Haddonin organisoima ja kokoama joukko eri tutkijoita matkasi Murraysaarille aloittaakseen siellä mahdollisimman perinpohjaiseksi tarkoitettua tutkimusta lahden asukkaista ja heidän kulttuuristaan. Vertailevia kielitieteellisiä havaintoja varten matkalle oli kutsuttu mukaan lontoolainen koulunopettaja ja Melanesian kielten spesialisti Sydney H. Ray. Seligman teki matkalla antropometrisia mittauksia lahden asukkaista sekä havainnoi luonnonlääketiedettä ja materiaalista kulttuuria. Haddonin oppilas Anthony Wilkin vastasi valokuvauksesta ja toimi Haddonin apuna hänen tutustuessaan saarelaisten kansantarinoihin, sankarikulttiin sekä käsityksiin omaisuudesta ja sen vaihdosta. Rivers havainnoi saarelaisten jokapäiväistä elämää osallistumalla työryhmien toimintaan.

Rivers oli ennen mukaantuloaan toiminut opetustyössä Cambridgessa ja perehtynyt erityisesti kokeelliseen psykologiaan ja sosiologisiin kysymyksiin. Riversin oppilaat Charles S. Myers ja William McDougall tekivät joukon lääketieteellisiä ja psykologisia havaintoja, muun muassa aistinelinten reaktioiden kartoittamista, ja vertasivat niitä vastaaviin Euroopassa saatuihin tuloksiin (Fleure 1941, 455-456).

Merkittävää on, että Torresinlahden kenttätutkijoista kolme oli perehtynyt psykologiaan. Rivers itse oli opiskellut kokeellista psykologiaa Saksassa ja saanut vaikutteita neurologi Hughlings Jacksonilta. Riversin myötä myös Myers ja McDougall olivat perehtyneet kokeellisen psykologiaan. Kuten Ihanus on kirjassaan osoittanut, on brittiläisellä antropologialla ja kenttätutkimuksella kiinteä yhteys psykologiaan ja sekä myöhemmin myös psykoanalyyysiin (Ihanus 1990, 83-90). Psykologiset tutkimukset jatkuivat keväästä syksyyn Murreysaarilla; elokuussa retkikunta hajosi pienempiin osiin Saibai- ja Mabuigaisarille. Valtaosa Torresinlahden tutkijoista palasi Englantiin loka-marraskuussa 1898, joskin osa heistä palasi samalle kentälle myöhemmin.

Vuodesta 1893 eteenpäin Haddon sai nimityksen fyysisen antropologian lehtoraattiin Cambridgen yliopistossa vaikka hän pystyikin vasta vuodesta 1900 lähtien keskittymään antropologiaan päätoimisesti. Torresinlahden kenttätutkimus myötä Haddon onnistui kuitenkin vakiinnuttamaan antropologian ja oman paikkansa Cambridgen yliopistossa. Haddonin ja hänen vaimonsa kodista muodostui 1900-luvun ensimmäisen ja toisen vuosikymmenen taitteessa Cambridgeen keskus, jonne antropologian opiskelijat kokoontuivat useista eri maista (Fleure 1941, 458). Laajan suhdeverkkonsa ansiosta Haddon kykeni järjestämään oppilaita eri alojen tutkijoiden oppilaitseksi sekä tarjoamaan heidän käytettäväkseen runsaasti tutkimusmateriaalia. Haddon vaikutti näin kokonaan uuden kenttätutkimuspuolven koulutukseen ja Torresinlahden tutkijoiden vaikutteiden siirtymiseen eteenpäin. Suomalaisista tutkijoista Westermarck, Karsten, Landtman, Hirn ja Donner olivat, kukin vuorollaan, aikanaan saaneet nauttia Haddonin avusta akateemisten opintojensa tai tutkimusmatkojensa järjestelyissä. Haddon, kuten Westermarck asian muotoilee, ei ollut "kirjanoppinut" sanan negatiivisessa mielessä: hänen panoksensa antropologialle oli käytännöllinen (Ihanus 1990, 87). Hän huolehti tutkimukseen liittyvistä aineellisista edellytyksistä: ajanvarauksista, voimavaroista sekä tilaisuuksista kommunikoida tutkimuksen ideoista ja tuloksista. Tutkimusmatkasta tuloksista julkaistiin kuusi volyymia etnografista materiaalia vuosina 1901 – 1912. Niistä tärkeimpiä olivat Seligmanin vuonna 1910 ilmestynyt *The Melanesians of British New Guinea* ja McDougallin vuonna 1912 julkaisema *The Pagan Tribes of Borneo*.

Haddon antoi oman panoksensa – paitsi nimeämällä kenttätutkimusta – myös kenttätutkimusmetodologialle. "Rajattujen alueiden intensiivinen tutkiminen" muodostui Haddonin iskulauseeksi, joskaan Haddon ei koskaan selväpiirteisesti määritellyt, mitä "rajattujen alueiden intensiivisellä tutkimuksella" oikeastaan tarkoitettiin. Löyhästi määriteltynä kysymys oli "kansojen ja rotujen luonteen, alkuperän ja leviämisen tutkimuksesta tarkalleen rajatuissa paikoissa". Käytännössä edellinen merkitsi kansojen ja rotujen sijoittamista evoluutiokehityksen suoralle sekä harrasta toivetta materiaalisista voimavaroista, jotka mahdollistaisivat jatkuvan kenttätutki-

muksen tekemisen (Stocking 1983, 81).

Torresinlahdelle suuntautuneesta tutkimusmatkasta metodologisesti merkittävimmät havainnot teki W. H. R. Rivers, jonka työstä modernin brittiläisen antropologian voidaan katsoa saaneen alkunsa. Riversin ajattelua voidaan pitää synteesisinä niistä virtauksista, jotka vaikuttivat antropologian muotoutumiseen sellaiseksi kuin se 1900-luvun alkuvuosikymmeninä tunnettiin (Kuper 1978, IX). Kenttätöön osalta tämä näkyi Riversin taustassa: laaja perehtyminen psykologiaan antoi Riversille valmiuden analysoida kenttätöytä introspektiivisesti ja johtaa kenttätöytämenetelmät nimenomaan psykologiaan, ei niinkään aikaisempaan etnografiseen teoriaan. Toki Riversin töiden takaa on löydettävissä myös antropologian esikuvia: yksi suurimmista lienee Sir Francis Galton, antropometriaan perehtynyt brittiläinen antropologi. Galton oli antropometrisia mittauksia tehdessään laatinut hypoteesin, jonka mukaan ”fysiologisissa ja psykologisissa testeissä läheisesti sukua toisilleen olevat henkilöt muistuttavat reaktioiltaan toinen toisiaan” (Stocking 1983, 86). Galtonin havaintoa soveltaen Rivers kehitti genealogisen metodin, jonka hän julkaisi 1910 *The Sociological Review* -lehden tammikuun numerossa nimellä *The Genealogical Method of Anthropological Inquiry*. Metodin avulla hän katsoi olevan mahdollista tuottaa sukulaisuutta ja sosiaalisia faktoja koskevaa tietoa. Myöhemmin Rivers laajensi metodinsa kattavuutta ja päätteli, että kaikki ihmisten välisiä suhteita koskeva tieto on palautettavissa avioliitto- ja seksuaalisuhteisiin.

Genealoginen metodi tarjosi Riversin mukaan reliabelin apuvälineen koko ihmisen sosiaalisen historian rekonstruktioille. Genealoginen metodi, joka myöhemmin tunnettiin myös konkreettisen metodin nimellä, edusti sekä positivistisen että positiivisen ajattelun maksimia: Rivers oli taipuvainen näkemään menetelmän ratkaisuna lähes jokaiseen etnografiseen ongelmaan. Menetelmä lähti yksinkertaisuudessaan liikkeelle englannin sukulaisuuskäsitteiden (isä, äiti, lapsi, aviomies ja vaimo) pohjalta tehdystä kysymyksistä, joilla pyrittiin kartoittamaan informanttien biologisia sukulaisuussuhteita. Ongelmana menetelmässä oli pidginenglannin rajoittunut mahdollisuus ilmaista monimutkaisempia sukulaisuussuhteita sekä brittiläisen sukulaisuusjärjestelmän siirtäminen sellaisenaan vieraaseen kulttuuriin. Rivers käytti kuitenkin menetelmää, ongelmista huolimatta kenttätutkimusmatkallaan 1902 toda-heimon parissa Nilgiri Hillsillä Etelä-Intiassa. Matkastaan hän julkaisi 1906 teoksen *The Todas*.

Kaksi vuotta konkreettisen metodin ilmestymisen jälkeen Torresinlahden kenttäpioneerit Rivers, Haddon, Myers ja Seligman päätyivät toimituskuntaan, jonka tehtävänä oli toimittaa neljäs korjattu editio maineikkaasta *Notes and Queries* -kirjasesta. Kolmen edellisen toimittamisestahan oli huolehtinut Tylor. Neljännen volyymin keskeinen osa oli Riversin muotoilema *General Account of Method*. Riversin kuvailema työskentelytapa muodostui Cambridgen koulukunnan tavaramerkiksi. Rivers erotti *yleistyöskentelyn* (survey work) ja *intensiivisen työskentelyn* (intensive work) omaksi alakseen. Yleistyöskentely perustui laajan alueen kartoittamiseen ja samantyyppisten ongelmien tarkasteluun kun taas intensiivinen työskentely määriteltiin seuraavasti:

”Tyypillinen esimerkki intensiivisestä työskentelystä on kun

utkija elää vuoden tai enemmän neljän- tai viiden sadan ihmisen yhteisössä ja tutkii heidän kulttuurinsa ja elämänsä yksityiskohtia. Tänä aikana hän tulee tuntemaan jokaisen yhteisön jäsenen henkilökohtaisesti, omaksumatta kuitenkaan yleistä tietoa, vaan opiskelee elämän luonteenomaisia piirteitä ja tapoja konkreettisine yksityiskohtineen ja kansankielisine merkityksineen.” (Rivers 1913, 7).

Vuoden mittainen asuminen yksin vieraassa kulttuuriyhteisössä vaati Riversin mukaan kielen täydellistä hallintaa, sillä vain sitä kautta tutkittavien ihmisten ajatukset ja elämä olivat tavoitettavissa. Myös kysymystekniikkaan tuli kiinnittää huomiota: tutkijan oli parempi huomioida informantin vapaaehtoisesti tarjoamaa tietoa silläkin uhalla, että tutkijan omat kysymykset saivat odottaa vuoroaan. Vastaavat ajatukset, jotka johtivat funktionalistisen metodin läpimurtoon, olivat siis löydettävissä myös Riversin esittelemästä menetelmästä. Brittiläinen tutkimus määritteli suhteensa kenttään enemmän luonnontieteellisestä lähtökohdasta käsin, jossa havainnoilla oli keskeisempi asema kuin esimerkiksi amerikkalaisessa tutkimustraditiivissa. Diffusionismi ja Boasin koulukunnan tutkimusmenetelmät kiinnittivät tässä mielessä enemmän huomiota rekonstruoituun materiaaliin sekä kulttuurin ulkopuolelta tulevien tekijöiden vaikutukseen.

Osallistuva kenttätutkimusmenetelmä

Mikäli antropologian historiasta pitäisi nostaa esiin yksi tutkija, joka työllään tai persoonallaan on eniten vaikuttanut oppiaineen muotoutumiseen, metodologiaan ja praksikseen, olisi puolalaissyntyinen Malinowski vaikea vastus voitettavaksi. Malinowskia voisi hyvällä syyllä pitää antropologian Freudina, ainakin siinä mielessä, että isänmurhaa näyttää yrittävän jokainen antropologisukupolvi vuorollaan. Mutta mikä Malinowskista tekee sitten niin vaikeasti sulavaa, että närästys jatkuu vielä 40 vuotta hänen kuolemansa jälkeenkin? Malinowski on sitkeä pala purtavaksi karkeasti ottaen kolmesta eri syystä: persoonansa, kirjoitustyylinsä sekä kenttätutkimusmenetelmänsä vuoksi. Useammalla tavalla ärsytyskynnystä on tuskin mahdollista enää rikkoa. Yritän lyhyesti tarkastella kritiikkiä näistä kolmesta näkökulmasta käsin, jotka todellisuudessa kietoutuvat kaikki toisiinsa.

Malinowskin persoonaan ja kenttätutkimusmenetelmään kohdistunutta kritiikkiä ja analyysiä on esittänyt erityisesti brittiläisen antropologian oppihistoriaan perehtynyt Kuper. Hän näkee Malinowskin omaksuneen profeettallisen ja myyttisen roolin antropologian ’pelastussanomana’ tuojana. Kuperin mukaan ”Malinowskin suuruus lepää hänen kyvyssään tunkeutua teorioiden verkon lävitse suoraan todellisen ihmisen luo, joka kerskailevana, tekopyhänä, maallisenä ja järkevänä toimii ympäristössään” (Kuper 1978, 49). Malinowski jaksoi myös lakkaamatta muistuttaa oppilailleen yksilön intressien ja sosiaalisen järjestyksen sekä sanotun ja tehdyn välistä ristiriidasta. Yritän havainnollistaa Kuperin luonnehtimaa profeettavertausta lainaamalla katkelman Malinowskin puheesta, jonka hän piti Frazerin muistoksi pidetyssä juhlassa vuonna 1925. Siitä useimmat Kuperin nimeämät piirteet käyvät ilmi:

”Jos minulla olisi valta ja voima herättää eloon menneisyys ja

johdattaa teidät ajassa noin kaksikymmentä vuotta taaksepäin vanhaan slaavilaiseen yliopistokaupunkiin – tarkoitan Krakovan kaupunkia, Puolan vanhaa pääkaupunkia ja Itä-Euroopan vanhimman yliopiston tyyssijaa. Saattaisin silloin osoittaa teille ylioppilaan, joka jättää nuo keskiaikaiset collegerakennukset. Hän on ristiriitaisessa mielentilassa ja puristaa tiukasti kainalossaan vihreäkantista teosta hyvin tunnettuine kultaisine mistelinoksa esittävine leimoineen. Tämä on *The Golden Boughin*, kultaisen oksan symboli. Minut oli juuri silloin määrätty joksikin aikaa jättämään fysikaaliset ja kemialliset tutkimukset huonon terveyteni vuoksi, mutta sain opiskella sivuainetta, josta pidin, ja niinpä päätin tehdä ensimmäisen yrityksen lukea alkupepäisenä tuon englanninkielisen mestariteoksen. Ehkäpä ristiriitani olisivat lieventyneet, jos minun olisi suotu katsoa tulevaisuuteen ja nähdä ennalta nykyinen tilanne, jolloin minulla on suuri kunnia ja etuoikeus kunnioittaa Sir James Frazeria arvovaltaisen yleisön läsnä ollessa *The Golden Boughin* omalla kielellä. Sillä niin pian kuin aloin lukea tätä suurta teosta, se tempaisi minut valtaansa ja minusta tuli sen orja. Käsitin silloin, että Sir James Frazerin esittämä antropologia on suurta tiedettä, joka on yhtä suuressa määrin huomion arvoinen kuin sen vanhemmat ja eksaktimmat sukulaistieteet. Ja niin sitten antauduin Frazerin antropologian palvelukseen. Olemme kokoontuneet tänne viettääksemme vuotuista *Golden Boughin* toteemijuhlaa, elvyttääksemme ja lujittaaksemme antropologisen yhteenliittymämme siteitä, ollaksemme antropologisen mielenkiintomme ja kiintymyksemme lähteen ja symbolin tuntumassa. Olen vain teidän nöyrä edustajanne esittäakseni yhteisen ihailumme suu- relle kirjailijalle ja hänen klassisille teoksilleen --- Toisin sanoen: en yritä tarjota mitään omia teorioitani, vaan sen sijaan asetan nähtäväksenne joitakin luoteisessa Melanesiassa suoritetun antropologisen kenttätöni tuloksia. Rajoitun lisäksi aiheeseen, johon Sir James Frazer ei välittömästi ole kiinnittänyt huomiotaan, mutta jossa, kuten yritän teille osoittaa, hänen vaikutuksensa on yhtä hedelmällinen kuin hänen omaksumissaan aiheissa.” (Malinowski 1960, 101-102).

Edellisestä tekstikatkelmasta voi aistia sekä pastoraalisen että profeettallisen roolin haltuunoton. Läsnä toteemijuhlassa tai jumalanpalveluksessa ovat antropologit, seremonian toimittaja ylipappi Malinowski. Näennäisen vaatimattomuuden (*nöyrä edustaja, ei mitään omaa teoriaa*) alta paistaa myös narcissismi: Frazerin juhlassa juhlietaan itse asiassa Malinowskin voittoa Frazerista (*minulle suotu kunnia nähdä itseni, Frazer ei välittömästi ole kiinnittänyt huomiotaan*). Elitismi näkyy puolestaan menneessä (*Itä-Euroopan vanhin yliopisto, vanhemmat ja eksaktimmat sukulaistieteet, Golden Bough alkukie- lillä*). Kuperin mukaan klassinen profeetan kääntymystarina sisältää väärän alun, koettelemuksen ja kääntymisen, vaelluksen, hiljaisuuden, yksinäisyyden, paluun ja taistelun osiot, joille kaikille on löydettävissä vastine Malinowskin itsestään tarjoilemasta myytistä.

Kuperin mukaan Malinowski-myytti eroaa kuitenkin hänen elämänvai-

heitastaan seuraavissa kohdissa: Malinowski syntyi 1884 Krakovassa Jagellonian yliopiston slaavilaisen filologian professorin Lucyan Malinowskin perheeseen. Malinowskin isä oli yksi Puolan kielen ja murteiden tutkijain uranuurtajia, joka koulutuksensa puolesta oli perehtynyt sekä etnografiaan että folkloren tutkimukseen. Myöskään Frazerin vaikutus, olipa se sitten kokemuksellisesti kuinka merkittävä hyvänsä, ei tehnyt Malinowskista antropologia suoraa päätä. Opiskeluaikana 1908 – 1910 merkittävä vaikuttaja Malinowskin uranvalintaan ja tieteelliseen työhön oli Ernst Mach, wieniläinen psykologi, fyysikko ja tieteenfilosofi, jolta Malinowski omaksui funktion käsitteen sekä kiinnostuksen anglosaksista tiedemaailmaa kohtaan. Toinen merkittävä hahmo Malinowskille oli hänen opettajansa Leipzigistä, kokeellisen psykologian perustaja ja kansanpsykologi Wilhelm Wundt, jonka kiinnostuksen kohteita olivat sekä yksilöön että yhteisöön liittyvien henkisten ilmiöiden selvittäminen. Wundtin vaikutus näkyy selvästi Malinowskin varhaisissa tutkimuksissa. Malinowskin ensimmäisen antropologisen tutkimuksen, *The Family among the Australian Aborigines* (1913), valmistelut olivat alkaneet jo Leibzigin kaudella. Antropologian elementit eivät siten tulleetkaan Malinowskin elämään yllätyksellisesti, kuten myyttinen kääntymyskokeus antaa ymmärtää, vaan hän oli varsin hyvin tietoinen sekä kiinnostunut antropologisen tutkimuksen vaiheista ennen siirtymistään Lontooseen (Stocking 1986, 15-22).

Kenttätyöjakson aikana Malinowski ei suinkaan tullut internoiduksi vihollisena, kuten myytti antaa ymmärtää, vaan sai nauttia Australian viranomaisten hänelle myöntämästä vapaasta liikkumisesta territorion alueella ja sai lisäksi tätä tarkoitusta varten viranomaisilta rahasumman käyttöönsä. Myöskään Malinowskin kenttätyöajatukseseen sisältyvä eristäytyminen eurooppalaisista kontakteista ei näytä *A Diary in the Strict Sense of the Term* -päiväkirjojen julkaisemisen jälkeen niin aukottomalta kuin Malinowski opetuksessaan ja tieteellisessä tuotannossaan halusi antaa ymmärtää. Viimeiset Kuperin tekemät huomautukset koskevat funktionalismin ja kenttätyömetodiikan voittokulkua: Malinowskin lisäksi 'proto-funktionalistisia' huomioita tekivät muutkin tutkijat: Rivers, Wundt, Durkheim ja jopa nojatuoliantropologina tunnettu Marrett näkivät kulttuurin sosiaalisena yhteistyönä, jonka tehtävä on tyydyttää inhimillisiä tarpeita (Kuper 1978, 24-31).

Malinowski-kritiikkiin on kuulunut olennaisena osana myös kysymys siitä, kuka oikeastaan keksi kenttätyön ja milloin? Tapahtuiko se vuosina 1915 – 1916 ja 1917 – 1918 Trobriandeilla? Onko osallistuvan kenttätyömenetelmän liittäminen Malinowskiin perusteltua? (Escobar 1993, 382). Malinowskin mukaan syyäksen uuden kenttätyömetodologian kehittämiseen antoi tyytymättömyys Torresinlahdella vuonna 1914 työskennelleiden 'Cambridgen koulukunnan' tutkijoiden menetelmiin. Malinowski nimesi tutkimustensa puutteiksi juuri liian vähäisen kanssakäymisen paikallisten asukkaiden kanssa sekä riittämättömän kielitaitonsa. Hän katsoi pätevän tutkimuksen edellyttävän juuri näitä tekijöitä (Malinowski 1967, 13). Malinowski itse tukeutui kuitenkin varsin pitkälle kyselyyn varsinkin lyhyellä kenttätyöjaksoillaan 1915 Uuden-Guinean Kiriwinassa. Malinowski havainnoi Milamalahuhlaa ja käytti – päinvastoin kuten hän päiväkirjoissaan antaa ymmärtää – varsin aggressiivista ja johdattelevaa kyselymenetelmää verrattuna vaikkapa Riversin *Notes and Queries* -kirjassaan esitettyyn menetelmään. Kirjassaan *Baloma: The Spirits of the Dead in the Trobriands* vuodelta 1916 Malinowski

valittelee alkuasukkaiden antavan tutkijan kannalta ristiriitaisia vastauksia, mikä vaatii tutkijaa tarkastelemaan ja jäsentämään saamaansa informaatiota yksityisen ihmisen mielipiteen, yleisen näkökannan ja specialistien tarjoamisen selitysten luokkiin (Malinowski 1960, 248, 258-277; Stocking 1983, 97-102).

Toisaalta Malinowskin ja häntä edeltävän kenttätutkijasukupolven välinen ero ei ollut niin suuri kuin Malinowski itse antaa ymmärtää. Boasin, Haddonin, Riversin ja monen muun tutkijan kenttätutkimuksesta tekemät huomautukset sisälsivät täsmälleen samat elementit kuin Malinowskin osallistuva kenttätutkimusmenetelmä. Tulkin tai pidginenglannin välityksellä saatu tieto ei luotettavuutensa puolesta koskaan saavuttanut sitä tasoa, mitä kommunikoinen tutkittavien omalla äidinkielellä tutkijalle tarjosi. Osallistumisen metsästyksen, maanviljelyyn ja kalastukseen ja päivittäisen elämän arkirutiineihin käy myös ilmi tutkijan kuin tutkijan päiväkirjoista. Boasin tai Mikluho-Maklajin kenttätutkimus, heittäytyminen yli vuoden mittaiseksi ajaksi lähes täydelliseen eristykseen eurooppalaisista kulttuuri-kontakteista sekä omien henkilökohtaisten tunteiden kirjaaminen päiväkirjaan, ei olemaiselta osin eronnut Malinowskin hahmottelemasta hyvästä kenttätutkimuksesta. Voidaanko Malinowskia sitten pitää osallistuvan kenttätutkimusmenetelmän keksijänä? Kyllä ja ei. Tarkastelemalla varhaisia kenttätutkimuspioneereja voidaan sanoa, että osallistuvan kenttätutkimusmenetelmän ainekset 'liikkuivat' ajassa ja lisääntynyt kenttätutkimuskokemus synnytti usean eri kenttätutkijan mielessä samankaltaisia löytöjä. Malinowskia voidaan kyllä pitää osallistuvan kenttätutkimusmenetelmän keksijänä siinä mielessä, että hän kykeni paljon paremmin ja selkeämmin kuin edeltäjiänsä artikuloimaan etnografisen metodin (Sanjek 1991, 614).

Malinowskin viljelemä etnografinen tyyli ansaitsee osakseen lyhyen luonnehdinnan, vaikka hänen etnografisia kuvauksiaan on varsin kiitettävässä määrin antropologien keskuudessa analysoitu ja myös kritisoitu (Firth 1960; Spiro 1982; Ellen & Gellner 1988; Malinowski 1988). Malinowski tunnettiin ahkerana tekstin tuottajana: Hänen ensimmäisestä antropologian alaan liittyvästä monografiastaan *The family among the Australian aborigines* (1913) näkyi Seligmanin ja Westermarckin kädenjälki ja työstä onkin löydettävissä evolutionistisia huomioita ja pohdintoja primitiivisistä alkutilasta (Stocking 1986, 20). Trobriandinsaarella vietetyn kenttätutkimuksen jälkeen vuonna 1922 ilmestyi Malinowskin ensimmäinen tätä seutua käsittelevä monografia *Argonauts of the Western Pacific*. Kaiken kaikkiaan Malinowski julkaisi vuosien 1922 ja 1935 välissä seitsemän Trobriandiansaaria käsittelevää monografiaa, joista jokainen käsitteli yhtä hänen saarilla havainnoimansa kulttuurin institutionaalista piirrettä: kauppa, perhe-elämää, lisääntymistä, myyttejä, normien valvontaa ja viljelyä.

Geertz on kirjassaan *Works and Lives – The Anthropologist as Author* kuvannut Malinowskin edustamaa tyyliä värinäksi, jossa sekoittuvat pyhiinvaeltajan ja kartoittajan roolit. Näin sanoessaan hän tarkoittaa, että Malinowskia lukiessaan ei lukija itse asiassa tiedä, kuka oikeastaan on kuvauksen sisäpuolella ja taas ulkopuolella. Lopputuloksena on kirjava kuva heimoelämästä, jossa raa'an materiaalin ja kuvauksen välinen etäisyys on suunnaton (Geertz 1988, 82). John van Maanen antaa lukijalle arvion Malinowskista vähemmän värikkäin ja maalailevin sanakäantein. Van Maanen mielestä Malinowski kuului yhtenä antropologina niiden realistista

tekstiä kirjoittavien antropologien joukkoon, jotka kokemuksellisella auktoriteetilla saavat valtakirjan täyttää yleisön ennako-odotukset. Antropologilla on lupa laajentaa kuvausta: “vastaan tiellä ei kävele vain koira, vaan musta-valkoinen musti, joka hyppii innokkaasti ihmisiä kohti” (van Maanen 1988, 49). Malinowskille kulttuuri on väline ihmisten tarpeiden tyydyttämiseen, ja käsittelytavallaan hän tuo esiin haaraumia, jotka johtavat kohti asioiden ja ilmiöiden kontekstia. Kuvattava kulttuuri on samaan aikaan sekä kokonaisuus ja summa että synteesi: kokonaisuus siinä mielessä, että sen muodostavat yhdessä toimivat ihmiset, jotka toteuttavat ja tyydyttävät tarpeensa yhdessä, synteesi puolestaan taas siinä mielessä, että kulttuurilla on sitä jakavalle ihmisille eri tilanteissa erilaisia funktionaalisia arvoja.

Myöhemmin, Lontoon kaudellaan, Malinowski kehittäi edelleen teoriaansa kulttuurista, uskonnon ja magian välisestä suhteesta sekä perheen keskeisyydestä. Kattavimpia kokonaisuuksia ovat postuumisti ilmestyneet *A Scientific Theory of Culture and Other Essays* (1944) sekä *Magic, Science and Religion and Other Essays* (1948). Malinowskin myöhäiskauden teoksissa on nähtävissä jälkiä paluusta lähtöpisteeseen: uskonto ja magia olivat Tylorin ja Frazerin, perhe toisaalta sekä Westermarckin että Freudin keskeisiä kysymyksiä. Malinowskin onkin osoitettu olevan paljon velkaa varhaisille kulttuuri evoluution ja psykoanalyysin keulahahmoille: biologiset tarpeet kehittävät kulttuurisia välineitä, jotka puolestaan kehittävät uusia tarpeita (Ihanus 1994, 192-196; Kuper 1978, 38-44; Stocking 1986, 22-28 ja 33-38).

Etnografisen kirjoittamisen tultua problematisoiduksi kiinnittivät useat postmodernit antropologit huomionsa antropologian klassikoiksi muodostuneisiin teksteihin. Geertzin antaman ensimmäisen sysäyksen jälkeen tönijöitä Malinowskin kimpussa on riittänyt (Vincent 1991, 46-47). Malinowskin kritiikki ei sanan varsinaisessa mielessä ole kohdistunut siihen tapaan, jolla hän merkitsee muistiin etnografista informaatiota. Kysymys on pikemminkin siitä, millä tavalla hän etnografisen materiaalinsa esittää. Ensimmäisen Trobriandjeja käsittelevän kirjansa alussa Malinowski linjaa antropologisen työskentelynsä menetelmät, aiheen ja tähtäyspisteen – kuten Geertz asian ilmaisee – ”Tämä on hyväksi etnografeille ja kuinkasinä-teetesen-johdannoksi” (Geertz 1988, 76). Keittokirjan ohje kuuluu seuraavasti:

”Näkökohtamme siis viittaavat siihen, että etnografisen kenttätöskentelyn päämäärää täytyy lähestyä kolmen väylän kautta:

1. *Heimon organisaatio ja kulttuurin rakenne* täytyy tallentaa ja hahmotella jämkästi ja selkeästi. Tämä hahmottelu tehdään *konkreettista, tilastollista menetelmää* käyttämällä.
2. Tämän kehyksen sisään sijoitetaan *lukemattomat havainnot jokapäiväisen elämän ja käyttäytymisen muodoista*, jotka tutkija on kerännyt tarkkoina, yksityiskohtaisina havaintoina jonkinlaisen kenttäpäiväkirjan muodossa. Tämän mahdollistaa läheinen kontakti alkuasukkaiden elämään.
3. Alkuasukkaiden hengenelämää kuvaavien dokumenttien

kirjallisen korpuksen tulee muodostua kokoelmasta etnografisia väittämiä, alkuasukkaille luonteenomaisista kerromuksista, tyypillisistä lausumista, folkloren aiheista ja uskonnollisista formuloinneista.

Nämä kolme lähestymistapaa johtavat lopulliseen päämäärään, jota etnografian ei koskaan tulisi kadottaa näkyvistään. Tavoite on, lyhyesti sanottuna, tavoittaa alkuasukkaan näkökulma, ymmärtää hänen suhdettaan elämäänsä, käsittää *hänen* näkemyksensä *hänen* omasta maailmastaan.”¹⁷ (Malinowski 1985, 24-25. Kursivointi Malinowskin).

Malinowski hallitsee tekniikan: tässä tapauksessa kyse ei ole etnografisen kenttätönn tekniikasta vaan etnografisen kirjoittamisen tekniikasta. *Argonauts of the Western Pacific* -teoksen tarkoitus ei niinkään ollut esitellä lukijalle osallistuvan kenttätönn metodia vaan vakuuttaa hänet siitä, että tutkija todella on ollut kentällä. Osallistuva havainnointi (participant observation) kääntyy Malinowskin käsissä osallistuvaksi kuvaamiseksi (participant description). Etnografian kirjoittajan tehtävä on vakuuttaa, että antropologi todella on ollut kentällä ja osallistuva kenttätö on laadultaan paras ”minä-todistus” vakuuttaa lukija kentän, alkuasukkaan ja antropologin olemassaolosta (Geertz 1988, 78-84).

Malinowskin etnografinen ohjeistus on siis mitä selvimällä tavalla ilmaistu yritys validoida kirjoittajan auktoriteetti. Kenttätöohjeistuksen tehtävä on vakuuttaa lukija, että tutkimustyö on todella tehty sisältäpäin: käymällä käsiksi *alkuasukkaan* näkökulmaan, *hänen* suhteeseensa elämäänsä. Frazerin kirjoissa esiintyvä näyttämö/näytös-suhde muuttuu Malinowskilla kirjailija/lukija-suhteeksi. Tuomalla lukijan mukaan yhdeksi silminnäkijäksi Kulta-tapahtumiin Malinowski synnyttää ajattoman ja epämääräisen hetken, jota kutsutaan etnografiseksi läsnäoloksi. Malinowskin luoma tilanteiden ja ajan-kohtien epämääräisyys on yksi osa myytintekoprosessia. Muita keinoja ovat narratiiviset vastakkainasettelut. Ensimmäisessä näistä, alkuasukkaan ja etnografian välinen suhde välittää lukijalle tiedon antropologista, joka on kykenevä jakamaan alkuasukkaan maailmankuvan ja tuomaan valoa (merkitystä) tapahtumiin. Tässä yhteydessä tapahtumat ymmärretään kätketyiksi paitsi lukijan, myös alkuasukkaan itsensä näkökulmasta. Toinen vastakkainasettelu on etnografian ja alan harrastajien, diletanttien, väliin punottu suhde. Lähetysaarnajat, kauppiat ja muut satunnaiset matkaajat eivät – useita vuosia alkuuskaisiin kestäneistä kontaktistaan huolimatta – tiedä ympärillään parveile-

---

17 “Our considerations thus indicate that the goal of ethnographic field-work must be approached through three avenues: 1. *The organisation of the tribe, and the anatomy of its culture* must be recorded in firm, clear outline. The method of *concrete, statistical documentation* is the means through which such an outline has to be given. 2. Within this frame, *the imponderabilia of actual life, and the type of behaviour* have to be filled in. They have to be collected through minute, detailed observations, in the form of some sort of ethnographic diary, made possible by close contact with native life. 3. A collection of ethnographic statements, characteristic narratives, typical utterances, items of folk-lore and magical formulae has to be given as a *corpus inscriptionum*, as documents of native mentality. These three lines of approach lead to the final goal, of which an Ethnographer should never lose sight. This goal is, briefly, to grasp the native’s point of view, his relation to life, to realise *his* vision of *his* world.” (Malinowski 1985, 24-25. Kursivointi Malinowskin).

vista alkuasukkaista olennaisia asioita. Etnografi, joka asettaa telttansa keskelle kylää, sen sijaan asettuu eroon toisista eurooppalaisista ja valmistautuu yksinäisenä sankarina suorittamaan tehtävänsä kentällä. Stockingin mukaan oikeastaan koko *Argonauts of the Western Pacific* -teoksen tarkoitus on vakuuttaa lukija ”ei suinkaan näennäisistä Trobriandin sankareista, vaan eurooppalaisesta Iasonista, joka noutaa takaisin etnografisen viisauden kultaisen taljan” (Stocking 1983, 109).

Kenttätyö ei postmodernistien kritikoiden mielestä ”ollut ainoastaan toimintatapa, vaan kirjoitussuunnitelma, kuvauksen organisoija joka kiertyy etnografisen diskurssin ympärille” (Boon 1983, 131). Tässä mielessä kenttätyö on siis fiktiota, jossa tarjoillaan lukijoille ”avoimen taivaan alla -kokemusta” verrattuna Frazerin ja muiden nojatuoliantropologien teksteihin. Funktionalistien ohje lähteä verannalta ja tutkia rituaaleja, ei uskomuksia, rakentaa tätä samaa fiktiota. Malinowskin ja häntä seuranneiden funktionalistien etnografista kirjoitustyyliä on useasti verrattu juuri Frazerin kirjoitustyyliin. Molemmat kirjoittajat legitimoivat kirjoitushankeensa kiinnostuksella, jonka alkuasukkaiden elämä heissä herättää. Funktionalistien genre on kuitenkin kenttätyön avulla luotu realistinen fiktio, jonka tyyppillisin muoto on monografia. Kirjoittaja on kenttätyöntekijänä aina läsnä – etnografian kirjoittajana kuitenkin samaan aikaan aina poissa. Tätä kirjoitustapaa kutsutaan realistisen fiktion perustyyliksi. Funktionalistien kenttätyöhön rakentuvat tekstit osoittavat alkuasukkaiden jokapäiväistä toimintaa, jonka vastakohtana on nojatuoliantropologien laimea tuonpuoleisuuspekulaatio. Malinowski korvaa Frazerin ja hänen aikalaistensa kirjoitustyyliin – jota James Boon kutsuu neo-romanttiseksi – taivaalliset allegoriat maallisten mekanismien metaforilla. Sekä psykologisesta että jokapäiväisestä aineksesta tulee kirjoittamisen keskeinen kohde (Boon 1983, 138, 143).

Miksi malinowskilainen funktionalismi sitten saavutti hegemonian 1920- ja 1930-lukujen etnografisessa kirjoittamisessa? Joan Vincentin mukaan kysymys oli edwardilaisen ajan – jonka hän katsoo rajautuvan vuosien 1901 ja 1927 väliselle ajalle – yhteiskunnallisesta kehityksestä. Yhtäällä ajanjakso merkitsi kapitalismin ja imperialismin voimakasta kehittymistä antropologian rinnalla. Toisaalta ensimmäinen maailmansota, Venäjän vallankumous, Versailles’n rauhansopimus ja sitä seuranneet tapahtumat: Euroopan maissa 1900-luvun alkuvuosina käynnistynyt nationalistinen herääminen, itsenäisyyskehitys ja sisällissodat saivat eurooppalaisen ihmisen ensimmäisen kerran kyseenalaistamaan monia itsestään selvyysinä pidettyjä oletuksia omasta yhteiskunnasta. Samanaikaisesti vaikuttavina nämä kehityssuunnat saivat aikaan sen, että ihmiset toisaalta joutuivat ottamaan huomioon toisten kulttuurien vaikutuksen, toisaalta taas halusivat ymmärtää vieraita kulttuureita, jotka eivät olleet heidän omansa kaltaisia. Vincentin kolmas perustelu Malinowskin luotsaaman funktionalismin läpimurtoon on seikka, joka selityksenä haiskahtaa kehäpäätelmältä. Edwardilainen Britannia ei kyennyt tarjoamaan funktionalismille mitään reaalista vaihtoehtoa tai edes uskottavaa kilpakumppania, koska sellaista ei ollut tarjolla. Vincent kuitenkin perustelee väittäen: mailleen menevä evolutionismi ei kyennyt uudistumaan niin, että sen taakse ryhtyneet tutkijat olisivat voineet löytää yliotteen kenttätutkimukseen erikoistuneelta ja professionaalisesti koulutetulta nuoremmalta antropologipolvelta. Toisaalta diffusionismi oli stigmatisoitunut sekä evolutionistien että funktionalistien leireissä hyperdiffusionismiksi, eivätkä diffusionistiset teoriat Whee-

lerin ja Riversin kaltaisia tutkijoita lukuun ottamatta keränneet taakseen riittävästi arvovaltaisia tutkijoita (Vincent 1991, 52-57).

Antropologian kadotettu sukupolvi

Vuosisadan vaihteen ja ensimmäisen maailmansodan syttymisen välillä Englannista suunnisti tutkimuskentille Malinowskin lisäksi pieni joukko Oxfordin, Cambridgen ja LSE:n suojissa antropologiaa opiskelleita tutkijoita. Nämä suhteellisen tuntemattomaksi jääneet tutkijat olivat joko ulkomailta Englantiin opiskelemaan tulleita tutkijoita, jotka Englannin vuosiensa jälkeen päätyivät tutkimuskentälle ja sieltä kotimaahansa. Monen tutkijan kohtaloksi koitui kuolema, eivätkä he ehtineet saattaa etnografisia tekstejään valmiina painokuntoon. Toisaalta Malinowskin valtaannousu linjasi tutkimussuuntaa, ja valtavirrasta poikkeavat tutkimukset rajautuivat vallitsevan paradigman ulkopuolelle. Westermarckin oppilaat palasivat Suomeen ja loivat akateemista uraa kotimaassaan. Boasin koulukunnan oppilaina myöhemmin tunnetut antropologit palasivat Yhdysvaltoihin, joka pysytteli ensimmäisen maailmansodan kahnausten ulkopuolella aina vuoteen 1917 asti. Englantiin tieteellistä uraa jatkamaan palasi ainoastaan Malinowski, jonka hartioille laskostettiin antropologisen kenttätutkimuksen yksinvaltiaan viitta.

Cambridgen koulukunnan tutkijoista Wilkin kuoli punatautiin tehdessään arkeologista kenttätutkimusta Egyptissä. Myers työskenteli niin ikään Egyptissä ja loi yhdessä McDougallin kanssa uraa kokeellisen- ja sosiaalipsykologian alalla. Seligman työskenteli Torresinlahdelta paluunsa jälkeen Guineassa ja Ceylonissa, kunnes aloitti tutkimuksensa 1910 Sudanissa. Oxfordissa vaikuttaneista Marettin oppilaista Radcliffe-Brown teki kenttätöitä vuosina 1906 – 1908 Andamaneilla. Kompastuskiveksi koitui kuitenkin liian vaikea alkuperäiskieli, jonka oppimiseen hänellä ei riittänyt tarpeeksi motivaatiota. A. M. Hocart työskenteli LSE:ssä opiskelleen Percy Sladenin kanssa Tyynenmeren lounaisosissa. Suomalaisista Westermarckin oppilaista Landtman teki tutkimuksiaan Uudessa-Guineassa ja Karsten Boliviassa. Myöhemmin jungilaisena antropologina tunnettu John Layard valitsi kenttä- ja elämäntyönsä näyttämöksi Atchinesen saaren Malekulan rannikolla. Vuosien 1914 – 1915 välisenä aikana keräämäänsä materiaalia Layard pääsi kuitenkin hyödyntämään vasta myöhemmin mielenterveyden ongelmiansa vuoksi (MacClancy 1986, 51-57). Oxfordissa opiskelleista naistutkijoista Barbara Freire-Marreco päätyi kenttätööhön Frank Cushingin jalanjäljille pueblointiaanian pariin Yhdysvaltojen lounaisosiin. Czaplicka valitsi puolestaan pohjoisen ilmansuunnan. Hänen kenttätötapojensa lähempi tarkastelu on paikallaan jo yksistään siitä syystä, että hänen työskentelypaikkansa oli jo suomalaisutkijoille tutuiksi muodostuneet Siperian lakeudet.

Puolalainen emigrantti, Malinowskin aikalainen ja 'maanmies', Maria Antonina Czaplicka syntyi Varsovassa, opiskeli Oxfordissa Marrettin sekä Londos School of Economicsissa Seligmanin oppilaana ja suoritti ensimmäisten joukossa yliopistossa tutkinnon antropologiassa. Kenttätutkimusmatkalle Siperiaan hän lähti kesäkuussa 1914. Vierailtuaan kotikaupungissaan Varsovassa ja hankittuaan alueella liikkumiseen tarvittavat suositukset Pietarista Czaplicka matkasi Moskovan kautta junalla kohti Siperiaa. Czaplicka ei tehnyt matkaa yksin, vaan hän liittyi Philadelphian yliopiston museosta samalle alueelle suuntaavaan H. U. Hallin retkikuntaan. Czaplickan ja Hallin lisäksi

retkikuntaan kuului kaksi englantilaista naisjäsentä, taiteilija Dora Curtis ja ornitologi Maud Haviland. Kesän lopussa seurue hajaantui: Curtis ja Haviland palasivat takaisin Englantiin ja Hall sekä Czaplicka jatkoivat matkaansa eteenpäin. Krasnojarskissa Norjan konsulaatin sihteeri ja *Siberian Steamship, Trading, and Manufacturing Company*n edustaja G. K. Christensen hoiti seurueen matkajärjestelyt ja auttoi retkikuntaa palkkaamaan oppaan ja tulkin. Krasnojarskista matka jatkui höyrylaivalla eteenpäin pitkin Jeniseitä kohti Jeniseiskia ja Turuhanskia. Czaplickan kolmetoista kuukautta pitkä tutkimusmatka jakautui kolmeen osaan: Ensimmäisen kesän hän vietti Jenisein suuta ympäröivällä tundralla. Syksyn, talven ja seuraavan kevään Czaplicka työskenteli hieman napapiirin alapuolella, Jenisein rannalla sijaitsevassa Monastirskoen kylässä. Kesän 1915 tutkimusalueeksi puolestaan muodostui eteläisen Jeniseijoen laakso, jossa Czaplicka kartoitti alueen ilmastoa sekä teki havaintoja alueen asukkaiden elinkeinojen ja toimintaympäristöstä. Matkansa aikana Czaplicka tapasi ja haastatteli samojedea, ostjakkeja, dolgaaneja, tunguuseja, jakuutteja ja jeniseinostjakkeja.

Czaplicka pyrki kenttätöperiodinsä aikana varsin pitkälle säilyttämään eurooppalaisen mukavuustason. Tämä merkitsi käytännössä sitä, että matkalle varattiin amerikkalaisia kumisaappaita, teräksisiä termospulloja, alumiinista valmistettuja matka-arkkuja, aurinkolaseja ja hytysverkoja, kaakaota, suklaata ja keksejä, eurooppalaisia vaihtovaatekertoja ja ruokailuvälineitä, omia telttoja ja monia muita länsimaisia mukavuuksia, joiden Czaplicka oli suunnitellut auttavan selviytymistä ankeissa olosuhteissa. Matkan ajaksi seurueen käytännön järjestelyistä huolehti 5 – 7 tarkoitusta varten palkattua henkilöä. Myös oman palvelijan tai pikemminkin seuraneidin pitäminen oli niin ikään itsestänselvyyksensä Czaplickalle. Liikkuminen tapahtui kesällä Jeniseijoenlaikalla pienillä veneillä tai talviaikaan vetoporojen taakse valjastetulla reellä. Pitemmät päivämatkat ja ruokailuvälit tuottivat Czaplickalle vaikeuksia. Lyhyen talvisen päivän aikana ei aina ollut mahdollista pitää eurooppalaisia ruokia teetauoista kiinni. Talvella matkalaiset hyväksyivät kyllä paikallisten valmistamat turkit lämmikkeikseen istuessaan tiukasti sidottuina paikallaan lumituiskun piiskaamassa reessä. Czaplicka muistaa, useammin kun kerran, mainita samojedien ja muiden Siperian alkuperäiskansojen edustajien ihailleen tutkijoiden varustuksia (Czaplicka 1916, 24-26, 30-31, 33-34, 44-46 ja 61-62). Czaplicka kirjoittaa varsin ylevästi tutkimusetiikastaan:

”Kaikkien näiden ihmisten keskuudessa on tiettyjä sääntöjä, joita heidän telttoissaan vierailevien tulee noudattaa. Minun, joka vietin suurimman osan ajastani tundralla vieraana alkuasukkaiden *chumeissa*, oli pakko sopeutua alkuasukkaiden käyttäytymissääntöihin.”¹⁸ (Czaplicka 1916, 59).

Czaplickan omat kenttätömenetelmät asettivat kuitenkin hänen esille nostamansa sovinnastavat koetuksella; periaate toimi teoriassa, mutta käytännön laita oli toisin. Samojedit eivät suhtautuneet varauksettoman ihastuneesti Czaplickan kenttätömenetelmiin. Matkansa pohjoisimmassa pisteessä, Jäämeren rannalla Golchikhassa Czaplicka tutki samojedien hautoja ja joutui

18 Among all these people there are certain conventions that have to be observed by visitors to their tents, and spending, as I did, most of my time in the tundra as a guest in native *chums*, it was necessary to conform to the rules of native etiquette.” (Czaplicka 1916, 59).

piiloutumaan paikalle osuneita samojedeja arkkujen väliin. Myöhemmin pöyristystä herätti myös Hallin ryöstämien samojediluiden keittäminen teltassa (Czaplicka 1916, 42-43; Collins 1995, 68). Vastaavaa haudanryöstöä harjoitivat kyllä muutkin Siperian tutkijat. Karjalainen kertoo Jankón kaivaneen Juganilla vastahaudatun ostjakin ylös haudastaan ja ryöstäneen tältä kallon (Karjalainen 1921, 89). Suomalaiset tutkijat säilyttivät tämän kaltaisissa tapauksissa yleensä pieteetin tyylitajunsa sortumatta paikallisia ihmisiä loukkaaviin ylilyönteihin.

Czaplicka siis liikkui Siperian tutkimuskentällä varustettuna puolalaisella tilannetajulla ja britti-imperiumin nöyryydellä. Asetelmallisesti Czaplickan etnografiassa antropologi tietää tarkemmin, miten tutkittavan yhteisön jäsenen tuli ratkaista ongelmansa ja sekä hoitaa elämäänsä. Tasavertaisiksi keskustelukumppaneiksi alkuasukkaista ei eurooppalaiselle tutkijalle ole, ainoastaan liikkumisen ja selviytymisen luonnon armoilla alkuasukkaat hoitavat paremmin kuin eurooppalaiset. Näihin kuvauksiin liittyy Czaplickalla romanttinen maalauksellisuus, joka lähenee rousseaulaista ajatusta jalosta villistä, jonka jalouden ymmärtää näkemällä alkuasukkaiden tarjoaman suojan ja turvallisuuden osaksi alkuasukkaiden perusluonnetta (Czaplicka 1916, 121, 160). Czaplickan kenttäkuvauksen kohteista perhettä, lapsia ja naisten asemaa koskevat havainnot ovat kuitenkin merkityksellisiä. Myös uskonnollisen elämän muotojen ja ilmiöiden – lähinnä šamaanien ja šamanoinnin – kuvaus ja analysointi on Czaplickalla dynaamista ja joustavaa. Czaplicka kiinnittää huomiota sibirjakkien, toisin sanoen Siperiaan kasakoiden, venäläisten uudisasukkaiden, metsästäjien, talonpoikien, ja karkotettujen jälkeläisinä syntyneeseen uuteen yhtenäiseen ryhmään. Erityisen lähellä hänen sydäntään olivat Siperiaan karkotetut puolalaiset vangit, joiden ainoa synti on ollut joutuminen vastatusten tsaarin mielipiteitä vastaan.

Suomalaistutkijat kentällä

Epäsuoran päättelyn todistus

Suomalaisten tutkijoiden kenttätökokemukset ja kenttätömenetelmät antropologian ja sen lähitieteiden historiassa on kuitattu useimmiten maininnalla keruutyö tai viittaamalla historiallis-maantieteelliseen menetelmään. Kielen, kansanrunouden, folkloren ja etnografisten kokoelmien kartuttaminen on aloitettu joltakin alueelta, ja työn edistytessä tutkija on siirtynyt maantieteellisesti eteenpäin. Keruutyön on katsottu olevan keruutyötä eikä sen olemusta tai metodiikkaa ole tarvinnut pohtia sen tarkemmin. Eija-Maija Kotilainen vertaa artikkelissaan *Esineet, museot ja kenttätö* suomalaista ja englantilais-amerikkalaista etnografisten kokoelmin keruutyötä ja kenttätöntutkimusta toisiinsa. Hän nimeää ensimmäisen kenttätökauden (1840 – 1890) museokaudeksi, toisen (1880 – 1920) museo-yliopistokaudeksi ja kolmannen (1920 –) yliopistokaudeksi. Siinä missä englantilaiset ja amerikkalaiset antropologit luopuivat museo-yliopistokaudella keruutyöstä ja kiinnostuivat kulttuurin symbolisista ja sosiaalisista puolista, säilyttivät suomalaiset tutkijat amerikkalaisia paremmin yhteyden aineellisen kulttuurin keruuseen ja dokumentointiin (Kotilainen 1997, 96-99). On mielenkiintoista panna merkille, että keruutyöstä luopuminen merkitsi sekä Englannissa että Yhdysvalloissa antropologisen

kenttätutkimuksen artikulointia.

Westermarck, joka omassa Marokko-tutkimuksessaan havaitsi kenttätutkimuksen ja kansankielen hallinnan merkityksen, ohjasi suomalaisia tutkijoita Englannissa kenttätutkimuksen oppiin. Westermarckin koulukunnan oppilaat olivat kuitenkin enemmän Westermarckin aatteellisia perillisiä kuin kenttätutkimusalan asiantuntijoita. Yleistäen voidaan sanoa, että suomalainen kieli-, kansa- ja uskontotieteellinen diskurssi ei ollut kiinnostunut viime vuosikymmenen ensimmäisen puolikkaan aikana kenttätutkimuksen menetelmistä. Suomessa ja yleisemmin ottaen Pohjoismaissa kansatieteen, etnologian ja etnografian kenttätutkimusalan innostuttiin angloamerikkalaisesta kenttätutkimusalan menetelmistä vasta 1960-luvun alkupuolella (Berg 1969, 77-84; Lehtonen 1972, 237). Kenttätutkimusta koskeva metodologinen keskustelu Suomessa on supistunut virkaanastujaisesityksissä tehtyihin historiaa ja kansainvälistä tutkimusta kartoittaviin katsauksiin. Poikkeuksen ovat kuitenkin tehneet kansa- ja uskontotieteen tutkijoiden biografiat, joissa henkilöhistorian lisäksi on lyhyesti esitelty tutkijan kenttätutkimusmenetelmiä ja niitä tarkoituksellisia, joita kullakin tutkijalla on keruutyönsä aikana ollut. Vaikka tutkijat eivät olisikaan eksplikoineet menetelmiään, käy suhde kenttään ja siellä kohdattuihin ihmisiin esiin valmiista etnografiastakin. Lehtosen Sireliusta, Halenin Ramstedtia ja Antosen Harvaa käsittelevät tutkimukset ovat tässä mielessä antaneet lisävalaistusta tutkimuksessa hämäräksi jääneelle alueelle.

Lehtonen on osuvasti todennut suomalaisten tutkijoiden huomion kiinnittyneen kansaan, joka kollektiivisena ja epämääräisenä yksikkönä ei voinut sellaisenaan olla tutkimuksen kohteena. Tämän vuoksi kansan hengen nähtiin personifioituvan tiettyihin henkilöihin, jotka itsessään olivat enemmän perinteen välittäjiä kuin tutkimuskohteita. Vaikka kyseiset tutkijat eivät eksplisiittisesti määritelleetkään suhdettaan tutkimuskohteeseensa tai kirjoittaneet kenttätutkimusmenetelmiensä punaista lankaa muistiin, ei tästä voida tehdä sitä johtopäätöstä, että tutkijoiden kenttätutkimusmenetelmät olisivat tavoittamattomissa. Implisiittisiä päätelmiä voidaan silti tehdä tutkijoiden kirjoittamista etnografioista. Tällöin huomio kääntyy vuorovaihtustilanteisiin ja tapaan, jolla tutkija suhtautuu tutkimuksiinsa henkilöihin. Kuten Lehtonen huomauttaa, 1800-luvun perinteenkerääjien joukkoon mahtui niin auktoritatiivisia käskijöitä kuin vaatimattomia kansan ystäviä, ja ”siitä minkälaisen suhteen kerääjä osasi tutkittaviinsa muodostaa, riippui keruutulos useissa tapauksissa hyvin paljon.” (Lehtonen 1972, 235-236).

Dionyysinen ja apolloninen kenttätutkimustapa

Arvioitaessa suomalaisten tutkijoiden kenttätutkimustapoja edellä mainitulla Lehtosen esittämällä tavalla voidaan tutkijat sijoittaa karkeasti ottaen kahden eri ryhmään. Pyrin seuraavassa esittelemään kunkin perinteen taakse ryhmitetyt tutkijat lähtemällä liikkeelle vanhimmasta tai kutakin perinnettä tyylipuhtaimmin edustavasta tutkijasta. Suomalaisia tutkijoita ryhmiteltäessä joudutaan katse kääntämään Castréniin. Hänen kenttätutkimusmenetelmänsä tarkasteltaessa huomio kiinnittyy ensimmäiseksi hänen matkojensa laajuuteen ja pituuteen niin ajassa kuin matkassa mitattuna. Kahden kenttämatkansa aikana Castrén teki tutkimusta 17 eri heimon tai kansan keskuudessa (Joki 1980, 28). Castrénin yhteensä 40 765 kilometrin pituiset tutkimusmatkat tuottivat tämän lisäksi runsaan kansa- ja uskontotieteellisen aineiston (Joki

1988, 88).

Hänen kenttäkuvauksensa ovat nimensä mukaisesti 'resaminen' – matkamuuksiinpanoja – joissa taivalta tehdään poropulkassa, jalkapatikassa, laivalla ja veneellä niin sateessa ja lumipyryssä kuin auringonpaisteessakin. Tuon tuosta pororeki kastuu jokijäällä läpimäräksi tai ohjautuu päin kuusi-puuta, katkeaa Castrénin veneestä masto iskien hänet tiedottomaksi, ja usein tieto oikeasta reitistä erämaan keskellä on hukassa. Työskentelyn päämäärä Castrénilla ei kuitenkaan ole kateissa: "sivistyksen päätepiiteessä" ja " maailman kolkoimmassa paikassa" Castrénin päämäärä oli "Suomen heimon ja sen sukulaisten kielten, uskontojen, elintapojen ja muiden kansatieteellisten seikkojen tutkiminen" (Castrén 1852, 3). Eurooppalainen mukavuustaso vaihtuu itäeurooppalaiseksi ja aasialaiseksi elämäntavaksi. Yöt vietetään paljaan taivaan alla tai alkeellisissa maakuopissa. Kenttätyö on Castrénilla sananmukaisesti työtä kentällä, paljaan taivaan alla. Työskentely johti Castrénin usein joko välilliseen tai välittömään hengenvaaraan, ja jo vuonna 1843 oli selvää, että tuberkuloosi tulisi ennemmin tai myöhemmin korjaamaan tutkijan autuaammille tutkimuskentille. Castrén itse kirjoittaa ensimmäisen matkansa jälkeen kuultuaan diagnoosinsa seuraavasti:

"Minä olen nähnyt kuoleman liian monessa hahmossa pelätäkseen häntä, mutta totisesti minua kiukuttaa, että hänen pitää niin kavalasti tunkeutua sisimpääni ja elättää itseään minun sydänverelläni. Kuitenkin Sinulla, ystäväni Kuolema, pitää olla jotakin tekemistä, ennen kuin Sinä nitistät minut, minun suunnitelmani ja toiveeni. Minä tulen nyt Suomeen lepäämään hiukan vaivojeni jälkeen ja neuvottelen teidän, Aesculapiuksen miesten kanssa, voinko yrittää vielä uudelle matkalle Siperiaan. --- Kuitenkin minun kutsumukseni ja tutkimuksieni koko suuntautuminen vaativat joka tapauksessa, että minä palaan ensi syksynä Siperiaan, mikäli te keksitte jonkin keinon pitää minua vielä jonkin aikaa hengissä." (Joki 1980, 21).

Tästä varsin fataalista päämäärästä käsin avautuu ovi Castrénin kenttätutkimusmenetelmään. Kysymys on kaikki tai ei mitään valinnasta: jos kerran tansseihin on tullut lähdeyksi, niin silloin on parasta tanssia. Vieläpä niin, että siitä tanssista riittää puhumista soitannon tauottua. Uraputki yliopistossa ei Castrénin kohdalla ollut auennut ennen tutkimusmatkoja; niinpä hänellä ei siis ollut akateemisesti ajateltuna mitään menetettävää – ainoastaan voitettavaa. Tästä näkökulmasta käsin on ymmärrettävää, että Castrén pyrki voimia säästelemättä työskentelemään mahdollisimman intensiivisesti niiden ihmisten parissa, joihin hän tutkimuksensa ulotti (Estlander 1929, 117-119, 189). Usein laskeutuminen samalle tasolle tutkittavien ihmisten kanssa oli myös käytännön sanelemaa. Castrén teki kenttätutkimusta, vaikka hänellä ei ollut tiedossaan ensimmäistäkään taloudellista taetta yrityksensä taakse. Useamman kuin kerran edessä oli umpikujalta näyttävä tilanne: rahat lopussa Castrén odotti saavansa maksusitoumuksen työnsä jatkamiselle. "Isoa Herraa" oli vaikea näytellä, mikäli siihen ei ollut varaa. Tämä työtapaa avasi kuitenkin Castrénille aivan toisenlaisen näkökulman hä-

nen tutkimiensä ihmisten elämänpiiriin. Kukko voidaan saada laulamaan käskien, mutta lopputuloksen kannalta on parempi, mikäli kukko itse saa määrätä kiekumisensa ajan ja paikan:

”Den 27 Februari var en sådan dag, om hvilken jag kunde säga: *perdidi diem*, ifall jag verkligen vore en iso herra, såsom de Finska skjutsbönderna stundom kallat mig, då jag i motsats mot Länsmän, Pantfogdar och andra resenärer, färdats beskedligt med deras hästar och språkat förtroligt med dem sjelfva om deras ekonomi, lefnadsförhållanden och mera dylikt. Om denna dag finner jag bland mina minnen antecknad t föga mera, än namnen på en mängd sjöar, som lågo i vår väg ända ifrån Patsjoki till Synjel.” (Castrén 1852, 128).

Castrénin asenteessa luonnonkansoja kohtaan sekoittuvat toisiinsa sekä rakkaus että sääli. Hän sanoo ”luonnonkansojen selkeän vaiston, viattoman mielen ja hyvän sydämen saattavan koko eurooppalaisen rihkamaviisauden monessa suhteessa häpeään”, vaikka niihin piirteisiin sekoittuikin ”monien kauniiden, hyvien ja jalojen piirteiden ohella samalla niin paljon kauhistuttavaa, eläimellistä raakuutta” (Castrén 1852, 288). Tärkeää ei loppujen lopuksi ole muistiinpanojen määrä vaan niiden laatu. Castrén ottaa selkeän kontaktin tutkimuskentällä tapaamiinsa ihmisiin: hän kuuntelee, osallistuu matkantekoon, riitelee, tekee kepposia, palelee yhdessä saattomiestensä kanssa, lyhyesti sanottuna suostuu jakamaan saman osan tutkimiensä ihmisten kanssa.

Ahlqvistin kenttätöytäpa erosi Castrénin työtavasta: Ahlqvist pyrki säilyttämään matkoillaan eurooppalaisen mukavuustason parhaimpansa mukaan (Ahlqvist 1982, 291). Ahlqvistille tutkimuskentällä tavatut ihmiset olivat ensisijassa tutkimusobjekteja, eikä kanssakäyminen heidän kanssaan muodostunut tasavertaiseksi. Suomalaiset ja saksalaiset olivat siisteytensä, ahkeruutensa ja rehellisyytensä vuoksi korkeammalla tasolla kuin venäläiset tai suomalais-ugrilaiset kansat. Työtä tehtiin jälkimmäisten parissa, mutta tasavertaiseksi keskustelukumppaniksi heistä ei Ahlqvistille ollut. Matkaseuraksi Ahlqvist rekrytoikin toiselle ja kolmannelle matkalleen nuoret suomalaiset tutkijat filosofian kandidaatti Emil Boehmin, luonnontutkija Ernst Bergrothin, eläintieteilijä Nikolai Sundmanin ja kasvitieteen dosentti Edvard Vainion, jotka oman keruu- ja tutkimustyönsä ohessa toimittivat Ahlqvistille pieniä palveluksia. Ahlqvist ei liiemmin arvostanut matkakumppaneitaan vaan totesi heidän olevan ”liian nuoria ja lapsellisia, jotta heistä voisi olla todellista seuraa ja voisin käydä mielenkiintoista keskustelua heidän kanssaan”. Työskentelyolosuhteensa Ahlqvist pyrki kentällä luomaan vastaaviksi kuin Suomessa ja säilyttämään oman mittapuunsa mukaan luodun järjestyksen ja struktuurin. Normaalialia työpäiväänsä Beresovissa vuonna 1877 Ahlqvist kuvaa seuraavasti:

”Päiväjärjestyksemme on suunnilleen seuraava: Nousemme 5:n ja 7:n välillä. Juomme silloin kahvia. Valmistan sen teekkeitön päällä pidettävällä kahvinkeittimellä. Paahdan myös kahvin itse paistinpannussa. Emäntä yritti aluksi tehdä tämän työn, mutta paahattamisen sijasta hän kuivatti pavut leivinu-

nissa. Sen jälkeen ryhdyin itse paahtamaan ja sainkin kahvista erittäin hyvää. Sivumennen sanottuna hakkaan myös sokerin itse; Boehm teki alussa tämän työn, mutta rikkoi sokerin armittomasti siruihin ja rumiin palasiin. Sen jälkeen otin tehäkseni tämänkin toimen. Sinun pitäisi nähdä, miten kauniita ja säännöllisiä palasia teen! Mutta eteenpäin! Klo 10:n ja 11:n välillä juomme aamupäiväkahvia. Emäntä lisää mukaan milloin vastapaistettuja ohukaisia, milloin vohveleita, milloin lihapasteijoita tai myös tuoretta vehnäleipää ja voita. Klo 2 syödään päivällinen, johon kuuluu tavallisesti neljä jokseenkin yksinkertaista ruokalajia. Se käsittää 1) tuoretta keitettyä poronkieltä sekä sinappia (toin sitä Pietarista kokonaisen nautan) 2) nautan-, poron-, tai myös linnunlihakeittoa 3) poron-, linnun- tai nautanpaistia 4) puuroa ja maitoa. Usein ensimmäinen laji käsittää oivallisen kalapiirakan, ja keitto keitetään väliin kalasta, minun nimenomaisesta pyynnöstäni. Leipä on hyvää. Päivällisen jälkeen juon lasin pari sherryä. Sain sitä pienen määrän erältä kauppiaalta ja hyvää sainkin, tosin 2 ruplaa pullo. Myös Boehm saa silloin tällöin lasillisen. Sen jälkeen otan iltapäivätorkut. Sitten juomme teetä klo 6 ja syömme illallisen jo ½ 10 illalla ja vetäydymme levolle klo 11. Kaikesta tästä sekä majoituksesta maksan meidän molempien puolesta yhteensä 30 ruplaa kuukaudessa. Meitä palvelevalle kasakalle maksan erikseen 5 ruplaa kuussa. Tämä kuvaus sisältää vain syömistä ja juomista. Tietenkin työskentelen myös, vieläpä melko ahkerasti. Minulla on tavallisesti kaksi ostjakkia kielimestarina, osaksi sen vuoksi, että tutustuisin eri murteisiin, osaksi myös siksi, ettei yksi ihminen pitkään kestäisi alituista kyselemistä.” (Ahlqvist 1982, 242-243).

Vaikka edellinen kirje on osoitettu Ahlqvistin vaimolle ja sen voidaan ajatella sellaisenaan sisältävän elementtejä, jotka ovat omiaan rauhoittamaan kaukana kotona odottavan vaimon mieltä, se kuitenkin osoittaa Ahlqvistin suhteen kenttään varsin egosentriseksi. Tosin on huomattava, että Ahlqvistin asenteeseen vaikuttavat hänen omat, vaikeat elämänkokemuksensa: isättömyys oli nuorelle, lahjakkaalle tutkijalle kova pala purtavaksi (Hirvonen 1982, 7; Itkonen 1962, 25). Ahlqvistin persoonan särmiikkyyks ei kuitenkaan tarkoita, että hänen ansionsa kenttätöntekijänä eivät ansaitsisi huomiota ja tunnustusta osakseen. Castrénin ja Ahlqvistin kohdalla ei siis ole kysymys hyvästä ja huonosta kenttätöntekijästä. Ahlqvistin työskentelytapa vain eroaa menetelmältään Castrénin työtavasta ja edustaa näin toisenlaista lähestymistapaa. Kenttätöntekijällä Ahlqvistin jalkautuminen maastoon toi mukanaan monenlaisia ongelmia. Ahlqvist pysyttelikin mielellään suurissa kylissä, joissa edellisen kuvauksen kaltainen kenttätöntekijä kävi päinsä. Castrénin kaltaisesta liikkuvasta tutkimuksesta ei Ahlqvistin kohdalla voida puhua:

”Vaikka tien-johdajat olivat minulle vakuuttaneet tien eli matkattavan korven olevan kuivan, olivat minulla lakkariissani kuivat sukat varalla, muuttaa ne jalkaani niin pian kuin jalat

alkoivat märeiltä tuntua ja, niinkuin ajattelin, suon poikki oli päästy. Suota ei tarvittukaan kauan odottaa, ja pian purskui vesi saappaissani. Levätessä muutin sukut: Woguulit nauroivat ja sanoivat sen olevan tyhjän vaivan, sillä koko matka olisi oleva semmoista sammal-suota kuin tähänkin asti oli ollut. Kuivalla tiellä olivat saattajat ymmärtäneet sen, että ei tarvinnut kahlata vedessä vyötäisiä myöten, niinkuin se näissä korvissa useasti tapahtuu, ja tapahtui meillenkin.” (Ahlqvist 1986: 259)

Castrénin ja Ahlqvistin voidaan sanoa esimerkillään viitoittaneen kahden erilaisen kenttätutkimusmenetelmän tai -tyylin syntymistä suomalaisen Siperian-tutkimuksen alalle; niistä heidän jälkeensä kentälle suunnanneet tutkijat hakivat osviittansa ja vaikutteensa. Vaikka Benedictin kulttuurin hahmoteoria on antropologisessa tutkimuksessa aikansa elänyt, tarjoaa Benedictin etnografis-kirjallinen jaottelu oivallisen esimerkin kuvaamaan näitä kahta erilaista Siperian tutkimuksessa vallinnutta kenttätutkimustyyliä:

”Hän (Nietzsche) puhuu kahdesta toisilleen täydellisesti vastakkaisesta tavasta, millä voidaan pyrkiä saavuttamaan elämän suuria arvoja. *Dionysinen ihminen* tavoittelee niitä ”hävittämällä elämän asettamat tavanomaiset rajoitukset”. Korkeammiksi arvostaminaan hetkinä hän yrittää vapautua viiden aistinsa kahleista ja päästä osalliseksi toisenlaatuisista kokemuksista. Omassa elämässään ja uskonnollisissa menoissa dionysolainen ponnistelee päästäkseen määrättyyn sielulliseen tilaan, yliaistillisen kiihtymyksen valtaan. Paras vertauskohta hänen tavoittelemalleen tilalle on juopumus ja hän antaa suuren arvon raivotilassa esiintyvälle näyille. Blaken tavoin hän uskoo, että ”hurjuuden polku johtaa viisauden palatsiin.” *Apolloninen ihminen* vieroksuu kaikkea tällaista eikä hänellä useinkaan ole mitään käsitystä näiden kokemusten luonteesta. Hän karkottaa ne tietoisensa elämänsä piiristä. Hän ”tuntee ainoastaan yhden lain, kohtuuden, sanan hellenistisessä merkityksessä.” Hän pysyttelee keskitiellä, tyytyttyä tutuihin tienoihin eikä halua kokeilla tasapainottomilla sieluntiloilla. Kuten Nietzsche sattuvasti sanoo, tanssin hurmassakin hän ”pysyy omana itsenään ja säilyttää porvarillisen nimensä.” (Benedict 1951, 88).

Benedictiä mukailleen Castrénin kenttätutkimusmenetelmää voidaan kutsua dionysiseksi ja Ahlqvistin apolloniseksi. Castrénia eteenpäin ajava henki todellakin on eräänlaista kiihkoa, joka ei anna tutkijalle rauhaa ennen kuin ponnistelu on viety päätökseen, olkoonkin sen hintana vaikka tutkijan itsensä elämä ja terveys. Dionysinen kenttätutkimus on tiedon tavoittelua, jota ei saavuteta ainoastaan havainnoimalla viidellä aistilla vaan heittäyty-mällä mukaan ”tanssin pyörteisiin”, astumalla kokonaisvaltaiseen sielulliseen tilaan viiden aistin ulkopuolelle. Vuorovaikutus tutkimuskohteeseen on kokonaisvaltainen, kysymys on osallistumisesta ja vielä enemmän: in-

non tai kiihkon kaltaisesta tutkimuskentästä päihtymisestä, kaikista siellä tavatuista ihmisistä, luonnosta, vaikeuksista ja erilaisuudesta. Kenttätutkimus on siis syvimmillään toisenlaisen kokemuksen tavoittelemista hävittämällä elämän tavanomaiset rajoitukset. Tämän dionyysisen kenttätutkimuksen maagisen hengen luoman elämyksen pukeminen sanoiksi muodostaa etnografisen kuvauksen ytimen. On mielenkiintoista havaita, että Castrénin ikätoverin Georg August Wallinin kenttätutkimustapa suuresti muistuttaa Castrénin omaksumaa työtappaa. Vaikka Wallinin työmaa suuntautui Arabian erämaihin, tyystin erilaisiin olosuhteisiin ja vaaroihin, on molempien miesten tapa lähestyä tutkimuskenttää, ihmisiä ja vaikeuksia läheistä sukua toisilleen. Yhdistävä seikka on myös heidän kokemansa kohtalo: korjasihan kuolo molemmat miehet kentältä lähes 'saappaat jalassa'.

Ahlqvistin edustama apollonistinen kenttätutkimusmenetelmä oli periaatteessa työhuoneen siirtämistä tutkimuskentälle. Se ei ollut heittäytymistä kentän kohinaan vaan kotiloetanan hidasta matkaa halki tutkimuskentän: palanen omaa kulttuuria kulkee mukana ruokatavaroiden, hygieniavälineiden, palvelijoiden ja matkaseuran muodossa. Koti tai työhuone rakennetaan sinne, missä sitä kohtuuden mukaan voidaan kenttätutkimusjakson aikana ylläpitää. Tutkimuskenttä vieraillee kielimestarinen muodossa työhuoneessa, tai vaihtoehtoisesti kenttätutkijat ratsastavat tutkimuskentän halki ja jalkautuvat harvoin tutkimisiensa ihmisten keskuuteen jakamaan heidän jokapäiväistä elämäänsä. Apollonististen kenttätutkijoiden etnografian parasta antia onkin se avara näköala, joka avautuu yksinäiseltä tarkkailupaikalta, vaikkapa hevosen selästä. Tutkijan katse kiinnittyy horisonttiin uusia tutkimusseutuja tähyten. Vähemmälle huomiolle jää ratsun vieressä tai reen edessä kulkeva informantti, jonka kenkiin pöly taipaleen jatkuessa kertyy. Tutkija pysyy omana itsenään ja säilyttää oman eurooppalaisen ja porvarillisen näkökulmansa (Louheranta 1999, 8).

Apolloniset kielentutkijat

Castrénin ja Ahlqvistin matkojen jälkeen suomalainen Siperian-tutkimus keskeytyi noin viidentoista vuoden ajaksi. Kenttätutkimusmenetelmien puolesta reitti oli valmiiksi viitoitettu: Castrénin ja Ahlqvistin työtavoista muodostui malleja, joista haettiin esimerkkiä ja aineksia työskentelyn pohjaksi. Setälän Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa tekemä aloite ostjakkien kielen ja kulttuurin tarkemmaksi tutkimiseksi käynnisti uudelleen työskentelyn Objoen alueen ostjakkien parissa. Ahlqvistin ja Castrénin suorittamat tutkimukset kaipasivat jatkoa, olivathan kieli- ja kansatieteen perushypoteesit tarkentuneet lähes 50 vuoden aikana. Vaikka Haddonin ajatukset kenttätutkimuksesta olivat levinneet Suomeen sekä Westermarckin oppilaiden että Setälän kautta, ei niiden merkitys ulottunut juuri juhlapuheita ja esitelmätilaisuuksia pidemmälle. Vasta 1800-luvun viimeisinä vuosina Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähettämät tutkijat suunnistivat kohti Siperiaa. Ensimmäisenä kentälle ennätti kuitenkin kansatieteilijä Sirelius, ja vasta tämän jälkeen kielentutkijat Karjalainen, Paasonen, Artturi Kannisto, Lehtisalo ja Donner suunnistivat pitkille kenttätutkimusmatkoilleen Siperiaan. Oman merkittävän osuutensa tekivät kielentutkijoiden lisäksi myös Granö ja Pälssi. Edellisten lisäksi Ramstedt ja C. G. E. Mannerheim matkasivat Siperian halki omille tutkimuskentilleen Aasian puolelle.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran kielentutkijoiden Siperiassa suorittama keruu- ja kenttätutkimustyö noudatteli pääpiirteissään seuraavaa kaavaa: Helsingistä matkustettiin Pietariin, josta hankittiin tutkimukselle välttämättömät suositukset ja luvat. Mikäli aikaa jäi, vierailtiin Suomalais-Ugrilaisen Seuran asiamiehen professori Andrej Rudnevin tai professori Wilhelm Radloffin luona. Pietarista jatkettiin Siperian rataa pitkin junalla tutkimuskentän läheisyydessä sijaitsevaan isohkoon kaupunkiin – Länsi-Siperian ollessa kysymyksessä Tomskiin, 'Aasian Ateenaan' tai 'Siperian Pariisiin' kuten Tomskin liikanimi kielentutkijoiden joukossa kuului. Tomskin 'viraliseen' kaupunkikierrrokseen kuului vierailu arkistoissa ja museoissa sekä paikallisten tunnettujen virkamiesten ja tutkijoiden luona. Tomskin arkkipiispa isä Makarijn, salaneuvos Björn Aminoffin, kansatieteilijä A. V. Adrianovin tai tutkija G. N. Potaninin luona vierailu antoi lisätietoa viimeisimmistä Siperian tapahtumista sekä mahdollisesti matkaan vaikuttavista seikoista. Tomskista lähdettiin eteenpäin joko laivakyydillä tai joen ollessa jäätyneenä rekikyydillä kohti pienempiä kyliä. Kylään saavuttua vuokrattiin talo, käytiin esittäytymässä kylän poliisivirkamiehelle sekä palkattiin avaininformantti, aikalaisten tutummalla nimellä tuntema 'kielimestari', jonka antamiin vastauksiin tiedonkeruu perustui. Tiedonkeruussa käytettiin kaikkia mahdollisia ja mahdollittomia keinoja lahjonnasta aina uhkailuun ja kiristykseen asti. Kielentutkijoiden keskustelu kenttätöystä tarkoitti tietojen vaihtamista luotettavista kielimestareista, joita kukin tutkija sitten vuorolleen kävi tapaamassa (Louheranta 1996, 32). Kun alue oli 'ammennettu' loppuun, siirryttiin seuraavaan kylään ja palkattiin uusi informantti.

Kielentutkijoiden työpäivät venyivät pitkiksi; 10 – 12 tuntia ei ollut tutkijoille mikään harvinaisuus. Ongelmia työpäivän pituus tuotti lähinnä 'kielimestareille'. Erityisesti syksyisin ja keväisin, parhaimpaan kalastus- ja metsästysaikana informantin houkuttelemisen työskentelyyn kieliopin ja sanastojen parissa tuotti vaikeuksia. Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähettien matkakertomukset ja kirjeet ovat tulvillaan kuvauksia kielimestarin kanssa harjoitetun työskentelyn mukanaan tuomista ongelmista:

”Työskentelin täällä erään vogulin kanssa muutamia aikoja tutustuakseni täällä pohjoisessa asuvien vogulien kieleen. Hän on noin 50-vuotias, mustatukkainen, ilosilmäinen, älykäs ukko eikä pahasti viinaanmenevä; puhuu myös hyvästi venäjää, joten oli helppo tulla toimeen hänen kanssaan. Mutta kaikkia sanakirjantekijän ”lahjoja” ei miehellä ollut: ei jaksanut istua. Kun oli 5, korkeintaan 10 minuuttia istunut, niin jo ylös ponnahti, koettaen sitten joko kävellen tai seisaaltaan tyhjentää mulle vogulintietojaan. Ja useinmiten kuin kerran päivässä sain kuulla, että metsässä on miehen mieli, sopulien jäljillä kulkee, siellä on mies ikänsä elänyt ja sinne halu palaa, vapaaseen erämaanluontoon. Ja niinpä kävikin, että ei malttanut mies enää kauempaa olla täällä, pois lähti. Nyt on minulla valittavissa joko uuden kielimestarin tuottaminen tänne tai itse lähteminen ja sinne asettuminen. Edellinen keino olisi parempi, koska täällä asunto ja ruoka on varsin hyvä.” (Kannisto 1963, 28).

Metsästys- ja pyyntikulttuurin parissa varttuneet ihmiset valitsivat mieluummin metsästysretken tundralle kuin tutkijan tarjoaman laihan korvauksen tuntien paikallaan istumisesta. Tottumattomuus pitkään yhtäjaksoiseen työskentelyyn lämpimissä sisätiloissa kävi unettavaksi. Lisäksi moni tutkija turvautui 'tieto ja ryyppy' -taktiikkaan, joka sai monen 'kielimestarin' tekemään ylitöitä 'ryyppy ja räihinä' -periaatteella työpäivän jälkeen. Seuraavana aamuna kielientutkijoilla oli edessä uuden 'kielimestarin' etsiminen tai vanhan lunastaminen putkasta. Ortodoksisen kirkon monet juhlahpyhät antoivat niin ikään informanteille oivan syyn juopotteluun:

"Mutta paikalle tultuani tapasin kaikki ostjakit päissään etukäteen nautituista jouluviinoista, ja eräs ostjakkivanhus, jonka vein mukanaani venäläiseen Bjelogorjen kylään työskennelläkseni hänen kanssaan sikäläisen rauhallisen kunnan majatalossa, osoittautui muutaman tunnin istumisen jälkeen aivan mahdottomaksi. Koeteltuaan ensin turhaan vakuuttaa minulle kärsivänsä mitä erilaisimmista vioista, heittäytyi hän lopulta tyhmäksi, ja kun panin kaiken kärsivällisyyteni liikkeelle, selittäkseni hänelle uudelleen ja yhä uudelleen, rupesi hän minua haukkumaan. Se lopulta taittoi kärsivällisyyteni ja meidän keskustelumme päättyi antamaani korvapuustiin, josta ukko otti niin pahakseen että tahtoi manata koko kylän virkavallan minua vastaan." (Sirelius 1900, 8).

Hankaluuksista huolimatta Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähetit muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta valitsivat Ahlqvistin apollonisen työtavan, joskin kukin heistä muokkasi sitä näköisekseen. Vastoinkäymiset hankalaksi kokemiansa informanttien kanssa eivät saaneet heitä tarkistamaan työskentelymenetelmiään – kohdatut ongelmat opettivat pikemminkin kärsivällisyyttä.

Kenttätöön ja Siperian erämaiden elämäntyylin aiheuttamat muutokset olivat kuitenkin nähtävissä tutkijoiden yksityisajalla eli aikana, jolloin ei työskennelty neljän seinän sisäpuolella. Usean vuoden työskentely kentällä ei voinut olla jättämättä jälkiä myös tutkijoiden persoonaan. Karjalainen pohtii kenttätöön itsessään aiheuttamaa muutosta morsiamelleen osoittamassa kirjeessä seuraavasti:

"Eräänä praasniekkana pistäysin jahdilla tšekäläisen sotamiesosaston vääpelin kanssa, jonka kapteeni hyväntahtoisesti antoi toverikseni --- Ihmettelet vähän, että minusta on jahtimies tullut. Suomessa melkein pyssyä pelkäsin; mutta täällä olen niin siihen tottunut, että Surgutissa esim. minä olin parasten ampujain kirjoissa. Ja hyvin mielelläni maleksinkin jonkun päivän saloja; alituinen istuminen ja kynän pyöritteleminen tekevät ihmisen liian 'erakoksi'. Vieraisissa käynnistä en pidä, vielä vähemmän kadulla kulkemisesta. Jollei minulla olisi pyssyä, ei luultavasti Beresovassa tulisi suuria liikutuksi. Päivän vaeluksen jälkeen on niin merkillisen hyvä ruokahalu ja uni oikein makea. Harvoin vaan voi noita retkiä tehdä; työ vie niin kaiken ajan." (Karjalainen 1921, 199-200).

Postin kulki Siperiassa suurimpiin kaupunkeihin. Tutkijat kävivät kirjeenvaihtoa yliopiston sekä Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkijakollegoiden kanssa olosuhteiden niin salliessa. Usein kentälle lähetettyihin kirjeisiin liitettiin oman tutkimusongelman kannalta merkittävien seikkojen tarkistuspyyntöjä. Toisaalta kentältä raportoitiin tutkimusmatkan rahoittajatahoa lyhyillä matkakertomuksilla. Paluu kentältä tapahtui usein kesällä, Siperian suuret joet olivat silloin kulkukelpoisia ja matkan aikana karttunut, usein suuri esinekokoelma voitiin helpommin kuljettaa kohti kotimaata. Edellä mainituista kielentutkijoista Kannisto, Karjalainen, Paasonen ja Lehtisalo noudattivat Ahlqvistin viitoittamaa apollonista kenttätötapaa, jossa työskentelyn keskeinen sisältö muodostui pääosin informanttien tuottaman kielellisen materiaalin muistiinmerkitsemisestä. Edellä lausutusta ei kuitenkaan saa tehdä sitä johtopäätöstä, että tutkijoiden työ pienissä siperialaiskylissä olisi muodostunut 'hovielämäksi'. Vaivoja ja vastuksia oli sekä kylissä että niiden ulkopuolella.

Dionysinen Pälsi

Tutkijoista Sakari Pälsi liittyy Castrénin edustamaan kentälle heittäytyvään dionysyiseen kenttätötapaan, vaikka hänen kohdallaan on ehkä väärin puhua kenttätöyömenetelmästä. Hän itse sanoo lähestyneensä työmaataan "tutkijan, kauppiaan ja matkailijan silmillä." (Pälsi 1919, 7). Pälsin kohdalla kysymys on pikemminkin elämäntavan valinnasta. Pälsi kertoo tutki-neensa eskimoita, korjakkeja, kamtsadaaleja, lamuutteja ja tšuktšeja ammattitutkijan silmillä, mutta tarpeen niin vaatiessa ollut valmis luopumaan yhdestä näkökulmasta ja vaihtamaan sen toiseen. Kenttäkuvauksen ollessa kyseessä on "subjektiivinen todellisuus on yhtä luotettavaa kuin objektiivinen, yksilölle usein luotettavampaa." (Pälsi 1946, 22). Pälsi ei työtavastaan huolimatta pyri samaistumaan Siperian alkuperäisasukkaisiin; hän tietää edustavansa eurooppalaista, valkoisen miehen kulttuuria. Erityisen selvästi tämä käy ilmi hänen adrenaliinintäyteisestä taistelukuvauksestaan. Tämä taistelu käytiin australialaisen kauppiaan C. C. Carpendalen varastorakennuksella työskentelevän rakennusmiehen, tšuktšin ja valkoisen miehen välillä:

"Työskentelin pienessä kamarissa, joka oli tavaramakasiinin päässä. --- Rakennuspaikalle oli saapunut kylästä muuan tšuktši, ja isäntäni (Carpendale) ja hänen kesken oli syntynyt riita. --- En nähnyt riidan alkua, mutta kun saavuin paikalle, oli tšuktši juuri karannut isäntäni kimppuun ja työntänyt hänet seinän viereen tavarapaalien päälle. Tšuktši kuristi valkoista kurkusta ja koetti lyödä hänen päätänsä seinää vasten. Valkoisen miehen asema oli paha. --- Otin tšuktšilta puukon tupesta. Sitten asetauduin puolueettomaksi katsojaksi --- Tässä taistelussa mitteli voimiaan kaksi tuiki erilaista miestä. Näissä riitaveljissä tapasi toisensa kaksi kulttuuria ikään kuin karkaistuina kärkinä. Toisella puolella oli alkuvoima luontaisine lahjoineen, vaistoineen ja pyrkimyksineen. Toisella puolella taisteli uusi kulttuuri. Tšuktši on mies paikallaan, hän on herra alueellaan. Mutta hän on voimakas vain omissa ympäristöissään. Valkoisen miehen

rinnalla tšuktši on heikko. Edellisellä on puolellaan ylivoimaiset edut. Hän on teknisesti, taloudellisesti ja älyllisesti etevämpi, hän on myös fyysillisesti voimakkaampi, sillä pohjoiseen uskaltaivat vain vahvat. Valkoisen miehen puolelle tulee lisäksi hänen moraalinen etevämyytensä. Jokainen valkoinen mies on edustavassa asemassa villien keskellä. Hän saattaa olla kokonaan maailmasta eristäytynyt, mutta hän on aina vastuullinen rotunsa puolesta. Se antaa hänelle voimaa taistelussa luontoa ja villejä vastaan. – Tšuktši taistelee vain omasta puolestaan, korkeintaan kymmenen jurtan puolesta. Valkoinen mies taistelee koko maailman puolesta.” (Pälsi 1946, 66-70).

Pälsi valitsi puolensa kentällä, mutta valinta ei merkitse etnosentristä asennoitumista luonnonkansoja kohtaa. Valinta oli pikemminkin käytännöllinen: skandinaavien ja suomalaisten keskuudessa Pälsi oli omiensa joukossa. Rahojen loputtua Pälsi lyötyytyi yhteen suomalaisen ammattimetsästäjä Leo Grönroosin kanssa. Venäjän ruplan kurssin laskettua Pälsin vaihtoehdot olivat joko palata takaisin Suomeen tai yrittää selviytyä tutkimuskentällä niin pitkään, että matkan tieteelliset ambitiot tulisivat täytetyiksi. Talven aikana hän teki metsästysmatkoja sekä lamuuttien että Grönroosin kanssa. Pälsin selviytymiskamppailu ohjasi hänet pohtimaan paitsi luonnonkansojen sisäisiä malleja, myös talousantropologiaa. Metsästäjänä, kauppianaan ja turkisten ostajana hän tutustui sisältäpäin siihen vaihdantatalouden peruslenkkiin, joka sääтели lähes jokaisen paikallisen ihmisen elämää. Varattoman Pälsin ei myöskään ollut mahdollista harrastaa hyväntekeväisyyttä. Metsästäjä ajattelee tavaralleen eri hintaa kuin ostaja on tavarasta halukas maksamaan: kumpainenkin on riippuvainen toisistaan. Pälsi kieltää tavoitelleensa seikkailua, vaikka sitä hänen matkansa kuitenkin hänelle runsain mitoin tarjoilivat. Pohjankävijän kuten kenttätutkijan elämä ei heittäytymistä elämän ja kuoleman väliseen selviytymistaisteluun.

Diplomaatit hevosen selässä

Granön samoin kuin Ramstedin ja Mannerheimin kenttätöytäpa oli mielenkiintoinen yhdistelmä kahta edellä mainittua tutkimustapaa höystettynä kiireettömällä, hevosen selästä avautuvilla havainnoilla ja tunnelmakuvauksilla. Granön, Ramstedin kuten Mannerheiminkin matkareitit ja tutkimuskohteet kulkivat 52 leveysasteen eteläpuolella, joka ilmastollisesti erosi Siperian pohjoisosista (Halen 1998, 83-132). Matkustaminen hevosen selässä ja muistiinpanojen tekeminen arojen, metsien, vuorimaiden ja jokilaaksojen maisemissa muodostui erilaiseksi kuin kielentutkijoiden värjötteleminen tulipalopakkasten keskellä pienissä siperialaiskylissä. Granön, Ramstedin ja Mannerheimin työskentely ei tässä mielessä ollut arktisen ilmastonsanelemien tylyjen reunaehtojen määrittelemää välttämättömyyttä. Eroja haettaessa kysymyksen tulevat myös oppialapohjaiset poikkeavuudet. Siperian eteläisimmässä osassa työskentelevien tutkijoiden tavoite oli yleensä maantieteellinen tai muinaistieteellinen eikä siinä määrin sidoksissa kielelliseen tai sosiologiseen ainekseen kuin Siperian pohjoisten osien kielentutkijoiden. Granön, Ramstedin ja Mannerheimin kohdalla kysymys oli matkustamisesta: Castrénin tavoin he matkasivat tuhansia kilometrejä

ympäri Aasiaa ja Siperiaa. Castrénin uhkarohkeasta tutkimusotteesta poiketen he kiinnittivät kuitenkin tarkempaa huomiota omaan puitetöskenteilynsä.

J. G. Granö tutustui Siperiaan jo nuoruusvuosinaan, jotka hän vietti isänsä pastori Johannes Granön sijoituspaikassa Omskissa. Kaupunki oli varsin kansainvälinen ja koostui eri kansallisuuksien muodostamista siirtokunnista. Granön sujuva venäjän-, saksan- ja vironkielentaito oli näin perua nuoruusajalta (Aalto 1971, 118-120; J. G. Granö 1906, 10). Opintonsa J. G. Granö suoritti Keisarillisessa Aleksanterin-yliopistossa ja hänen pääaineensa maantieteen valintaan vaikuttivat keskeisesti professorien J. E. Rosbergin ja Wilhelm Ramsey luennot ja ajatukset. Vuosina 1906-1909 Granö teki kolme tutkimusmatkaa Mongoliaan, niistä kaksi ensimmäistä Suomalais-Ugrilaisen Seuran tukemana. Granön varsinainen tutkimuskohde oli kuitenkin Venäjän Altain yli 100 000 neliökilometrin suuruisen vuoriston jääkausihistoria (Granö 1980; 119-123; Granö 1989: 208-212). Vuosina 1913 – 1916 hän teki alueelle useita retkiä. Kaarlo Hildén, joka itse osallistui Granön retkikuntaan, muistelee Granön suunnitelleen kenttätutkimuksiin perin pohjaisesti:

”Granö hallitsi suvereenisti matkustamisen ”tekniikan”. Mitään hän ei jättänyt sattuman varaan, matkareitit hän suunnitelti tarkoin etukäteen, kulkuvälineet, varusteet, matkaeväät jne. hän harkitsi yksityiskohtia myöten ennen matkan alkua. Eikä hän unohtanut myöskään kielellistä valmennusta voidakseen ylläpitää yhteyttä myös alkuasukkaisiin. Erikoismaininnan ansaitsee tässä yhteydessä Granön harvinainen kyky luontevasti seurustella sekä ylhäisten että alhaisten, korkeiden viranomaisten ja koulua käymättömien alkuasukkaiden kanssa – koruttomalla ja sydämellisellä mutta samalla arvokkaalla esiintymisellään hän voitti kaikkien luottamuksen. Hän oli, voitaneen sanoa, diplomaatti tämän sanan parhaassa merkityksessä.” (Olavi Granö 1993, 532-533).

Aasian tutkimuskautensa ja Venäjän vallankumouksen jälkeen Granö teki merkittävän päivätyön Helsingin ja Turun yliopistoissa, järjesti Tarton yliopiston maantieteen opetuksen ja organisoi Viron kaupunki- ja kotiseutututkimuksen. Granön tutkimusotetta on luonnehdittu geomorfologiseksi, joskin hän liikkui tutkijauransa aikana kohti aluemaantieteellistä lähestymistapaa. Tämä tutkimusnäkökulman muutos on selvimmin nähtävissä Granön pääteoksen *Altain* jälkeen ilmestyneessä *Puhtaassa maantieteessä* (1929).

Sekä Granö että Mannerheim suhtautuivat maltillisen sopuisasti venäläiseen kulttuuriin, virkakuntaan ja elämäntapaan, olivathan molemmat asuneet Venäjällä useampien vuosien ajan. Mannerheimhan palveli Venäjällä upseerina ja sotilaana. Myös Ramstedt omaksui politiikan käyttäytymissäännöt nopeasti. Tutkimusmatkojensa jälkeen hän teki merkittävän uran diplomaattina Japanissa. Granö, Ramstedt ja Mannerheim eivät langetaneet Suomalais-Ugrilaisen Seuran läheteille tyypilliseen vastarintaan, joka johti usein vastakkainasetteluun venäläisen hallinto- ja virkakoneiston kanssa. Samaan joukkoon tulee laskea mukaan myös Ahlqvist. He kaikki

tunsivat sujuvan 'etiketin' säännöt ja olivat perehtyneitä venäläiseen hierarkiseen virkajärjestelmään ja hallintokulttuuriin, joka luokituksineen vastasi sotilas- tai aatelishierarkiaa. Tässä suhteessa Ahlqvist, Granö, Ramstedt ja Mannerheim ymmärsivät venäläistä valtakulttuuria paremmin kuin Castrén ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähetit (esim. Karjalainen 1921, 207-208, 213). Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähetit seurasivat muilta työskentelytavoiltaan kuitenkin enemmän Ahlqvistin esimerkkiä. Ahlqvist näyttää myös itse tiedostaneen eron itsensä ja Castrénin välillä:

”Käymät (visiitit) pidetään suuressa arvossa, kuin myös niiden tekemisellä eli laimin-lyömisellä voidaan suuresti ilahuttaa eli loukata toinen toistansa, jossa kaikessa useastikin ei puutu naurun aihetta. Niin mahtaa moni lukija muistaa, miten Castrén kertoo Mesen’issä gorodnitschijn kanssa lähettiläisten kautta taistelleensa useampia päiviä siitä, kumpiko heistä ensin kävisi toistensa luona, jossa Castrén kuitenkin näyttää väärässä olleen, sillä matkalainen, jos hänen virka-arvonsa ei ole kovin paljoa korkeampi sen paikkakunnan asujanten, johon hän tulee, on täkäläisiä sääntöjä myöten velvollinen heidän työkönsä ensin käymään.” (Ahlqvist 1986, 219-220).

Vaikka venäläisyys koettiin suomalaisuutta sortavaksi valtakulttuuriksi, oli maassa noudatettava maan tapoja. Granö puki itse työtapansa vanhan suomalaisen sanonnan muotoon: ”Maassa maan tavalla tai maasta pois!” (J. G.Granö 1919, 55-56). Tätä työtapaa hän sovelsi niin alkuperäiskansoihin kuin venäläisiin, rikkaisiin ja köyhiin, hyviin ja pahoihin valikoimatta näistä ketään erityiseksi suosikikseen tai silmätikukseen.

Kansatieteilijät kentällä

Harva ja Sirelius tekivät kenttätöitä 1900-luvun molemmin puolin. Heidän tutkimusotteensa erosi kielentutkijoiden työtavasta joiltakin osin. Oppialasta johtuvien erojen vuoksi alkuperäiskielten sujuva hallitseminen ei noussut samaan asemaan kuin Suomalais-Ugrilaisen Seuran kielentutkijoilla. Sekä Harva että Sirelius työskentelivät kentällä tulkin avustuksella. Harvaa on pidettävä sekä Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkijoihin että englantilaisiin kadotetun sukupolven antropologeihin verrattuna ensisijaisemmin kamari- kuin kenttätutkijana. Hänen tieteellisen työnsä painopiste lepäsi ajan uskontotieteellisestä kysymyksenasettelusta nousevien teoreettisten ongelmien selvitte-lyssä. Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähetteihin verrattuna Harva työskenteli kentällä vain hyvin lyhyitä aikoja. Anttonen Uno Harvan tutkijakuvaa käsittelevästä tutkimuksesta käy ilmi, että ”Harva oli riippuvainen venäjää puhuvista kyläläisistä, joko opettajista, kauppiaista, kestäkievareiden pitäjistä, ortodoksipapeista, islamilaisista mullah’eista tai sotapalveluksessa olleista; ts. henkilöistä, jotka olivat muodossa tai toisessa joutuneet laajemmin kosketuksiin eri kansallisuutta edustavien kanssa ja hallitsivat venäjän kielen” (Anttonen 1987, 57, 61-62). Anttonen arvelee Harvan, hänen kenttämuistiinpanovihkoonsa merkityn kirjallisuusviitteeseen tukeutuen, käyttäneen Czapllickan Siperian tutkimusmatkan kokemuksia hyödykseen omaa tutkimuskohdettaan ja -aluettaan valitessaan. Anttonen luonnehtii Harvan kenttätömeto-

dologian painopisteen olleen toisaalta westermarckilaisessa empiriassa, toisaalta taas maantieteellis-historiallisessa ajan ja paikan reunaehtoihin purettavassa työskentelyssä. Hänen mukaansa Harvan votjakki- ja tseremissitutkimus ”oli aikansa tasovaatimuksiin nähden kelvollista etnografiaa” mutta ”pätevästä kenttätutkimuksesta huolimatta Harva olikin ennen kaikkea kirjallisen materiaalin spesialisti” (Anttonen 1987, 75-77).

Sireliuksen kenttätöjaksot olivat selvästi pidempiä ja laajempia kuin Harvan. Tämän lisäksi Sirelius näyttää miettineen suhdettaan kansaan ja kenttätööhön jo ennen tutkimusmatkojaan: alkuperäinen ajatus Sireliuksella näyttää olleen, että ”haastattelijan tuli samaistua rahvaaseen, kansatieteilijän tuli olla ’kansan mies’”. Tämä ulkokohtainen yritys yritti hankkia ’kansan miehen’ maine kariutui kuitenkin jo laivamatkalla Kazanista Samaraan Sireliuksen yrittäessä matkustaa talonpoikien kanssa kolmannessa luokassa. Sirelius siirtyi varsin pian vähin äänin takaisin ykkösluokan matkamieheksi. Sireliuksen kenttätöytäpa muistutti Lehtosen mukaan ”tavallaan jonkinlaista juhlallista kuulustelua”, jossa ”haastateltavan ei myöskään sopinut laverrella omiaan tai muutoin yrittää puijata ’asiantuntijaa’. Sirelius oli ’kuulustelutilaisuusksissaan’ koulumestariomaisen tarkka ja läksytti kiukkuisesti tutkittaviaan, mikäli nämä eivät täyttäneet Sireliuksen käsitystä kansatieteellisesti oikeappisesta elämäntavasta (Lehtonen 1972, 236-237).

Määrätietoinen ja vaateliias ote, joka oli Sireliukselle ominaista, ei heijastunut pelkästään hänen haastattelemiinsa henkilöihin vaan myös tutkijakollegoihin. Täydentääkseen tietojaan tai kokoelmiaan Sirelius pyrki ohjaamaan muiden kentällä liikkuvien tutkijoiden työtä Suomesta kirjeitse lähetetyillä pyynnöillä. Sireliuksen kirjeistä oli turha haeskella konditionaalilauseita, annettu instruktio kirjoitettiin imperatiivissa. Määrätietoisuus ohjasi myös Sireliuksen omaa työnäkyä; päämäärä on artikuloitu selkeästi ja tarkoituksenmukaisesti. Kansatieteen etu ajaa kansan edun edelle. Tämä asenne korostui erityisesti obinugrilaismatkojen aikana, jolloin Sirelius kieltä taitamattomana joutui turvautumaan tulkin apuun kommunikoidessaan haastateltavien kanssa (Sirelius 1900, 21). Lehtonen kirjoittaa Sireliuksen pärjänneen paremmin pohjoisessa arkojen samojedien kanssa kuin etelässä votjakkien parissa. Sirelius piti votjakkeja kylmäkiskoisena kansana, jos kohta oma osansa viileälle vastaanotolle on löydettävissä hänen omasta autoritaarisesta persoonasta (Lehtonen 1972, 238).

Jos kohta Sireliuksella oli omat rajoitteensa kentän vuorovaikutussuhdeissa, on hänen kenttätömenetelmistä hyväkin sanottavaa: Sireliuksen myötä Jankón ja Pápáyn kenttätömenetelmät, erityisesti antropologisten ryhmä- ja henkilökuviin liittäminen osaksi kenttätöön praksista on pitkälti Sireliuksen ansiota. Valokuvausta suositeltiin käytettäväksi etnografisen tallennuksen apuna jo 1874 *Notes and Queries on Anthropology* -kirjusen ensimmäisessä painoksessa. Suomalaisista ensimmäisenä valokuvauskonetta kenttätömatkalla käytti Ahlqvistin kanssa matkannut Boehm, jonka tunnetuimmat kuvat esittävät vogulien karhutanssia (Lehtinen & Kukkonen 1980, 13, 128). Kieli- ja kansatieteilijät omaksuivat valokuvauksen nopeasti osaksi työmenetelmiään; ainoastaan Paasonen koki valokuvauksen itselleen vieraaksi. Valokuvaus sopi hyvin esineellisen kulttuurin tallentamiseen: pyydysten, pukujen, rakennusten ja tarve-esineiden oleelliset piirteet selvisivät kuvasta paremmin kuin pitkistä kirjallisista kuvauksista (Etelholén 1992, 31-33). Yksi kuva puhui paremmin kuin tuhat sanaa.

Sireliuksen suosiman antropologisten ryhmä- ja henkilökuvien ottaminen oli peräsin unkarilaiselta kansantieteilijältä János Jankólta. Sireliuksen kuvista oli helppo tavoittaa hyvin ne rodulliset erityispiirteet, joihin hän selostuksessaan kiinnittää huomiota (Lehtinen & Kukkonen 1980, 14-15). Toisaalta taas tähtäyspisteessä oli kuvattujen henkilöiden vaatetus sekä kuvaan valittujen muodostama sosiaalinen piiri, joka Sireliuksella usein merkitsee perhettä tai kylän väkeä. Kysymys on niin sanotusta 'ihmistyyppikuvauksesta', jossa kuva otetaan sekä edestä että sivulta samalle levyille ja varustetaan mikäli mahdollista mittataulukolla. Kuviensa seuraksi Sirelius liitti pikkutarkasti tietoja kuvaamistaan henkilöistä sekä – yhteisön ollessa kysymyksessä – demografisia lukuja. Sireliuksella oli käytössään oma järjestelmä, jossa hän kirjasi kuviinsa taudit, lasten määrän, avioitumisajankohdan ja vanhempien sukutaustan (Etholén 1992, 36-38; Lehtonen 1972, 239; Sirelius 1983, 28-35, 38, 46-47, 59-64, 80-81, 89, 92-96, 129-130, 146-147 ja 168-174). Sireliuksen – kuten Sakari Pälsin – valokuvat ovat teknisesti ja asetelmallisesti korkeatasoisia. Vaikka useat Sireliuksen ottamat kuvat olivat lavastettuja, välittyy niistä katsojalle tasapaino, selkeys ja ilmavuus, jotka tekevät oikeutta kuvan kohteelle. Kuvien lavastaminen – puuttuminen kuvauskohteeseen tai ympäröiviin olosuhteisiin – ei kuitenkaan merkinnyt autenttisuuden katoamista (Svensson 1986, 48-50; Rosengren 1986, 7-9). Jo kuvaajan ilmaantuminen kameran kanssa outoon ympäristöön saa ihmiset toimimaan totutusta poikkeavalla tavalla. Sireliuksella oli valokuvaajalle vaadittavaa silmää ja hän osasi, kuten Pälsi kirjoittaa, ”oppia erottamaan, mitä voi näpätä, mitä ei”, sillä ”useinkin se, minkä silmä vaivatta näkee luonnossa, jää käsittämättömäksi kuvassa” (Pälsi 1930, 83). Tästä näkökulmasta Sireliuksen artefaktit valokuva-asetelmat itse asiassa tavoittavat tutkimuskentästä hyvin olennaisia seikkoja ja antavat vakuuttavan näytteen Sireliuksen kenttätyötaidoista.

3. SIPERIA – TIETEEN ETUOIKEUTETTU PERIFERIA

Siperia tiedemaailman ja politiikan polttopisteessä

Siperian valloitusten historia

Siperian vahvalla asemalla suomalaisen tutkimuksen ja tieteen kohteena on pitkät perinteensä. Suomen sodan ja Venäjään liittymisen myötä 'matka' Siperiaan lyheni monessa mielessä – ei vain poliittisesti arvioituna. Jälkeenpäin voidaan pohtia, olisiko laajamittainen ja omaleimainen suomalainen Siperia-liike jäänyt kenties kokonaan kokematta, mikäli mannermaasulkemus ei olisi aiheuttanut Ruotsin ja Venäjän välirikkoa. Sodalla oli merkittävä vaikutus kehitykseen, jonka yhtenä tärkeänä seurauksena on pidettävä autonomian ajan kansallista heräämistä. Rajan madaltuminen ja aukeaminen tapahtui suuruhtinaskunnassa luonnollisesti kohti itää. Suomen ja Venäjän vilkastunut kanssakäyminen toi vieraiden kulttuurien matkamiehiä myös Suomeen – seikka, joka edesauttoi kansan suurta enemmistöä muodostamaan mielikuvansa omasta ja vieraasta kulttuurista (Halén 1986: 183-233; Karttunen 1992: 26). Suomen sodan vuosista 20. vuosisadan vaihteeseen tullessa Siperia oli tullut suomalaisille tutuksi monista eri yhteyksistä. Venäjä pyrki kehittämään 1800-luvulla Aasian puoleisia osiaan. Tämä merkitsi hallinnon, kaupan sekä sotalaitoksen parissa työskenteleville suomalaisille mahdollisuutta toimia eri tehtävissä myös Siperiassa (Janhunen 1989: 139).

Jukka Siikala on mielenkiintoisella tavalla käsitellyt antropologian hegemonisia ajatusrakennelmien ja niiden etnografisten kasvualustojen suhdetta. Antropologisella keskustelulla on lähtökohtansa sekä yliopistossa että kentällä. Periferinen kenttä muodostuu mielenkiintoiseksi ainoastaan silloin, kun sen tarjoaman kulttuurin aineistolla on yhteytensä keskusta vaivaaviin ongelmiin. Tältä pohjalta Siikala hahmottelee mallin antropologisen tutkimuksen vaikuttavuudesta: argumentaation merkittävyys nousee etuoikeutettujen marginaalien (kentät) ja etuoikeutettujen keskusten kombinaatioista (Appadurai 1988, 45-46; Jukka Siikala 1997, 29-30). Suomalaisen tutkijoiden hakeutumisella Siperian alkuperäiskulttuurien pariin tulisi siis olla vastaavuutensa tiedeyhteisön omassa ajassa ja kulttuuriilmastossa.

Jonkin tietyn alueen tai paikan nouseminen tiedemaailman mielenkiinnon kohteeksi vaatii kuitenkin muutakin kuin poliittisen, yhteiskunnallisen tai aatehistoriallisen vaikutussuhteen. Tiedeyhteisön toimintaa ohjaavat myös monet tieteenosioalogiset, -historialliset sekä -filosofiset seikat. Donnerin itsensä laatima, Siperiaa käsittelevä historiateos *Siperia – elämä ja entisyys* (1933a) on tyylipuhdas esimerkki siitä, kuinka Siperia kiehtoi tutkijoiden mieltä, ei vain oman tutkimusalan kapeasta kysymyksenasettelusta käsin vaan myös laajemmasta näkökulmasta katsottuna. Historia, politiikka, kieli-, kansa- ja uskontotiede, fyysinen antropologia ja arkeologia yhdistyvät Donnerin teoksessa tavalla, joka alleviivaa tutkimuskentän keskeistä merkitystä tutkimukselle nimenomaisesti paikkana – alueena, joka itsessään oikeuttaa tiedeyhteisön ottamaan ja omistamaan alueen omakseen.

Venäläisten läsnäolo Siperiassa alkoi tsaari Iivana III Suuren käynnistämistä suunnitelmallisista Länsi-Siperian valloitusretkistä. Vuosina 1465, 1472, 1476 ja 1481 suoritetuilla retkillä oli Moskovan valta ulotettu Ob- ja Irtyšjokiin saakka. Alueella sijainnut *Siperian kaanikunta* esti kuitenkin pohjoisten alueiden hyödyntämistä. Vuonna 1552 Moskova valloitti *Siperian kaanikunnan*, ja tsaari Iivana IV Julman hallintokaudella laajentumispolitiikka suuntautui kohti itää ja pohjoista (Forsyth 1987, 2). Pohjoiset alueet eivät kuitenkaan olleet tyystin asumattomia; pienet tataariruhtinaskunnat yhdistyivät 1500-luvun puolivälissä tataariruhtinas Kutšumin vallan alle. Iivana Julman valtakunnan ja Kutšumin tataariruhtinaskunnan välillä vallitsi vuoroin sotatila vuoroin aselepo. Taloudellisessa mielessä sekä tsaari että tataariruhtinas tarvitsivat toisiaan: pohjoisten alueiden heimot tarvitsivat venäläisiä tavaroita ja venäläiset puolestaan nahkoja. Kilpailua ei kuitenkaan syntynyt ennen kuin englantilaiset kiinnostuivat Siperiasta ja erityisesti Siperiasta saatavista turkiksista. Kutšum yritti iskeä vanhaa vihollista kieltämällä hallitsemiansa ostjakkien ja vogulien kaupankäynnin venäläisten kanssa toivoen englantilaisten hoitavan kauppasuhteita alueella. Tämä oli kuitenkin liikaa tsaarille; kytämällä palanut sotatila roihahti liekkeihin ja valloitustaistelut jatkuivat (Пашков 1997, 154-175 ja 185-225; Сахаров & Новосельцев 1999, 332-385; Thompson 1994, 49-74).

Huomattavana houkuttimena sodissa olivat Siperiasta kootut verot, jotka kannettiin pääasiassa näädännahkoina. Nahkoilla venäläiset maksoivat sotakorvauksia, sotilaiden palkkoja sekä kävivät vilkasta kauppaa Länsi-Euroopan maiden, erityisesti Englannin kanssa. Vaikka tarkat tiedot tulliluetteloihin merkityistä nahkojen lukumääristä puuttuvat, on välitettyjen turkiksien lukumäärä laskettavissa parhaina vuosina noin 50 000 kappaleeksi (Šinkarjov 1980, 70; Donner 1933a, 154). Iivana Julma delegoi siirtomaavaloitusten johdon Stroganovien kauppiassuvulle, joka pyysi Jermak Timofejevičii ja Ivan Koltson johtamia kasakkajoukkoja toteuttamaan Länsi-Siperian valloitusta. Vuonna 1581 Jermak lähti 800 kasakan ja heidän apureidensa voimin sota- ja valloitusretkelle (Forsyth 1987, 28-29). Turajoen ja Tjumenin läheisyydessä käytyjen taistelujen jälkeen Jermak eteni Irtyšjokea ylöspäin, ja Kašlykin (Tobolsk) luona käytiin ratkaiseva taistelu Jermakin ja Kutšumin joukkojen välillä. Samana vuonna Koltso luovutti valloitetut maat Iivana IV Julmalle (Forsyth 1987, 30-31). Vuoteen 1598 mennessä Länsi-Siperia oli kokonaisuudessaan siirtynyt tsaarin valtikan alle. Jermakin kasakoiden jäljessä Länsi-Siperiaan perustettuihin kaupunkiin siirtyi jalkaväen sotilaita (streltsejä), käsityöläisiä ja talonpoikia (Forsyth 1987, 34-38).

SIPERIAN KAUPUNKI	PERUSTAMISVUOSI
Tjumen	1586
Tobolsk	1587
Berezovo	1593
Obdorsk	1593
Surgut	1594
Narym	1597

Taulukko 4. Venäläisvallan ulottaminen Siperian läntisiin osiin.

Ensimmäiset Itä-Siperiaan suunnatut tutkimusmatkat käynnistyivät 1600-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Itä-Siperiaa ei tarvinnut läntisen ssa-

rensa tavoin valloittaa miekalla, sillä alueen esteet olivat luonnonesteitä. Ensimmäistä retkeä itään vuosina 1619 – 1622 johti Pantelei Pjanda, oppaanaan evenkipäällikkö Iltik. Vuosina 1630 – 1640 venäläiset puhkaisivat kolme kulkuväylää Itä-Siperiaan: Maksim Perfiljev, Ivan Galkin ja Vasilij Pojarkov käyttivät apuna retkillään evenkejä, jakuutteja sekä burjaatteja ja tunkeutuivat Angaran, Baikalin ja Amurin vesistöalueille (Šinkarjov 1980, 71-80; Forsyth 1987, 57-60, 75-78). Tyyni valtameri saavutettiin 1640- ja 1650-lukujen taitteessa, ja runsaassa 60 vuodessa oli Siperian ja Kaukoidän yhdistäminen Venäjään saatettu loppuun. Etnohistorioitsija James Forsyth on todennut, että Venäjän kolonialismi ei olennaisilta osiltaan juurikaan eronnut Länsi-Euroopan valtioiden harjoittamasta ekspansiivisesta kolonialismista muutoin kuin välineidensä puolesta: tsaarin ei tarvinnut varustaa sotavoimiaan kalliilla, meren takana operoimaan kykenevillä sota-aluksilla (Forsyth 1987, 1).

Keskus- ja aluehallinto

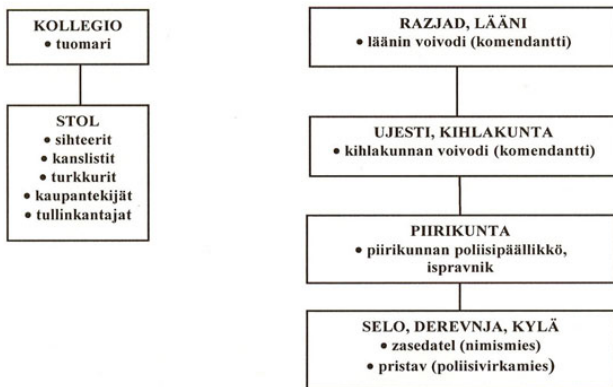
Valloitettuja alueita hallitsivat 1500-luvulla kollegiot. Kollegiot toimivat valtion keskushallintoelimenä, ja niitä johtivat tsaarin uskotut miehet, tuomarit. Kukin tuomari hallitsi omaa vastuualuettaan. Kollegiot istuivat suurissa kaupungeissa eivätkä juuri olleet kiinnostuneita oman alueensa tapahtumista (Nolden 1981, 9-10). Kollegioiden tehtävä oli verotulojen sekä omaisuuden kerääminen. Tätä keruutehtävää kollegiolla suoritti alempi virasto stol¹, johon kuului sihteerien lisäksi kanslisteja, turkkureita, kaupantekijöitä ja tullinkantajia. Siperia kuului aluksi Posolskin kollegioon, mutta myöhemmin se liitettiin Kazanin hovikollegion osaksi. Vuonna 1637 perustettiin erityinen Siperian kollegio, jonka nimi muutettiin 1708 Siperian kuvernementiksi. Kuvernementin johdossa istui kuvernööri. Suomen asioiden esittelijä ja Turun akatemian kansleri Mihail Speranski nimitettiin vuonna 1819 Siperian kenraalikuvernööriksi, ja hänen hallintokaudellaan Siperia jaettiin Itä- ja Länsi-Siperian kenraalikuvernementteihin.

Aluehallinto Siperiassa toteutui lääneissä ja kihlakunnissa, joita johtivat voivodit. Paikallishallinnon pienin yksikkö oli kylä, jossa komentoa pitivät yllä pristavit, poliisivirkamiehet. Käytännössä läänien voivodit erotti kihlakuntien voivodeista korkeampisäätyinen syntyperä, ei hallinnollinen käskyvalta. Läänin ja kihlakunnan päällikön hallinto- ja toimivalta oli selkijytymätön ja tästä sekavuudesta sikisivät useimmat hankaluudet ja ongelmat kuvernementissa. Keskushallinnolle osoitetut valitukset kaikuivat kuuroille korville, olihan Moskova ja Pietari `yhdeksän suven takana` (Šinkarjov 1980, 94-97; Forsyth 1987, 33). Käytännössä paikallisalueiden voivodit, joita myöhemmin kutsuttiin komendanteiksi, toimivat oman mielivaltansa mukaan ja oikeutta ostettiin rahalla sekä turkiksilla. Suomalaiset Siperian tutkijat saivat tuntee oman osansa tästä käytännöstä; Pietarista saaduilla suosituksilla ei välttämättä ollut Siperian lakeuksilla suurtakaan merkitystä. Siperiassa oli 1600-luvun alussa kolme läänii: Tobolskin, Tomskin ja Jakutskin läänit. Myöhemmin 1600-luvun lopulla perustettiin kuitenkin neljäs, Jeniseiskin lääni.

---

¹ Venäjän sanasta стол, pöytä.

Kaavio 2. Siperian keskushallinto

Siperian aluehallinto

Asutustoiminta, karkotukset, kauppa ja hengenviljely

Siperiaan asutus levisi vesistöjä pitkin. Kauppaa Venäjän, Euroopan ja Siperian välillä käytiin meritse, jokiteitä pitkin sekä maitse Uralin tyvestä kulkevaa valtavyylää pitkin. Jo vanhastaan joet olivat tarjonneet matkamiehille helpomman tavan siirtyä paikasta toiseen ja kuljettaa mukanaan enemmän tavaroita kuin jalkaisin oli mahdollista. Uiskoilla ja haapanoilla matkaansa taittava kantaväestö sai myöhemmin vesistöille seurakseen höyryalukset, joiden avulla matkaa taitettiin keväästä aina myöhäiseen syksyyn. Siperian jokiväylille liikennöitiin myös pohjoisen merien kautta. Nordenskiöldin, Boris Vilkitskin ja Amudsenin tutkimusmatkat osoittivat, että kaupan ja tavarankulun järjestäminen Siperian ankarissa ilmastollisissa olosuhteissa oli meriteitse mahdollista. Talvisin jäätyneet joenuomat tarjosivat tasaisen pinnan rekikyydillä, suksin tai jalkaisin liikkuvalla matkamiehille. Siperian joet eivät suotta olleet saaneet lisänimeä ”juoksevat maantiet”. Karkotusten ja Siperian luonnonvarojen hyödyntämisen myötä Moskovasta Siperiaan rakennettiin niin sanottu Siperian valtatie. Sen raivasivat vuosien 1735 – 1760 välisenä aikana talonpojat sekä rangaistusvangit. Kullan, hopean ja lyijyn louhinta aloitettiin 1700-luvun alussa ja pian pääosa Venäjän arvometalleista tuotettiin Siperiassa. Siperian kultaryntäys koettiin 1830-luvulla. Tällöin kultaa huuhdottiin muun muassa Jenisein, Vitimin ja Barguzinin alueilla. Siperian eteläisimmissä osissa viljeltiin maata, pohjoisessa elinkeinona oli turkispyynti (Forsyth 1987, 39-40, 190-193).

Värikkään historiansa ja laajan pinta-alansa vuoksi Siperiaa voidaan nimittää hyvällä syyllä kansojen kehdoiksi. Siperian väestön lukumääräksi on arvioitu noin 217 000 ennen venäläisten saapumista. Suurimmat kansanryhmät olivat tällöin tunguusit (36 000) ja jakuutit (28 500). Suomalais-ugrilaisten kansojen lukumäärän on arveltu tällöin olevan 16 000 ja samojedikansojen 15 000 henkeä. Kantaväestön määrä oli noussut 1600- ja 1700-lukujen taitteessa 236 000 henkeen, ja 1800-luvun lopulla kantaväestön karkaan lukumäärän arvioitiin olevan 0,5 – 1 miljoonan henkilön välillä. Venä-

läisten määrä ohitti kantaväestön lukumäärän 1600-luvun lopulla. 1700-luvulla venäläisten määrä lisääntyi 300 000 aina 900 000 henkilöön saakka. 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä venäläisten määrä arvioitiin noin 4,5 miljoonaksi henkilöksi (Šinkarjov 1980, 64; Forsyth 1987, 115). Verrattaessa Siperian alkuperäiskansojen suhdetta alueelle saapuneisiin venäläisiin ja karkoitettuihin kehityssuunta näyttää selvältä: 1700-luvulla alkuperäisasukkaat muodostivat noin 33 % suuruisen osan Siperian väestöstä, 1800-luvun puolivälissä heidän osuutensa oli pudonnut 21,5 %:iin ja vuonna 1911 alkupe- räisasukkaita oli enää 4,5 % kokonaisväestön määrästä (Forsyth 1987, 115). Siperiaan saapuneiden talonpoikien lisäksi alueella oli runsaasti runsaasti puolalaisia, ruotsalaisia ja saksalaisia karkoitettuja, jotka sulautuivat osaksi Siperian väestöä seka-avioliittojen kautta. Tarkkojen lukumäärien ilmoittami- sen sekä rajanvetojen kohdalla on paikallaan säilyttää kriittisyys, historialliset lähteet ja määrittelyt ovat parhaimmillaankin mielivaltaisia ja epätarkkoja (Joki 1966, 15-25). Yhteenvetona näiden tulosten pohjalta voidaan kuitenkin todeta, että Siperian lakeuksilla kansallisuuksien kirjo nousi varsin suureksi ja että 1600-luvulta alkaneella väestöliikkeellä, niin vapaaehtoisilla kuin pakolla suoritetuilla, oli merkityksensä Siperian väestörakenteeseen. Merkittävää on myös kantaväestön ja venäläisen väestön suhteen nopea muutos.

Suomesta 1800-luvun ensimmäisen neljänneksen jälkeen aloitetut kar- kotukset vaikuttivat voimakkaasti suomalaisten mielikuviin Siperiasta. Siperia miellettiin pian suomalaisten mielissä kaukana viheliäisen matkan takana sijaitsevaksi ankaraksi, kylmäksi ja Jumalan hylkäämäksi maankol- kaksi. Siperia edusti ja edustaa yhä monen suomalaisen mielessä ambiva- lenttia kokonaisuutta: luonnonkauneuden ja -rikkauksien sekä toisaalta äärimmäistä kurjuuden ja ankeuden valtakuntaa. Venäjällä Siperiaa oli käytetty karkotus- ja vangitsemispaikkana jo 1500-luvulta alkaen. Karkotus juridisena rangaistuksena lisättiin 1582 vuoden 1550 lakikirjaan. Vuoden 1649 lakikokoelmaan määriteltiin käsite valtiollinen tai poliittinen rikos, josta seurauksena voitiin tuomita karkotusrangaistus. Karkotusten syyt vaihtelivat nuuskaamisesta henkirikoksiin (Wood 1990, 40-53; Šinkarjov 1978, 114-117). Kaarle XII kärsittyä tappion Pultavassa vuonna 1709 oli Siperiaan tuomittu sotavankeina karoliiniarmeijan mukana joitakin satoja suomalaisia miehiä. Vuodesta 1802 perustettiin suomalais-inkeriläinen siirtokunta Länsi-Siperiaan. Tästä *Ryžkovon* kantasiirtolasta erosivat tulen tuhoottua *Ryžkovon* melkein kokonaan *Bugenen* ja *Bojarkan* siirtolat vuonna 1848. Myös Itä-Siperiaan perustettiin suomalaissiirtola *Verhne-Suetuk* vuonna 1858, vaikka ensimmäiset Suomesta lähetetyt rangaistusvangit oli- vat saapuneet alueelle jo vuotta aikaisemmin. Suomalaisten kannalta mer- kittävin oli kuitenkin 1861 perustettu *Om*-siirtola, jossa toimi Suomesta lähetetty pappi. *Bugenen* ja *Omin* siirtoloista joitain suomalaisia perheitä siirtyi pienimpään ja eteläisimpään *Ashtsheguliin* vuosina 1887 – 1890 (Granö 1906, 4-6, 51, 59). Suomessa karkotusta ehdotettiin rangaistusmuo- doksi jo vuonna 1809, mutta asia lykkääntyi Aleksanteri I kannan vuoksi. Laki kuolemanrangaistuksen muuttamiseksi karkotusmatkaksi Siperiaan sai lainvoiman 1825, ja vuoteen 1888 asti suomalaisia rikollisia tuomittiin kärsimään rangaistustaan pakkotyössä. Vuosien 1823 ja 1888 välillä Sipe- riaan karkotettiin noin 500 000 ihmistä, joista suomalaisia oli noin 4000. Heistä 800 oli saanut karkotusrangaistuksen rikoksesta tuomittuna (Šinkarjov 1978, 542). Myöhemmin, sortovuosien aikana, Siperia tunnet-

tiin poliittisten tosinajattelijoiden 'jäähyaitiona' (Herlin 1967, 148). Kuuluisin suomalainen karkoitusta kärsinyt valtiomies oli Tomskissa, Tymskossa ja Kolyvanissa kaksi vuotta ja kolme kuukautta viettänyt P. E. Svinhufvud. Hän sai kyseenalaisen kunnian toimia ensimmäisenä Suomen presidenttinä, joka henkilökohtaisesti oli joutunut tutustumaan Venäjän Uralin takaisiin alueisiin (Svinhufvud 1928).

Taloudellisesti ajateltuna Siperia oli muodostunut 1700- ja 1800-luvulla sekä Venäjälle että monelle Euroopan valtiolle rajattomaksi raaka-ainetarastoksi. Eläinten nahkoja, elintarvikkeita, kultaa, sinkkiä, lyijyä, kuparia, hiiltä ja suolaa tarvitsevat suurvallat kiinnostuivat mahdollisuudesta hyödyntää Siperian tarjoamia rikkauksia yhä laajemmin. Siperian taloudellista hyödyntämistä rajoitti kuitenkin maantiede: runsaan 10 miljoonan neliökilometrin suuruista aluetta ei yksikään valtio kyennyt täydellisesti hallitsemaan. Siperian radan valmistuminen muutti sittemmin tilannetta ja venäläiset pystyivät paremmin hyödyntämään Siperian rikkauksia taloudellisesti. Kauppa ja kauttakulku eivät ollut enää yksin lyhyen kesän ja Jäämeri – jokiliikenteen varassa.

Vero, *jasak* maksettiin Siperian eteläosissa viljana ja pohjoisessa turkkisina (Forsyth 1987, 41-42). Veronkanto erosi kuitenkin Venäjän Siperian puoleisella osalla Euroopan puoleisesta osasta: siperialaiset talonpojat olivat eurooppalaisiin veljiinsä nähden itsenäisiä. Tämä merkitsi, että verotettava tulo maksettiin kruunulle eikä maaorjia omistaville tilanherroille. Valtion näkyvämpi rooli Siperiassa ei kuitenkaan estänyt yksityisten kauppiaiden tunkeutumista alueelle, vaikka kaupankäyntiä yritettiinkin alun alkaen rajoittaa erilaisilla tullisääöksillä. Yksityistä kauppaa koskevat rajoitukset kuitenkin purkaantuivat Siperiassa vuonna 1753. Siperian alueen taloudellisen hyödyntämisen kannalta keskeisin läpimurto oli Siperian radan rakentamisen aloittaminen vuonna 1891. Radan rakentamista oli toki perusteltu aikaisemminkin paitsi taloudellisilla, myös poliittisilla, sotilaallisilla sekä asutustoimintaan tehostamiseen liittyvillä syillä. Venäläisistä etnografeista B. E. Petri piti radan rakentamista kohtalokkaana virheenä (Collins 1990-1991, 129-142). Rakentaminen aloitettiin kuitenkin keskustelusta huolimatta ja valtionvarainministeri Sergei Witten johdolla suoritetut rakennustyöt työllistivät parhaimmillaan 84 000 – 89 000 miestä. Radan välittömät kustannukset kohosivat miljardiin ruplaan. Moskova – Vladivostok-väli tahtui pikajunalla 9 päivässä ja 8 tunnissa. Vuorokauden aikana radalla liikennöi kolme junaparia, joista kaksi oli tavarajunia ja yksi tavara-matkustajajuna (Forsyth 1987, 113, 186).

Kirkko seurasi valloittajia ja kauppiaita Siperiaan: Konstantinopolin kirkkumisen myötä vuonna 1453 Moskovan patriarkaatin tuli idän kirkon keskus. Siperiaa ryhdyttiin käännättämään kristinuskoon jo 1600-luvulla, mutta varsinaisesti vasta Pietari Suuren hallitusaikana voidaan puhua kristinuskon leviämisestä Siperiaan. Vuonna 1668 Tobolskiin perustettiin Siperian metropoliitan istuin. Lähetystyössä koettiin niin nopean kasvun kuin pysähtyneisyyden aikoja: Tobolskin metropoliitta Filofei Lešënskin ponnistelut 1600- ja 1700-lukujen vaiheessa sekä Mihail Gluharevin ja Innokenti Venjaminovin työrupeama sata vuotta myöhemmin levittivät oikeuskoisuutta eli pravoslavieta Siperian kansojen keskuuteen (Westman – Sicard 1960, 140-145; Schlunk 1973, 137-141 ja 181-184). Keskeisinä työmenetelminä olivat kirkkojen perustaminen uusille seuduille sekä kastetuille myönnetty privile-

giot. Nämä käännytystavat herättivät poikkeuksetta voimakkaita vastalauseita miltei jokaisessa Siperiassa työskennelleessä suomalaistutkijassa.

Läntisten kirkkokuntien lähetystyö koki pietismin myötä voimakkaan ekspansioon 1700- ja 1800-lukujen taitteessa. Erityisesti englantilaiset lähetysjärjestöt, kuten *London Missionary Society* (1795) ja *Russian Bible Society* (1812), kiinnostuivat Siperiasta lähetyskenttänä. Aleksanteri I suvaitsevaisuuspolitiikka antoi mahdollisuuden perustaa lähetyskolonnioita Etelä-Siperiaan. Khorin- ja selenginsk-burjaattien parissa tehty työ päättyi kuitenkin pian poliittisen ja uskonnollisen suvaitsevaisuuden aikakauden myötä. Vuosien 1818-1840 lähetysjaksosta jäivät jäljelle kuitenkin William Swanin elävät kuvaukset burjaattien šamanismista sekä tiibetiläisestä buddhalaisuudesta (Bawden 1985, 1-29, 147-168 ja 217-235). Siperian salot tarjosivat turvapaikan myös monelle ortodoksisuudesta eriytyneelle lahkolle. Keskeisemmän ryhmän näistä muodostivat vanhauskoiset eli staroverstit, jotka eivät hyväksyneet patriarkka Nikonin ortodoksisessa kirkossa vuosina 1653 – 1656 toteuttamia uudistuksia. Merkittävimpiä Siperiassa vaikuttaneita lahkoja olivat tämän lisäksi hlystit (ruuskijat), skoptsit (silpojat, kastraatit) ja duhoborit (hengen soturit). Yhteistä näille lahkoina oli hurmostila, jota valtaviiran uskonnollisuus ei katsonut hyvällä silmällä. Tiibetiläisen buddhalaisuuden (vajrayana-buddhalaisuuden) piiriin luettavia siperialaisia kansoja olivat burjaattien lisäksi sojootit, joiden asuinalueella, silloisella Kiinan puolella olevalla alueella, myös Castrén vieraili (Castrén 1855, 291-322). Islamilla ja oli edellisten uskontojen lisäksi vaikutusta tunguusiin, kalmukien ja burjaattien keskuudessa.

Nationalismista kolonialismiin

Toiseus peilipintana

Nationalismi on hyvin usein nähty poliittisena ja aatteellisena muutoksena, jonka juuret on sijoitettu Keski-Euroopassa vaikuttaneeseen valtioteoriaa kehittäneeseen historianfilosofiseen virtaukseen. Suomessa kansallisen heräämisen ensimmäinen aalto koettiin 1830-luvulla. Lönnrot, Runeberg, Topelius ja Snellman loivat sanataiteellaan suomalaisen kansan, joka idealisoituna ja osin myyttisenäkin täytti paikkansa yhteiskunnan ja kulttuurielämän henkisenä sisältönä (Karkama 1989, 109-112, 145-157 ja 257-259; Lehtonen 1972, 229-235). Sisällön lisäksi Suomen kansalle tarvittiin sekä menneisyys että tulevaisuus. Tätä tehtävää varten perustettiin vuonna 1831 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Seuran työnä oli suomalaisten muinaisrunojen kerääminen sekä suomalaisen kirjallisuuden edistäminen ja julkaisu. Tämän lisäksi Suomessa vaikutti voimakkaasti Porthanin ajan valistusperintö, eivätkä romantiikan ajatukset saaneet niin voimakasta jalansijaa kuin mannaerialla (Karkama 1986, 93-107). Suomalaiset matkamiehet, erityisesti eri tieteenalojen palveluksessa toimineet tutkijat, tekivät kansalliselle itsetietoisuudelle kenties suurimman palveluksen toimittamalla ja julkaisemalla matkoiltaan joukoittain kirjoja sekä lehdissä julkaistuja kuvauksia vieraista kulttuureista. Tutkimusmatkat synnyttivät suomalaisen matkakirjallisuuden. Vaikutteensa matkakirjallisuus ammensi aikakauden kansallisista ja kansainvälisistä tieteellisistä virtauksista, politiikasta ja löytöretkistä.

Juha Janhunen on todennut kahden viime vuosisadan tieteen ja kulttuurin historiaan liittyneen seikan vaikuttaneen ratkaisevasti suomalaisen Siperian-tutkimukseen muotoutumiseen:

”Nämä kehityssuunnat olivat toisaalta historiallis-evoluutiivisen näkökulman läpimurto jokseenkin kaikilla tieteenaloilla, toisaalta nationalismin ja kansallisromantiikan nousu sekä yhteiskuntaelämässä että taiteissa ja tieteissä. Humanistisilla aloilla kehitys merkitsi Suomessa niin sanottujen kansallisten tieteiden, ennen kaikkea vertailevan suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen, arvostusta ja kukoistusta.” (Janhunen 1989: 142).

Janhunen asettaa suomalaisen Siperian-tutkimuksen osaksi laajempaa kokonaisuutta. Johtopäätöksissään hän korostaa nationalismin ja kielisukulaisuuden olleen syy, joka ohjasi suomalaiset tutkijat Siperiaan. Nationalismin merkitystä on kuitenkin usein ylikorostettu haettaessa selitystä tiedeyhteisön voimakkaalle kiinnostukselle Siperiasta (Esim. Korhonen 1989: 216; Saarinen 1984: 111-112; Haavio – Mannila 1992, 32). Kysymys ei ole niinkään siitä, etteikö nationalismilla ja kansallisten juurien etsimisellä olisi ollut merkitystä Siperiaan suuntautuneiden tutkimusmatkoihin. Ongelma on pikemminkin siinä, että nationalismi on nähty kielen, kulttuurin ja kansakäsitteen symbioosiksi, ottamatta huomioon sen kaksitahoista ja vähintäänkin vaikeasti määriteltävää luonnetta.

Eric Hobsbawn painottaa tutkimuksissaan nationalismin luonnetta kansalaisuskontona (civil religion), jonka syntyyn vaikuttaa tietoisuus erillisestä identiteetistä suhteessa ulkopuolisiin. Analysoimalla Euroopassa 1800-luvulla vaikuttanutta nationalismin esiinmarssia Hobsbawn toteaa kieltä tai etnistä kansalaisuutta tärkeämmäksi kansakunnan muovaajaksi yhteyden historiallisesti tunnustettuun kansaan, kulttuurieliitin olemassaolon ja kyvykkyyden valloituksiin (Hobsbawn 1994, 48-50). Antropologeista Geertz näyttää liikkuvan jokseenkin samoilla raiteilla Hobsbawnin kanssa. Hän luonnehtii uusien kansallisuuksien neljää perustehtävää seuraavasti: näiden täytyy järjestää itsensä valtiona, suhteensa muihin valtioihin sekä säännöttömiin yhteisöihin, joista kansallisuudet nousevat sekä viime kädessä kiinnittää huomionsa koko maailmaan. Käytännössä tilaa voidaan kuvata essentialismin ja epokalismin yhdistämisellä: tradition sekä nykyhetken ponnistuksien yhdistämisen tilana (Geertz 1973, 238-249).

Tom Nairn ja Ernst Gellner puolestaan kytkevät nationalismin synnyn varallisuuden epätasaiseen jakaantumiseen. Länsi-Euroopan valtioiden siirtyessä teolliseen tuotantoon erityisesti Itä- ja Keski-Euroopan köyhät kansat kanavoivat eriarvoisuuden nationalismiin (Nairn 1977, 177-180; Gellner 1964, 166). Mikäli tarkastelu ulotetaan koskemaan vain talouselämää, näyttävät Nairnin ja Gellnerin havainnot pitävät paikkansa. Maatalousvaltaisen Suomen yhteiskuntarakenteesta puuttui vahva porvariluokka. Talouden kehityksen vertailu on kuitenkin suhteellista. Risto Alapuro on huomauttanutkin, että Suomi erosi Nairnin ja Gellnerin kehittämästä mallista kolmella tavalla: Vaikka poliittinen valta lepäsi Pietarissa, Suomi oli emämaahansa Venäjään verrattuna kulttuurisesti ja taloudellisesti kehittyneempi. Lisäksi Suomi muodosti entuudestaan vahvan poliittis-

hallinnollisen kokonaisuuden jo ennen liittämistään Venäjään (Alapuro 1997, 18-19). Nationalismissa on yhtä hyvin kysymys kosmopolitismista, vaikka näennäisesti näitä suuntauksia on totuttu pitämään toistensa vastapareina. Tämä kosmopolitismi voi näyttäytyä nationalismin yhteydessä muokailaisuuden kokemuksena, josta suomalaisten tutkijoiden tuottamat etnografiset kuvaukset antavat vakuuttavan näytön (Kristeva 1992, 128-131 ja 135-164). Nationalismin kaksoisluonne sulkee sisäänsä ylikansallisia poliittisia virtauksia, kuten kolonialismia, jolloin kansallisvaltiosta saat-
taa tällöin kehittyä siirtomaavalta varsin pienin ponnistuksin. Tällä kaksoisluonteella on vaikutuksensa politiikan ohella joka tapauksessa kansallisen kulttuurin ja sen tuotteiden, tekstien muodostumiseen.

Suomen tieteellinen siirtoma

Hobsbawnin mainitsema kansakunnan kyky valloituksiin on unohdettu haettaessa selitystä Siperiaan suunnattujen tutkimusmatkojen suosioon. Siperiaan hakeutui viime vuosisadan vaihteessa myös venäläisiä, englantilaisia ja saksalaisia tiedemiehiä, seikkailijoita, evankelistoja ja sotilaita (Bawden 1985: 1-61). Suomalainen Siperian-tutkimus oli näin myös mitä suurimmassa määrin osa kansainvälistä liikehdintää. Kansallisten tieteiden oppihistorian kirjoitus on jättänyt huomioimatta, ettei suomalaisten tutkijoiden ponnistuksia ei aina voi selittää pelkästään kansallisten juurien rakentamisella. Suomalaisessa kulttuurissa on vallinnut kolonialistinen perinne, josta myös suomalaiset tutkijat saivat vaikutteita (Salminen 2003, 101, 168; Tallgren 1918, 86-87). Tämä on nähtävissä varsin selvästi nuorempien Siperian-tutkijoiden omiin motiiveihinsa ja työhönsä kohdistuvista havainnoista:

”Erikoisesti ovat M. A. Castrénin ajoilta asti monet tämän alueen kansat ja kulttuurit tulleet meikäläisten tiedemiesten kautta lähemmin tutkituiksi. Ja tähän on aivan luonnollista, kun ottaa huomioon kielellisen sukulaisuuden näiden alueiden uralilaisista alkuperää olevien lukuisten kansojen kanssa. Sitä paitsi me Pohjolan asukkaina omaamme parempia edellytyksiä tähän usein vaihalloiseen ja vaikeaan työhön kuin esim. Etelässä asuvat unkarilaiset, jotka hekin kielellisesti ovat samaa alkuperää. *Tämä laaja työmaa, joka ainakin paikoittain ennen maailmansodan aikoja oli muodostunut miltei suomalaisten siirtomaaksi tieteellisessä suhteessa*, on nyt noin kymmenisen vuotta – Norjan, Ruotsin ja Suomen Lappia lukuun ottamatta – ollut verrattain autiona. Tosin harvat venäläiset retkikunnat ovat viimeisinä kesinä liikkuneet noilla mailla, mutta tieteelliset tulokset eivät kaikesta päättäen ole olleet suuret.”²

Kenttätyötä ohjasivat siis muutkin motiivit kuin kansallisen itseymmärryksen kirkastaminen sekä juurien tai kielisukulaisten haeskelu Siperian lakeuksilta. Paikalla oltiin myös valloittamassa uusia seutuja ’majesteetille’.

2 SUS:n arkisto 2.58.11 Donnerin jäämistö, arktisesta kulttuurintutkimuksesta. Kursivointi Louheranta.

Olellainen ero brittiläisen ja venäläisen sekä suomalaisen valloitusmentaaliteitin välillä onkin välineissä; imperiumit valloittivat alusmaansa kiväärillä samalla kun pienemmän kansakunnan oli tyytyminen kynän voimaan.

Kysymystä omasta ja vieraasta sekä nationalismista ja kolonialismista voidaan jatkaa myös pitemmälle. Mikäli ajatellaan Siperiassa harjoitettua brittiläistä, saksalaista tai pohjoismaista tutkimustraditioita, vaikuttaa tilanne selkeältä. Brittiläisestä, saksalaisesta ja pohjoismaisesta tutkimusperinteestä tulevat tutkijat ovat toista kansallisuutta olevia ulkomaalaisia, jotka operoivat vieraan valtakunnan (Venäjä) nimissä olevalla periferisellä alueella (Siperia), maassa, jossa modernin valtion tuntomerkkejä pitää hallussaan yksi hegemonia-aseman itselleen ottanut kansallisuus (venäläiset). Mutta entä suomalaisten, unkarilaisten tai venäläisten harjoittama Siperian tutkimus? Voitaisiinko niitä tarkastella osana ulkomaisia antropologisia tutkimusperinteitä esittelevää kapitelia? Vieras ja oma näyttäivät tällöin hajoavan osiinsa. Suomalaisten ja unkarilaisten tutkijoiden löytämä kieli- ja heimoyhteys asetti Siperian erityisasemaan. Siperia oli suomalaisille 'oma' tutkimuskenttä paitsi eksternalistisen, Venäjän ja Suomen poliittis-valtiollisen yhteyden vuoksi, myös tieteen internalistisen eetoksen kannalta ajateltuna. Siperiassa tutkittiin sekä vierasta että omaa: historiallisesti mitattuna kieli- ja heimoyhteys oli osoitettavissa. Siperiassa liikuttiin 'isien mailla'; ongelma vain oli, että isien muisto ei juurikaan näkynyt Siperian arkipäivässä. Suomalaistutkijoiden runsaat valitukset venäläisyyden kaikkialle tunkevasta läsnäolosta voidaan nähdä myös pettymyksen ilmaisuina siitä, ettei Siperian kansojen arkipäivä sopinut suomalaisen tutkimuksen historiastaan rakentamaan kuvaan. Venäläinen – eli vieras todellisuus – iski useampaa kuin yhtä suomalaistutkijaa vasten kasvoja siperialaisessa arjessa. Unkarilaisilla oli suurempana ja rikkaampana valtiona lähempänä nykyhetkeä kunniallisempi ja rakentuneempi itseymmärrys selkensä takana. Tarve rakentaa nykyisyyttä ja tulevaisuutta oli pienempi kuin suomalaisilla.

Kysymys venäläisten Siperiaa kohtaa suuntaamasta tutkimuksesta sekoittaa tilannetta entisestään. Venäläisten tutkijoiden Siperiassa tekemä työ tapahtui 1900-luvun alun poliittisen ja valtiollisen tilanteen mukaisesti omassa maassa – ei vieraalla kentällä – siitä huolimatta, että Venäjä ei ollut yhden kansan alueellisesti muodostama valtakunta vaan kolonialistinen suurvalta. Yleisesti ottaen voidaan todeta, että venäläisten 'omaan' maa-hansa ulottama tutkimus oli ilmeeltään teknisempää ja maantieteellisempää kuin Suomesta käsin Venäjälle ja Siperiaan suunnattu tutkimus. Aatteellisuus ei muodostanut sidettä, jonka varaan tutkimuksen sisäinen eetos olisi voinut nojata. Kyse oli läsnä olevan ajan, 1900-luvun alun, poliittiseen tilanteeseen sidotusta ja sitä vahvistavasta tutkimuksesta. Esimerkkinä tästä voidaan venäläisten tutkijoiden rivistöstä nostaa esille antropologi ja uskontotieteilijä Sergei Širokogoroff, jota voidaan pitää historian merkittävimpänä Siperiaa ja sen kulttuureita tutkineena venäläisenä. Myöhemmin Kiinassa toiminut Širokogoroff kirjoitti ja julkaisi lukuisia tutkimuksia tunguuseista, kiinalaisista sekä šamanismista (Širokogoroff 1924a; Mironov – Širokogoroff 1924). Širokogoroff tunsikin myös fyysisen antropologian kysymykset ja teki aikalaistutkimukseen verrattuna perusteellisia mittauksia Kiinan pohjoisosien väestöstä (Širokogoroff 1923b; Širokogoroff 1924c).

On mielenkiintoista havaita, että Širokogoroff näyttää työskennelleen juuri samaisten teemojen parissa kuin Donner – valtavirran tutkijoista poiketen – uraauurtavalla tavalla. Toki eroavaisuuksiakin löytyy. Širokogoroff käsittelee kansallisuuskysymystä analyttisemmin kuin venäläisiä demonisoimaan pyrkinyt Donner. Alun perin vuonna 1931 julkaissamassaan kirjassa *Ethnological and linguistic aspects of the Ural-altaic hypothesis* Širokogoroff toteaa, että yksittäinen Siperian alkuperäiskansan jäsen voi kuulua samaan aikaan sekä alueelliseen ryhmään tai kansaan mutta olla myös kaksoisjäsenyyden haltijana laajemmassa kansakunnassa (Širokogoroff 1970, 18). Kansan (nation) käsittäminen altaassa merkityksessä tekee väkivaltaa historian prosessille, joka on jatkuvassa liikkeessä. Yksittäisten ryhmien tai pienten kansojen kohtaloon vaikuttavat paitsi ulkoiset tekijät, myös kansanryhmän sisäiset tekijät (interethnic pressure). Mitä lyhyemmällä periodilla muutokset ilmaantuvat, sitä suuremmaksi kansanryhmän sisäinen paine kasvaa. Yhdistävät ja hajottavat tekijät, joita Širokogoroff nimittää sentrifugaliseksi ja sentripedaliseksi liikkeiksi, määrittävät lopulta kansanryhmien kohtalon. Kolonia voi hajota yksittäisiksi kansoiksi ja päinvastoin. Tutkijalla on velvollisuus säilyttää tarkkuutensa ja riippumattomuutensa havaintojensa kirjaamisessa, sillä artikulaatiolla saatava on suurempi vaikutus prosessin kulkuun, kuin edeltä käsin on arvioitavissa. (Širokogoroff 1970, 11-26).

Širokogoroff sovelsi kuvaamaansa prosessia kielen tutkimukseen mutta totesi ilmiön tulevan esille myös kaikilla kulttuurin tutkimuksen alueilla. Širokogoroffin hahmottelemasta näkökulmasta käsin esimerkki urallilais-altalaisesta hypoteesista osoittaa kysymyksen lainasanoista, kielen alkuperäisestä muodosta, kansojen henkisten ominaisuuksien omistusoikeudesta määrättyllä tavalla absurdiksi. Tutkimuksen omistusoikeuksien ja valtarakenteiden tuominen tutkimuskentälle on paaluttamista marskimaalle; viimeistään seuraavana vuonna rajapaalut löytyvät muualta kuin alkuperäiseltä paikalta. Hyvä tutkimus on samalla myös tutkimusta määrittävien lainalaisuuksien hallitsemista (Širokogoroff 1970, 85-94). Širokogoroffin voidaan syystä sanoa kulkeneen vuosikymmeniä aikaansa edellä paitsi faktojen myös tutkimuksen itsearvioinnin hallinnassaan. Ei liene ihme, että hänen tutkimuksensa lähdeviitteistä löytyy viittauksia Saussuren, Turnerin, Ramstedtin, Castrénin ja Donnerin tutkimuksesta. Hypoteesin propositioiksi tarvitaan oletukset yhteisten esi-isien kautta rakentuvasta geneettisestä yhteydestä, antropologisen tutkimuksen kohteena olevat perinteenkantajat, alue, joka jollakin tavoin on tunnettu – tässä yhteydessä Širokogoroff nostaa esille Donnerin työn – sekä oletus sukulaisuudesta (Širokogoroff 1970, 92).

Širokogoroffin aloittamaa keskustelua siitä, kuka oikeastaan omistaa Siperiassa tehdyn etnografisen työn, on oikeastaan ryhdytty käymään vasta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. *Sibirica*-julkaisusarjassa on pohdittu tätä kysymystä perspektiivistä, jossa Neuvostovalan 70 vuodeksi sulkema kenttä avautui kansainväliselle tutkimukselle. Siperian tutkimuskentän uudelleen kansainvälistäminen ei kuitenkaan ole ainoastaan 1900-luvun loppupuolen kysymys. Vaikka kysymys siperialaisen etnografian omistusoikeudesta onkin absurdi, se kuitenkin määrittää tutkimuksen valtarakenteita historian legitimaationäkökulmasta käsin. Venäläisillä tutkijoilla on kuitenkin ollut osansa aluetutkimuksen muuttumisessa kansojen tutkimukseksi.

si. Širokogoroffin ja Vladimir Bogorasin jälkeen neuvostotutkimus omak-sui etnogeneettisen tutkimuksen muotoja, jotka ovat johdettavissa juuri 1900-luvun alkuvuosikymmenien tutkimustraditioista johtuviksi (Gray – Vakhtin – Schweitzer 2003, 194- 206).

Pietarin tiedeakatemia rahoittama tutkimus

Pietari I Suuren mahtikäskyllä vuonna 1724 perustettu Pietarin tiedeakatemia loi puitteet tieteiden harjoittamiselle Venäjällä. Tieteen harjoittaminen oli kuitenkin vielä pitkään lapsenkengissä. Aluksi kaikki tiedeakatemia jäsenet kutsuttiin ulkomailta, sillä maassa ei toiminut yliopistoja. Tieteelliseen tutki-mukseen sijoitettiin varoja erityisesti 1700-luvulla, jolloin Venäjä eli voi-makkaan kehityksen aikaa. Sysäyksen kehitykselle antoi nousukausi, jonka aikana Venäjällä pyrittiin kartoittamaan laajan valtakunnan eri alueita ja osia talouspoliittisen tarkoitusten vuoksi. Kysymys ei siis ensisijaisesti ollut tie-teen suosimisesta sen itsensä vuoksi. Myös valtakunnan sisällä käytiin tie-de-ja valtapoliittista uusjakoa. Moskovan asema vahvistui yliopistolaitoksen sisällä ja painopiste siirtyi – ainakin osittain – Pietarin ulkopuolelle (Сaxaров & Новосельцев 1999, 36-41). Saksalaiset, englantilaiset ja ranskalaiset vai-kutteet näkyivät venäläisessä tieteessä. Erityisesti Göttingenin yliopistolla ja sen piirissä syntyneillä virtauksilla oli merkittävä vaikutus venäläisen yliopis-ton ja tieteen kehitykseen: saksalainen filosofi Gottfried Leibniz ideoi kielen-tutkimushankkeen ja pyrki vakuuttamaan Pietari Suuren tätä tarkoitusta var-ten järjestettyjen tutkimusmatkojen välttämättömyydestä (Сaxaров & Новосельцев 1999, 284-299; Korhonen 1989, 219). Toimilla oli ratkaiseva merkitys Venäjän eri osiin suunnattujen tutkimusmatkojen järjestämiselle. Vuonna 1845 perustettu Venäjän Maantieteellinen Seura antoi oman panok-sensa tälle tutkimustyölle; erityisesti seuran kansatieteellisen osaston vuonna 1849 laatima ohjeisto takasi etnografisen materiaalin monipuolisen keruutyön (Vuorela 1977, 16-17, Lehtonen 1972, 196). Kaikkiaan Pietarin tiedeakate-mian järjestämät tutkimusmatkat olivat monipuolisia, ja niiden laajalaaisuudesta muodostui toimintamalli myös suomalaisille tutkijoille.

Autonomian ajan suomalaisen Siperian-tutkimuksen kättilöinä toimi vuoteen 1883 asti pääosin Pietarin Keisarillinen tiedeakatemia (Saarinen 1984:93). Venäläinen valtiomies ja tiedemesenaatti kreivi Nikolaj P. Rum-jancev etsi Raskin kanssa laajoihin Itä-Venäjää koskeviin tutkimushank-keisiinsa aikaan saavia tutkimusmatkailijoita. Näiden intressien täyttäjäksi kutsuttiin Pietariin vuonna 1820 A. J. Sjögren, josta tuli vuosiksi Suomen Siperian-tutkimuksen kummisetä (Aalto 1971, 28-30; Branch 1973, 29-32; Itkonen 1962, 22). Pietarissa Sjögren vietti vuodet 1820 – 1824, jona aika-na hän hankki rahoituksen Karjalaan ja Lappiin suuntautuneille tutkimus-matkoilleen. Rumjancevin ja paroni Robert Rehbinderin avustuksella ja myötävaikutuksella Sjögren saattoi aloittaa matkansa keväällä 1924 (Branch 1973, 40-49). Karjalassa Sjögrenin tavoite oli ottaa selvää alueella elävistä tsuudeista, jotka myöhemmin paljastuivat vepsäläisiksi. Sjögrenin tutkimustyön myötä vepsäläiset voitiin ensimmäistä kertaa nostaa etnogra-fisen tarkastelun kohteeksi paitsi kielsensä myös historiansa puolesta. Sjögrenin tutkimusote nojasi kahteen peruspilariin: kansan kielitieteellisen ja historiallisen menneisyyden selvittämiseen (Branch 1973, 92). Elokuussa 1825 Sjögren suuntasi matkansa Karjalasta kohti Lappia Suomen itärajaa

pitkin. Matkan oli tarkoitus päättyä Varangerin vuonon rantaan, mutta olosuhteiden vuoksi Sjögren palasi takaisin Karjalaan Kuolan niemimaan kautta. Sjögrenin tutkimukset saivat kritiikkiä toiselta saman alueen tutkijalta Jakob Fellmannilta. Kritiikistä huolimatta Sjögren päätyi julkaisemaan tutkimustensa tulokset vuonna 1828 kirjassaan *Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark*. Sjögrenin teosta voidaan kuitenkin pitää yhtenä ensimmäisistä systemaattisista tutkimuksista suomalais-ugrilaisen kielitieteen alalla. Tämän lisäksi Sjögren kykeni tutkimuksellaan vakuuttamaan Pietarin rahoittajatahot suomalais-ugrilaisten kansojen tutkimuksen tärkeydestä (Branch 1973, 110-113, 117). Sjögrenin suunnitelmassa oli laajentaa tutkimuksiaan Arkangelin alueen samojedien keskuuteen, mutta hän joutui luopumaan suunnitelmistaan vakavien, lähes kuolemaan johtaneiden vatsavaivojensa vuoksi.

Sjögrenin tutkimusmatkat ja hänen osoittamansa pätevyys tekivät kuitenkin vaikutuksen Pietarin tiedeyhteisöön, ja saamallaan mandaatilla hän rekrytoi ja varusti Castrénin suorittamaan kuuluisan tutkimusmatkansa. Sjögren tuki ja rohkaisi häntä koko retken ajan vilkkaalla kirjeenvaihdolla (Sjögren 1955, 218, 231-234; Joki 1988: 84). Sjögrenin roolia ja hänen suomalaiselle Siperian-tutkimukselle jättämäänsä perintöä on nykyimittapuulla mahdollista arvioida. Aikana, jolloin tutkimusresurssien saamista olisi voinut verrata kahteen peräkkäiseen lottovoittoon, Sjögren onnistui vakuuttamaan emämaan epäluuloiset tieteelliset ja poliittiset piirit ”tsuudien” eli Venäjän suomalaiskansojen tutkimuksen välttämättömyydestä. Taitamattomamman organisaattorin käsissä lopputulos olisi voinut olla peräti toisenlainen. Hankkeen riskialttiudesta kertokoon Castrénin itsensä tallettama lausahdus, jossa hän muistelee Pietarissa viettämiään päiviä juuri ennen Siperian-matkansa alkua. Eräs ministeriöön kuuluva henkilö tervehti Castrénia sanoen: ”Olkaa varuillanne. Teidän nimenne on eräässä saksalaisessa sanomalehdessä. Te olette Lönnrotin kanssa erään suomalaisen puoleen johdossa, joka vastustaa venäläistä politiikkaa.” (Estlander 1929:138). A. J. Sjögrenin piti päiväkirjaa poikavuosiastaan lähtien ja ajatteli ilmeisesti julkaista muistelmansa kirjana. *Tutkijan tieni* julkaistiin hänen toimittamansa tekstin pojalta mutta vasta sata vuotta hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1955. Sjögren kuvaa tässä teoksessa mielenkiintoisella tavalla, rehellisen suomalaisen silmin Pietarin tiedeakatemian kiemuroita ja juonitteluja sekä tutkimusmatkojensa ponnisteluja.

Sjögrenin ja Pietarin tiedeakatemian avustuksella Castrén kohosi kohti aikansa suomalaisen ja kansainvälisen sibirologisen tutkimuksen huippua. Castrén saavutti lyhyeksi jääneen elämänsä aikana hämmästyttävän monia tavoitteita. Hän teki uraauurtavaa työtä paitsi kielentutkimuksen myös folkloristiikan, uskontotieteen, etnografian ja historian alalla (Vuorela 1977: 20-21). Vuosien 1838 – 1849 välisenä aikana Castrén teki neljä tutkimusmatkaa, joista kaksi viimeisintä suuntautuivat Uralin yli Aasian puolelle. Lokakuun lopulla 1843 Castrén saapui Obdorskin kirkonkylään tutkiakseen ostjakkien ja samojedien kieltä ja kulttuuria, mutta pian hänen heikkenevä terveytensä pakotti hänet palaamaan takaisin Suomeen. Berezovin kaupungin lääkäri totesi hänen sairastavan tuberkuloosia, josta hän masentuneena kirjoitti Sjögrenille seuraavasti: ”Hauta on se päämäärä, jonka mukaan minun on tästä lähtien suunnitelmani laadittava.” (Joki 1988: 83). Kotimaassa Castrénin kunto koheni kuitenkin nopeasti, ja vuonna 1845 hän suuntasi

matkansa yhdessä Johan Bergstadin kanssa kohti Kazania (Estlander 1929: 148).

Castrénin tiedeakatemiasta saamien ohjeiden mukaisesti hänen päätehtäväkseen oli määrätty kaikkien Siperiassa asuvien samojedien kartoittaminen sekä eri heimojen profilointi (Castrén 1855, 447-458; Joki 1988: 86). Koska Siperian asutus oli keskittynyt paljolti jokirantojen läheisyyteen, muodostui Castrénin keskeiseksi tutkimusalueeksi Jenisei- ja Objokien välinen maasto runsaine sivujokineen. Täällä hän tapasi muun muassa tunguuseja ja ostjakkisamojedeja. Bergstadin heikkenevä terveys pakotti hänet keskeyttämään matkansa, ja pohjoisesta Castrén jatkoi yksin kohti eteläisempiä alueita. Sajan- ja Altaivuoriston alueella Castrén tutki paikallisten samojedien, kamassien ja kottien kieltä (Korhonen 1989: 232-233). Mongolian rajan saavutettuaan hän totesi työurakkansa olevan lopussa. Loppusuoralla oli myös Castrénin kunto; tuberkuloosin lisäksi häntä vaivasivat punatauti ja keripukki. Pietariin hän palasi alkuvuodesta 1949. Suomessa hänet nimitettiin vuonna 1852 Helsingin yliopistoon suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virkaan, jossa hän toimi kuolemaansa saakka. Elämänsä viimeisen kolmen vuoden aikana Castrén ehti aloittaa keräämänsä materiaalin toimittamisen, mutta hänen varhainen kuolemansa jätti tämän työn paljolti muiden harteille.

Belver C. Griffithin ja Nicolas C. Mullinsin tiedeyhteisön rakennetta ja tieteellisen tiedon leviämistä selvittävässä tutkimuksessa erotettiin toisistaan intellektuaalisen ja organisatorisen johtajan roolit. Intellektuaalinen johtaja luo tieteelliselle työlle käsitteellisen pohjan sekä antaa tutkimuksesta ja teoriasta julkisia lausuntoja. Organisatorinen johtaja puolestaan huolehtii tutkimukseen liittyvistä aineellisista edellytyksistä: ajanvarauksista, voimavaroista sekä tilaisuuksista kommunikoida tutkimuksen ideoista ja tuloksista (Griffith – Mullins 1972, 961). Griffithin ja Mullinsin jaottelu vastaa pitkälti Pietarin tiedeakatemiaa kautta tehtyä suomalaista tutkimusta, jossa organisatorinen johtajuus henkilöityy A. J. Sjögreniin ja intellektuaalinen puolestaan Castréniin. Mikäli Sjögreniä nimitetään suomalaisen Siperian-tutkimuksen kättilöksi, on Castrén epäilemättä Siperia-tutkimuksen esikoinen. Pietari ja sen tiedeakatemia säilyi pitkään vielä varsinaisten tutkimushankkeiden päätyttyä suomalaisten tutkijoiden etappina kohti Siperiaa. Osittain tämä selittyy tsaristisen Venäjän kankeasta hallintorakenteesta: matkaaminen Siperiassa ei yksinkertaisesti ollut mahdollista ilman mittavaa suositusten ja lupien kokoelmaa. Toisaalta tiedeakatemia tarjoamat lukuisat kontaktit saksalaisiin ja venäläisiin tutkijoihin pitivät suomalaiset tutkijat ajan hermolla tieteellisessä keskustelussa.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimushankkeet

Suomalaisen tieteen kentässä niin kuin omaa identiteettiään etsivässä suurruhtinaskunnassa oli 1880-luvun alkupuolella selkeä tarve luoda sekä tehdä tunnetuksi suomalaista tutkimusta ja erottaa Venäjän epävarmasta ja poliittiselle ilmapiirille herkstä tiedepoliitiikasta. Päämäärän toteutumiseksi päätettiin vuonna 1883 perustaa tätä tehtävää varten Suomalais-Ugrilainen Seura. Aiempi tutkimus oli ollut Pietarin Keisarillisen tiedeakatemiaa kustantamaa ja näin tulokset sekä kunnia lankesivat hankkeen rahoittajalle. Varat Seurassa tehtävän tutkimustyön rahoittamiselle hankittiin rekrytoi-

malla seuralle perustajajäseniä niin Suomesta kuin ulkomailta. Perustavassa kokouksessa 15. marraskuuta 1883 perustajajäseniksi oli kirjoittautunut 138 henkilöä; ulkomaisten jäsenien lisäksi joukkoon liittyivät kuuluisat suomalaiset kulttuurivaikuttajat Lönnrot, Uno Cygnaeus ja Topelius. Seuran ulkomainen jäsenrekrytointi ja seuran aikakauskirjan ja muun julkaisumateriaalin toimittaminen saksan ja ranskan kielellä takasi myös suuren kansainvälisen huomion seuran harjoittamalle tutkimukselle (Suhonen & Korhonen & Virtaranta 1983, 11-13). Seuran toimintaan kuului olennaisena osana suunnitelmallinen tutkimusmatkailu Itä-Venäjälle sekä Aasiaan. Seuran tarkoituksena oli vaalia sitä tieteellistä tutkimusta, jonka Castrén oli muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin aloittanut (Numminen 1993: 4-5; Saarinen 1984: 92-94; Korhonen 1989: 247-248, 268-269). Suomalais-Ugrilaisen Seuran perustustyön ja organisoinnin primus motorina toimi Otto Donner. Seuran toimintaan kuului olennaisena osana suunnitelmallinen tutkimusmatkailu Itä-Venäjälle sekä Aasiaan. Donner itse toimi näiden hankkeiden innoittajana sekä mesenaattina, aina kuolemaansa 1909 saakka.

Seuran ja erityisesti Otto Donnerin johdolla seuralle luotiin systemaattinen tutkimusohjelma, jonka pohjalta 41 tutkimusmatkailijaa vuosina 1884 – 1914 suunnisti kentälle. Seuran kenttätöharjoittelusta tuli vähitellen käytäntö, ja nuoret tutkijat suuntasivat kohti itää kokoamaan kieli- tai kansatieteellisiä kokoelmiaan. Seuran yksityisiltä mesenaateilta saamat rahalahjoitukset koituivat myös Siperian-tutkimuksen hyväksi. Castrénin aloittaman samojeditutkimuksen jatkamiseksi seura oli perustanut erityisen rahaston englantilaisen John Abercrombyn vuonna 1893 tekemästä 100£ lahjoituksesta ja sille kasvaneesta korosta.³ Ostjakkien ja vogulien pariin suunnatun tutkimusmatkan syntysanat lausui Setälä helmikuussa 1897. Jo seuraavana vuonna Sirelius ja Karjalainen raportoivat Uralvuoriston takaa seuralle kentällä tekemistään tutkimuksista.

Suurin osa seuran lähettämistä tutkimusmatkailijoista oli koulutukseltaan kielentutkijoita, jotka töidensä ohessa kiinnostivat huomiota kansa-, uskonto- ja yhteiskuntatieteellisiin seikkoihin. Retkien päämäärä oli kieli- ja kulttuuritieteellisen aineiston kerääminen. Aineisto koostui sanastoista, kieliopillisesta materiaalista ja teksteistä. Tekstitallenteet olivat sisällöltään runoja, lauluja, satuja, rukouksia, arvoituksia ja kuvauksia juhlista sekä kansan jokapäiväisestä elämästä. Valtaosa kielentutkijoista oli saanut nuorgrammaattisen tutkimussuunnan mukaista koulutusta (Suhonen & Korhonen & Virtaranta 1983, 57-59). Näiden, hieman ennen Donneria tutkimusmatkoja tehneiden fennougristien peruskoulutus rakentui, paljolti ajan humanistien tapaan, saksalaiseen tutkimukseen, mikä johti ajan englantilaisen ja amerikkalaisen tutkimuksen laiminlyömiseen. Paasonen, Karjalainen ja monet muut tuon ajan tutkijat olivat suunnanneet tutkimusharrastuksensa myös uskontoon ja henkiseen kulttuuriin, mutta he olivat kuitenkin ensisijaisesti filologeja ja vasta toissijaisesti etnografeja, kulttuurintutkijoita tai uskontotieteilijöitä.

Castrénin ja Ahlqvistin voidaan sanoa muodostaneen suomalaisten Siperian-tutkijoiden ensimmäisen ja toisen sukupolven, mikäli lukuun ei lasketa mukaan luonnontieteiden puolella vaikuttanutta Laxmania. Sekä Castrén että Ahlqvist pitivät matkoiltaan päiväkirjaa, joka myöhemmin toimitettiin painettuna teoksena. Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähetit

---

3 SUS:n vuosikertomus 1910 liite.

muodostavat Siperian-tutkijoiden kolmannen ja neljännen sukupolven. Heistä Karjalainen, Granö, Lehtisalo, Donner ja Pälsi viettivät Siperian tutkimuskentällä vuosia. He kaikki muokkasivat päiväkirjojaan, kirjeitään ja havaintojaan yhtenäisiksi matkakuvauksiksi, jotka julkaistiin, Karjalaisen kirjeitä lukuun ottamatta, vielä heidän elinaikanaan. Seuran lähettien tuottamissa teksteissä näkyy vahvasti kunkin tutkijan persoonallinen kädenjälki. Kuvauskohteiden valikoituminen ja arvottaminen kertovat kustakin tutkijasta varsin paljon. Näyttää siltä, että vahvin todistus tutkimuskentän, Siperian, olemassaolosta onkin sieltä kirjoitettu etnografia. Etnografiaa ja antropologiaa Siperian kansoista on paikoitellen kirjoitettu johanneslaisen logos-tradition hengessä: tutkijan luova sana saa kentän ja kulttuurit olemaan olemassa. Tämän vuoksi Siperian tutkijoiden tuottamiin etnografiisiin teksteihin syytä luoda lyhyt katsaus.

Tutkijat ja tekstit

Etnografinen kirjoittaminen

Realistinen etnografinen tyyli

John Van Maanen on kirjassaan *Tales of the Field* (1988) tarkastellut erilaisia etnografisen kirjoittamisen muotoja. Hän on rakentanut tyypittelynsä antropologien käyttämien kirjallisten tyylien, kenttätöiden ja kirjoittamisen sekä kirjoittavan subjektin ja yleisön väliselle suhteelle. Tältä pohjalta hän erottaa toisistaan realistisen, konfessionalistisen ja impressionistisen etnografian. Tämän lisäksi hän tarkastelee erilaisia etnografiaan punottuja kenttäkertomuksia, joita hän nimeää neljä erilaista: kriittiset (*Critical Tales*), formaalit (*Formal Tales*), kaunokirjalliset (*Literary Tales*) ja yhdessä tuotetut tarinat (*Jointly Told Tales*).

Realistisen etnografisen tyylin tuntomerkkeinä Van Maanen pitää kiihkotonta, kolmannessa persoonassa tapahtuvaa kerrontaa. Paras realistisen kertomuksen tunnusmerkki on kuitenkin kirjoittajan äänen lähes täydellinen puuttuminen useimmista valmiin tekstin segmenteistä. Vain tutkittavan kulttuurin jäsenet toimivat tai puhuvat. Lukija jätetään hyväuskoisen olettamuksen varaan; kenttätöntekijän osallistuvan havainnoinnin oletetaan vakuuttavan lukijat tutkijan havainnoista ja niiden paikkansapitävyydestä. Tyypillisiä ilmaisuja ovat ”X teki sitä tai tätä”, ei ”Näin X: n tekevän sitä tai tätä.” Kirjoittajan realistinen tyyli nielaisee tässä mielessä kenttätöntekijän.

Kirjoittamisen dokumentoituva tyyli kerää huomioita kulttuurin eri alalajeista, esimerkiksi perhe- ja työelämästä, sukulaisuussuhteista ja vuorovaiikutussuhteista. Kuvaukseen valikoituvien yksityiskohtien sijoittelu ei kuitenkaan ole sattumanvaraista, vaan niiden tehtävä on alleviivata ja demonstroida kulloistakin kenttätutkijan tärkeänä pitämää huomiota. Havainnot fokusoituvat usein jokapäiväiseen elämään siten, että kirjoittaja pyrkii rakentamaan lukijalle mielikuvan kustakin tutkittavan kulttuurin tyypillisestä jäsenestä ja piirteestä. Realistisen etnografian kirjoittajan tehtävä on asettaa havainnot kontekstiin ja tarjota lukijalle selitys tapahtumista. Tämä yhdessä kirjoittamiseen omaksutun neutraalin asenteen kanssa erottaa tutkijan lehtimiehistä, lähetyssaarnaajista tai hallintovirkamiehistä ja on osaltaan

legitimoimassa tuotettua etnografiaa. Legitimaatiota etnografiseen tekstiin voidaan hakea myös turvautumalla oppialan kannalta keskeiseen teoreettiseen ongelmaan tai sopivaan intellektuaaliseen traditioon, esimerkiksi marxilaiseen, freudilaiseen tai weberiläiseen ajatteluun. Kenttämateriaali jaotellaan tällöin sopiviin funktionaalisiin, symbolisiin tai analyttisiin elementteihin. Kenttätöntekijästä ja kirjoittajasta tulee tällöin nöyrä kääpiö, joka istuu jättiläisen harteilla (Van Maanen 1988, 45-51, 52).

Realistisessa etnografiassa tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden ääni pyritään tekemään kuuluvaksi etnometodologian avulla. Tyypillisesti tämä voi olla informantin kertoman tarinan tai myytin kääntämistä niin, että etnografiaan merkitty kertomusta pidetään ekvivalenttina kenttämateriaalin kirjoittajan havainnon kanssa – jonka itse asiassa on merkinnyt muistiin kirjoittajan kynä. Etnografian kirjoittajalla on siis viime kädessä tulkitseva omnipotentssi tutkimaansa ryhmään nähden: viime kädessä kirjoittaja päättää, kuvaileeko vai luoko hän kuvailemansa kohteen. Van Maanen toteaa lakonisesti, että edellä kuvaillun Jumalan kaltaisen position huomioiden ”multivokaalisuus, itsereflektio ja epäily eivät todellakaan ole realistisen etnografian keskeisiä huolia” (Van Maanen 1988, 51-52). Nykyisin etnografinen realismi korostuu erityisesti lyhyessä monografioissa ja artikkelityypissä kirjoittamisessa. Tilankäyttöön vedoten voidaan tällöin yleensä sivuttaa kysymys kenttätöyöperiodin lyhytkestoisuudesta, kuvauksen suhteellisesta ohuudesta sekä tulkinnallisesta kaikkivoipuudesta. Metodologinen pohdinta sijoitetaan realistisessa etnografiassa – yleensä kappaleen *Metodit* alle – erilleen etnografisen materiaalin kuvauksesta. Kenttätöyjakso pidetään usein myös erillään tutkimusmaailmasta ja siihen läheisesti liittyvistä ilmiöistä. Näin korostetaan kenttätöntekijän nöyryä ja kansanomaista näkökulmaa. Esimerkkeinä realistisista etnografioista Van Maanen mainitsee Malinowskin *Argonauts of the Western Pacific* (1922), E. E. Evans-Pritchardin *The Nuer* (1940) ja Raymond Firthin *We, the Tikopia* (1936) -teokset.

Konfessionaalinen etnografinen tyyli

Konfessionaalista eli tunnustuksellista etnografiaa voidaan monessa eri kohdassa pitää realistisen etnografian vastakohtana. Konfessionaalista etnografiaa keskeisesti tyypittelevänä piirre on kirjoittajaan itseensä syventynyt ja hänen omaa persoonallista kokemusmaailmaa painottava tyyli. Tyylin valinta on usein vastausta jonkin todellisen tapahtuman, mahdollisesti tutkimuskentällä koetun, aiheuttamaan hämilliseen, noloon tai kiusalliseen tunteeseen. Konfessionaalinen kirjoitustyyli pyrkii demystifioimaan kenttätöyön tai osallistuvaa havainnointia purkamalla näyttämään, miten ja millä tekniikalla kenttätöykokemuksia todellisuudessa tehdään. Kenttätöyöntekijä näkee tällöin oman asemansa avuttomuuden suhteessa työhönsä. Metodologinen järkkäminen, auki jäävä loppu tai tutkijan hyväuskoisten olettamusten esittelemineen johtaa pitemmälle kuin henkilökohtaiseen dokumentin tarkasteluun. Aiemman kenttätöytävän ja sosiaalitytieteiden epistemologiset ongelmat nousevat konfessionaalisisessa etnografiassa keskeiseen asemaan. Kenttätöyöntekijän näkökulman esillä pitäminen sekä sen esittäminen samanlaisiksi tutkittavien henkilöiden näkökulman kanssa on tyypillistä konfessionaalisille representaatioille. Kertomuksessa vaihtelevat

vuoron perään shokit ja yllätykset; suunnittelemattomat sattumat julistavat kenttätöön olevan onnen kauppa. On hyvää tuuria, että kirjoittaja on oikeassa paikassa oikeaan aikaan. Äärimmilleen vietynä kirjoittaja saattaa korostaa omaa kenttätutkijan haluttomuuttaan esittäen tilanteen ”He-panivat-minut-tekemään-sen” -muotoisena. Olennaista on kuitenkin osoittaa, että kenttätutkija on oikeaa ainesta, epätäydellisyydestään huolimatta kykenevä tavoittamaan tutkittavien ihmisten näkökulman (Van Maanen 1988, 73-79).

Konfessionaalisisessa etnografiassa kirjoittaja on aina käsivarren mitan päässä kenttätutkijasta. Verrattuna realistiseen tyylilajiin kirjoittajakenttätutkija on selkeästi personoitu. ”Näin X: n tekevän sitä tai tätä.” -tyyppiset ilmaisut alleviivaavat kirjoittajan omaa osuutta tai kokemusta tapahtumahetkellä. Kysymyksessä onkin tietystä mielessä kenttätutkijan odysseyä, kysymys siitä, kuinka kenttätutkijan oma elämä saadaan järjestykseen vieraalla maalla natiivien parissa. Keskeistä on saada lukija vakuuttuneeksi kenttätutkijan inhimillisistä ominaisuuksista. Kuvauksessa painotetaan tällöin ”henkilökohtaisiin ennakkoluuloihin, luonteenomaisiin rakennevikoihin tai huonoihin tapoihin, jotka omalla tavallaan rakentavat kirjoittaja-kenttätutkijan ironisen omakuvan, johon lukija voi luontevasti identifioitua” (Van Maanen 1988, 75). Kirjoittajakenttätutkija esitetään yksinkertaisen oppilaan, nöyrän lapsen, oppimattoman vasta-alkajan asemassa tai vaihtoehtoisesti paikalle ajautuneena synnynnäisten tekstien tulkitusajana tai välittäjänä. Etnografi on konfessionaalisten kertomuksen näkyvä toimija: toisinaan pilaileva ja kujeileva *trickster*- toisinaan taas yhdistävä ja korjaava *fixer*-hahmo. Keskeistä kertomukselle on kuitenkin säilyttää luonnollisuus. Kenttätutkija on täsmälleen yhtä hyvä tai huono kuin kohtaamansa informantti. Inhimillisyyteen kuuluu, että kirjoittaja voi myös osoittaa pitävänsä toisesta ihmisestä enemmän kuin toisesta. Tärkeä avainhenkilö kuvataan ”keskeiseksi, kunnioitetuksi tai senioriksi”, kun taas kenttätutkijan kannalta marginaalinen ihminen leimataan ”ikäväksi, epämiellyttäväksi tai harmilliseksi” (Van Maanen 1988, 81). Konfessionaalinen etnografia ei useimmiten ole kirjoittajan ensimmäinen työ. Useimmiten hän on kirjoittanut aikaisemman tuotantonsa realistisen tradition mukaisesti. Tällöin kirjoittamisen motiivina voi olla erottuminen vallitsevasta ortodoksisesta kenttätutkijavasta sekä haluttomuus olla vahvistamassa sen tieteellistä perustaa. Toisaalta kysymys voi myös olla kenttätutkimuksen tieteellisen validiteetin palauttamisesta ja kuvauksen elävöittämisestä. Olipa päämäärä kumpi hyvänsä, lukijalle esitetty matka suuntautuu paitsi vieraaseen kulttuuriin myös eritoten kirjoittajan persoonaan (Van Maanen 1988, 91-93).

Impressionistinen etnografinen tyyli

Impressionistinen etnografinen tyylilaji viittaa nimensä mukaisesti impressionistiseen taidesuuntaukseen, jossa taiteilija pyrkii kuvaa, ääntä tai tekstiä käyttämällä välittämään katsojalle, kuulijalle tai lukijalle tekijän oman väkutelmansa esitettävänä olevasta kohteesta. Impressionistinen kertomus yrittää tavoittaa hetken, vangita sen ja päälle päätteeksi hätkähdyttää yleisöään – ei kuitenkaan lumoavalla kuvalla vaan iskevällä tarinalla. Impressionistisen kertomuksen materiaalia ovat metaforat, sanakäänneet, kuvailu ja erityisesti laaja-alainen kenttätutkijakokemuksien muistelu kerrottuna ja

kuvailtuna ensimmäisessä persoonassa. Muistelu on toisinaan kerrottu preesensissä, jotta kuulija voisi paremmin kuvitella olevansa mukana kertomuksen tapahtumapaikalla. Reflektioivat ja meditoivat teemat kehittävät tarinaa eteenpäin, ja ne kehrätään yhteen lukuisten kenttäyöntekijän kautta määrittäneiden tapahtumien kanssa. ”Impressionistisen kertomuksen epistemologinen tavoite on letittää tietäjä tiedettyyn” (Van Maanen 1988, 102). Impressionistisen tarinan tekee kertomisen arvoiseksi – realistisesta tarinasta poiketen – tapahtumien uniikkisuus, dramaattisuus ja epätavallisuus. Kertomuksen muoto on siis kentätapahtumien dramaattinen mieleen palauttaminen. Kirjoittajan ideana on ’piirtää’ yleisölle tarina tuntemattomasta maailmasta ja sallia, niin pitkälle kun se vain on mahdollista, nähdä ja kuulla se, mitä kenttätutkija näkee tai kuulee. Tarina voidaan varustaa joko kommentaarimaisilla selityksillä tai esittää se vain pelkistetyssä muodossaan.

Impressionistinen kertomus luottaa jännitteeseen: yleisö tietää, mikä on kertomusta, mikä taas osa kenttäyöntekijän häivähdysmäistä muistelua. Kirjoittaja käyttää valituksia, nurinoita ja liikasanoina elävöittämään ja tekemään tapahtumista intensiivisiä. ”Lukijaa pyydetään elämään kertomus läpi, ei tulkitsemaan tai analysoimaan sitä.” (Van Maanen 1988, 103). Valittu tyyli johtaa toisaalta fragmentaariseen tietoon. Kuulijalla ei ole metodologista valmiutta arvioida tai ennakoida tapahtumien kulkua. Hän on viime kädessä sen epäsäännönmukaisuuden armoilla, jolla kirjoittaja on päättänyt kertomuksensa koristaa. Kertomuksen alussa merkittäväksi esitelty henkilö voi muuttua arvottomaksi ja päinvastoin. Kenttäyöntekijä ei myöskään ole yhdenkään kertomuksessa esiintyvälle omalle kувalleen. Hän ilmaisee moraalista närkästystä, epäilyä sekä erilaisia tunteita mutta toivoo lukijoiden ymmärtävän hänen kokemuksiaan samaistumalla kenttäyöntekijän persoonaan. Impressionistisessa kertomuksessa esiintyy kertomusta tukevia henkilöähahmoja, jotka esitellään spesifioituilla nimillä. Heidän keskinäinen sekä kenttäyöntekijän kanssa käymänsä dialogi esitetään repliikkirivien muodossa (Van Maanen 1988, 104-105). Sekä realistisen että konfessionaalisen tarinan kirjoittajat viljelevät lempeää ironiaa vähemmän kulttuurista tuntevien henkilöiden kustannuksella. Impressionistinen tyyli esiintyy harvemmin yksin; usein se on kiinnittyneenä joko realistiseen tai konfessionaaliseen kertomukseen. Kenttäkokemuksen ja siitä puhuvan impressionistisen tavan välillä on nähtävissä merkittävä epäsuhta. Tapahtuma kentällä on eri asia kuin sen tekstuaaliseen muotoon puettu kertomus, jonka tavoitteena on rakentaa läheisyyttä kirjoittajan ja lukijan välillä. Impressionistinen kertomus on muodoltaan aina keskeneräinen. Toistamalla ja kertomalla kertomuksen yhä uudelleen kertoja pyrkii välittämään lukijalle jotakin uutta ja erilaista, mikä aikaisemmillä kuulemiskerroilla on jäänyt kätkeyksi.

Kriittiset, formaalit, kaunokirjalliset ja yhdessä tuotetut tarinat

Edellä esiteltyjen kolmen etnografisen kirjoittamisen tavan lisäksi kenttäyöntekijät käyttävät myös neljää tapaa kuvata tutkimaansa kulttuuria. Kriittiset kertomukset (*Critical Tale*) ovat laajassa sosiologisessa valossa esitettyjä kertomuksia tutkittavasta kulttuurista, jossa sosiaaliset, taloudelliset, poliittiset tai symboliset tekijät on nostettu erityisen huomion kohteek-

si. Kriittisissä kertomuksissa kenttätyö nauttii erityistä arvonantoa. Kirjoittajan kenttätyökokemus verifioi esitetyt faktat, mutta samalla se kohdistaa tutkimuksen juuri sellaiseen ryhmään, joka paljastaa oletetut epäkohdat. Kriittisiin kertomuksiin usein omaksuttu marxilainen näkökulma tarkastelee sosiaalista todellisuutta kapitalististen maiden ja epäedulliseen asemaan joutuneiden ryhmien välisestä jännitteestä ja valta-asetelmasta käsin. Kriittiset kertomukset eivät kuitenkaan välttämättä rakennu talouden, omistuksen tai tuotannon marxilaiselle tulkinnalle. Mikä tahansa taloudellinen, psykologinen, historiallinen tai valtiollinen tekijä, jonka kirjoittaja osoittaa ohjaavan ja rakentavan todellisuuden toimintaa, riittää tekemään kertomuksesta kriittisen. Todellisuus ei ole näin vain ihmisten sattumanvaraista vuorovaikutusta heidän ratkoessaan arkipäivän ongelmia vaan kriittikkä ja valitusta vallitsevasta epäoikeudenmukaisuuden tilasta (Van Maanen 1988, 127-130).

Formaalit kertomukset (*Formal Tales*) pyrkivät rakentamaan, yleistämään tai muutoin esittelemään etnografian ympärille punottua teoriaa. Etnografiassa esitellyt henkilöt, paikat sekä toiminnan kuvaukset valitaan edustamaan ja luomaan teoreettiselle ratkaisulle riittävää mutta usein varsin niukka kontekstia. Jotta teoreettinen sunnitelma näyttäytyisi valittuun aiheistoon nähden purevana, täytyy etnografinen teksti ensin muokata puolekeltavaan muotoon. Käytännössä tämä merkitsee kenttätyöjakson tapahtumien yksinkertaistamista, erittelemistä ja tyypittelemistä teoriaa parhaiten ravitsevaksi. Kuten kriittisissä myös formaaleissa kertomuksissa tutkittavan kulttuurin jäsenet ovat valjastettuja palvelemaan lähes automaatioituna tarinaa kuvittavaa teoriaa tai näkökulmaa. Etnografian kuvaamat henkilöt ovat tällöin joko universaalien myytin, tiedostamattoman piilotajunnan, kapitalismin tai jonkin muun näkymättömän tai tuntemattoman voiman riepotehtavissa. Van Maanen toteaaakin, että formaalin kertomuksen lopussa kaikki representaatiot ovat kiistämättömiä, mutta tämän tyyllilajin kertomukset eivät yksistään voi suojata etnografista kirjoittamista ”tuulien tuiverukselta” (Van Maanen 1988, 130-131).

Kaunokirjalliset kertomukset (*Literary Tale*) todistavat elävästi, että kulttuuristen representaatioiden tuottaminen ei ole yksinomaisesti akateeminen oppialojen käsissä. Patenttioikeutta ei myöskään nauti ainoastaan antropologien ja sosiologien tekemä kenttätyö: kokonaisuutena etnografinen tutkimustyö ja kirjoittaminen määrittyy myös muutoin kuin institutionaalisisista tai professionaalisisista lähtökohdista käsin. Kaunokirjalliselle tyyllille on tunnusomaista kirjoittajan tekstiinsä omaksuma fiktiivinen kirjoitustapa, kyky kertoa eloisa tarina kiinnostavasta asiasta. Tässä mielessä kaunokirjallinen tarina yhdistää hyvän lehtimiehen uutisnenän antaman vainun lukijaa kiinnostavista tapahtumista sujuvaan kaunokirjalliseen ulosantiin. Tarkat luonnehdinnat ja määrittelyt, dramaattiset juonenkäänneet, eksplisiittiset, emotionaaliset ja subjektiiviset ilmaisut sekä mieleenmuistumat nousevat kerronnan leimallisiksi tyylikeinoiksi. Kertomuksen tarkoitus onkin tuottaa lukijalle emotionaalinen lataus, ei analyttistä tai viipaloitua tulkintaa tapahtuneesta. Kerronnan näyttämöt ja toiminnat muuttuvat ripeästi. Kentällä oleminen on kirjoittamisen tarkoitus ja loppu; tekijän intentio ei ole kirjoittaa rahasta, maineesta tai tieteellisestä meriitistä vaan uteliaisuudesta ja viehtymyksestä kenttään. Kirjoittaja voi omaksua joko puolittain kätketyn, kuvattujen hahmojen kautta ja näyttämön takaa esiin

tulevan tai tapahtumia rekisteröivän ja suodattavan kerrontatyylin. Edellisessä tavassa painottuu kertomuksen hahmoihin tunkeutuva kirjoittaja, joka näkee, kuulee, tuntee ja ymmärtää maailman kuvaamilleen henkilöille kuuluvalla subjektiiivisella tavalla. Jälkimmäisessä tavassa puolestaan korostuu levoton vaeltaminen, näkökulmien moninaisuus, paikkojen, ihmisten, tapojen ja muotojen erilaisuus suhteessa kirjoittajan omaan kokemukseen. Kertomuksissa on kenttätyöskentelyn kahlitsematonta, autenttista ja vapaahenkistä toimintaa, joka usein puuttuu muista etnografisista kuvauksista. Tämän vuoksi kaunokirjallisissa kertomuksissa ei useinkaan ole viittausta aiheesta tai kenttää aikaisemmin tutkineisiin tai siitä kirjoittaneisiin henkilöihin. Kerronta voi olla myös röyhistelevää, tuhtia jymyutisetnografiaa tai hyvin läheisesti realistiseen tyyliin kietoutuvaa, realistista fiktiota (Van Maanen 1988, 131-135).

Yhdessä tuotettujen tarinoiden (*Jointly Told Stories*) suosio on kasvanut yhtä matkaa antropologiassa esiin nostetun dialogisuuden ja moniäänisyyden vaatimuksen myötä. Yhdessä kerrotut tarinat ovat kenttäyöntekijän ja tutkimuksen kohteena olevan kulttuurin jäsenen tai jäsenien yhdessä laatimia kertomuksia kuvattavasta kulttuurista. Sosiologiassa vastaavassa asemassa ovat elämänhistorialliset kertomukset, joissa kirjoittaja tarjoaa kertojalle riittävän tilan kertoa itse tarinaansa. Teoriassa tämä merkitsee sitä, että kenttätutkija myöntää sanavalmiiden ja älykkäiden tutkittavien olevan kykeneviä itse edustamaan omaa kulttuuriaan. Kysymys on kuitenkin vain osatotuudesta. Käytännössä kysymys on neuvottelu- ja toimitustyöstä, jossa viimeinen sana lepää kenttäyöntekijän peukalon alla: informantti puhuu ja kenttäyöntekijä kirjoittaa. Pahimmillaan yhdessä tuotettujen tarinoiden pyrkimys dialogisuuteen voi johtaa monologisiin dialogista, mutta parhaimmillaan yhdessä tuotetut tarinat kykenevät kuroma umpeen aukkoa tutkijan ja informantin merkitysjärjestelmien välillä (Van Maanen 1988, 136-138).

Siperian tutkijoiden etnografiset tyyliäjit

Pyrin Van Maanenin edellä esittelemän tyypittelyn pohjalta arvioimaan Siperian tutkijoiden etnografista tyyliä. Ennen tarkastelua on kuitenkin paikallaan tehdä muutaman selventävä huomautus. Kunkin tutkijan kirjallinen tuotanto on tavattoman laaja. Kielintutkijoiden kohdalla tilanne on kuitenkin varsin selväpiirteinen. Kielitieteellinen tutkimus on yleensä kuitenkin esitelty selkeästi eri julkaisuissa kuin muu etnografinen kuvaus, joka useimmiten on syntynyt kielitieteellisen tutkimuksen oheistuotteena. Olen myös valinnut tarkasteluun ne tekstit, jotka kuvaavat ensisijaisesti Siperian alueeseen kansoja sekä antavat tietoa kunkin tutkijan kenttätyöprosessista sekä elämästä ja työskentelystä tutkimuskentällä. Nojaudun myös Van Maanenin korostamaan seikkaan etnografisen kirjoittamisen heterogenuudesta. Puhtaaksi viljeltyä tyyliä ei ole olemassa, kysymys on aina eri tyylien sekoittamisesta (Van Maanen 1988, 8). Kullakin tutkijalla on tämän lisäksi omintakeinen etnografinen sormenjälki tai dna, joka viime kädessä on enemmän kuin nyt tehtävän tyypittelyn lopputulos.

Matthias Alexander Castrén syntyi Tervolassa pastori Christian Castrénin perheeseen. Isän varhainen kuolema ajoi perheen ahtaalle, mutta varakkaiden sukulaistensa avustuksella Matthias kykeni saattamaan opintonsa päätökseen Oulussa. Castrén kirjoittautui vuonna 1830 opiskelemaan klassisia ja itämaisia kieliä Keisarillisen Aleksanterin-yliopistoon. Filosofian kandidaatiksi hän valmistui vuonna 1836. Castrénin tohtorinväitöskirja valmistui vuonna 1839 (Aalto 1971,83). Vuosina 1841 – 44 hän suoritti ensimmäisen pitkän tutkimusmatkansa Suomen Lapin kautta Arkangeliin ja sieltä Tobolskiin. Toisen pitkän samojedien pariin suunnatun tutkimusmatkansa Castrén suoritti vuosina 1845 – 1849 Bergstadin kanssa Ob-, ja Jeniseijokien alueelle. Bergstadin sairastuttua Castrén suuntasi matkansa Sajanille ja Baikalin alueelle. Vakavasti sairaana hän palasi Helsinkiin alkuvuodesta 1849 saaliinaan kielitieteellistä aineistoa lapin, tšeremissin, syrjäänin, ostjakin, jurakin, jeniseinsamojedin, taugin, ostjakkisamojedin, kamassin, koibaalin, kargassin, burjaattimongolin, tungusin, keetin ja kotin kielistä (Aalto 1971, 83-85).

Pietarin tiedeakatemialle osoitetut matkaraportit tekivät Castrénista legendan jo eläessään. Hänet kutsuttiin useiden ulkomaisten tieteellisten seurojen jäseneksi. Castrén avioitui vuonna 1850 Natalia Tengströmin kanssa; samana vuonna valmistui myös hänen virkaväitöskirjansa *De affixis personalibus linguarum Altaicum* (1850) suomen kielen professuuria varten. Lönnrotin kieltäydyttyä suomen kielen ja kirjallisuuden professuurista Castrén otti tämän viran vastaan. Akateemisesta asemastaan hän ei kuitenkaan saanut nauttia pitkään: kuollessaan hän oli ainoastaan 38 vuoden ikäinen. Kotimaassa Topeliuksen 1875 julkaisema *Maamme kirja* esitteli Castrénin elämäntyötä ja hänen luomaansa Suomi-kuvaa samalla, kun Franz Anton von Schiefnerin Castrénin matkoista toimittamat laitokset valloittivat Euroopan sivistynyttä tiedeyhteisöä.

Castrénin suunnitelmassa oli toimittava laaja saksankielinen teossarja matkoistaan ja tutkimustuloksistaan. Sarjan *Nordische Reisen und Forschungen* osista hän ehti nähdä valmiina vain ensimmäisen. Vuonna 1849 julkaistiin ostjakin kielioppi. Loput 12-osaisesta sarjasta toimitti painatuskuntoon vuosina 1853 – 1862 Franz Anton von Schiefner, Castrénin tuttu Pietarin tiedeakatemiasta. Sarja koostui Castrénin kielioppeista, sanakirjoista, uralilais-altailaisten kansojen etnologiasta sekä matkakirjoista ja -kirjeistä. Ruotsiksi samasta sarjasta toimitettiin kuusiosainen laitos, *Nordiska resor och forskningar af M. A. Castrén* (1852 – 1870), joka ei sisällä Castrénin kielitieteellisiä tutkimuksia (Korhonen 1989: 235). Suomeksi Castrénin tuotannosta on käännetty valikoima ruotsinkielisen laitoksen kahdesta ensimmäisestä osasta *Resa till Lappland* (1852) ja *Resa till Sibirien* (1855). Aulis J. Joen toimittama käännös julkaistiin vuonna 1953 nimellä *Tutkimusmatkoilla Pohjolassa*. Castrénin kirjeitä, esitelmiä ja matkakuvauksen osia oli suomennettu aikaisemmin B. Estlanderin vuonna 1929 kirjoittamassa M. A. Castrénin elämänekerrassa, Pohjalaisten osakuntien vuonna 1913 Castrénin muistolle omistamassa Joukahainen XIV albumissa sekä muissa hänen elämäntyötään arvioivissa elämänerroissa (Joki 1980, 31-32).

Castrénin kirjallinen tyyli hakee Siperian-tutkijoiden seurassa vertaistaan. Erityisesti *Nordiska resor och forskningar* -teossarjan osat I *Resebeskrivningar* (1852) ja II *Reseminnen* (1855) osoittavat Castrénin kaunokirjallisen potentiaalinsa voiman. Lukijalle käy selväksi, että kentällä oleminen on – kuten Van Maanen luonnehtii – kirjoittamisen tarkoitus ja loppu. Työtä tehdään intohimosta, uteliaisuudesta ja viehtymyksestä. Matkustaminen ja liikkuminen muodostuu dramaattiseksi seikkailuksi, jossa työskentely ja elämä lyövät kättä toisilleen. Toisaalta Castrén säilyttää realistisen otteen: kerrottu tarina punoutuu jokapäiväisen elämän tapahtumiin eikä lukijalle jää epäselväksi, etteikö Castrén liukuisi kentällä juuri tiedemiehen roolissa. Siperia oli Castrénille luvattu maa; Obdorskiin saapumistaan hän kuvaa marraskuun 9. päivänä 1843 seuraavasti:

”Ehuru den sednaste långa och mödofulla färden hade uttömt mina krafter, förderfvat mina halsa och nedstämt mitt mod, kände jag mig likväl efter ankomsten till Obdorsk glad och lycklig i känslan deröfver, att jag nu ändtligen befann mig på modren Asias aktade jord, att jag andades den luft, som gjutit den första lifsgnistan i våra fäders bröst och ännu fortfarande underhåller vid lif många bland deras djupt beklagansvärda bröder. --- Häraf synes att Obdorsk var rätta orten för min närvarande verksamhet. Den var för mig ett London, Paris, Berlin &c. och dock fanns der ingen bok utom den Sibiriska lagboken, ingen journal utom den, som underhölls af damerna i skumrasket, ingen antiqvitets- och naturalie-samling, fästän allt hvad der fanns skulle taga sig ganska väl ut i de flesta samlingar.” (Castrén 1852, 288-290).

Saapuminen tutkimuskentälle merkitsi Castrénille kuvainnollisesti paluuta kotiin. Tunne kadotettua kotiseutua (kenttää) kohtaan on niin vahva, että Castrén rinnastaa kaipauksen äidin ja lapsen suhteeseen. Lapselle äiti on kallisarvoisin henkilö, vaikka tämä olisi kuinka ruma. Samoin Obdorsk puutteineen on Castrénin silmissä kaunis ja rikas kenttä, väittivätpä muut mitä hyvänsä. Aulis Joki luonnehtii Castrénia ”romantiikan kevään into-mieliseksi kasvatiksi” (Joki 1953, 11), mitä hän eittämättä onkin. Castrén ei kuitenkaan yltiöromantikkojen tapaan etäännyttä lukijaa kentän tapahtumista. Toisaalta hän ei myöskään esitä objektiivista tutkijaa, joka eurooppalaisen sivistyksen pidättelemänä ottaisi etäisyyttä Siperiassa tapaamiinsa ihmisiin. Castrén luottaa oman subjektiivisen minänsä voimaan vuorovai-kutustilanteissa. Hän keppostelee, suuttuu ja tunteilee osoittamatta rypy-otsaista asennetta tutkimustavoitettaan tai tutkittaviaan kohtaan. Hyvänä esimerkkinä edellisestä asenteesta on Castrénin kertomus šamanoinnin havainnoinnista: šamanointiin keskittyneen samojedinaisen hän yllättää kiljahtamalla ja hyppäämällä tämän viereen kesken veneessä suoritettun seremonian. Etäinen, tiedemiesmäinen suhtautuminen on tipotiessään, tärkeintä on pitää hauskaa omalla ja tutkittavien kustannuksella (Castrén 1852: 270-271).

Castrén tuntee syvää empatiaa alkuperäiskansoja kohtaan ja kritisoi varsin voimakkaasti venäläisten ja syrjäänien kolonialistista kauppapoliittikkaa, joka orjuuttaa ostjakit ja samojedit elämänmittaiseen velkavankeu-

teen. Hyväksikäyttö ja riisto naamioidaan sivistyksen ja uskonnon nimissä tehtyyn auttamistyöhön (Saarinen 1984, 86-87). Tässä mielessä ajateltuna Castrénilla on mielessään eräänlainen poliittinen missio: kritiikin takana on ajatus luonnonkansojen vapauttamisesta kolonialismin kahleista. Venäläiset eivät yksin ole ostjakkien ja samojedien alennustilan takana; oman osuutensa on ostjakkien ja samojedien luonteen velttoudella ja laiskuudella. Samoin pohjoisten kansojen runsas alkoholinkäyttö sekä naisten kurja asema aiheuttivat Castrénille suurta surua. Naisten kohtalo piittaamattoman ja julman miehen käsissä saattaa muodostua sietämättömäksi:

”Hos Ostjakerna aktas och behandlas qvinnan ännu som den uslaste trälinna. Sjelf har jag mera än gång hos Ostjaken blifvit väckt ur sömnen genom ångestrop, frampressade ur ett qvinnohjerta i följd af en barbarisk behandling. Att i de Tsingalinska jurtorna för ett år tillbaka blifvit anställd besigtning och ransakning öfver en af sin man bokstafiligen ihjälpskad Ostjak-hustru, är ett i denna fråga mycket upplysande faktum. Ingenting är likväl skändligare och qvinnans värde mera förnärmande, än den lumpna handel, som Ostjakerna drifva med sina döttrar.” (Castrén 1855, 56-57).

Moraalisen mittapuun tekemilleen arvioinneille Castrén löytää suomalaisista. Jopa Siperian rangaistusvankien joukossa suomalaiset muodostavat oman kastinsa. Suomalaisia pidetään Siperian vankisiirtoloissa kuten muuallakin hiljaisina, rauhallisina ja työteliinä ihmisinä, jotka kaipaavat kotimaansa ilmaa hengittäväkseen. Suomalaisen kansan kuvaa punotaan säie säikeeltä kenttäkokemuksen karttuessa sekä vastakohtien että samankaltaisuuksien pohjalta. Castrénin Suomi-kuva rakentuikin vieraalla maaperällä poikkeuksellisen vahvaksi.

Castrénin teosten *Nordiska resor och forskningar av M. A. Castrén* osien I ja II eloisan kuvauksen varjoon on jäänyt saman sarjan IV osa *Ethnologiska föreläsningar öfver altaiska folken* (1857). Tämä osa voidaan sijoittaa realistisen ja formaalin etnografisen tyylin lokeroon. Vaikka Castrénin suhde Siperiaan on muita tutkijoita selvemmin rakkaussuhde, ei hän tiedemiehenä juuri eksynyt haaveilun harhapoluille. Teos luo systemaattisen yleisesityksen altaillaisista kansoista, mikä rakentui Castrénin kehittämän altaillasteorian pohjalle. Vaikka teoria tunguusien, mongolien ja turkkilaisten kansojen yhteydestä suomalais-ugrilaisiin kansoihin osoitettiin kestäväksi, antaa *Ethnologiska föreläsningar* viitteen tavasta, jolla Castrén rakentaa etnografiaansa. Siperia ja sen kansat eivät ole Castrénille monoliitti: samojedit, jeniseinostjakit, tunguusit ja suomalaiset kansat näyttäytyvät kukin oman yksilöllisen luonteensa mukaan. Hän esittelee kansan asuinalueen, sen jakautumisen pienempiin osasiin, pääelinkeinot, fysiologian ja anatomian, kulttuurin, uskonnon ja henkisen elämän, historian ja kansanluonteen sekä arvion kansan pääluvusta (Castrén 1857, 1-22). Castrén kirjoittaa etnografiaa kahdella tasolla: fyysisellä ja aineellisella sekä henkisellä. Tarkastelunsa vertauskohtana hän käyttää suomalaisia. Castrénin luoma etnologisen kuvauksen malli muodostui prototyypiksi, jota hänen jälkeensä Siperiassa työskennelleet suomalaistutkijat omalla persoonallisella tavallaan täydensivät.

August Ahlqvist

Edeltäjänsä Castrénin tapaan August Engelbrekt Ahlqvist hankki tieteelliset kannuksensa paitsi suomen kielen tutkijana, myös useilla Volgan alueelle ja Siperiaan suuntautuneilla tutkimusmatkoillaan. Ahlqvist syntyi Kuopiossa kenraali J. M. Nordenstamin ja palvelija Maria A. Ahlqvistin aviottomana poikana. Hänen kotiolonsa olivat varsin vaatimattomat, ja isättömyys jätti Ahlqvistin luonteeseen kipeän jälkensä (Hirvonen 1982, 7; Sarlin 1906, 19-23). Lönnrotin ja Castrénin esimerkki innosti Ahlqvistia hakeutumaan kansanrunouden ja vertailevan kielentutkimuksen pariin. Kaksi vuotta myöhemmin hän matkasi Venäjälle tavoitteenaan tutustua niihin suomensukuisiin kieliin, jotka Castrénilta olivat jääneet tutkimatta. Matkalleen hän sai Helsingin yliopiston myöntämän niin sanotun Aleksanteri-stipendin, jonka turvin hän saattoi suorittaa kenttätutkimuksiaan (Korhonen 1989: 240). Vuoden 1858 aikana hän tutki Obin sivujokien varrella asuvia voguleja ja ostjakkeja.

Ahlqvist teki Luoteis-Siperiaan vielä kaksi matkaa vuosina 1877 ja 1880. Toisella matkallaan hänen seurassaan työskentelivät venäjän kielen lehtori ja valokuvaajana Boehm sekä hyönteistutkija Bergroth (Lehtinen & Kukkonen 1980, 13). Mordvalais- ja vogulilaistutkimuksiensa ansiosta Ahlqvist kohosi sekä suomalaisen että kansainvälisen tiedeyhteisön tietoisuuteen. Vuodesta 1863 hän toimi suomen kielen ja kirjallisuuden professorina.

Ahlqvistin meriitteihin kuuluu ensimmäisen suomen kielellä kirjoitetun matkakirjan julkaiseminen. *Muistelmia matkoilta Wenäjällä vuosina 1854 – 1858* ilmestyi vuonna 1859. Kaikkien kolmen Siperian-matkan kuvaukset ilmestyivät saksannettuina Ahlqvistin kirjassa *Unter Wogulen und Ostjaken. Reisbriefe und ethnographische Mittheilungen* (1883). Kuopion kaupunki teetti 200-vuotisen historiansa kunniaksi vuonna 1982 kokoelmateoksen *August Ahlqvist - Kirjeet*, joka esittelee muun muassa hänen Siperian-matkoilta perheelleen ja kollegoilleen kirjoittamiaan kirjeitä. Ahlqvistin etnografinen kuvaus noudattelee Castrénin viitoittamaa esimerkkiä mutta eroaa kuitenkin Castrénille tyypillisestä laaja-alaisesta katsantokannasta. Ahlqvistille vogulit ovat luonnonlapsia, joita venäläisten kauppiaiden riisto turmelee niin moraalisesti kuin fyysisestikin. Vogulien perisynti on laiskuus, joka syöksee heimon ennen pitkään sukupuuttoon.

”Sävyltään on Woguuli huoletoin ja tyyni luonnon-lapsi. Keskenään rupattelevat he ja nauravat alinomaa, ja heidän puheessaan kaikuu erinomainen hyväntahtoinen soinne, joka epäilemättä todistaa kateutointa ja lempeää mielenlaatua. Tämä koskee olletinkin Soswan Woguuleja, sillä niissä, jotka elävät lähempänä Wenäläisiä ja ovat sivistyneempiä, ovat nämä paremmat puolet enemmän eli vähemmän hävinneet. Vaikka ei koston-himoinen suuttuu Woguuli pian pienestäkin loukkauksesta, vaan leppyä myös pian ja sydämellisesti. Viina päässä on hän kuitenkin vallatoin ja tällöin ei ole hyvä hänen kanssaan taistella --- Yksi suuri vika on Woguulilla kuitenkin ja se on se, että hän on sanomattoman laiska ja kaikkeen muuhun työhön kuin metsän-käyntiin, jonka tähden

Woguulilainen työ-mieskin Wenäläisen työssä saapi vaan puolen sen verran palkkaa kuin Wenäläinen. Käsityössä on tämä kansa sangen typerä. Vaimot kyllä ompelevat vaatteet sekä itsillensä että miehille, jossa he käyttävät rihmana joko peuran suonia eli viholaisen kuitua. Vaan miehet eivät ymmärrä tehdä kaikkia omia kalujansakaan, sillä seppiä ei heidän seassansa löydy missään, vaan täytyy pyssyt korjauttaa ja muuta taottaa Wenäläisillä sepillä.” (Ahlqvist 1986, 276-277).

Ahlqvistin Siperiasta kirjoittamasta kuvauksesta puuttuu Castrénille tyypillinen rakkaus kenttään. Ahlqvistin suhde Siperiaan on puhtaasti ammatillinen työsuhde. Ahlqvistin tähtäimessä on selvittää vogulien kielen salaisuuksia, ja tämän tehtävän hän määrätietoisesti aikoo viedä lävitse. Castrénin perusoptimismi vaihtuu Ahlqvistin peruspessimismiin. Jo saapumiskuvauksessaan Ahlqvist toteaa matkaavansa sinne, missä lihavat leipämaat muuttuvat kylmiksi soiksi (Ahlqvist 1986, 235). Eron havaitsee varsin selvästi tavassa, jolla tutkijat kuvaavat Tobolskin kaupunkia. Tobolskin ilme karkotettujen rikollisten ja ankaran luonnon kohtauspaikkana saa Castrénin tähyämään tulevaisuuteen, aikaan joka herättää Tobolskin asukkaiden rakkauten omaan maahansa ja samalla nostaa heidän moraalisuudelle tasolle (Castrén 1855, 30-31). Ahlqvistille Tobolsk merkitsee kaiken onnettomuuden pääpaikkaa, jonka siivottomuuden ja kurjuuden ylittää vain siellä asuvien ihmisten sivistymättömyys ja epäluuloisuus (Ahlqvist 1986, 243-244). Optimistin lasi on vielä puoliksi täynnä, kun pessimistin lasi on jo puoliksi tyhjä. Ahlqvistin elämänhistorian suuri trauma, isättömyys, näkyy hänen etnografoissaan kuin myös tieteellisessä diskurssissa hyvän puutteena. Ahlqvistin pessimismi huipentuu prognoosiin: niin ostjakit kuin vogulitkin tulevat häviämään sivistyksen ulottaessa pitkän kätensä Siperian erämaihin. Tämä aika ei Ahlqvistin mukaan ollut kaukana.

Ahlqvistin määrittelemisen yksioikoiseksi pessimistiksi ei kuitenkaan anna täysin oikeaa käsitystä hänen kirjallisen tyylinsä ominaislaadusta. Ahlqvist nostaa kuvaamistaan kulttuureista esiin ihmisiä, yksilöitä, joilla on nimi ja oma ääni silloinkin, kun se ei satu miellyttämään häntä itseään. Gregor-niminen voguli, englantilainen merimies John Johnson eli Juhana Juhananpoika Koivisto, Pelymin babuschka ja monet muut havainnollisella ja realistisella tavalla kuvatut ihmiset tekevät Ahlqvistin tekstistä uskottavaa ja moniäänistä. Niinä hetkinä, jolloin Ahlqvist unohtuu kerronnassaan sivuraiteille, hän itse tavoittaa tutkimuskenttäänsä elämäkulusta varsin eloisia tuokiokuvia. Ahlqvist luottaa esiin nostamiensa henkilöiden voimaan ja kykyyn vakuuttaa lukija edustamansa kansakunnan henkisestä laadusta. August Ahlqvistin perusuunteena on kansojen välisten erojen selittäminen kullekin kansalle tyypillisestä kansanluonteesta käsin. Ahlqvistin kansanluonne on velkaa saksalaiselle *Volksgeist*-käsitteelle, mutta formaalista teoriasta poiketen Ahlqvistin tarkoituksena ei kuitenkaan ole osoittaa kansanluonteen käyttökelpoisuutta teoreettisena työkaluna. Castrénin kansanluonneajatukseen perustuvat luonnehdinnat eloisista ja vilkkaista ja hyväntahtoisista sekä totisista, pidättyväisistä mutta rehellisistä kansoista muuttuvat Ahlqvistilla yksilöidymmiksi. Kansat personifioituvat edellä mainittujen mallitapausten kaltaisiksi yksilöiksi. Näiden tarkoi-

tus on herättää lukijassa selkeä mielikuva, millainen on venäläinen nainen, nuori voguli tai maailmaa nähnyt merimies. Hahmot ovat siten arkkityyppisiä ja edustavat olemassaolollaan eivät vain itseään vaan kokonaista kansaa.

Realistisen kerronnan perinnettä seuraten Ahlqvist dokumentoi kertomustaan esittelemällä kullekin kansalle tyypillisiksi ajattelemansa edustajan. Ahlqvistin silmä puuttuu tyypillisesti epäkohtiin matkamiesten palvelussa, talojen, ympäristön ja yösijojen siisteyteen tai matkalla kohtaamiensa ihmisten rehellisyyteen matkamiehiä kohtaan. Ahlqvist itse ei juurikaan arvioi omaa osuuttaan vuorovaikutustilanteen syntymiseen tai sen kulkuun. Kentällä kohtaamiensa ihmisten tekemisistä ja tekemättä jättämisistä sekä heidän luonteenpiirteistä hän ekstrapoloi tulevaa toimintaa, jonka kenttäkertomus myöhemmin legitimoi. Kansanluonne näyttäytyy näin sisäsyntyisenä, kutakin kansaa ja sen jäsentä ohjaavana lainalaisuutena, joka liittyy Ahlqvistin kriittisen kertomusperinteen luokkaan. Mikäli Ahlqvist havaitsee jonkin poikkeaman tästä säännöstä, hän selittää asiantilan johtuvan henkilön sukuun sekoittuvasta muualta tulleesta verenperinnöstä tai pitkästä oleskelusta toisen kulttuurin ja kansan parissa.

K. F. Karjalainen

K. F. Karjalainen syntyi Kajaanissa köyhään työläisperheeseen. Hän kirjoittautui opiskelemaan suomea, sen sukukieliä ja historiaa yliopistoon ja suoritti jo opiskeluaikana kaksi lyhyttä tutkimusmatkaa Itä-Karjalaan. Filosofian kandidaatiksi hän valmistui vuonna 1897. Väitöskirjan työstäminen karjalan murteista jäi Karjalaiselta kuitenkin kesken, kun hänelle tarjottiin vuonna 1897 apurahaa Luoteis-Siperian ostjakkien tutkimiseen. Vuosien 1898 – 1902 tutkimusmatkojen aikana Tobolskin kaupungista tuli Karjalaisen tukikohta hänen tutkiessaan ostjakkeja Obin sivujokien Demjankan, Kondan ja Vahin vesistöalueilla. Karjalaisen matkakertomukset julkaistiin alun perin Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirjoissa 1900 – 1903 ja vasta 1983 yksissä ja samoissa kansissa nimellä *Ostjakit* (1983). Tähän teokseen on liitetty myös osia Karjalaisen ja hänen vaimonsa kirjeenvaihdosta, joka kokonaisuudessaan julkaistiin postuumina kirjekokoelmana nimellä *Siperian matkoilta, 100 kirjetä morsiammelle* (1921). Karjalaisten uskotieteellisten havaintojen pohjalta julkaistiin vuonna 1918 *Jugralaisten uskonto*. Karjalaisen kielitieteellisen keruutyön tulokset julkaistiin hänen kuolemansa jälkeen akateemikko Y. H. Toivosen toimittamassa 1200-sivuisessa *Ostjakisches Wörterbuchissa* (1948).

Karjalaisen kynänsulka oli veistetty samaan kulmaan Castrénin kynän kanssa. Karjalaisen kirjoittamasta tekstistä käy ilmi, että hän tuntee varsin tarkasti Castrénin teokset. Karjalainen tukeutuu Castrénin auktoriteettiin vahvistaessaan omaa kertomustaan sijoittamalla tekstinsä joukkoon lainauksia Castrénin matkakuvauksista. Mikäli kenttätö ja etnografia osana antropologista tutkimusta käsitetään tiedeyhteisölle osoitettuna postikorttina, jonka takana seisovat tutkijan nimikirjaimet ja kannessa tunnelmallinen maisemakuva paikalliskulttuurin edustajista, olisi Karjalaisen lähettämässä kortissa kannen maisemakuvan paikalla Castrénin muotokuva. Karjalainen kulkee Castrénin jalanjäljissä jo saapumiskuvauksessansa: hän vertailee joen juoksua ja myöhemmin Castrénin kuvausta ostjakkien uskonnosta

(Karjalainen 1900a, 5, 40; Karjalainen 1900b, 14; Vainio 1993, 51). Karjalainen liittyy myös Castrénin suomalaiskansallisiin tavoitteisiin, jotka 60 vuotta Castrénin kuoleman jälkeen olivat saaneet lihaa luidensa päälle; ajatus Suomesta itsenäisenä kansana niin poliittisesti kuin kielellisesti ja kulttuurisesti on Karjalaiselle tärkeä (Karjalainen 1908, 86-92).

Karjalainen kiinnittyy kriittiseen etnografiseen perinteeseen valitsemalla kentällä kohtaamaansa todellisuutta ja Siperian alkuperäiskansojen ahdinkoa selittäväksi teoriaksi kulttuurimurroksen. Toisaalta Karjalainen kuitenkin esittelee dokumentoivalla, realistisella tyyllillään ostjakkien perhe- ja työelämää, vuorovaikutussuhteita ja uskontoa. Vanha luontaistaloudesta ja nomadismista elämän edellytyksensä hankkivien kansojen aika-kaus on päättymässä; tilalle ovat tulleet venäläisten kauppiaiden määrittelemät vaihdannan välineet. Viinalla, tarvekaluilla ja työpanoksella määritetty kaupankäynti riistää alkuperäiskansoja ja tuhoaa kansojen elämäntavan lisäksi henkisen ja moraalisen selkärangan. Uuden uskonnon, kreikkalaiskatolisuuden, ostjakit omaksuvat vain pinnallisesti. Aineellinen elämä saa venäläisen muodon. Metsästyks, kalastus ja keräilykulttuuri vaihtuvat maatalouteen ja karjanhoitoon. Niiden harjoittaminen ei kuitenkaan onnistu, sillä ilmaston ankaruus ja ostjakkien luonne estävät maanviljelyn ja karjanhoidon juurtumisen Siperian karuille maille. Ostjakkien ahdinko sekä masentaa että kiukuttaa Karjalaista. Hän näyttää toisena hetkenä samaistuvan ostjakkien ahdinkoon venäläisen valtakulttuurin puristuksessa ja toisena taas kärsivän heidän passiivisuudestaan olojensa ahdingossa.

Mikko Korhosen mielestä Karjalainen on parhaimmillaan juuri kuvattessaan ostjakkien ja vogulien vuosisadan vaihteessa läpikäymää kulttuurimurrosta ja identiteettikriisiä (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 9). Siirtyminen venäläisen valtakulttuurin piiriin merkitsee Karjalaiselle ensisijassa siveellistä ja henkistä rappeutumista:

”Siveellisessä suhteessa ei venäläinen vaikutus ole nostanut ostjakkeja, päinvastoin. Eikä se kumma olekaan. Siperian kansoittajat eivät olleet valiojoukkoa, vaan suureksi osaksi yhteiskunnan hylkiöitä, ja kun tällaisista aineksista kokoonpantu rahvas joutui sivistyksen apostoleiksi, ei hyviä hedelmiä tarvitse odottaakaan. Juoppous, siveettömyys, epärehellisyys, omanvoitonpyyntö, ovat ostjakkien keskuudessa saaneet tukevan jalansijan ja ovat yhä vain levenemässä laajemmalle alueelle. Ja juuri tämä seikka, ostjakkein siveellinen ja henkinen rappeutuminen seurauksineen on ollut ja on turmiollisin ostjakkikansalle, niin kuin se on tuhon tuova jokaiselle siihen tilaan joutuneelle kansalle ja yksityiselle ihmiselle.” (Karjalainen 1900b, 17).

Venäilaistyminen ja oman kulttuurin muotojen häviäminen näkyi erityisesti nuoremman polven elämässä, mutta vähitellen myös vanhempi ikäpolvi joutuu luopumaan omasta identiteetistään. Kauppiaiden, hallintovirkamiesten ja kirkon voimakeinoja pahempi uhka ostjakkien kulttuurille on Karjalaisen mielestä venäläisten pilkka ja ylenkatse. Ivallinen hymy saa ostjakin omaehtoisesti jättämään perinteiset vaatteensa kotiin ja omaksumaan venäjän kielen. Tätä uhkaa on vaikea torjua millään muulla keinolla kuin saat-

tamalla ostjakit tietoiseksi ja ylpeiksi oman kulttuurinsa ainutlaatuisesta luonteesta.

Karjalaisen *Jugralaisten uskonto* (1918) julkaistiin osana *Suomen suvun uskonnot* -kirjasarjaa. Karjalaisen pyrkimyksenä on esitellä ostjakkien ja vogulien esi-isien jugrakansan uskomussysteemiä. Tämä kantakansa asusti Karjalaisen mukaan Uralvuorten molemmilla puolilla vuosien 1000 – 1600 jKr. välisenä aikana. Teoksessaan Karjalainen yrittää antaa oman vastauksensa Castrénin 1849 esittämään kysymykseen ”Hvar låg det finska folkets vagga?” (Castrén 1859). Vaikka Karjalainen hylkääkin Castrénin antaman vastauksen, hän tukeutuu Setälän ja Sireliuksen hypoteeseihin, jonka mukaan ”suomalais-ugrilaisen kantakansan kulttuurikuvan rekonstruointi on suomalais-ugrilaisen etnologian tehtävä ja velvollisuus” (Vainio 1993, 49). Karjalainen pyrkii rekonstruoimaan kantakansan henkisen ja uskonnollisen elämän kielentutkimuksen avulla. Ostjakit ja vogulit ovat suuressa määrin säilyneet varhaiskantaisella kehitystasolla, ja näitä kansoja ja heidän kieliään tarkastelemalla voidaan päästä parhaisiin tuloksiin varhaiskantaisen jugralaisen uskonnon ymmärtämisessä. Karjalaisen pyrkimys kuvailvaan esitykseen laajeni pian uskonnollisten ilmiöiden kehityksen yleisesitykseksi. Tämä vaikuttaa etnografisen kuvauksen luonteeseen. Jugralaisten uskontoa arvioitaessa onkin pidettävä mielessä teoksen tavallista etnografista tekstiä pidemmälle viety artikulaatiotaso.

J. G. Granö

Granön Altain- matkojen kuvaukset julkaistiin vuosina 1919 ja 1921 suomeksi ja ruotsiksi sekä suomennettuna yhdessä niteessä 1993. Tyyliillisesti Altai-teosta voisi luonnehtia sanoilla rauhallinen sekä perusteellinen. Granölle maantiede ei ollut vain pinnanmuotoja vaan kasvillisuutta, ilmastoa, ihmisiä – lyhyesti sanottuna kulttuurimaantiedettä. Hänen matkapäiväkirjojen parasta antia on induktion kautta hankittu kokemus, jonka tutkija välittää lukijalleen (Olavi Granö 1989, 213-214). Ihmisten ja matkatapahtumien kuvauksessa hän etäännyttää itsensä kentästä, piirtää lukijalle yleisilmäyksen tilanteesta sisällyttäen siihen tuloksensa ja johtopäätöksensä. Tämän jälkeen hän siirtyy erittelemään ja perustelevaan esittämäänsä. Granön kuvauksessa on jotain Kalle Päättalon kirjoista tuttua perusteellisuutta. Mikään seikka ei ole merkityksetön; kivi kiveltä ja tapahtuma tapahtumalta Altain rinteillä ja laaksoissa edetään kohti uutta leiripaikkaa. Kerronnan verkkaisuus on kuin vuoren harjalla olevan ikijään hidasta vaelusta kohti laaksoa: se tempaa vääjäämättä mukaansa kaiken irtonaisen sulattaen sen itseensä.

Granön *Altai* on tyylipuhdas sekoitus formaalia maantiedettä ja impressionistista kertomusta. Granö sijoittaa kuvauksensa lomaan venäläisten tutkijoiden tavoin taitavasti impressionistisia tekstikatkelmia. Tästä syntyy Granön etnografinen uskottavuus. Granön etnografia on kuin joenlaskua kanootilla: suvantopaikoissa on varaa nousta vaikka seisomaan ja tähyämään maisemaa, koskipaikassa on taas parasta painua polvilleen pohjalle ja ottaa laidan yli tulevat roiskeet vastaan:

”Miehet nurisivat. – Jos olisin tiennyt teidän *tällä* tavalla matkustavan, en olisi kanssanne lähtenyt, Pyryng ilmotti, ir-

rottaessaan yhdessä Kyngraakin kanssa vetoköysiä hevosen selästä. Aamuvarhaisesta satulassa... sellaista tietä. – pysy paikallasi, nälkäinen kaakki, että saamme kirstut maahan! – ... istua sanon minä, aamuhämärästä satulassa... syömättä, juomatta. Olin ärtyisällä päällä minäkin. – Lausunpa julki vakaumukseni, ajattelin. Ei hänen karkaamisestaan ole pelkoa, vaikka totuuden sanoisinkin, hän kun ei ole palkkaansa etukäteen saanut. – Olisitte ottaneet evästä mukaanne, saamaton vetelys, niin kuin oli määrä ja niin kuin oikeat oppaat tekevät... kunnan oppaat, jotka täyttävät lupauksensa ja tekevät työnsä mallikelpoisesti, eivätkä laske aamuhämärää kello kymmeneen. Toverukset jatkoivat työtään. Arkut ja satulat nostettiin maahan. Kyngrak taputteli hevosen hikistä selkää. – Eläinparat! Vielä pari päivää tällaista kyytiä, niin ovat selkänne turvoksissa ja voimanne lopussa. Kukahen minulle sen vahingon maksaa? Häinkin lurjus! Puhui muka hevoselle, mutta tahallansa niin äänekkäästi, että kuuluisi teltaan, missä juuri permantpresenninkiä levittelin. – Taitaa olla aika kitupiikki, tuo sinun isäntäsi, Pyryng arveli. Vähempikin olisi sapettanut.” (Granö 1993, 289, kursivointi Granö).

Muistelut, reflektiot, epätavalliset kenttätapahtumat sekä kuvaukseen punotut dialogit muodostuvat Granön tavaramerkiksi. Oppaidensa Matain, Tungerekin, Kyngraakin, Subbótin ja Tömen hyvät ja huonot puolet tulevat lukijalle tutuiksi matkan aikana. Granö sananmukaisesti piirtää sekä karttaa että tarinaa lukijalle tuntemattomasta maailmasta. Maantiede ja etnografia lomittuvat toisiinsa tavalla, joka jättää lukijan unenomaiseen tilaan. Puhtaan maantieteen pysyvät maamerkit joet, arot, vuoret ja järvet piirtyvät lukijan mieleen, mutta samalla lukija joutuu pohtimaan, mitä matkalla todella tapahtui. Granö kuvaa omia tunteitaan, närkästystä, väsymystä ja innostusta tavalla, joka elävästi välittää kenttäkokemuksen. Granön kuvaus ei kuitenkaan tuo lukijaa lähemmäksi kirjoittajan ja kenttätöntekijän persoonaa vaan pikemminkin vakuuttaa lukijan kirjoittajan kyvykkyydestä tutkijana ja kirjailijana. Valmiiksi pureksitun ja sulatetun ravintoliuoksen tilalle Granö kutsuu lukijan pureksimaan samaa suupalaa, jonka tutkija on joutunut haukkamaan otettuaan kenttätöön haasteen vastaan; lukijaa ei aseteta valmiiksi tulkitun ja analysoidun tekstin ääreen. Lukija on läsnä vain niissä hetkissä ja tilanteissa, joihin kirjoittaja on nähnyt hänet hyväksi ohjata. Autenttinen artefaktisuus saa lukijan kuitenkin avaamaan kirjan uudelleen ja kysymään: mitä todella tapahtui?

Toivo Lehtisalo

Toivo Vilho Lehtisalo (ent. Löfgrén) syntyi Pöytyällä kansakoulunopettaja Gustaf Löfgrenin perheeseen. Hän hankkiutui opiskelemaan suomea ja suomalais-ugrilaisia kieliä Keisarilliseen Aleksanterin-yliopistoon. Suomalais-Ugrilainen Seuran stipendiaattina hän teki vuosina 1911 – 1912 kenttätutkimuksia Objoen suun ja Taslahden ympäristön samojedimurteista. Näiden alueiden tutkimisen jälkeen Lehtisalo siirtyi Uralin ylitse Euroopan puolelle Arkan gelin kuvernementtiin. Tutkimusmatkaltaan Lehtisalo keräsi mittavan

jurakkimurteiden aineiston sekä suuren määrän kansanrunoutta, valokuvia ja esineistöä sekä tallensi jurakkien mytologiaa. Toisella tutkimusmatkallaan vuonna 1914 Lehtisalo matkusti keskiselle Obille, jossa hän tutki metsäjurakkeja. Suomalaisen kielitieteilijöiden joukossa Lehtisalo oli siinä suhteessa harvinainen tutkija, että hän pystyi itse toimittamaan painokuntoon omat koelmansa. Yleisempää oli, että tutkijat veivät läpi raskaan keruu- ja kenttätyövaiheen terveytensä kustannuksella ja toimitustyön sai tämän jälkeen tehtäväkseen jokin nuoremmista tutkijoista. Lehtisalo toimi samojedilaisen kieli- ja kansatieteen dosenttina vuodesta 1932 ja hänelle myönnettiin professorin arvonimi vuonna 1954.

Lehtisaloon kirjallinen tuotanto on yllättävän laaja: se koostuu yli 3500 painosivusta (Joki 1988, 139, 150). *Entwurt einer Mythologie der Jurak-Samojeden* ilmestyi vuonna 1924. Se esitteli jurakkien šamanismia, jumaluskkoa ja keskeistä kosmogoniaa. Lehtisaloon kielitieteellinen pääteos on 1956 julkaistu *Juraksamojedisches Wörterbuch*, jossa on 700 sivua ja 3600 sanartikkelia. Lehtisalo oli harvinainen Siperian-tutkija myös toisessa mielessä. Hän toimitti kuvauksen tutkimusmatkoiltaan vasta puoli vuosisataa varsinaisen kenttätutkijaksi jälkeen. Teos *Tundralta ja taigasta* ilmestyi 1959, joskin sama teksti oli julkaistu jo vuoden 1956 sanakirjan esipuheessa. *Tundralta ja taigasta* edustaa Malinowskin *A Diary of Strict Sense of the Term*-teoksen tyyppistä konfessionalistista tyyliä. Lehtisalo on kirjassaan kuvannut, suoremmin kuin kukaan suomalaisista kenttätutkijoista, miten yksinäisyys vaikuttaa kentällä työskentelevään tutkijaan. Mielenkiintoista on, että Lehtisalo ei välttele seksuaalisuutta vaan tuo esiin psyykkisen ja fyysisen yksinäisyyden samanarvoisena.

Lehtisalo oli matkakuvauksessaan eräässä mielessä vuosia aikaansa edellä. Postmodernin antropologian vaatimus tutkijan etnografiseen tekstiin sisällyttämästä itsereflektiosta näyttää toteutuneen jo kirjoitusvaiheessa: Lehtisalo tarkastelee kenttätutkimustensa subjektiivisten kokemustensa kautta. Tosin on pidettävä mielessä kenttätutkimuksen varsin myöhäinen syntyajankohta varsinaiseen kenttätutkijaksi verrattuna. Kuvaus ei ole syntynyt kenttätutkimusajan aikana tai edes lähellä vuosien 1911 – 1914 tutkimusmatkoja; kentällä matkaa nuori 23-vuotias, naimaton filosofian kandidaatti, mutta muistelmia kirjoittaa yli 60-vuotias naimisissa oleva ja tieteelliset meriittinsä saavuttanut tiedemies. Vanhalla miehellä on varaa muistella nuoruuden parhaita vuosia niin seksuaalisena kuin tieteellisenä epifania. Ero tutkimusajan ja kirjoitusprosessin välillä on merkittävä, vaikkakin tapahtumat kenttätutkimuksen suorittamisen ajalta olisi merkitty muistiin miten tarkasti hyvänsä. Kiusaus nostalgian ilmaisemiseen on ilmeinen.

Keskeistä Lehtisaloon kuvauksessa on kirjoittajan löytöretki miehyyteen, joka ei kuitenkaan synny niinkään samaistumisen vaan vastakkainasettelujen pohjalta. Lehtisalo reflektoi omaa suomalaista mieskäsitystään suhteessa vieraassa kulttuurissa kohtaamiinsa miehiin ja naisiin. Lehtisaloon kuvauksesta sukupuolisuus ja seksuaalisuus piirtyy voimakkaasti esiin. Hän tarkastelee kenttää fyysisenä ja sukupuolisena olentona, miehenä, joka arvioi tapaamiaan yksilöitä seksuaalisina objekteina. Toisten Siperian-tutkijoiden sukupuolettomuus sekä heidän tapaansa vaieta tutkijan seksuaalisuudesta korostuvat Lehtisaloon tutkimuskuvauksista luettaessa. Hänen etnografinen kuvauksensa muotoutuu paikoitellen jopa eroottiseksi

kuvaukseksi. Obdorskissa tapaamastaan venäläisestä naisesta hän kirjoittaa seuraavasti:

”Tapisin hänet odottamatta siellä - olin jo unohtanut kohtauksen postikonttorissa. Hän oli vielä surun takia hillitysti, mutta hienostuneesti pukeutunut, hänen vartalonsa oli solakka ja joustava, ja hänen ryhtiensä osoitti sisäistä rauhaa ja harmoniaa. Hän oli vaaleaverinen ja ehdoton kaunotar, erittäinkin hänen herkäät huulensa toivat mieleen taiteen mestarien muotokuvat. Näytti ettei hän tahtonut laskea minua enää pois, mutta olisi ollut myös pyhyden loukkausta lähteä tuntemattomana hänen luokseen. Lopulta tuli rouva B. luokseni ja kuulin hänen sanovan: ”Ette taidakaan olla vielä tuttuja, saanko luvan esittää.” Kuin unessa lähestyin häntä ja ojensin käteni. Seisimme vielä kauan vierekkäin. Sitten poistuin muuanne, jotta emme herättäisi liian suurta huomiota. ---Aina kun tapasimme toisemme, jouduin hänen lumoihinsa. Huomasin, että hän oli yleinen suosikki, rouvat kutsuivat häntä hyväilynimellä ja kävelivät hänen kanssaan, jolloin hänen ryhtiensä saattoi olla kuin ylimysnaisen, tai kulkivat käsikoukkuu tavtavallisesti rupa- tellen ja hymyillen. Herrat saattoivat iskeä minulle merkitsevästi silmää ja hymyillä osaaottavasti. Tunsin olevani onnellinen, elämä oli valoisa ja ilma kevyttä hengittää.” (Lehtisalo 1959, 90-91).

Obdorskin neidon lisäksi Lehtisalo kuvailee tarkemmin kahta muuta naista: Taslahden Partea ja opettajatar O:ta. Naiset edustavat Lehtisalolle olemassaolollaan kesytöntä ja villiä kentällä avautuvaa kulttuuria. Tutkija ja hänen akateeminen, järjestynyt maailmansa eivät lopulta pysty tavoittamaan kentän kesytön maailmaa, vaikka tutkija niin haluaisikin. Juopa miehen ja naisen, sivistyneen ja villin, tutkijan ja kentän välillä on peruuttamaton. Mielenkiihto- osella tavalla Lehtisalon esiin nostamat naishahmot edustavat kuitenkin toisaalta tutkijan viettejä, toisaalta tutkimuksen kohteena olevaa kulttuuria:

”Vähitellen huomasin, että hän kaipasi konkreettisia muotoja suhteellemme. Hän saattoi olla vilkas ja viehkeän leikkisä ja koettaen vetää minua mukaansa sellaisiin mielialoihin. Silloin tunsin itseni avuttomaksi. Luonteeni oli suomalaisen tapaan mietskiselevä ja unelmoiva; ajattelin että olisi synti suhtautua asiaan jokapäiväisesti ja leikkisästi, saati sitten aistillisesti. Tavallisesti hän kuitenkin yhdessä ollessamme mukautui luonteeni mukaan, istuimme tuntikaudet paikallamme katsellen tanssia tai keskustellen ja unohdimme ympäristön.” (Lehtisalo 1959, 91-92).

Vietti-impulssin liittäminen etnografiseen kuvaukseen peitetystä tai vähemmän peitetystä muodosta ei suinkaan ole ainutlaatuista. Saman aiheen parissa on askarrellut myös Malinowski; hänellä Zenian ja Toskan hahmot edustavat varsin selvästi paitsi tutkijan oman libidon kohdetta myös kesy-

töntä kentän kulttuuria (Kelles 1984, 52-54; Stocking 1986, 22-28). Elävä ihmiskuvaus ei rajoitu Lehtisalolla pelkästään vastakkaiseen sukupuoleen. Myös miehet esitellään varsin yksityiskohtaisesti. Lehtisalo kuvaa kohtamiensa ihmisten ruumiinrakenteen, kasvopiirteet, kielenkäytön, tapakäytön ja hygieenisen tason samoin kuin ihmisestä välittyvän tunnelman. Maskuliinisuus ja feminiinisyys esiintyvät hänellä vastavoimina, joiden läsnäolo rakentaa paitsi kuvauksen kohteena olevan yksittäisen persoonan toisinaan taas koko vieraan kulttuurin tapahtumahorisontin:

”Pian Pietariin tuloni jälkeen sain nähdä juhlahumua, jollaista tapaa tuskin muualla kuin Venäjällä. Päihtyneitä miehiä ma-kaili katuvierillä jalkakäytävän ja ajotien rajalla, missä he eivät häirinneet ketään, eikä poliisi näyttänyt kiinnostavan heihin huomiota. Aviovaimot kävelivät etsimässä miehään, ja tavattuun rakkaan puolisonsa nostivat hänet hellästi ylös ja taluttivat suloisesti mairitellen ja tukien kotiin; suuttumukselta ja moittimisesta ei näkynyt jälkeäkään, mikä jossain muussa maassa olisi ollut luonnollista. --- Katujen koristuksia olivat pitkät, solakat, komeisiin univormuihin pukeutuneet kaartilaiset. Iltapäivisin ajeli Nevskillä upeita rikkaiden valjakoita ja jalkakäytävillä käveli kauniita, maalattuja, hienostipukeutuneita daameja. Mutta myöhemmin illalla ei kulkija Nevskillä tahtonut saada rauhaa ilotyöiltä, joilta tosin oli kadulla oleskelu kielletty, mutta juomar rahat sulkiivat poliisien silmät.” (Lehtisalo 1959, 10-11).

Lehtisaloon kuva Pietarista on polarisoitunut miesten ja naisten, yön ja päivän, hyveen ja paheen pooleihin. Kaukana ei ole ajatus, että päivällä komeaan univormuun pukeutuneesta kaartilaisesta kuoriutuu iltasaikaan esiin juopotteleva ja naisia hyväksi käyttävä tai heihin tukeutuva elostelija. Päiväaikaan hienosti pukeutuneesta daamista sukeutuu taas iltaisin paheellinen, päällekkävyä prostituoitu, joka ostaa miehet joko luokseen tai vaikeamiseen. Molempien päiväpinnan alle piiloutuu vietti: seksuaalinen ja tai oraalinen nautinto, joka odottaa yötä, tyydytyksen hetkeä.

Lehtisaloon muistelmat yhdistävät väkevällä tavalla konfessionaalisen ja kaunokirjallisen tyyliä. Lehtisalo on uppoutunut oman kokemuksensa esittämiseen ja tarjoaa lukijalle ironisen omakuvan seksuaalisen deprivaaation vaivaamasta nuoresta miestutkijasta. Tutkimuksellisen juonen ja jännitteen kuljettaminen mukana on lopultakin vain näennäistä; keskeistä on kuvata, mitä kaikkea kenttäkokemus saa tutkijassa aikaan. Lehtisalo pyrkii myös tekemään selkoa, mitä ajatuksia tai tunteita kenttätyöntekijä kenttätyöperiodinsa aikana todellisuudessa ajattelee tai tuntee. Lehtisalo viljelee useassa otteessa ”näin”, ”katselin” ja ”tutustuin” -tyyppisiä ilmaisuja, jotka korostavat tutkijan omaa, inhimillistä kokemusta kentän tapahtumien keskellä.

Sakari Lemmitty Pälsi valmistui filosofian kandidaatiksi 1908 pääaineenaan arkeologia. Samana vuonna hän astui kansallismuseon palvelukseen ja osallistui Ramstedtin apulaisena Pohjois-Mongoliaan suuntautuneelle matkalle. Ensimmäisellä matkalla Pälsi paneutui valokuvaukseen, josta tuli hänen tavaramerkkinsä (Ramstedt 1944, 165). Myöhäisempinä vuosina hän kirjoitti perusteellisia valokuvausoppaita. Tutkimusmatkoiltaan hän tallensi havaintojaan noin 2500 valokuvan ja 6000 negatiivin verran. Toisen Siperiaan suuntautuneen tutkimusmatkansa Pälsi aloitti vuonna 1917, samana vuonna jona hän oli väitellyt arkeologiasta. Tutkimusmatka suuntautui Itä-Siperiaan ja Kamtšatkan niemimaalle. Matkalla hän ennätti pistäytyä myös Japanissa. Kun Pälsi palasi matkaltaan vuonna 1919, ei Suomen suuriruhetinaskuntaa enää ollut olemassa; valtiollisen itsenäisyyden saavuttaminen ja kansalaissodan taistelut jäivät Pälsille maininnoiksi sanomalehtien ja kirjeiden lehdillä. Matkavuosiensa aikana Pälsi koki varsin monenlaisia vaiheita ja seikkailuja (Aalto 1971, 123-124; Aalto 1980, 140-141). Pälsi ilmaisee kirjoissaan myös selkeästi astuvansa tiedemiehen roolin ulkopuolelle. Hän kuvaa siperialaista elämänmenoa lehtimiesperspektiivistä milloin kauppiaan, metsästäjän tai merenkävijän silmin. Olosuhteiden luoma pakotilanne oli Pälsin määrittelemä syy astua tarkasti rajatun ja määritellyn tiedemiehen roolin ulkopuolelle mutta varmasti myös hänen persoonastaan lähtöisin oleva päätös. Päivätyönsä hän teki kansallismuseon tutkijana ja esihistoriallisen osaston johtajana, johon virkaan hänet nimitettiin vuonna 1938. Varsinkin 1920-luvulla Pälsi teki useita ulkomaanmatkoja, joiden tuloksena hän julkaisi useita matkakirjoja. Pälsi ei ollut varsinaisesti teoreetikko tai tieteellisten hypoteesien kehittäjä. Akateeminen kunnianhimo ei ollut häntä liikkeelle ajava voima, pikemminkin sellaiseksi muodostui uteliaisuus ja seikkailunhalu. Tämä ei kuitenkaan estänyt häntä tulemasta yhdeksi Siperian-tutkimuksen keskeisimmäksi hahmoksi.

Pälsi oli varsin tuottelias matkakirjailija. Muistelmia Siperian-matkoilta on julkaistu useammassa teoksessa. *Mongolian matkalta* ja *Valkoiset arot: muistoja Mongolian matkoilta* kertovat Pälsin ensimmäisestä tutkimusmatkasta. Alun perin matkakuvaus ilmestyi 1911, mutta jälkimmäinen täydennetty versio vasta vuonna 1949. Keskeisin hänen teoksistaan on *Pohjankävijän päiväkirjasta: matkakuvauksia Beringiltä, Anadyriltä ja Kamtšhatkasta*, joka julkaistiin 1919. Kirja kuvaa hänen vuosien 1917 ja 1919 välisenä aikana tekemäänsä tutkimusmatkaa. Samalta matkalta kerättyä aineistoa esitellään myös vuonna 1920 julkaistussa teoksessa *Arktisia kuvia: alkeellisia taideteoksia koillisesta Siperiasta* sekä vuonna 1929 ilmestyneessä *Merillä ja erämaissa* kirjoissa. Pälsi pyrkii tarjoamaan lukijalle oman subjektiivisen elämyksensä, kuvaamaan tapahtumia, elinkeinon harjoitusta ja työskentelyä kokonaisvaltaisena tapahtumana. *Pohjankävijän päiväkirjassaan* Pälsi hahmottaa kenttää visuaalisesti piirtyvien mielikuvi-
en avulla, joiden määrä tekstissä on huomattavan runsasta:

”Kaikki on käynyt nopeasti, otuksen näkyviin tulosta sen kaa-
tumiseen ei ole kulunut täyttä kymmentä sekuntia. Tapauksen
kulku jää mieleen omituisena yhdenaikaisena kuvana. Se on
selvä ja yksityiskohdista rikas; jäljestäpäin näen silmissäni

kumaraisen metsästäjän, joka viskelee vaatekappaleita jälkeensä, ja miestä mulkoilevan peuran; näen myös oman hevoseni, joka mielihyvissään ravistaa lunta selästään, vielä näen oman pyssykoteloni puoliksi esiinvedettyine kivääreineen, näenpä oman itseni hätäisenä tempovan satulansivua. Kuva säilyi mielessäni muutamien muiden rinnalla, jotka ovat sinne jääneet erilaisista elämäntapauksista. Tunnen ne selvydestänsä ja siitä, että niiden uudistaminen kuohuttaa mieltä. Oetaan puukot esiin ja nyljetään nahka pois. Koetamme auttaa toveriamme, mutta hänen veitsensä ja nyrkkinsä liikkuvat kovin sukkelaasti, välistä nahkaa irrottaen, välistä työntäen syrjään tottumattomia. Näkyy, et-tei mies ole ensimmäistä kertaa siinä työssä. Kun elukka on paloitetu, pannan lihat pensaan juureen talteen ja peitellään nahalla, risuilla ja puilla. Kappale kylkeä pistetään satulalaukkuun evääksi.” (Pälsi 1919, 189).

Pälsin tiedonintressinä on arktinen taide. Hän reflektoi oman havaintotansa sisäisiin kuviin, ja kenttätyössä hän pyrkii etsimään vastausta kysymykseen, miksi jotain tehdään juuri niin kuin tehdään ja millaiseksi jokin esine, tavara tai työväline valmistetaan. Pälsi on kiinnostuneempi siitä mentaalisesta prosessista, joka ohjaa hyödykkeen tuottamista. Pälsi selvitti tätä prosessia erityisesti tšuktšien parissa. Hän pyysi tšuktšeja piirtämään oman elinympäristönsä hahmoja ja eläimiä liikkessa. Tästä tšuktšitaiteilijat selvisivät helposti. Sen sijaan tulitikkulaatikon piirtäminen tuotti vaikeuksia. Liikkumattoman esineen suorat pinnat ja perspektiivin hahmottaminen osoittautuivat ylivoimaisen vaikeiksi haasteiksi (Pälsi 1919, 101). Pälsi kuvaa koejärjestelyään seuraavasti:

”Kerran annoin Roshilenin piirrettäväksi neljä pöydälle asetettua tulitikkulaatikkoa. Mies ihmetteli, sillä hän ei käsittänyt, että tulitikkulaatikoissa olisi jotakin piirrettävän arvoista. Hän teki kuvan kuitenkin ja pani perspektiivin päin mäntyä. Koska tiesin hänen kuvaavan ihmisiä ja eläimiä vaikeissakin asennoissa, en ensin ymmärtänyt, miksi tulitikkulaatikkojen piirtäminen oli niin vaikeata. Sittemmin huomasin tšuktšien joutuvan pulaan suorakulmaisia muotoja käsitellessään. Isäntäni Carpendalen uudisrakennuksella työskentelevien kirvesmiesten oli mahdoton tehdä säännöllistä akkunanreikää, nauhata hyllyä vaakasuoraan tai pystyttää pilaria kunnolleen. Joka tapauksessa ovat merkillisiä sellaiset taiturit, jotka piirtävät juoksevia peuroja ja tanssivia ihmisiä, mutta eivät saa syntymään kuvaa tulitikkulaatikosta.” (Pälsi 1946, 54-55).

Pälsi päätteli, että taideteoksen tai työkalun tuottamista ohjaa sisäinen kuva, joka viriää työstettävästä materiaalista ja toimintaympäristöstä. Harjaantuneisuus edistää sisäisten kuvien syntyä, nämä kuvat omaksutaan kyvyksi, joka auttaa selviämään ihmisen luontaisessa ympäristössä. Hänen ajatuksensa lähenee myöhemmin kehitettyä systeemitheoriaa, joskin Pälsin teoriassa on havaittavissa syyllystymistä lievään kehäpäättelyyn (Mikkonen 1982, 64-66). Pälsi kuuluu myös niiden suomalaisten etnografien jouk-

koon, jotka varsinaisen tutkimustyönsä lisäksi ovat tuottaneet kaunokirjallisia tekstejä. Hänen *Fallesmannin Arvo* -poikakirjansa ovat edelleen suosittuja nuorisokirjoja, joiden parissa viihtyvät vanhemmatkin lukijat.

Pälsin viljelemä kirjoitustyyli voidaan niputtaa kaunokirjallisen realismin lavean otsakkeen alle. Sekä Castrénia että Pälsää yhdistää tekstin kautta lukijalle välittyvä kokemus liikkeestä ja matkalla olemisesta. Eloisat tarinat vaimonsa syöneestä samojedista tai takapuoleen ammutusta karhusta varaavat lukijan emotionaalisella latauksella eivätkä niinkään pyri analyttiseen tulkintaan tapahtumista. Kaunokirjallisen perinteen mukaisesti kirjoittajat tunkeutuvat mukaan tapahtumiin puolittain läsnä olevassa ja puolittain taas poissa olevassa muodossa. Teksti etenee näkökulmien vaihdoksen, kokemusten kertomisten tai informaation tarjoamisen vuorotteluna. Kaikkien tutkijoiden kohdalla näkyy kuitenkin selvästi rakkaus kenttätutkimukseen, toimintaan ja seikkailuun. Tutkijoita yhdistää myös rajojarikko- ja kahlitsematon kenttätutkimuksen kuvaus, joka soveltaa ui tai uppoat-periaatetta sekä kuvainnollisesti että usein myös käytännössä.

Wilhelm Radloff

Saksalaissyntyistä Wilhelm Radloffia voidaan pitää yhtenä merkittävimmistä Siperian tutkijoista. Hän opiskeli Berliinissä mutta teki kuitenkin elämäntyönsä Venäjän rajojen sisäpuolella. Radloff toimi vuosina 1859 – 1871 kouluvirassa Objoen rannalla, lähellä Altaivuoria sijaitsevassa Barnaulin kaupungissa. Täältä käsin hän teki kymmenen tutkimusmatkaa lähes peräkkäisinä vuosina ympäri Etelä-Siperiaa tutkien turkkilaisia kieliä ja tehden havain- toja alueella asuvista kansoista, muinaislöydöistä ja esihistoriasta. Vuosina 1871 – 1884 hän jatkoi työtään Kazanissa, minkä jälkeen hänet valittiin Pietarin tiedeakatemian jäseneksi vuonna 1884. Radloff työskenteli kentällä samaan aikaan toisen turkologin, unkarilaisen Ármin Vámbéryn kanssa. Molemmat tutkijat julkaisivat oman, turkin kieltä käsittelevän sanakirjansa, Radloffin *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte* ilmestyi vuosina 1893 – 1911 ja Vámbéryn *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen* vuonna 1878 (Karttunen 1992,161-162). Kuten Timo Salminen on suomalaisen arkeologian oppihistoriaa selvittäneessä tutkimuksessaan todennut, oli Radloff suomalaisille tutkijoille ”osittain yhteistyökumppani, osittain kilpailija,” jonka ”näkemys Siperian pronssikaudesta yhtenäisenä ajallisena vaiheena helpotti suomalaisten tutkijoiden työtä heidän lukiessaan sen kokonaan suomen suvulle kuuluvaksi” (Salminen 2003,73). Radloffia voidaan pitää tieteen sekatyömiehenä, kuten niin monta muutakin Siperian tutkijaa aikana, jolloin tieteet olivat vielä nuoria. Radloffin tunnetaan kielentutkijana ja vakavahenkisenä arkeologian harjoittajana, mutta hänen kansatieteelliset, etnografiset, uskontotieteelliset sekä arkeologiset havaintonsa Siperian historiasta ovat jääneet vähemmälle huomiolle.

Vuosien 1860 – 1870 aikana Radloff teki 10 kenttätutkimusmatkaa Altaille, Pohjois-Siperiaan sekä Kiinan rajalle. Valtaosan tutkimusmatkoista Radloff teki kesällä, virkatyön rajoittaessa matkustamista muuna ajankohtana. Tyypillisimmin Radloffin tekemät matkat olivat kuukauden, kahden mittaisia. Radloff kulki paljolti samoissa Altainvuorien, tasankojen ja laaksojen maisemissa, joissa Granö suoritti tutkimuksiaan neljäkymmentä vuotta myöhemmin. Granö jopa mainitsee lukeneensa Radloffin matkamuistiinpanoja ja kulke-

neensa osittain samoja reittejä Tšulyšmaninlaaksosta Tšöltšyn alueelle (Granö 1921, 31). Radloffia aikaisemmin alueella oli liikkunut venäläisistä maantieteilijöistä Peter Aleksandrovič Čihačov vuonna 1826 sekä arkeologi ja etnografi A. V. Adriánov vuonna 1881. Liikkuminen tutkimusalueella kävi kätevämmän hevoseella, ja valtaosa Radloffin valitsemista reiteistä noudatteli jo vanhastaan alueelle muodostuneita kauppaja- ja postietappeja. Radloff näyttää olleen enemmän riippuvainen Altain tarjoamista – joskin varsin vaatimattomista – huoltomahdollisuuksista. Radloff suunnitteli reittinsä siten, että matkalta oli mahdollista löytää tarvittaessa jonkinlainen katto pään päälle. Tämä pyrkimys oli ymmärrettävä sen vuoksi, että osalle hänen matkoistaan osallistui myös hänen vaimonsa. Radloffin informantteina ovat usein kauppiaat tai raja-alueella palvelevat upseerit, joiden luona hänen matkaseurueineen on mahdollista kumota lasi viiniä iltaruuan seurassa (Radloff 1968 II, 149).

Radloffin *Aus Sibirien* (1893) kuuluu formaalin ja realistisen etnografiaperinteen kategoriaan. Sille on tyypillistä etäinen, neutraaliuteen pyrkivä kerrontatyylillä sekä pyrkimys tarjota lukijalle kokonaiskuva lähes koko Siperian valtavasta maanosasta. Kenttätö ja sen tapahtumat on etäännytetty kauas, ja henkilökohtaisen kokemuksen osuus on puristettu minimiin. Silloin kun kenttätapahtumia esitellään, niiden tehtävä on palvella teoriaa. Etnografisten viittausten ja käytettyjen lähteiden lukumäärä on suuri. Lopputulokseksi Radloffilla muodostuu raskaslukuinen, lähinnä historiallinen, eurooppalaisen etnografian perinteeseen rakentuva yleisesitys Siperian kansojen historiasta ja nykypäivästä. Tähän mammuttiteokseensa Radloff oli mahdolluttanut kymmenen vuoden aikana, päivätyönsä sivussa keräämänsä tutkimusmateriaalin Barnaulista tekemillään tutkimusmatkoilla.

Radloff ei sisällyttä matkakuvaukseensa dialogimuotoista tekstiä vaan asettaa itsensä ulkopuolisen tarkkailijan paikalle kuvaillen ympäröivää maastoa, luetteloiden ja antaen nimivariantteja esineille, eläimille tai taukopaikoille. Päiväkirjamuistiinpanot kirjaavat matkan etenemisen tunti tunnilta ja kilometri kilometriltä etapista toiseen. Ainoastaan yhden kerran, kesäkuun 10. päivän 1862 muistiinpanoissaan hän poikkeaa edellä mainitusta tyylistään ja kuvaa kommellustaan kasakkaupseerien ja paikallisen lääkärin kanssa. Lainauksen alkuun poimittu pätkä aamupäivän tapahtumista on puolestaan tyyppillistä Radloffin kerronnalle:

”Kello 10:n aikaan saavuimme Jangys Agasch joelle, jossa si-
jaitsi Piquet (22 virstaa). Tässä kohdin tie muuttui jälleen ki-
vikkoiseksi ja 12 kilometrin matkalla yhä mäkisemmäksi, kun-
nes saimme silmiimme jotakuinkin noustavaa tasamaata. Kaik-
kialla kurgaaneja ja kivikumpuja. Mäenharjalla näkyivät ete-
lässä Alatainin korkeat lumivallit. Täältä tie vei alaspäin
Koksu-Thaliin. Leveä, aaltoileva Thal, syvän Koksujen puo-
lestaan tunnistaa sen rannoilla olevista selväpiirteisistä puuri-
vistöistä. --- Perille tultuani sain kokea koomisen näytelmän.
Olin juuri jättänyt passini asemalle, kun minulle tarjotiin yksi-
tyshuoneisto majapaikaksi. Sen näytti minulle paraatiuni-
formussa oleva kasakka-aliupseeri. Senkaltaista kokopu-
kua en ollut postireitillä koskaan nähnyt, sillä palveluksessa
olevat kasakat pitävät tavallisesti kirgiisitakkia. Tuskin olin
saapunut huoneeseeni, kun täydessä paraatiuniiformussa oleva

matkaupseeri ja asemaupseeri saapuivat esittäytymään ja pyysivät ilmoittamaan heille ohjeitani. Sain selville, että kohteluni oli seurausta kenraalikuvernöörin antamasta toimeksiannosta: tohtori Radloffille oli annettava kaikki hänen arkeologisiin hautakaivauksiinsa tarvitsemansa apu. Herrat kasakat eivät kuitenkaan tienneet, mitä arkeologiset hautakaivaukset olivat, mutta katsoivat parhaaksi esitellä itsensä virallisesti minulle. Juuri kun virallisen vierailun tarkoitus tuli minulle selväksi, oveni avautui ja uniformuasuinen kasakkaaliupseeri saapui ja esitteli itsensä kenttäsairaalan vastavana ja kysyi ohjeitani. Silmänräpäyksen ajan olin täysin hämmästynyt; yhtäkkiä muistutin itseäni, että olin ”tohtori” Radloff ja tittelini ansiosta sain moista huomionosoitusta osakseni. Pitäisikö minun oikaista väärinkäsitys? Päätin kääntää asian vielä hauskempaan suuntaan; otin ankan ilmeen kasvoilleni ja kysyin esimieheltä: ”Montako potilasta sairaalassanne on hoidossa, veliseni?” ”Ei yhtään, teidän ylhäisyytenne!” kuului, tiukka, sotilaallinen vastaus. ”No, se tekee minut äärettömän iloiseksi”, vastasin lyhyesti, ”minulla ei ole sen enempää kysyttävää.” Sotilaallinen tervehdys, ja kasakka jätti huoneen ja piakkoin sain jättää hyvästi herroille upseereille. Sain ponnistella kaikin voimin pysyäkseni vakavana. Illalla vierailin konsulin ja tuomari Babkoffin luona, tapasin myös hänen rouvansa ja vietimme hauskan illan, jossa minua kiusattiin vielä useasti saamastani tarkastavan yllilääkärin roolista.”⁴ (Radloff 1968 I,116-118).

---

4 ”Gegen 10 Uhr langten wir bei dem Flusse Jangys Agasch an; hier Piquet (22 Werst). Von hier aus war der Weg wieder steinig und ging wohl 12 Werst immer bergauf, wenn auch auf nur sehr allmählig aufsteigenden Ebene. Ueberall Kurgane und Steinhaufen. Von der Höhe der Bergwelle erblickt man im Süden die hohen Schneezüge des Alatau. Der Weg ging nun abwärts in’s Koku-Thal. Breites, welliges Thal, in der Tiefe der Fluss Koku zu sehen, an dessen Ufern deutlich Baumreihen zu erkennen sind --- Nach meiner Ankunft erlebte ich eine äusserst komische Scene. Ich hatte nämlich kaum meinen Pass auf der Station abgegeben, als man mir eine Privatwohnung als Absteigequartier anbot und zwar zeigte mir dasselbe ein Kosakenunterofficier in voller Paradeuniform. Einen solchen Anzug hatte ich auf dem Postwege noch nicht gesehen, da die Kosaken auch im Dienste meist Kirgiseneröcke tragen. Kaum war ich in meinem Quartiere eingetroffen, als sich der Distanzofficier und Stationsofficier in voller Paradeuniform mir vorstellten und um meine Befehle baten. Hier erfuhr ich, dass, da ich in diesem Jahre Graböffnungen im Auftrage der Archäologischen Commission auszuführen hatte, ein Befehl des Generalgouverneurs eingetroffen wäre, dem doctor Radloff bei seinen archäologischen Untersuchungen jede nur mögliche Hilfe und Vorschub angedeihen zu lassen. Die Herren Kosaken wussten nun nicht, was archäologische Untersuchungen sind und hatten es für das Beste gehalten, mir wie jedem durchreisenden Inspicienten ihre officielle Aufwartung zu machen. Kaum hatte ich den Grund der officiellen Visiten erfahren, als sich die Thüre öffnet und ein Kosakenunterofficier in voller Uniform sich mir als ältesten Feldscher des hiesigen Lazareths vorstellt und mich um meine Befehle bittet. Im ersten Augenblicke war ich ganz verdunzt; plötzlich erinnerte ich mich, dass ich ja ”Doctor” Radloff sei und diesem Titel solche Aufwartung zu verdanken habe. Sollte ich hier den Irrthum aufklären? Die Sache kam mir zu lustig vor; ich nehme also die strenge Miene eines Chefs an und frage: ”Wie viel Kranke liegen in Deinem Hospital, Brüderchen?” ”Kain einziger, Euer Hochwohlgeboren!” lautete die knappe, militärische Antwort. ”Nun, das freut mich unendlich” antwortete ich kurz, ”ich habe weiter nichts nöthig.” Ein militärischer Gruss, und der Kosak verlässt das Zimmer und bald empfahlen sich auch die Herren Officiere. Es hatte mich grosse Mühe gekostet, ernsthaft zu bleiben. Am Abend besuchte ich den Consul und den Obristen Babkoff, bei dem sich seine Frau befand, und wir brachten einen recht fröhlichen Abend zu, an dem ich

Radloffin etnografinen tyyli näyttää rakentuneen varsin pitkälle saksalaisen tieteenperinteen mukaiseksi: perusteellinen maantieteellis-historiallinen kartointus alkaa kunkin alueen kansojen maantieteellisen jakauman selvittämisellä. Tämän jälkeen Radloff varustaa lukijan tarpeellisilla taustatiedoilla kunkin kansan esihistoriasta. Tätä seuraavat demografiset ja hallinnolliset tilastot alueen kansoista. Fyysisen elinympäristön kuvaus pitää sisällään asumisen, vaatetuksen ja tarvekalujen esittelyä sekä työn, elinkeinojen, perheiden ja yhteisön sosiaalisen sekä uskonnollisen elämän erittelyn. Radloffin kuvaus on erityisen pikkutarkkaa, hän saattaa kirjoittaa sivukaupalla lampaista jalostetavista tuotteista, näiden myymisestä ja vaihtamisesta sekä yleisestä hintatason kehityksestä. Elinkeinoelämän ja kaupankäynnin kuvaamisessa Radloffin on omimmalla alallaan: rupla ruplalta hän laskee kaupan vuosittaisia vaihteluja.

Pikkutarkasta tutkimusotteesta oli hyötyä myös suullisen perinteen muistiinmerkitsemisessä. Honko on kenttätutkimusmetodologiaa ja sen sudenkuoppia käsittelevässä artikkelissaan arvioinut, että Radloffia voidaan pitää suullisen eepin keräyksen pioneerinä, mitä tulee keräysperiaatteeseen, ”että jokainen säe tulisi tallettaa muistiin lingvistisen tarkasti” (Honko 1997, 264-265). Radloff merkitsi muistiin vuosien 1862 ja 1869 karakirgiisien pariin tekemillään tutkimusmatkoilla toisintoja Manas-epoksesta, kuten myös useita kuulemiaan juhliin ja elämänvaihterittein liittyviä lauluja. Osa muistiinpanemistaan teksteistä hän julkaisi jo vuonna 1885 teoksessa *Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme* (1885), osan taas *Aus Sibiriens* -teoksen yhteydessä. Muiden tutkijoiden teksteistä Radloff lainaa eniten Castrénin ja Potaninin muistiin tallettamia tietoja sekä matkakuvauksia. Eriyisesti abakantataareihin liittyvät tietonsa Radloff perustaa Castrénin tekemälle pohjatyölle (Radloff 1968 I,379-384). Radloff esittelee turkkilaisten kansojen šamanistista maailmankatsomusta, šamanistista istuntoa sekä pyrkii luomaan teorian šamanismista ja sen merkityksestä. Hän ajattelee šamanismin taustalla olevan ihmisen alkukantaisen ihmetyksen luonnonvoimien edessä, joihin hänellä viime kädessä ei ole valtaa. Näin monet šamanismiin liittyvät elementit – apuhenget, jumalat, kolmikerroksinen maailma ja niin edelleen – ovat näytelmän muotoon puettua luonnonvoimien personifikaatiota. Pyrkimyksestä hallita ukkosen, taivaankannen ilmiöitä tai kuulemaa syntyy šamanistinen kultti. Radloff suhtautuu šamanismiin ymmärtäväisesti, joskin hän kysyy, onko šamaanin ”manausta” vain kansan pappien pyrkimys hallita herkkäuskoisia ihmisiä. Hän päätyy kuitenkin pitämään šamanismia eettisesti kestäväenä järjestelmänä, joka perusteiltaan ei eroa suurista uskonnoista, joskaan sitä ei voi pitää kolmen suuren maailmanuskonnon, kristinuskon, muhamettilaisuuden ja buddhalaisuuden veroisena (Radloff 1968 II, 14-58).

Radloff liittyy myös saksalaiseen humanistis-filosofiseen kansansielukäsityksen. Arojen kansat ovat kaksinapaisessa kentässä, joiden sekoittumisesta syntyy kullekin kansalle ominainen luonne. Teostensa viime sivuilla hän kirjoittaa:

---

noch vielfach wegen meiner Rolle als revidirender Oberarzt geneckt wurde.” (Radloff 1968 I,117-118).

”Tällaisella tolalla ovat siis näiden kansojen sielunkyyvyt. Nämme kaksi tekijää, jotka taistelevat toinen toisiaan vastaan, kansanomaisen turkkilaisuus ja persialais-arabialainen-muhamedilaisuus. Viimeksi mainittu on pahaksi onneksi saanut täällä yllöteen ja kääntänyt kehitystä taaksepäin. Nyt edistysaskel olisi vain silloin mahdollinen, mikäli kansanomaisen turkkilainen elementti tulee saamaan apua eurooppalaisesta sivistyksestä, --- Aron kansanhenki, joka nyt ei ole jämäkkä, tulee kiireellisesti saattaa kaiken saatavissa olevan avun piiriin.”⁵ (Radloff 1968 II, 471).

Radloff näkee islamin fanaattisessa muodossaan pitävän kansan apaattisena ja luonteettomana, mikä puolestaan entisestäään vahvistaa uskonnon voimaa. Lääkkeeksi tälle oppineisuutta ja hallintoa vastustavalle uskonnon muodolle kansojen sivistystason nostamisen. Radloff tulee näin liittyneeksi myös humboldtilaiseen sivistysajatuksen, jonka tehtävänä on kansanhengen tutkimuksen lisäksi myös työskentely sen kirkastamiseksi.

M. A. Czaplicka

Czaplickan – jonka tutkimus- ja elämäntyötä on esitelty aikaisemmin kenttätutkimusmenetelmistä kertovassa luvussa – ensimmäinen tieteellinen tutkimus Siperiasta valmistui ennen kenttätutkimusta 1914. *Aboriginal Siberia - A Study in Social Anthropology* (1914) pureutui Siperian kansojen etnisten ryhmien luokitteluun ja sosiaaliseen organisaatioon, šamanismin ja arktisen hysterialuokitteluun. Czaplickan kirjan esipuheen kirjoittaja Marrett mainitsee antaneensa Czaplickalle tehtäväksi selvittää Siperian alkuperäisheimojen nykyistä elämäntilaa. Ehdotuksensa motiiviksi hän nimeää lisätiedon hankkimisen Siperiasta, koska P. S. Pallaksen ja Castrénin klassisten Siperian tutkimusten sekä Vladimir I. Jochelsonin *Jesup North Pacific Expeditionin* sarjassa julkaistujen kielitieteellisten ja etnologisten tutkimusten lisäksi ei tutkijoilla Englannissa juurikaan ollut saatavilla tietoa Siperiasta (Marrett 1914, V). Czaplickan omat puolalaiset sukujuuret olivat kuitenkin antaneet vahvimman sysäyksen keskittyä tutkimaan juuri Siperiaa ja alueen asujaimistoa. Tämä lähtökohhta näkyy teoksen alkumetreillä mutta vielä selvemmin hänen myöhemmässä, vuonna 1916 julkaistussa kirjassaan *My Siberian Year*, jossa Czaplicka kuvailee kenttätutkimusmatkaansa ja suhdettaan Siperian alkuperäiskansoihin ja alueelle myöhemmin muuttaneisiin tai karkotettuihin ihmisiin. Motiivit ovat nähtävissä ennen kaikkea etnisten ryhmien tyypittelyssä, jotka Czaplicka muodostaa tukeutuen S. Patkanoffin vuonna 1912 julkaistuu tutkimukseen *Statistical Data for the Racial Composition of the Population of Siberia, its Language and Tribes*. Czaplickan luokittelu ei kuitenkaan perustu rodulliseen alaluokkajakoon, vaan luokitteluperiaatteina toimivat tapakulttuuri, myytit, uskonto ja kieli (Collins 1995, 61).

---

5 ”So liegen die geistigen Verhältnisse des Volkes. Wir sehen zwei Elemente mit einander kämpfen, das türkisch-volksthümliche und das persisch-arabisch-mohammedanische. Letzteres hat leider schon hier die Oberhand gewonnen und hält jede Entwicklung des Volkes zurück. Ein Fortschritt wäre hier nur dann möglich, wenn das volksthümlich-türkische Element durch europäische Civilisation eine Hülfe gewinnen könnte, --- Jetzt, wo der Volksgeist in der Steppe sich noch kräftig erhält, ist dies nicht schwer, daher muss eilige Hülfe geschafft werden.” (Radloff 1968 II, 471).

Czaplicka jakaa Siperian asukkaat paleo- ja neosiperialaisiin ryhmiin, joista jälkimmäiseen hän sijoittaa Siperian suomalais-ugrilaiset kansat. Kolmannen ryhmän muodostavat eurooppalaiset tulijat, pääosin venäläiset ja puolalaiset, jotka Czaplicka jaottelee viiteen ryhmään: vapaaehtosiin maanpakolaisiin, venäläisiin talonpoikiin, karkotettuihin rikollisiin, venäläisiin kauppiaisiin ja virkamiehiin sekä poliittisiin vankeihin. Näiden poliittisten vankien, joista toiseksi suurimman ryhmän muodostavat puolalaiset, tehtäväksi on jäänyt alkuperäiskansojen ja Siperian luonnontieteiden harjoittaminen ankarissa ja vaativissa olosuhteissa ”rikollisen” leimalla varustettuna (Czaplicka 1914, 17-18). *My Siberian Year* -kirjan johdannossa hän antaa eksplisiittisen selostuksen vaikuttimistaan:

*”Kun lapsena kuulin sana ”Siperia,” se ei merkinnyt minulle muuta kuin suunnatonta hengenvaaraa, puhdasta sielujen kidutusta urheimmille, taitavimmille ja kaikkein itsenäisimmän ajatteleville kansamme jäsenille. Mutta eikö myös varkaita ja maantierosvoja lähetetty Siperiaan Puolasta? Jos tiesin tai muistin sitä lainkaan, ajattelin sitä lisähäpeänä niiden urheiden miesten ja naisten kärsimyksen taakkaan; että he tulivat ajetuiksi rakastamastaan maasta karkotettuna rikollisten kansa. Se mitä en voinut unohtaa, on tietty vuosi, 1863, jolloin viidestätoista kahteenkymmeneentuhanteen nuorta miestä – Puolan nuorison kukka – ajettiin jalkarautoihin kytkettynä läpi Siperian arojen; useat heistä menehtyivät siellä, --- Jotkut harvat eivät kuitenkaan hellittäneet, he elivät yksinäisyydessä, vieraassa ympäristössä, kuin yksinäiset kivet yhä uusien siirtolaisjoukkojen aalloissa; pitäen epäterveellisessä ympäristössä yllä mielenkiintoa johonkin älylliseen pyrkimykseen; naimattomina, koska Siperiassa ei ollut puolalaisia naisia avio- puolisoiksi --- Vasta kun kasvoin vanhemmaksi tulin tietoisiksi toisesta näkökannasta, jonka Siperia on viime aikona saanut puolalaisten silmissä paikkana, jossa mahdollisuuksien löytäminen ja oman kyvykkyyden kehittäminen oli mahdollista – mahdollisuuksien, jotka kiellettiin heiltä kotona. --- Näin Kaukasus ja Siperia ovat tulleet toiminnan ja pyrkimysten kentiksi nuorille puolalaisille ammattimiehille, joilta suljettiin pois mahdollisuus kehittää kotimaansa voimavaroja. Siperian rautatie on rakennettu pääosin puolalaisten insinöörien voimin. Viimein, kaukana kotoa, olen oppinut näkemään Siperian valossa, joka yhdistää nämä puolet erottamatta toisiinsa. Tämä uusi puoli kiinnostuksestani Siperiaan heräsi *Oxfordin varjoisissa puutarhoissa*, keskellä brittiläisten kirjastojen rikkauksia, brittiläisten tutkimusmenetelmien vaikutuksesta. Minun oppialani, ”ihmisen tutkimus”, koulussa, jossa tämä tutkimuksen haara muotoutui ja otti ensimmäisiä askeliansa itenäisenä tieteenä, käänsi ajatukseni kohti näitä ihmisiä, joista tiedetään vain vähän. --- Ja viimein, myös minut lähetettiin Siperiaan. Mutta toisin kuin monien maanmieheni, karkotusvuoteni oli vapaaehtoinen, tulosta innokkaasta halustani ja mielenkiinnostani; minut patisti liikkeelle vaikeuksien halki –*

ei kasakkojen solmuruoska – vaan ystävällinen rohkaisu Englannin yliopistolta ja Venäjän hallituksen tutkimusmatkalle suoma hyväntahtoisuus.”⁶ (Czaplicka 1916, 1-3. Kursivoinnit Louheranta).

Czaplicka tuo lukijan eteen taitavan ajan ja paikan siirtymän (Kun olin lapsi – Vasta kun kasvoin vanhemmaksi – Viimein, kaukana kotoa, Oxfordin varjoisissa puutarhoissa – Ja viimein, myös minut lähetettiin Siperiaan – karkoitusvuoteni oli vapaaehtoinen, tulosta innokkaasta halustani ja mielenkiinnostani), joka päättyy lopulta kenttätyöjakson samaistamiseen Siperiaan karkotettujen puolalaisten kohtaloon. Kasvaminen vanhemmaksi ei yksin riitä. Vain Oxfordista noudettu viisaus voi tarjota tutkijalle mahdollisuuden nähdä historia uudella tavalla: olla kuin karkoitettu ja vielä enemmän, nousta heidän kaikkien yläpuolelle. Tutkijan jalous näkyy vapaaehtoisuudessa, ilman pakkoa hän ottaa kannettavakseen taakan, jota aikaisemmat sukupolvet eivät olisi halunneet kantaa edes pakolla. Czaplickan tutkijanrooli on lähes kulttuuriheerosmainen, hänen tieteesä on uusi ala, joka luo valoa paitsi Siperian kansojen hämäämään myös tieteelliseen maailmaan. Tästä näkemyksestä Czaplicka piti kiinni myös myöhemmin, summatessaan tutkimuskenttensä valintaan johtaneita syitä *Royal Scottish Geographical Society* -seurassa pitämässään luennossa (Collins 1995, 62-63).

Czaplicka käyttää merkittävän osan kenttäyöetnografiastaan karkotettujen elämäolosuhteiden ja kohtalon kuvailemiseen. Edellä lainattu otos antaa myös kuvan hänen kirjallisesta tyylistään, jota voi syystä kutsua romantiseksi. Retkikunnan kohtaamat vaikeudet ja niistä selviäminen, kar-

---

6 “When, *as a child*, I heard the word “Siberia,” it meant but one thing for me: dire peril to the bodies, sore torture for the souls, of the bravest, cleverest, and most independently-minded of our people. Were not thieves and highwayman also sent to Siberia from Poland? If I knew or remembered that at all, it was only as a disgrace added to the load of suffering heaped upon brave men, and women, that they should be driven out of the country they loved into an exile shared with criminals. What I could not fail to remember was that a single year, 1863, saw between fifteen and twenty thousand young men – the flower of the Polish youth – driven in fetters across the Siberian steppes; most of them to perish there, --- A few still persist, living in solitude, like lonely rocks amid the waves of ever new migrations, keeping alive in uncongenial surroundings an interest in some intellectual pursuit; unmarried, when there was no Polish woman to marry. --- It was only *as I grew older* that I came to know of another aspect which more recently Siberia has assumed for the Poles, as a place in which to seek opportunities for the development of their abilities – opportunities denied them at home. --- Thus the Caucasus and Siberia have become fields of activity for the efforts of Polish professional men who are debarred from taking part in the development of the resources of their native land. The Siberian railways have been built largely by Polish engineers. *Finally, far away from home* in which I had learnt to regard Siberia in the light of the sombre reflections inseparably connected with both of these point of view, it was *among the shady gardens of Oxford*, in the midst of the splendid wealth of British libraries, and under the influence of British methods of research, that a new side of my interest in Siberia was awakened. My studies in the “science of Man,” in the school where that branch of research first took on the form and dignity of a science, turned my mind towards those little known people. --- *At last I, too, was sent to Siberia*. But unlike that of many of my countrymen, *my year’s exile was a voluntary one, the outcome of my own eager desire and interest*; and I was urged on through the difficulties of the journey not by the Cossack’s knout, but by the friendly encouragement of an English University, and by willing courtesies offered by the Russian Government to an English expedition.” (Czaplicka 1916, 1-3. Kursivoinnit Louheranta).

kotettujen ankara elämä ja pyyteetön tutkimus- ja sivistystyö, antropologisen koulutuksen tuoma viisauts ohjaavat ajatukset suuren seikkailun suuntaan. Kentällä liikkuu sankariantropologi (Frye 1957, 33-35), jolla viime kädessä on tieto siitä, miten asioiden tulisi olla. Ongelmana vain on, etteivät alkuperäiskansan jäsenet ymmärrä tätä viisautta tai muutoin vain ovat haluttomia näkemään oikeaa ratkaisua ongelmatilanteissa, olipa kyseessä sitten naisen oikeus lähteä perheestään rakastamansa miehen matkaan, retkikunnan oppaiden päätös jättää porot oman onnensa nojaan tai kysymys tinguusien sosiaalisesta koodien oikeellisuudesta (Czaplicka 1916, 105, 124, 182). *My Siberian Year* on kuitenkin etnografisena tekstinä, romanttisuudestaan ja sankariasenteestaan huolimatta (Ruohonen & Laitila 1994, 118-119), elävämpi kuin Czaplickan *Aboriginal Siberia*, joka varsin monotonisesti käy lävitse arkistolähteiden pohjalta sukulaissuhteet ja -termit, naimatavat, avioliittomuodot sekä syntymään ja kuolemaan liittyvät uskomukset. Czaplickan kuvauksen elävintä antia ovat hänen huomionsa vanhempien ja lasten välisistä suhteista, lastenhoidosta ja -kasvatuksesta sekä miesten suhteesta lapsiin. Hän ei voi syyttää myöskään menemisestä mukaan androsentrinen harhaan: Nainen on Czaplickalle olemassa itsenäisenä olentona, vaikka hänen voidaan katsoa jakavan kaikki miehisen harhan tasot, joihin Laura Assmuth ja Anna-Maria Tapaninen ovat artikkelissaan *Antropologian naisongelma* esitelleet. Czaplicka tarkastelee naista psykologisesta perspektiivistä, jossa persoonalla, olipa tämä sitten mies tai nainen, on itsenäisiä, sukupuolesta riippumattomia ominaisuuksia, hyveitä ja heikkouksia. Tämä on nähtävissä erityisesti Czaplickan kuvatessa matkakumppaniaan, seurueeseen kuuluvaa tinguuspalvelijanaista Michikkaa (Czaplicka 1916, 74-77). Muutoin naisen kuvaus on Czaplickalla evolutionistista, siinä mielessä että ”naisen sorron selittäjiä etsitään tuotannosta, vaihdosta, työnjaosta ja valtasuhteista” (Assmuth & Tapaninen 1994, 142 ja 163). Eräs selitys Czaplickan perhettä, naisen asemaa ja rakkautta esille nostavaan kirjoitustapaan saattaa löytyä Czaplickan ja hänen matkakumppaninsa, amerikkalaisen antropologin Hallin suhteesta. David Collins on leikitellyt ajatuksella, että Czaplickan ja Hallin tekemä vuoden mittainen matka olisi saattanut synnyttää suhteen tutkijoiden välille. Varmaa näyttöä asiasta ei kuitenkaan ole, vaikka seikka selittäisi Czaplickan aihevalintoja ja sekä kirjoitusotetta vakuuttavasti (Collins 1995, 63-64).

Czaplickan teoksista on löydettävissä näin myös Westermarkin ideoiden ja ongelmanasettelun vaikutusta. Erityisesti tämä näkyy avioliittoa koskevissa havainnoissa ja kuvauksissa. Czaplicka itse on signeerannut *My Siberian Year* -teoksen Westermarckille oppilasterveisin. Kirjeissään Donnerille hän viittaa myös Westermarckin kanssa käytyihin keskusteluihin⁷. On erittäin merkittävää, että Siperian tutkimuksen parista, lähes sadan vuoden takaa, löytyy edes yksi nainen, jonka havaintoja ja etnografiaa voidaan koulutukselliselta pohjalta yhteneväisenä verrata miesvaltaisen tutkimustyön hedelmiin. Myös tutkimuskentän ankarien olosuhteiden ja räsistusten määrää ei sovi aliarvioida. Siperia tutkimuskenttänä oli kuitenkin suuri tasa-arvon ylläpitäjä: Czaplicka kuoli, kuten niin moni muukin Siperian matkamies, varsin pian tutkimusmatkansa jälkeen vuonna 1921.

Sekä Radloffia ja Czaplickaa pidettiin 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana Yhdysvalloissa keskeisinä Siperian-tutkijoina ni-

⁷ KA Donnerin kok. B1:16 Czaplicka Donnerille 23.10.1913 ja 16.11.1916.

menomaan heidän omaksumansa etnografisten kirjoitustyylin vuoksi, joka muistutti Boasin historiallisen koulukunnan kynänjälkeä. Czapllicka poikkeaa Radloffista lähinnä rajauksensa vuoksi; hänen esityksensä koskettelee sosiaalisen organisaation ja uskonnon eri muotoja Siperian eri kansoilla. Esimerkiksi Lowie viittaa järjestelmällisesti ja useaan otteeseen vuonna 1920 julkaisemassaan *Primitive Society* -teoksessa sekä vuonna 1924 ilmestyneessä *Primitive Religion* -teoksessa Radloffin *Aus Sibirien* -teoksiin sekä Czapllickan teokseen *Aboriginal Siberia*. Tilannetta ei voi selittää Lowien teosten marginaalisuudella, korvasihan *Primitive Society* sosiaalista organisaatiota esittelevänä yleisteoksena varhaisemman ja ainokaisen edeltäjänsä Morganin 1877 julkaiseman *Ancient Society* -teoksen (Eggen 1961, vii). Lowien teoksissa suomalaisista tutkijoista vain Castrén tulee mainituksi kerran, vaikka suomalaisilla tutkijoilla oli hegemonia-asema lähes kaikilla kuviteltavilla olevissa tieteenaloilla, jotka tavalla tai toisella liittyivät Siperian tutkimukseen.

Edellä esitetyn tyypittelyn pohjalta voidaan todeta, että sekä suomalaisten että ulkomaisten Siperian-tutkijoiden kirjoittamista etnografisista kuvauksista on löydetävissä lähes kaikkia Van Maanenin määrittelemiä kirjoittamisen tyyliilajeja. Perusolettamukseni on, että kuvaukset sisältävät aineksia ainakin kahden erilaisen tyylin olemassaolosta. Kiinnostavaa on myös havaita, että valtaosa tutkijoista suosi realismia etnografisessa kuvauksessaan. Impressionistinen ja konfessionaalinen tyyli ovat puolestaan harvemmin valittuja ratkaisuja. Kenttätutkimuksen tekeminen näkyväksi – tai sen häivyttäminen taka-alalle – näyttäisi näin vaikuttavan etnografisen tekstin tyyliin. Kenttäyömenetelmässään holistiseen, dionyysiseen otteeseen pyrkineet tutkijat näyttävät kuitenkin suosineen muita enemmän kaunokirjallista etnografista tyyliilajia. Kaunokirjallinen tyyliilaji pystyy ehkä muihin tyyliilajeihin verrattuna tarjoamaan etnografian kirjoittajalle vapaammat kädet kokemuksensa sanoittamiseen.

ETNOGRA- FIA	REALISTINEN	KONFESSIO- NAALINEN	IMPRESSIO- NISTINEN
KRIITTIINEN	Ahlqvist 1859 (Muistelmia matkoilta Wenäjällä) Karjalainen 1900, 1992 (Ostjakit)		
FORMAALI	Castrén 1857 (Ethnologiska föreläsningar) Radloff 1893 (Aus Sibirien) Czapllicka 1914 (Aboriginal Siberia)		Granö 1919, 1921 (Altai) Czapllicka 1916 (My Siberian Year)
KAUNOKIRJALLINEN	Castrén 1852, 1855 (Reseberättelser, Reseminnen) Pälsi 1919, 1929 (Pohjankävijän päiväkirja, Merillä ja erämaissa)	Lehtisalo 1959 (Tundralta ja taigasta)	
YHDESSÄ KERROTTU			

Taulukko 5. Tutkijoiden kirjoittamat kenttätutkimuskuvaukset Van Maanenin mukaan ristiintaulukoituna.

4. DONNERIN HENKILÖHISTORIA JA TUTKIJAIIDENTITEETIN MUOTOUTUMINEN

Henkilö- ja kulttuurihistorialliset taustat

Sukunsa vesa

Vuosisadan vaihteen molemmin puolin taloudellinen, poliittinen ja intellektuaalinen valta oli keskittynyt selvästi yksiin ja samoihin käsiin. Suomalainen sivistyneistö oli valtaosin lähtöisin ruotsinkielisistä suvuista. Vasta kansallisuusaatteen viriäminen 1800-luvun puolivälissä mahdollistivat sosiaaliseen nousemiseen koulutuksen avulla ylempään sosiaaliseen luokkaan. Donner-suku ei muodosta poikkeusta tästä säännöstä ja suku tunnetaan sekä kauppias- että yliopistosukuna (Autio 2003, 395). Alun perin Lybeckistä lähtöisin olevaa Jürgen Donneria voidaan pitää suvun kantaisänä.⁸ Hänen poikansa Joachim Donneria muutti Nevalinnaan, jossa hän toimi saksalaisen koulun rehtorina.⁹ Nevalinnan tultua hävitetyksi isovihan vainoissa Joachim Donner pakeni Helsingin kautta Tukholmaan, jossa hän loi menestyksekkään kauppaliikkeen. Ruotsista Suomeen suku siirtyi 1770, Pohjanmaalle Kokkolaan¹⁰. Kauppiassuvun vesa Otto Donner onnistui kartuttamaan suvun omaisuutta kahdella taloudellisesti kannattavalla naimakaupalla. Vuonna 1862 hän solmi avioliiton veljensä Anders Donnerin lesken Hilda Malmin kanssa. Hilda Malmin isä oli kauppaneuvos Peter Malm. Lapsia senaattori Donnerilla oli kymmenen, joista seitsemän ensimmäisestä ja kolme toisesta avioliitosta (Carpelan – Tudeer 1925, 164; Väisänen 2003, 410). Kolme vuotta ensimmäisen vaimonsa kuoleman jälkeen Otto Donner avioitui uudelleen yliopiston sijaiskansleri Johan Munckin tyttären Wilhelmina (Minette) Munckin kanssa. Kai (Karl) Reinhold Donner syntyi Helsingissä 1. huhtikuuta 1888 Minette Munckin esikoisena.¹¹

Otto Donnerin ja Minette Munckin esikoispojan koulutuksen ja uravalinnan pohjalta löytyy sekä tiedostettuja että myös tiedostamattomia toiveita. Kirjailija Jörn Donner on arvioinut, että Otto Donnerin ja Minette Munckin lapsista juuri Kailla oli parhaimmat edellytykset toteuttaa ne keskenään jääneet toiveet ja suunnitelmat, joiden kanssa Minette ja Otto yksityiselämässään painivat. Sukunsa historiaa tutkineen Jörn Donnerin mielestä Minette Munckin ja hänen ensimmäisen kihlattunsa orientalisti Karl Enebergin pitkä ja monimuotoinen suhde jätti jälkensä Minetten elämään. Varattomana ja epäröivänä persoonana Eneberg ei kuitenkaan pystynyt solmimaan avioliittoa Minetten kanssa vaan pakeni tilannetta tutkimustensa, kielenopintojensa sekä kohtalokkaan tutkimusmatkansa taakse. Ensimmäiselle ja viimeiselle matkalleen Eneberg lähti 1876 ja kuoli samana vuonna epäselvissä olosuhteissa Mosulissa (Aalto 1971, 48). Moni-ilmeiseksi tilanteen teki, että Enebergin kuten niin monen muunkin varattoman tutkijan kannustajana ja mesenaattina toimi toinen filologi ja itä-

---

8 KA Donnerin kok. I19 Kai Donnerin tiedusteluja sukunsa vaiheista. Kirje Tesenfitziltä Donnerille 15.11.1924 ”Es ist ja auch möglich, dass er von der alten Lübecker Familie, die schon 1540 vorkommt, abstammt.”

9 Nevalinna (ruots. Nyenskans), kauppa- ja linnoituskaupunki nykyisen Pietarin paikalla.

10 Jörn Donnerin tiedonanto 4.11.1992, Biografinen nimikirja 1883.

11 HYKA KOA Ef, 103-105 1906.

maisten kielten dosentti Otto Donner, josta Enebergin kuoleman jälkeen tuli Minetten puoliso. Jörn Donner pohtii itse tämän asettelman merkitystä ja suhdetta isänsä Kai Donnerin uranvalintaan ja tutkimusmatkoihin. Kirjansa *Minetten rakkaus* (2002) ja *Miksi olen* (1998) hän tuo esille, että Donnerin suvusta ainoastaan Otto ja Kai Donner päätyivät filologeiksi. Muu suku oli ja pysyi kauppiaina. Kain suuntautuminen filologiaan ja idän tutkimusmatkoihin oli tässä mielessä hänen kannettavakseen uskottua perintöä – tai painolastia – sekä äidin että isän puolelta. Yksinäisyys nousee voimakkaana esiin sekä Minetten että Kain henkilökohtaisista kirjeistä juuri Siperian matkan aikana. Kuolema ja ero kulkivat filologian ja tutkimusmatkojen pitkän varjon alla (Jörn Donner 1998, 72 ja 76-77; Jörn Donner 2002, 16-17, 171-174 ja 230-238).

Tieteellinen tutkimus tuli Donnerille varsin pian tutuksi isä Otto Donnerin kielitutkimusten myötä. Otto Donner oli opiskellut paitsi Suomessa myös Saksassa, Ranskassa, Englannissa ja Unkarissa ja tunsii hyvin aikansa tieteellisen tutkimuksen. Hän yhdisti aikansa luonnonmyyttisiä ja -filosofisia oppeja tutkimuksiinsa (Aalto 1971, 72-76; Karttunen 1992, 214-215; Hautala 1954, 146-148). Perehtyminen Jacob Grimmin, Müllerin, Schiefnerin ja Franz Kuhnin teoksiin heijastuu hänen tuotannostaan (Otto Donner 1863). Hänet nimitettiin 23. maaliskuuta 1870 sanskritin ja vertailuvan kielitieteen dosentiksi ja 20. marraskuuta 1875 ylimääräiseksi professoriksi. SKS:n parissa Otto Donnerin ajoi Kalevalan runojen toisintojen julkaisemista sekä runoperinteen erittelyä ja järjestämistä (Hautala 1954, 171-172). Nälkävuosien tuoman kurjuuden vuoksi SKS tyrmäsi ehdotuksen mutta palasi siihen uudestaan 1870-luvun lopussa ja 1880-luvun alkukymmenillä. Runomuistiinpanojen kopiointi saatiin päätökseen 1883 ja toisintot julkaistaviksi 1880-luvun puolivälissä.

Otto Donnerin tärkeimpiin tieteellisiin saavutuksiin kuuluu kuitenkin Suomalais-Ugrilalaisen Seuran perustaminen sekä 35 000-40 000 markan keruutyön organisointi seuran pohjarahastoa varten (HS 18.9. 1909). Yhteiskunnallisena vaikuttajana Otto Donner toimi varsin vilkkaasti aina viimeisiin vuosiinsa saakka; vuonna 1905, ollessaan 70-vuotias, hänet nimettiin senaatin jäseneksi. Myöhemmin professorina ja senaattorina toimissaan Otto Donner tuki merkittävillä summilla yliopistoa matkastipendien ja lahjoitusten muodossa. Myös varainkeruu ja lahjoitukset Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle merkitsivät huomattavaa tukea kansallisten tieteiden harjoittamiselle. Otto Donner perusti 50-vuotispäivänään 15 000 markan suuruisen rahaston käytettäväksi suomalais-ugrilaisia opintojen edistämiseksi. Minette Donner seurasi miehensä esimerkkiä ja testamenttaamalla Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle 50 000 markkaa käytettäväksi tutkimustyöhön.¹²

Millaista sitten oli elämä kodissa, joka ehdottomasti kuului suomalaisen sivistyneistön kovaan ytimeen? Lähteitä, jotka kuvaisivat perheen arkea, on perin niukalti. Sisarusten välit näyttävät säilyneen kirjeenvaihdon perusteella lämpimiltä. Erityisesti välit Harry-veljeen ja Eva-siskoon kertovat läheisyydestä ja lämmöstä. Eva sairasti reumatismia, ja häntä leikattiin useasti tämän vuoksi.¹³ Kansainvälisyyttä ei perheestä puuttunut: kesälo-

12 SUS:n pöytäkirjat 27.5.1922 16§ ja 15.5.1926 7§

13 KA Donnerin kok. 113 Eva Donner veljelleen 31.12. 1910; Harry Donner veljelleen 23.5. 1911 ja 31.5. 1911.

mat maailmalla olivat 1800-luvun loppupuolella Donnerin perheessä jo tavallisia. Kansainvälistä väriä perheen arkeen toivat Otto Donnerin monet tutkijajäystävät, jotka ahkerasti vierailivat Helsingissä. Aikakauden alempi-
luokkaiseen elämään Donner lienee saanut kosketusta vieraillessaan keitti-
ön puolella: ensimmäinen tuntuma ugrilaisiin kieliin lienee ollut 'kööök-
kisuomen' omaksuminen. Otto Donneria ei käy myöskään moittiminen
ennakkoluuloisesta suhtautumisesta suomen kieleen: Kain koulunkäynti
tapahtui yleisestä käytännöstä poiketen suomenkielisessä koulussa.

Ajatus suomalais-ugrilaisten kielten opiskelusta ja tutkimusmatkasta
samojedien pariin lienee Donnerilla kypsynyt melko varhain ja merkittä-
västi uranvalintaan lienee vaikuttanut isän esimerkki: "Nuoreen poikaansa,
nähtävästi tämän vielä koulua käydessä Helsingin Suomalaisessa Yhteis-
koulussa, isä näki mieleistensä henkisten harrastusten juurtuvan ja elonuran
valinnassa ratkaisevasti vaikuttavan." (Ramstedt 1936, 3). Jo toisena opis-
keluvuonna mainittiin Donnerista osakunnan historiikissa: "Hänen erikois-
ominaisuutensa on – käyttäkseni asianmukaista nimitystä – spekuloi-
värjyys, niin kuin sille, joka tulevaisuudessa aikoo ottaa niskoilleen mei-
dän koko ugrilaisuutemme."¹⁴ Toive päästä tutkimaan samojedikieliä ja
haave uralilaisen astevaihtelun toteennäyttämisestä oli alun perin peräisin
Otto Donnerilta, joskaan hänellä itsellään ei ollut mahdollisuutta tuota toi-
vetta toteuttaa. Ensimmäisen Siperian-matkansa loppuvaiheessa Donner
kirjoittaa isänsä työstä seuraavasti:

"Syntymäpäiväni. Istun, mietiskelen, tunnen oman itseni ja
työni mitättömyyden. Mutta samalla selviää minulle, niin
kuin monasti ennen, miten selvänäköisesti isäni ymmärsi sa-
malla työalalla mitä vaikeimmatkin kysymykset. Tunnen mi-
ten hänen työtänsä oikeastaan ei ole tarpeeksi ymmärretty ei-
kä sille anneta sitä arvoa, jonka se todella ansaitsee. --- tien-
raivaajana ja aatteiden miehenä minä häntä kunnioitan yhtä
paljon kuin rakastan häntä isänä. Ja vaikka olen kiitollinen,
että minulla oli sellainen isä, tunnen itseni juuri siitä syystä
vähäarvoiseksi ja tunnen työni mitättömäksi. Mutta ainoa
lohdutus on, että jollen muulla saa mitään aikaan, niin ainakin
työllä voi jotain toimittaa ja työntöä minulla on niin kauan
kuin vain voimia riittää."¹⁵

Otto Donner tosin ei itse enää ollut näkemässä, kun hänen poikansa väitteli
tohtoriksi astevaihtelusta, sillä isä Donner kuoli vuonna 1909.

Isänsä lisäksi Castrén oli nuoren Donnerin esikuva niin tutkijana kuin
suomalaisuusmiehenä. Castrénin ansiot suomalais-ugrilaisten tutkimuksen
virittäjänä, etnografian määrittelijänä sekä tutkimusmatkailijana olivat
teema, johon Donner toistuvasti palasi (Haavio-Mannila 1992, 31-32). Si-
perian matkansa aikana hän, heikosta postinkulusta huolimatta, osallistui
aktiivisesti Castrénin syntymän satavuotisjuhla- ja julkaisun, Osakunnan
Castrén-albumin sekä Castrénia käsittelevien lehtiartikkelien toimittami-
seen (Donner 1913a; Donner 1913b; Donner 1913c; Donner 1914; YL
7.12.1913). Donnerin innostus Castrénia kohtaan näkyy kaikkialla: kirjansa

14 HYK PPO Ma1.1 1908.

15 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 1.4.1913.

kuvitukseksi hän poimii vanhan kamassinaisen, joka omin silmin oli nähnyt Castrénin (Donner 1915b, 246).

Mutta miksi juuri Castrén? Samaistumiskohteiksi ja esimerkiksi olisi 1800-luvun puolivälissä ja jälkipuoliskolla ollut varmasti muitakin tarjokkaita: kansallisesti merkittävimäksi kieli- ja suomalaisuusmiehiksi nostettiin eittämättä Lönnrot, Runeberg ja Snellman. Eikö joku heistä olisi sopiva esikuva innokkaalle tutkijanurasta haaveilevalle nuorelle miehelle? Suoraa vastausta Donner ei kirjeissään tai päiväkirjoissaan tarjoa, mutta jotain voidaan päätellä hänen omista Castrénia käsittelevistä kirjoituksistaan. Laajin Donnerin kirjoittamista Castrénin elämäntyötä arvioivista artikkeleista julkaistiin *Valvoja*-lehdessä. Donner kiinnitti huomiota siihen tosiseikkaan, että Castrén oli syntynyt Pohjanmaalta ja polveutui vanhoista sivistys-suuvuista:

”Siellä hän myös liittyi Pohjalaisen osakunnan toveripiiriin, jossa juuri siihen aikaan vaikuttivat maamme parhaimmat miehet, niinkuin Snellman, Runeberg, Nervander, Stenbäck, Cygnaeus, Topelius. Ja näiden tovereidensa parissa hänkin liittyi puolestaan tekemään työtä sen kansallisen herätyksen hyväksi, joka juuri niihin aikoihin oli maassamme alkanut. Ei ole tarvis huomauttaa, että hän ryhtyi tähän liikkeeseen ja työhön itsenäisellä ja omintakeisella tavalla, että hänen vaikutuksensa tuli olemaan aivan toista laatua kuin muiden (Donner 1913a, 652).

Castrénia ja Donneria yhdisti syntymämaakunnan lisäksi kielitiede ja aktiivinen osakuntatoiminta. Lisäksi Castrén ja isä Otto Donner olivat tehneet työtä saman asian äärellä sampotutkimuksissaan: Otto Donner rakensi omat teoriansa pitkälle Castrénin töiden varaan (Hautala 1954, 155). Castrénin tutkimustyön monialaisuus suomalais-ugrilaisen mytologian ja uskontoitteen parissa, tutkimusaineiston keräys- ja käsittelytavat sekä tutkimusten selväsanaisuus näyttävät selvästi viehättäneen Donneria. Vertailukohtaksi Castrénin töille Donner esittää eräiden saksalaisten kielentutkijoiden filosofis-filologiset pohdiskelut, joiden tarkoituksena on ”mystifioida” tavallista kieliopin käsitteitä. Donner arvioi Castrénin myös Lönnrotia paremmin tajunneen suomalaisen kielen ja kulttuurin erityisluonteen: Lönnrot rakentaa konstruktionsa liian usein kreikan kielestä ammennetuille esikuville (Estlander 1929, 49-51; Donner 1913, 659-660). Myös Castrénin ehdoton toiminta nimenomaan suomalaisen kielen puolesta – koskien myös ruotsinkielistä sivistyneistöä – oli aivan sama päämäärä, jota Donner toisti omissa kielipohdinnoissaan. Castrénin vaikutus Donnerin persoonaan ja tutkimustyöhön näyttää perustuneen samankaltaisuuteen, johon Donner, osaksi tosiseikkojen pohjalta osaksi taas projekttiivisesti, näyttää samaistuneen. Ponnistihan Donner itsekin tieteelliseen työhönsä suomenruotsalaiselta Pohjanmaalta käsin. Mielenkiintoinen anekdootti on, että samaistumisessa Castrénin persoonaan ei yksin ollut kysymys Donnerin psykensisäisestä asiasta. Yhdenmukaisuuden huomasivat muutkin, jopa Castrénin elämästä *Elää tai kuolla?* -romaanin kirjoittanut professori Arkadius Presas. Hän kirjoitti Donnerille: ”Kirjoitin Castrénista, mutta muistelin aina Donnerista. Jo nyt myöskin olen niin syvään liikutettu, ikään kuin kirjoittaisin

Castrénin omalle pojanpojalle.”¹⁶ Vaikka Presasin kirjettä voidaan pitää Donnerille suunnattuna imarteluna, on sillä yhtä kaikki todistusarvonsa. Tarkkanenänisenä ’eliittiprofessorina’ tunnettu Presas osasi toki poimia ne vihjeet, joita Donnerin persoonaan liitettiin.

Kuvat 1 ja 2. Kai Donner kymmenvuotiaana 1898 ja ylioppilaan 1906. Kuva Jörn Donner.

Osakunta- ja ylioppilaselämä

Aloitettuaan opinnot Helsingin yliopistossa Donner liittyi sukunsa kotipaikan mukaisesti Pohjalaiseen osakuntaan 15. lokakuuta 1906.¹⁷ Osakuntien jakaannuttua syksyllä 1907 hän ilmoittautui kirjoille Pohjoispohjalaiseen osakuntaan.¹⁸ Osakuntaelämään Donner otti osaa sangen vilkkaasti. Vuosina 1906 – 1911 Pohjoispohjalaisen osakunnan jäseniä puhuttivat kielikysymykset, nuorsuomalaisten, ruotsinkielisten ja suomettarelaiten väliset erimielisyydet, virinnyt kotiseutututkimus ja sortovuosia seurannut poliittinen toiminta. Vilkkainta toiminta näyttää olleen Pohjoispohjalaisen osakunnan nuorsuomalaisten jäsenien perustamassa P.P.N:ssä (Pohjoispohjalaiset Nuoret) eli "Pännässä".

Martti Ahti arvioi Donnerin opiskeluvuosien toiminnan olleen maltillista. ”Nuori Donner ei ollut vielä radikaali suurlakkovuoden myllerryksissä.” Perusteluksi hän toteaa lehtitietojen tukevan kuvaa Donnerista maltillisen linjan kannattajana, joka piti opiskelijoiden suunnittelemaa lakkoliikettä kouluylihallituksen erottamiseksi vuoden 1906 lopulla ”kerras-

16 KA Donnerin kok. I8 Presas Donnerille 29.11. 1931.

17 HYK PohjO: Aa7 2009.

18 HYK PPO Ba1.1.

saan sopimattomana”(Ahti 1987, 240). Laajentaen haarukkaa Siperiassa vietettyihin vuosiin Ahti arvioi Donnerin empaattisen ”maailmankatsomuksellisen pohdiskelun” muuttuneen maailmansodan, Venäjän ja Suomen välisen kysymyksen sekä nousevan sosialismin myötä. Palattuaan ”- Helsinkiin, hänestä tuli pian aktivismin ja jääkäriliikkeen keskeinen puolesta-puhuja ja johtohahmo” (Ahti 1987, 242-243). Aineisto tukee osin Ahdin luonnehdintaa.¹⁹ Donneriin liitetty maltillisuus ja eräänlainen vetäytyneisyys vastakohtana vuoden 1914 aktiiviselle käänteelle ei kuitenkaan täysin vastaa sitä kuvaa, joka Donnerin osakuntatoiminnasta voidaan saada.

P.P.N:n päätehtävä oli puoluekysymysten pohtiminen ja yleensä puolue toiminta, missä se vain suinkin oli mahdollista. Puoluekysymystä koskevat väittelyt, suunnitelut ja niiden toimeenpaneminen olivat siinä määrin näkyviä, että pian seuraan kiinnitettiin huomiota muun muassa Nuorsuomalaisten Keskustoimikunnan taholta. Donnerin toiminta P.P.N:n piirissä oli aktiivista: hän esitelmöi 2. lokakuuta 1907 ”Sortovuosien laittomuustilasta” ja tarjosi nähtäväksi keräämäänsä kokoelmaa suurlakon aikana talteen panemistaan julistuksista, päiväkäskyistä ynnä muusta. P.P.N:n piirissä, johon yleensä kuuluivat kaikki osakunnan ’silmaätekevät’ pohditettiin valmistavasti miltei kaikki osakuntaa koskevat asiat, ja useimmiten osakunnan päätökseksi tuli ensin pännäläisten keskuudessa tehty päätös (Vuorjoki 1932: 45). P.P.N:n nuorsuomalaiset päättivät kokouksessaan 28. helmikuuta 1907 lähteä Pohjanmaalle vaalikiihostustyöhön eli ”agitatsiooniin”(Vuorjoki 1932, 45).²⁰ Tavoitteena oli vaikuttaa tulevien eduskuntavaalien tulokseen, vaikka Nuorsuomalaiset sittemmin kärsivätkin tappion vaaleissa. Donnerin ja hänen ystävänsä Olli Snellmannin alueeksi määriteltiin Kemijokilaakso.²¹ Osakunnan virallinen hallinto siunasi hankkeen todeten, että kysymyksessä on yksittäisten osakuntalaisten aktiivisuus.²² Pohjois pohjalaisen Osakunnan aineisto näyttää tukevan ajatusta, että Donnerin rooli politiikassa olisi ollut melko maltillinen mutta kuitenkin aktiivisempi kuin Ahti antaa ymmärtää. Tällöin 1914 vuoden lopulla tapahtunut ’aktivoituminen’ näyttytyy pitemmässä historiallisessa perspektiivissä.

Poliittisen toiminnan lisäksi Donneria työllisti yleisen kotiseutututkimuksen viriäminen. Osakuntien yleinen innostus kotiseutututkimusta kohtaan poiki pian julkaisuja, joista merkittävimpiä olivat Viipurilaisen osakunnan *Kotiseutututkimuksia* ja Varsinaissuomalaisen osakunnan *Lännetär*. Myös Pohjalaisen osakunnan piirissä virisi kotiseutututkimus. Alkusysäyksen tutkimukselle antoi Aarne Europaeuksen 3. lokakuuta 1907 pitämä esitelmä.²³ Kuraattori Frans Äimä organisoi kyselylomakkeen ja kirjeen keruutyöstä 21. marraskuuta 1907. Työ laajeni nopeasti ja jäi kotiseutututkimustoimikunnan sihteerin Donnerin harteille.²⁴ Keruutyön lisäksi Donner valmisteli toimikunnan piirissä Pohjanmaata ja Lappia käsittelevän kirjallisuusluettelon laatimista. Kotiseutututkimuksen tulosten julkaisemista var-

19 KA Donnerin kok. I16 päiväkirjamerkinnot vuodelta 1914.

20 Tiedon vahvistaminen P.P.N:n pöytäkirjoista mahdotonta, koska pöytäkirjat tuolta ajanjaksolta puuttuvat. P.P.N:n päätöksen vahvistavat kuitenkin osakunnan historiikki HYK PPO Ma1.1 1907-1908 ja toimintakertomus 1907 PPO Ma1.2.

21 HYK PPO Ma1.2 Toimintakertomus 1907 sekä KA Donner kok. I15 Donnerin ja Snellmannin matkoista kertovia kortteja.

22 HYK PPO Ma1.1 1907-1908.

23 HYK PPO Ma1.1 historiikki sekä Ma1.3 toimintakertomus 1907-1908.

24 HYK PPO Ca1.1 § 10 ja PPO Ca1.1 § 12.

ten perustettiin toimikunta, jonka sihteerinä Donner toimi. Toimikunnan työn tuloksena julkaistiin 1910 kotiseutualbumi *Jouko I*, jonka keskeisen osan muodosti Donnerin valmisteleva *Bibliografia Osterbotniensis*.²⁵ Kotiseutututkimus jatkui vilkkaana vielä albumin julkaisemisen jälkeen, ja Donner seurasi työn etenemistä Siperiasta käsin sekä hoiti kotiseutututkimustoimikunnan luottamustehtäviä vieraillessaan Suomessa ensimmäisen ja toisen matkansa välisenä aikana.²⁶

Opintojensa ohella Donner hoiti luottamustehtäviä paitsi osakunnassa myös ylioppilaskunnassa. Osakunnan sihteerinä hän toimi kevätlukukaudella 1908²⁷, Pohjalaisen valtuuskunnan varajäsenenä 1909 ja 1914²⁸, ylioppilaskunnan uuden ylioppilastalon rakentamista pohtivassa valtuuskunnassa 1909 sekä lukemattomissa muissa vähäisemmissä luottamustehtävissä osa- ja ylioppilaskunnan hallinnossa.²⁹ Opiskeluaikanaan Donner työskenteli Helsingin yliopiston kirjaston amanuenssina vuodesta 1909 lähtien³⁰. Donnerin roolia opiskelijajärjestöjen toiminnassa voidaan luonnehtia eräänlaiseksi laaja-alaisen tiedustelijan tai välittäjän toimeksi. Hänen sulava liikkuvuutensa ja varsin laaja tuttavapiirinsä mahdollistivat usein laajemman yhteistyön muiden tahojen kanssa.

Kielikysymys

1800-luvun jälkipuoliskolla ajankohtaiseksi noussut kysymys suomen kielen asemasta vaikutti poliittisen kentän muodostumiseen (Rommi 1964: 17-19). 1870-luvulla fennomaanien rivit tiivistyivät ja ylioppilaspolitiikassa 1876 perustettu 'Nuija'³¹ keräsi kannatusta yli osakuntarajoen (Vuorjoki 1932: 44). Toiseksi rintamalinjoja jakavaksi kysymykseksi muodostui Venäjä-politiikka (Rommi 1964: 146-155). Vaikka vuonna 1900 annettu kieliasetus siirsi poliittisen keskustelun painopistettä, keskusteltiin ylioppilaspolitiikassa vuosisadan vaihteessa kielikysymyksestä edelleen sangen

25 HYK PPO Ca1.2 § 4; HYK PPO Ma1.6; PPO Ca1.2 7.3.1909 § 7. Luettelo julkaistiin lisäksi eripainoksena 1910.

26 HYK PPO Ca1.3 23. 23.1.1911 § 12; 13.3. ja 20.3.1911 § 10 sekä 3.4.1911 § 7. Aiheen vilkkaasta käsittelystä myös KA Donnerin kok. B1:13 Kirjeenvaihto Donnerin ja Äimän välillä 4.7.1911-21.4.1912 (5 kirjettä).

27 HYK PPO Ma1.1, Ma1.3, Ca1.1 30.1.1908 § 2.

28 HYK PPO Ca1.2 5.4.1909 § 4; 22.11.1909 § 5; Ca1.4 7.3.1909 § 2.

29 HYA Ac 7-13. Ylioppilaskunnan pk.13.2.1909.

30 HYKA KOA Ca82 18.11.1908 § 20; 21.11.1908 § 2 ja 12.12.1908 § 4 myös Ca 83 6.11.1908 § 13.

31 Niitä Ranskan vallankumouksen aikuisia seurustelu- ja keskusteluyhdistyksiä, jotka olivat hyväksyneet itsellensä noudatettaviksi säännöt, ja kokivat toimillansa edistää, säännöissä määrättyjä pyrkimyksiä ja päämääriä, nimettiin aikoinaan club'eiiksi. Tuon englantilaisen sanan ääntäminen ja yhdennäköisyys ruotsalaisen, klubba-sanana kanssa sai jonkun suomalaisen urhoollisesti suomentamaan club-sanana nuijaksi, vaikka sillä sanalla ei ole kaukaisintakaan yhteyttä nuijan eli kurikan kanssa, jota käytetään raskaana lyömäaseena. Kun ei osattu sopivampaa nimeä keksiä, niin ruvettiin käyttämään nimitystä "Suomalainen Nuija" siitä suomenmielisten ylioppilaitten yhdistyksestä eli kerhosta, kuten sana tätä nykyä suomennetaan, joka vuodesta 1876 alkaen perustettiin Helsingissä ylioppilaitten kesken suomalaisten rientoja keskustelujen kautta selvittämään, niitä rahalla ja työllä avustamaan. Suomalainen Nuija, jonka nimi sanomalehti-ilmoituksissa lyhennettiin S. N., oli yhdistys, johon jäseneksi otettiin yliopiston jäsen eli civis academicus mistä osakunnasta hyviinsä, olipa hän nuorempi tai vanhempi, ylioppilas, maisteri tai tohtori, kun hän vain noudatti Suomalaisen Nuijan sääntöjä ja hyväksyi sen toiminnan (Lagus 1924).

kiivaasti (Rommi 1964: 335-345). Yhtäällä vaikutti kolme varsin erilaista joukkoa: ruotsinkielinen sivistyneistö, maltillinen nuorsuomalaisuus sekä radikaali suometarlainen linja. Kotikielensä ruotsia puhuvan Donnerin sijoittuminen tähän maastoon kertoo varsin liberaalista ja omintakeisesta ratkaisusta. Kielikysymys oli yksi niistä tekijöistä, jotka johtivat suureksi paisuneen Pohjalaisen osakunnan hajaantumiseen 1907. Jaossa muodostuneen Pohjoispohjalaisen Osakunnan jäsenistä valtaosa (75,2 %) luokiteltiin nuorsuomalaisiksi, ja noin neljännes (24,8%) suometarelaisiin, eteläpohjalaisen ollessa pääosin suometarelaisia (Vuorjoki 1932: 3-31, 44). Donner joutui toimiessaan P.P.N:n riveissä tekemään linjanvetoa suhteessa eri kieliryhmiin. Suhteet suometarelaisiin ja ruotsalaisiin ylioppilaisiin joutuivat koetuksella pohdittaessa osakunnan julkaisukanavia ja mahdollisia vaali-koalitioita.

Nykyajan mittapuulla kielikysymyksen merkitystä on kenties vaikea ymmärtää: lehtien yleisönosastoissa pohditaan perin maltillisesti, onko kouluruotsi pakkoa vai ei. Vuosisadan vaihteessa tilanne oli kuitenkin vielä varsin hahmottumaton eikä oman näkemyksen esiin tuomista juurikaan ujusteltu. Kielikysymyksen herkkyyttä kuvaa ehkä parhaiten episodi Runebergin patsaalla suoritetusta tervehdyskäynnistä vuonna 1910. Ylioppilaskunnan Laulajat kieltäytyivät esiintymästä perinteisellä tervehdyskäynnillä Runebergin patsaalla, kansallisrunoilijan kun katsottiin kuuluvan ruotsinkieliseen eliittiin. Tämä aiheutti närää nuorsuomalaisten piirissä. Donner alusti Osakunnan kokouksessa alustuksen Ylioppilaskunnan Laulajien menettelystä ja katsoi Ylioppilaskunnan laulajien edustavan ainoastaan ylioppilaskunnan suomenkielistä ainesta. Ylioppilaskunnalle päätettiin esittää moitekirjelmä Ylioppilaskunnan Laulajien menettelystä³². Kirjelmän laati Donner, ja sen allekirjoittivat hänen lisäksi osakunnan kuraattori, maisteri Frans Äimä sekä Matti Kivekäs-Stenbäck.

Kysymys suomen ja ruotsin kielestä sekä suomalaisuudesta yleensäkin näyttää askarruttaneet Donneria. Se sai hänet pohtimaan kysymystä laajemmin kuin vain osana ylioppilaspolitiikkaa. Ajatuksensa hän kokosi pitkäksi monologiksi ja antoi työlleen nimen ”Puolsuomalaisuuden puolustukseksi”. Kirjoitelman ajallinen määrittäminen on vaikeaa, mutta sen arkistointi muiden loppuvuodesta 1911 syntyneiden papereiden joukkoon antaa mahdollisuuden olettaa sen syntyneen Tomskissa 1911. Donnerin odotellessa joen jäätymistä päästäkseen jatkamaan viivästyntä Siperianmatkaansa. Kirjoituksensa aluksi hän analysoi 1800-luvun suomalaisuuden herättäjien työtä velvollisuudentuntoiseksi toiminnaksi siihen saakka sortettuna olleen suomenkielisen vähemmistön olojen turvaamiseksi:

”Tavallaan vieraasta ja toiskielisestä ryhmästä nousi se joukko miehiä, jotka tuntien ja käsittäen velvollisuutensa ja isänmaansa tulevaisuuden parhaalla tavalla säilyttämisen ja turvaamisen, ryhtyivät viime vuosisadan keskipuolella suomalaisen kansallisuuden herätystyöhön. He onnistuivat ja tällä hetkellä ei kukaan, joka ei ole täysin nationalismiin soikaisema, voi hyvällä omallatunnolla väittää, että suomalainen kansainainen olisi vielä nykyään sorsan alaisena. Joitakuita pimeitä kohtia löytyy, mutta lähimmässä tulevaisuudessa ne

32 HYK PPO Cal.2 14.2.1910 § 7 + liite 6; Ma1.1 1910; Ma1.5 1910.

välttämättömästi korjataan, ja silloin, jolle jo nyt, kääntyy lehti aivan toisaalle päin.”³³

Donner tuomitsi voimakkain sanoin suomenkielisen enemmistön kiihkonationalismin ja ilmoitti ymmärtävänsä niitä, joiden vanhemmat siirtyivät suomenkielisiksi mutta jotka nyt itse ”jälleen siirtyvät ruotsinmielisiin ja -kielisiin”. Donner näkee heidän pyrkimyksissään olevan ”sama elävä oikeuden ja oikeudenmukaisuuden tunto, joka eli vanhemmassa herättäjäpolvessa.”³⁴ On vaikea arvioida, vaikuttiko Donnerin kantaan myös kodin perintö, sillä isä Otto Donner oli vuosisadan vaihteessa siirtynyt vanha-suomalaisista perustuslaillisiin (Mustakallio 1983, 48). Erityisesti hän arvosteli niitä, jotka ”suomentaen ei vain nimensä, mielensä, tapansa ja kielensä, ovat valmiit kaikella tavalla sortamaan niitä, joihin ovat kuuluneet, joiden kieltä heidän isänsä ovat puhuneet – he puhuvat suomea, puhuvat saksaa ja ranskaa, mutta eivät kärsi ruotsia”.³⁵ Kritiikin kohde on helppo identifioida. Kyseessä ovat vuosisadan vaihteessa tapahtuneet nimienvaihdokset, jossa useat ruotsinkieliset suomensivat nimensä ja esiintyivät kärkevän suomettarelaisen linjan takana (Mustakallio 1983, 527-529).

Donner ei myöskään asetu puolustamaan niitä ruotsinkielisiä, joiden käytöksestä yhä heijastuu ajatustapa suomen kielen kuulumisesta vain rahvaalle. Lopuksi hän pohtii suomalaistuneiden, entisten ruotsinkielisten perheiden asemaa:

”Jos tämä luokka kerran kieleltään ja mieleltään on suomalaistunut ja jos se käsittää velvollisuutensa muulla tavalla kuin se, jotka valaisevana esimerkkinä olen vetänyt esille, niin heidän täytyy uskaltaa esittää kantansa, eikä peittää sitä minkäänlaisten valemuotojen peitteeseen. Heidän on velvollisuus näyttää toteen, että he vakaumuksesta ovat jättäneet heikomman tarjoamaan voimansa sille työlle, joka on mitä tärkeimpiä nykyisessä vaarallisessa asemassamme. Ja silloin he eivät voi sanoilla eikä teoilla liittyä niihin, jotka tätä nykyä Suomessa taistelevat tuota pientä, mutta ei mitenkään toivotomassa asemassa elävää vähemmistöä vastaan. Heille kuuluu tärkeä välittäjän toimi, heidän tulee kylvää rauhaa missä nyt molemmilla tahoilla kylvetään vihaa ja sotaa. Heidän tulee osoittaa ymmärtäneensä paremmin kuin muut mitä merkitsee länsimainen kulttuuri ja mikä sen sisin henki on ja mikä sen voima. Ja vaikka heillä silloin tulee alituisen olla silmiensä edessä menneisyys ja historialliset olosuhteet, niin en sillä millään tarkoita jonkinlaista vanhoillisuutta tai läheistä liittymistä ruotsinkielisten joukkoihin tai heidän ohjelmaansa, jos se tällaista sisältää.”³⁶

---

33 33 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2 nro 1992.

34 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992.

35 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992.

36 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992.

Tekstin sanoma on selvä: pyrkimys edistää suomalaisuutta, suomen kieltä ja kulttuurista merkitsee suostumista kompromisseihin sekä kykyä nousta pois vuosikymmenien aikoina kaivetuista taisteluhaidoista. Suomalaisuudella on arvona prioriteetti ylitse kielikiistojen. Suomalaisuus ei ole altaasti ymmärrettyä vain suomen tai ruotsin kielen puhumista vaan suomalaisuuden vaalimista uskollisena omalle perinteelleen, olipa se sitten ruotsin- tai suomenkielinen. Kysymys oli siis suomalaisuuden ymmärtämisestä hobsbawnilaiselta kannalta: yhteisen historian, muistin, oikeuden, itseymmärryksen ja muiden vastaavien seikkojen pohjalta muovautuvana käsitteenä (Howsbawn 1994, 67-86, 115-126).

Uskonnollinen liberalismi

Donnerin henkilökohtaista elämänfilosofiaa voi aineiston valossa luonnehtia melkein päteiseksi tai vähintäänkin agnostiseksi. Pohtiessaan suhdettaan uskontoon Donner näyttää tarkoittaneen tällöin läntistä, erityisesti evankelisluterilaista kirkkokuntaa. Syitä uskonnollisen viitekehyksen puuttumiseen on jälkepäin kuitenkin vaikea osoittaa. Kodin perinnöllä lienee kuitenkin ollut osuutensa asiaan. Otto Donnerin orientalistiikka sivuavat työt tulevat tutkimuskohteessaan lähelle kielentutkija, orientalisti ja uskonnonhistorioitsija Max Müllerin tutkimuksia. Ajatus kaikille uskonnoille yhteisestä alku-uskonnota sisälsi samoja elementtejä kuin monien ruotsinkielisten, uskonnollisesti liberaalien henkilöiden ajattelu (Rodhe 1935, 418-425; Juva 1960,28). Myös myöhemmät kontaktit ruotsinkielisiin tutkijoihin ovat voineet vaikuttaa Donnerin käsityksiin uskonnota. Esimerkiksi Westermarck toimi 1905 perustetun uskonnonvapausyhdistys Prometheuksen puheenjohtajana (Haavio-Mannila 1992, 56). Donnerin ajattelun mukaan ihmisen elämäntapahtumat vaihtelevat hyvistä huonoihin; niistä ihmiset tekevät omat johtopäätöksensä.³⁷ Kristillinen usko kuuluu ”onnellisten ihmisten”³⁸ elämän osaan. Heidän kykynsä ajatella ja pohtia itsenäisesti Donner asettaa kyseenalaiseksi. Kristillinen usko muodostuu tällöin osaksi ”uskonnollisten tätien, nuorten rouvien tai puutarhamestarien” maailmankuvaa, joiden ”elämässä ei ole muuta kuin kutut puutarhassa ja kanat kanalassa”. Heidän elämänsä keskeinen sisältö on ”juosta kirkon ja kodin väliä”³⁹, ihastellen tai päivitellessä maailman tapahtumia. Omakohtaisesti Donner kuvaa suhdettaan uskontoon:

”Jag är svag och usel och behöver hjälp. Men varifrån den komma. Jag tror ej på en personlig Gud, som jag kunde anropa i min förtvivlan.”⁴⁰

Evankelisluterilaisen kirkon sanoman ’naivius’ ja älyllinen yksikertaisuus ei näytä tavoittavan vapaamieliseen ruotsinkieliseen sivistyneistöön kuuluvan Donnerin eikä toisaalta Siperian alkuperäiskansoihin samaistuvan nuo-

37 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992.

38 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992. Luonnos novelliin: ”Lyckliga människor”

39 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992. Luonnos novelliin: ”Lyckliga människor”

40 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992.

ren tutkijan kokemusta yksinäisyydestä, avuttomuudesta ja elämän arvaamattomuudesta. Evankelisluterilaisen kirkon sanoma kohdentuu keskiluokkaiseen, turvallisessa porvarillisissa elämänpiirissä elävien ihmisten maailmaan, eikä siitä ole rakennusaineeksi perinteisen 'markkina-alueen' ulkopuolella liikkuvalla Donnerille. Donner ei myöskään tutkimusmatkojensa aikana hakeutunut Siperian saksalaisen luterilaisen seurakunnan yhteyteen toisin kuten Ahlqvist, jolle luterilainen jumalanpalvelus oli merkki eurooppalaisesta sivistyksestä venäläisen, aineellisesti ja henkisesti mitattuna alempiarvoisen yhteiskunnan keskellä (Ahlqvist 1986, 241).

Uskonto määrittynyt negatiivisesti myös itäisessä, kreikkalaiskatolisessa muodossaan. Hyvää kuvaa uskonnosta ja sen maan päälle inkarnoituneesta ruumiista – kirkosta – eivät myöskään vahvistaneet Donnerin Siperianmatkojen aikoina tapaamat Jumalan pelastusanoman sanansaattajat – papit. Erityisesti Venäjän ortodoksisen kirkon papiston ahneus, huonot elämäntavat ja alkuperäiskansojen hyväksikäyttö antoivat Donnerille aiheen monille muistiinpanoille, jotka sittemmin kypsyivät novelleiksi (Joki 1959, 6-7). Ortodoksisen kirkon, moraalin ja oikeusjärjestelmän välinen suhde niveltyi Donnerilla osaksi Venäjän imperialistista valloituspolitiikkaa, jota tarkastellaan laajemmin kappaleessa *Yhteisö rakenne, oikeus ja hallinto*. Osasyynä venäläisten väärinkäytösten esiin tuomiseen löytyy Donnerin vapaussodan poliittisesta toiminnasta; aika Itä-Karjalan sotaretken ja itsenäisyyden asiaa ajoj parhaiten viholliskuvan selkiyttämisen, venäläisten esittäminen epäluotettavina, vaikka sitten kysymys olisi ollut kirkon edustamasta asiasta.

Poliittinen toiminta

Aktivismi

Martti Ahti on väitöskirjassaan *Salaliiton ääriiviivat – oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918 – 1919* pohtinut nuoren, ensimmäisiä askeliaan ottavan Suomen poliittista ilmapiiriä. Keskeisenä lähdeaineistona tutkimuksissaan hän on käyttänyt Donnerin jälkeensä jättämää materiaalia niin päiväkirjojen kuin kirjeenvaihdon osalta. Lähdeaineiston käyttö on kattavaa ja monipuolista, eikä aineistosta tehtäviin johtopäätöksiin ole juurikaan lisättävää. Ahti kuvaa tutkimusotettaan kontrafraktuaaliseksi. Käsitteenä kontrafraktuaalisuus tarkoittaa asennoitumista historiaan siten, että mennyttä aikaa ei käsitellä toteutuneena vaihtoehtona vaan "kysymysenasetteluna, joka lähestyy menneisyyden reaalisia vaihtoehtoja yhdenvertaisina, ikään kuin lopputulosta ei tiedettäisi". Tutkimusotteessa tärkeää on siis "tarkastella, miten toteutumaton reaalinen mahdollisuus vaikutti toteutuneeseen mahdollisuuteen" (Ahti 1987, 30,33). Ahti pitää Donneria keskeisenä suomalaisen sisä- ja ulkopoliittikkaan vaikuttaneena henkilönä. Donnerin puumerkki on löydettävissä niin jääkäriaktivismista, kansalaissoadasta, sotaa seuranneesta oikeistoradikalismista, Itä-Karjalan sotaretken suunnittelusta kuin lapuanliikkeen historiastakin. Ahdin mukaan oikeistoradikalismin tutkiminen nimenomaisesti konspiratiivisena tai laittomana toimintana nostaa varhain kuolleen Donnerin yksityiskokoelman keskeiseksi lähdemateriaaliksi, koska ennenaikainen kuolema ei antanut Donnerille mahdollisuutta 'siivota' arkistojaan (Ahti 1987:22).

Ahti lähestyy Donneria ensisijaisesti taivana poliitikkona, ei niinkään tiedemiehenä. Kieltämätön tosiseikka kuitenkin on, ettei politiikan ja etnografian välistä yhteyttä voi ohittaa reunahuomautuksella, varsinkaan silloin kun tarkastelun kohteena on kaikkein näkyvimmin politiikkaan osallistunut kulttuuritutkija suomalaisen etnologian oppihistoriassa (Clifford 1986, 6; Tyler 1986, 122). Postmoderni näkökulma rajautuu kuitenkin usein siten, että poliittista toimintaa tarkastellaan osana sitä vuorovaikusta, joka etnografian tuottamisen ja politiikan välillä vallitsee. Näiden kahden asian erotaminen ei aina ole edes mahdollista, onhan tässä tapauksessa kysymys yhden ja saman henkilön tuottamista teksteistä. Tämän vuoksi olen nähnyt olennaiseksi kuvata niiden tapahtuminen kulkua, jotka veivät Donnerin pois tutkimuspöytänsä äärestä usean vuoden ajaksi.

Donner palasi ensimmäiseltä Siperian matkaltaan syksyllä 1913 varsin erilaiseen suuruhtinaskuntaan kuin mistä oli vuonna 1911 matkaan lähtenyt. Yleiseurooppalainen poliittinen tilanne ja sota olivat kylläneet ajatusta vapaustaistelusta ja irtautumisesta Venäjältä. Donner osallistui myös tutkimusmatkojensa välillä ahkerasti ylioppilaspolitiikkaan ja Pohjois pohjalaisen osakunnan toimintaan. Vuoden 1914 tutkimusmatkansa jälkeen Donner pyrki myös osakunnan puheenjohtajaksi. Käyty vaali ei ollut ongelmaton: sitä varjosti P.P.N:n hajaantuminen kahdeksi eri ryhmäksi, joista toinen asettautui kannattamaan Donnerin valintaa⁴¹. Pian vaalien jälkeen Donner kuitenkin lähetti konsistorille kirjeen, jossa hän sanoutui irti puheenjohtajan tehtävästä. Muodolliseksi syyksi menettelylleen hän ilmoitti, ettei enää ollut yliopiston kirjoissa.⁴² Mitä siis oli tapahtunut sen vuoden aikana, jona nuoren tutkijan olisi kaiken järjen mukaan pitänyt keskittyä tutkimusmatkojensa tieteellisen annin esittelyyn?

Keväällä 1914 järjestetystä maisteripromootiosta, josta myöhemmin käytettiin nimeä jääkiripromootio sekä pohjalainen promootio, muodostui monessa mielessä merkittävä juuri toiselta Siperian matkaltaan palanneelle Donnerille. Promootiossa yleisenä seppelensitojana toimineesta Margareta von Bonsdorffista tuli myöhemmin samana vuonna rouva Donner. Valmistautuminen Siperian tutkimusmatkoihin tutustutti Donnerin hänen tulevaan vaimoonsa. Hankkiessaan kliinisiä taitoja matkaansa varten Donner opiskeli Helsingin Kirurgisessa sairaalassa klinikalla, jonka ylilääkärinä toimi lääkintäkenraalimajuri, vapaaherra Hjalmar von Bonsdorff. Hänen tyttärensä Greta opiskeli samaan aikaan myös lääketiedettä sekä kemiaa. Kai ja Greta aloittivat seurustelunsa ensimmäisen ja toisen Siperian matkan välisenä aikana, kihlautuivat ja solmivat avioliiton viikkoa ennen joulua 1914. Hääpäivänsä jälkeisistä tunnelmistaan Donner kirjoittaa ystävälleen Wilfrid Brotherukselle seuraavasti:

”Niin kuin Sinä jo luultavasti olet saanut tietää tai ainakin näyt aavistavan, niin allekirjoittanut kolmatta viikkoa sitten naitettiin ja ankkuroitiin niin ihanaan ja ihmeelliseen suloiseen satamaan, että toivoisin Sinun ja Ension hyvin pian tekevän samoin. Me asumme Ahdenkallion huvilassa ja vietämme suuremmoisen rauhallista elämää hiihtäen aamuisin ja tehden työtä pitkin päivää – hän lukee kemiaa ja minä harrastan filo-

41 HYKA Ca 23 14.4.1916.

42 HYKA Ca 23 27.10.1916.

logiaa, vaikka samalla en malta olla tekemättä muutakin alaa-
ni kuulumattomia töitä.”⁴³

Donnerin kuherruskuukaudesta ei kuitenkaan muodostunut niin rauhallista kuin kirjeessä mainituista seesteisistä tunnelmista olisi voinut olettaa. Muut filologian alaan kuulumattomat työt tehtiin suljettujen ovien takana; tavoitteena oli Suomen itsenäisyys.

Maisteripromootio oli kohtalokas myös toisella tavalla; tilaisuudesta muodostui lähtösäys aktiivisten toiminnalle ja sittemmin jääkäriliikkeelle. Tilaisuudessa pidetyt puheet käsittelivät ajan henkeä ja isänmaata. Priimusmaisteri Donnerin puhetta tilaisuudessa ei kuitenkaan kuultu, sillä sijaiskansleri Edvard Hjelt kielsi puheen julkaisemisen, koska katsoi sen kehottavan liian ilmeisesti suoraan toimintaan venäläisiä vastaan (Klinge 1978, 379). Useat promootioitoimikuntaan kuuluneet Pohjoispohjalaisen osakunnan jäsenet jatkoivat kokoontumisia syksyllä. Istunnoissa pohdittiin kuumeisesti ajan poliittista tilannetta ja mahdollisuutta irrottautua Venäjältä. Enää tilannetta ei tyydytty pohtimaan filosofiselta kannalta, vaan tärkein kysymys kuului, mistä suunnasta olisi odotettavissa apua tulevalle itsenäistymistaistelulle.

Lokakuun 27. päivän iltana Ostrobotnian 'kassahuoneessa' järjestettyyn kokoukseen ottivat osaa luotettavat jäsenet eri osakunnista. Pohjoispohjalaisesta osakunnasta mukana olivat Väinö Kokko, Yrjö Ruuth ja Donner. Salaisena pidetystä kokouksesta ei luonnollisesti tehty muistiinpanoja. Kokouksella oli erittäin suuri merkitys itsenäisen Suomen syntymiselle, vaikka tilaisuutta ei olekaan syytä pitää vapausliikkeen alkupisteenä. Siemenet taistelulle oli kylvetty jo aikaisemmin (Lauerma 1966, 56-59; Lackman 2000, 70-71). Kokouksen merkittävin anti oli vapaustaistelun keinoissa: passiivinen vastarinta päätettiin hylätä ja toiminnassa päätettiin siirtyä aktiivisiin keinoihin vapaustavoitteen ajamisessa. Päätöksen merkitystä on vaikea ymmärtää nykyperspektiivistä käsin; kysymys ei ollut opiskelijatempauksesta tai Vanhan ylioppilastalon valtaamiseen rinnastettavissa olevasta osakuntapolitiikasta. Suur-Suomi-ajatuksen syntyhistoriaa selvittänyt Toivo Nygård on todennut, että aktivistien päätös ”reagoida laittomaksi katsottuihin toimiin ohjelmallisella ja systemaattisella väkivallalla” merkitsi syyllistymistä maanpetturuuteen eli juridisesti astumista lakien ja isänmaan ulkopuolelle (Nygård 1985, 460-464). Nygårdia pitemmälle jääkäriliikettä luonnehtivassa ajattelussa menee kuitenkin Matti Lackman, joka pohtii jääkäriliikkeen ja nykyisten terroristiliikkeiden välistä yhteyttä. Lackman toteaa jääkäreiden täyttäneen ”monet terroristeille tyypilliset tunto-merkit” – mutta toteaa, ettei jääkäriliikettä ”voi kokonaan terroristiseksi väittää” (Lackman 2000, 121). Liikkeen omaksumasta linjasta kertoo sekin, että Donneria painostettiin kuitenkin varsinkin liikkeen alkuaikana lujempiin ja suoraviivaisimpiin toimiin, jopa surmatöihin (Lackman 2000, 114-122).

Aktiiviseen toimintaan katsottiin kuuluvaksi sotilaskoulutuksen hankkiminen Saksasta. Asia päätettiin saattaa tiedoksi ylioppilaspiireihin ja vanhemmille, eri puolueiden johtomiehille. Vaikka sortokausina koetellut venäläistämisen pelko oli yhteistä suomalaisille puoluerajoihin katsomatta, eikä vastaanotto ollut lämmin läheskään kaikissa niissä puolueissa, joiden

43 TE Donner Brotherukselle 5.1.1915.

puoleen aktivistit kääntyivät. Varsinkin konservatiiviset piirit katsoivat aktivistien hankkeen 'keikuttavan venettä' ja tekevän maltillisen, neuvottelevan edunvalvonnan mahdollisuudet tyhjiksi. Aktivismi sai kannatusta erityisesti akateemisten ruotsinkielisten piirien parissa, joskin myös aktivismin alkuaikoina työväenliikkeelle ja vasemmistolle tarjottiin mahdollisuutta työskennellä tsaristisen keskushallinnon ja byrokratian hallintovirakoneiston kaatamiseksi (Hyvämäki 1971, 38). Poliittista kenttää ei enää jakanut suhtautuminen kielikysymykseen, vaan uudet rajalinjat määritettiin suhtautumisessa Venäjään ja Suomen itsenäistymiseen (Donner 1921, 74-79; Vuorjoki 1932, 124-125; Luntinen 1992, 131-138). Tämä tosiseikan käsittäminen oli vaikeaa erityisesti vanhemman polven nuorsuomalaisille, jotka kohtelivat aktivisteja verrattain paljon kylmäkiskoisemmin kuin vasemmisto, joka odotti vallankumouksen toteutumista Venäjällä.

Ei välttämättä ollut sattuma, että 'kassahuoneen' kokouksen päätöksessä ja tunnelmista lähetettiin viestiä viemään juuri Donner. Aktivistien tarkoituksena oli mitä ilmeisimmin saada jääkäriliikkeen taakse mahdollisimman laajojen kansanryhmien, myös sosialistien tuki. Donner oli myös 'kassahuoneen' kokoukseen osallistuneista ainoa, joka kannatti yhteistyömahdollisuuksien selvittämistä Venäjän vallankumouksellisten kanssa (Lauerma 1966, 58). Osallistujien taustat ja näkökulmat huomioiden tilanne oli ymmärrettävä. Donnerilla oli Venäjällä ja Siperiassa liikkuneena muita selkeämpi käsitys venäläisten sekä muiden vähemmistökansojen tyytymättömyydestä korruptoitunutta tsaristista keskushallintoa kohtaan. Donner oli myös tutustunut lukuisiin Siperiaan karkotettuihin toisinajattelijoihin tutkimusmatkojensa aikana. Poliittinen oikeisto – vasemmistokahtiajako ei selvästikään rajoittanut Donnerin ajatusmaailmaa. Kaikki mikä oli omaan heikentämään Venäjää sisäisesti toimi myös itsenäisyysliikkeen hyväksi.

Myöhemmin sama menettelytapa on nähtävissä Aktivistien Tukholman valtuuskunnan nuorempien jäsenien – joihin myös Donner kuului – toiminnassa. Olihan Donner jo vuonna 1908 Unkarissa oleskellessaan kiinnittänyt huomiota Keski-Euroopan poliittisiin olosuhteisiin sekä vahvempien kansan- tai yhteiskuntaryhmien hegemoniaan. Vähemmistökansojen pakolaispolitiikat olivat muodostaneet 1915 Venäjän kansojen Liigan, jonka tehtävänä oli mahdollisuuksien mukaan heikentää venäläistä imperiumia. Liiga kannatti ajatusta Venäjän vähemmistökansojen yhteistyöstä, ja se hankkiutui läheiseen yhteistyöhön Saksan kanssa, vaikka osa koalition kansoista oli joutunut keskusvaltojen imperialismiin ruhjomiksi. Liigan näkyvin aikaansaannos oli vuonna 1916 Yhdysvaltain presidentille Woodrow Wilsonille lähetetty vetoamus sorrettujen kansojen puolesta. Tämä vetoamus herätti luonnollisesti närkästystä Venäjällä (Luntinen 1992, 140-142). Tätä taustaa vasten ei Donnerin lähettäminen sosialistien juttusille jääkäriliikettä koskevassa asiassa näytä mitenkään eriskummalliselta. Donner pyrki pitämään sosiaalidemokraatit mukana myös käytännön toimilla: hän ehdotti Feodor (Heikki) Revon lähettämistä sosiaalidemokraattien keskuuteen, jotta heidän joukostaan voitaisiin värvätä nuoria miehiä mukaan jääkäriliikkeeseen (Lauerma 1966, 704). Jääkäriliikettä masinoineet nuoret aktivistit näyttivätkin elätelleen ajatusta kaikkien suomalaisten ryhmien – myös sosialistien – laajapohjaisesta yhteistyöstä aina marraskuun 1917 yleislakkoon saakka (Ahti 1987, 244).

Ylioppilasaktivistien muodostama *Ylioppilaiden keskuskomitean* (YKK) *Toimintakomitea* osoittautui jääkäreiden värväystoiminnan volyymin nähden alimitoitetuksi sekä haavoittuvaksi. Poliittinen mielipiteenmuokkaus oli kuitenkin tehnyt tehtävänsä, ja uudeksi organisaatioksi perustettiin *Aktionskommittén*, josta käytettiin tai on myöhemmin käytetty nimityksiä *Toimintakomitea*, *Aktiivinen komitea*, *A.K* ja *Seitsemän veljestä*. Nimitys 'seitsemän veljestä' viittaa ryhmän jäsenien lukumäärään, sillä jokaisella porvarispuolueella, vanhoilla aktivisteilla sekä vanhan väen upseereilla (josta myöhemmin muodostettiin *Militärkommittén eli Sotilaskomitea eli M. K.*) oli *Aktionskommittén*issa edustajansa (Lauerma 1966, 193 ja 749-750). Donner edusti, oleskellessaan vielä Suomessa, ylioppilasaktivisteja tämän seitsikon ensimmäisessä kokouksessa. Tukholmaan siirtymisensä jälkeen Donner ei luonnollisesti voinut työskennellä muuna kuin *A.K:n* yhdyshmiehenä. *Aktionskommittén* sai myöhemmin tukeen *Centralkommittén eli C. K:n*, joka koostui itsenäisyysliikkeen taakse ryhtymyisestä ja sen mahdollisuuksiin enemmän tai vähemmän uskovista poliitikoista.

Donner käytti suhteitaan hyväksi kerätessään rahaa jääkäreiden värväystoimintaan. Ulkomaanmatkoillaan vuonna 1914 – 1916 Ruotsiin ja Saksaan hän välitti tietoja ensimmäisen jääkäriryhmän niin sanotun *Pfadfinder*-kurssin vaiheista sekä suunnitteli etappireittejä jääkäreiksi pyrkivien kuljettamiseksi salaa Saksaan. Donner hoiti syksyllä 1915 perustetun *Aktiivisen keskuskomitean* ja ylioppilaiden välistä yhteydenpitoa. Suomi jaettiin värväyspiireihin, ja Helsingin ylioppilaspiireissä toimi useita värväyskeskuksia (Vuorjoki 1932, 140-146; Lauerma 1966, 192-197; Lackman 2000, 64-69). Värväystoiminta ja ylioppilaiden salaperäiset katoamiset herättivät kuitenkin mielenkiintoa myös santarmeissa. Vuodenvaihteessa 1916 Donner ei enää toiminut tai esiintynyt julkisesti vaan katosi 'maan alle'. Kuulusteluissa keuhkokuumeella 1916 ylioppilas Edvard Bruhn paljasti Donnerin olleen värväystoiminnan organisoi ja rahoittaja ja pitävän parhaillaan piilopaikkaa Hyvinkään Ahdenkalliossa (Ahti 1987, 243). Sukutilansa ikkunasta Donner pakeni häntä vangitsemaan tullutta santarmijoukkoa ja etsiytyi monien vaiheiden kautta Hallan etappireittiä käyttäen vaimonsa kanssa Ruotsiin. Donner itse ei juuri välittänyt muistella poistumistaan maasta; K. A. Wegeliuksen sanoin J. A. Heikkisen 'Hallan ukon' poikien ja Greta Donnerin kertomukset ovat "ikäväää ja kuivaa luettavaa"⁴⁴. Päiväkirjassa tuolle ajanjaksolle on jäänyt vain kaksi ylimalkaista merkintää⁴⁵. Omaa kieltään kertoo kuitenkin Oulun lääninkansliasta poliisilaitoksille ja nimismiehille osoitettu, salaiseksi luokiteltu kiertokirje, jossa kehoitetaan poliisiviranomaisia toiminta-alueillaan ottamaan selvää "asuuko siellä Suomen kansalainen filosofianmaisteri Kaj – Karl Reinhold Donner; olen siinä tapauksessa, että hänet tavataan, hänet heti vangittava ja siitä tänne ilmoitettava."⁴⁶

Jääkäriliike ja kansalaisista

Jo ennen Donnerin Tukholmaan siirtymistä oli käynyt selväksi, etteivät suomalaisten aktivistien Ruotsiin kohdistamat odotukset saaneet vasta-

44 KA Donnerin kok. I19 Karl Wegelius Donnerille 1.5.25, 15.11.25 ja 26.3.31.

45 KA Donnerin kok. I14. Donnerin pvk.25-26.8.1916.

46 KA Donnerin kok. I16. Kiertokirje 11.5.1916 nro 462.

kaikua. Hallitus, viranomaiset ja lehdistö sallivat suomalaisten toimia, neuvotella sekä organisoida vapautusliikettä Ruotsista käsin. Ruotsiin valittu konservatiivinen hallitus kieltäytyi kuitenkin aktiivisen avun antamisesta tai pyrki käydyissä neuvotteluissa opportunistisesti haikailemaan mennyttä suurvalta-asemaansa (Luntinen 1992, 132-133; Saastamoinen 1999, 26-29). Tukholmassa Donner toimi vuosina 1916 – 1917 Suomen vapautusliikkeen ulkomaanvaltuuskunnan jäsenenä ja vuosina 1917 – 1 918 vt. lähetystösihteerinä ja sotilasasiamiehenä aina kansalaissodan puhkeamiseen asti. Saavuttuaan Donner tuskin tiesi, kuinka tuuliseksi 'välimiehen' pesti Saksan ja Suomen välisessä politiikassa ja sotilasoperaatioissa tulisi seuraavina vuosina osoittautumaan. Ulkomaanvaltuuskunnan keskeisenä tehtävänä oli valmistella aseiden ja jääkärikomennuskuntien lähettämistä Suomeen. Donner organisoii Sassinizista suuren aselastin lähettämisen Suomeen: rahtilaiva *Equityn* matkassa saapui Västerön saarelle 6500 kivääriä, 30 konekivääriä, 200 pistoolia, 4500 käsikranaattia sekä 6 miljoonaa patruunaa lokakuun viimeisenä päivänä 1917. Tämän lisäksi Donner salakuljetutti pistooleja ja käsikranaatteja maitse Ruotsin kautta Suomeen. Aseiden jakelu epäonnistui lähes täysin, ja valtaosa aseista päätyi Pohjanmaan ruotsinkielisiin pikkukuntiin (Manninen 1992, 378-380). Siitä huolimatta, että Donner kykeni saksalaisten poliitikkojen ja sotilaiden myötävaikutuksella toteuttamaan merkittäviä vapautusliikettä palvelevia hankkeita, hän ei kuitenkaan täysin tullut vakuuttuneeksi saksalaisten halukkuudesta osallistua Suomen vapauttamiseen. Donner näyttää pikemminkin elätelleen ajatusta, että jääkärit innoittaisivat suomalaiset kansannousuun, jonka lopputuloksena maa puhdistettaisiin venäläisistä sotilaista. Ensimmäisen maailmansodan tapahtumiin jääkärit osallistuivat vuoden 1916 ja 1917 aikana. Tällöin jääkäreitä tarvittiin itärintamalla ja uhkana oli, että suomalaisista jääkäreistä koottu joukko hajotettaisiin palvelemaan saksalaisten päämääriä rintamalla. Donner piti kuitenkin kiinni alkuperäisestä suunnitelmasta ja johdatti saksalaiset – erityisesti eversti Nikolai Maxmontanin – uskomaan, että suomalaiset olivat valmiita kansannousuun ja sotilasoperaatioihin kotimaassaan jääkäreiden avustuksella (Ahti 1999, 57-64).

Ongelmia esiintyi myös jääkärien riveissä: huhut Saksan ja Venäjän erillisrauhasta, pitkän koulutuksen tuoma väsymys ja pelko jääkäriliikkeen päämäärän katoamisesta voittivat alaa keväällä 1916. Kriittikki kohdistui erityisesti jääkäripäällystöön ja Tukholman valtuuskunnan toimintaan, joka poliittisen toimintansa lisäksi hoiti yhteydenpitoa kotirintaman ja jääkärien välillä (Hannula 1938, 44-45, Saastamoinen 1999, 30-31). Donner vierailikin useaan otteeseen sekä Riianlahdella sekä Libaussa lokakuussa 1916, kesä-heinäkuussa 1917 (Laurema 1966, 436, 579 ja 627). Neuvonpidot jääkärien ja valtuuskunnan välillä olivat kiivaita ja toisinaan jopa epäoikeudenmukaisia. Merkilläpentavaa kuitekin on, että ”poikkeuksen tästä katkeruudesta ja halveksunnasta muodosti Donner, jota kohtaan pataljoonan rivimiehetkin näyttävät tunteneen varauksetonta luottamusta ja suurta kunnioitusta” (Lauerma 1966, 664). Donner näyttää olleen Tukholman valtuuskunnasta ainoa, jonka diplomaattiset kyvyt ja uskottavuuden tuntevat eri osapuolet. Tässä mielessä Donner työskentelee jälleen itselleen tyypillisessä välittäjän roolissa ja neuvottelee eri osapuolten välillä tulkiten näiden sanomisia omaa näkökantaansa ja asiaansa edistävällä tavalla. Donner itse kirjoitti vuosien 1916 – 1918 hektisistä tapahtumista ensimmäiseen

vapaussodasta toimitettuun historiikkiin *Finlands frihetskrig* kolme artikkelia (Donner 1921, 1922 ja 1924). Nämä artikkelit tarjoavat kuitenkin vain siloiteltua ja virallistettua kuvausta jääkäri liikkeen ja aktivismin vaiheista ennen vuoden 1918 sotaa. Matti Lackmannin mukaan vuoden 1918 historianankirjoituksen muokkaamisessa ja sen keskittymisessä vain toteutuneisiin vaihtoehtoihin oli nähtävissä pelko ja pettymys työläisväestön ja laajemmasta miehestä kansan jakautumisesta kahteen osaan, sivistyneistöön sekä työläisaktivisteihin ja sosialistivallankumouksellisiin (Lackman 2000, 67-68).

Kansalaissotaan, Tampereen valtaustaisteluun sekä antautumisneuvotteluihin Donner otti osaa ruotsalaisen eversti E. Grafströmin joukoissa (Ylikangas 1993, 453-454). Tämän jälkeen hän toimi Suomen ja Venäjän rajamaan komendanttina sekä yleisesikunnan III:n osaston apulais- ja vt. päällikkönä vuoden 1918 ajan. Yleisesikunnan III:n osastolla oli merkittävä rooli poliittisessa tiedustelussa ja valvonnassa. Myöhemmin tämän organisaation pohjalle perustettiin *Etsivä keskuspoliisi*. Donner ei varsinaisesti pitänyt kansalaissodan jälkipyykistä; pikemminkin hänen roolinsa aktivismissa ja jääkäri liikkeen synnyssä oli organisointi ja neuvottelu. Vuodenvaihteen 1919 jälkeen Donner tunsikin jo polttavaa halua luopua tehtävistään ja palata tutkimustyönsä pariin. Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle osoittamassaan kirjeessä hän kertoo työstään Terijoen komendanttivirus-
tossa seuraavaa:

”Täällä on työtä yllin kyllin. Aamusta varhain keskiyöhön asti. Minulla on noin 12.000 ryssää, joista on pidettävä huolta ja sitä paitsi pitää valvoa rajaa ja hoitaa laajaa piiriä. Työni on kyllä mahdollisimman monipuolista, mutta ei se tuota mitään iloa. Toivon mahdollisimman pian pääseväni irti tästä virastani.”⁴⁷

Kokemus omasta maasta pakenemisesta ja työskentelystä maan hyväksi ”molemmiin puolin rajaa” oli johtanut ”synkän yön” poistumiseen ja Suomen saattamiseen itsenäiseksi.⁴⁸ Tampereen valloituksen jälkipyykki teloituksineen sekä sitä seurannut valkoinen terrori näyttivät kuitenkin jättäneen Donneriin omat jälkensä. Myös rajakomendantin virassa Donner joutui huomaamaan työnsä likaisen puolen. Ihmisten kohtalot jättivät Donneriin jälkensä, vaikka voittajapuoli yritti – ja osin kykenikin – perustelevaan ja sublimoimaan toteuttamansa puhdistustyön päämäärät itselleen ja ulkopuolisille. Kysymyksessä oli isänmaan etu ja turvallisuus – sankarin osa oli elää menneen kanssa (Jörn Donner 1979, 16-18).

47 SUS:n kirjeenvaihto 1918-1922. Donner seuran esimiehelle 21.1.1919.

48 HYK Coll.42.2 nro 1091 Donnerin muistinpäätös 26.6.1916.

Kuva 3. Kai komentopaikallaan Terijoella 1918 vaimonsa Gretan kanssa. Kai toinen vasemmalta. Kuva Jörn Donner.

Oikeistolaisuuden organisaattori ja itäarkkitehti

Irrottautuminen ja paluu tieteen pariin kansalaissodan jälkeen ei tapahtunut niin helposti kuin Donner olisi toivonut. Valtiomuotokiista, kysymys heimokansojen vapauttamisesta ja suojeluskuntajärjestön aseman vakiinnuttamisesta sekä Pietarin sotaretken suunnittelu pitivät Donneria otteessaan vielä sodan loppumisen jälkeenkin (Ahti 1999, 125-143, 155-163; Selén 2001, 90-104). Tämä niin sanottu aktivismin kolmas vaihe tai Ahdin termin mukainen jälkiaktivismi piti päämääränään sekä ulkoisen että sisäisen turvallisuuden takaamisen. Paitsi ulkoisista syistä käsin, selittää Ahti väitöskirjassaan aktivistien konspiratiivista toimintamallia myös tottuuksella. Vuosien 1914 – 1918 aikana opittujen toimintamenetelmien hylkääminen itsenäisyyden alkuvuosien poliittisesti epävakaisissa oloissa ei tullut noin vain kysymykseen (Ahti 1987, 13-15). Vihollinen ei kuitenkaan ollut enää selkeästi yksilöitävissä, vaan vaaroja nähtiin ja pelättiin odottaa ulkopoliitikassa entente-valtioiden (Iso-Britannia, Ranska ja Venäjän)⁴⁹ taholta. Donnerin ajatuksena oli, että entente-valtiot tulisivat vaatimaan Suomelta alueita itselleen. Sama pelko näyttäytyi suhteessa Ruotsiin: Ahvenanmaakysymyksen lopputulos ei ollut itsestään selvä. Uhkia Donner näki myös sisäpolitiikassa: kommunistien ja sosiaalidemokraattien toiminta uhkasi haurasta itsenäisyyttä – arvaamattomia olivat myös hallitusmuotona tasavaltaa kannattavat tahot (Jörn Donner 1979, 17). Saksan luhistuminen ja häpeällisten rauhannehtojen hyväksyminen lietsoivat uhkakuvia pian lähtu-

49 Entente cordiale I. Sydämellinen yhteisymmärrys. Ison-Britannian ja Ranskan välillä 8.8.1904 solmittu sopimus, jonka mukaan määriteltiin maiden valtapiirit Pohjois-Afrikassa, Thaimaassa ja Tyynenmeren alueella. Venäjä liittyi sopimukseen 1907 (Nenonen-Teerijoki 1998, 760).

levaisuudessa koittavasta välienselvittelystä. Aktivisteille tämä merkitsi kääntymistä 'valkoiseen', äärioikeistolaiseen politiikkaan.

Aktivistien poliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi luotiin 'järjestö', jonka ydinjoukkoon kuului noin 120 niistä 900 miehestä, jotka 1914 – 1918 välisenä aikana olivat ottaneet osaa varsinaiseen, vapausotaa edeltäneeseen aktivistitoimintaan. Donner kuului tämän organisaation johtoryhmään. Järjestön tavoitteena oli sisäpolitiikassa lisätä suojeluskuntien vaikutusvaltaa ja itsenäisyyttä sekä miehittää suojeluskuntien johtopaikat 'järjestölle' lojaaleilla miehillä. Toiminnan tehokkuuden takasi oma sisäinen tiedusteluorganisaatio 'keskus', joka toimi Yleisesikunnan III osaston sisällä, kunnes Etsivä Keskuspoliisi perustettiin omaksi yksikökseen. 'Järjestön' jäsenien tarkoitus oli luoda valtio valtiossa, jotta vihollisen uhka voitaisiin tehokkaasti torjua. Donnerin mukaan 'keskuksella' oli kaksi varsinaista kohdetta, kotimaan punaisten seuraaminen ja Neuvosto-Venäjän tiedustelu (Ahti 1987, 58, 86).

Vaikka suojeluskuntahanke ja kommunistien toiminnan valvonta saavutti runsaasti myötätuulta Mannerheimin toimiessa valtiohoitajana ja Rudolf Waldenin sotaministerinä, oli ilo oikeistoaktivismin etenemisestä ennen aikaista. Entisten aktivistien yhtenäisyyttä koettelemaan nousi kysymys Mannerheimin persoonasta. Mannerheim näyttää jakaneen aktivistien rivejä kuin Mooses meriä. Ennen vuotta 1921 aktivistien rivejä voitiin pitää melko yhtenäisinä, mutta tämän jälkeen sekä aktivistit että suojeluskuntapiirit riitelivät keskenään sekä vallanjaosta että sen toteuttamisen muodoista. Merkittäväksi aktivistien konspiraatiivisille sisä- ja ulkopoliittisille hankkeille muodostui myös jako kahden johtavan jääkäriaktivistin Kailan ja Donnerin välillä (Ahti 1999, 210-215, 227-231 ja 449).

Aktivisteista kootun järjestön tavoitteet olivat liittyneet kiinteästi toisiinsa. Onnistunut agitaatio ja valtapeli sisäpolitiikassa merkitsi suotuisaa pelinavausta myös ulkopoliitiikassa. Mannerheimin syrjäytyminen ensin presidentin paikalta K. J. Ståhlbergin tultua valituksi – ja myöhemmin saman kuvion toistuminen suojeluskuntajärjestössä – merkitsi kuitenkin tappiota sekä sisä- että ulkopoliittisissa päämäärissä. Suuntaa siteeraten "Valkoinen Suomi ei hyväksy vaalia (presidentinvaalit, joissa Mannerheim hävisi), Aunus ja Inkeri sitä surevat."⁵⁰ Donner toimi myös oikeistoaktivisten keskeisenä itäarkkitehtina.

Suur-Suomi-tavoitteeseen kuului yhteistyö Venäjän rajaa lähellä olevien kielisukulaiskansojen kanssa. Suur-Suomi-ajattelun pohja lepäsi yliopistolla: kansa- ja kielitieteen tutkijat ja ylioppilaat erityisesti Pohjois pohjalaisesta osakunnasta olivat aktiivisesti ajamassa Suur-Suomea ja Itä-Karjalan vapauttamista (Nygård 1978, 91, 237-238). Unohtaa ei myöskään sovi, minne Suur-Suomi-ajattelun aatteelliset jäljet johtavat. Jotoksen päästä löytyvät Castrén, Lönnrot, Donner ja Ahlqvist, joilla oli keskeinen osuus suomalais-ugrilaisen heimoperinteen luojina. Castrénin romanttiset matkakuvaukset hajallaan asuvan Suomen suvun kohtaloista virittivät ja antoivat tutkimukselle suuntaa. Toisaalta Otto Donnerin perustaman Suomalais-Ugriilaisen Seura tarjosi resursseja ja puitteet tutkimukselle. Sattumaa ei liene, että Otto Donner istui marraskuussa 1882 myös Suomen Heimokansojen Seuran kokouksissa, joskin Suomalais-Ugriilaisen Seuran perustaminen samassa kuussa ohjasi toimintaa tieteelliseen, epäpoliittiseen suuntaan

50 Suunta 13. 9.8.1919. *Presidentinvaalin johdosta.*

(Nygård 1978, 22, 34). Ahlqvistin Itä-Karjala-kiinnostuksen pohjana oli ajatus Karjalan kalevalalaisuudesta, Ahlqvist oli taipuvainen sijoittamaan mielessään Suomen myyttisen historian ydinalueen enemmän itään kuin länteen. Viimeistään Ahlqvistin alter egon A. Oksasen runot *Satu ja Suomen valta* sekä suomenruotsalaisen Bertel Gripenbergin runo *Österut* ja kirjoitus *Pietari* osoittivat sekä sivistyneistölle että lukutaitoiselle kansalle marssisuunnan (Niinistö 2004, 16; Hyvämäki 1971, 94-100; Kovasiipi 1985, 447-448; Nygård 1985, 467).

Ahlqvistin ajatusten pohjalta Itä-Karjalasta kiinnostui erityisesti Heikel, joka ehdotti 1882 Muinaismuistoyhdistykselle Venäjän Karjalan ottamista yhdistyksen tutkimuspiiriin (Laine 1993, 100-104). Karelianismi katsoi Itä-Karjalan väestön kuuluvan alkuperänsä, menneisyytensä ja historiansa puolesta suomensukuiseen yhteyteen. Tässä yhteydessä kirjoituksissa käytettiin mielellään biologisiperäisiä käsitteitä ”veljet” ja ”heimo” enemmän kuin kielisukulaisuuteen viittaavia ilmaisuja. Sanojen metaforinen painoarvo oli – joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta⁵¹ – kuitenkin keskeinen aikakauden diskurssissa, joka mielellään viljeli ”synkän yön” kaltaisia ilmaisuja luodakseen aatteellisesti suopean pohjan heimotyölle. Laajemmin ottaen Itä-Karjalan asiassa oli kysymys eurooppalaisesta kansojen itsemääräämisoikeudesta, irredenta-politiikasta: samaa heimon ihmiset tuli saattaa saman katon alle (Niinistö 2004, 20-21).

Aunuksen-retken ja heimokansojen ’vapauttamisen’ takana oli laaja porvarillinen rintama, mutta ei liene sattumaa, että juuri Donnerin kynä kirjoitti paperille ne ajatukset, joita aktivistien piirissä ryhdyttiin ajamaan käytäntöön (Ahti 1999, 237). Toki Donner osallistui muuhunkin kuin ideologiseen toimintaan. Esimerkiksi hän organisoi, yhdessä Kailan kanssa, Karjalan kansannousun yhteydessä Itä-Karjalan Avustuskeskuksen kautta varusteita ja elintarvikkeita karjalaisten hyväksi. Todellisuudessa avustusten tarkoitus oli peittää aseiden ja vapaaehtoisten miesten lähettäminen Itä-Karjalan metsäisissä avuksi (Niinistö 2004, 246).

Vaikka tiedemiesten pyrkimykset ja hankkeet erosivat toisistaan, oli toiminnan aatteellinen pohja kuitenkin samansuuntainen: suomalaisuutta tai suomalais-ugrilaisuutta oli muuallakin kuin historiallisten rauhanrajojen länsipuolella. Neljäkymmentä vuotta myöhemmin aktivistien pyrkimykset hajaantuivat kuitenkin kahtaalle: kysymys oli Vienan ja Aunuksen Karjalan valloittamisesta⁵², mutta Pietarin valloituksen liittäminen osaksi offensiivisia aiheutti aktivisteissa epäilyksiä, varsinkin kun entente-ystävänä tunnetun Mannerheimin motiiveista ei ollut tarkkaa selvyyttä (Ahti 1987, 127-131). Ajatuksiaan heimokansojen auttamisesta ja punaisen bolsevismin kukistamisesta Donner puki sanoiksi aktivistien äänenkannattajaksi perustetun *Suunnan* johtokunnan puheenjohtajana vuosina 1922 – 1925 ja päätoimittajana vuosina 1920 – 1922. Donnerin luotsaamalla *Suunnalla* oli yksinkertaista esitettyä kaksi tavoitetta: sisäpolitiikassa itsenäisyyden turvaaminen ja sitä uhkaavien vaarojen torjuminen sekä ulkopolitiikassa heimokansojen vapauttaminen. Donnerin edustama suuntalaisuus oli jälleen puolueiden ulko- tai pikemminkin yläpuolelle asettuvaa patriotismia, jossa uskoll-

---

51 Eräistä Gripenbergin runoista on löydetävissä gobineaulaista verbaliikkaa: sinisilmäiset aasat taistelevat idän kääpiöitä, tursaita ja lohikäärmettä vastaan (Hyvämäki 1971, 38, 96-100).

52 KA Donnerin kok. I20 Elja Rihtniemi Donnerille 9.7.1918.

suutta ei tullut osoittaa muulle kuin Suomelle ja sen heimoille, olivatpa nämä sitten rajojen sisä- tai ulkopuolella (Selén 2001, 81-82).

Vaikka *Suunnan* edustama patriotismi oli lähtöisin Donnerin kynästä, ei sen piirtämä ulkopoliittinen jälki osoittautunut kuitenkaan miekkaa väkevämmäksi. Aunuksen sotaretki kuivui kasaan samoin kuin aiotta ja rasaselkkauksilla provosoitu hyökkäys Pietariin. Aktivistien hyökkäysaikaiden paljastuminen, bolševikkien vallan vakiintuminen Venäjällä sekä Yhdysvaltojen ja Englannin tunnustama Suomen itsenäisyys veivät edellytykset täysimittaisen hyökkäyksen aloittamiselta (Hyvämäki 1971, 98). Konkreettisenä tuloksena vuosina 1918 – 1919 harjoitetusta konspiraatiopoliitikasta oli kuitenkin aktivistien ja Mannerheimin välien lämpeneminen. Donnerin ja Mannerheimin ystävyys rakentuu juuri näinä vuosina käydyille keskusteluille. Tämä lähentyminen tarjosi runsaasti aineksia tulevien vuosien poliittisille hankkeille.

Donner väitteli kielitieteestä vuonna 1920. Jo seuraavana vuonna suojeluskuntaselkkauksena tunnettu jupakka tarjosi entisille aktivisteille mahdollisuuden heiluttaa hallitusta ja istuvaa presidenttiä. Suojeluskuntapäällikkö Paul von Gerichin lehtikirjoituksesta sukeutunut selkkaus tähtäsi armeijan puhdistusoperaatioon, jonka tarkoituksena oli nostaa aktivistiupseereja armeijan johtaviin aseisiin (Ahti 1990, 42; Donner 1937, 238-240). Tilanteen kuumentuessa valmisteltiin myös Mannerheimin paluuta vallan parrasvaloihin. Suunnitelmat toteutuivat mutta vain puoliksi. *Suunta*-lehden Gerichia puolustavasta kirjoituksesta tuotunut sotaministeri Onni Hämäläinen syrjäytettiin, mutta aktivistien rivien hajaantuminen torpedoi Mannerheimin valtaannousun. Kenraaliluutnantti ja Pfadfinder-jääkäri Lauri Malmbergin tultua valittua suojeluskuntien johtoon Mannerheimia kannattavat aktivistit ja upseerit järjestäytyivät epävirallisesti *Suomen Suojelusliitoksi* jo vuonna 1921. Donner ja *Suunta* -lehden taakse ryhmittyneet aktivistit pitivät läheistä yhteyttä Mannerheimiin sekä *Suomen Suojelusliittoon*.

Suomen Suojelusliiton taakse näyttivätkin kasautuneet ne entiset 'järjestön' aktivistit ja sotilaat, jotka olivat hävinneet kiistan siitä, kuka viime kädessä johtaa suojeluskuntajärjestöä ja sen toimintaa. Virallisesti suojelusliitto esiintyi julkisuudessa kuitenkin vasta vuonna 1923. Donnerin lisäksi muita Mannerheimin ympärille ryhmittyneitä vaikuttajia olivat kalkkitehtailija, vuorineuvos Petter Forström eli 'Kalkki-Petteri', kenraalimajuri, teollisuusmies Walden, kenraaliluutnantti Hannes Ignatius 'Sota-Hannes' ja kenraalimajurit Harald Åkerman ja Gerich sekä S. J. Pentti (Siltala 1985, 59). Toisella puolella rajalinjaa seisova Kaila käytti tästä ryhmittymästä nimitystä "suunta – Mannerheim – sveesit" lyhyesti *fredrikshannarit*, entiset Haminan kadetit (Selén 2001, 93-97, 111-135). Kahden johtavan aktivistin Kailan ja Donnerin välinen juopa syveni entisestään: Donner kannatti Mannerheimia suojeluskuntien ylipäälliköksi, kun taas Kaila kaavaili suojeluskuntien johtoon jääkärieverstiluutnantti Lauri Malmbergia (Ahti 1990, 63-69). Mannerheimin ja Donnerin välinen suhde kuitenkin lujittui, olihan molemmilla herroilla yhteinen tavoite: valkoisen, oikeistolaisen valan palauttaminen Suomeen Mannerheimin johdolla.

Donnerin toimi aktiivisesti Suomen sisäpolitiikassa 1920- ja 30-luvulla tavoitteenaan liian vasemmistolaisiksi tai vasemmistolaismielisiksi koettujen hallitusten heiluttaminen sekä kommunistisen aluskasvillisuuden kit-

keminen Suomen sisäpolitiikasta. *Suomen Suojelusliitossa* tehtäväksi asetettiin Donnerin ehdotuksen mukaisesti puolueettoman, lujan kokoomushallituksen muodostaminen, joka hajoittaisi eduskunnan ja poistaisi sieltä kommunistit (Siltala 1985, 59-60). Aktivistien oikeassa siivessä tiedettiin kyllä, kuka olisi sopiva johtamaan Suomea 'punikkien' ja heidän myötäilijöiden kukistumisen jälkeen. Ongelma oli vain miten ja millä keinoin vallanvaihto parhaiden saadaan toteutetuksi. Vuoden 1924 upseerikapinassa toiminta-suunnitelmaa päästiin varovasti koettelemaan käytännössä mutta todenteolla eduskunnan ja hallituksen painostuksessa onnistuttiin vasta Lapuanliikkeen avustuksella.

Lapuanliike

Heinäkuun 7. päivänä 1930 järjestettiin talonpoikaismarssi Helsinkiin, ja helmikuussa 1932 puhkesi Mäntsälän kapina. Tilaisuus tarjosi Donnerille mahdollisuuden yrittää uudelleen vanhaa temppeä oikeistolaisuuden ja Mannerheimin esiin nostamisesta. Donner toimi lapuanliikkeen keskusjohdossa valtuuskunnan jäsenenä vuodesta 1930 aina lokakuuhun 1931 asti yhdessä Forströmin ja Pentin kanssa (Siltala 1985, 106). Alusta alkaen Forström ja Donner sekä muut ruotsinkieliset uusmaalaiset muodostivat lapuanliikkeessä oman linjansa. Lapuanliikkeen keskeisemmät saavutukset, kommunistilait ja tasavallan suojeluslaki säädettiin 1930. Pitemmälle menevien, käytännössä sosiaalidemokraattien toimintaa rajoittavien vaatimusten läpimeno parlamentaarisessa järjestyksessä vaikutti epätodennäköiseltä. Lapuanliikkeen pyrkimyksiä haittasivat lisäksi hallinnollinen hajanaisuus, henkilöristiriidat ja ohjelmallinen yksioikaisuus. Eniten hankausta aiheutti kenraalimajuri K. M. Walleniuksen kutsuminen lapuanliikkeen pääsihteeriksi sekä yhteistyöpyrkimykset Itä-Suomessa nousseen *Maakuntain liikkeen* kanssa (Hyvämäki 1971, 125-126; Siltala 1985, 188-189). Tämä sai Donnerin vetäytymään liikkeestä. Liikkeen *grande finale*, Mäntsälästä lähtenyt kapina oli lopultakin varsin suunnittelematon. Tämä ei kuitenkaan estänyt Donneria hyötymästä Mäntsälässä syntyneestä kapinasta. Taitavana poliitikkona Donner päätti, Mannerheimin kanssa neuvoteltuaan, käyttää kapinaa kullissina ja maksimoida epävakaa tilanteen aiheuttaman sisäpoliittisen hyödyn. Käytännössä tämä olisi tarkoittanut Sunilan hallituksen eroa (Ahti 1990, 174). Kapinan luoman illuusion teho oli kuitenkin rajallinen, ja sen mahdollisuudet valuivat ajan ja presidentti Svinhufvudin määrätietoisemmän toiminnan myötä hukkaan. Donner käytti kyllä kaikkia mahdollisuuksia – muun muassa kyydityksiä – hyväkseen luoden Svinhufvudille illuusion räjähtämäisillään olevasta ruutitynnyrystä (Siltala 1985, 119, 136-144). Svinhufvudin ja Lauri Ingmanin yhteistyörintama toimi kuitenkin tehokkaana puskurina Donnerin junailemille yrityksille heikentää hallituksen ja presidentin välistä luottamusta (Vares 1996, 255, 440-441).

Donnerin Suomi-visio ja antropologinen metateoria

Itsenäisillä tieteenaloilla on omaa oppihistoriaansa tarkastellessaan suuri kiusaus hahmotella tieteenalan kehitystä rationaalini ajattelun historiiana, painottamalla internalistisen selitysmallin osuutta. Internalismi tarkastelee tieteen aineista tietona, joka kehittyi oman sisäisen logiikkansa mukaisesti,

kun taas ”eksternalismi tarkastelee sosiaalisen ryhmän muodostavien tiedemiesten toimintaa laajemman kulttuurin puitteissa” (Pietilä 1983, 3). Poliittisen historian ja antropologian selitysmallit eivät muodosta poikkeusta tästä säännöstä. Poliitiikkaan väistämättä liittyvä ’liturginen’ puhe selitetään usein päämäärähakuisesti henkilön tai ryhmän poliittisista tavoitteista käsin tai ymmärretään demagogiaksi, jonka taakse todelliset pyrkimykset naamioidaan. Antropologiassa taas vaarana on eksyä tieteen sisäiseen omalakisuuteen. Mutta miten on silloin, kun toimivana subjektina on Donnerin kaltainen henkilö? Onko poliittisessa toiminnassa nähtävissä etnografisen ja antropologisen metateorian jälkiä? Aktivismi ja nationalismi kytkeään politiikan historian kirjoituksessa yhteen, mutta millaisesta nationalismista on Donnerin kohdalla oikeastaan kysymys? Yhdistikö aktivisteja toisiinsa muikin kuin leppymätön ’ryssäviha’?

Donnerin poliittisia puheita ja kirjoituksia julkaistiin vuonna 1919 ilmestyneessä *Itsenäisyytemme* -kirjasessa sekä vuonna 1934 tekijän kustannuksella valmistuneessa *Lyhyitä puheita, esitelmiä ja kirjoituksia* -julkaisussa. *Itsenäisyytemme* rakentuu Tampereen valtauksen muistopäivänä pidetyn esitelmän sekä *Suunta*-lehdessä ilmestyneiden kirjoitusten ympärille. Jälkimmäinen erillispainos puolestaan rakentuu Mannerheimille ja Svinhufvudille pidetyistä puheista sekä yliopistoa ja suhteellista vaalitapaa koskevista huomautuksista. Kirjoista ja päiväkirjamuistiinpanoista saa varsin selkeän käsityksen siitä, miten sivistys, kulttuuri ja politiikka muodostavat Donnerille kokonaisuuden, joka rakentaa ja edesauttaa suomalaista itsenäisyyden rakentumista.⁵³ *Itsenäisyytemme* -kirjasessa Donner rakentaa Runebergin, Topeliuksen, Castrénin ja Snellmanin luoman kansakäsityksen varaan useat esityksensä (Lehtonen 1972, 229). Suomen kansalla on maailman kansojen joukossa tehtävä, johon maa kykenee ainoastaan poliittisesti ja henkisesti itsenäisenä. Näiden suomalaisuusmiesten luoma teoria itsenäisyydestä on odottanut lihaksitulemista autonomian vuodet. Vasta aktivistien vuonna 1914 alkanut taistelu teki teoriasta käytäntöä (Donner 1919b, 7-9). Juha Siltala on lapuanliikkeen kyydityksiä selvittävässä teoksessaan kuvannut aktivismin, politiikan, kansallisuusfilosofian ja Donnerin persoonan välistä yhteyttä seuraavasti:

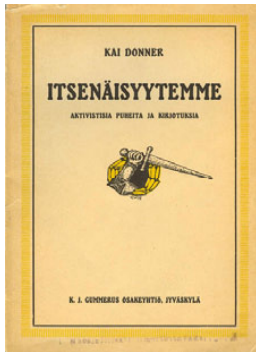
”Donnerin ja hänen kumppaniensa toiminta käy käsitettäväksi vain osana tarinaa, jota he itse muuttivat todellisuudeksi parhaansa mukaan kertomatta kuitenkaan juonta kokonaan edes tarinansa keskeisille henkilöille. --- Donnerin kuvaa komplisoi edelleen hänen voimakas uskonsa idealistiseen kansallisuusfilosofiaan, mikä tekee mahdottomaksi tarkastella hänen siirtomaan yksinomaan valtapoliittisena šakkipelinä. Hän perusti poliittisen ohjelmansa näkemykseen, jonka mukaan eurooppalaista sivilisaatiota uhkasi perikato mahtavampien valtakuntien luhistuttua ensimmäisessä maailmansodassa. Kulttuurin painopiste oli siirtymässä ”väsyneeltä ja elämään kyllästyneeltä” Euroopalta itään ja länteen. ”Aasialaisen barbarian” voittokulku ei kuitenkaan ollut spengleriläisittäin ennalta määrätty, vaan toivoa herättivät vasta vapautensa saavuttaneet ”voimakkaat, toimintaan valmiit kansat”, joita johtaisivat

53 KA Donnerin kok. 15 pvk. 30.12. 1918.

”voimakkaat yksilöt”. Ne voisivat omalla kansallisella ominaislaadullaan palauttaa Euroopan kulttuurien elinvoiman. Monien muiden sukupolvensa aktivistien tavoin Donner ei pitänyt Suomen asemaa vapaussodan jälkeen lukkoonlyötynä, vaan kaikki oli yhä pelissä – ”me elämme sotaista aikaa ja tulellemme luultavasti koko nyt elävän polven aikana tekemään samoin”--- Suomi ei voinut säilyä vapaana niin kauan kuin itä uhkasi ja Venäjä alisti rajantakaisia heimoja. Maanosan ”sivistyskansojen” täytyi toki ennen pitkää oivaltaa, ”että yhteinen ristiretki on ainoa, joka saattaa Euroopan pelastaa”. Puolitiiehen ei voitu jäädä: valkoinen kansannousu 1917 – 18 oli alkanut taisteluna ”niitä punaisia verenhimoisia raakalaisjoukkoja vastaan, jotka niin Suomessa kuin Venäjällä tekivät ja yhä edelleen tekevät voitavansa Suomen ja Suomen kansan hävittämiseksi ja surmaamiseksi”, eikä vapaussota päättyisi ennen kuin tämä vaara olisi voitettu.” (Siltala 1985, 104-106).

Donner ei näe itsenäisyystaistelua kuitenkaan vain aseellisena yhteenotona: kysymys on paljon suuremmasta ja laajemmasta taistelusta. Tehtävänä on lakien, armeija- ja rahanlaitosten kehittäminen sekä sivistyksen juurruttaminen, joka viime kädessä määrää taistelun lopputuloksen. Pienen kansan aseita maailman ”valtaisissa tapahtumissa” ovat sivistys ja kansalaisyhteiskunta. Itsenäisen kansa etujen mukaista on, että kaikille, myös ”kurjissa olosuhteissa eläville”, tarjotaan tilaisuutta kehittyä parempaan päin. ”Kovaosaisien ja kärsivien joukosta” on vihollisten, kommunistien, helppoa värvätä aatteelleen kannattajia (Donner 1934, 13). Pelkkä järki ei kansallista itsenäisyyttä riitä rakentamaan. Ottamalla esimerkin eskimokansalta Donner toteaa, että yksinomaan ”ajatuksen verta” so. mustetta vuodattamalla ei itsenäisyyttä voida saavuttaa: ”vaikeina ja ratkaisevina aikoina on vedottava vähintään yhtä paljon sydämeen kuin järkeen” (Donner 1919, 35).

Itsenäisyyden saavuttaminen kansalaissodan jälkeen ei merkinnyt Donnerille koko sodan vaan yksittäisen taistelun voittamista. Kokonaistavoite oli laajempi: Suomen kansan tehtävä oli auttaa rajan takana olevia veljeksensä omassa vapaustaistelussaan. Mielenkiintoista on huomata, miten suomalaisille annettu tehtävä ei ole lähtöisin poliittisista piireistä, vaan kysymys on toisenlaisesta, ”pyhemmästä” tehtävästä:

Kuva 4. *Itsenäisyytemme* teos vuodelta 1919.

”Vienan-Karjalan, Viron ja Aunuksen retket ovat tosin olleet ja ovat nytkin hallituksen ja porvarillisten puolueiden kannattamia yrityksiä, mutta eivät ne edelliseltä taholta ole saaneet alkuansa, ei niitä sieltäpäin ole johdettu tai pantu täytäntöön.

Viralliset piirimme ja puolueittemme johtavat voimat ovat olleet ihmeellisen kaukana niistä yrityksistä, jotka hankkivat meille kunniaa ja arvontoa muualla maailmassa, jotka tekevät itsenäisyytemme mahdolliseksi ja tulevaisuutemme turvatuksi.” (Donner 1919b, 42).

Mistä sitten oikeutus Suomen, ja erityisesti aktivistien, suorittamalle heimokansojen vapaustaistelulle? Donner näyttää tiedostavan aktivistien harjoittamaan idänpolitiikkaan liittyvän imperialistisen syytösten vaaran. Hän toteaa motiivin olevan ”ei mikään imperialismi, mutta terve ja uhrautuva toimeliaisuus ja työ niin itsensä kuin muiden hyväksi” (Donner 1919b, 42-43). Donnerin poliittisen toiminnan syvintä motiivia on etsittävä tieteen, erityisesti tutkimusmatkojen ja etnologian parista.

Mielenkiintoisen vihjeen Donnerin ajattelun kehityksestä antaa *Bland samojeder i Sibiriens*-teosten painosten vertailu. Ensimmäisessä, vuonna 1915 julkaistussa versiossa hän kuvaa keskustelua samojedien Margatietäjän – jonka isoisa oli työskennellyt Castrénin kanssa – seuraavasti:

”Detta hade farfadren förtäljt, och nu frågade han mig, om jag möjligen kände till mannen. Jag sade mig ha hört om honom, ty jag förstod att han häntydde på Castrén. Jag tillade att jag hörde till samma stam. Gubben tog sig då en funderare och frågade slutligen, om ej den tiden småningom vore inne, då alla de olika med varandra besläktade stammarna skulle förena sig, om ej den tiden snart skulle randas, då egna män i fred skulle få styra i skugarna och på Ob. Och jag svarade, av medlidande och för att ej bräcka hans vackra förhoppningar, att den tiden säkert skall randas.” (Donner 1915, 111-112).

Toisessa, vuonna 1918 julkaistussa painoksessa viimeinen lause kuuluu: ”Och jag svarade att den tiden säkert skulle randas.” Donner oli poistanut osan: ”--- av medlidande och för att ej bräcka hans vackra förhoppningar, ---” (Donner 1918, 102). Kysymys ei enää ollut tuulentuvista vaan siitä, että samojedietietäjä oli osannut kohdistaa sanansa sydämeen eikä järkeen. Suomalais-ugrilaiset kansat ja samojedikansat olivat pohjimmiltaan samaa heimoa ja tästä näkökulmasta käsin aktivistisessa idänpolitiikassa oli kysymys kadotetun uralilaisen kantakansan sukuyhteyden palauttamisesta.

Systemaattisimman ja runollisimman ilmauksensa ajatus heimokansojen yhteydestä saa muotonsa Eero Kuussaaren kirjoittamassa teoksessa *Suomen suvun tiet. Heimoturvien liiton* vuonna 1935 julkaisema teos valjastaa suomalaisten arkeologien, kielitieteilijöiden ja etnografien tutkimustulokset palvelemaan Suur-Suomen syntymiseen tähtääviä poliittisia päämääriä. Kieli, kansanrunous, uskomukset ja tavat konstruoivat ”Suomien” – suomalais-ugrilaiden- ja samojedikansojen – yhteisen identiteetin. Menneiden vuosisatojen aikana tämä yhteinen identiteetti ja maailmankatosus on rappeutunut idän ja lännen orjuuttajien vallan alla tai joutunut muuttamaan korpien kätköihin säilyttääkseen elävänä ikivanhan sukuperintönsä. Suomalaisen sukuperinteen elävöittäminen vaatii kahdenlaisia toimenpiteitä tullakseen jälleen eläväksi: taistelua kaikkinaista ulkoista pakkovaltaa vastaan sekä hengenelämän renessanssia. Suomalais-ugrilainen ja laajem-

min uralilainen kulttuuriperintö, kieli ja uskonto elävät kytöliekin varassa, aineellisesti vaatimattomissa oloissa odottaen löytäjänsä, suomalaista tiedemiestä, herättämään tämä vanha maailmankatsomus ja henkinen elämä uuteen loistoonsa (Kuussaari 1935, 16-17). Tutkijat toimivat siis eräänlaisina kulttuuriheeroksina, kansan unilukkareina, seuraten Väinämöisen jalanjalkia. Tutkijoiden tärkein tehtävä on etsiä tietoa, vaikka se vaatisi sitten Vipusen herättämistä ikinestään:

”Vihdoinkin lähtevät tutkijamme suuren sukunsa teitä etsimään. He löytävät suomalaisia veljesheimoja kaukaa kaakosta, toisia jo vieraiden kansojen sekaan hukkuneina, ja jäljet johtavat aina kauemmas suuria syntysijoja etsiessä. Toiset tutkijat kaivavat maanalaisetkin aarnikätköt, nurmenalaiset ukkonuolien sijat, hiiden kiukaat juurinensa, penkovat naapurimaidenkin mullanalaiset peltojen pientareet sukumme jälkiä löytääkseen.” (Kuussaari 1935, 15).

Kuussaari viittaa kirjassaan innokkaasti Donnerin, Karjalaisen, Kaarle Krohnin, Sjögrenin, Julius Ailion, J. R. Aspelinin, Heikelin, ja A. M. Tallgrenin tutkimuksiin. Yksinkertaistamalla ja popularisoimalla tutkijoiden esittämiä tuloksia Kuussaari pyrkii piirtämään historian hämärästä nykypäivään asti ulottuvan pyhän, geneologisen kaaren, joka toteutumattomana unelmana odottaa realisoitumistaan tulevaisuudessa. Suomen suvun merkikkeitä jatketaan punomalla lähihistorian tapahtumat, kuten jääkäriliikkeen, vapaussodan, Vienan heimosodan, Itä-Karjalan vapaustaistelut, Aunuksen sotaretken, Tarton rauhansopimuksen artiklat ja Karjalan kansannousun osaksi kansojen yhtenäisyyden kysymystä. Kuussaaren tekstistä on kuitenkin löydettävissä intertekstuaalinen anomalia: *Itja*, outo ilmaisu, johon kokonaisteksti ei suoranaisesti vastaa (Makkonen 1991, 21-24). Vaikka kädet ovat Eesaun kädet, ääni kuuluu edelleen Jaakobille:

”Kaukaisinkin sukulaistemme, samojedi-kansa odottaa Itjesankarinsa lupausta palata kokoamaan kansaansa ja tuomaan sille vapautta. Niinhän itse vanha Väinämöinenkin lupaa tulla uuden sammon saattajaksi, uuden elämänpylvään pystyttäjäksi --- ja kaikkialla sukumme piirissä elää pyrkimys aina suurempiin ihmisoikeuksiin, pyrkimys päästä yhtymään ja kokonaistumaan sellaiseen rauhan ja itsenäisen elämän tilaan, jota maailmassa pidetään suurimpana kansallisena päämääränä.” (Kuussaari 1935, 284).

Kuussaaren tekstin takaa löytyy useissa kohdissa joko paremmin tai huonommin verhottuja viittauksia Donnerin Siperian-tutkimuksiin, kuten edellisessä otteessa näkyvään *Itja*-sankariin. Kuussaaren kynä mukailee myös Donnerin muotoilemia, lähinnä *Suunta*-lehden kirjoituksissa julkilausuttuja ajatuksia aktiivisesta oikeistolaista ulkopolitiikkaa. Tämä linja edellyttää ”Suomien” kansoilta yhteistyötahtoa ja riippumattomuutta Saksasta, Venäjältä, Englannista tai Ruotsista. Suomalaisen kansojen yhdistymisen suurimmat esteet nousevatkin sisäisestä hajaannuksesta, kansojen taistelusta toisiaan vastaan. Näistä kansoista on vuosisatojen aikana löytynyt rohkeut-

ta taistella ylivoimaista vihollista vastaan tiukan paikan tullen, mutta taiste-
luja johtaneet voimakkaat persoonat eivät rauhan aikana ole kyyenneet yhe-
teistoimintaan. Yhteistoiminnan puute on vinyt kansoilta voiman ja vallan
hallita sukuna luvattua maata. Idän ja lännen itsekkäät, valtapyyteitä har-
joittavat vieraat vallat, joiden luontainen laumavoima on toistaiseksi ollut
voimakkaampi kuin suomalaisten heimojen, ovat näin kyyenneet käyttä-
mään tilannetta hyväkseen ja alistamaan suomalaisia kansoja kaikkialla
niiden asumissijoilla (Kuussaari 1935, 278-281). Suomen suvun pelastus
löytyy tulevaisuudessa yksilöiden sivistämisestä, moraalien ja isänmaan
siveellisten arvojen esiinnostamisesta sekä ”kansallistuntoon kasvaneen
yksilöllisen vapaudenajatuksen alistamisesta, sellaiseen yhtenäiseen, epäit-
sekkääseen johtoon, joka edustaa ja suojelee yksilön todellista tasa-arvoista
vapautta ja kehittää yksilöllistä itsenäisyyttä yhteisedun tietoisuudessa”
(Kuussaari 1935, 283). 20- ja 30-lukujen poliittiseen liturgiaan perehtyneil-
le on selvää, että ”epäitsekkäällä johdolla” viitataan – ei vähempään kuin –
Mannerheimin persoonaan.

Kiivainkin taistelu lannistuu, mikäli viholliskuva käy liian ohueksi tai
hahmottomaksi. Varsin määrätietoisesti Donner nimeäkin ne voimat, jotka
yrittävät surenna itsenäisyyden perustaa sekä tekevät myyräntyötä he-
imokansojen yhdyntymistä vastaan. Kyseessä ei ole kansalaisodan rintalin-
joista nouseva punaiset – valkoiset-vastakkainasettelu, vaan kysymys on
kokonaisvaltaisemmasta taistelusta, eikä vain kotoisia kommunisteja vaan
myös Venäjän bolsevisteja vastaan. Idän uhallle on tukea turha odottaa en-
tente-maista tai Ruotsista; vuosien 1914 – 1917 kokemukset opettivat kar-
vaasti, kuinka vähän apua lännestä on odotettavissa todellisen hädän het-
kellä. Yhteistyö Saksan kanssa toi Suomelle helpotusta jonkin verran, mut-
ta I maailmansodan rauha teki tästä avusta lopun. Jonkin verran lämpi-
mämmin Donner suhtautuu ’valkoiseen’ venäläisyyteen, mutta itsenäisyyt-
tään vaalivalla kansalla ei venäläisten lupauksiin ole luottamista. Huolta
Donnerille aiheuttaa myös tieteellisen työn lähentyminen entisten vihollis-
ten kesken: venäläisen ja saksalaisen tieteen läheinen yhteisymmärrys on
kulkenut rinnan ”Saksan oikeistopolitiikan Moskovalaisrakkauden rinnal-
la.”⁵⁴ Itsenäisyys vaatii oman kansallisten tieteiden tukemista (UA 3.10.
1928) niin kuin myös yleismaailmallista tieteiden harjoittamista (Donner
1934, 31).

Miten sitten Donnerin ja Mannerheimin väleihin vaikuttivat molempi-
en tekemät, vuosia kestäneet tutkimusmatkat ja kentältä kertyneet elämän-
kokemukset? Osa aktivisteista siirtyi Mannerheimin taakse, vaikka hänen
sympatiansa entente-maihin ja ’valkoisen’ venäläisyyteen olivat yleisesti
tiedossa. Donner siirtyi nuoremman polven aktivisteista ehkä kaikkein lä-
himmäksi Mannerheimia. Viimeisinä elinvuosinaan Mannerheimin elä-
mänkerran *Sotamarsalkka Mannerheim* (1934) kirjoittanut Donner mainit-
see, että kansalaisotaa seuranneiden vuosien aikana ”on tapahtunut huo-
mattava muutos sotamarsalkka Mannerheimin ja hänen työnsä merkityksen
oikeassa arvostamisessa” (Donner 1937, II). Mannerheimin elämänkerran
260 sivusta miltei neljännes esittelee Mannerheimin Aasian-
tutkimusmatkojen päiväkirjamuistiinpanoja ja tutkimusten tuloksia. Jo isä
Otto Donner oli itse valmentanut Mannerheimia ennen Aasian matkaa ja

54 KA Donnerin kok. I17 jakob Krahn Donnerille 7.8.1926 ja Harri Holma Donnerille
19.4.1933.

antanut ohjeita muinaismuistojen keräämiseksi. Tuliaisena Mannerheimilla olikin tieteelle arvokkaita kiinan-, uiguurin-, sogdin- ja sanskritinkielisiä käsikirjoituksia⁵⁵ (Halén 1980, 88-91; Halén 1999, 109-111).

Vaikka Mannerheimin matkalla oli selkeä poliittinen päämäärä – Kiinan sotavoimien tiedustelu – oli hänen harjoittamansa tieteellinen toiminta myös erittäin ansiokasta. Mannerheimin ja Donnerin käymä kirjeenvaihto tukee ajatusta, että heidän välisensä ystävyys ja yhteistoiminta rakentui myös muulle kuin politiikalle. Mannerheim, joka Aasian-matkallaan keräsi mittavan esine- ja kirjoituskokoelman, tarvitsi Donnerin asiantuntemusta keräämänsä materiaalin arvioinnissa.⁵⁶ Muista aktivisteista poiketen Donner tiesi myös, millainen kokemus on irtautua kolmeksi vuodeksi omasta kulttuuripiiristään ja sopeutua täysin toisenlaiseen elämänmuotoon. Mannerheimin kenttätöskentely tuli niin ikään lähemmäksi Donnerin omaksumaa työtapaa kuin Suomalais-Ugrilaisen Seuran piirissä harjoitettua kielitieteellistä työtapaa. Yhteys löytyykin yhteisistä neuvonantajista. Kaivausten tekeminen, antropologiset mittaukset, valokuvaaminen, meteorologiset havainnot ja kansatieteellisten kokoelmin kerääminen olivat Donnerille tuttuja omilta Siperian matkoilta. Tässä suhteessa Donner tulee lähemmäksi Mannerheimia kuin vaikkapa Setälää, joka kielitieteen tutkijana ja oikeistopoliittikkona myös kannatti Pietarin valtausta ja heimokansojen vapauttamista (Nygård 1978, 238).

Tutkimusalamatriisin ja tutkijaidentiteetin muotoutuminen

Kielitieteelliset perusopinnot

Donner kirjoitti ylioppilaaksi 7. toukokuuta 1906 Helsingin Suomalaisesta Yhteiskoulusta kiitettävän arvosanoin⁵⁷. Erytistä menestystä hän osoitti kotona puhuttavien kielten, ranskan ja ruotsin hallinnassa.⁵⁸ Syksyllä 1906 Donner kirjoittautui lukemaan suomalais-ugrilaista kielitiedettä. Kielitieteen opinnoissaan Donner ei kuitenkaan tyytynyt tutkinnon tavanomaiseen ainevalikoimaan. Varsin pian perusopintojen jälkeen hän Ramstedtin johdollaanoi historiallis-kielitieteelliseltä osastolta oikeutta saada suorittaa filosofian kandidaatin tutkinnossaan arvosana myös altailaisessa kielitutkimuksessa. Ei liene sattumaa, että juuri Ramstedt oli kannustamassa Donneria altailaisen kielitutkimuksen pariin, sillä Ramstedt itse uskoi altailaisen kielikunnan olemassaoloon ja liitti omissa tutkimuksissaan altailaiseen kieliryhmään myös korean kielen (Karttunen 1992, 163). Suomalais-ugrilaisten ja turkkilaisten kielten sukulaisuus oli kummitellut jo Castrénista lähtien tutkijoiden hypoteeseissa. Turkin, mongolian ja tunguuskielten katsottiin geneettisten seikkojen perusteella muodostavan altailaisen kieliryhmän. Uralilais-altailainen hypoteesi näyttää eläneen yliopiston seinien sisäpuolella ainakin jossakin muodossa vielä 1900-luvun alkupuolella, vaikka useimmat tutkijat olivatkin jo päätyneet hylkäämään hypoteesin näiden kahden kieliryhmän sukulaisuudesta. Historiallis-kielitieteellinen osasto katsoi joka tapauksessa suopeasti Donnerin anomusta ja esitti ai-

55 KA Donnerin kok. H2/9 Mannerheim Otto Donnerille 27.4. 1907.

56 KA Donnerin kok. I18 Mannerheim Donnerille 21.7. 1926.

57 HYKA KOA Ef, 103-105 nro 109.

58 HYKA KOA Ef, 103-105 1906.

neyhdistelmäksi: suomalais-ugrilaisessa kielentutkimuksessa laudatur, altailaisessa kielitutkimuksessa *laudatur*, käytännöllisessä filosofiassa *cum laude approbatur* ja latinassa *approbatur*.⁵⁹ Aineyhdistelmän tarkempi määrittely piti sisällään paitsi kielitieteellisiä yleisteoksia, myös perehtymistä osman, kirgisiin, tatarin, mongolin ja jakuutin kielten kieliopeihin. Keskeisimpinä teoksina aineyhdistelmässä olivat Thomsenin *Sur le système des consonnes dans la langue Ouigoure*, Otto Donnerin *Die uraltaischen sprachen*, Ramstedtin *Über die Konjugation des Khalkka-mongolischen* ja Rudnevin *Mongolin kielen sanasto ja kielioppi*. Ehdotus saatettiin konsistorin kautta kanslerin virastolle ja hyväksyttiin 12. joulukuuta 1908.⁶⁰

Arvioitaessa Donnerin omaa tieteellistä toimintaa keskeiseksi nousee kysymys, millainen käsitys suomalais-ugrilaisista ja altailaisista kansoista hänelle muodostui saamansa opetuksen perusteella. Donnerin luentomuisiinpanot kertovat hänen kuunnelleen vuosina 1906 – 1908⁶¹ professorien Setälän ja F. W. Gustafssonin sekä dosenttien Ramstedtin, Karjalaisen, A. E. Tunkelon, V. V. Nordströmin sekä Yrjö Wichmannin luentoja kielitieteestä, nykyisellään etnologian piiriin kuuluvista kysymyksistä sekä historiasta.⁶² Sanataivutukset ja sanojen geneettisiä yhteyksiä pohtivat teoriat olivat pääosassa muovaamassa käsitystä vieraista kansoista ja niiden historiasta. Tutkijoille kansat olivat olemassa ensisijaisesti niiden puhuman kielien kautta, josta induktiivisesti päätelemällä johdetaan tietoja kansojen historiasta ja tavoista. Tutkimalla esimerkiksi peuraa ja sembramäntyä tarkoitavien sanojen levenneisyyttä ja vertaamalla sitä peuran ja sembramännyn esiintymisalueeseen saatiin tietoja paitsi kansojen ja kielten vaelluksesta myös kansojen historiasta ja elämäntavasta.⁶³ Donnerin opettajista Paasonen näyttää eniten painottaneen etnologisia ja historiallisia yhteyksiä tutkittaessa suomalais-ugrilaisten kansojen historiaa. Oleellista näyttää olleen vastauksen saaminen kysymykseen, missä suomalais-ugrilaisen kantakansan alkukoti oli sijainnut ja miten rekonstruoida suomalais-ugrilaisen kieliperheen vaiheet eri historian ajanjaksoina. Paasonen sijoittaa suomalais-ugrilaisen kantakansan alkukodin Uralvuorten länsipuolelle.⁶⁴ Täältä kansa oli vasta myöhemmin on siirtynyt Volgan mutkan alueille. Suomalais-ugrilaisesta alkukansa määriteltiin metsästys- ja kalastuskansaksi, joka asutti jokien varsia ja eli paljolti samankaltaisissa olosuhteissa kuin samojedikansat. Implisiittisesti luennot yhdistävät yksilinjaisia evolutionistisia ajatuskulkuja diffusionistiseen maantieteellis-historialliseen menetelmään.

Suomalaisten sukulaiskansoihin oli kuitenkin mahdollisuus tutustua monipuolisemmin kuin kuuntelemalla yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston luentoja. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokous- ja esitelmätilaisuuksissa kuultiin vuosisadan molemmin puolin varsin poikkeettieteellisiä ja monipuolisia luentotilaisuuksia, eikä painopiste suinkaan aina

59 HYKA HKOA Ca28. Hist.-kielit. osaston pk. 11.11.1908.

60 HYKA HKOA Ca28. Hist.-kielitiet. osaston pk. 11.11.1908 § 6.

61 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 1, nro 1987 sekä Coll. 42, kotelo 2, nro 1992.

62 Kyseisten opettajien antama opetus varmistettu Suomen keisarillisen Aleksanterin-yliopiston toimintakertomuksista vuosilta 1905-1908 ja 1908-1911 sekä Hist.-kielitieteellisen osaston pöytäkirjoista HYKA HKOA Ca27-30.

63 HYK Coll. 42.2 nro 1092 Donnerin, Ramstedtin, Wichmannin ja Setälän luennot luku-vuosilta 1907-1908.

64 HYK Coll. 42.2 nro 1091 Paasonen luennot.

ollut etymologian tai muoto-opin kysymyksenasettelussa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toiminnan keskeisimpiä muotoja vuosisadan molemmin puolin oli mittava keruutyö Suomen sukuisien kansojen parissa. Seura lähetti tutkijoitaan kaikkien suomalais-ugrilaiden ja samojedilaisten kansojen keskuuteen (Ravila 1933b, 27-29). Havaintoja matkoilla tehtiin paitsi kieli- myös kansa- ja uskontotieteellisistä ilmiöistä (Haavio-Mannila 1992, 33-34). Donner valittiin seuran vuosijäseneksi opiskeluaikanaan 1909.⁶⁵ Vielä samana vuonna hänet valittiin seuran kirjastonhoitajaksi, jossa virassa hän toimi vielä 1910.⁶⁶ Suomalais-Ugrilainen Seuran varsinaisiin tehtäviin oli alun alkaen sisällytetty kuuluviksi Castréin aloittaman samojeditutkimuksen jatkaminen.⁶⁷ Sopivien tutkijoiden puuttuminen ja muiden toimien hoitaminen olivat tehtävän toteuttamista kuitenkin toistuvasti lykänneet.⁶⁸ Myös osa Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimuksesta toteutettiin ulkomaisen rahan voimin. Englantilaisen John Abercrombyn vuonna 1893 Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle tekemän lahjoituksen turvin tutkimusta voitiin kuitenkin kohdentaa myös samojedikansoihin. Tutkimustehtävään halukkaaksi tarjoutui Donnerin lisäksi Lehtisalo, ja seuran johtokunta päätti vuonna 1910 jakaa tutkimusalueen kahtia siten, että Donner ottaisi tutkittavakseen ainoastaan Siperian Asian puoleiset, Tobolskin ja Tomskin lääneissä asuvat samojedikansat. Tutkimukseen käytettävät varat jaettiin siten, että Lehtisalo käytti matkansa rahoitukseen koko seuran apurahan⁶⁹ sekä myöhemmin Sjögrenin stipendin.⁷⁰ Donner teki matkan seuran valtuuttamana ja nimissä mutta omalla kustannuksellaan. Karjalainen korosti Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikertomuksessa Donnerin tehneen matkansa omalla kustannuksella. Donner halusi torjua tämän tiedon julkaisemisen, siinä kuitenkin onnistumatta.⁷¹ Donner halusi, että julkisuuteen ilmoitetaan hänen olleen seuran stipendiaatti, joka työskenteli ja matkusti sen nimissä ja tähtäsi sen tavoitteiden saavuttamiseen.⁷² Seura varusti Donnerin Pietarin tiedeakatemian suosituksin.⁷³ Ennen valmistumistaan 1911 filosofian kandidaatiksi⁷⁴ Donner ehti kuitenkin esitellä oppimaansa luennoimalla Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokouksessa 18. 3.1911 samojedikielen altailaisista lainasanoista⁷⁵. Donner oli näin yksi harvoista seuran jäsenistä, joka esitelmöi seurassa ollessaan vielä ylioppilas.

Opintomatkat ulkomaille

Helsingin lisäksi Donner opiskeli kahdesti ulkomailla, syyslukukaudella 1908 Unkarissa Budapestin ja kevätlukukaudella 1911 Englannissa Cambridgen yliopistossa. Valmistumisensa jälkeen, ennen lähtöään Siperiaan

65 SUS:n pk. 20.11.1909 § 5.

66 SUS:n pk. 2.12.1909 § 7.

67 SUS:n vk. 1910-1911 liitteet.

68 SUS:n vk. 1910 liite.

69 SUS:n pk. 22.10.1910 § 3.

70 HYKA HKOA Ca32 pk. 1.3.1912-14.3.1913.

71 SUS:n vk. 1911 liite.

72 KA Setälän kok. 65/1 Donner Setälälle 1.4.1912.

73 SUS:n vk. 1910 liite.

74 HYKA HKOA Dc3 filosofian kandidaatti 31.3. 1911; HYKA KOA Ba3 filosofian maisteri 29.5. 1914.

75 SUS:n pk 18.3. 1911 6§.

hän vieraili Englannissa toistamiseen syksyllä 1911. Opiskeluaika Unkarissa näyttää aineiston valossa kuluneen kielenopinnoissa sekä tutustumisessa paikalliseen yliopistoelämään ja Unkarin yhteiskunnallisiin oloihin.⁷⁶ Tuoliainsinaan Donnerilla oli esittää Pohjoispohjalaisen Osakunnan kokouksessa helmikuussa havaintojaan sikäläisistä valtiollisista ja yhteiskunnallisista oloista sekä yliopistoelämästä.⁷⁷ Donner näyttää jo varsin varhain ihmetelleen keskieuropalaista luokka- ja vähemmistöpolitiikkaa:

”Kaikki täällä on niin erilaista kuin meillä – ihmiset, olot, käsitykset. Yhteiskunta ei muodosta mitään yhtenäistä ja kokonaista. Ensiksikin on olemassa lukemattomia yhteiskuntaluokkia – on rikkaita ylimyksiä, jotka omistavat kaiken maan ja elävät omaa elämäänsä, on juutalaisporvareita, joitten käsissä kaikki kauppa on. Sitten upseeriluokka, joka puhuu saksaa ja myöskin elää erillään. Ja katoliset, calvinistit, luterilaiset, kreikkalais-katoliset j.n.e., sekä eri kansallisuudet niin kuin unkarilaiset, saksalaiset, kroatit, bulgaarit, serbit, bosniakit, rumanit, puolalaiset – kaikki riitelevät ja taistelevat toisiaan vastaan. Eikä vain tyydytä sanasotaan. Kenties olet lehdistä lukenut, miten sosialistit pitkin iltoja ovat ampuneet poliisia. – Suomessa elämme varmaan vielä monessa suhteessa onnellisissa oloissa --- Kun näin vieraassa maassa oleskelee ja vielä maassa, jossa ei ole mitään eheyttä ja yhtenäisyyttä, vaan riitaa ja sotaa, niin syntyy mielessä halu tehdä kaiken voitavansa oman maan yhteyden ja eheyden säilyttämiseksi. Ja syntyy vastenmielisyys kaikkea puolueriitaa ja kansalaisvihaa vastaan. Tahtoisin äänellä huutaa kaikille, että lakatkaa toki parhaasta ja mustaamasta. Onhan meillä kaikilla sama päämäärä – isänmaan onnellisen tulevaisuuden turvaaminen. Kaikkihan tahdomme tehdä voitavamme samojen tuloksien saavuttamiseksi.”⁷⁸

Tieteellisen tutkimuksen kannalta tärkeämmäksi näyttää muodostuneen opiskeluaika Englannissa sekä tutustuminen brittiläisiin antropologian edustajiin. Toisin kuin muut Suomalais-Ugrilaisen Seuran 'lähetit', Donner hallitsi englannin kielen ja kykeni näin ollen perehtymään myös englanninkieliseen etnologiseen ja antropologiseen tutkimukseen alkukielessä (Haavio-Mannila 1992, 34). Linkkinä Helsingin ja Lontoon välillä toimi Westermarck, joka vuodesta 1907 hoiti ylimääräistä sosiologian professuuria Lontoossa. Jo varsin varhaisessa vaiheessa Westermarck oletti, ”että lähitulevaisuudessa monet suomalaiset opiskelijat tulevat hakeutumaan tänne, ja silloin suuri uudelleen organisoitu Lontoon yliopisto tarjoaa kenties parhaimman tilaisuuden koulutukseen” (Lagerborg 1951, 58).

Westermarck osui oikeaan suomalaistutkijoista ainakin Landtmanin ja Karstenin kohdalla. Landtmanin ja Karstenin lisäksi myös Granqvist mainitaan usein uskonto- ja kansatieteen sekä antropologian oppihistorioissa

76 KA Donnerin kok. I13 Kai ja Harry Donnerin välinen kirjeenvaihto 25.9-9.12.1908 (6 kirjettä).

77 HYK PPO Ca1.2 15.2.1909 § 13.

78 TE Donner Brotherukselle 27.10.1908.

Westermarckin vanavedessä Englannissa opiskelleina suomalaistutkijoina (Stocking 1983, 83; Anttonen 1987, 53-56; Melasuo 1984, 208-210; Pipping & Stolte – Heiskanen 1984). Donner kuitenkin puuttuu joukosta. Yhtenä syynä tähän on, että Donner oli peruskoulutukseltaan kielentutkija eikä hän ollut Westermarckiin suoranaisesti yhteydessä ennen vuotta 1913 (Louheranta 1996, 31). Donnerin ja Westermarckin välinen kirjeenvaihto osoittaa kuitenkin Westermarckin järjestäneen Donnerille mahdollisuuden opiskella Cambridgessä Haddonin sekä muiden Torresinlahden kenttäpioneerin johdolla. Westermarck kirjoittaa Donnerille seuraavasti:

”Sain Haddonilta juuri vastauksen kysymyksiini. Hän kirjoitti seuraavasti: ”Tällä ei ole mitään erityistä johdantokurssia etnologiaan, mutta tapaan hyvin mielelläni tohtori K. Donnerin antaakseni hänelle vihjeitä, jne., ja esitteläkseni hänet Riversille, joka tulee puhumaan genealogiasta jne. sekä muille.” Luulen, että maisteri tulee hyötymään vierailusta: Cambridge ja huone odottavat.”⁷⁹

Haddonin ja Riversin lisäksi Westermarck organisoii tapaamisia muiden muassa Seligmanin, L. Whitehousen, J. D. Anderssonin, W. L. H. Duckworthin ja Myersin kanssa⁸⁰ sekä huolehti Donnerin suosituksista ja esitelyistä Cambridgen tutkijoiden keskuudessa.⁸¹ Jo vuoden 1911 toukuussa sai Donner aiheen kirjoittaa Suomeen Setälälle seuraavaa:

”Täällä on kerrassaan ihana työskennellä. Aurinko paistaa pitkin päivää, on lämmin, puut ja kasvit kukkivat ja kesä on ihan ihanimmillaan. Haddon, Rivers, Frazer, Duckworth ja muut antavat minulle yksityisopetusta. Muuten luen kirjallisuutta ja tutkin museossa.”⁸²

Kesän ja syksyn aikana Donner tutustui perusteellisesti Cambridgen koulukuntaan sekä Haddonin kautta myös Malinowskiin.⁸³ Tulevaa Siperianmatkaansa varten Donner varustautui paitsi tiedollisesti, myös materiaalisilla hankinnoilla. Frazerilta hän hankki kannettavan gramafonin matkalensa.⁸⁴ Siitä, millaista opetusta Donner Englannissa oleskelunsa aikana sai, voidaan esittää vain summittaisia arvioita. Kirjeessään Paasoselle Tomskista hän kuvailee opiskelujensa kulkua seuraavasti:

---

79 ”Från Haddon erhöll jag just svar på mina frågor. Han skriver som följer: ”There will not be any definite course of instruction in Ethnology here, but I shall be very pleased to see Dr. K. Donner and to give him hints, etc and to introduce him to Rivers, who will talk genealogies etc., and to others.” Jag tror ad Magistern skulle ha nytta av besökhet: Cambridge och rum stä alltid ad fäs.” HYK Donnerin kok. B1:13. Westermarck Donnerille 23.4.1911.

80 KA Donnerin kok. B1:13. ”Om du med nästa tisdag menar den 6. dennes skulle jag avråda dig från att komma, då det är högst osäkert om du kan träffa Seligman den dagen. – Låt mig snart veta vad du besluter så ad jag kunna skriva till Seligman: gav tid.” Westermarck Donnerille 11.6.1911.

81 KA Donnerin kok. B1:13. Westermarckin suositukset 16.3.1911.

82 KA Setälän kok. 61/16. Donner Setälälle 19.5.1911.

83 KA Donnerin kok. B1:16. Kirjeenvaihto Haddonin ja Donnerin välillä 10.3-26.6.1911 (6 kirjettä).

84 KA Donnerin kok. I13 Lilly Frazer Donnerille 21.8.1911.

”Vielä pari sanaa opinnoistani, Cambridgessä tutkin, paitsi antropometriaa, jonka harjoittamista varten olen hankkinut tarvittavat koneet, myös antropologiaa kaikessa laajuudessaan. Heillä on siellä monta käytännön metodia tarjona. Yhtenä sosiologisena mainittakoon ”genealoginen” menettelytapa, jonka laatu kenties selviää nimestäkin. Sitä luultavasti ei kuitenkaan voi paljon samojedien luona käyttää, he kun eivät nähtävästi muista paljon esi-isistään tai vanhemmistaan. Mutta monta hauskaa ja hyödyllistä kyselykirjaa hankin itselleni siellä ja ne tulevat nähtävästi olemaan hyvinkin hyödyllisiä.”⁸⁵

Donnerin voidaan olettaa siis tunteen Haddonin kenttätutkimusmetodologian, joka perustui ”rajattujen alueiden intensiiviseen tutkimukseen” (Stocking 1983, 80-81). Mainittua metodia oli käytetty ja hiottu käytännössä jo vuodesta 1898 ensimmäisessä laajamittaisessa brittiläisen antropologian kenttätutkimuksen hankkeessa, jossa tutkittiin Torresinlahden asukkaita. Donnerin Si-perian-matkoilta tekemät havainnot sekä kerätyn aineiston typologisointi⁸⁶ noudattelivat niin ikään Haddonin 1908 ja 1911 kirjoittamien *The Study of the Man* - ja *Vetenskapen om människan* -teoksien antropologisen tutkimuksen määrittäystä (Haddon 1908, XV-XXX1; Haddon 1911). Haddon pohjaa esityksensä Daniel Brintonin 1892 määritelmään antropologiasta somatologiasta, etnologiasta, etnografiasta ja arkeologiasta (Haddon 1911,4). Etnologian ollessa nimenomaan ”yhden ihmisen, pienen heimon, rajoitetun tai laajemman alueen asukkaiden kuvaus” vaatii Haddonin mukaan tutkijalta erityistä luonteenlaatua, jotta tutkimuksen parhaimmat tulokset saavutetaan (Haddon 1908, XVII; Haddon 1911, 23-24). Genealogisella metodilla Donner tarkoittaa Riversin *The Sociological Review*'ssä vuonna 1910 julkaistua artikkelia *The genealogical method of Antropological Inquiry*, josta Donner myöhemmin toimitti osia suomeksi erillispainoksessa *Genealogisesta tutkimusmenetelmästä ja sen käyttämisestä murteen tutkimuksen palveluksessa* (Donner 1931). Metodin käyttö ei sittemmin juurikaan yleistynyt Suomessa, mutta merkkejä sen käytöstä Upsalassa on olemassa.⁸⁷

Non scholae, sed vitae

Vanha kieliopin harjoituslause *Non scholae, sed vitae* lienee kulunut useammankin kuin vain yhden opiskelijasukupolven latinaharjoituksiin. Useimmille sukupolville itsenäinen yliopisto-opiskelu on merkinnyt – harjoituslauseen mukaisesti – mahdollisuutta opiskella elämää kaikissa sen muodoissa varsinaisten tutkintovaatimusten lisäksi. Näin näyttää olleen laita myös Donnerin tapauksessa. Donnerin oleskellessa Englannissa 1911 kesällä hänen kihlauksensa purkautui. Milloin ja kenen kanssa kihlaus oli solmittu jäänee arvoitukseksi; sen sijaan kihlauksen purkautumisella näyttää olleen nuoreen, 23-vuotiaaseen mieheen merkittävä vaikutus. Joitain arveluja voidaan morsiamen henkilöllisyydestä kuitenkin esittää: Donnerin jälkeläisten parissa näyttää kulkeneen suullinen tieto siitä, että morsian

85 SUS:n arkisto 2.58.14. Donnerin jäämistö, Div. Sibiriskt material.

86 SUS:n arkisto 2.6. Donnerin jäämistöluettelo.

87 KA Donnerin kok. I17 Björn Collinder Donnerille 20.4. 1931.

olisi ollut syntyperältään englantilainen.⁸⁸ Toisaalta huhuja kihlauksesta näyttää liikkuneen opiskelu- ja yliopistopiireissä enemmänkin. Edustavan näytteen huhumyllyn jauhamista jyväsistä tarjoaa Donnerin opiskelijatoveriltaan juuri ennen Siperian-matkaa saama kirje:

”Viimeinen lyhyt tervehdys ennen matkaasi. --- Tahdot varmasti kuulla jotain piireistä.--- Nti Arneberg – suo anteeksi, jos on totta siinä puheessa mitä kerrotaan että sinä olisit ”kihloissa” hänen kanssaan – (jota en usko) – on mielestäni deklinoerannut (jos siinä on perää, älä kirjoita sitä hänelle!). En ole oikeastaan jutellutkaan hänen kanssaan kunnollisesti koko aikana. Ja sinä, aiotko todella häipyä? En saa sitä vieläkään päähäni. Älä unohda *Aikaa* pienillä samojediromaaneilla tai – novelleilla(?!), Sillä sellaiseksi kait olisi siellä muodostuu. Anna hieman elettyä meille – ei siinä muodossa kuin Pälsi – vaan elettyä, kulttuuri-ihmisen kirkastamana, ”intuitiivisesti kristalloituna”. Ei tapausten luetteloa –ä la Granö, pienillä yleismaantieteellisillä reunahuomautuksilla, jotka saa ensimmäisestä статистиikasta – sitä ei tarvitsekaan sinulta pelätä. Kuiriiri tekee lähtöä ja tiedän sinun huomenna lähtevän Anna anteeksi – ä la tyttökoululainen! – että tämä kirje on improvisaatio, mutta minulla ei ollut kuin 10½ minuuttia aikaa, enkä tahdonut, että lähtisit ilman tietoa siitä, että sinua seurataan, ainakin minä teen sen.”⁸⁹

Epäsuorasti Donnerin ja ”neiti Arnebergin” suhteeseen viittaa kirjeessään myös Pohjoispohjalaisen osakunnan kuraattori Frans Äimä ja Donnerin ystävä Olli Snellman Pohjoispohjalaisesta osakunnasta.⁹⁰ Edellä esitetty näyttäisi vahvistavan sitä oletusta, että Donner olisi ollut lämpimissä suhteissa myös Pohjalaisen osakunnan naisylioppilaiden kanssa. Mahdottomana ei voi myöskään pitää ajatusta, että ”neiti Arneberg” olisi ollut Helmi Arneberg (Helmi Arneberg-Pentti), joka myöhemmin avioitui Donnerin ystävä, opiskelutoverin ja poliittisen luottomieheihin S. J. Pentin kanssa. Donneria vuoden nuorempi Helmi Arneberg opiskeli myös Keisarillisessa Aleksanterin-yliopistossa filologiaa ja toimi aktiivisesti osakuntaelämässä. Molemmat heistä, sekä Donner että Arneberg, istuivat Uuden ylioppilastalon rakentamistoimikunnassa ja olivat maailmankatsomukseltaan ryhmittyneet venäläisvastaiseen rintamaan. Mielenkiintoisen anekdootin muodosta tieto, että Arnebergin äidinäidin serkku oli Castrén ja äidinisiä pietistipappi Johan Lagus (Latva-Äijö 1998, 20-25, Liite 1). Viimeinen tieto saattaisi osaltaan selvittää Donnerin ystävä Olli Snellmannin kirjeessään viljelemää

88 Jörn Donnerin tiedonanto 4.11.1992.

89 KA Donnerin kok. I13 kirje Donnerille 22.9. 1911. Kirjeen allekirjoittanut Harri, mutta lähettäjistä ei etunimen lisäksi ole tarkempaa tietoa. Mahdollista on, että kirjoittaja on Harri Holma, jonka myöhempiä kirjeenvaihtoa on säilynyt Donnerin kokoelmissa. Lähettäjä on kuitenkin melko mahdotonta tunnistaa käsialan perusteella, sillä kirje laadittu – kuten kirjoittaja itsekin toteaa – melkoisessa kiireessä ja epäselvällä käsialalla.

90 KA Donnerin kok. B1:13 Äimä Donnerille 21. 4. 1912 sekä Snellman Donnerille 25.11. 1909.

kiusantekoa.⁹¹ Yhteistä oli, että molemmat heistä tekivät ansiokkaan uran suomalaisen itsenäisyyden ja maanpuolustuksen puolesta. Arneberg toimi vuosina 1920 – 1929 Lotta Svärd -järjestön johtajana ja toiminnan organisoijana.

Jossitella voidaan myös kihlauksen purkautumisen syistä. Olisiko suhteen päättymiseen voinut vaikuttaa tieto vuosien pituiseksi arvioidusta tutkimusmatkasta Siperiaan? Erokokemuksilla oli ollut vaikutusta myös Helmi Arnebergin muihin ihmissuhteisiin. Helmi Arnebergin äiti Lydiahan oli solminut epäonnisen avioliiton ulkomailla, joka ei koskaan päätynyt avioeroon. Lydia kasvatti lapsensa Suomessa yksinhuoltajana, ja hänellä olikin merkittävä vaikutus Helmi Arnebergin käsitykseen naiseudesta (Latva-Äijö 1998, 17-18). Epävarmuus Venäjän postilaitoksen toiminnasta ja Siperian luonnonolosuhteista johtuvat viivästelyt postinkulussa tuskin edesauttoivat ajatusta, että kihlauksen tai seurustelun jatkaminen olisi mahdollista. Oliko Donnerilla viime kädessä valittavana kaksi vaihtoehtoa: aviosääty vs. tutkimusmatkat? Tähän vaihtoehtoon viittaavat myös E. A. Tunkelon ystävälehen lohdutukseksi osoittamat sanat: ”Mutta parempi aikaisin kuin liian myöhään.”⁹²

Kihlatun henkilöllisyyden selvittämistä ja syiden arvailuja tärkeämpää on kuitenkin se, miten purkautunut kihlaus vaikutti Donneriin. Kihlauksen purkautumiseen johtaneet tapahtumat olivat luonnollisesti melkoinen järkytys, mikä yhtenä osatekijänä oli vaikuttamassa siihen, että matkallelähtö syksyllä 1911 myöhästyi. Entiselle opettajalleen Paasoselle Donner katsoi olevansa selytyksen velkaa lähtönsä ja töidensä viivästyisestä. Päästyään perille Tomskiin Donner kevensi mieltään ja selvensi tapahtumien kulkua kirjeessään:

”En ole viime kuukausina elänyt elämää, joka olisi ollut omiansa johdattamaan minkäänlaiseen säännöllisyyteen tai sellaiseen, joka tavallisissa oloissa olisi ollut aivan luonnollista ja langennut itsellään. Välittömät työt olen saanut suoritetuiksi, mutta kirjeiden kirjoittaminen on jäänyt jokseenkin takapajulle. Tahdon viitata syihin muutamilla sanoilla. Olin, kuten veli tietää, kihloissa, mutta pitkin kevättä sekä jo talvellakin tunsin, että ”kriisi” lähestyy ja kesällä loppui kihlaus, sillä etä kaikessa ystävyudessa erosimme. Tämä asia saattoi minut äärettömän hermostuneeksi ja sitä lisäsivät vielä erinäiset muut seikat. Kaiken tämän kautta, kun en usein voinut tehdä ollenkaan työtä, en päässyt kyllin ajoissa lähtemään Helsingistä Pietariin. Siellä, jälkimmäisessä paikassa nimittäin, sain vielä odottaa fonograffiani ja papereitani, jotenka tulin tänne liian myöhään. Mutta myöhästymisellä on ollut erinomaiset puolensa. Ensinnäkin sen kautta, että hermostumiseni on ko-

---

91 Huhuja ja kiusoittelua naisusuhteista on toki löydettävissä myös ennen vuotta 1911: Donnerin ystävä Snellman kirjoittaa ”Tosiaan! Sinuahan sopii onnitella Arthurin työstä (tämä ei ole kaksimielisyys). KA Donnerin kok. B1:13 Snellman Donnerille 25.11.1909. Snellmanin viittaus saattaisi olla ymmärrettävissä seuraavasti: Juhani Ahon 1885 kirjoittamassa *Papin tyttäressä* kuvaillaan nuorten välisiä suhteita. Romaanissa Elli, Sigrid ja Arthur sekä muut nuoret kiusoittelevat toisiaan vihjailemalla kihlauksesta. Helmi Arneberg oli puolestaan alenevassa suvussa pietistipappi Johan Laguksen jälkeläinen.
92 KA Donnerin kok. B1:13 Tunkelo Donnerille päiväämätön kirje syksyltä 1911.

konaan hävinnyt ja että nykyään olen erinomaisella tuulella ja vain odotan innostuksella hetkeä, jolloin pääsen lähtemään pohjoiseen päin samojedien luo.”⁹³

Syksyn viimeisiä viikkoja Tomskissa voitaisiin aineiston valossa hyvinkin nimittää eheytyksen ajaksi. Monet henkilökohtaiset pohdinnat sekä tuskanilmaukset kumpuavat fragmentaarista tekstikappaleista. Donner pohtii keskellä Siperian luontoa ihmisen yksinäisyyttä, pettymystä, sielussa asuvaa levottomuutta ja sielun kaipuuta rauhaan, maailmassa olevaa hyvää, pahaa ja ihmistä kaiken tämän keskellä.⁹⁴ Vuodenaikojen nopea vaihtuminen Siperian jylhän luonnon keskellä ja tutun ympäristön vaihtuminen tyystin vieraaseen näyttää kuitenkin olleen parasta lääkettä nuoren miehen sydänsuruihin. Tarkastelemalla Donnerin päiväkirjamuistiinpanoja ja hänen tuottamiaan tekstimuistiinpanoja tuolta ajanjaksolta voidaan myös hyvällä syyllä sanoa, että Donner noudatti opiskelijaystävänsä neuvoa, tarttui kynään ja kirjoitti itsensä kuntoon. Sitä, millainen vaikutus kihlauksen purkautumisella oli kentältä tuotettuihin teksteihin, voidaan vain arvella. Joka tapauksessa sitä esimerkkiarsenaalia, joka Donnerilla oli käytössään Siperiassa, ei ollut oplitu vain kirjoja lukemalla vaan myös tutkailemalla omaa mielenmaisemaa.

Westermarckin seminaarissa

Palattuuan ensimmäiseltä Siperian-matkaltaan Donner osallistui Westermarckin johtamaan seminaariin syksyllä 1913.⁹⁵ Jo pitkin matkaa Donner oli lähettänyt Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle kirjeitä ja selontekoja kentällä havainnoimistaan ilmiöistä. Erityisesti samojedien totemismia ja folklorea koskevat havainnot olivat innostaneet Donneria uralilaisista astevaihtelua laajempiin pohdiskeluihin ja ajatuskulkuihin. Paasonen, Krohn ja Setälä hehottivat Donneria tarttumaan kirjoittamiseen jo mahdollisuuksien mukaan kentällä tai niin pian kuin mahdollista Siperiasta saavuttuaan tähtäimenään saada aikaan matkoistaan väitöskirja.⁹⁶ Kuultuaan Donnerin havainnoista uskontotieteen alalla Paasonen ja Krohn ehdottivat hänelle ”heittäytymistä uskottomaksi kielitieteelle”.⁹⁷ Donner toteutti seminaarityönsä Kaarle Krohnilta saatua ohjetta noudattaen. Ruotsalaisen Jonas Stadlingin kirja *Shamanismen i Norra Asia – Några drag ur shaman väsendets utveckling bland naturfolken i Sibirien* oli ilmestynyt Donnerin ollessa Siperiassa vuonna 1912. Krohn katsoi kirjan antavan perinpohjaisen ”epätydyttävän kuvan” šamanismista ja suosittelee Donnerin voivan omien tutkimustensa kautta oikoa Stadlingin esittämiä väitteitä.⁹⁸ Kohta kohdalta Donner nuijiikin Stadlingin näkemykset, jotka perustuvat pääosin Castrénin viisikymmentä vuotta vanhoihin muistiinpanoihin. Donner kor-

93 SUS:n arkisto 2.58.14 Donner Paasoselle 30.10.1911. Samasta aiheesta myös Brotherukselle TE Donner Brotherukselle 25.8.1911.

94 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992.

95 SUS:n arkisto 2.58.21.

96 KA Donnerin kok. I13. Paasonen Donnerille 21.7. 1912 ja 11.10.1912, Krohn Donnerille 10.12.1912 (2 kirjettä) sekä Setälä Donnerille 14.6.1913.

97 KA Donnerin kok. I13. Paasonen Donnerille 21.6.1912 ja Krohn Donnerille 10.12.1912.

98 KA Donnerin kok. I13 Krohn Donnerille 10.12.1912.

jaa myös suoranaisia asiavirheitä ja hahmottelee seminaariesitelmässään ne pääkohdat, jotka myöhemmin ovat löydetävissä hänen samojedien uskontoa käsittelevistä teksteistä.

Westermarckin seminaari ja suhde Donneriin herättää joukon kysymyksiä: Miksi Donner käsitteli seminaarissa Krohnin antamaa aihetta? Eikö Westermarck itse seminaarin johtajana katsonut aiheelliseksi keskustella Donnerin kanssa aiheesta? Entä miten Westermarck arvioi Donnerin esitystä? Lähteet eivät vastaa kysymyksiin muutoin kuin vaikenemalla. Westermarck hoiti käytännön filosofian professorin virkaa Keisarillisessa Aleksanterin-yliopistossa ja toimi Lontoossa ainoastaan huhti-toukokuun ajan kevätlukukaudella.⁹⁹ Periaatteessa Donnerilla olisi siis ollut koko syyslukukausi aikaa linjata työskentelyään lähemmäksi Westermarckin edustamaa sosiaaliantropologista tutkimuslinjaa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että Donner otti osaa Westermarckin seminaariin esitelläkseen Siperianmatkoiltaan keräämäänsä aineistoa eikä ryhmittyykseen Westermarckin edustaman tutkimussuunnan alaisuuteen. Olihan Westermarck itse toiminut Donnerin kättilönä esitellessään hänet Cambridgen kenttätutkijoille. Donnerin oma intressi pysyi kuitenkin kielitieteessä sekä etnologiassa.

Donnerin seminaarissa esittämät omat havainnot ja valokuvat kentältä pyrkivät luomaan yleiskatsausta samojedien uskonnollista elämästä ja ovat luonteeltaan deskriptiivisiä. Donner kuvaa šamanointia, samojedien keskuudesta tavattavia henkiä sekä samojedien jakautumista totemistisiin suuihin.¹⁰⁰ Donner esittää oman näkökantansa kuitenkin varsin varovaisesti; poissa on se innostus, joka Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle lähetetyissä kirjeissä vielä pilkahtaa. Hän kysyykin, voidaanko kansan yleisestä uskonnollisuudesta lausua kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, koska yksilöiltä saadut vastaukset poikkeavat varsin paljon toisistaan ja kosketus venäläisväestöön johtaa väijäämättä synkretismiin. Alkuperäisen uskonnon rekonstruointi ei välttämättä onnistu kuin paperilla ja on sellaisenaankin likiarvo. Silmäänpistävä yksityiskohta seminaariesitelmän tekstissä on kysymys samojedien avioliittotavoista ja siitä, esiintyykö neidonryöstöä Pohjois-Siperian kansoilla. Aiheen ilmaantuminen ei liene sattumaa, olihan seminaarin vetäjällä Westermarckilla omat intressinsä aiheen suhteen.

Integroituminen tutkimusperinteisiin

Tiedeyhteisön sosiaaliset siteet

Kirjoitettaessa tai arvioitaessa tieteellistä oppialahistoriaa tutkijat jaotellaan eri koulukuntiin tutkimusmenetelmiensä tai edustamansa paradigman mukaisesti. Erityisesti ihmistieteissä, jotka tarkastelevat tutkimuskohdettaan arvosuhteiden sisäpuolelta käsin, voidaan katsoa vallitsevan moniparadigmaattinen tilanne. Kysymys siitä, tavoittaako koulukunta- tai paradigmasidonnainen oppihistoriatutkimus lopultakaan tiedeyhteisön kaikkia rajapintoja, on pitkään askarruttanut tiedonsosiologeja. Diana Cranen, Griffithin ja Mullinsin tekemät kommunikaatiota ja tieteellisen tiedon leviämistä tiedeyhteisössä kartoittavat tutkimukset lähestyvät ongelmaa eri näkö-

---

99 Kertomus Suomen keisarillisen Aleksanterin-yliopiston toiminnasta lukuvuosina 1911-1914.

100 SUS:n arkisto 2.58.21.

kulmasta. Cranen tutkimuksen lähtökohtana on ollut selvittää vuorovaikutusta tiedon kasvun ja erilaisten sosiaalisten organisaatioiden välillä. Tutkijat kiinnittyvät tutkimuskentässä toisiinsa joko suurin tai epäsuurin sosiaalisiin sitein ja muodostavat siten erilaisia sosiaalisia ympyröitä. Esimerkkinä suorista sosiaalisista siteistä Crane mainitsee työtoveruuden tai keskustelun parhaillaan käynnissä olevasta tutkimuksesta tutkijoiden kesken. Epäsuorista siteistä hän käyttää esimerkkinään oppilaan ja opettajan mahdollisesti jo opiskeluaikana luomia ystävyysuhteita, kollegojen vaikutusta tutkimuskohteen valintaan, epävirallisia tapaamisia ja keskusteluja ja niin edelleen (Crane 1972, 41-43). Kommunikaatio tutkimuskentässä tapahtuu Cranen mukaan joko vapaamuotoisena tai muodollisena. Edellisen piirissä tapahtuu lähinnä uuden tieteellisen tiedon tuottaminen, kun taas jälkimmäisessä sen arvioiminen (Crane 1972, 128). Cranen käsityksiin yhtyvät Griffith ja Mullins tyypitellen tieteellistä kenttää matalan ja korkean tason organisaatioihin ja kommunikaatioihin (Griffith – Mullins 1972, 959-960).

Analysoidessaan yksittäisen tutkimusalan sisällä olevia ryhmiä Crane havaitsi ”näkyvämmän kollegan” eli suuria määriä tieteellisiä tutkimuksia tuottavien tutkijoiden verkko, joka yhdisti toisistaan erillään olevia ryhmiä (Crane 1972, 54). ”Näkyvämmät kollegat” toimivat linkkeinä lukumäärältään vähemmän tieteellisiä tekstejä tuottavien kollegoiden välillä samassa alaryhmässä sekä eri alaryhmien välillä tapahtuvassa viestinnässä. Griffith ja Mullins päätyivät vastaavaan tulokseen tyypitellessään eri tieteenalojen koulukunta- ja tutkijaryhmiä. Tämän perusteella he luokittelivat kaksi erilaista johtajaroolia: intellektuaalisen ja organisatorisen (Griffith – Mullins 1972, 961). Intellektuaalinen johtaja luo tieteelliselle työlle käsitteellisen pohjan, antaa teoriasta ja tutkimuksesta julkiset lausunnot sekä arvostelee ja hyväksyy muiden työt. Organisatorinen johtaja puolestaan huolehtii tutkimukseen liittyvistä aineellisista edellytyksistä: ajanvarauksista, voimavaroista, laitteistoista sekä tilaisuuksista kommunikoida ideoista ja tuloksista. Intellektuaalisen ja organisatorisen johtajan roolit saattavat yhdistyä yhdeksässä henkilössä, mutta ne voivat kuulua myös eri henkilöille. Suomalais-ugrilaisen kielen ja kulttuurin tutkijana Donner ei varsinaisesti ollut formaalien kulttuuriteorioiden kehittäjä, ja hänen töistään on melko turha hakea kannanottoa varhaisen suomalaisen uskonto- ja kansatieteen kistöihin eri uskonnollisten ja kulttuurillisten ilmiöiden alkuperästä (Louheranta 1996, 30; Joki 1974, 154-168). Arvioitaessa Donnerin tutkimustyön luonnetta ja hänen integroitumistaan tutkimusyhteisöön juuri epäsuorien sosiaalisten siteiden selvittäminen muodostuu siis tärkeäksi.

Tiedeyhteisön ’työnkuvaan’ kuuluvat olennaisesti väitöstöiden arvioinnit, tieteellisten julkaisujen tuottaminen, rahoituksen hankkiminen tutkimukselle ja virantäyttöön liittyvät ratkaisut. Asioilla on myös erityinen merkitys tutkittaessa tiedeyhteisön sisäistä kommunikaatiota. Donnerin kohdalla Siperian-matkan rahoituksesta käyty kilpailu muodosti ensimmäisen kilpailutilanteen. Seura, kuten aiemmin on käynyt esille, päätyi kuitenkin antamaan koko summan Lehtisaloon käyttöön. Todennäköisesti seuran kokouksessa päädyttiin maksimoimaan etäisten sukukansojen tutkimuksen voimavarat. Olisihan ollut sängen epätodennäköistä, että Donner, joka perusopinnoistaan asti oli valmistunut samojedien tutkimiseen Englantia myöden, olisi heittänyt tavoitteensa sikseen. Lisäksi Otto Donnerin varallisuus ja toimiminen Suomalais-ugrilaisen tutkimuksen mesenaattina oli varmasti ratkaisua tehtäessä päättäjä-

en muistissa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran historiikki esittää tilanteen rikas yläluokkaisen perheen vesa – köyhä, vaatimaton nuori tutkija vastakkainasetteluna, joka tarpeettomasti pyrkii yksinkertaistamaan lähtötilannetta (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 156-157). Täysin ristiriidaton päätös ei kuitenkaan kirjeenvaihdon perusteella ollut, sillä Karjalainen valottaa kahdessa kirjeessään Lehtisaloon seurassa tekemää vaikutusta: nähdään Suomalais-Ugrilaisen Seuran jäsenissä oli aiheuttanut Lehtisaloon varmaton esitelmäpolitiikka ja epäluuloisuus, jonka vuoksi hän ei tiedottanut seuralle eikä Donnerille liikkeistään kentällä¹⁰¹. Donner ei kuitenkaan halunnut tehdä asiasta numeroa vaan kehotti Karjalaista poistamaan maininnat matkan rahoituksesta pöytäkirjoista. Kilpailu oli kilpailtu ja häviäjän oli tyytyminen osaansa. Asian kaiveleminen olisi tulkittu tieteen eetoksen vastaiseksi, vaikka aihetta kritiikkiin olisi ehkä riittänytkin. Pöytäkirjoihin Donner ei ehtinyt vaikuttaa, mutta Karjalaisen asenne näyttää Lehtisaloon suhteen olleen jatkossa suopeampi, sillä Karjalaisen toimitti Sjögrenin stipendin Lehtisalolle Siperian tutkimusmatkan loppuunsaattamiseksi.¹⁰²

Olenaisempi kysymys kuitenkin on, kuinka seuran päätös vaikutti Donnerin ja Lehtisaloon välisiin suhteisiin. Halutessaan Donnerilla olisi ollut mahdollisuus 'rokottaa' takaisin, sillä aktivismiajoistaan huolimatta Donner ennätti väitellä ennen Lehtisaloa ja toimi Lehtisaloon vastaväittäjänä tämän väittelässä vuonna 1927 sekä antoi tämän jälkeen lausunnon Lehtisaloon pätevydestä dosentuuria varten vuonna 1932. Donnerin ja Lehtisaloon välinen kirjeenvaihto paljastaa kuitenkin, että molempien Lehtisaloon hankkeiden etenemistä vauhditti Donnerin kannustus. Donner luki, ohjasi ja korjasi Lehtisaloon väitöskirjatyötä, antoi vihjeitä väitöstilaisuuden protokollasta ja karonkan järjestämisestä sekä väitöksen jälkeen kehotti vakavasti ja painavasti Lehtisaloa hakemaan dosentuuria.¹⁰³ Aikana, jolloin dosenturiin kuului luennointivelvollisuus, dosentuurin saaminen merkitsi myös taloudellista hyötyä. Myös Lehtisaloon, Jalo Kaliman ja Sotavallan tutkimuksen ja elämän taloudellinen tukeminen näyttää olleen Donnerin varassa: apurahojen ja lainantakausien sekä vippien lukumäärä ei voi pitää missään suhteessa vaatimattomana.¹⁰⁴ Donner painottaa Lehtisaloon dosentuurilausunnossa, jossa hän joutuu laajemmin ottamaan kantaa Lehtisaloon tieteelliseen työhön, monipuolisuutta ja arvokasta keruutyötä, joka on tuottanut uutta tietoa ei vain kielitieteelle vaan myös uskonto- ja kansatieteelle.

Lehtisaloon väitöskirjaa koskevista huomautuksista ilmenee, että Donner on varsin tarkkaan lukenut Castréninsa. Lehtisaloon työhön kohdistettu kritiikki koskee pääosin Castrénin havaintojen huomiotta jättämistä tai Castrénin tekemien virheellisten oletusten oikaisua. Väitöskirjatyön loppulausunto on kuitenkin kokonaisuudessaan positiivinen. Donner toteaa, että "tekijä runsaasti ruumiillisia rasituksia ja henkisiä voimia ja kestävyyttä vaativilla matkoillaan on koonnut arvokkaan ja tieteelle erinomaisen tärkeän aineiston, jonka perusteella hän kiitosta ansaitsevalla tavalla on antanut teoksensa pää-

101 KA Donnerin kok. I13 Karjalainen Donnerille 19.12. 1912 ja SUS:n kirjeenvaihto 1912-1917 Donner Karjalaiselle 15.11. 1912.

102 HYKA HKOA Ca 32 H-k osaston ptk. 14.11.1914.

103 KA Donnerin kok. I18 Lehtisalo Donnerille 14.3. 1924 ja 18.10. 1926; I13 Lehtisalo Donnerille 14.2. 1927 sekä I8 Lehtisalo Donnerille 13.12. 1930.

104 KA Donnerin kok. I19 Lehtisaloon kirjeet Donnerille 18.1. - 16.11. 1926 (5 kpl); Sotavallan kirjeet Donnerille 23.9. 1920 - 24.8. 1932 (10 kpl); I3 Kaliman kirjeet Donnerille 27.11. 1933 - 20.9. 1934 (4 kpl).

osassa hyvin valaisevan ja selvästi esitetyn kuvan jurakkisamojedin eri murteiden vokalisamista”,¹⁰⁵ Myöhempiä vuosina Donner lisäksi teki Lehtisaloon kanssa yhteistyötä etnologian alueella: molempien samojeditutkijoiden po-rohoitoa koskevat tutkimukset noteerattiin ulkomaita myöten.¹⁰⁶ Varauksellisesti Donner näyttää suhtautuneen Suomalais-Ugrilaisen Seuran suunnitelmiin lähettää Arvo Sotavalta kenttätöihin tunguusi- ja jeniseinostjakkien pariin todeten Sotavallan lähettämisen olevan ”turhan hyvä teko”(en överloppsgärning). Yleisesti ottaen Sotavaltaa pidettiin Suomalais-Ugrilaisen Seuran piirissä lahjakkaana kielentutkijana, jolla oli hyvä foneettinen korva, mutta hänen mahdollisuuksiaan selviytyä tutkimuskentällä vaikeissa oloissa epäiltiin yleisesti.¹⁰⁷ Setälä näyttää kuitenkin, Sotavallan valmistellessa pro gradu -työtään Setälän ja Paasosen ohjauksessa, luottaneen Sotavaltaan ja puolustaneen hänen mahdollisuuksiaan. Donnerin aikomuksena oli myöhemmin laajentaa omat tutkimuksensa koskemaan myös jeniseinostjakkeja ja tunguuseja.¹⁰⁸

Väitöskiiostoja

Aivan samanlaista kohtelua kuin Lehtisalo ei Donner saanut osakseen väitöstilaisuudessaan. Setälä, joka toimi Donnerin vastaväittäjänä, ei väitöskirjan arviointinsa eikä käyttäytymisensä puolesta esiintynyt edukseen. Lausunnon reunaan Donner on lyhyesti kommentoinut Setälän kritiikkiä: kahdessa kohdassa Donner on muokannut Setälän ehdotuksesta väitöskirjansa dispositiota ja ihmettelee, miksi Setälä kritisoi omaa ehdotustaan. Setälän Donnerin väitöskirjasta esittämä kritiikki on kuitenkin myös osittain oikeutettua. Setälän kritiikki käy ilmi vastaväittäjälle toimitetun kirjakappaleen reunoille ja kommentisivuille tehdyistä käsinkirjoitetuista huomioista. Hän pitää Donnerin väitöskirjan puutteena rakenteellista heikkoutta, ongelmia huomioissa b-, p- ja f- konsonanttien vaihtelusta, lähdekirjallisuuden huolimaton käyttöä erityisesti Paasosen, Wichmannin, Castrénin ja Setälän itsensä kohdalla sekä Donnerin esittämien johtopäätösten yksiuuloitteisuutta.¹⁰⁹ Setälä kuitenkin kiitti Donnerin keräys- ja kenttätöskentelyä sekä teoksessa käytettyä etymologiaa niin väitöslausunnossaan kuin myöhemmin antaessaan lausuntoa dosentuurista.¹¹⁰ Sarkastiseen tyyliinsä Setälä toteaa lyhyesti väitöskirjan loppulausunnossa puolustuksen osoittaneen ”asianntuntemusta sekä oli, mikäli teoksen sisältö oli puolustettavissa, asiallista”.¹¹¹ Donnerin ja Setälän välisen epäluottamus lienee ollut lähtöisin Setälän omasta väitöstilaisuudesta, jossa vastaväittäjänä toimi isä Otto Donner. Donnerin Heikki Ojansuulta saamaan tiedonantoon perustuva arvio väitöksen ankeasta ilmapiiristä oli seuraava:

”Minun väitösjuhlassa, kun Ojansuu oli lukenut runonsa minulle, niin Setälä sanoi: ”Donner kirjoittaa runollista proosaa,

105 HYKA HKOA Ca 46 H-k osaston ptk. 9.4. 1927 + liite ja Ca 51 H-k osaston ptk. 21. 5. 1932.

106 KA Donnerin kok. I18 Nilsenin kirjeet Donnerille 13.4. 1925 – 16.10. 1926 (7 kpl).

107 KA Donnerin kok. 1:13 Ramstedt Donnerille 1.1. 1913.

108 SUS:n arkisto 2.58.14. Donner Paasoselle 8.9.1912.

109 KOTO 83:534. Setälän huomautukset sivuilla IV, 22, 25, 44, 47, 50, 56-57, 59, 61, 67-68, 73, 79-80, 87, 89, 107, 121, 130, 145-146, 150, 156, 158, 160, 176-177, 184 ja 194.

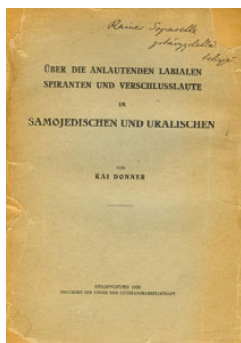
110 HYKA KOA Ca 97 Konsistorin ptk. 19.12. 1923 6§.

111 HYKA HKOA Ca 39 H-K osaston ptk. 2.10.1920.

mutta Ojansuu proosallista runoutta.” Silloin Ojansuu rehellisesti ja avoimesti käänsi selkensä Setälälle ja lähti! Hän oli jo aikaisemmin lausunut ihmettelystä sen johdosta, että Setälä puheessaan ei sanallakaan kosketellut väitöskirjaani ja että hän oli pitkittänyt väittäjäisiä muka ”kostaakseen” minulle sen, että isäni aikoinaan oli pitänyt häntä niin kauan samanlaisessa ikävässä asemassa.”¹¹²

Donnerin pohdiskeluilla on pohjansa todellisuudessa. Fred Karlsson on suomalaisen kielitieteen sisäistä dynamiikkaa ja vallankäyttöä tutkiessaan osoittanut, miten Setälän väitöskirja oli nimenomaisesti virkaväistötyö, jonka tarkoitus oli pedata Setälälle suomen kielen ja kirjallisuuden professori. Vuosina 1889 – 1991 tästä professuurista kävivät kamppailua Arvid Genetz ja tämän oppilas Setälä. Otto Donnerin kiinnitti väitöskirjan arvioinnissaan huomiota siihen, että Setälä käyttää toistuvasti tanskalaisen tutkijan ja vertailevan kielitieteen professorin Thomsenin aineistoa lähteenään omissa nimissään tai nimeämättä sitä kyllin selvästi. Setälä laati Otto Donnerin arvioinnista oman lausuntonsa, jossa hän kiisti vastaväittäjän esittämän kritiikin. Menettely rikkoi yleistä, hyväksi katsottua tieteellistä tapaa ja johti lopulta laajamittaiseen mustamaalauskampanjaan virantäytöstä ja siinä käytetyistä menetelmistä. Mukaan vedettiin jopa Vilhelm Thomsen, jolta Setälä pyysi lausuntoa väitöskirjansa lähdeviitemerkinnöistä ja sitaateista. Thomsen taipuikin puolustamaan Setälää, joskaan hänkään ei täysin hyväksynyt Setälän menettelyä. Setälä koki kuitenkin Otto Donnerin tuomineen hänet ilman hyvää syytä ja osaltaan näin aiheuttaneen sen, että Setälä hävisi kilpailun professuurista. Genetz nimitettiin suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi 22.9.1891 (Karlsson 2000, 141-155).

Kuva 5. Kai Donnerin väitöskirja vuodelta 1920.

Donnerin ja Setälän välisten henkilökohtaisten suhteiden sävyä ja kehitystä on mahdollista seurata käydyn kirjeenvaihdon pohjalta melko tarkasti. Vuosien 1911 – 1914 välisenä aikana käyty kirjeenvaihto on luonteeltaan avointa ja sisältää myös uskoutumista henkilökohtaisissa asioissa. Donner kertoo Setälälle vaikeuksistaan keskittyä töihinsä kihlauksensa purkautumisen jälkeen. Ajan kuluessa kirjeenvaihdon sävy muuttuu hiljalleen etäisemmäksi ja pysyttelee tiukasti asialinjalla. Vastaavanlaisen kohtalon koki myös Ojansuu suhteessaan Setälään (Karlsson 2000, 189-200). Saatuaan viestin opettajansa ja sittemmin kollegansa Ojansuun

kuolemasta alkuvuodesta 1923 Donner tilitti päiväkirjaansa suhdettaan tiedeyhteisöön. Vaikka kuolema aiheuttama järkytys saa Donnerin nostalgisesti muistelemaan Ojansuuta ja monia yhteisiä hetkiä, hän analysoi samassa yhteydessä päiväkirjassaan varsin suorasanaisesti ja kiertelemättä suhdettaan tutkijakollegoihinsa. Ojansuu, Karjalainen, Paasonen ja Ramstedt muodosti-

¹¹² KA Donnerin kok. I5 pvk 18.1.1923.

vat ryhmän, joiden kanssa työskentely oli vaivatonta ja joiden ystävyystyöstä Donner oli varma. Setälä, Wichmann ja Sirelius pysyivät puolestaan, lukuisista kontakteista ja pitkästä työtoveruudesta huolimatta, Donnerille etäisinä. Asettamalla Ojansuun ja Setälän mielessään vastatusten hän analysoi heidän eroavaisuuksiaan seuraavasti:

”Oli mielenkiintoista kuulla hänen (Ojansuu) puhuvan esim. Setälästä, joka tavallisella ivallaan aina puhui hänestä. Setälä koetti häntäkin kuten miltei kaikkia oppilaitaan alentaa ja hän ivasi aina häntä ja hänen töitään. Ojansuu tunsu varmasti kipeästi tämän osittain hyvinkin epäoikeutetun kritiikin, mutta puhui aina Setälästä leikkillisesti ja hyväntuulisesti. Vain joskus hän suuttui, mutta suuttumus oli silloin rehellisen miehen vihaa. Se johtui silloin siitä, että Setälä hänen mielestään esiintyi epärehellisesti ja epälojaalasti tai aivan tahdittomasti. --- Kuta pitemmälle Ojansuu tuli ja kuta enemmän hän kehittyi sitä itsenäisemmin hän ajatteli ja sitä vähemmän hän halusi jurare in verba magistri – tässä tapauksessa Setälä. Ja vastapainona Setälälle hän olikin tavattoman tärkeä tekijä suomalaisen filologian alalla. Ilman häntä olisi Setälä pian opeilleen saanut patenttioikeuden, jota olisi ollut hyvin vaikea häneltä riistää. ---Paasosen ja Karjalaisen kuoltua ja Ramstedtin lähdettyä Japaniin oli Ojansuu niitä harvoja, jotka kannustivat minua työssäni. --- tämän rohkaisun merkitys minulle aikana, jolloin Setälä ja Wichmann vaieten sivuuttivat ja edelleen sivuuttavat kaiken työni ja toimintani, on ollut arvaamattoman suuri.”¹¹³

Kysymys ei Donnerin ja Ojansuun, kuten ei Karjalaisen, Paasosen tai Ramstedtin kohdalla ollut samanmielisyydestä. Donner muistelee olleensa opiskeluaikanaan ja myöhemminkin eri linjoilla asiakysymyksissä, mutta henkilösuhteissa herrojen välillä näyttää vallinneen kunnioitus. Asiat riitelivät, miehet eivät. Donnerin omiin päiväkirjamerkintöihin on kuitenkin syytä kohdistaa lähdekritiikkiä. Ojansuun kuolemalla on varmasti ollut merkityksensä Donnerin hänestä rakentamaan mielikuvaan: kuolleista puhutaan harvoin pahaa. Rakentamalla johtopäätökset kuitenkin vain yhden lähteen varaan on vaarana arvioida tiedeyhteisöä tunnepitoisesti kateuden ja suosituimmuus- aseman mukaisesti.

Oppihistorian jälkikäteisessä ruodinnassa on mahdollista, jopa vaarallista päätyä ’likasanko’-tutkimukseen. Vaarana on myös ajautua toiseen laitaan: vastakkainasettelun harmonisoiminen ja valtarakenteiden pönkittäminen ei myöskään lisää ymmärrystä siitä, mitkä reunaehdot tieteen tekemiseen vaikuttavat. Näyttää kuitenkin siltä, että mielikuva Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkijoiden jakautumisesta kahtia ei ole vain Donnerin kokemusmaailmaan rajoittuva havainto. Setälän persoonan kulmikkuus ja epätahdikkuus näyttää kirvoittaneen kannanottoja muilta tutkijoilta aina Uppsalaa myöten: Suomalais-ugrilaisen kielitieteen professori Wiklund käyttää runsaasti aikaansa ja tarmoaan yrittäessään ymmärtää Setälän toimintaa. Donnerille hän valitsee Setälän yhteistyökyvyttömyyttä ja päätyy lopuksi nimittämään Setälää vä-

---

113 KA Donnerin kok. I5 pvk 18.1.1923.

hemmän mairittelevalla arvonimellä.¹¹⁴ Setälän ja Donnerin väitöskiiastassa näyttää kuitenkin olevan kysymys kahdesta asiasta: Donnerilla ei ollut aktiivisiin liittyvien kiireidensä vuoksi aikaa valmistella ja viimeistellä väitöstään hyvin. Toisaalta Setälän vaikea ja dogmaattinen persoonallisuus ei juuri antanut elintilaa tai muokannut luotettavaa ilmapiiriä tieteellisen työn tekemiselle. Kysymys ei kuitenkaan henkilöitynyt vain Donneriin. Kovin lämmin ei myöskään ollut Uno Harvan käsitys Setälän tahdikkoudesta hänen arvioitua Harvan suomalais-ugrialaisten vedenhaltioita käsittelevän väitöskirjan painoarvoa. Kokemaansa loukkaukseen Harva palasi vielä Martti Haavion kanssa käymässään kirjeenvaihdossa, jonka tarkoituksena oli houkutella Harvaa hakemaan avoimeksi tullutta virkaa täytettäessä kansanrunouden professuuria (Anttonen 1987, 97-99).

Kenttätutkijat ja kamarioppineet

Mitä tutkijat sitten jakautumisesta itse ajattelivat, ja miten he pyrkivät selittämään jakoa? Yksi vastaus kysymykseen löytyy yllättävästä suunnasta: viron ja lähisukukielten professori Lauri Kettunen jakaa tiedeyhteisön kenttä- ja kabinettitutkijoihin. Jako ei suinkaan ole ainutlaatuinen. Samanlaista tytopologisointia harjoitti Ragnar Nummelin kirjassaan *Fältforskare och Kammarlärde – Drag ur sosialantropologiens idéhistoria*. Esitellessään suomalaista sosiaaliantropologista kenttätutkimusta Nummelin kelpuutti mukaan Suomalais-Ugrialaisesta Seurasta Sireliuksen ja Donnerin (Nummelin 1947, 199-201). Kettunen puolestaan nimeää kirjassaan *Tieteen matkamiehenä* kenttätutkijoiden ”peliketjuksi” Paasonen, Ojansuun, Karjalaisen, Donnerin ja Lehtisaloon sekä liittää itsensä joukon jatkoksi. Kabinettitutkijoiden kapteenina toimii puolestaan Setälä, seurassaan Wichmann, joka opiskeluaikanaan oli asunut Setälän luona ja oli väitöskirjassaan tukeutunut Setälän astevaihtelu-teoriaan. Wichmannin suhteen Kettunen lyö kirveensä kiveen: Wichmann oli itse tehnyt useampia tutkimusmatkoja votjakkien, syrjäänien ja tšeremissien luo. Tämän lisäksi myös Wichmann joutui törmäyskursille Setälän kanssa moitittuaan häntä ja hänen työtapojaan liian ”egosentrisiksi” (Karlsson 2000, 215-217). Setälä hyödynsi Suomalais-Ugrialaisen Seuran esimiehenä muiden tutkijoiden keruutyön hedelmiä kirjeitse esittämillään pyynnöillä, ennen kuin tutkijat olivat itse saapuneet kotimaahan. Samanlaista taktiikkaa käytti hyväkseen myös Sirelius, joka kentällä työskenteleville tutkijoille osoitetuissa kirjeissään varsin tiukasti evästi näitä hankkimaan kaipaamiaan tietoja. Setälän, Wichmannin ja Sireliuksen ryhmittäminen yhden ja saman rajalinjan taakse ei tässä mielessä tunnu sattumanvaraiselta (Kettunen 1945, 8-11, 66, 68, 100, 168, 184-186, 246-248; Vares – Häkkinen 2001, 274; Lehtonen 1972, 98).¹¹⁵

Kenenen sitten on luottaminen arvioitaessa tiedeyhteisön rajalinjoja? Suomalais-Ugrialaisen Seuran historiankirjoitus leimaa Kettusen särmikkääksi ja poleemisiksi henkilöksi, joka suorapuheisuudellaan supisti ystäväpiiriään: ”Samaan suuntaan vaikutti varmaankin myös Kettusen selvästi vähättelevä suhtautuminen niihin työtovereihin, joilla ei ollut niin kuin hänellä omakoh-taista kenttätökokemusta ankeissa, puutteellisissa oloissa, joskus henkensä

114 KA Donnerin kok. I19 Wiklundin kirjeet Donnerille 17.4. 1930 – 7.11. 1932 (5 kpl);

I13 Paasonen Donnerille 21.7. 1912; I8 Kettunen Donnerille 8.7. 1924 ja Martti Rapola Donnerille 10.7. 1933.

115 Samasta aiheesta myöskin KA Donnerin kok. I8 Kettunen Donnerille 8.7. 1924.

mutta ainakin terveytensä uhalla.”(Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 232). On varmasti totta, että Kettusen persoona oli kuvattun kaltainen, mutta merkitseekö se, että hänen puhettaan ja luonnehdintaansa tiedeyhteisöstä tulisi pitää vähäarvoisempaan? Vasta 1980- ja 1990-lukujen taitteessa on Setälän työhön, persoonaan ja merkitykseen suomalais-ugrilaiselle kielitieteelle ja kulttuuritutkimukselle on ryhdytty kohdistamaan kriittistä huomiota. Edellä esitetyn perusteella Setälän työtä ja persoonaa voisi luonnehtia samoin sanoin kuin Kettusenkin.

Eittämättä Kettusta voidaan verrata H. C. Andersenin sadun *Keisarin uudet vaatteet* pieneen poikaan, jonka huutoon ”Keisarilla ei ole vaatteita!” sisältyy sittenkin oma viisautensa. Kirjoittaminen kuten lukeminenkin näyttää tapahtuvan omien lakinsa mukaisesti: ”Lukeminen, kuten kirjoittaminenkin, on sosiaalista toimintaa – vastausta tiettyyn sosiaaliseen järjestykseen. Me emme vain lue yleisesti, vaan tietyillä genre-sidonnaisilla tavoilla, ja jos me epäonnistumme lukemaan näillä tavoin, meidän ajatellaan olevan huonoja lukioita, tahdittomia lukioita.” (Crapanzano 1992, 9). Puuttumatta Setälään kohdistettuihin plagiointisyytöksiin näyttää hänen roolinsa koulukuntajohtajana olleen niin vahva, että se vielä lähes viisikymmentä vuotta hänen kuolemansa jälkeen määrittää tavan, jolla oppihistoria kirjoitetaan ja kuinka sitä määritellään. Vincent Crapanzanon oivallinen vertaus Hermeen dilemmasta on paikkaansa osuva: jumalten sanantuoja Hermes lupasi Zeukselle ”olla valehtelematta, mutta ei kuitenkaan luvannut kertoa koko totuutta” (Crapanzano 1992, 68).

Rajalinjat tiedeyhteisön sisällä eivät siis muodostuneet niinkään teoreettisista tai paradigmaattisista eroavaisuuksista, joita tieteenharjoittajilla väistämättä keskenään on, vaan pikemminkin erottavaksi tekijäksi näyttävät nousevan henkilökohtaiset ihmissuhteet, työskentelytavat ja suhde kenttätöskentelyyn. Setälän pitäytyi varsin ortodoksisesti filologisessa työskentelyssä lähellä tieteellisen tiedon keskusta – ”Minä istun kotona ja neulokelen isän kanssa” – kuten Kaisa Häkkinen on osuvasti Kettusen sanoja lainaten kuvaa Setälän ja kenttätutkijoiden suhdetta (Häkkinen 1993: 41-42). Donner puolestaan pyrkii omassa tieteellisessä toiminnassaan tavoittamaan kenttätöskentelyn kautta kokemiaan elämyksellisiä sekä varsinaisen filologian ulkopuolisia aineksia. Donnerin tieteellinen toiminta näyttääkin viimeisinä vuosina suuntautuneen voimakkaasti kohti antropologista kysymyksenasettelua.

Opetustoiminta ja tutkimushankkeet

Donnerin opetustoiminta yliopistolla alkoi luennoilla joulukuun 20. päivänä 1923 arvovaltaisen yleisön edessä: Setälän, Wichmannin ja Sireliuksen kuunneltua ja arvioitua hänen näyteluentonsa konsistori teki päätöksensä dosentuurin myöntämisestä Donnerille.¹¹⁶ Heti vuodenvaihteen jälkeen Donner aloitti säännöllisen opetuksen, jota hän kahden viikkotunnin laajuudessa jatkoi, muutamia virkavapausjaksojaan lukuun ottamatta, aina kuolemaansa saakka. Luennot käsittelivät samojedien kieltä ja kulttuuria. Kevätkaudella 1927 Donner luennoi samojedien uskonnosta ja seuraavan vuoden keväällä puolestaan Siperian historiasta. Murteentutkimuksen teoria ja menetelmät sekä kurssiin kuuluvat seminaariharjoitukset yhdessä

---

116 HYKA KOA Konsistorin ptk. 30.1. 1924 + E –liite ja 6.2. 1924.

Äimän kanssa kuuluivat niin ikään opetuskokonaisuuteen.¹¹⁷ Tutkitussa lähdemateriaalissa ei luentojen sisällöstä ja rungosta, kielitieteellistä aineistoa lukuun ottamatta, ole mainintaa. Poikkeuksen muodostaa kuitenkin kevätlukukaudella 1927 pidetty ostjakkisamojedeja käsittelevä luentosarja, josta on säilynyt ylioppilas K. A. Jyränmaan laatima luentoreferaatti.¹¹⁸ Referaatti antaa summittaisen kuvan siitä, mitä luennot käsittelevät ja millaisia seikkoja Donner painotti luennoissaan samojedien kielistä ja kulttuurista.

Luentosarjan aluksi esitellään eteläiset ja pohjoiset samojediheimot väestörakenteensa mukaisesti. Tehtyä jakoa tarkennetaan käsittelemällä eri jokien varrella tavattavien samojediryhmien eroavaisuuksia ja assimilaation astetta venäläiseen valtaväestöön. Tämän jälkeen tarkastellaan ostjakkisamojedien historiaa ja elinkeinoja: metsästystä ja kalastusta, asumismuotoja, vaatetusta, kaupankäyntiä ja porotaloutta. Ostjakkisamojedien uskonnon kuvaus alkaa veden- ja metsänhenkien esittelystä ja päättyy yhteenvetoon ostjakkisamojedien keskuudessa tavattavasta animismista. Šamanismin Donner erottaa erilliseksi osiokseen ja selittää šamaanin merkitystä yhteisölle, riittiteknikkaa sekä šamaanin välineistöä. Uskontoa käsittelevän osion lopuksi pohditaan uhraamista sekä alkuperäisuskontojen synkretismistä kristinuskon ja islamin kanssa.

Ensimmäinen silmiinpistävä havainto luentoreferaattia analysoitaessa on etno- ja antropologisen sekä uskontotieteellisen aineiston laajuus kielitieteelliseen verrattuna. Myöskään ostjakkisamojedien kulttuurista luonnointi ei juuri edellä esitetystä muodosta liene ollut sattumanvaraista. Donner oli valittu yhdessä J. J. Mikkolan kanssa Suomalais-Ugrialaisen Seuran edustajaksi Duodecim-seuran fyysisen antropologian keräystä ja tutkimusta varten perustettuun toimikuntaan jo vuonna 1915¹¹⁹. Ajatus fyysisen antropologisen materiaalin keruusta suomalaisten ja suomensukuisten kansojen parista oli lähtenyt liikkeelle Pohjoispohjalaisesta osakunnasta, jonka keskeinen vaikuttaja Donner tuona aikana oli. Donner osallistui myös vuonna 1922 Sireliuksen isännöimään toiseen pohjoismaiseen etnologikongressiin Helsingissä 11. – 14. elokuuta. Tältä ajalta ovat ilmeisesti peräisin myös yhteydet Norjaan ja Ruotsiin. Samaisesta Suomalais-Ugrialaisen Seuran arkistokollista löytyy nimittäin syksyn 1925 aikana syntyneitä suunnitelmia arktisen kulttuuritutkimushankkeen käynnistämisestä sekä sen päämääristä ja tehtävistä.¹²⁰ Syys- ja lokakuun 1925 aikana Donner työskenteli konsistorin myöntämällä varoilla Oslossa *Instituet for sammenlignende kulturforskning* -tutkimuslaitoksessa. Aloite työskentelystä ja luennoinnista tuli Norjasta, ja se liittyi pohjoismaisen arktisten alueiden tutkimuksen viriämiseen.¹²¹ Kulttuuritutkimuksen suuntaavihoja Donner hahmottelee seuraavasti:

”Arktinen kulttuuri ja sen tutkiminen on ollut Suomessa vuo-

117 Kertomus Helsingin yliopiston toiminnasta 1924-1925, 1925-1926, 1926-1927, 1927-1928, 1928-1929, 1929-1930, 1930-1931, 1931-1932, 1932-1933, 1933-1934 ja 1934-1935.

118 SUS:n arkisto, ei signumia.

119 SUS:n johtokunnan ptk. 30.1.1915 1§.

120 SUS:n arkisto 2.58.11.

121 HYKA KOA Ca98 Konsistorin ptk. 15. 4. 1925 ja HYKA HKOA Ca44 H-k osaston ptk. 19.9. 1925.

sikymmeniä etualalla. Nyt Norjassakin siihen ryhdytään. Sen vuoksi kenties sananen paikallaan. Se arktinen kulttuuri, joka ulottuu pohjoisen Venäjän ja Siperian kautta Kamtchatkaan, on useissa suhteissa verrattain tarkoin, paikoitellen taas hyvinkin epätäydellisesti tutkittu. Tähänastisen tutkimusten tulosten perusteella tiedämme kuitenkin, ettei sitä voi kutsua yhtenäiseksi. --- Luonnollisinta kenties olisi – niin asia ainakin toisinaan on käsitetty – ottaa poronhoito y. m. erikoistutkimuksen alaiseksi ja vertailevan tutkimuksen kautta selvittää sen syntyjä syviä. --- Mutta tämä tapa ei vie toivottuun tulokseen muuta kuin rajoitetulla alueella esim. Lapissa. --- Näiden rivien nimenomaisena tarkoituksena on tuoda ilmi käsitys siitä, että vertailevaa arktista kulttuuritutkimusta on harjoitettava lähinnä toisella tavalla kuin mikä ensi silmäyksellä näyttää luonnolliselta. Ensi sijassa on tietysti tarkoin kerättävä itse materiaali, mutta tämän jälkeen ei luultavimmin kannata ryhtyä vertailemaan kulttuurien eri alueita toisiinsa. --- Arktinen luonto, kansat, kulttuuri. Lyhyt katsaus siihen mitä luonto ja olosuhteet vaikuttavat, mitä muualta tullut ja mikä vielä tutkittava niin luonnon itsensä kuin muun suhteen. --- Arkeologia, antropologia, luonto. Onko ihmisrotu pakkasen ja niukan ravinnon kautta taipuvainen samankaltaisuuteen?¹²²

Hahmotellessaan konseptille arktisen kulttuuritutkimuksen suuntaviivoja Donner näyttää kääntävän selkensä Setälän ja niin sanotun suomalaisen koulukunnan tyypologiselle metodille, joka tukeutui evolutionistiseen ajatteluun. Yritys rekonstruoida alkuperäistä kulttuuria voi olla turha, sillä ”kenties voidaan tulla siihenkin, että mitään ”ikivanhaa” kulttuuria ei ole ollut olemassa”.¹²³ Donner näyttää ajatuksissaan tapailevan käsitystä, että eri kansojen keskuudessa samankaltaisissa olosuhteissa voi syntyä samankaltaisia ratkaisuja luonnon, ympäristön ja yhteisön asettamiin vaatimuksiin ja ongelmiin. Sisällöllisesti Donnerin ajatukset liittyvät funktionalistisen sekä kulttuurihistoriallisen koulukunnan oppisuuntiin, joiden vaikutus näkyi myös Harvan tieteellisessä työssä. Molemmat tutkijat, niin Donner kuin Harva, osallistuivat Kristianiassa järjestettyjen aktisten kansojen kulttuuria tarkasteleville kulttuuritutkimuskursseille (Anttonen 1987, 129-130). Donner painotti osallistuvaa havainnoinnin, keruu- ja kenttätöön lisäksi kulttuuriekologista näkökantaa toisin sanoen kunkin kulttuurin kykyä ratkaista ympäristöstä ja yhteisön perustarpeista nousevat kysymykset. Tällöin mielekästä on kutakin kulttuuria tutkittaessa kiinnittää huomio siihen, miten nämä kulttuurit ratkaisevat asumiseen, ravinnonhankintaan, lisääntymiseen, liikkumiseen ja muihin inhimillisiin perustarpeisiin liittyvät kysymykset. Jokaisen kansan täytyy siis ratkaista: asuminen – tulisija – vaatetus – metsästyks – kalastus – ravinto – kulkuneuvot – yhteiskunta – teollisuus – ajanlasku ja laskeminen – kauppa – uskonto. Siis sama lista ja runko, joka löytyy arktisen kulttuuritutkimuksen papereista, Donnerin luennoista ja jo vuonna 1912 helmikuussa Siperiassa tehdyistä päiväkirjamuistiinpanoista.¹²⁴

122 SUS:n arkisto 2. 58.11.

123 SUS:n arkisto 2. 58.11.

124 SUS:n arkisto, Donnerin pvk. 9.2. 1912. Ei signumia, vanha sig. 2.32.1-13.

Yliopistoluennoinnin lisäksi Donner esitelmöi usein myös muualla. Hän kuului Suomalais-Ugrilaisen Seuran historian aktiivisimpien esitelmöitsijöiden joukkoon ja ehti elinaikanaan esitelmöidä seuran kokouksissa 17 eri kertaa. Esitelmien aiheet koskettelivat samojedeilla tavattavia kieli-, kansa- ja uskontotieteen kysymyksiä (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 42-43). Sama etnologisen koulukunnan funktionaalinen tutkimusote on löydettävissä Donnerin Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa pitämistä esitelmistä. Historiallisella alkuperällä on oma merkityksensä, mutta tätä merkitystä on tarkasteltava osana yksilön tai ryhmän toimintaa. Käytännössä tämä merkitsee synkronisen näkökulman asettamista diakronisen näkökulman sijalle (Kaartinen 1993, 13, 66-67). Erityisen selvästi se näkyy 19. 2. 1927 pidetyssä esitelmässä *Samojedilainen taikaesine mielisairauden parantamiseksi*.¹²⁵ Donner oli ostanut kyseisen taikalun vuonna 1911 Kolgujuk-jurtan Oldrigaid-nimiseltä samaanilta, joka oli kertonut esinettä käytettävän parannuskeinona mielisairauden parantamiseen. Esineen nimi oli *čělanda qozál kyā lə* eli ”auringon uhririnta, auringon (päivän) pyhä rinta”. Taikaesine muodostui isosta peltisestä lautasesta, kärpän ja oravannahoista ja erilaisista pienistä erimuotoisista pronssiesineistä.

Donner osoitti esitelmässään, ettei amuletti suinkaan ole kasattu mielivaltaisia osista vaan jokaisella osalla on oma, tarkoin määritelty tehtävänsä sairauden parantamisessa. Olennaista on, että tulkintaan liitetään se tieto samojedien mielisairauksien synnystä. Peltilautasen, jota kutsutaan *čělanda kalaksi*, ”auringon lautaseksi”, viittaa aurinkoon mielisairauden synnyttäjänä. Auringonpaltta on Donnerin mukaan ollut yleistä useassa kulttuurissa, ja hän perustelee tätä väitettä Karjalaisen, Kanniston, Harvan ja Lehtisalonen havainnoilla. Pyöreät ja renkaanmuotoiset esineet ovat eri kansoilla esittäneet aurinkoa samoin kuin siitä riippuvat pronssilevyt kuvaavat auringon säteitä. Näitä pyöreitä esineitä on käytetty myös uhreina auringolle sympateettisesti, muodon yhtäläisyyden perusteella. Donner torjuu Krohnin ja Lehtisalonen oletuksen, että auringonpaltta olisi lainautunut skandinaaivilta tai tunguseilta. Mielisairaudet ja silmäsairaudet vaikuttavat ihmiseen silmän kautta, ja kesäkuukausina tavattava heikkous johtuu auringosta. Kun sairauden synty tunnetaan, tiedetään myös parannus: aurinko voi parantaa silmien ja mielen sairauden.¹²⁶ Kärppä puolestaan on auringolle uhrattava eläin samoin kuin oravat liitetään kaatumatautiin ja huimaukseen kuuluviksi. Tässäkin yhteydessä Donner päätyy tulokseen, että auringon tai ukkosen paltta ja sen kytkeminen mielisairauden parantamiseen ei ole samojedeille kulkeutunutta lainaa vaan yhteistä euraasialaista ja arktista uskomusperinnettä. Parannuskeino itsessään ei myöskään ole mielivaltainen vaan järkevä siinä kulttuurissa, jossa sitä asianomaiseen tarkoitukseen käytetään. Yleisesti Donnerin pitämistä luennoista näkyy, että hän työskentelee emic-termistöllä eli tutkittavien itsensä asettamilla kielellisillä käsitteillä ja merkityksillä. Osittain tämä johtuu siitä, että hän rakentaa luentonsa vahvasti kenttätyöperiodinsa aikana keräämään aineistoon eikä niinkään muiden tutkijoiden tuloksille (Kinnunen 2001, 278-286). Tämä olisikin ollut mahdollista, sillä ainoastaan Castrén oli ennen Donneria perusteellisesti tutustunut samojedikansoihin. Myös relati-

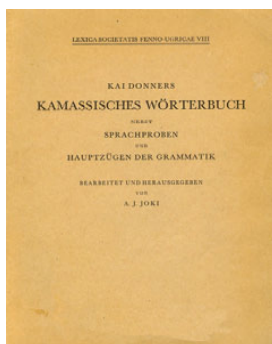
125 SUS:n arkisto 2.58.20 ja 2.58.4.

126 SUS:n arkisto 2.58.17. ”Sickness and Disease. Kysymällä tarkkaan tautien nimet saa usein tietää mistä he luulevat niiden johtuvan. Käytetäänkö tai kannetaanko erikoisia vaatteita tai koristeita sairastaessa vrt. clothing.”

vismi näyttää olevan peruja kenttätöyökaudelta. Donnerin kyselyä kentällä tapaamiltaan samojedeilta käsityksiä uskonnosta, tavoista ja käytänteistä olivat vastaukset monenkirjavia. Donner joutui toteamaan, että viime kädessä rekonstruktio ja tulkinta ovat tutkijalle ensimmäisen tai toisen kertaluvun etic-käsitteitä ja tässä mielessä vertailevan tutkimuksen käyttämiä käsitteitä.

Tutkimukselle kovin välttämättömän Venäjälle suuntautuneen kenttätöyökentelykauden katkaisi Eurooppaa ravistellut ensimmäinen maailmansota ja lokakuun vallankumous. Käytännössä se merkitsi tiedeyhteisölle katseen kääntämistä kohti kotimaan työkenttiä ja Skandinaviaa. Tilanteen odotettiin ja uskottiin palautuvan entisille uomilleen olojen vakiintuessa Venäjällä. Vaikka monen suomalaisen tutkijan rinnassa kyti epäluottamus venäläisiä, niin punaisia kuin valkoisiakin kohtaan, suhtauduttiin tieteelliseen työskentelyyn yleisesti ottaen epäpoliittisesti, eikä monikaan varmasti osannut kuvitella lähes 70 vuotta jatkuneen tutkimusmatkailun päätyneen. Kettunen esimerkiksi puhuu vuosien 1914 – 1920 välisestä ajasta ”valtiollisena intermezzona”, jonka jälkeen odotuksena oli, ”pölyn laskeuduttua”, palata takaisin tieteelliseen työskentelyyn.¹²⁷ Suomalais-Ugrilaisen Seuran varovat tunnustelut paluusta kenttätöyöhön vuosien 1927 – 1928 aikana eivät tuottaneet toivottua tulosta. Vaikka vanhat yhteydet Venäjän tiedeakatemiaan olivat olemassa ja rahoitusta tutkimusmatkojen järjestämiseen olisi valtiovallalta voinut odottaa, eivät tutkimusmatkat – lähinnä ajatuksissa oli mordvalaistutkimusten aloittaminen – ottaneet käynnistyäkseen.¹²⁸ Harvan, Kettusen, Hämäläisen ja Paavo Ravilan retkikunta oli saanut 100 000 markkaa kieli- ja kansatieteellisten tutkimusten tekemiseen Venäjällä. Norjalaiset, jotka toivoivat voivansa aloittaa tutkimuksensa Kuolan niemimaalla Nansenin johdolla, joutuivat toteamaan samaan asiaan (US 13.5.1928). Useimpien tutkijoiden oli siis tyytyminen keruumateriaalin järjestelyyn ja keskeneräisten töiden viimeistelyyn. Viimeisteltävää seuran tutkijoiden keräämän keskeneräisen materiaalin toimittamisessa riitti, sillä Karjalaisen, Paasosen ja Ojansuun varhainen poismo pakotti seuran miettimään, miten keskeytyneet tutkimustyöt saatetaan painokuntoon.

Kuvat 6 ja 7. Donnerin kielitieteellisen työn satoa.

127 KA Donnerin kok. I2 Kettunen Donnerille 4.10. 1920.

128 SUS:n johtokunnan ptk. 23.4. 1927, 19.5. 1928 ja 15.9. 1928.

Professori Heikki Paasosen kuolema elokuussa 1919 merkitsi Donnerille paitsi hyvän ystävän menetystä myös isoa työurakkaa. Donnerin saatuaan väitöskirjansa valmiiksi häntä odotti Heikki Paasosen keräämän kielitieteellisen aineksen toimittaminen sanakirjaksi, mikä toisen tutkijan keräämistä ja muistinmerkittämistä sanalappusista ei ollut mikään helppo tehtävä. Sanakirjan toimittaminen merkitsi paitsi perehtymistä kyseiseen kieleen myös keruutyön tehneen tutkijan yksilölliseen tyyliin.¹²⁹ Donner valittiin *Ostjakisches Wörterbuch* -kirjan toimittajaksi ja lisäksi Paasosen tilalle seuran edustajaksi Suomen tiedeseuran komiteaan miettimään tutkijakokouksien toimeenpanoa.¹³⁰ Tämän lisäksi Donner valittiin Setälän kanssa Sanakirjasäätiön valtuuskuntaan vuosiksi 1925 – 1934.¹³¹ Tämän luottamustoimen merkittävimpiä tuloksia oli suomen kansankielen sanankeruutyön suunnittelu: hanke itsessään oli vuonna 1985 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran alullepanema, mutta Sanakirjasäätiö pyrki tätä työtä mahdollisuksiensa mukaan tukemaan. Sanakirjasäätiön sihteerinä toiminut Donner laati tutkimushankkeesta mietinnön, johon pohjautuen opetusministeri ehdotti rahavarojen hankkimista eduskunnalta hankkeelle. *Suomen kansankielen sanakirjatyötä koskeva mietintö* julkaistiin vuonna 1927, ja kolme vuotta myöhemmin Donner katsoi tarpeelliseksi puuttua eräisiin sanankeruutyön solmukohtiin kirjoituksessaan *Kielimaantieteellisistä tutkimuksista Suomessa*. Donner oli saanut vankkaa kokemusta keruutyön suunnittelusta, organisoinnista, kerääjien kouluttamisesta, itse keruutyön toteuttamisesta sekä kontrolloinnista niiden lukuisten yliopistovuosien aikana, jolloin hän oli yhdessä Äimän luennoinut kanssa murteentutkimuksen menetelmistä ja tekniikasta. Donnerille oli karttunut useiden vuosien kokemus myös kielimestareiden hankkimisesta ja heidän kanssaan työskentelystä. Vuodesta 1926 alkaen oli historialliskielifieteellinen osasto anonut määrärahaa 'kielimestarien' palkkaamiseen sekä heidän työskentelystään koituneisiin kustannuksiin.¹³² Kielimestareita käytettiin apuna harjoitettaessa murteentutkijoita itsenäiseen kenttätöskentelyyn. Kielimestareiden palkkaaminen ja käyttäminen avuksi työskentelyssä jatkui muutamia keskeytyksiä lukuun ottamatta vuoteen 1934 asti.

Merkittävin Donnerin ohjauksessa toteutettu kenttätöyöhanke oli vuonna 1930 suoritettu Hailuodon kieltä ja kulttuuria kartoittava tutkimus. Hailuodossa työskenteli Donnerin kouluttama murretyöryhmä yhdessä Kustaa Vilkun ja Tahvo Liljebladin kanssa, joiden tehtävä oli kerätä luodon esiinistöä ja tutkia sen asuntokantaa.¹³³ Toki Donner oli jo aiemmin osallistunut kylätutkimuksiin: Sireliuksen johdolla Hauholla työskenteli vuonna 1925 useista tieteenaloista koottu tutkimusryhmä, johon myös Donner kuului (Lehtonen 1972, 120-121). Kielimaantieteellisen kenttätöyöhankeksen malli näyttää nousevan kahdesta eri lähteestä: professori Karl Jabergerin ja Donnerin tekemistä yhdensuuntaisista havainnoista sekä brittiläisestä kenttätöyöperinteestä, jossa usean eri tieteenalan tutkijat kohdistavat intensiivisen tutkimus- ja keruutyön rajattuun kenttään (Donner 1930, 14-15). Näihin kielitieteellisiin tutkimuksiin Donnerille myönnettiin dosenttistipendi kolme eri kertaa.¹³⁴

129 SUS:n arkisto 2.6.

130 SUS:n ptk. 24.1. 1920 ja 21.4. 1923.

131 SUS:n ptk. 21.2. 1925, 18.2. 1928 ja 24.9. 1931.

132 HYKA KOA Ca100 Konsistorin ptk. 12.5. 1926.

133 KA Donnerin kok. I18 Liljeblad Donnerille 10.6. 1930.

134 HYKA KOA Ca101 Konsistorin ptk. 27.12. Ca104 1927, 9.4. 1930 ja Ca107 12.4. 1933.

Donnerilla itsellään näyttää olleen suunnitelmissa palata kenttätöihin Siperiaan, mutta hänen oman sairautensa paheneminen ja hänen tyttärensä Kristinan kuolema 14.5. 1927 muuttivat suunnitelmia. Donnerilla oli viisi lasta, jotka olivat syntyneet vuosina 1919 – 1930. Myös Neuvostoliiton rajojen sulkeutuminen teki ajatuksen tutkimuskentälle palaamisesta mahdottomaksi.¹³⁵ Pulma oli kiusallinen, sillä Donner itse piti erittäin tärkeänä, että tutkimus ja keruutyö tulisi mahdollisuuksien mukaan tehdä tutkimuskentällä eikä tutkittaville ihmisille vieraassa ympäristössä (Donner 1930, 8). Ongelma oli kuitenkin ratkaistavissa vain yhdellä keinolla: tuomalla tutkimuskenttä yliopistolle. Donnerilla oli hyvää kokemusta työskentelystä kielimestareiden kanssa, murteentutkijoiden koulutusprojektista sekä ajatus jatkaa Siperian kansojen tutkimista tavalla tai toisella. Käytännössä dilemma oli ratkaistavissa palkkaamalla kielimestari Siperiasta. Kesän korvalla Donner teki ehdotuksen, että Suomalais-Ugrilainen Seura ryhtyisi toimiin pohjoisaasiaalaisten kielimestareiden hankkimiseksi Suomeen. Ajatus kielimestari- ja kerääjäkoulutuksen järjestämisestä Helsingissä oli lähtöisin Donnerin työtoverilta Paasoselta, mutta tämän kuoltua kului lähes kymmen vuotta, ennen kuin hanke näki päivänvalon.¹³⁶ Asia edistyi nopeasti, ja kesäkuun lopulla Helsinkiin saapui jurakkisamojedi Matvei Jadne ja pian hänen jälkeensä jeniseinostjakki Ilja Dibikov sekä lamuuttitungsusi Gavril Nikitin (UA 3.10.1928). Työnjako oli selvä: Lehtisalo työskenteli Jadnen, Sotavalta Nikitin ja Donner Dibikovin sekä Jadnen kanssa.¹³⁷ Näin kukin tutkija pystyi keskittymään juuri siihen kieliryhmään, jonka parhaiten opintojensa ja tutkimusmatkojensa puolesta hallitsi. Äimä tallensi lisäksi kielimestareiden äännekäyriä ja palatogrammeja yliopiston foneettisella laitoksella. Donner majoitti Dibikovin luokseen Hyvinkäälle Helsingin-vierailun ajaksi ja piti huolta hänen käyttövaroistaan vierailun aikana.¹³⁸ Suomalais-Ugrilainen Seura hoiti varsinaisten kielimestareiden palkkauksen: korvausta maksettiin 500 markka kuukautta kohti eli kesän työskentelystä yhteensä 1500 markkaa. Suomalais-Ugrilaisen Seuralla oli tarkoitus jatkaa hyvin alkanutta vierailuhanketta vielä seuraavina vuosina.¹³⁹ Dibikov ja Donner olivat kirjeenvaihdossa vielä vuosien 1929 – 1930 välisen ajan, mutta vierailun uusiminen ei enää ollut mahdollista. Donner kuitenkin muisti Dibikovia vielä vuoden 1930 aikana, jolloin Dibikov palasi Siperiaan Leningradin elävien itäisten kielten instituutista (Институт живых восточных языков) opintonsa päättäneenä.¹⁴⁰

Miten kielimestarihanke sitten toteutettiin, ja mitkä olivat keräys- ja tutkimustyön tulokset? Huolimatta siitä, että Donnerin poliittinen toiminta oli polttanut sillat Venäjän (Neuvostoliiton) suuntaan, oli Donnerilla vielä yhteyksiä Venäjän tiedemaailmassa vaikuttaviin henkilöihin. Tutkimusmatkavuosien 1911 – 1914 aikana hankittuihin ystävyysuhteisiin eivät

135 KA Donnerin kok B1:13 Yrjö Wuorentaus Donnerille 27.9. 1915; I13 Backlund Donnerille 14.7. 1927 ja Poppe Donnerille 27.6. 1927; I19 Wiklund Donnerille 21.2. 1929; I20 Johan Jämfelt Donnerille 2.11. 1918; HYKA HKOA Ca47 H-kn os. ptk. 28.1. 1928, 11.2. 1928 ja Ca48 2. 2. 1929.

136 SUS:n ptk 19.5. 1928.

137 SUS:n ptk. 20.10. 1928.

138 SUS:n johtokunnan kok. ptk. 15.9. 1928 sekä KA Donnerin kok. I17 Dibikov Donnerille 2.4. 1929 ja 16. 4. 1929.

139 SUS:n johtokunnan kok. ptk. 15.9. 1928, 18.1. 1930 ja 15. 11. 1930.

140 KA Donnerin kok. I17 I. Dibikovin kirjeet Donnerille 26.9. 1928, 24.9. 1930 ja 26.3. 1931.

poliittiset myllerrykset olleet vaikuttaneet. Donner oli säännöllisessä kirjeenvaihdossa useiden Siperian- tutkijoiden sekä alan harrastajien kanssa 1920- ja 30-luvulla. Donner valmisteli hanketta vuoden ajan ennen asian esittämistä Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle. Tohtori Nikolaj Poppen kautta Donner sai yhteyden professori Bogorasin, joka työskenteli Neuvostoliiton etnografisen ja antropologisen museossa Kunstkamerassa. Bogorasin myötävaikutuksella oli Herzenin instituutista mahdollista saada Helsinkiin niitä oppilaita, jotka syystä tai toisesta eivät matkustaneet kotiseuduilleen Siperiaan kesänviettoon.¹⁴¹ Hyvillä mielin Donner saikin kirjoittaa Suomalais-Ugrilaisen Seuran pöytäkirjojen liitteeseen vuoden 1928 kohdalle:

”Ilja Dibikov s. 1909 jenseiostjakki Turuhan-joelta, pronomistaja, kalastaja & metsästäjä. Erinomainen kielimestari ja sitä paitsi älykäs, jotenka työ sujui hyvin. Saalista tuli noin 2000-3000 sanaa, runsaasti kieliopillista aineistoa, muutamia kymmeniä arvoituksia, useampia satuja sekä hyvin tärkeitä asiatietoja eri aloilta (etupäässä poronhoitoa koskevaa.) Lisäksi paljon äännteellisiä huomioita sekä kymografiin lausuttuja sanoja.”¹⁴²

Dibikovin, Jadnen ja Nikitinin vierailu palveli muutakin kuin kielitieteen päämääriä. Kokoelmia kartutettiin šamaanilauluilla, uskomuksilla ja syntytarinoilla sekä Dibikovin piirtämillä kuvilla. Dibikovin lyjy- ja värikynillä piirtämät 47 kuvaa esittävät paitsi kansanomaisia esineitä ja elinkeinonharjoittamista tundralla myös sitä murrosta, jonka poliittisen järjestelmän muutos luonnonkansojen elämään aiheutti.¹⁴³ Donner näyttää suhtautuneen aluksi varsin optimistisesti vallankumouksen luonnonkansojen elämään tuomiin helpotuksiin:

”Kaikesta päättäen on kuitenkin nyt parempi aika koittamassa. Ovathan olot ilmeisesti jo Neuvostotasavallassa muuttuneet sellaisiksi, että ulkomaalainen tiedemies voi siellä tehdä menestyksellistä työtä. Sitä paitsi Venäjällä nykyään toimivat autonomiset tasavallat miltei poikkeuksetta ovat valmiit avustamaan senlaatuista epäpoliittista kulttuurityötä. Ja loppujen lopuksi nyt jo maailmansodan uuvuttamat ihmiset pystyvät varsinaiseen työhönsä jälleen tarmolla palaamaan, jotapaitsi uusi tiedemiespolvi – vaikkapa valitettavan harvalukuisena – varmasti on valmis seuraamaan vanhempien jälkiä. Tästä uudestaan heräävästä harrastuksesta on kaikissa maissa hyviä enteitä olemassa.”¹⁴⁴

Häikäilemättömän kaupan ja kauppiaiden riiston rajoittaminen sekä toimenpiteet alkuperäiskansojen elinkeinojen, identiteetin ja uskonnon säilyttämiseksi ennakoivat Siperian kansoille parempaa tulevaisuutta. Varsin

141 KA Donnerin kok. I8 Poppe Donnerille 25. 4. 1927.

142 SUS:n ptk. liitteet vuodelta 1928.

143 Dibikovin piirroskuvat kirjailija Jörn ja Joakim Donnerin hallussa, kopiot tekijällä.

Donner esitelmöi Suomalais-ugrilaisessa seurassa Dibikovin piirustuksista 25.5. 1929.

144 SUS:n arkisto 2.58.11. Arktisesta kulttuuritutkimuksesta.

pian Stalinin vainokauden ja Diamat-käänteän jälkeen selvisi kuitenkin, että Siperian alkuperäiskansat joutuivat valtapolitiikan uhreiksi. Vallankumous suinkaan lopettanut sitä riistoa, jota Siperian luonnonkansat olivat edellisten 200 vuoden aikana saaneet kokea.

Toinen merkittävä Donnerin tekemä ehdotus oli kutsua suomalais-ugrilaisen kielitieteen harjoittajia Helsinkiin keskustelemaan tutkimuksen keskeisistä kysymyksistä. Donner ehdotti kokouksen järjestämistä Suomalais-Ugrilaisen Seuran johtokunnalle jo keväällä 1930, mutta varsinaisesti kokous voitiin toteuttaa vasta syyskuussa 1931 Säätytalolla.¹⁴⁵ Kokouksen ajankohta siirtyi lähinnä unkarilaisten tutkijoiden epäröinnin vuoksi (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 49-50). Donner itse esitteli kielimaantieteellisen tutkimusta sekä kertoi sanakirjasäätiön ohjelmasta ja töistä tutkijakokouksessa.¹⁴⁶ Donner oli toivonut voivansa saada tavata Poppen Helsingissä, mutta yritys valitettavasti epäonnistui Poppen jouduttua peruuttamaan tulonsa. Donner ehdotti Suomalais-Ugrilaisen Seuran johtokunnalle kuitenkin, että hänet voitaisiin myöhemmin kutsua Suomeen.¹⁴⁷ Paikalle saapuneiden joukossa oli monta Donnerin kirjeenvaihtotuttua, muiden muassa Konrad Nielsen Norjasta. Donnerin mielessä lienee liikkunut ajatus paitsi kerätä suomalais-ugrilaisten kansojen tutkijat saman pöydän ääreen, myös tunnustella mahdollisuuksia tutkimusyhteistyön lisäämiseksi Neuvostoliiton suuntaan.¹⁴⁸

Yhteydet ulkomaille ja julkaisut

Donnerin päätös yhdistää brittiläinen antropologinen kenttätyökoulutus arktisten alueiden tutkimukseen ja suomalais-ugrilaiseen kielitieteeseen oli varsin harvinainen. Käytännössä Suomessa vallalla oleva historiallismaantieteellinen ja tyloginen menetelmä olivat Donnerille tuttuja, mutta työssään hän mieluummin sovelsi antropologisen koulukunnan oppeja. Suomenruotsalaisten antropologien mielenkiinto taas oli alun alkaen suuntautunut enemmän etelään kuin pohjoiseen: Westermarck, Karsten, Landtman ja Granqvist löysivät kukin tutkimuskenttensä muualta kuin kylmästä pohjolas-ta. Donnerille läheisimpien suomalaisten tutkijoiden Paasosen, Karjalaisen ja Ojansuun kuoltua yhtä avarakatseisia tutkijatovereita ei niin vain löytynyt-kään Suomen rajojen sisäpuolelta. Kysymys oli tavallaan pattitilanteesta: Donnerin metodi ja tutkimuskohde eivät seuranneet tiedeyhteisön valtavirtaa. Donner, kuten monet muutkin tutkijat, joutui kääntämään katseensa Suomen rajojen ulkopuolelle ja hän seurustelikin kirjeitse 1920- ja 30-luvulla varsin ahkerasti ulkomaisten tutkijoiden kanssa.

Donner kävi kirjeenvaihtoa brittiläisten tutkijoiden Haddonin ja Seligmanin kanssa, ja tämän lisäksi kirjeet kulkivat ahkerasti Tanskaan, Norjaan ja Ruotsiin. Suuntautuminen Pohjoismaihin oli varsin ymmärrettävää, sillä napa-alueiden tutkiminen ”viimeisinä käymättöminä korpimaina” oli 1800-luvun loppuvuosina ja 1900-luvun alussa paljolti juuri skandinaavien käsissä. Vietettyään kaksi vuotta Pohjois-Siperiassa arktisissa oloissa Donner itse oli varsin hyvin tutustunut olosuhteisiin, joissa pohjoismaiset tutkijat ja löytöret-

145 SUS:n johtokunnan kok. ptk. 22.3. 1930.

146 SUS:n ptk. liitteet vuodelta 1931.

147 SUS:n johtokunnan kok. ptk. 19.11. 1931

148 SUS:n arkisto 2.58.11. Arktisesta kulttuuritutkimuksesta.

keilijät operoivat. Vaikka tieteellisen tutkimuksen metodit ja tieteenalat erosivat suurestikin, yhdisti sama tutkimuskenttä kuitenkin arktisten alueiden tutkijoita. Varsinkin Tanskassa seurattiin kiinnostuneina suomalaisten Siperiaan tekemiä tutkimus- ja keruumatkoja. Yhdistävänä tekijänä oli tanskalaisen arktisen kulttuuritutkimuksen lisäksi jo Otto Donnerin aikana virinnyt yhteistyö tanskalaisten kielentutkijoiden kanssa. Donnerin kirjeenvaihto Hattin kanssa oli alkanut jo vuonna 1912 Donnerin ollessa vielä Siperiassa. Hatt lähetti Donnerille kirjeitä, joissa hän kertoi tutkimuksistaan ja pyysi Donneria kiinnittämään huomiota samojedien tapakulttuuriin ja esineistöön.¹⁴⁹ Aktiivisuusien ja itsenäistymistä seuranneiden hiljaisten vuosien jälkeen yhteys Kööpenhaminaan aktivoitui jälleen 20-luvun puolessavälissä, jolloin Donnerin ja tanskalaisen indologin ja sinologin Wulffin sekä Thomsenin välillä käytiin ahkeraa kirjeenvaihtoa.¹⁵⁰ Wulff informoi Donneria varsin tarkasti sekä Thomsenin tekemistä kivikirjoitustulkintoista että eri retkikuntien, esimerkiksi Turkestanin retkikunnan tekemistä löydöistä.

Donner oli kirjeenvaihdossa myös varsinaisen Grönlannin kenttätutkimuksen isän, Thule-tutkimusmatkaaja Rasmussenin kanssa. Lyhyestä tiedonannosta käy ilmi, että Donner oli varsin hyvin selvillä Rasmussenin arktisen tutkimuksen ohjelmasta.¹⁵¹ Myös Rasmussenin yhteistyökumppani, etnologi ja Tanskan kansallismuseon etnologisten kokoelmien johtaja Birket-Smith kääntyi Donnerin puoleen valmistellessaan Pohjois-Amerikan eskimoiden kulttuuria käsittelevää työtään. Birket-Smithin tutkimustyö perustui hänen 5. Thule-tutkimusmatkalla keräämäänsä materiaalia. Hän kirjoitti Donnerille tutkimuksensa tarkoituksena olevan ”vertailevaa menetelmää käyttämällä pyrkiä esittämään kuvaus napapiirin alueella elävien ihmisten elämästä niin Pohjois-Amerikassa kuin Siperiassakin”.¹⁵² Birket-Smith nojautui varsin voimakkaasti Donnerin antamiin tietoihin luonnostellessaan poronhoitokulttuurin syntyä ja -paikkaa. Hän yhtyy Donnerin kantaan, että poronhoitokulttuuri olisi syntynyt Siperian samojedien keskuudessa pronssikauden alussa ja kehittynyt täyteen mittaansa noin 400 eKr. ilmaston huononnutta tällöin voimakkaasti pohjoisilla alueilla. Birket-Smith suhtautuu epäillen ruotsalaisen lappologi Wiklundin ajatukseen Fimbul-talven luomista olosuhteista, joiden ansiosta poronhoito olisi syntynyt itsenäisesti usealla eri seudulla (Birket-Smith 1972b, 200).

Donnerin asema oman erikoisalansa asiantuntijana korostui 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, sillä pohjoisten samojediheimojen elämä ei käytännöllisesti katsoen tunnettu enempää mannermaalla kuin englannissa-kaan, ja juuri edellisen kaltaisiin kysymyksiin Donner joutuikin vastamaan varsin usein.¹⁵³ Donnerin matkakirjasta sekä joistakin pienemmistä Siperian kansoja käsittelevistä kirjoituksista oli otettu jo vuoteen 1922 kolme painosta eri kielillä, ja ne tunnettiin varsin hyvin sekä Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa. Saksassa ja Englannissa jouduttiin tyytymään tanskalaisten ja norjalaisten tutkijoiden tekemiin viittauksiin Donnerin samojeditutkimuksista. Kiinnostus

149 KA Donnerin kok. I13 Hatt Donnerille 22.5. 1912 ja 18.1. 1913.

150 SUS:n arkisto 2.58.9 Wulffin ja Donnerin kirjeenvaihto 23.11. 1924 – 29.3. 1927 (19 kpl) ja Thomsenin ja Donnerin kirjeenvaihto 4.9. 1924 – 18.12. 1924 (3 kpl).

151 KA Donnerin kok. I18 Rasmussen Donnerille 29.8. 1930.

152 KA Donnerin kok. I17 Birket-Smith Donnerille 6.12. 1927.

153 Vastaaavanlaisia tiedusteluja esim. KA Donnerin kok. I19 Smith Donnerille 16.11. 1924; H. Ufer Donnerille 28.8. 1928 ja 14.11. 1928; I17 Alexander Gahn Donnerille 19.10. 1928.

Siperiaa ja Pohjois-Aasiaa kohtaan oli suurta, mutta edellinen ja varsin puutteellinen esitys pohjoisista samojedeista oli Castrénin käsialaa ja 80 vuoden takaa.¹⁵⁴

Norjalaiset suomalais-ugrialaisten kansojen tutkijat Nilsen ja J. Qvigstad sekä ruotsalainen Wiklund kävivät niin ikään varsin vilkasta kirjeenvaihtoa Donnerin kanssa. Nilsen ja Wiklund tunnettiin Suomessa pohjois- ja eteläsaamen sekä luulajansaamen murteiden tutkimuksista. Ruotsissa oltiin kiinnostuneita myös yleistajuisemmasta Aasiaa ja Siperian kansoja esittelevästä kirjallisuudesta. Donnerilta pyydettiin artikkeleja samojedeista *Länder och Folk* -lehteen sekä *Naturfolkets liv* -sarjaan.¹⁵⁵ Donner näyttää itse olleen kiinnostunut kielitieteellisten ja muinaistekstien tulkintaa koskevien yhteydenottojen lisäksi lähinnä arktisten alueiden etnologisesta ja arkeologisesta tutkimuksesta. Vuonna 1928 norjalaiset suunnittelivat yhdessä venäläisten kanssa retkikunnan lähettämistä Kuolaan tekemään alueen asukkaiden parissa vertailevaa kulttuuritutkimusta. Retkikuntaan oli tarkoitus tehdä antropologian, etnologian, etnografian ja folkloristiikan alaan kuuluvia tutkimuksia ja keruutyötä. Retkikunnan suunnitelmat kariutuivat kuitenkin venäläisten kieltäytyttyä antamasta tutkijoille lupaa saapua alueelle.

Takaiskuista huolimatta 20-luvun jälkipuoliskolla pyrittiin Pohjoismaissa ja Saksassa keskittymään arktisten alueiden tutkimukseen toden teolla. Eräs mielenkiintoisimmista hankkeista oli saksalaisen ilmalaivakomentajakapteenin Walther Brunsin vuonna 1924 ideoima suunnitelma tehdä arktinen tutkimusmatka Alaskan Nomesta tai Anadyriltä Pohjoisnavan kautta Nikolai II maahan ja sieltä Siperian pohjoisrantaan seuraten joko Frans Josefin maan tai Novaja Zemljan kautta Murmansiin (Hbl 2. 12. 1924). Brunsin tavoitteena oli laskea ilmalaivalla tutkimusasema ajojälle sekä suunnitella lentoreitti pohjoisnavalle ja edesauttaa näin kaikkensuuntaista arktisten alueiden tutkimusta. Idea kiinnosti luonnollisesti skandinaavisia tutkijoita ja suunnitelmaa toteuttamaan perustettiin *Aeroarctic – Internationale Gesellschaft zur Erforschung des Arktis mit Luftfahrzeugen* -yhdistys. Aeroarctic-ryhmään kutsuttiin arvovaltaisia tutkimusmatkailijoita ja tiedemiehiä pohjoismaista. Norjasta mukaan kutsuttiin Nansen, Ruotsista Hedin, Tanskasta Rasmussen ja Suomesta Hjalmar Tallqvist, Granö ja Donner. Ensimmäinen kansainvälinen kokoustuminen oli alkuvuodesta 1925. Fasistien valtaantulon jälkeen Aeroarctic-ryhmä hajosi, mutta osa ryhmän ajatuksista toteutettiin sittemmin Neuvostoliitossa (Fjodorov 1981, 8). Nansen, joka toimi ulkomailta tulevien tutkijoiden ryhmän johdossa, tunsu Donnerin jo aikaisemman kirjeenvaihdon perusteella. Nansen oli kiinnostunut Donnerin Siperiassa suorittamista antropologisista mittauksista ja Pohjois-Siperian suomalais-ugrialaisten heimojen rotuominaisuuksista. Donnerin ja Nansen vaihtoivat myös kokemuksiaan tutkimusmatkoistaan sekä tunsivat toistensa matkakuvaukset.¹⁵⁶ Donnerin kirjan saksankielinen laitos *Bei den Samojedern in Sibirien* valmistui vuonna 1927. Se otettiin innolla vastaan Saksassa ja esiteltiin näytävästi *Das Blatt Für Alle* -lehdessä (DBFA 7.1. 1928). Donner päätyikin lähettämään kirjansa myös kapteeni Brunsilta, joka vielä vuonna 1930 toimi Aeroarctic-ryhmän koor-

154 KA Donnerin kok. I15 Seligman Donnerille 8.7. 1929.

155 KA Donnerin kok. I17 G. Bolinder Donnerille 12.1. 1925 ja Bokförlaget Natur och kultur Donnerille 17.9. 1928.

156 KA Donnerin kok. B1:16 Nansen Donnerille 25.11. 1913, 4.3. 1914 ja 11.4. 1914; 19 15.10. 1919.

dinaattorina.¹⁵⁷

Aivan yhtä mutkattomasti ei edennyt Donnerin kirjojen kääntäminen ja toimittaminen englanniksi. Donner vieraili Englannissa heti tutkimusmatkojensa jälkeen alkuvuodesta 1915 mutta joutui – kuten aikaisemmin on todettu – varsin pitkään tämän jälkeen olemaan poissa tutkimuksen parista. Donnerin alkuperäisenä aikomuksena oli esitellä tutkimusmatkojensa antia Cambridgessa professori Haddonin ohjauksessa.¹⁵⁸ Vuosien hiljaisuuden katkaisi kuitenkin toinen Torresinlahden kenttäpioneereista, professori Seligman, joka muisti Donnerin opiskelleen Cambridgessa Westermarckin suojeluksessa ja otti Donneriin kirjeitse yhteyttä. Seligmanin yhteydenoton takana oli *The Cresset Press Limited* -yhtymän hanke toimittaa maailman eri kulttuureita ja niiden historiaa käsittelevä kirjasarja. Sarjan osista kaksi, Venäjää ja Persiaa käsittelevät, olivat valmiina. Siperian ja Pohjois-Aasian kansojen kulttuurin ja historian tuntijoita ei Englannissa ollut juuri lainkaan, mutta kiinnostusta Siperiaa ja sen herättämää eksotiikkaa kohtaan sitäkin enemmän.¹⁵⁹

Hanke kirjan toimittamiseksi lähti liikkeelle kesällä 1929, mutta toimintustyö venyi onnettomien yhteensattumien vuoksi neljän vuoden mittaiseksi. Seligmanin vaimon loukkaantuminen onnettomuudessa, Seligmanin oman sydämen pettäminen ja sairautta seurannut hidas kuntoutuminen, Donnerin omat sairaudet ja huono ajoitus toivat vastatuulta purjeisiin. Kustannusoikeudet, kirjaan tuleva kuvitus ja karttamateriaali aiheuttivat niin ikään hankaluuksia. Donnerin etnografinen tyyli poikkesi lisäksi varsin paljon Seligmanin ja Westermarckin viljelemästä luettelomaisesta ”niiden ja niiden keskuudessa” -jargonista. Käydystä kirjeenvaihdosta voi lukea kaunista kritiikkiä Donnerin etnografiassa viljelemää kokemusperäistä materiaalia kohtaan. Seligman ilmaisee tämän toivomuksena pysytellä faktoissa tai esittää tieto luettelomuotoon puettuna. Seligman lienee liittänyt Donnerin mielessään samaan yhteyteen Westermarckin ja hänen oppilaittensa kanssa, olettaen että Donner jakaisi myös Westermarckin etnografisen tyylin. Englannissa haluttiin tämän lisäksi painottaa kirjan arkeologista osuutta, mikä ei varsinaisesti nopeuttanut kirjan saattamista painokuntoon. Donner halusi julkaista nimenomaan teoksensa *Siperia* joko sellaisenaan tai ainakin pääosin käyttäen hyväksi kirjaansa varten keräämäänsä aineistoa. Lisäksi hän pyrki pitkälle hyödyntämään matkoiltaan keräämäänsä tutkimusmateriaalia. Englannissa odotettiin taas vallan muuta. Helpommaksi asiaa ei tehnyt se tosiseikka, että Cresset Pressin yhtymän johtaja Dennis Cohen oli Seligmanin veljenpoika. Seligman joutui tästä roolista käsin istumaan kahdella tuolilla yhtä aikaa. Taloudellinen tilanne oli tieteellisten ja puolitieteellisten kirjojen kohdalla muuttunut epäsuotuisaksi, ja useat kustantajat kärsivät 30-luvun lamasta. Hanke venyi, ja lopulta Donner toivoi julkaisemista tai käsikirjoituksen palauttamista.¹⁶⁰ Julkaisuhanke kariutui, ja Donner kääntyi Westermarckin puoleen, joka vahvisti Cohenin pessimistisen arvion kustannusalalla. Westermarck kuitenkin neuvoi Donneria kääntymään Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd:n puoleen ja pyytämään Haddonia teoksen esipuheen kirjoittajaksi.¹⁶¹ Haddon kuitenkin kieltäytyi

157 KA Donnerin kok. I17 Bruns Donnerille 30.4. 1930.

158 KA Donnerin kok. B1:16 Haddon Donnerille 10.4. 1915 ja 29.2. 1915.

159 KA Donnerin kok. I8 Seligman Donnerille 14.6. 1929.

160 KA Donnerin kok. I15 Seligmanin ja Donnerin välinen kirjeenvaihto 8.7. 1929 – 8.1. 1934 (12 kpl) ja Donner Seligmanille 1.7. 1929 – 7.4. 1933 (4 kpl); I15 Cohen Donnerille 11.12. 1933; I8 Cohen Donnerille 25. 5. 1934.

161 KA Donnerin kok. I15 Westermarck Donnerille 21.8. 1934.

töiden paljouteen ja oman kirjansa valmisteluun vedoten.¹⁶² Loppujen lopuksi Donnerin kirja *Siperia – Elämä ja entisyys* jäi Englannissa julkaisematta, mutta suomen ja ruotsinkieliset laitokset näkivät päivänvalon vuonna 1933.

Epäonnistuneesta julkaisuhankkeesta ei kuitenkaan jäänyt Donnerille ikäviä muistoja hampaankoloon. Yhteistyö Englantiin jatkui edelleen ja Donner kutsuttiin *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* -seuran jäseneksi 10.5. 1934. Seura oli perustettu vuonna 1754, ja sen tarkoituksena oli toimia yhdyssiteenä teollisuus-, kauppa-, virka- ja tiedemiesten välillä. Saman seuran jäseniin kuuluivat myös Westermarck sekä Landtman (Lagerborg 1951, 200). Vuotta aikaisemmin seuran julkaisuna oli ilmestynyt Donnerin kirjoittama lyhyt artikkeli *The History of Reindeer Breeding*. Donner kutsuttiin myös osanottajaksi ensimmäiseen varsinaiseen Antropologisten ja etnologisten tieteiden kansainväliseen kongressiin, jonne hän ei kuitenkaan huonon kuntonsa puolesta voinut enää osallistua. Antropologisten tieteiden edustajat olivat vuodesta 1912 tavanneet eri foorumeilla, mutta varsinaista mittavaa kansainvälistä kokoontumista ei vuoteen 1934 mennessä ollut vielä pystytty järjestämään. Kokous pidettiin 30.7. – 4.8. 1934 Lontoossa, ja se oli jaettu kahdeksaan eri sektioon: anatomia ja fyysinen antropologia, psykologia, demografia ja väestöongelmat, etnografia, teknologia (taide ja käsityö), sosiologia, uskonnot ja kieli ja kirjoitus. Etnografian sektorin päämiehenä toimi Haddon ja sosiologian Seligman. Donner oli aikaisemminkin osallistunut vuonna 1931 Roomassa pidettyyn *Internationaler kongress für bevölkerungsforschung* -kokoukseen, joka myös oli vastaavalla tavalla jaettu kahdeksaan osa-alueeseen.¹⁶³ Seligman toivotti Donnerin kirjeitse tervetulleeksi Lontoon, toivoen näkevänsä hänet omassa jaostossaan.¹⁶⁴ Käytännössä kokouksessa oli varauduttu napapiirin alueen kansojen ja kulttuureiden tutkimukseen keskittyneen komitean perustamiseen. Komitean sihteeriksi oli valittu Birket-Smith, mutta hänen sairastumisensa sekä Donnerin sairaus ja kuolema katkaisivat yhteistyön näissäkin merkeissä.¹⁶⁵

Arvioitaessa Donnerin myöhempiä työvuosia ja tutkimustyön painopistettä voidaan sanoa, että antropologia ja kulttuurihistoriallinen kysymyksenasettelu saivat yhä suurempaa sijaa tutkimustyössä. Donner kirjoitti saksaksi ja englanniksi, muut tutkijat puolestaan pääosin saksaksi. Luonnollista oli, että Donner otettiin mukaan etnologien pienen ja juuri tutkimusalana muovautumassa olevaan joukon jäseneksi. Näin ollen on luonnollista, että englantilaiset tutkijat olettivat Donnerin istuvan antropologian tai etnologian oppituolilla. Donner ei väitöskirjatyönsä lisäksi juuri julkaissut viimeisinä vuosinaan uutta kielitieteellistä tutkimusta lukuun ottamatta muutamaa pientä artikkelia. *Siperia – Elämä ja entisyys* sekä *Ethnological notes about the Yenisey-ostjak* -kirjat jäivät hänen viimeisten työvuosiensa päätteeksi. Suunta kuitenkin piirtyy selvänä: Donner ei varsinaisesti ollut teoreetikko vertailevan kulttuuritutkimuksen kuin kielitieteenkään alalla. Parhaimmillaan hän oli kenttätöissä ja kuvatessaan sekä tallentaessaan kentän ”kohinaa”. Teorioita muovasivat toiset tutkijat.

---

162 KA Donnerin kok. I8 Haddon Donnerille 22. 9. 1934 (Sisältää Donnerin kopion kirjeestä Haddonille).

163 KA Donnerin kok. I17 Corrado Gini Donnerille 10.3.1931 (Sisältää kokouksutson).

164 KA Donnerin kok. I8 Seligman Donnerille 3.3. 1934.

165 KA Donnerin kok. I8 Alan Brodrick Donnerille 31.8. 1934 ja 10.9. 1934.

UUOSI	KOULU-, OPISKELU JA VIRKAURAN TAPAH-TUMAT	POLIITTINEN TOI-MINTA	YKSITYISELÄ-MÄN TAPAH-TUMAT
1888			Syntyi Otto Donnerin ja Wilhelmina (Minette) Sofia Charlotta Munckin perheeseen
1889			Veljen, Harry Oton, syntymä
1990			Sisaren, Eva Lovisa Wilhelminan, syntymä
1906	Ylioppilas, Helsingin suomalainen yhteiskoulu		
1906	Ilmoittautuminen kielitieteitä opiskelemaan		
1906	Liittyminen Pohjalaiseen osakuntaan		
1907	Mukaan P.P.N.:n toimintaan	Mukana Nuorsuomalaisen vaalityössä 1907 Kemijokilaaksossa, esitelmöi sortovuosien laittomuuksista	
1908	Pohjois-Pohjalaisen osakunnan sihteeri Opiskelu Budapestin yliopistossa.		
1909	Helsingin yliopiston kirjaston ylim. amanuessi Suomal.-ugr. seuran vuosijäsen Ylioppilastalon rakentamista pohtivan valtuuskunnan jäsen Pohjalaisen valtuuskunnan varajäsen		Isän, Otto Donnerin, kuolema
1911	Filosofian kandidaatti Opiskelu Cambridgen yliopistossa 1. tutkimusmatka Siperiaan		Kihlautuminen Englannissa
1913	Paluu Siperiasta Westermarckin seminaari		
1914	2. tutkimusmatka Siperiaan Filosofian maisteri	maisteripromootio ja jääkäriliikkeen ja värväystoiminnan alku	Avioituminen Margareta (Greta) von Bonsdorffin kanssa
1915	<i>Siperian samojedien keskuudessa ilmesty</i>		
1916	Ylioppilaskunnan pj.	Katoaminen 'maan alle' ja maastapako	
1916-1918		Suomen vapautusliikkeen ulkomaanvaltuuskunnan jäsen Vt lähetystösihteeri ja sotilasasiamies Tukholmassa	

VUOSI	KOULU-, OPISKELU JA VIRKAURAN TAPAHTUMAT	POLIITTINEN TOIMINTA	YKSITYISELÄMÄN TAPAHTUMAT
1918	Suomalais-Ugrilaisen seuran johtokunnan jäsen	Osallistuu Tampereen valloitukseen Suomen ja Venäjän rajamaan komendantti Reservin kapteeni Yleiskunnan III:n osaston apulaispäällikkö	
1919	<i>Siperialaisnovelleja</i> ilmestyy	Lähentää aktivistien ja Mannerheimin välistä yhteyttä	Tyttären, Kristina Margaretan, syntymä
1920	Väitöskirja	Toimii Itä-Karjalan sototekien taustaorganisaattorina <i>Suunnan</i> päätoimittaja	Tyttären, Birgitta Margaretan, syntymä
1921	Filosofian lisensiaatti	Suojeluskuntaselkkaus ja puolustusministeri Onni Hämäläisen syrjäyttäminen	
1922	Mukana pohjoismaisessa etnologikongressissa		Pojan, Kai Oton, syntymä
1923	Filosofian tohtori	<i>Suunnan</i> johtokunnan pj. Suomen suojelusliiton keskutoimikunnan jäsen	
1923			Tyttären, Ulla Minnetten, syntymä
1924	”Die internationale Studiengesellschaft zur Erforschung der Arktis mit dem Luhtschiff” –seuran jäsen		
1924	Uralilaisen kielitieteen dosentti Hoiti puolta suomenkielen ja kirjallisuuden professorinvirkaa Dosenttiluentoja Helsingin yliopistolla	Mukana suunnittelemasa upseerien puhdistusoperaatiota Pohjois-Uudenmaan suojelupiiriesikunnan jäsen Itsenäisyyden liiton valtuuskunnan varapj.	
1925	Virkavapaus opetustoimesta Kalevala –seuran työntekijänä Tiedekatemian apujäsen Työskentely Oslossa <i>Instituttet for sammenlignende kulturforskning</i> -tutkimuslaitoksessa	Jääkäriliiton kunniajäsen	
1926	Dosenttiluentoja Helsingin yliopistolla Suomen Maantieteellisen Seuran työntekijänä Tutkijakokousten yleisih-teeri Paasosen keräämä, Donnerin toimittama <i>Ostjakisches wörterbuch</i> ilmestyy		Pojan, Joakim Jalmarin, syntymä
1927	Dosenttiluentoja Helsingin yliopistolla		Tyttären, Kristina Margaretan, kuolema

VUOSI	KOULU-, OPISKELU JA VIRKAURAN TA-PAHTUMAT	POLIITTINEN TOIMINTA	YKSITYIS-ELÄMÄN TA-PAHTUMAT
1928	Virkavapaus opetustoi- mesta	Tampereen pellava & rautateollisuus OY:n joh- tokunnan jäsen	
1929	Virkavapaus opetustoi- mesta "Comité permanent de linguistes" –seuran jäsen Sanakirjasäätiön joh- tokunnan varajäsen "Société de linguistique de Paris" –seuran jäsen "Union internationale pour l'étude scientifique des problèmes de popu- lation" –seuran jäsen		
1930	Dosenttiluentoja Helsin- gin yliopistolla Suomalais-ugrialaista tutkimuksia varten pe- rustetussa komitean jäsen	Lapuanliikkeen valtuus- kunnan jäsen	
1931	Dosenttiluentoja Helsin- gin yliopistolla Hoiti fonetiikan ylim. professorinvirkaa	Yhtyneitten villatehtaitten johtokunnan jäsen Ero Lapuanliikkeestä Keski-Uudenmaan piirin edustaja lapuanliikkeen valtuuskunnassa Presidentin valitsijamies Uudenmaan läänin vaali- piirissä Itsenäisyyden liiton val- tuuskunnan jäsen	
1932	Dosenttiluentoja Helsin- gin yliopistolla	Pohjoismaiden Yhdyspan- kin tilintarkastaja	
1932	Tiedeakatemian varsi- nainen jäsen		
1933	Virkavapaus opetustoi- mesta <i>Siperia</i> ja <i>Ethnological Notes</i> –teos ilmestyvät		Pojan, Jörn Joha- nin, syntymä
1934	Hoiti fonetiikan ylim. professorinvirkaa		
1934	Dosenttiluentoja Helsin- gin yliopistolla Suomen tiedeseuran jäsen Royal Asiatic Societyn jäsen		
1935			Kuoli Helsingissä.

Taulukko 6. Donnerin elämänsuoran tapahtumakaavio.

5. KENTTÄPÄIVÄKIRJAN KERTOMAA

Kenttätöskentelyperiodi

Syksy ja talvi 1911 – 1912 Objoella

Pietari

Tutkijan ensimmäinen kenttätöjakso eroaa monin tavoin myöhemmistä kenttätöperiodeista. Häneltä puuttuu kokemuksen myötä tuoma käsitys siitä, millaisiin olosuhteisiin ja ympäristöön hän viime kädessä on tutkimusmatkansa suuntaamassa. Kenttätöskentelyperiodille valmistautumista ohjaavat muiden kenttätökertomukset, ohjeet sekä tutkijan omat mielikuvat. Päivikki Suojasen sanoin tutkimusstrategian suunnittelu lähtee liikkeelle a priori-todennäköisyydestä (Suojanen 1982, 14). Myös nuoren kielentutkijan Donnerin ensimmäinen tutkimusmatka oli alkujaan varsin ohdakkeinen: pitkälle tutkimusmatkalle valmistautuminen ei sujunut kaikin puolin ongelmitta. Englannista paluun ja Siperiaan lähdön välinen aika Suomessa oli varsin lyhyt usean vuoden mittaiseksi aiotun tutkimusmatkan suunnittelulle. Aikatauluongelmien lisäksi kihlauksen purkautumisella näyttää olleen suuri vaikutus Donnerin toiminta- ja työkykyyn kesällä ja syksyllä 1911. Pääkaupungin Donner jätti taakseen elokuun lopussa, 29. elokuuta 1911. Ensimmäinen etappipaikka oli Pietari, jonne hän saapui syyskuun ensimmäisellä viikolla. Pietarissa oleskelu venyi kuitenkin suunniteltua pitemmäksi. Donner joutui odottamaan postilähetystä, Englannista ostamaansa fonografiaa, sekä muita varusteitaan Pietarissa. Samalla hän opiskeli venäjää, hankki ja täydensi Venäjällä tuiki tarpeellisia lupakirjelmia sekä suosituskirjeitä.¹⁶⁶ Donner toivoi saavansa tutkimusmatkalleen tukea myös Pietarin tiedeakatemian jäsenistä ja Setälälle lähettämänsä kirjeen perusteella hän näyttääkin käyttäneen odotteluaikinsa Pietarissa varsin tehokkaasti:

”Olen viime päivinä juossut Rudnevin seurassa m. m. akateemikkojen Oldenburgin ja Radloffin luona. Viimeksimainittulle tulin kertoneeksi, että Suomalais-Ugrilainen Seura kenraalikuvernöörin kautta oli pyytänyt minulle suosituskirjelmää Sisäasianministeriltä. Hän puolestaan uskoi, ettei sellaista siltä taholta tulla minulle antamaan. Mutta hän neuvoi toisen, varmemman keinon. Hän kehoitti Helsingin asialaiskomiteaa kirjelmällä kääntymään mainitun asian johdosta täkäläisen keskustoimikunnan puoleen. Se silloin lähettää suosituskirjelmia asianomaisille kuvernööreille ja muille viranomaisille. Ja hän tiesi kokemuksesta kertoa, että tällaiset paperit ovat hyvin hyödyllisiä paikkakunnalle tultaessa. Allekirjoittanut pyytäisi siis, että Helsingin komitea ryhtyisi ehdotettuun toimenpiteeseen. --- Olen päässyt asumaan erään hyvin hauskan ja ystävällisen Kenraalska Kamjenskajan luo, jonka perheeseen myös kuuluu eräs nuori neitonen, jonka kanssa ja avulla luen Novoje Vremjaa suurella innostuksella. Mutta ei

166 SUS:n arkisto 2.58.14. Donner Paasoselle 30.10.1911.

se venäjän kielen oppiminen ole niin aivan helppoa. Eilen olin Akatemiassa tarkastelemassa Castrénin papereita. Niitä oli joukko aivan vähäpätöisiä kirjoita Akatemialle, joita ei mitenkään kannata Helsinkiin pyytää.”¹⁶⁷

Saatuaan varusteensa Donner matkusti junalla Siperian rataa pitkin Vologdan, Vjatkan, Permin, Omskin ja Novo-Nikolajevskin kautta Tomskiin, jonne hän saapui lokakuun 5. päivänä 1911. Junamatka tarjosi Donnerille läpileikkauksen vuosisadan vaihteen yläluokkaiseen ja kosmopoliittiin venäläisyyteen. Perillä Tomskissa, Siperian Pariisissa, häntä odotti kuitenkin melkoinen pettymys. Donner saapui tutkimustensa lähtöpaikalle mutta myöhästyi ratkaisevat viimeiset hetket aiotusta jatkokuljetuksesta. Syksyn viimeinen höyrylaiva oli lähtenyt alas Obia, ja seuraavan kerran matkustaminen kohti pohjoista oli mahdollista vasta Obin jäätymisen jälkeen. Teiden puuttumisen vuoksi Siperiassa käytettiin monin paikoin joiden jäätyneitä uomia talvella matkustamiseen. Donner sai näin varsin varhaisessa vaiheessa tuntea, kuinka merkittävää osaa kenttätutkimustyössä näytteli Siperiassa ilmasto.

Tomsk, Narym ja Tymskoe

Lokakuinen ja loskainen, syksyn kelmeässä valossa kylpevä Tomsk ei myöskään vakuuttanut Donneria hymyilevillä äidinkasvoillaan. Tunnelma Donnerin kirjoittamissa kirjeissä sekä tekstikatkelmissä on tältä ajanjaksolta silmiinpistävän apea.¹⁶⁸ Tomskissa vietettyjen viikkojen aikana Donner vieraili ahkerasti sekä salaneuvos Björn Aminoffin että arkkipiispa Makarijn luona. Salaneuvos Aminoff avusti Donneria asumis- ja matkajärjestelyissä. Hänen avullaan Donner sai vuokratuksi huoneen venäläiseltä perheeltä, joka asusti Aminoffin talon yläpuolella olevassa huoneistossa. Donner aloitti tutustumisen samojedihin ja heidän kieleensä tutkimalla arkkipiispa Makarijn heistä keräämää materiaalia. Makarij oli aikaisemmin, ennen arkkipiispaksi valintaansa toiminut lähetystyöntekijänä samojedien keskuudessa. Makarijn tuolloin muistinmerkitsemät kielitieteelliset huomiot ja hänen laatimansa pieni samojedinkielinen *Raamatunhistoria* eivät eivätkään tyydyttäneet Donnerin tiedonjanoa, sillä Makarijn varsinainen sanakokoelma oli tuhoutunut tulipalossa vain joitakin hetkiä aikaisemmin. Vaikka Donner kiittääkin arkkipiispan hyväntahtoisuutta, on hänen ja kirkon välillä nähtävissä jännitteisyyttä jo tutkimusmatkojen alussa: Jäähyväisvisiitillään arkkipiispa Makarij kirjoitti Donnerille suosituksen, joka oli osoitettu Narymin piirin papeille. Donner vastaanotti suosituksen ristiriitaisin tuntein ja pohti jälkikäteen Setälälle kirjoittamassa kirjeessään haluttomuuttaan turvautua siperialaispappien apuun. Donnerin tiedossa näyttää olleen Narymin piirin papiston ksenofobia, joka oli 1905 päättynyt kansankiihotukseen ja juutalaismurhiin.¹⁶⁹ Edellä mainittujen henkilöiden tapaamisen lisäksi Donner kulutti aikaansa tutustumalla kansatieteilijä ja harrastelija-arkeologin A. V. Adriánovin, maantieteilijä-antropologin

167 KA Setälän kok. 602:55 Donner Setälälle 11.9.1911.

168 SUS:n kirjeenvaihtoa 1908-1911, Donner Seuran esimiehelle Setälälle 10.10.1911.

169 SUS:n kirjeenvaihtoa 1908-1911, Donner Seuran esimiehelle Setälälle 7.11.1911.

Dmitrij Anučinin ja Grigorij Potaninin kokoelmiin sekä tekemällä vierailu- ja yliopistolle, kaupunginkirjastoon ja museoihin.¹⁷⁰

Kuva 8. Donnerin asuinpaikka Tomskissa 1911. Kuva Museovirasto

Jälkeenpäin arvioiden Donner näyttää kärsineen lokakuun 1911 ja huhtikuun 1912 välisenä aikana voimakkaasta kulttuurišokista sekä tutkimuskentän fyysisten, sosiaalisten ja psykologisten olosuhteiden aiheuttamista ongelmista. Näihin tekijöihin ja niiden vaikutukseen kenttätöyömenetelmiin sekä tekstualisaatioon on syytä palata myöhemmin. Merkille pantavaa kuitenkin on, että jo ennen varsinaista kenttätöyövaihetta ero suomalaisen ja venäläisen kulttuurin välillä oli itsessään riittävän voimakas herättämään Donnerissa ahdistusta, kiukkua, inhoa ja ihmettelyä. Ohessa kaksi kuvausta tältä ajanjaksolta:

”Här sitter ja och lurar på vintern ankomst. Vi ha snö och lagom kallt, men den breda, livliga floden vill ej frysa och så länge slipper jag ej heller i väg. Men jag har ej någon anledning i världen att klaga. I väntan på att bli insläppt till helvetet lever här i Sibliens Paris att ganska angenämt kvasikulturlivet. Genom Baron Björn Aminoff har jag sluppet och bo i en hygglig och ganska renlig rysk familj ovanom baronen. Genom grannskapet är jag naturligtvis ofta därnere, pratar svenska och känner mig ungefär som en finska landsortsstad

---

170 SUS:n arkisto. Donnerin jäämistöluettelo. Kopio ”Manuskripta Adrianovij”

á la Åbo. Jag nämnde om att min ”familj” är renlig och hygg-
lig. Det är huvuddrag i sant. Men någon primitivt är det nog i
vissa avseende. Hela familjen tvättar sig vid den gemensam-
ma vattenledningen i en onämbar buks och där utspelas dag-
ligen pittoreska idyllen. Endast efter långa parlamenteringar
fick jag mitt rum möblerat med ett porslin ”för särskilda an-
damål”.¹⁷¹

”Du har antagligen redan hört om mitt nödtvungna men nytti-
ga och helt angenäme uppehåll här i den staden Tomsk. Men
då jag har tid och Du kanske ej har något emot direkta med-
delanden, vill jag med par ord belysa mitt liv och leverne i
Sibiriens huvudstad, dess så att säga andliga och lekamliga
centrum. Efter en den angenämaste resa på ett delikat exp-
resståg, kom jag till ort och ställe i mörk och melankolisk
sinnesstämning. Jag trodde mig komma till en ruskig håla, där
jag ej just skulle finna några akquisitioner. Men snart fann jag
vägen till herrskapet Aminoffs finska hem, där jag trakterades
med en alldeles överväldigande vänlighet. Mig skaffades
kvarter i våningen ovanom hos relativt trevliga och relativt
snygga människor, vilka även de på ett i alla rörande sätt om-
huldade sig för 2 rubel dygnet. I vissa avseenden är det jag litet
primitivt. Man träffas sig tillsammans med den övriga famil-
jen vid en vattenledning på ett ställe hos oss benämnt ”klup-
pen” och blott efter synnerliga svårigheter lyckades jag övert-
tyga dem om nödvändigheten av att vreda mitt ganska med ett
såkallad porslin för särskilda ändamål. Min värdinna är en
väl villig idiot, men har anlag för örlighet. Dock är det ju all-
deles nödvändigt att lära sig svälja även den här i Sibirien.”¹⁷²

Donnerin matkasuunnitelmat näyttävät tarkentuneen Tomskin viikkojen
aikana. Ajatus Objoen rannoilla ja Narymissa asuvien ostjakkisamojedin
tutkimiseen talvikuukausien aikana näyttää syntyneen vasta Tomskin viik-
kojen aikana. Alun perin Donner näyttää myös ajatelleen matkan suuntaa-
mista Ketjoelle suoraan tämän jälkeen.¹⁷³ Paroni Aminoffin johdolla hän
kokosi varusteensa, ja marraskuun puolessavälissä hän aloitti talvisen re-
kimatkansa kohti Narymia ja Tymskoeta. Tällä matkaosuudella Donneria
seurasi venäläinen nuorukainen, jota Tomskin ispravnikka oli suositellut
matkaseuraksi. Narymiin saavuttuaan Donner päätti jatkaa matkaansa kohti
Tymskoeta pysähtyen välillä Kargasok-nimisessä kylässä. Pimeimmät tal-
vikuukaudet vuoden 1911 marraskuusta vuoden 1912 huhtikuulle Donner
työskenteli Narymissa, Tymskoessa ja 27 kilometriä Tymskoen pohjois-
puolella olevassa Kolgujuk-nimisessä kylässä ja teki ainoastaan pieniä reti-
kiä Vasjujanjoen läheisyyteen sekä edellä mainittuun Kargasok-nimiseen
kylään. Näiden kuukausien aikana Donner kartutti tietämystään ostjak-

171 ÅÅ Uno ja Oly Donnerin kirjeitä. Donner Uno Donnerille 30.10.1911.

172 SUS:n arkisto 2.58.14. Donner Arthur Hertzille 2.11.1911.

173 KA Setälän kok. 602:55 Donner Setälälle 20.10.1911, SUS:n kirjeenvaihto 1908-1911
Donner Paasoselle 30.10.1911 ja SUS:n kirjeenvaihto 1912-1917 Donner seuran esimie-
helle Setälälle 4.1.1912.

kisamojedeistä sekä heidän kielestään palkkaamalla Tymskoessa ”samoje-di-professorikseen” eli kielimestarikseen Kolgujukista kotoisin olevan Oläshka Oldshigaid -nimisen nuoren ostjakkisamojedimiehen. Vasjuganilla ja Kolgujukissa työskennellessään Donner käytti lisäksi Oleška Oldžiginin, Ivan Tejkovin, Feodor Vaškinin sekä Tejkov- ja Pavel Pyrš-nimisiä kielimestareita (Alatalo 2004, XX).

Kuva 9. Donnerin reki kylässä lähellä Kolpašovoa 1911. Museovirasto.

Työskentelyä muiden kielimestareiden kanssa haittasivat monet seikat ja parhaiten Donner näyttää tulleen toimeen Oläshkan kanssa.¹⁷⁴ Hänen kanssaan Donner teki retkiä Objoen rantatörmillä asuvien samojedien jurttiin. Vaikka Donner kärsi yhä pahenevasta kulttuurišokista – joka oli omiaan vaikuttamaan hänen mielialaansa ja työkykyynsä – hän jaksoi jossain määrin kerätä sanastoa sekä tehdä tieteellisiä muistiinpanoja. Talven aikana Donner keräsi suurimman osan kaikkiaan 1332 neljännesarkkia kattavasta ostjakkisamojedin sanakirja-aineistosta, merkitsi muistiin kaikki informanttien tuntemat ostjakkisamojedien asuinpaikat sekä laati kielimestariensa ja venäläisen lähdeaineiston pohjalta arvion ostjakkisamojedien oletetusta lukumäärästä. Donner otaksui, että Narymin piirissä asusti kaiken kaikkiaan 2500 samojedia, joista valtaosa oli jo omaksunut venäläisen elämäntavan, vaatetuksen, puheenparren ja päätyntyn asumaan muun irtolaisväestön kanssa Narymin sekä Tymskoen laitamille nousseisiin turpeesta, hirsistä ja mullasta kyhättyihin maanalaisiin kammioihin ja jurttiin. Tämän työn lisäksi Donner kirjoitti luonnoksen ostjakkisamojedien kieli- ja muoto-opista sekä verbitaivutuksesta. Kielitieteellisen tutkimuksen lisäksi Donner merkitsi muistiin suuren joukon ostjakkisamojedien folklorea, muun muassa kymmenen satua sekä joitakin muistiinpanoja samojedien uskomusjärjestelmästä. Donnerin lääkintätaidot auttoivat häntä voittamaan Tymskoen ja Narymin alueen samojedien luottamuksen. ”Praktiikkansa” hoitamisen yhteydessä hän pystyi näin tekemään joukon ostjakkien ja samojedien ant-

174 SUS:n arkisto, Donnerin pvk. 23.12.1911, 31.12.1911 ja 5.1.1912.

ropologisia mittauksia, joka muutoin häveliäisyssyistä olisi ollut mahdollista.¹⁷⁵

Kevät ja kesä 1912 Tymjoella

Napâsin markkinat

Kevätauringon tuoman valon lisääntyminen ja ympäröivään luonnossa havaittavat kevään merkit saivat Donnerin vääntäytymään liikkeelle 'hautavuoteeltaan'. Merkille pantavaa on, näiden kuukausien ajalta Donner ei tehnyt päiväkirjamuistiinpanoja. Kokemuksiaan hän sanallisti kuitenkin novellien sekä muiden lyhyiden kirjoitusten muotoon. Tämän kauden tekstien analysointia on syytä tarkastella yksityiskohtaisesti myöhemmin. Huh-tikuun loppupuolella Donner metsästi Siperiaan pesimään saapuvia muuttolintuja sekä odotti kevään voittoa talvesta. Talvella tehtyjen tutkimusten ja haastattelujen pohjalta Donner oli päätenyt kevään koittaessa jatkamaan tutkimuksiaan Tymjoen samojedien keskuudessa.¹⁷⁶ Tätä hanketta varten hänen tarvitsi kuitenkin varustautua veneellä sekä muilla sopivilla matkatavaroilla. Donner matkusti hevoskyydillä Kolgujukista Tymskoeen ja saapui perille viimeisenä mahdollisena ajankohtana ennen jäiden lähtemistä Objoelta. Matkalta ei puuttunut dramatiikkaa: lumimyrsky pimensi näkyyden, jäät alkoivat pettää hevosen vetämän reen alta ja viimein Donner joutui uimalla tuomaan rekensä kuivalle maalle (Donner 1915b, 70-71).

Joen vapauduttua jäistä Donner hankki itselleen peltikajuutalla varustetun veneen. Venäläisten varoituksista huolimatta hän palkkasi matkalleen miehistöksi kielimestarinsa Olâshkan, tämän serkun Mikishkan sekä seurueeseen liittyneen ostjakin. Matka Tymjoelle ei alkanut onnellisten tähtien alla: ennen Tymjoen suuta miehistö oli ehtinyt hankkiutua tukkihumalaan, yksi sen jäsenistä oli ollut lähellä hukkumista ja toinen polttanut itsensä pahasti nuotiossa (Donner 1915b, 73-75). Näiden hankaluuksien vuoksi Donnerin piti palata kävellen takaisin Tymskoeen noutamaan miehistölleen lääkkeitä. Koettelemuksista ja viinasta selvittyään seurue matkasi verkalleen kohti samojedien vuotuista markkinapaikkaa Napâsia, joka sijaitsi Tymjoen varrella noin 430 kilometriä Tymskoesta pohjoiseen. Tymin varrella olevat samojedien asunnot olivat lähes tyhjentyneet asukkaista näiden matkattua Napâsin markkinoille. Venäläiset kauppiat olivat jo hyvissä ajoin kiiruhtaneet Napâsiin vaihtamaan samojedien talven aikana pyytimiä turkiksia usein kelvottomiin tavaroihin, rihkamaan ja viinaan. Donner viipyi markkinapaikalla viikon havainnoiden Tymjoen samojedien suurinta vuotuista yhteistapaamista. Kaupankäymisen lisäksi markkinapaikalla sovittiin tulevista hääjuhlista, istuttiin oikeutta, ja samojedien johtaja suoritti vuotuisen veronkannon (Donner 1915b, 78-84). Donner tapasi myös Napâsin läheisyydessä asuvan tunnetun šamaanin Elisejka Kotshiadorin ja osti tältä käytöstä poistetun täydellisen šamaanipuvun sekä rummun.¹⁷⁷

175 SUS:n arkisto, Donnerin pvk. 16.1.1912, Donnerin jäämistöluettelo vuodelta 1938, laatinut Matti Liimola sekä SUS:n kirjeenvaihto 1912-1917 Donner Seuran esimiehelle Setälälle 4-14.1.1912.

176 KA Setälän kok. 65/1, Donner Setälälle 1.4.1912.

177 KA Setälän kok. 65/1, Donner Setälälle 6.9.1912. KM VK 4934:18, 23.

Paluumatkalla Napásista Tymskoeen Donner pysähtyi miltei jokaisen ohittamansa jurtan luona ja kartutti merkittävästi tietoaan Tym-joen varrella asuvien samojedien kielestä ja uskonnosta. Hän arvioi Tym-joella elävien samojedien lukumääräksi noin 240 henkeä. Donner viimeisteli Tymskoeen kylässä aloittamansa sanastonkeruun, merkitsi muistiin noin 70 satua ja runsaasti sananlaskuja. Muistiinpanoja hän teki mm. samojedien jumalista, šamanismista ja totemismista.¹⁷⁸ Paluumatkallaan hän teki koko joukon antropologisia mittauksia ja joitakin arkeologisia kaivauksia Tymin rannoilla. Donnerin näkemyksen mukaisesti Tymin rantatörmän maavallit ja hautakummut olivat peräisin alkuperäiskansojen välisten sotien ajalta ennen venäläisten valloitusta (Donner 1933a, 165). Sortuneet maanalaiset luolastot Donner puolestaan liittää venäläisvalloituksen jälkeiseen aikaan, jolloin luolat olisivat palvelleet ostjakkisamojedien piilopaikkana valloittajaa vastaan (Donner 1915b, 92; Donner 1933a, 166). Kesäkuun alussa Donner palasi takaisin Tymskoeen, jossa hän sairastui pilkkukuumeen kaltaiseen tautiin. Donner arveli sairastumisensa johtuneen Tymskoeta ympäröivien Baraban arosoiden epäterveellisestä ilmanalasta. Kuumesairaudet kiusasivat satunnaisten matkailijoiden lisäksi erityisesti tällä alueella asuvia ostjakkisamojedeja. Tästä sairaudesta toipuminen verotti Donnerin voimia sekä viivästytti ja osittain muutti hänen tulevia tutkimussuunnitelmiaan. Heinäkuun lopussa Donner yritti etsiä mammutin luita Veskov Jar-nimisen paikan läheisyydestä mutta joutui lopettamaan kaivaukset maaperän kovuuden vuoksi lähes tuloksettomina.

Matka Sajanille

Hammasvaivojen sekä muiden käytännön järjestelyjen vuoksi Donner palasi takaisin Tomskiin elokuun 10. päivänä. Veneensä Donner jätti matkan varrelle, Ketjoen suulla sijaitsevaan Togurin kirkonkylään. Hoidettuaan hampaansa, raha-asiansa sekä kokoelmansa säädyllyiseen järjestykseen sekä annettuaan Aminoffille, Anučinille ja Potaninille kattavan selityksen tutkimuksistaan Donner jatkoi elokuun puolivälissä matkaansa junalla kohti Krasnojarskia.¹⁷⁹ Donnerin suunnitelmassa oli hankkia Krasnojarskista matkaansa vaadittavat paperit ja suunnata sen jälkeen omalla veneellään ylös Ketjokea kohti Turuhanskia. Hänen tiedossaan oli, että Ketjoen alajuoksun 215 viimeisen kilometrin matkalla valtaosa samojedeista oli unohtanut äidinkieltänsä. Tämän vuoksi Ketjoen tutkimusmatka tulisi ulottumaan aiottua kauemmaksi ja vaatisi aluehallinnolta tarvittavat luvat.¹⁸⁰ Krasnojarskissa Donner tutustui uudisasutushallituksen virkamieheen, Ivan Berdnikoviin, jonka opastuksella hän teki lyhyen matkan Sajanvuoristoon. Tunnelmiaan tuolta matkalta Donner kuvaa kirjeessään Setälälle seuraavasti:

”Elokuun ensi päivinä lähdin laivalla Tymskistä Tomskiin, josta jokseenkin heti jatkoin Krasnojarskiin. Voit tuskin kuvitella millä sanomattomalla ilolla minä tervehdin näitä uusia seutuja. Kun ihminen melkein vuoden on elänyt soissa ja soi-

178 KA Setälän kok. 65/1. Donner Setälälle 25.8.1912.

179 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 14.8.1912.

180 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 15.8.1912.

den ympäröimissä paikoissa, niin hetki, jolloin näkyy vuoria ja kukkuloita, muodostuu melkein juhlalliseksi. Ja Jenisei on prinsessa verrattuna Obiin, joka leveänä ja likaisena ryömii eteenpäin. Innostukseni tähän uuteen kuvermenttiin kohosi kohoamistaan ja kohoaa varmaan yhä vielä --- Kaupungissa tiedustelin kamassi-samojedien kohtaloa, mutta minulle kerrottiin tosiasiana, että he kaikki olivat kuolleet sukupuuttoon. Sain kuitenkin aivan sattumalta tietää, että noin 200 kilometriä Rybinskoesta etelään asuu muutamia perheitä, jotka puhuvat omituisia tataarilaista murretta. Lähdin sinne, mutta tapasin ainoastaan ns. tubintseja. He kuitenkin tiesivät kertoa taigassa asuvista ihmisistä, joiden kieltä eivät ymmärtäneet. Matkustin heidän luo ja huomasin ilokseni, että nämä puhuivat selvää kamassin kieltä. Yhteensä heitä on enää vain noin 20 henkeä, mutta ainoastaan täysikasvuiset puhuvat samojedia --- Kamassien kieli on erinomaisen kaunista ja musikaalista. Artikulatsioni on tavattoman voimakasta ja musikaalinen korko antaa kielelle erikoisen soinnillisuuden. Mutta se on nähtävästi vaikeaa ja verrattain monimutkaista. Kirjoitin muistiin sadun, sananlaskuja sekä joukon sanoja ja lauseita. Jotta heiltä saisi edemmän pelastetuksi, täytyy minun nähtävästi ensi matkallani ensimmäiseksi käydä heidän luonaan ja työskennellä heidän keskuudessaan.”¹⁸¹

Donnerin matkareitti kulki siis Rybinskoen ja Ugumakovan kautta Abalåkova-nimiseen kylään. Vierailu Ugumakovassa ei muodostunut hyödyttömäksi: Kylässä Donner merkitsi muistiin 361 sanalippua katšatataarilaista sanastoa. Hän sai Ugumakovasta myös vihjeen Abalåkovakylässä asuvista kamasseista, joiden uskottiin yleisesti kuolleen sukupuuttoon. Tekemästään merkittävästä löydöstään hän tiedotti välittömästi Suomalais-Ugrilaista Seuraa sähkösanomalla.¹⁸² Vaikka kamassien löytyminen oli saattanut Donnerin innostuksen valtaan, muistutti Siperian syksy häntä keskeneräisestä työstä pohjoisempana: joet pysyivät sulina enää runsaan kuukauden ja tekemätöntä työtä oli paljon.

---

181 KA Setälän kok. 115/31 Donner Setälälle 6.9.1912.

182 SUS:n pk. 24.2.1912 § 7.

Kartta 1. Donnerin matkareitti syksystä 1911 syksyyn 1912. Kartta Jörn Donner.

Syksy Ket- ja Jenisei-joilla 1912

Veneilyä Ketjoella

Donner palasi omia jälkiään seuraten Tomskiin, jonne hän saapui syyskuun ensimmäisenä päivänä. Tomskista Donner nousi höyrylaivaan jatkaakseen matkaansa mahdollisimman rivakasti kohti pohjoista. Obin sivujoen Tshulumin mukaan nimetty höyrylaivalla olikin sillä erää viimeinen Ob-Jenisein kanavan suuntaan liikennöinyt alus. Matkaseuraksi syksyiselle jokiristeilylle Donner sai Maksimkin Jarin kirkkoherran Pavel Pokrovskijin, jonka runsaasta vieraanvaraisuudesta hän sai nauttia myös Maksimkin Jariin päästyään.¹⁸³ Syyskuun 6. päivänä 1912 höyrylaiva saapui Maksimkin Jariin, jonka ympäristössä Donner työskenteli kirkonkylän läheisyydessä noin viikon päivät tehden havaintoja alueen samojedeista ja heidän asumuksistaan. Tutkimustensa pohjalta hän arvioi Maksimkin Jarin lähistöllä asuvien samojedien määräksi 390 henkeä. Kylästä Donner värväsi matkalta mukaansa poimimalle veneeseen miehistöksi kaksi samojedia. Toinen heistä, Metashkina-nimisestä jurtasta kotoisin oleva Aleksei Arbaldaiev-niminen samojedi seurasikin Donneria aina koko 750 kilometrin pituisen matkan Turuhanskiin asti. Donner purjehti veneineen kohti Ket- ja Kasjoen väliin kaivattua kanavaa, joka yhdisti Ob-joen vesistön Jeniseijoen vesistöön. Matka Ob-Jenisein kanavalle muodostui raskaaksi. Sateinen sää oli omiaan laskemaan matkamiesten mielialaa. Lisäksi alueella riehuva rokko oli tarttunut valtaosan jurttien asukkaista. Useassa jurtassa matkamiehiä odotti joukko vainajia tai rokon mustaksi tummentamin kasvoihin kuolemaa odottavia samojedeja. Donner yritti lääkittää asukkaita parhaan taitonsa mu-

¹⁸³ KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 14.8. 1912.

kaisesti ja jakoi heille mukanaan olevia ruokatavaroita.¹⁸⁴ Samoilla alueilla asuvat tunguusit olivat rokon puhjettua paenneet erämaihin. Toisen Maksimkin Jarista mukaan lähteneen samojedin kyllästyttyä matkantekoon Donner palkkasi tämän tilalle läheltä kanavaa kaksi muuta samojedia: Ija Dolgunovin ja Gavril Zubrëkovskin. Kolme viikkoa matkattuaan seurue saapui Tomskin ja Jeniseiskin kuvermenttien rajalle. Syyskuun puolivälissä Donner teki joitakin arkeologisia kaivauksia. Hän arveli alueen olleen asuttuna vähintään 200 vuoden ajan ja kiinnitti huomionsa myös paikan läheisyydestä löytyneeseen kurgaaniin. Donner totesi asutuksen olevan muodoltaan analoginen aikaisemmin Tymjoen rantatörmältä löytämilleen asuinrakenteille.

Kuva 10. Asumus Ketjoelta. Syyskuu 1912. Museovirasto.

---

184 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 6.-16.9.1912.

Kuva 11. Teehetki Ketjoella 1912. Donnerin matkaseuruetta: Ilja Dolganov, Aleksei Arbaldaiev ja Kapo Zubrëkovski. Museovirasto.

Donnerin tutkimusmatka keskeytyi kuvermenttien rajalla vielä hetkellisesti miehistön hankittua viinaa ja juotuaan itsensä voimakkaaseen humalatilaaan. Juhlinta sai myös virallisempia muotoja, sillä joukon ainoana kirjoitustaitoisena Donner joutui pian vahvistamaan Aleksei Arbaldaievin solmiman kihlauksen. Dagen efter -tunnelman haiduttua matka jatkui Jenisein kuvermentin puolelle, jota Donner näyttää pitäneen turmeltumattomanpana ja tutkimustyölle verrattain paljon arvokkaampana alueena kuin Tomskin kuvermentin alueita:

”En klar och vacker höstdag, då solen brände helt varm och myggorna för sista gången före vintern plågade en, lämnade vi det Tomska guvernementet med sina flacka bygder och trööstlöst sumpiga, oändliga kärr och kommo till det Jeniseiska sagolandet med sin rikedom på så att säga allt man kan önska. De mest olika folkslag ha där sina boplatser och filologen finner arbete för hela sin livstid, arkeologen behöver blott skåda muséet i Minussinsk för att förstå vilka skatter som finnas och historikerns panna kan lägga sig i de djupaste veck utan att han kan utreda huru de olika folken stritt och kämpat och levat i tur och ordning för att gå under eller lämna några sista mohikaner här och där i urskogarna eller på tundran.”¹⁸⁵

185 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. syys-lokakuu 1912.

Donner olisi voinut hyvällä syyllä lisätä edelliseen päiväkirjamuistiinpanoihin vielä yhden virkkeen, joka ylistää Jenisein kuvermenttia folkloristin ja uskontotieteilijän Eldoradona. Seuraavien päivien aikana Donner nimittäin merkitsi muistiin joukon samojedien folklorea, muun muassa *Itjasta ja Pūnegussesta* kertovia tarinoita, sekä dokumentoi yksityiskohtaisesti useita šamanistisia istuntoja.¹⁸⁶ Lämpötilan laskiessa pakkasen puolelle Donnerin oli pakko hankkia itselleen talvivarusteita. Tämän vuoksi Donner vieraili läheisessä tunguusileirissä ja hankki sieltä itselleen turkin. Paluumatkalla samojedit hankkivat viinaa, riitautuivat, joutuivat käsirsyyn tunguusien sekä toistensa kanssa. Donner joutui veneineen pakenemaan paikalta peläten tunguusien kostoja. Matkalla Donner ohitti pienen Monastyrskajan kylän ja saapui lokakuun 10. päivänä 1912 Vorosheikaan, jonne hän jätti veneensä talvisäilytykseen. Vorosheikan asukkaat kieltäytyivät kuitenkin auttamasta Donneria eteenpäin hevospöydillä hänen esittämästä, kuvernöörin allekirjoittamasta suosituksesta huolimatta. Vorosheikasta Donner matkusti samojedikumppaniensa kanssa 45 kilometrin päässä olevaan Makovskoen kylään, jossa hän majoittui Barminin perheen luokse odottamaan jokien jäätymistä. Donner työskenteli kylässä Aleksei Arbaldaievin kanssa loka-marraskuun vaihteen ajan.

Turuhanskin piirissä

Toinen Siperiassa vietetty syyskelirikon aika muodostui Donnerille paljon ensimmäistä miellyttävämmäksi. Pakkasöitä ja jokien jääpeitteen vahvistumisen odotellessa Donner täydensi muistiinpanojaan *Itjasta ja Pūnegussesta*, harjoitti lääkintätöitä sekä kättilön taitojaan: lyhyen kylässä oleskelunsa aikana Donner auttoi Aleksei Barminin perheen pienokaisen maailmaan ja paikallisen papin suostumuksella hänestä tehtiin syntyneen lapsen kummi. Makovskoen kylästä ja Ketjoen varrelta ovat peräisin Donnerin laajimmat samojedien uskontoa käsittelevät muistiinpanot.¹⁸⁷ Odottaessaan Jenisein jäätymistä kulkukelpoiseksi Donner jatkoi matkaansa hevossaljakoilla kohti Jeniseiskin kaupunkia, joka sijaitsi 105 kilometrin päässä Makovskoesta. Perille saavuttuaan Donner työskenteli muutaman päivän Kytmanovin museossa, tapasi kaupungin pormestarin sekä täydensi matkavarusteitaan. Viimeiset hankinnat ja valmistelut Donner päätti kuitenkin tehdä Vorogovon kylässä, paikassa, jota Donner kirjassaan nimittää ”sivistyksen viimeiseksi etuvartijaksi” (Donner 1915b, 160). Kylällä oli kuitenkin kokoaan suurempi painoarvo Turuhanskin ja Jeniseiskin välisen piirin portinvartijana paitsi hallinnollisesti myös kylässä sijaitsevan sähkölennättimen ja kauppaliikkeiden vuoksi. Vorogovoon Donner saapui 16. marraskuuta 1912. Hän työskenteli kylässä jeniseinostjakkien kanssa muutaman päivän, teki merkintöjä alueen erilaisista murteista kirjaamalla ylös sanoja ja arvoituksia sekä kartutti etnografisia kokoelmiaan.¹⁸⁸ Samalla hän jätti myös joukon kirjeitään postin kannettavaksi.

186 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 15.-25.10.1912.

187 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. lokakuu 1912.

188 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 16.11.1912 ja SUS:n arkisto, Donnerin jäämistöluettelo vuodelta 1938, laatinut Matti Liimola; KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 16.11.1912

Vorogovosta Donnerin matka jatkui kohti pohjoista. Podkamennaja-Tunguskassa Donner merkitsi muistiin havaintojaan jeniseinostjakkien karhunkaatomenoista. Työskentelyä vaikeutti kuitenkin käsillä oleva vuodenaika: useimmat samojedeistä ja ostjakeista olivat matkustaneet pois kylistä tundralle kohti jahtialueitaan. Kylässä hän tapasi myös maanmiehensä Anders Hämäläisen, Pietarista Vorogovoon karkoitettun työmiehen, jota Donner luonnehtii päiväkirjoissaan ”täysiveriseksi sosiaalidemokraatiksi”.¹⁸⁹ Podkamennaja Tunguskan jälkeen seuraava seuraava etappi Donnerin matkareitillä oli Ylinen Inbatskoe. Siellä Donner tapasi alueen kuvernöörin, jolta hän sai runsaasti tietoja alueen sosioekonomisesta tilanteesta. Katovuoden vuoksi hinnat alueella olivat nousseet ja nälkä vaivasi ihmisiä. Ahdinko kumuloitui viime kädessä alkuperäisasukkaihin, jotka rahoittivat talven toimeentulon pitkälti velalla. Tieteellisen työnsä lisäksi Donner kiinnitti huomiota Turuhanskin piirin alueella asustavien Siperiaan karkotettujen ihmisten elämään. Alueella vuonna 1907 leimahtanut kapina, joka tunnettiin nimellä Turuhanskin kansannousu, oli vielä asukkaiden tuoreessa muistissa. Donnerilta liikenä myötätuntoa sekä uhreille että kapinoitsijoille: Viisi vuotta takaperin karkoitettut olivat murhanneet julmasti alueen kauppiaita ja virkamiehiä sekä terrorisoineet asukkaita. Alueelle lähetetyt sotilaat olivat puolestaan kukistaneet kapinan varsin kovakouraisesti, eivätkä sotilasvirkamiehet tuomioita toimeenpannessaan juuri välittäneet tehdä eroa poliittisista tai henkirikoksista tuomittujen karkoitettujen välillä.¹⁹⁰

Joulu Dudinkassa

Monastyrskoeen Donner saapui joulukuun 13. päivänä 1912. Vastaanotettuaan postinsa, jota hän oli joutunut odottelemaan lähes neljä kuukautta, Donner pyrki jatkamaan matkaansa mahdollisemman nopeasti kohti Dudinkaa. Donner ei näytä viihtyneen Monastyrskoeen kahtijakautuneen kyläeliitin seurapiireissä tai kylässä sijaitsevan luostarin pappien helmoissa kovinkaan hyvin. Donnerin päiväkirjoissa on tältä ajalta useita kriittisiä huomautuksia Monastyrskoeen asukkaiden tekemisistä. Dudinkaan Donner saapui jouluaattona 1912. Matkan sinne hän oli taittanut neljässä päivässä huolimatta alueella vallitsevasta kireästä - 55°C pakkasesta. Donner kuvaillee Dudinkaan olevan kamaritutkijan paratiisi, jossa tutkija voi kohdata marraskuun loppupuolelta lähtien lähestulkoon kaikkia kansanryhmiä, jotka asustavat kylää ympäröivällä arktisella lakeudella. Dudinka olikin Donnerin mukaan merkittävässä asemassa pohjoisen alueen eri heimojen keskuudessa kylässä olevien venäläisten kauppiaiden ja heidän tavaroidensa vuoksi. Vuoden kesäpuoliskolla monet heimot asuvat pohjoisempana, Jäämeren rannoilla sekä pohjoisilla tundrilla. Tällöin he elättivät itsensä metsästyksellä, kalastuksella ja mammutinluiden kaivamisella. Talvipuoliskolla alueen kansat puolestaan saapuivat Dudinkaan ja Turuhanskiin ostamaan venäläisten kauppiaiden paikalle tuottamia tavaroita sekä viinaa.¹⁹¹

Dudinkassa Donner teki muistiinpanoja jeniseinostjakeista, jakuuteista, dolgaaneista, tunguuseista sekä avam- ja jeniseinsamojedeista. Palates-

189 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 16.11.1912.

190 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 16.11.1912.

191 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. Joulukuu 1912 och Diverse.

saan Monastyrskoeen Donner ei pitänyt kiirettä, sillä hän oli onnistunut hankkimaan Dudinkasta itselleen talvimatkustukseen sopivia vaatteita. Siitä huolimatta paluumatkalla puhjennut sydäntalven lumimyrsky oli koitua Donnerin ja hänen matkatovereidensa kohtaloksi. Samojedien paikallistuntemus pelasti kuitenkin tilanteen. He muistivat lähistöllä sijaitsevan venäläisen asunnon, ja seurue pääsi suojaan myrskyltä. Siitä huolimatta Donner palellutti känsä ja jalkansa, joiden verenkierto saatiin palautettua vasta ahkeran hieromisen jälkeen. Donner toivoi voivansa täydentää paluumatkalla vaatimattomaksi jääneitä muistiinpanojansa alueen eri heimoista. Työ osoittautui kuitenkin vaikeaksi alueella riehuvien tautien ja nälänhädän vuoksi. Vaikeuksista huolimatta Donner pysähtyi kuitenkin lähes jokaisessa kylässä sekä jurtassa Dudinkan ja Monastyrskoeen välisellä osuudella ennen saapumistaan perille 3. tammikuuta 1913.

Porokaravaani Jeniseiltä Obille talvella 1913

Asumattomien tundrien halki

Donner saapui Monastyrskoeen juuri parahiksi todistaakseen venäläisten joulujuhlintaa. Seurattuaan aikansa juhinnan valo- ja varjopuolia hän matkusti viereiseen Turuhanskin kylään. Täällä käsin hän ryhtyi valmistelemaan porokaravaania matkalle Tasjokea ympäröivälle tundralle tammikuun alkupäivinä.¹⁹² Turuhanskin pristavi, kirkkoherra ja paikallisen samojedisuvun päämies yrittivät saada Donnerin lupomaan itsemurhamatkana pitämästään retkestä. Donner piti kuitenkin kiinni suunnitelmastaan ja alkumatkalle hän saikin matkaseuraa samojedisuvun päämiehestä. Matkan ensimmäinen etappipiste sijaitsi Tasin hyljätyllä erämaakirkolla, jonne Donner saapui 15. tammikuuta. Turuhanskin ja Tasin kirkon välisen 500 kilometrin pituisen taipaleen kulkeminen oli vienyt häneltä viikon, sillä ankara lumimyrsky oli pidätellyt häntä ja hänen kanssaan matkanneita saamijedea ja tunguuseja otteessaan vuorokauden ajan. Tasin erämaakirkon läheisyydessä Donner tapasi Tasin alueen samojedisuvun päämiehen, joka – saatuaan vihiä Donnerin matkasta – oli saapunut häntä varta vasten tapamaan. Tasin alueen päämies jätti poikansa Pân Andrejevin Donnerille kielimestariksi. Donner työskenteli seuraavan kymmenen päivän ajan hänen sekä alueella asuvien ostjakkisamojedien kanssa. Hän arvioi samojedeilta saamiensa tietojen pohjalta, että Tasin alueella asusti pysyvästi noin 500 ostjakkisamojedia.

Nikolai Andrejevin jurtan luona Donner tapasi šamaanin, jonka taidokas saamanointi-istunto teki häneen suuren vaikutuksen.¹⁹³ Šamaani ennusti Donnerille, että tämä tulee pääsemään turvallisesti kotimaahansa, mutta jo seuraavana yönseutuna Donner joutui hengenvaaralle alttiiksi. Tammikuun 16. – 17. päivän välisenä yönä riehunut myrsky ja voimakas –60°C pakkas pakotti Donnerin ja Pân kasaamaan rekensä suojaksi myrskyä vastaan. Seurue valvoi yönseudun ja odotti myrskyn laantumista. Yöllä Donnerin jalat olivat kuitenkin paleltuneet polvia myöten, niin että aamun tullen käveleminen osoittautui mahdottomaksi. Donnerin pelastukseksi koitui lähei-

192 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. tammikuussa 1913.

193 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 15.1.1913.

syydestä löytnyt samojedien kota, jossa jalvoja voitiin hoitaa.¹⁹⁴ Pân isän jurtalle Donner saapui 23. tammikuuta. Paikan lähistöllä asuvulta samojedilta Donner pystyi ostamaan muutamia uusia poroja, joiden kanssa matkan taittäminen sujui nopeammin.

Helmikuun ensimmäisellä viikolla Donner saapui Poqqǎl ky -nimiselle paikalle, jota Donner kutsuu Tasin alueen pääkaupungiksi. Alue oli samojedien kokoontumispaikka ja siellä sijaitti viisikulmainen hirsistä valmistettu ja osittain maahan kaivettu talo, jonka sisälle mahtui noin 30 henkilöä. Tällä samojedit maksoivat veronsa samojedin päämiehelle, vaihtoivat kuulumisia sekä tapasivat toisiaan talviaikana. Poqqǎl kyyssä oleskelleessaan Donner tapasi paikallisen samojedin päämiehen, harjoitti lääkärintointaan ja täydensi muistiinpanojaan tundran alkuperäiskansoista. Donner viihtyi Poqqǎl kyyssä kuukauden vaihteen yli varustaen samalla itseään matkaan kohti suurta tundraa ja Larjatskoea. Hän osti itselleen lisää poroja sekä palkkasi ostjakkisamojedi Miki Semjonovin ja samojedilaistuneen tunguusin Guzaulin tekemään matkaa kanssaan. Helmikuun alussa 1913 matkalle mukaan Poqqǎl kyyssä lähti 22 ajoporon ja 11 nartan karavaani.¹⁹⁵ Matkareitti kulki melko läheltä Lōzǎl to tundrajärveä, jonne Donner suunnitteli aluksi poikkeavansa. Ruokatavaroiden vähyden vuoksi Donner piti kuitenkin kiinni alkuperäisestä reittisuunnitelmasta ja pyrki lyhintä tietä kohti Larjatskoeta. Myöhemmin – helmikuun puolenvälin jälkeen – karavaanin mukaan liittyi Tasin varrella asuva ostjakkisamojedi Jäägon perheineen:

”Karavanen har på detta sätt blivit helt imponerande. 16 släddar med 32 försända renar med tvänne kåtor, maten, mina saker, 7 små barn, 3 kvinnor och 3 män samt undertecknad. Dessutom några extra renar och kalvar samt hundarna. Allt detta bildar en helt målerisk syn ute på tundran, där vi draga fram på obanade vägar i djup snö.”¹⁹⁶

Karavaani matkasi verkkaisesti kohti etelää, ja samalla Donner opetteli käytännössä, miten samojedit leiriytyvät, metsästävät, hoitavat ja ohjaavat porojaan, ruokailevat, korjaavat ja huoltavat varusteitaan, kasvattavat lapsiaan sekä viettävät aikaansa talvikaudella venäläisten kylien ja markkina-paikkojen ulkopuolla. Donner ei tyytynyt pelkästään havainnoimaan, vaan hän valitsi osallistuvan, aktiivisen toimijan roolin. Donnerin päiväkirjasta käy ilmi tyytyväisyys uusien opittujen taitojen hallinnasta. Samalla hän tuntee myös huolta siitä, miten karavaani selviää matkastaan suurien, asumattomien tundrien halki. Mitä pitemmälle matka etenee ja mitä vähemmäksi karavaanin ruokavarastot käyvät, sitä enemmän Donnerin päiväkirjoista on luettavissa huolta uhkayrityksen päättymisestä. Ensimmäiset puutteiden kohdalla Donner kuittaa tilanteen koomisella maininnalla, myöhemmin muistiinpanot tallentuvat vakavammassa sävyssä:

”I dag försökte jag en ny slags tobak, som här prepareras, när mahorkan börjar taga slut. De blanda ihop 1 del mahorka, en del björkspånor samt en del till små smulor huggna och skur-

194 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 16.-17.1.1913.

195 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 21.1-2.2.1913.

196 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 18.2.1913.

na tallkottar. Aromen ganska bra, men nog skulle jag föredra-
ga en god havanna i stället.”¹⁹⁷

”Ännu är vår väg lång till de första ostjakernas boning och
våra matförråder smälta betänkligt ihop. Thé, tobak, bröd,
fisk ha för lång tid sedan tagit slut. Vi leva på den självdöda
renen samt på fåglar, som vi då och då lyckas skjuta.”¹⁹⁸

Helmikuun loppupuolella karavaani saapui Larjatskoen suurten tundrien
luo. Ruuan loppuminen pakotti seurueen syömään mädäntynyttä poron-
lihaa, minkä seurauksena matkalaisia heikensivät vatsataudit. Tämän lisäk-
si Donnerin huolta lisäsi Jägon vaimon sairastuminen matkan aikana sekä
huoli matkalla mukana olevien lasten kohtalosta.

Kartta 2. Donnerin matkareitti syksyllä 1912 ja talvella 1913. Kartta Jörn Donner.

Elävänä Larjatskoen

Matkalaisten toiveita päästä elävänä perille lisäsi 27. helmikuuta tundralta
löytynyt edelliseltä päivältä oleva suksilatu.¹⁹⁹ Maaliskuun 7. päivänä ka-
ravaanin jäsenet tapasivat Lokkon-tuu -nimisen järven läheisyydessä jou-
kon ostjakkeja, joilta he saivat vähäisiä määriä täydennystä ruokavaras-
toihinsa. Kolme päivää myöhemmin karavaanin onnistui löytää tiensä kol-
men ostjakkiveljeksen jurtalle. Tässä vaiheessa karavaanin oppaina toimi-

197 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 26.2.1913.

198 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 1.3.1913.

199 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 27.2.1913 ja 2.3.1913

neiden Jäägon, Bajakinin ja Pukkolin paikallistuntemuksesta enempiä kuin Donnerin omistamista kartoista ei enää ollut matkalaisille hyötyä. Ostjakit lupautuivat auttamaan karavaanin kohti seuraavaa etappia, vaikkakin yhteisen kielen puuttuminen vaikeutti merkittävästi matkalaisten ja isäntien välistä kommunikaatiota. Paajasiin päästyään Donner tiesi pitkäksi venyneen matkan olevan lähellä loppuaan, sillä nimi oli hänelle tuttu erään Karjalaisen kielimestarin asuinpaikkana lähellä Larjatskoeta. Parhaimpiin turkkeihin pukeutuneena seurue ajoi poroineen Larjatskoen kylään maaliskuun puolivälissä. Donner itse esiintyi äidinkiensä unohtaneena tunguusina saadakseen paremman käsityksen siitä, miten paikalliset kauppiat seudun alkuperäisasukkaita kohtelevat. Hankittuaan runsaasti ruokatarvikkeita karavaani vietti yltäkylläisen erohuhlan, ja Tasilta Donneria seuranneet samojedit lähtivät paluumatkalle kohti pohjoisia asuinsijojaan.²⁰⁰

Donner lepäsi jonkin aikaa Larjatskoen kylässä matkan rasituksista ja siirtyi sen jälkeen työskentelemään kylän lähellä asuvien samojedien kanssa. Hän kirjasi muistiin Vahjoen alueelta tunnettuja toisintoja *Itjasta* ja *Pünegussesta* sekä selvitti ostjakkien ja samojedien filologisia ja etnologisia eroavaisuuksia. Donnerin suunnitelma oli matkata Aleksandrovon hevoskyydillä. Matka keskeytyi kuitenkin varsin pian, sillä Vahin lumitilanne ei sallinut matkan jatkamista hevoskyydillä. Pitkän etsiskelyn jälkeen Donnerin onnistui löytää itselleen porokyyti. Saattajaksi matkalle Donner sai vanhan ostjakin, joka ei osannut sanaakaan venäjää. Yhteisen kielen puuttuminen ja nuoskaantuva talvisää tekivät matkasta viheliäisen ja pakottivat Donnerin ja hänen saattajansa leiriytymään pahimman säänvaihtelun ajaksi. Yöllä sään pakastuttua kastuneet varusteet olivat jäätyneet suuriksi jääkimpaleiksi, ja Donner kirjoittaakin päiväkirjaansa ”voimiensa olevan loppu sekä pelkäävänsä hulluksi tuloa”.²⁰¹ Vuorokauden harhailun jälkeen Donner kuitenkin löysi venäläisten ja ostjakkien käyttämän hevostien Äsjöynille, Objoen rannassa sijaitsevalle talvikalastuspaikalle. Tämän liikennöidyn reitin löytäminen nopeutti matkantekoa ja Donner saattoi jatkaa matkaansa Objokea pitkin Tobolgina-nimiseen kylään.

Turkiksiin pukeutuneen Donnerin vastaanotto kylässä ei ollut lämmin, ja heti seuraavana päivänä hän joutui läheisen Aleksandrovskoen kylän pristavin sekä paikallisen tuomarin kuulusteltavaksi. Osoittamalla tuntevansa Karjalaisen henkilökohtaisesti – Karjalainenhan oli tehnyt alueella omia kenttätutkimuksiaan vain kymmenen vuotta aikaisemmin – hälvensi kuitenkin pristavin ja tuomarin ennakkoluulut. Donner matkusti pristavin seurassa Aleksandrovskoen ja sieltä kohti Tymskoen kylää. Maaliskuun kahtena viimeisenä päivänä Donner yritti tavoittaa Veskov Jarista ensimmäisen vuoden kielimestariaan Oläshkaa, joka kuitenkin oli talveksi matkustanut samojedien tavan mukaisesti ympäröiviin metsiin. Matkalla Donner kiinnitti huomiota uudisasutuksen leviämisen nopeuteen Tymjoen suistossa. Donnerin poissaolon aikana alueelle oli noussut venäläinen kylä, jossa asui noin sata uudisasukasta. Donner jatkoi matkaansa Kolgujakin kylän kautta Tymskoen ja sieltä Narymiin, jonne hän saapui 8. huhtikuuta. Noudettuaan postinsa ja tavattuaan Narymissa maanmiehiään Santeri Jakobsonia ja työmies Kokkoa Donner kiiruhti eteenpäin tavoitteenaan saa-

200 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 15.-16.3.1913.

201 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 23.-24.3.1913.

vuttaa Tomskin kaupunki ennen kevättulvien alkamista.²⁰² Nopean kevään-
tulon vuoksi Objoen pinnalle kerääntyi runsaasti vettä ja vihdoin viimein
huhtikuun puolella välissä kevättulva teki matkanteon mahdottomaksi.
Donner odotteli veden vapautumista kuusi viikkoa Kolpašovon kylässä
Čajajoen suistossa käyttäen aikansa alueen murteen tutkimiseen. Kenttä-
työperiodinsa viimeisen kuukauden Donner käytti keräämänsä etnografisen
aineiston sekä muun tutkimusmateriaalinsa lähettämiseen Suomeen. Ko-
ttiinsa Donner palasi kauneimman kesän aikaan, juhannuksena 1913. Taak-
se oli jäänyt lähes kahden vuoden mittainen kenttätöyperiodi Siperian sa-
mojedien parissa.

Kesä 1914 Abalâkovassa

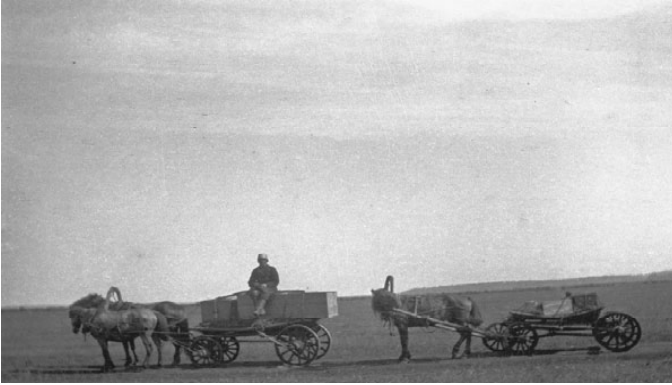
Siperiaan Donner matkasi uudelleen kesäkuussa 1914. Edelliseen matkasta
eroten Donner nousi junasta jo Tjumenissa, josta hän jatkoi matkaansa lai-
valla Tobolskiin. Donnerin tarkoituksena oli tutustua etukäteen kaupungin
museon ostjakki- ja samojediaineistoon, sillä hänen toiveinaan oli jatkaa
jenisein- ja avamsamojedien tutkimista Turuhanskin pohjoispuolella. To-
bolskista Donner jatkoi matkaansa laivalla Irtysh- ja Objokea pitkin kohti
Surgutia, jossa hän pysähtyi lyhyesti ja tapasi edellisen matkan tuttunsa
Aleksandrovskoen pristavin. Heinäkuun puolella välissä höyrylaiva saapui
Narymin satamaan.²⁰³ Täällä Donner tapasi vanhaa tuttuaan kauppias San-
teri Jakobssonia sekä työskenteli muutaman päivän ajan vanhan samojedin
kanssa. Donner jatkoi matkaansa Narymista kohti Tomskia ja Krasnojars-
kia tarkoituksenaan hankkia työskentelyänsä varten tarvitsemansa suosii-
tukset. Donner saikin kuvernööriltä matkalla tarvitsemansa suositukset,
mutta Turuhanskin suuntaan menevänä jatkoyhteyden löytäminen sitä vas-
toin osoittautui mahdottomaksi tehtäväksi. Matkustajahöyrylaiva kohti
pohjoista oli ehtinyt jo lähteä, ja Krasnojarskiin liikennöi enää lastihöyry-
aluksia, joihin turvaautuminen olisi viivytännyt Donnerin matkaa kahdella,
kenties kolmella kuukaudella. Matkasuunnitelmat muuttuivat, ja Donner
päätti suunnata matkansa etelään, aiotusta reitistä päinvastaiseen suuntaan,
ja tutkia aikaisemmalla matkalla Berdnikovin kanssa löytämiään kamasse-
ja.²⁰⁴

---

202 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 9.4.1913.

203 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 15.7.1914.

204 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 24.-25.7.1914

Kuva 12. Matkantekoa tarantassilla. Museovirasto.

Ennen lähtöään Donner joutui vielä hoidattamaan hänelle kehittyneitä paiseita, joita matkustaminen ja lika olivat ärsyttäneet. Lääkityksestä huolimatta paiseet tekivät matkustamisesta hankalaa, ja Donner saapui Rybinskoeen väsyneenä epämukavan junamatkan sekä hevosten vetämän tarantassikyydin uuvuttamana. Rybinskoesta Donner jatkoi matkaansa Nabgornajan ja Aginskoeen kylien kautta kohti etelää ja muutaman päivamatkan jälkeen Donner saapui Abalâkovan kamassikylään, jota hän kuvaa päiväkirjassaan seuraavasti:

”Reste ännu ungefär 25 verst och kom till Abalâkova, som ligger i en djup dal. På södra sidan höjer sig ett berg, där urskogen ännu står orörd och där bakom resa sig de Sajanska bergen med topparna vita av den eviga snön. Här bo Kamassintserna, de sista mohikanerna av den förr så mäktiga stam som för 200 år sedan härskade i dessa nejder. Nu bilda de blott ett litet byalag och syssla med jordbruk. För tjugo år sedan hade de ännu renar och levde nomadens liv i urskogen, men numera ha de ingenting kvar, som påminner om detta. Då och då begiva de sig till de ”vita bergen” för att skjuta renar eller för att fiska i de stora sjöar, som finnas däruppe.”²⁰⁵

Kamassit olivat muutamia vuosikymmeniä aikaisemmin luopuneet paimentolaiselämästään ja asettuneet asumaan paikallaan. Venäläisten ja tataarien kanssa solmittujen seka-avioliittojen sekä elinkeinomuutoksen vuoksi kamassien lukumäärä oli pienentynyt merkittävästi, ja puhekielenään kamassia puhuvien henkilöiden määrä oli Donnerin arvion mukaan noin viidensikymmenen hengen luokkaa. Paiseiden aiheuttamasta väivasta huolimatta Donner aloitti työskentelynsä kamassien parissa heinäkuun viimeisinä päivinä. Kielityöskentelynsä lisäksi Donneria työllistivät haavoista, hammaskivuista tai loisista kärsivät potilaat, joita kenttäpäiväkirjan mukaan hänen

205 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 29.7.1914.

luonaan vieraili päivittäin keskimäärin noin kymmenen henkeä.²⁰⁶ Ensimmäiset huhut tulevasta suursodasta Donner kuuli 2. elokuuta 1914, jolloin läheisestä Aginskoen kylästä levisi huhu kaikkien alle 45-vuotiaiden miesten mobilisoinnista. Lähes samaan aikaan kylään levisi myös huhuja tulevasta vallankumouksesta.²⁰⁷ Donner janosi kuumeisesti tietoja keskus- ja ententen valtojen välille virinneestä selkkauksesta – josta sittemmin kehittyi ensimmäisen maailmansota – mutta joutui samalla toteamaan olevansa ”mustassa säkissä” ulkomaailmasta Abaläkovaan tiukavien tietojen suhteen. Kylän ispravnikin oli nimittäin kieltänyt postin välittämisen Donnerille epäillen tämän olevan vaarallinen ja epäluotettava persoona. Elokuun alussa alkanut piiskava sade pakotti Donnerin työskentelemään sisätiloissa viikon ajan. Donnerin oli tyytyminen työskentelyyn kielimestariensa kanssa, kaksi vuotta sitten äänitetyn fonografilevyn veivaamiseen kyläläisille sekä ”lääkäripraktiikkansa” hoitamiseen. Venäjän liittyminen ensimmäiseen maailmansotaan näkyi pian Abaläkovassa joukkojen mobilisoinnissa.²⁰⁸ Elokuun puolenvälin jälkeen Donner sai käsiinsä vihdoin postinsa, joka oli tällä välin kiertänyt kylästä kylään oikeaa osoitteen etsien. Donnerille tieto Iso-Britannian ja Saksan välille julistetusta sodasta oli pettymys, sillä hän piti Saksaa sotatilanteesta huolimatta ”kulttuurivaltiona”. Iso-Britannian liittyminen Saksan vastaiseen liittoumaan oli Donnerille pettymys. Päiväkirjamuistiinpanoista on luettavissa, että sodanjulistus ”barbaari-Venäjä” vastaan olisi pikemminkin palvellut Donnerin käsitystä oikeudenmukaisuudesta.²⁰⁹

Donnerin sanakirjatyo valmistui hyvää vauhtia kahden kielimestarin avulla. 25. elokuuta Donner kirjoittaa päiväkirjaansa, ”ettei hän hyvälläkään tahdolla löydä enää uutta kysyttävää [kielimestareiltaan].”²¹⁰ Kuukauden aikana Donner oli kerännyt 2363 sanalippua kamassin kielen sanoja, merkinnyt muistiin arvoituksia, satuja sekä tallettanut katkelmia vanhoista uhirukouksista yhteensä 74 neljännesarkin suuruista liuskaa. Tämän lisäksi hän oli laatinut alustavan kamassin kieli- ja muoto-opin luonnoksen sekä kirjannut muistiin joukon kamasseja koskevia kansatieteellisiä ja antropometrisia tietoja.²¹¹ Donnerin mukaan kamassit edelleen uhrasivat metsän ja veden hengille, mutta šamaaneja hän ei heidän keskuudestaan enää löytänyt. Tavaroidensa ja kokoelmiensa pakkaamisen jälkeen Donner lähti paluumatkalle kohti kotia hiljaisesta Abaläkovan kylästä elokuun loppupuolella.²¹²

---

206 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 31.7.1914.

207 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk 8.8.1914.

208 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 4.8.1914.

209 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 16.8.1914.

210 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 25.8.1914.

211 SUS:n arkisto, Donnerin jäämistöluettelo vuodelta 1938, laatinut Matti Liimola.

212 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 26.-30.8.1914.

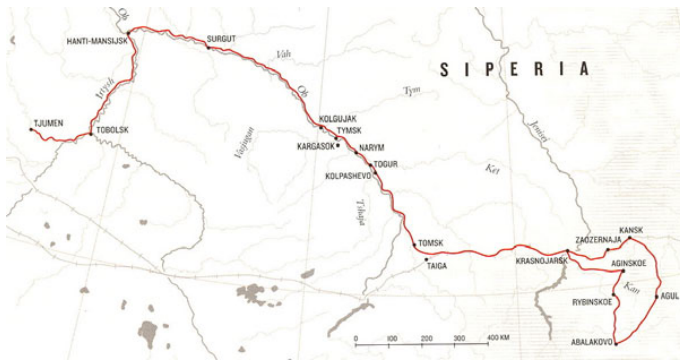

Kuva 13. Anna Šaibín (kolmas vasemmalta), ja kolme muuta Abalâkovan naista. Museovirasto.

Kuva 14. Abalâkovan raitilla taitojaan esitteleviä poikia. Museovirasto.

Kartta 3. Donnerin vuoden 1914 matkareitti. Kartta Jörn Donner.

Paluumatkalla hän yritti jäljittää Rybinskistä itään päin asuvaa kottiheimoa Kanjoen rannalla olevasta Irbej-kylästä sekä Kungus- ja Agul-jokien läheisyydessä olevasta Agulskaja-kylästä mutta joutui toteamaan heimon venäläistyneen ja unohtaneen oman kielensä.²¹³ Sotatilaa ja levottomuuksien vuoksi Donnerin oli vaikea saada muistiinpanojaan ja kokoelmiaan kuljetuksi Rybinskoesta Krasnojarskiin. Vaikeudet eivät suinkaan loppuneet Krasnojarskin: tilanpuutteen vuoksi matkustaminen eteenpäin junalla ei näyttänyt mahdolliselta. Taivuttelujen jälkeen Donnerin onnistui kuitenkin saada paikka itselleen ja tavaroilleen Tomskiin. Tämän vuoksi Donner päätti kiertää kuormitetun rautatieosuuden matkustamalla höyrylaivalla Tjumeniin Ob- ja Irtysh-jokia pitkin. Toinen motiivi pohjoisen kautta kiertämiselle näyttää olleen Donnerin halu tavata vanhoja tuttaviaan Objoen varrella: Kielimestariaan Oläshkaa hän ei onnistunut nytäkään tavoittamaan, vaikka tämä olikin odottanut häntä koko kesän ajan Obin rannalla. Donner suoritti vielä joitakin päiviä tutkimuksia Tshulymjoen suulla ja jatkoi sen jälkeen matkaansa pitkin Obia kohti Surgutia.²¹⁴ Täältä hän matkusti syyslokakuun vaihteessa tapaamaan Njälina-nimisessä kylässä metsäjurakkeja tutkivaa Lehtisaloa (Lehtisalo 1959, 155). Tobolskissa saksalaisten ja itävaltalaisen sotavankien synkät joukot muistuttivat jälleen Donneria kaukana Euroopassa käytävästä sodasta, jonka vaikutukset näkyivät syvällä Siperiassakin.²¹⁵ Siperian Donner jätti taakseen lopullisesti lokakuun 15. päivänä. Vain vuorokausi tämän jälkeen häntä kuljettanut juna törmäsi petroleumia kuljettaneeseen junaan, minkä seurauksena noin 15 junan matkustajaa paloi pahoin. Kotiin Donner palasi toiselta Siperian matkaltaan loppupuolella 1914.

213 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 1.-2.9.1914.

214 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 17.-20.9.1914.

215 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 11.10.1914.

Taulukko 7. Donnerin ensimmäisen Siperian matkan reitti ja siitä kertovat merkinnät.

AIKA	PVM	PAIKKA	KIRJE	NOVELLI	PVK
elokuu 1911	29.8.	Helsinki			
syyskuu 1911	7.9-30.9.	Pietari Vologda Vjatka Perm Omsk Novo- Nikolajevsk	K.D. → Setälä 11.9.		
lokakuu 1911	5.10.	Tomsk	K-D. → SUS:n joht.kunt. 10.10. K.D. → Setälä 20.10. K.D. → Uno Donner 30.10. K.D. → Paasonen 30.10.	<i>Piko En Dröm Präst Lyckliga människor</i>	
marras- kuu 1911		Narym Kargasok Tymk	K. D. → Hertz 2.11. K.D. → SUS:n joht. kunt. 7.11. Paasonen → K.D. 15.11.	<i>Porthanin muisto 8.11. Kärlekens stora evangelium Puolusuoma- laisuuden puolustus</i>	
joulukuu 1911					23.12.1911-
tammii- kuu 1912			K.D. → SUS:n joh- tokunt. 4.-14.1.		
helmikuu 1912		Narym Vasjuganjoki	K.D. → S.E. Wich- mann 4.2. Rizov → K.D. 15.2. Rizov → K.D. 25.2.		9.2.1912
maalis- kuu 1912		Tymk Kolgujak	Hatt → K.D. 22.3.	<i>Hjälp 17.3. Ingemans- land Samojedi- nainen</i>	
huhtikuu 1912			Sirelius → K.D. 1.4. K.D. → Setälä 1.4. K.D. → H. Paasonen 1.4. Äimä → K.D. 21.4. Pentti → K.D. 23.4. S. E. Wich- mann → K.D. 23.4.		
toukokuu 1912		Tymk Tymjoen suu Tymk Tymjoki			
kesäkuu 1912	12.5.	Napás Tymjoki			
		Tymk			

AIKA	PVM	PAIKKA	KIRJE	NOVELLI	PVK
heinäkuu 1912		Veskov Jar Tysmk Narym Togur	Paasonen→K.D. 21.7.		
elokuu 1912	10.8. 14.8.- 15.8. 31.8.	Tomsk Krasnojarsk Ugumakova Abaläkova Krasnojarsk		<i>Ödemarken</i> 10.8. <i>Är du va- ken?</i> 11.8. <i>Floden Tym</i> <i>Den tassige</i> <i>förvisade</i>	3.8. 1912 14.8..1912-
syyskuu 1912	1-6.9. 17.9	Tomsk Ketjoki Maksimkin-Jar Ust' -Ozjornaja Lukjanovo Urljukova Markova Zubrekova Kolokolnyja Bezmenno Ivaška Tirinka	K.D.→Setälä 25.8- 6.9. K.D.→Paasonen 8.9.1912		Itja 25.9.
lokakuu 1912	10.10.	Varozejka Makovskoe Jeniseisk Jartsevskoe	Rizov→K.D. 1.10. Sirelius→K.D. 4.10. Paasonen→K.D. 11.10. Sirelius→K.D. 16.10. K.D.→Hertz 31.10. K.D.→Krohn 15.11. K.D.→S.E. Wich- mann 15.11. K.D.→SUS:n joht. kunt. 15.11.		Itja 15.10. 25.10.1912
marras- kuu 1912	16.11. 2.12. 13.12.	Vorogovo Podkamennaja Tunguska Čulkova Ylinen Inbats- koe			16.11.1912-
joulukuu 1912	13.12. 24.12. 30.12. 31.12.	Miroedinskoe Monastyrskoe Karasina Selivaniha Dudinka Janov stan Karasina Selivaniha Chantaika	Krohn→K.D. 10.12. Karjalainen→K.D. 19.12. Setälä→K.D. 27.12.		
tammi- kuu 1913	3.1. 4.1. 15.1. 16.1. 17.1. 18.1. 19.1. 20-22.1. 23.1. 25.1.	Monastyrskoe Turuhansk Tasin kirkko Nikolai Andrejevin jurttä Öran jurttä Andrein jurttä Petran jurttä Pân isän jurttä tungguši jurttä Poqqoŋ ky	Ramstedt→K.D. 1.1. K.D.→Setälä 25.1.		8.1.1912 15.1.1913-

AIKA	PVM	PAIKKA	KIRJE	NOVELLI	PVK
helmikuu 1913	3.2. 14.2. 17.-20.2. 23.2.	Qaral ky Kykäl mäta-pära Jäägon jurtta Quøttel ky	Berdnikov→K.D. 1.2.		
maalis- kuu 1913	7.3. 10.3. 13.3. 14.3. 15.3. 19.3. 26.3. 28.3. 30.3.	Naröl to Ensimmäinen ostjakkiasutus Kääreksen jurtta Särmürel êd Panjas Larjatskoe Ohteüri Äs-joyan, Ob-joki Tobolgina Aleksandrovo Veskov Jar	Hatt→K.D. 18.3.		
huhtikuu 1913	1.4. 8.4.	Kolgujak Tymskoe Narym Kolpašovo Čajajoen suu	K.D.→Setälä 8.4.		5.5.1913
toukokuu 1913					
kesäkuu 1913		Tomsk Novo- Nikolajevsk Omsk Perm Vjatka Vologda			
	23.6.	Pietari Helsinki			

Taulukko 8. Donnerin toisen Siperian matkan reitti ja siitä kertovat merkinnät.

AIKA	PVM	PAIKKA	KIRJE	NOVELLI	PVK
kesäkuu 1914	22.6.	Helsinki Pietari Tjumen			
heinäkuu 1914	7.7. 10.7. 12.7. 15.7. 16-17.7. 20.7. 21.-23.7. 23.-25.7. 26.7.	Tobolsk Demjanskoe Surgut Narym Tjuhterevo Kolpašovo Tomsk Krasnojarsk Troicko- zaozernaja Rybinskoe Nadgornaja Aginskoe Abalâkova	Whitehouse →K.D. 25.7.		7.7.1914-
elokuu 1914	29.8. 30.8.	Unerin kylä Rybinskoe			
syyskuu 1914	1.9. 2.9. 3.9. 6.9. 15.9. 17.9. 21.9. 29.9.	Irbej Kanjoki Agulskaja, Kungus- ja Agul-joki Rybinskoe Verhne- Uranskoe Kljukvennaja Krasnojarsk Tomsk Baidõna jurtta Kolpašovo Kiselezskij pesok Tobolsk	K.D→Setälä 19.9.		
lokakuu 1914	10.10.- 12.10. 16.10.	Tjumen Perm Vjatka Vologda Pietari Helsinki			16.10.1914.

Tutkijan ja kentän välinen suhde

Kenttäkokemusten vaikutus tutkijan persoonaan

Valmistautuminen kenttätööhön

Antropologiassa kenttätöjaksosa on perinteisesti pidetty initiaatoriittinä, jonka kautta opiskelija ja noviisi harjaantuvat tiedeyhteisön täysvertaiseksi jäseneksi. Viktor Turnerin tunnettua siirtymäriittiteoriaa mukaillen tutkimuskentällä vietetty aika vertautuu eräällä lailla liminaalitilaan, jossa initioitava tiedeyhteisön välittömästä vaikutuspiiristä erotettuna hankkii erilaisia testejä, koitoksia ja vaivaa näkien tiedon tutkimastaan kulttuurista an-

saiten itselleen statuksen täysvaltaisena tiedeyhteisön jäsenenä (Turner 1977, 37-40). Antropologin kentältä tuoma tieto on perusteissaan kolmenlaista: 1) tietoa tutkimuksen kohteena olevista ihmisistä, 2) tietoa tutkijasta itsestään sekä 3) tietoa tutkijan ja tutkittavan välisestä vuorovaikutuksesta (Kelles 1984, 193). Lähtökohtani Donnerin kenttämuiistiinpanoja analysoidessani on ollut, että kenttätöperiodin aikana muistiinmerkittyjen tekstit välittävät lukijalle sensuroimattomampaa informaatiota kuin valmiit toimitetut etnografiat (Kelles 1984, 147). Valmis, lukijalle ja tiedeyhteisölle tarjoiltava etnografinen teksti on puolestaan käynyt läpi monet tyyllitelyn ja sensuurin vaiheet muokkaantuessaan lopulliseen muotoonsa.

Tutkijan ja kentän välistä suhdetta käsittelevässä luvussa pyrin etsimään vastausta kysymykseen, mitä Donnerin kirjeet, päiväkirjat ja muistiinpanot kertovat edellä mainituista kolmesta tietämisen kohteesta. Miten tieto tutkijasta, tutkimuksen kohteesta ja vuorovaikutuksesta spesifioituu? Entä kuinka staattiseksi tai dynaamiseksi Donnerin omaksumat näkökannat ja asenteet kenttätöperiodin aikana osoittautuvat? Edelleen lähtökohtani on, että ainoastaan itsereflektion kautta tiedostamaton psyykinen materiaali voi muuttua (transformation) tietoiseksi sanoittamisen ja käsitteellistämisen muodoksi – tekstiksi, jota kenttätöperiodilla edustavat kenttäpäiväkirjat sekä muut muistiinpanot (Bion 1991a, 1-11; Geertz 1973, 9-15; Suojanen 1996, 6-7, 16-20). Tämä muutosprosessi on paitsi alttiina muutokselle, myös monin tavoin kiinteästi liittyneenä tunteisiin: vihaan, rakkauteen, pelkoon, kateuteen ja niin edelleen (Bion 1991b, 45-54, 64-71, 79-99). Kenttämuiistiinpanojen tai etnografian kirjoittaminen on tietämisen ja tätä kautta myös tunteiden tiedostamisen realisoitumista. Vaikka valtaosa tutkijan psyyken sisäisestä tiedostamattomasta aineksestä ei koskaan realisoidu tietoiseksi tietämiseksi, voidaan optimaalisissa olosuhteissa lausua joitakin hypoteeseja myös teksteissä manifestoituvasta tiedostamattomasta aineksestä. Strukturalismin ja postmodernin ajattelun parhaimpien perinteiden mukaisesti voimme olettaa, että tiedostamaton representoituu myös kielellisesti, ottamatta sen paremmin kantaa tiedostamattoman mielen ontologiseen luonteeseen (Appignanesi & Garratt 1998, 88-89).

Donner ei lähtenyt pitkälle Siperian-matkalleen valmistautumatta. Hän oli varsin hyvin perehtynyt ensimmäisen brittiläisen antropologipolven kenttätökokemuksiin ja -menetelmiin. Palattuaan opintojensa parista Englannista Donner vietti joitain viikkoja Helsingissä ja hankki tänä aikana lääkintäkoulutusta ja kättilön taidot osallistumalla lääketieteellisen tiedekunnan opetukseen ja kliinisille kursseille (Ramstedt 1935, 5). Opetusta Donner sai myös ystävältään sekä Pohjois pohjalaisen osakunnan opiskelutoveriltaan, silloiselta lääketieteen kandidaatilta, myöhemmin lapsenpäästöopin ja gynekologian professorilta Seth Wichmannilta. Donnerin koulutautumisen tarkoituksena oli saavuttaa samojedien luottamus hallitsemalla parannuskeinot useimpien tautien kohdalla.²¹⁶ Wichmann ehdottaa jopa Donnerille ajatuksen viemistä astetta pitemmälle:

”Tulin ajatelleeksi, ettei olisi ehkä sinun kansatieteelliselle tutkimuksellesi haitaksi, jos tekisit muutamia hyviä ihmekkuureja esim. juuri syfiliksen suhteen. Ehkä sinä voisit paremmin omien keinojesi vaihteeksi silloin saada šamaaneilta ongituksi

216 ÅA HSA Donner Uno ja Olly Donnerille 14.8.1911.

heidän teoriansa eri tautien luonnosta, synnystä ja parantamisesta. Jos tahdot, niin voisin tietysti lähettää sinulle elohopeasalvaa käytettäväksi.”²¹⁷

Donner näyttää ymmärtäneen varsin hyvin luottamuksen hankkimisen, ansaitsemisen ja säilyttämisen merkityksen kenttä- ja keruutyölleen. Muukalaiseksi ja ulkopuoliseksi jäämisen pelko vieraassa kulttuurissa ei siis näytä olleen mikään tuntematon ajatuksenkulku 1900-luvun alun kenttätutkijoille. Donner torjuu kuitenkin Wichmannin ehdotuksen: Ensimmäisen vuoden jälkeen Donner oli hoitanut noin 500 eri potilaan vaivoja sekä paikkaillut näiden haavoja ja näin ansainnut luottamuksen niin samojedien kuin muiden Siperian asukkaisen keskuudessa.²¹⁸ Donner itse piti bravuurinaan lapamadon häätämistä matolääkkeillä. Näillä ansiolla hän olikin hankkinut itselleen arvonimen ”Lapamadonhengen herra” (Donner 1915b, 210-211). Syfiliksen parantaminen ei olisi tuonut Donnerin tutkimuksille enää mainittavaa lisäetua. Toinen syy Donnerin kieltäytymiseen oli hänen tekemänsä muutos kenttätövoissa. Käytännössä tämä tarkoitti samojedien liikkuvan elämänuodon omaksumista, jalkautumista samojedien pariin ja matkustamista pois kylämiljööstä.²¹⁹ Mittavan praktiikan ylläpitäminen ei olisi ollut mahdollista tai edes mielekästä talvisella tunduralla.

Osallistuminen kliiniseen lääketieteelliseen koulutukseen näyttää kuitenkin olleen Donnerille merkittävä kokemus, joka opetti paitsi kliinisiä tietoja ja taitoja myös elämäkokemusta. Ensimmäisen synnytyksensä jälkeen Donner kirjoittaa äidille Minette Donnerille seuraavasti:

”Det var här om dagen, Vi hade någon vecka haft här en havande kvinna. Hon skulle föda. Sist och slutligen var tiden inne och tidigt på morgonen började kampen för ett nytt liv. Det räckte till långt på dagen. Men just när solen ljusröd och blek sjönk ner vid horisonten bådande natt och mörker, just när den sista strålar lyste upp rummet med ett underbart ljus, hördes några skrik liksom av både smärta och glädje och ett barn föddes till världen. Den gamla gubben liksom samojedens korsade sig fram för ikonerna och tackade Gud. Jag erfor många underbara, kanske nya känslor. En för mig ny sida av livet hade liksom framträtt för mig. Jag kände mig som om jag varit i en kyrka och åhört en ovanlig predikan. Det var som om jag fått en ny inblick i livet, som om jag hört en märklig röst förkomma livets härlighet ett lyckligt liv i storstadens bullrande omgivning. Livet framför honom. En fästmö. Framtid och allt. Så mycket solige som möjligt i vårens ljuvliga tid.”²²⁰

Miehen osallistumista synnytykseen ja kättilöntaitojen hankkimista 1900-luvun alun vakiintuneiden sukupuoliroolien aikakaudella voidaan pitää harvinaisena. Juuri tämänkaltaisissa ratkaisuissa on nähtävissä Donnerille

---

217 KA Donnerin kok. B1:13, Wichmann Donnerille 23.4.1912

218 TE Donner Brotherukselle 1.4.1912.

219 KA Donneri kok. I14 Donner Wichmannille 15.9.1912.

220 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091. Donner äidilleen 1.4.1911.

luonteenomaista raja-aitojen rikkomista niin tieteellisessä kuin henkilökohtaisessa elämässä. Donner näyttää tekevän asiat omalla tavallaan, eikä hän läheskään aina suostu kulkemaan tavanomaisten tai helpoimpien ratkaisujen mukaisesti. Edellä lainautussa kirjeessä nousee esille myös Donnerille ominainen elämänkatsomuksellinen dikotomia: elämän ja kuoleman, valon ja pimeyden, kesän ja talven vaihtelu, joka saavuttaa varsinaisen kliimaksinsa ensimmäisen kenttätutkimusvuoden aikana.

Kulttuurišokki

Donner kärsi Siperian tutkimusmatkansa ensimmäisen vuoden aikana vaikeasta kulttuurišokista: vieraan kulttuurin ja ihmisten mukanaan tuoman järkytyksen lisäksi Donneria vaivasivat myös erilaiset tutkimuskentän ilmastoon, hygieniaan, elämistöön ja ravintoon liittyvät tekijät. Donnerin ensimmäisen Siperian vuoden muistiinpanot koostuvat yksinomaan kirjeistä ja novelleista sekä pienemmistä kirjoitelmista. Kenttäpäiväkirjan pitämiseen Donner harjaantui kuitenkin vähitellen, toisen Siperiassa viettämänsä vuoden aikana. Miksi Donnerin päiväkirjamerkinnot sitten puuttuvat lähes tyystin ensimmäisen vuoden ajalta? Syytä on nähdäkseni etsittävä kenttätuoperiodin Donnerille aiheuttamista psyykkisestä ja sosiaalisesta kuormituksesta, jonka aiheuttaman paineen vuoksi Donnerin toimintakyky ei ollut normaalia vastaavalla tasolla. Dokumenttien pohjalta voidaan päätellä Donnerin kärsineen yksinäisyydestä, avuttomuudesta sekä masennuksesta. Säännöllinen päiväkirjojen kirjoittaminen alkaa vasta elokuun 3. päivänä 1912 ja kattaa tämän jälkeen ajanjakso 14.8.1912 – 25.10.1912, 16.11.1912 – 8.1.1913, 1.5.1913 – 5.5.1913 sekä toisen Siperian-matkan osalta ajanjakson 7.7.1914 – 16.10.1914 (Vertaa taulukko Donnerin Siperian matkoista).

Anita Kelles on kirjassaan *Kenttätuon ongelmia* (Kelles 1982) käsitellyt laajasti tutkijan kentällä kohtaamia fyysisiä sekä psyykkisiä ja sosiaalisia ongelmia. Kelles nimeää kulttuurišokin psykologiseksi reaktioksi, jolle tyypillisiä tunteita ovat ahdistuneisuus, epäily, aloitekyvyttömyys, väsymys, ärtyvyys ja kireys, inho, viha, muiden epäileminen ja jopa masennus. Kelles painottaa, että kysymys on emotionaalisesta, ei rationaalisesta tilasta, joka syntyy siitä, että ”uudella tulokkaalla ei ole oikeaa koodia, minkä mukaan käyttäytyä ja tulkita asioita.” (Kelles 1984, 61). Kulttuurišokissa on usein erotettavissa myös kolme eri vaihetta, joita Kelles nimittää romanssi-, šokki- ja sopeutumisvaiheiksi. Romanssivaihe on yleensä lyhytkestoinen ja voi joissain tapauksissa jäädä myös kokonaan pois. Tähän vaiheeseen kuuluu usein uuden kulttuurin ihannointi, seikkailumielisyytensä sekä omien sisäisten toiveiden ja mielikuvien projisoiminen uuteen kulttuuriympäristöön. Šokkivaiheelle ovat tyypillisiä edellä kuvattujen emotionaalisten reaktioiden lisäksi kognitiiviset defenssit, esimerkiksi etnosentrismin korostaminen. Sopeutumisvaiheessa tutkija pystyy yleensä mukauttamaan oman sisäisen maailmankuvansa ulkoisia realiteetteja vastaavaksi, oppi uuden kulttuurin kielen ja koodijärjestelmän sekä saavuttaa aikaisemman toimintakykynsä. Kulttuurišokin kesto ja voimakkuuden kokeminen on paljolti yksilöllinen ominaisuus; arvioiden mukaan ajallisesti on kuitenkin kysymys kolmesta kuukaudesta aina vuoteen kestävästä ajanjaksoista (Kelles 1984, 57-73).

Mistä kulttuurišökissa sitten Donnerin kohdalla oli kysymys? Donner näyttää käyvän läpi lähes oppikirjanomaisesti edellä esiteltyt kulttuurišökin vaiheet. Romanssivaihetta edustaa junamatka Pietarista Tomskiin:

”Tidigare hade jag hyst vissa poetiska föreställningar om orientesor, men under min fem dagar långa vistelse på expres- sen nödgades jag, till att börja med åtminstone, vemodigt av- stå från all romantik vis à vis dem. Den närmaste omgivning- en, det vill säga tåget, förtog redan de flesta illusioner. Alla nutida bevämligheter stodo de resande till buds, och såväl badkar som pianon voro inom räckhåll för att förnöja en olus- tig kropp eller en osäll ande. I avdelningen invid min egen satt en business-like amerikanare och knackade på sin skriv- maskin. För övrigt voro de medresande mest utlänningar, pip- rökande engelsmän i grått, cigarrsugande tyskar i blått, tysta och tigare skandinaver, pratande och skrävlande italienare. Här och där kände man doften av en kines, och fulltaligt blev sällskapet genom några officerare med sina mer eller mindre unga och mer eller mindre äkta fruar. På detta tåg, där betjä- ningen talade tyska och bland dessa människor, vilka knap- past yttrade ett ord ryska, vilket språk jag dåförtiden knappast ens förstod, fick jag alltså tillbringa fem dygn under ett lång- samt rullande österut.” (Donner 1915, 1-2).

Mikäli Siperiaan matkaavan junan ensimmäisen luokan kosmopoliittinen tunnelma ei vastannut Donnerin mielikuvia runollisesta orientin valloittuk- sesta, kykeni se kuitenkin ylläpitämään mielikuvaa eurooppalaisen sivi- tyksen läsnäolosta. Mikäli Donner olisi tehnyt matkan Pälsin tai Lehtisalon tavoin seinän takana toisessa tai kolmannessa luokassa, olisi venäläisen kulttuurin todellisuus näyttänyt monimuotoiset kasvonsa jo junamatkan aikana (Pälsi 1929, 9-23). Lehtisalon kuvauksesta on myös helposti tavoit- tettavissa, millaiset luokkaerot venäläisessä yhteiskunnassa vallitsivat val- lankumousta edeltävinä vuosina:

”Kolmannen luokan makuuvaunussa on pimeätä, pitkän vau- nun kummassakin päässä palaa kynttilä, joka tuskin valaisee lähintä ympäristöäkään riittävästi. Junailijoita lyhdyt kädessä käy tarkastamassa matkalippumme. Niitä ei uskota yöksi omiin hoteisiimme, kuitti vain, ole hyvä, työnnä taskuus --- Vaikka osasto on tupakoimattomille, poltetaan yleisesti. Vas- ta kun muuan talonpoika sytyttää tupakan ”huonomman kuin mahorkka”, josta leviää väkevä tuoksu, valitetaan junailijalle, tietysti tuloksetta. Ulkona paistava kuutamo valaisee hieman muuten pimeää vaunua. Kaivetaan taskusta kynttilänpätkiä, niiden valossa juodaan teetä. Tästä seuraa pitkät rettelöt ju- nailijan kanssa, sillä ylimääräinen valaistus on kielletty(!). Kielloilla ei ole laillista perustaa, väitetään vastaan. Riidel- lään viisi, kymmenen, kolmekymmentä minuuttia. Lopuksi väsyttään ja jäädään pimeään.” (Lehtisalo 1959,15, 18-19).

Donnerin 'kuherruskuukausi' loppui ennen aikojaan. Junan saapuminen Tomskin läheisyydessä olevalle Taigan risteysasemalle ja tätä seurannut paikallisjunan odottaminen keskellä Siperian yötä lumisohjossa karisti Donnerin silmistä paitsi unen, myös uskon venäläisen kulttuurin homogeenisuuteen. Donnerin saavuttua Tomskiin kello 05.00 aamulla paikallinen hotelli tarjosi kyllä varietetanssia ja torvisoittoa mutta ei hygieniää puhumattakaan vuodevaatteista tai patjoista. Omiin vuodevaatteisiinsa turvautuen Donner yritti vielä pitää kiinni eurooppalaisesta illuusiostaan, siinä kuitenkin onnistumatta (Donner 1915b, 8-9). Tässä yhteydessä on syytä panna merkille, että Siperiaan hakeutuvat tutkijat joutuivat vähintään kolminkertaisen kulttuurialtistuksen piiriin: venäläisen, sibirjakkien sekä Siperian alkuperäiskulttuurien. Aiheellisesti voidaan kysyä, oliko työskentely Siperian kaltaisessa kansojen sulautusuunissa itse asiassa elämistä jatkuvan kulttuurišokin tilassa? Läheskään kaikissa vuorovaikutustilanteissa ei esimerkiksi yhteisen puhutun kielen löytämistä voitu pitää itsestäänselvyytenä. Siperian tutkijat liittyvät itse asiassa vuosia kestäneiden kenttäkenttäjaksojensa kautta osaksi akkulturaation prosessia, jossa venäläisen, Siperian alkuperäiskulttuurien ja eurooppalaisen sekoituksen tuloksena syntyy omaleimaista siperilaista kulttuuria.

Tomsk oli – vuoden 1911 yleiseen mukavuustasoon nähden – asukasluvultaan suurkaupunki, josta löytyivät sähkövalot, elokuvat, vessat ja kadulla saattoi törmätä automobiiliin tai polkupyöräilijään. Tästä huolimatta kaupungin siperialais-venäläinen ympäristö aiheutti Donnerissa väristyksiä. Isäntäperheen sosiaalinen kanssakäyminen poikkesi ratkaisevasti Donnerin omasta normistosta. Luteiden, täiden sekä muiden syöpäläisten läsnäoloon sopeutuminen tuotti hänelle niin ikään vaikeuksia. Myös Tomskin tieteellisen seurapiirin erilainen sosiaalinen koodi sekä kielivaikeudet olivat omiaan aiheuttamaan väärinkäsityksiä ja sekaannuksia.²²¹ Mikäli Tomskin kaupunki aiheuttikin jo ensimmäisiä kulttuurišokin oireita, muuttuivat ne kaksin verroin pahemmiksi Donnerin matkustettua työskentelemään Narymin – Tymskoen alueelle. Osittain venäläistyneiden samojedien piittaamattomuus ympäristöstään ja heidän lukuisat sairautensa olivat omiaan masentamaan täysin toisenlaisesta kulttuuripiiristä saapuneen Donnerin.²²² Donnerin aloittama kamarityöskentely tarvittavan kieliaineksen kokoamiseksi muodostui talven aikana yksitoikkoiseksi ja pitkäksi uurastukseksi. Seuraaviin otteisiin on poimittu joukko paljonpuhuvia tuskanilmaisuja niiden lukuisten tekstinkappaleiden, novellien ja kirjeiden joukosta, joita kirjoittamalla Donner yritti verbalisoida kokemaansa yksinäisyyttä ja vierauden tunnetta:

”Fast jag inte har den minsta lust att måla i mörkret eller tala illa om människor, måste jag tala om huru jag med mina ögon ser saker och ting. Och för att hit där borta må förstå, måste jag skildra som vi se och känna. I motsatt fall skulle jag vara sanningsenlig. Det är inte genom exempel man blir något. Det

221 SUS:n kirjeenvaihto 1908-1911 Donner Setälälle 10.10.1911, ÅÅÅ Uno ja Olly Donnerin kirjeitä. Donner Uno Donnerille 30.10.1911 ja SUS:n arkisto 2.58.14 Donner Paasoselle 30.10.1911.

222 HYK Donnerin kok. Coll. 42, kotelo 2, nro 1992. Muistiinpanot vuoden 1912 tammi- ja helmikuulta.

är underslutande genom att försöka vara ej själv. Andra få sedan avgöra likheter och olikheter – fel eller förtjänster måste man delvis själv ha reda på. Det är säkert at tecken på stor hemlängtan att jag börjar allt mer och mer alla idealisera allt och alla därhemma. Jag ser Framnäs i solljus med de glittrande fjärdarna och ja ser Hfors i vinterskrud och Norra Kajen och hemmet där i de varmaste färger. Och alla människor framstå i god och ljus dager --- jag sitter i ödemarken med mitt arbete. En liten by, stillhet och lugn. Huru skulle man ej just då längta att få tala med vänner, att företaga turer med dem och njuta av glittrande snö och vårliga soluppgångar. Men man är allena och omgivningen är sådan, att det ej är att tänka på verken vänner eller kamrater. Det var ej omedelbart efter pappas död jag förstod vad jag förlorat, det är först nu sedan jag vandrat ut till främmande land som jag fattar huru jag saknar honom och huru mina tankar alltid vandra till honom och hans minne med den djupaste tacksamhet och tillgivenhet --- Landen tillhör samojeden men ryssen tar land om allt. Många lagar finnas men inga följas och följderna är sorligt. Tjänstemän och andra dödliga, alla taga de vad de kunna och alla klandra de varandra. Alla prata och prata, men ingen handlar. Man kan bli fullkomligt förtvivlad vid amblicken av allt detta. Underligt med vanan. Man blir van vid allt möjligt både ohyggligt och vidrigt, men jag kan ej låta bli att rysa vid åsynen av alla de berusade som omgiva mig.”²²³

”Jag undrar över min tillvaro och mitt usla liv. Jag grabblar över ögonblicket och stunden. Jag sitter allena i ödemarken och känner mig fullständigt isolerad. Jag är kroppsligen sjuk, men även andligen har jag mer än en aning om ohälsa. Allt är så gränslöst förut och fastän tankarna jag varandra är det, som skulle de blott flyga med vinden i ödets oändlighet. Allt är fullkomlig stillhet väntan liksom fyller luften med en spänning som före ett åskväder.”²²⁴

”Jag kan ej få hjälp av obildade och råa alkoholister och deras medlidande eller deras uppmuntran skulle ej vara möjlig. Jag har inte en enda bildad människa att vända mig till; jag kan fråga tusen gånger utan att få ett endaste svar. Överallt talar verkligheten blott om min fullkomliga ensamhet och hjälplöshet. Jag börjar förstå en ny sida av livet. Jag inser att gränsen mellan vissa tillstånd, mellan förstånd och vansinne och rubbade nerver ej är så lätt att avgöra. Jag börjar tro att de flesta människor, som känna och fatta livet i någon mån, åtminstone någon gång och några ögonblick överskrida dessa gränser. Det normala är ju egentligen blott att leva mekaniskt och som en maskin. Om man ser vad som ej existerar och in-

---

223 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091. Päiväämätön kirjoitus.

224 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091. Päiväämätön kirjoitus.

224 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091. Tymisk 17.3.1912.

billar sig omöjliga ting samt lever livet genom inre stämningar och tankekomplexer, lever man det först såsom det skall levast. Men då lever man på samma gång blott för att inre det tragiska i alltsammans. Och den som då ej kan återgå till de s. k. realiteterna, kan gå under. Och det är just i dessa gränsmarker jag för tillfället vistas. Hurudant slutet eller upplösningen blir har jag ej en aning om.²²⁵

”Tahdon mainita muutamista ominaisuuksista täällä puolen Si-perian laajaa valtakuntaa. Oleskellessani täällä Tymskissä on tapahtunut neljä murhayritystä, mutta niin huonolla menestyksellä, että allekirjoittanut on hyvällä menestyksellä uhreja hoidellut. Vaikein tapaus oli eräs nuorukainen, joka oli saanut 45 haulia takapuoleen. Mutta tämä ei ole merkillistä; se joka minua hämmästyttää on, että arvoisat murhaajakandidaatit kaikessa rauhassa saavat jatkaa toimintaansa tässä merkillisen flegmaattisessa yhteiskunnassa. --- Ja kumminkin täällä kylässä elää 3 toimetonta poliisia ja pristavikin joskus tänne tulee. Epäilen vahvasti, että 10 ruplan setelit nämä ihmeet ovat saaneet aikaan. – Mutta jos joku yksinkertainen ihminen kaikessa viattomuudessaan on väärentänyt kruunun viinaa syntyy mitä kauhein hälinä ja rähinä. Isot paperit kirjoitetaan täyteen, mies vangitaan ja tuomitaan ankaraan vankeuteen. Miestappo nähtävästi on pikkuaasia verrattuna viinan valmistamiseen (Kaikki ylläoleva on aivan totta eikä ollenkaan liioittelua) --- Täällä juodaan aivan jumalattoman paljon. Sellaisina aikoina on koko kylä muodostunut eläintarhaksi, jossa villit pedot asustavat. Juopunut samojedi muodostaa niin vastenmielisen kuvan, että tavallinen kulttuuri-ihminen tuolla Euroopassa nähtävästi ei kykene rehevälläkään mielikuvituksella sellaista kuvaa itselleen luomaan.²²⁶

”Jag vandrade ut i nattens stillhet, för att söka frid i lugnet. Himlen välvde sig stor och vid och stjärnorna lyste klara och månen vandrade sakta framåt. Träden stöda stilla och floden tycktes ha som stannat och hela guds skapelse sov. Den absolutaste frid härskade över det hela och världen tycktes sova blott undrande drömma över sin tillvaro. Min själ var blott oro och rölöshet. Det kändes i huvudet som om hjärnan skulle ha krympt ihop till en liten kärna, som hoppade av och om i den koma skallen. Hjärtat åter var stort, trängde åt alla håll och klappade som en ångvält. Jag trodde omgivningen skulle giva mig av sitt lugn och sin frid. Men jag bedrag mig fullständigt. Lugnet retade mig och friden plågade min själ. Jag skulle ha velat ha storm och blåst och regn och hagel. Men jag fann blott lugn och liksom död där jag sökte oro och liv. Jag blev blott mera upprörd och mera betryckt.²²⁷

225 KA Donnerin kok. I14 Donner S. E. Wichmannille 4.2.1912.

226 KA Donnerin kok. I14 Donner S. E. Wichmannille 4.2.1912.

227 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091. Päivämätön kirjoitus.

Edellä olevista otteista käy ilmi, että Donner kärsi kulttuurišokkiin liittyvästä psyykkisestä ja psykosomaattisesta oireenmuodostuksesta: ahdistuneisuudesta, masennuksesta, inihäiriöistä, kiputiloista, kommunikaatiokyvyttömyydestä ympäristön kanssa ja kuolemanpelosta, toivottomuudesta, hermostuneisuudesta ja keskittymiskyvyn puutteesta (Henriksson & Lönnqvist 2000, 250-258; Joukamaa 2000, 464; Rechart 1987, 20). Yksinäisyys vieralla paikkakunnalla sai hänet tuntemaan itsensä jopa ruumiillisesti sairaaksi. Myös tutkimustyön alussa koettu ramppikuume, hämmennyksen, avuttomuuden ja epätoivon tunne suunnattoman tutkimuskentän keskellä on selkeästi luettavissa Donnerin tekstikatkelmista. Donner, joka aikaisemmin oli toiminut aktiivisesti opiskelijapolitiikassa ja ollut ystäväpiirinsä primus motor, sai kenttätutkimusjaksollaan huomata olevansa muutaman sadan henkilön kylässä marginaalinen, sivulliseksi ja eristyneeksi itsensä tunteva henkilö. Donner kaipasi paitsi ystäviään, myös perhettään sekä tuttuja Framnäsin ja Pohjoisrannan maisemia, äitiä ja edesmennyttä isäänsä. Donnerin tilityksistä on myös luettavissa merkittävää itsereflektion kautta syntyvää tulkintaa: hän näyttää tunnistavan kotimaan, ystäviensä ja omaisten kaipauksen sekä muiden oireidensa liittyvän kenttätyöskentely-jaksoon.

Donner palaa spiraalinomaisesti tähän havaitsemiensa tekijöiden pysyvään yhteenliittymään, antamatta kuitenkaan nimeä havaitsemalleen kokemukselle (Bion 1991a, 106-109, 112). Donnerin kuvaamalle riipaisevalle yksinäisyydelle on löydettävissä muutamia selittäviä syitä: Tuttujen kotitienoiden ja ystävien 'menettäminen' näyttää laukaiseen Donnerissa surun isän kuolemasta. Muistettava myös on, että takana hänellä oli myös ero kihlatustaan, joka näyttää kirvoittaneen muutamia lakonisia kommentteja miehen ja naisen välisistä eroista sekä tahtomaailmasta.²²⁸ Kolmantena syynä yksinäisyyteen voidaan pitää kulttuurišokkiin kuuluvaa tilannetta, jossa tutkija vieraaseen ympäristöön joutuessaan pitää kiinni tutkijanroolistaan, lähtemättä etsimään uusia vastavuoeroisempia rooleja vuorovaikutustilanteissa (Kelles 1984, 49-50). Donner kuvaa myös tätä puolta asettamalla vastakkain eurooppalaisen "kulttuuri-ihmisen" ja Siperian alkoholisoituneet "villit pedot". Donnerin Wichmannille lähettämästä kirjeestä on luettavissa samojedien ja venäläisten toimintatapojen, rehellisyyden ja tapakulttuurin kritiikkiä. Donner näyttää toivovan rinnalleen koulutettua ihmistä, joka voisi tarjota vastauksia hänen tuhansiin kysymyksiinsä. Tällaista henkilöä hän ei tavoittanut Siperiasta eikä myöskään Helsingistä, ja lopulta Donner joutui myöntämään oman avuttomuutensa sekä yksinäisyytensä olevan totista totta.

Donnerin umpikujakokemus näyttää sysänneen hänet eräässä mielessä ajateltuna ei ainoastaan kotimaansa ja kulttuurinsa rajojen, vaan myös omien rajojensa ulkopuolelle. Rajat, niiden ylittäminen tai rikkoutuminen nousevatkin ympäröivän luonnon kanssa merkittävään asemaan Donnerin kokemusmaailmassa. Donnerin tekemä havainto elämän, kulttuurien ja tapojen moninaisuudesta murskaa mekaanisen, omasta etnosentrisestä kulttuurista nousevan elämäntavan. Uuden maailmankuvan syntyminen ei kuitenkaan ollut missään muotoa kivutonta: hauraammalla psyykkisellä reservillä

228 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091. Luonnos novelliin *Lyckliga Människor*, loppukaneetti sekä päivämätön lappunen.

varustettu tutkija olisi samoissa olosuhteissa saattanut keskeyttää kenttätönsä tai ajautua avoimeen konfliktiin ympäristön ihmisten kanssa. Aikaisemmalta kenttätöiden tutkimukselta on nähdäkseni jäänyt huomioimatta kulttuurišokin vaikutus kielimestareiden kohtelussa. Siperian matkamiesten kuvaamat informattien lyömiset, esineiden hajottamiset tai heittelemiset sekä erilaiset ”maltin menettämiset” ja ”tunteenpurkaukukset” (Castrén 1852, 189-190; Castrén 1855, 249-250; Donner 1915b, 33-34; Karjalainen 1921, 74-75) on pääsääntöisesti oppihistoriassa kuitattu tutkijan temperamenttiin kuuluviksi tai ympäristön ja olosuhteiden provosoimiksi reaktioiksi (Lehtonen 1972, 236-237; Hirvonen 1982, 10; Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 75). Kulttuurišokin tuomaa psyykkistä stressiä ei sen sijaan ole huomioitu selittävänä tekijänä, vaikka selitys useimmiten antaisi mielekkään tulkinnan tutkijoiden tunnereaktioille sekä toiminnalle.

Ulos umpikujasta

Talven pitkien kuukausien kääntyessä kevääksi Donnerin kokema kulttuurišokki alkoi lieviytyä. Edellä esitellyistä lainauksista viimeisimmästä on löydettävissä pieni toivonkipinä. Epätoivon keskellä Donner epäilee löytävänsä viimein rauhan ympäriltään ja ennen kaikkea Siperian karusta luonnosta. Donneria piinannut kulttuurišokki ei väistynyt yhtäkkisesti vaan sen oireet lieviytyivät vähitellen kevään edetessä. Paranemisen merkkejä oli kuitenkin luettavissa sekä ympäristöstä että Donnerin mielialasta. Hän nimeää itse muutaman käännekohdan:

”För en nykomlig, för en som första gången gör bekantskap med den sibiriska vintern, förefaller den lång och livlös, tryckande enformig och trööstlöst tyst. När man tillika håller på att inhämta två nya och främmande språk, det ena svårare än det andra, och nästan enbart är bunden vid ett stillsamt kammararbete, som ingen omväxling erbjuder, och samtidigt sällan hör någonting från yttrevärlden och blott då och då får en hälsning från hemlandet och Europa, händer det ibland, att man slappnar och glömmar sitt intresse för de nya människorna och förhållandena, att man tycker sig bortglömd och gömd i en grav, vilken tiden och händelserna i livet spårlöst glida förbi. Senare lärde jag mig älska ödemarken och tystheten och det obundna livet, men min första vinter därborta var svår just genom att jag faktiskt ej levde i den stora ödemarken. Allt var hälften det ena och hälften det andra. Snart nog insåg jag emellertid var felet låg, och därför sökte jag senare att så mycket som möjligt undvika dylika förhållanden. Under nästan hela april månad rasade den ena snöstormen efter den andra, drivorna växte allt väldigare och solen såg man ej till. Vinters välde syntes omöjligt att bryta. Jag tänkte på våren därhemma och på människorna, och min längtan efter befrielsen var så intensiv, att den ej är möjlig att skildra – vilket förresten ej heller behövs. Äntligen i slutet av månaden skedde underverket, som man nästan kan kalla det. Så plötsligt bröt solen fram och så snabbt smälte drivorna bort. Flyttfågla

kommo samtidigt flygande från söder bringande en hälsning från varmare och lyckligare lottade land. De kommo ej som hos oss en och en, nästan omärkligt, men de anlände i tusental, och dag och natt kunde man se de ändlösa tågen av svanar, änder och andra luftens bevingade invånare komma susande genom de vårklara rymderna. Mången natt låg jag då på någon fuktig sandbank under en kullstjälpt båt och väntade att få skjuta dem för att sedan vid åsynen av dessa vackra varselser kasta geväret på axeln och återvända tomhänt hem.” (Donner 1915, 56-58).

Kevään ja valon ilmestyminen lumen ja kaamoksen keskelle merkitsi siis käännekohtaa: kulttuurišokin pahin vaihe oli ohitettu. Donner kiinnittää myös itse huomiota muutokseen ja yrittää eri tavoin sanallistaa kokemaansa. Vaikka sanat tuntuvat useimmiten riittämättömiltä tavoittamaan ja kuvailemaan Donnerin läpikäymiä tunteita, hän palaa useimmiten tiettyihin peruskäsitteisiin:

”Men nu var allt ganska bra och därför hade döden inte heller något skrämmande över sig. Om en människa dog, en man föll undan, kunde detta inte verka så mycket. Han hade haft och hade ännu varje dag en ljuvlig tid med allt det goda, som ödemarken och familjen kan ge åt en ensam människa. Allt skulle ta slut, också livet, och kom döden en dag förr eller senare var det väl inte någon stor sak. Vad döden var behövde man inte grubba över, den såg man alla dagar ute i skuggarna. När ett löv föll, betydde det döden lika väl som när en fågel i flykten fick sig ett par hagel. När man låg på marken, då härskade döden också i skogarna, men alltid kom det en ny sommar och så en hört igen.”²²⁹

”Det händer hela hopen underbara ting i vår värld, som är översvämmad av gott och ont. Pessimisten ser det onda och optimisten den goda och allt har i själva verket sina sidor och kantar allt efter de ögon som se och de brillor man begagnas. Människorna fästa i främsta rummet avseende och uppmärksamhet vid händelser, där yttre och för oss synliga komplikationer spela största rollen. Man talar om mord, olyckshändelser, dödsfall m. m. med ett ord om ting, där det onda eller livet fiendliga makter ha sin hand med i spelet. Jag har ofta förvånat mig över detta. Många anse det för naturligt, men få ha kanske klart för sig att här yppas och avslöjas en egendomlig sida av den högsta bland skapelsers liv och närmare det s. k. Själslivet. Jag menar den hos oss inneboende dualismen, d. v. s. vår naturs tvenne sidor, den goda ljusa och den onda mörka. Se blott med öppna ögon, observera och den skall få dig ett gott skratt på andra medbrottslingars bekostnad.”²³⁰

229 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091. Luonnos novelliin *Kärlekens evankelium*.

230 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091.

Donner löysi ratkaisun sisäiseen kamppailuunsa viimein ympäriltään: Kuolemaa voi uhmata vain elämällä. Onnellisuuden voi saavuttaa vain suostumalla suruun. Ihmiselämän dualismi on eittämätön tosiasia, jonka kieltäminen johtaa näiviin illuusioon sekä infantiiliin tosiasioiden kieltämiseen. Donner joutuu asettamaan vastakkain länsimaisen yhteiskunnan turvallisuushakuisen elämänmuodon ja luonnonkansojen arkipäivän. Edellinen, ”onnellisia ihmisiä” varten tarkoitettu porvarillinen elämäntapa, joka rakentaa maailmankuvansa oman turvallisen ja pienen elämänpiirinsä ympärille, on paitsi valheellinen myös pinnallinen. Se kieltää tärkeimmän – luonnon – ihmiselle asettaman realiteetin. Luonto ja elämä tarjoavat ihmiselle joka päivä loppumattoman rikkautensa: valon, kesän, ravinnon mutta myös talven, pimeän ja kuoleman.²³¹ Ajan pyörähdys siirtää hetket, tunnit, päivät ja vuodet menneisyyteen. Syntymän ja kuoleman päätepisteiden väliin jää elämänmittainen aika niin kasveille, eläimille kuin ihmisillekin. Tämän oivalluksen tehtyään Donner herää huomaamaan, kuinka paljon lähempänä luonnon päättymätöntä kiertokulkua elävät ne Siperian luonnonkansat, joita hän aikaisemmin on pitänyt sivistymättöminä, karkeina tai alempiarvoisena.

Asetelma kääntyy pääläelleen. Samojedi, joka pelkkään keihäaseen aseistautuneena hiihtää kohtaamaan karhua kevätpesällä hankkiakseen ruokaa perheelleen, tasapainoilee joka päivä elämän ja kuoleman taitepisteessä. Kuoleman uhmaamiseen hänet ajaa rakkaus perhettään, lapsiaan ja elämänmuotoaan kohtaan. Elämä on hänelle yhtämittainen juhlapäivä, nautinto itse itsensä – ei palatsin, varallisuuden tai maineen vuoksi. Elannon hankkiminen ja aherrus luovat vain päivän mittaisen lupauksen paremmasta, seuraava päivä tuo tullessaan uudet haasteensa. Onnellisuuden voi saavuttaa vain se, joka samojedin lailla kykenee elämään päivän lapsena.²³² Kokemaansa yksinäisyyttä ja umpikujakokemusta sekä löytämänsä mielenrauhaa Donner käytti myöhemmin kirjoittaessaan *Siperialaiskertomusten* ensimmäistä novellia *Kultaa*. Kertomuksen päähenkilön Ivanin Ossipovitšin ”itselleen luoma oppi” käy yksi yhteen Donnerin oman kokemuksen kanssa (Donner 1959, 14-17). Donnerin saavuttama oivallus ja mielenrauha ajavat hänet uudenlaiseen dialogiin paitsi Siperian villin luonnon myös tutkimiensä ihmisten kanssa. Ylhäältä ja Euroopasta päin rakentuva valta-asetelma murtuu ja uudenlainen, tasavertainen sekä vuorovaikutukseen hakeutuva tutkimusote syntyy. Sisäisen ’ugrin’ itsestään löytänyt Donner heittäytyy mukaan ympäröivään elämään. Tämän uuden maailmankuvan mukaan elävä tutkija kirjoittaa nyt ystävälleen Wichmannille aivan erilaista kuvausta ympäristöstään:

”Innostukseni elämään erämaassa, samojedeihin, työhöni, j.n.e. kohoaa kohoamistaan ja tulee varmaan tuntumaan vaikealta, kun kaikki on jätettävä ja taas ryhdyttävä elämään ”kulttuurin vankiloissa”. Viimeiseen matkaani Ket-joella olen erittäin tyytyväinen. Siellähän tavataan ensiksikin tuo suom.-ugrilaiselle kielimiehelle niin rakkaaksi tullut astevaihtelu, sitä paitsi totemismi ja vihdoin selvimmät jäljet ostjakki-

231 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091, Luonnon novelliin *Lyckliga Människor* sekä päiväämätön lappunen.

232 HYK Donnerin kok. Coll. 42.2 nro 1091, Luonnon novelliin *Kärlekens evankelium*.

samojedien suuresta ”kansallis-epoksesta”, jonka olemassa-olo vasta viime aikoina on minulle selvinnyt. Matka oli muussakin suhteessa hauska, sillä kaikenlaiset seikkailut teivät sen vaihtelevaksi. Tapeltiin tunguusten kanssa, juopoteltiin samojedien parissa j.n.e. Ja vihdoinkin tänne tultuani olin vähällä joutua vangituksi. Nyt kiiruhdan kauemmas, enkä ehdi sen enempää kertoa.”²³³

Valehtelematta voitaisiin väittää, että aikaisemmin lainattu, Wichmannille osoitettu kirje ja yllä oleva kuvaus eivät ole voineet syntyä saman henkilön kynästä. Siinä missä Donner edellistä kirjettä kirjoittaessaan kauhisteli Siperian villiä eläintarhaa, jota eurooppalainen ihminen ei villissä mielikuvituksessaan voi ymmärtää, ulvoo jälkimmäisen kirjeen kirjoittaja jo sutena susien joukossa. Ulkopuolinen havainnoija on muuttunut sisäpuoliseksi toimijaksi: Donner ei tunne enää olevansa vieraiden ja outojen ihmisten joukoon heitetty ulkopuolinen tutkija, vaan hän uskaltaa toimia, liikkua, hankkiutua vuorovaikutukseen senkin uhalla, että aukotonta varmuutta tilanteen hallitsemisesta ei kukaan voi tutkijalle taata. Edelleen on mielenkiintoista havaita, kuinka ”uusia” kenttätyöhön liittyvät oivallukset loppujen lopuksi ovat. Ajatus, että kenttätyöjakson jälkeen tutkija ei enää ole sama persoona kuin kentälle mennessään (a different person) (Kelles 1984, 74) on selkeästi artikuloitu myös Donnerin tutkimuksissa. Hän päättää *Bland samojeder i Sibirien* -kirjansa paljon puhuviin lauseisiin:

”Den som blott sett vår sida av tillvanon, kan ej fatta den andra. Men den som sett livet i en ursprungligare form, han glömmar aldrig vad han skådat, och när han kommer bort från de vida vidderna, bli minnena för honom som en strålände uppenbarelse, den han aldrig kan slita sig lös ifrån. Han har blivit som en människa med ett dubbelliv, han har lämnat i ödemarken någonting av sig själv. Så ha det gått med mig.” (Donner 1915, 235).

Donnerin läpikäymää kulttuurišokkia ja sitä seurannutta sopeutumista voidaan tarkastella myös toisesta näkökulmasta. Kelles jakaa kulttuurišokin sopeutumisvaiheen kahteen osaan kahdella eri tavalla. Toisaalta voidaan puhua subjektiivisesta sopeutumisesta, joka tarkoittaa tutkijan kokemusta omasta sopeutumisestaan. Toisaalta sopeutumista voidaan tarkastella ympäröivän yhteisön näkökulmasta, jolloin kysymyksessä on objektiivinen sopeutuminen uuteen kulttuuriympäristöön. Sopeutumisprosessia on mahdollista eritellä myös selkeyden ja toimivuuden käsitteiden kautta. Mielen tasolla saavutettu selkeys ei yksin riitä takaamaan arkielämän tilanteiden toimivuutta. Ymmärretty ja sanottu on viime kädessä eri asia kuin eletty ja tehty (Kelles 1984, 71-77). Edellä esitetyn pohjalta voidaan olettaa, että Donnerin kokemaa kulttuurišokkia seurasi subjektiivinen sopeutuminen siperialaiseen elämänmenoon. Donnerin ajattelussaan tavoittama selkeys sekä ymmärrys omasta prosessistaan on eittämättä ajoitettavissa ensimmäisen Siperiassa vietetyn vuoden ajanjaksolle, erityisesti keväälle ja kesälle 1912. Siihen mitä ympäröivä yhteisö Donnerin sopeutumisesta ajatteli, on

233 KA Donnerin kok. I14 Donner S. E. Wichmannille 15.11.1912.

löydettävissä joitakin viittauksia. Valtaosa näistä Donnerin tekemistä havainnoista on liitetty osaksi valmista etnografista tekstiä. Kenttätyömenetelmien esittelyä ja niiden toiminnallista arviointia tarkastellaan puolestaan lähemmin seuraavassa alaluvussa.

Sopeutuminen samojedielämään

Ne paikkakunnat, joissa Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkijat vuosisadan vaihteen molemmin puolin työskentelivät, elivät monella eri tavalla mitattuna epäluuloisessa suhteessa ulkomaailmaan. Muualta tulijoiden ei automaattisesti oletettu tuovan mukanaan mitään hyvää: virkamiesten sekä tavallisen kansan oli tultava toimeen monenlaisten karkotettujen, myös väkivaltarikoksista tuomittujen henkilöiden kanssa. Keisarillisen Venäjän keskushallinto ei myöskään hallinnut laajoja alueitaan humaanilla kädellä, kansan taipumista ylempien hallinto- ja sotilasvirkamiesten tahtoon pidettiin alamaisille kuuluvana velvollisuutena. Siperian kansojen keskinäisiä suhteita ei myöskään ollut ratkottu historian eri vaiheissa ongelmattomasti. Avoin tai peitetty epäluuloisuus toisia kansanryhmiä kohtaan oli tosiasia, ei paranoidinen harha. Myös ortodoksinen kirkko paimenineen oli istuttanut laumaansa paitsi Jumalan, myös harhaoppien pelkoa. Taika- ja kansanusko sekä erilaisten lahkojen opetukset vaikuttivat voimakkaasti kansalaisten asenteisiin ja tietämykseen ulkomaailmasta. Ihmisten suhdetta vieraisiin sekä muukalaisiin ei kuitenkaan tarvinnut jännittää katkeamispisteeseen saakka: Siperian suunnaton laajuus toimitti varaventiilin virkaa ja liian kiusalliseksi, marginaaliseksi sekä ulkopuoliseksi koettu tulija voitiin aina karkottaa jatkamaan matkaansa eteenpäin. Liikkuminen alueelta toiselle oli tarkoin säädeltyä ja tulemisia sekä menemisiä kontrolloitiin, passien, suositusten, lupakirjeiden sekä erilaisten 'proopuskoiden' avulla. Donner kuvaillee kuvernöörin virastosta saamaansa avointa kirjettä (открытый листъ) ja sen merkitystä seuraavaan tapaan:

”Under denna min min första färd var detta blåa papper med sin rent av magiska verkan av stor betydelse, ty därigenom slapp den hedniska främlingen, som ej ens vid inträdet i kojorna gjorde korstecknet, att besvara många nyfikna frågor. Om man ej tagit mig för en tschinovnik utan blott för en vanlig resenär, skulle jag ha kunnat väcka allvarliga misstankar, ty min ryska var i själva verket dälrig.” (Donner 1915, 10-11).

Lähes kaikki Suomalais-Ugrilaisen Seuran etäkansojen tutkijat joutuivat jonkinasteisiin hankaluuksiin asioidessaan venäläisissä ja siperialaisissa kylissä (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 66, 98, 114 ja 152). Ennakkoluulojen voittamisen jälkeen luottamuksen luominen ja sopeutuminen paikallisiin yhteisöihin oli toki mahdollista. On vieläpä arvioitavissa, että suomalaiset tutkijat onnistuivat tavanomaista paremmin luomaan työskentelylleen otollisen ilmapiirin kuormittamatta liikaa kylien asukkaiden ja virkamiesten sietokykyä käyttäytymällä sosiaalisen koodiston vastaisesti. Tämä johti osaltaan siihen käytäntöön, että etäkansoja tutkineet kielimiehet pyrkivät lähtemään tutkimuksissaan liikkeelle paikoista, joissa tutkimuksen tekijöihin osattiin jo ennestään suhtautua. Siperiaan oli vuosikymmenten

kuluessa muodostunut avainhenkilöiden ryhmä, joiden kautta tutkimustaan käynnistelevä kielen- tai kulttuurintutkija saattoi varmiten päästä liikkeelle. Nämä henkilöt olivat usein kauppiaita, jotka työnsä puolesta olivat selvillä 'markkina-alueensa' asioista ja henkilöistä. Vieraassa kylässä tutkijan oli lähtökohtaisesti tultava toimeen omillaan: suostuttava olemaan vääräuskoinen, vääräkielinen sekä väärästä kansallisuudesta saapuva marginaalinen muukalainen.

Donner kiinnitti luonnollisesti huomiota myös siihen, miten ympäröivä yhteisö sopeutui hänen toimintaansa ja läsnäoloonsa. Ensimmäiset huomiionsa hän panee merkille syyskuun loppupuolella 1912 saapuessaan Vorosheikan kylään:

”Oaktat mina papper voro i allra yppersta skick och oaktat jag hade rättighet att fordra hjälp för min farkosts vidare och snabbare befordran, erhöj jag ingen sådan. Jag hade kommit roende tillsamman med samojeder, arbetat och rott som de, mitt utseende var busigt och min tunguspäls ingen rekommendation. Man trodde allmänt att jag var en samojed, och det fanns ingen möjlighet för mig att göra mina rättigheter gällande. Sedan jag med mycken möda fått köpa ett par hällkakor och en köttbit, avreste vi från denna ogästvänliga ort, samojederna nöjda över att ej behöva hungra och jag ganska mörk i hågen, ovan som jag var att bli behandlad som en vanlig samojed.” (Donner 1915, 105).

Ensimmäisen kokemuksensa ulkopuolisuudesta Donner laittaa kylän asukkaiden typeryyden ja ymmärtämättömyyden kontolle; saman ilmiön toistuminen vain 50 kilometrin päässä sijaitsevassa Makovskoen kylässä saa hänet pohtimaan tilannetta tarkemmin:

”Jag gick till byäldsten för att fordra att få hästar enligt den öppet brev jag innehade och som berättigade mig att få 3 hästar i varje by. Mannen var ej läskunnig och vägrade att göra någonting åt saken, då han ej förstod vad där stod och dessutom var fullt och fast övertygad om att jag var en skojare och en samojed. Därtill bidrog ej endast dräkten, men även det förhållande att jag talade samojediska med mina följeslagare, vilket aldrig skulle varit fallet med ryssar. Här lät jag dock inte så lätt avspisa mig, och följden av mina hotelser och grymma eder var, att hela byns manliga befolkning sammankallades till dryftning av denna fråga. Inför detta höga råd fick jag läsa upp guvernörens skrivelser och förklara ändamålet med min resa. Efter mitt uppträdande följde en stormig debatt, under vilken alla motsatte sig min begäran om hästar. De sade helt enkelt, att de ej trodde på mig och mina papper samt bådo mig fara därifrån bäst jag ville. Denna gång blev jag ej arg, ty jag började själv inse, att de omöjligen kunde taga mig för annat än samojed. Ingen tjänsteman i Ryssland uppträder utan uniform, och jag hade ingen tillstymmelse till kronoknapp varken i mössan, rocken eller

byxorna. Samojederna hade allt emellanåt under resan frågat om jag var en av dem själva, och de hade kallat mig för kum (människa), med vilken titel de endast hedra sina egna, men jag hade trott det hela var ett slags smicker. Nu blev jag övertygad om motsatsen.” (Donner 1915, 105-106).

Vasta kyettyään näkemään itsensä Siperian venäläisten silmin Donner haitsee myös samojedien sopeutuneen hänen läsnäolonsa. Tässä mielessä venäläiset toimivat Donnerille tärkeänä peilipintana, antamalla hänelle mahdollisuuden havainnoida omaa rooliaan osana samojedyhteisöä. Vaikka Donner subjektiivisesti kokikin sopeutuneensa tutkimuskentän monikulttuuriseen todellisuuteen sekä kykeni ymmärtämään kentällä vaikuttavia lainalaisuuksia, hän piti itseään kuitenkin vain vierailijana tai havainnoijana. Ajatukseen samaistumisesta tai osallistumisesta samojedien elämään vaadittiin toisaalta työntöä venäläisten sekä vetoa samojedien puolelta. Myöhemmin, opittuaan luottamaan niin samojedien kuin venäläisten nimeämien määritelmien vilpittömyyteen Donner saattoi myös itse nauttia saavuttamastaan asemasta. Vaatetuksen, kielen ja tapojen omaksuminen oli määrittänyt hänet osaksi samojedyhteisöä. Eräs merkittävimpiä Donnerin päiväkirjoihin merkitsemiä kuvauksia on saapuminen 15. maaliskuuta 1913 Larjatskoen kylään:

”Slutligen satte de dock tro till försäkringarna och då jag med korslagda fötter i platoniskt lugn satt på gubbens köksgolv, rökande mahorka samt snusande och spottande värre, svalnade deras misstankar och jag blev behandlad som en av de andra. Dock med en viss artighet, ty de hoppades på ett rikt byte. Och vi blevo i köket utspisade med thé, bröd och socker samt slutligen, för att mjuka upp oss, med vodka i ganska ymniga kvantiteter. Under allt detta satt gamle Prohor viljligt tolkande med oss. Och jag höll på att spruta ut i skratt, då han genom min tungus gjorde sig förstådd med mig, förklarande för mig diverse saker och ting som till ett femårs barn. Efter dessa förberedelser blevo vi som en fårscock förda till butiken, där vi skulle plundras. I möjligast naturtrogen stil drog jag därunder fram från det inre av min malitsa hermelineer m.m. som jag försålde, ej emot pengar naturligtvis, utan mot vanliga samojediska läckerheter som socker, karameller, bakelser, kofekt, smör, mahorka m.m. Efter denna debytt som samojed, föllo alla deras misstankar. Och så marscherade vi vidare till än den ena än den andra. Slutligen hamnade vi ännu hos en av de finska forskarenas bekanta Trofimov, som även han bjöd på thé med starkt i sitt kök. Därefter igen handel m.m. Till sist fann jag tiden vara inne att avslöja mig och skratta hjärtligt åt detta kanske litet vågade skämt.”²³⁴

Donner sukeltaa lähestulkoon täydellisesti rooliinsa samojedina ja tuntee ylpeyttä sisäryhmäläisyydestään. Samalla hän saa tutkimuksellisesti merkittävää tietoa siitä, miten samojedeja todellisuudessa kohdellaan vähem-

234 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 15.3.1913.

mistönä vailla virka-asemasta johtuvaa valta-asetelmaa. Venäläisten infantilisoiva suhtautuminen samojedihin yhdessä opportunistisen kauppa filosofian kanssa on teema, johon Donner palaa yhä uudelleen arvioiessaan Siperian alkuperäiskansojen mahdollisuuksia selvittää oman kulttuurinsa kantajina kohtia tulevia aikoja.

Donnerin persoonaa muokkaavaat kenttäkokemukset näyttävät syntyneen valtaosin ensimmäisen Siperian-matkan lopputuotteina. Toisen Siperian-matkan tyvistyminen muutaman kuukauden mittaiseksi kielen- ja sanastonkeruumatkaksi edessä muutti olennaisesti matkan luonnetta sekä tyypisti sen vaikuttavuutta. Donner työskenteli toisella matkallaan kuten valtaosa Suomalais-Ugrilaisen Seuran läheteistä eikä kuten antropologit. Hän toteaaikin eläneensä toisella Siperian-matkallaan ”kuin kotonaan.”²³⁵ Kulttuurišokin oireita on silti löydetävissä myös toisen matkan kohdalta: Donnerin ’uutisjano’ sekä halu käsitellä liikekannallepanon ja maailmansodan lähtöasetelmia sekä huhuja Venäjällä tulossa olevasta vallankumouksesta.²³⁶ Donner kuvailee olevansa Abalâkovassa ”kuin mustassa säkissä” suhteessa ulkomaailman tapahtumiin.²³⁷ ’Sivistynyttä’ keskustelukumppania ei Abalâkovan venäläistynyt pystynyt Donnerille tarjoamaan, vaikka olosuhteiltaan ja puitteiltaan se ylitti moninkertaisesti Donnerin ensimmäisellä tutkimusmatkalla vallitsevat olosuhteet.²³⁸ Donner näyttää myös miettineen seuraavan matkan toteuttamista joko kihlattunsa Gretan kanssa.²³⁹ Alun perin Donner oli toivonut saavansa toiselle Siperian matkalleen seuraa ystävästään Brotheruksesta.²⁴⁰ Tämä toive ei kuitenkaan toteutunut niin nopeassa aikataulussa kuin Donnerin omat tutkimukset olisivat edellyttäneet, ja myös toisella matkallaan hän joutui tyytymään omaan seuraansa. Kenttäpäiväkirjasta oli kuitenkin tullut Donnerille jo ensimmäisen Siperian-matkan jälkipuoliskolla keskustelukumppani, jonka avulla Donner reflektoi päivän tapahtumia. Novellit ja kirjeet jäivät tutkimusmatkojen edetessä taka-alalle, päiväkirjojen ajankohdat puolestaan tarkentuvat sekä niiden muistiinmerkimisfrekvenssi tihenee. Toisella Siperian-matkalla päiväkirjan tiedot ovat jo säännöllisiä, ja voidaan sanoa, että Donner harjaantui myös kokemansa yksinäisyyden pohjalta taitavaksi kirjoittajaksi sekä oman mielensä havainnoijaksi.

Arvioitaessa tutkimusmatkojen vaikutusta Donnerin persoonaan kokonaisuudessaan voidaan sitä mielestäni pohtia perustellusti suhteessa siihen, mitä Donnerin myöhemmistä elämänvaiheista tiedetään. Merkittävin kysymys tällöin on, olisiko Donner uskaltanut heittäytyä yhtä rohkeasti mukaan Suomen itsenäisyystaisteluun ilman ensimmäisen tutkimusmatkan kulttuuri šokin mukanaan tuomaa umpikujakokemusta ja sitä seurannutta eheytymisvaihetta. Ylioppilaiden rekrytointi, maanpakoon lähteminen, santarmien pakoilu oman ja puolison hengen kustannuksella sekä monet muut jääkäri liikkeen aikana koetut tapahtumat olivat uhkapeliä suurilla panoksilla. Näiden kansallisesti merkittävien tapahtumien keskellä Donner ei juurikaan näytä epäilevän työnsä tai tehtävänsä oikeutusta saati sitten

---

235 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 26.9.1914.

236 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 30.9.1914.

237 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 4.8.1914.

238 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 30.8.1914.

239 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 26.9.1914.

240 TA Donner Brotherukselle 10.6.1912.

kärsivän psyykkisistä kriiseistä. Hän näyttääkin löytäneen mielenrauhansa jo ennen vuosien 1915 – 1919 tapahtumia. Ratkaiseva taistelu oli käyty aikaisemmin: Donnerin ihmisiä, elämää ja todellisuutta tulkitseva maailmankuva taottiin erältä osin lopulliseen muotoonsa Siperian kylmän tähti-taivaan alla talven 1911 – 1912 aikana. Puolinaisesta elämästä oli tullut kirosana.

Kenttätöyömetodia etsimässä

Kamarityöskentelyä

Donnerin työskentelylle Siperiassa on ominaista liikkuminen eri rooleissa sekä erilaisten työskentelytapojen kokeileminen. Karkeasti ottaen voidaan sanoa, että Donner työskenteli kentällä aikakauden filologian, antropologian kenttätutkimustraditioita noudattaen. Hän ei kuitenkaan tyytynyt ainoastaan toistamaan edeltäjiensä ja aikalaistensa työskentelytapoja vaan kehitti kenttäkokemuksensa pohjalta kokonaan uuden kenttätöytävän, osallistuvan havainnoinnin. Donnerin talvista tundramatkaa keväällä 1913 inspiroivat myös aikakauden monilukuiset arktisten alueiden valloittamiseen tähtäävät tutkimusmatkat, joiden perimmäisiä motiiveja voidaan etsiä myös tieteellisen kentän ulkopuolelta.

Donner työskenteli kenttätöyöjaksonsa alussa kuten useat Suomalais-Ugrilaisen Seuran kenttäfilologit. Hän etsiyti Tomskissa paikallisten, monien tutkijoiden hyväksi ja luotettaviksi havaitsemien henkilöiden luo. Björn Aminoffin, Tomskin ispravnikan, Tomskin arkipiispan isä Makarijin neuvoilla, avustuksilla ja suosituksilla varustettuna hän matkusti kohti ensimmäistä varsinaista tutkimuskenttäänsä Narymin – Tymskoen aluetta. Tymskoessa Donner majoittui ja työskenteli kauppias Konstantin Serjakovin luona, samassa talossa, jossa Sirelius aikaisemmin oli harjoittanut tutkimustaan (Donner 1915b, 24, 26). Kieltä oppiakseen hän palkkasi itselleen avaininformantin, ”samojedi-professori” Olëshka Oldshigaidin ja työskenteli kootakseen sanakirja-aineistonsa sekä oppiakseen samojedikielen. Donner työskenteli Olëshkan kanssa aiemmin kuvattua ’ryyppy ja tieto’-periaatetta noudattaen. Kielitaitojen karttuessa sekä kielimestarinsa Olëshkan kyllästyttyä kamarityöskentelyyn Donner kuitenkin ryhtyi tekemään Olëshkan kanssa lyhyitä matkoja Tymskoen läheisyydessä oleviin samojediasumuksiin. Kevättalven ajan Donner työskenteli Kolgujakin kylässä, noudattaen samoja menetelmiä kuin aiemmin syystalvella Tymskoessa.

Myös tämän työskentelyjakson – jota hän itse kutsui ’kamarityöskentelyvaiheeksi – Donner kärsi kulttuurišökistä ja valitsemaansa kenttätöyömenetelmän ja sisäisen kokemuksensa välisestä ristiriidasta. Hän turvautui tukalaksi kokemassaan tilanteessa suomalaisten tutkijakollegoidensa apuun, yrittäen saada neuvoja ja ohjeita työskentelylleen sekä myös raportoiden tekemistään havainnoista. Ongelmaksi tälle menettelylle muodostui kuitenkin postin kulku. Mahdollisuus kirjeiden lähettämiseen ja vastaanottamiseen rajoittui Siperiassa luonnollisestikin vain isoimpiin kaupunkeihin ja harvoihin suuriin kyliin. Ainoastaan tutkimusmatkansa alkuajoina Donnerilla oli mahdollista lähettää ja vastaanottaa postinsa reaaliaikaisena – mitä ikinä se vuosisadan sensuurisäännösten ja Venäjän pitkien maantie-

teellisten yhteyksien vuoksi sitten tarkoittikaan. Donnerin tutkimusmatkan toisen vuoden aikana tautot postinkulussa saattoivat sen sijaan venyä hyvinkin kolmen kuukauden mittaisiksi.

Donnerin tutkimuskentältä käsin käymää kirjeenvaihtoa näyttää leimaavan funktionaalisuus, jota selittää pitkälti kirjeen vastaanottajan ammattitausta. Kansanruonouden professorille Krohnille Donner raportoi samojedien folkloresta. Lapsenpäästöopin ja gynekologian professori S. E. Wichmannille osoitetut kirjeet käsittelivät puolestaan alueen väestössä tavattavia sairauksia. Donnerin ja Paasonen sekä Donnerin ja Karjalaisen välinen kirjeenvaihto käsitteli puolestaan Donnerin kenttätötapoja sekä matkasuunnitelmia. Donner kyseli molemmilta tutkijoita neuvoja sekä ohjeita matkasuunnitelmiinsa sekä jakoi näiden kanssa kentällä kokemiaan iloja ja suruja.²⁴¹ Paasonen ja Karjalainen eivät kuitenkaan juuri pystyneet antamaan Donnerille neuvoja kenttätömenetelmien suhteen. Paasonen saattoi kyllä neuvoa Donneria keruutyössä esimerkiksi seuraavaan tapaan:

”Toistan vielä muuten, mitä aikoinaan matkoistasi puhuesamme sanoin: älä pidä ensimmäistä kielimestaria, jonka olet ottanut, jos hän ei tyydytä sinua, vaan etsi, kunnes löydät kunnollisen, ja jos sitten lopultakaan et löydä semmoista, johon olisit täysin tyytyväinen, voit ainakin kokeilujesi perusteella valita suhteellisesti parhaimman. Äärettömän paljon riippuu työn menestyminen ajan pitkään siitä, minkälainen kielimestari on. Alkuasukkaat ovat usein suuria lapsia ja heitä on kohdeltava sen mukaan, ottamalla huomioon heidän heikkoutensa, mutta samalla johdonmukaisesti ylläpidettävä vaatimuksia heidän suhteensa. Hyvänä kannustuksena, johon tarpeen tullen voi vedota, saattaa olla vähän suuremman palkan lupaaminen ehdollisesti, jos mies hyvin täyttää velvollisuutensa.”²⁴²

”Sinä kyllä ystävällisesti pyydät neuvoa tulevan työ- ja matkasuunnitelmasi suhteen, mutta itsehän asiat tietysti parhaiten voit arvostella.--- Kotona käynti ja väitöskirjan valmistuminen epäilemättä suuresti virkistäisi mieltäsi – monivuotinen yhtämittäinen oleskelu semmoisissa oloissa, kaikesta tieteellisestä harrastuksesta ja mielenkiinnosta kaukana, kuitenkin pyrkii lamauttamaan mieltä -, töidensä painokuntoon toimitamisesta tulee parhaiten huomaamaan metodiset puutteellisuudet aineiston käytössä, joka saattaa olla hyvin terveellistä vastaisen varalta.”²⁴³

---

241 SUS:n arkisto 2.58.14 Donner Paasoselle 30.10.1911 ja 8.9.1912 (2 kirjettä), KA Donnerin kok. I13 Paasonen Donnerille 21.7.1912 ja 11.10.1912 (2 kirjettä), KA Donnerin kok. I1:13 Paasonen Donnerille 15.11.1911. Myös KA Donnerin kok. I13 Karjalainen Donnerille 19.12.1912.

242 KA Donnerin kok. B1:13 Paasonen Donnerille 15.11.1911.

243 KA Donnerin kok. I13 Paasonen Donnerille 21.7.1912.

Kansatieteellistä keruutyötä

Donner suoritti filologisen työnsä ohella myös Siperiassa vallinneisiin olosuhteisiin nähden suuren kansatieteellisen keruutyön. Evästyistä ja neuvoja kansatieteelliseen keruutyöhön hän sai Sireliukselta, joka ei pitänyt kyntiläänsä vakan alla vaan ohjasi päättäväisesti kentällä työskenteleviä tutkijoita. Sirelius itse oli sisäistänyt tutkimustensa metodologiset perusteet ja määritelmät tarkasti ja tiesi, miksi oli Siperiaan lähtenyt ja mitä tutkijana siellä tekisi (Lehtonen 1972, 43-62, 207-215 ja 221-222). Sirelius opastikin Donnerin keruutyössä seuraavasti:

”Jos tutkitte pukuja, koettakaa ottaa selkoa naisten hävynpeitteistä ja yleensä alimmista verhoista tai sen nimestä. Tiedustelkaa, onko heillä säilynyt muistoja kalannahkaisista vaatteista. Ovatko sikäläiset samoj. metsämiehet ottaneet jonkinlaista alkeellista kylpyä leiripaikkansa nuotion ääressä metsässä lumella hieroutumalla? --- Siellä Narymin tienoilla on ollut käytännössä kolmikulmainen hirsisalvoskarhuloukku. Sitä ja sen funktSIONISTA tahtoisin, jos suinkin mahdollista, saada kuvan. Voisitte teettää mallin. Jos tulette kulkemaan samojedilaisia jokia ylös, niin koettakaa välttämättä tiedustella pyramidimaisia maakatteisia talvijurtia. Ne ovat jo arvaustenkin kovin harvinaisia. Olisi kovin suotavaa, että selvittäisitte itse kunkin tarkkaan yksityiskohtia myöten: tukipuut y. m. sellaiset voisi piirtää pohjapiirroksen, jolloin pääsisitte vähemmällä vaivalla. Malleja seuraa minun piirroksistani. Kuvitelkaa ylipäättään valokuvata kaikenlaista ethnographiaa. Sitä ei koskaan tarvitse katua. --- Kun pyydyksiä tutkitte, älkää näyttäkö kysytylle kuvaa, sillä helposti saatte vastauksen, että heillä on samanlainen vaikei olekaan. Parempi teettää todellinen pyydys tällaiselle paikalle, missä se pidetäänkin.”²⁴⁴

Vaikka Donner ei onnistunut hankkimaan 256 esinettä käsittelevän kokoelmansa²⁴⁵ joukkoon Sireliuksen kaipauksia hävynpeitteitä (Lehtinen 2002b, 112), voidaan hänen kokoamaa esinemäärää pitää merkittävänä ja lukumääränsä sekä fyysisen kokonsa puolesta. Kokoelmaan nimittäin kuuluu mm. kaksi venettä, joista suurempi tuohikanootti on 540 cm pitkä.²⁴⁶ Kokoelman pienimpiin esineisiin kuuluvat puolestaan jäniksen munuaiset, joita ostjakkisamojedit käyttivät taikakaluinaan.²⁴⁷ Myös kokoelman runsas uskonnollisten esineiden määrä antaa merkittävällä tavalla lisävalaistusta Donnerin runsaisiin šamanismia ja totemismia koskeviin havainnoihin (Lehtinen 2002c, 37, 40). Kokoelma sisältää myös useita asukokonaisuuk-

244 KA Donnerin kok. B1:13 Sirelius Donnerille 1.4.12.

245 KM VK 4934. Tosiasiallisesti kokoelma sisältää 260 esinettä, mutta tässä esitettyssä jaotellussa on käytetty hyväksi Donnerin itsensä laatimaa kokoelmalista.

246 KM VK 4934/84 ja 4934/256.

247 KM VK 4934/125

sia, esimerkiksi useita samaan pukuja sekä monenlaista šamanointiin liittyvää parafernaliaa.²⁴⁸

KANSA	ESINEITÄ KPL	AIHEALUEET KPL/OSUUS %
Ostjakisamojedit	156	vaatteet ja pukeutuminen 18 kpl/11,5% käyttöesineet 57 kpl/36,5% uskonto ja rituaalit 64 kpl/41% metsästys ja kalastus 17 kpl/11%
Jeniseinsamojedit	1	käyttöesineet 1 kpl/100%
Jurakkisamojedit	6	vaatteet ja pukeutuminen 5 kpl/83,5% käyttöesineet 1 kpl/ 16,5%
Jeniseinostjakit	4	vaatteet ja pukeutuminen 3 kpl/ 75% käyttöesineet 1 kpl/25%
Tunguusit	22	vaatteet ja pukeutuminen 16 kpl/73% käyttöesineet 5 kpl/23% metsästys ja kalastus 1 kpl/4%
Dolgaanit	6	vaatteet ja pukeutuminen 6 kpl/100%
Ostjakit	32	vaatteet ja pukeutuminen 5 kpl/15,5% käyttöesineet 8 kpl/25% uskonto ja rituaalit 14 kpl/44% metsästys ja kalastus 5 kpl/15,5%
Kamassit	16	vaatteet ja pukeutuminen 6 kpl/37,5% käyttöesineet 9 kpl/56% metsästys 1 kpl/6,5%
Arkeologinen esineistö	9	kirveitä, astianpalasia jne.
Muut	6	rintakuvia jne.

Taulukko 9. Donnerin keräämän esinekokoelma aihealueittain. Taulukko laadittu Donnerin itsensä tekemän listan mukaisesti. (Vrt. Myös Lehtinen 2002c, 37.)

Miksi Donner ei sitten tyytynyt tekemään filologista ja kansatieteellistä työtään loppuun Paasonen, Karjalaisen ja Sireliuksen neuvoja seuraten ja palannut kotiin työstämään aineistoaan väitöskirjaksi? Vastaus voi löytyä siitä yksinkertaisesta tosiasista, että Paasonen tai Karjalainen eivät yksinkertaisesti ymmärtäneet, mikä Donnerin kenttätyökenkää oikeastaan puristi. Tutkijoista ainoastaan Nansen näyttää neuvoneen Donneria välttämään eurooppalaista ympäristöä ja elämään mahdollisimman paljon alkuasukkaiden parissa (Donner 1915b, esipuhe; Lehtinen 2002a, 33). Nansenin neuvot eivät kuitenkaan olleet suoraan yhdistettävissä kielitieteelliseen tutkimukseen. Donner itse ei ollut työhönsä ja työskentelytapansa tyytyväinen. Kielitieteellinen tutkimus ei Donnerille riittänyt, ja hän päätyikin tutkimaan laajasti ilmaistuna maailmankatsomusta. Syytä voidaan etsiä myös laveasti ottaen Donnerin luonteesta. Kamarityöskentely ei ottanut sujuakseen, vaan häntä kiinnosti enemmän toiminnallisuus. Donner yritti kyllä edetä työssään saamia neuvoja noudattaen, mutta työn tulokset saivat hänet epäilemään valitsemaansa menetelmää (Donner 1915b, 32-34). Filologin – aivan kuten kansatieteilijänkin – työ kentällä oli periaatteessa selkeästi määriteltyä; kerätä mahdollisimman tarkka ja kattava aineisto sanoja, ankkuroida löydökset ympäröivään kontekstiin sekä historiaan ja

248 KM VK 4934/18-21, 23-24, 107-109, 112-116.

selvittää kielen morfologia sekä muu kielioppi. Erilaisen folkloren sekä uskonto- ja kansatieteellisen aineksen tallentaminen tämän työn ohessa katsottiin antavan keruutyölle sitä syvyyttä, jota erityisesti Setälän edustaman typologisen menetelmän piirissä arvostettiin.

Cambridgen kenttäpioneerien menetelmiä

Donner näyttää yrittäneen lähestyä tutkimuskohdettaan myös Cambridgesta saamiensa oppien perusteella. Kuten aikaisemmin on todettu, hän tunsi varsin hyvin Haddonin ja Riversin kehittämän genelogisen menetelmän sekä jo varhaisemmalle tutkija, lähetyssaarnaaja ja virkamiesjoukolla kirjoitetun *Notes and Queries* -kenttätutkimusoppaan. Menetelmä pyrki – kuten myös Setälän typologinen menetelmä – liittämään kenttätutkimustilanteissa tehdyt havainnot osaksi historiattomien kansojen historian ketjua. Donner näyttää pitäneen tätä metodia työskentelynsä kannalta mielekkäämpänä kuin monotonista ja käsillä olevaan ainekseen mekaanisesti tarttuvaa keruutyötä. Kokemuksistaan Donner kirjoittaa seuraavasti:

”Opiskellessani v. 1911 Cambridgen yliopistossa kiinnitti opettajani, kuuluisa etnologi A. C. Haddon huomioni vastikään ilmestyneeseen kirjoitukseen, jonka sisällyksestä ja merkityksestä sen tekijäkin suullisesti teki minulle seikka-peräisesti selkoa. --- Sekä Haddon että Rivers olivat menestyksellä menetelmää käyttäneet, kehottivat minuakin sitä koetteeksi vastaisissa Siperian tutkimuksissani soveltamaan. Ja niin minä teinkin. - Samojedien parissa ollessani olen sen käytöstä saavuttanut yksinomaan hyviä kokemuksia ja samoin myöhemmin Suomessa. --- Kuten jo ohimennen on todettu, päästään menetelmän avulla käsiksi siihen menneeseen aikaan ja kaikkeen siihen vanhaan, jonka unhoon joutumista pyrimme keräystemme kautta estämään. Se muodostuu tälläkin alalla avaimeksi, jonka välityksellä meille avautuu ovi jo hävinneeseenkin maailmaan. Sitä tietä muistuvat kouraantuntuvalla tavalla mieleen vanhat uskomukset ja tavat, vainajainpalvelus ym.” (Donner 1931, 17, 24).

Fragmentaarisesti mainintoja genealogisen metodin käytöstä löytyy Donnerin Siperian-matkan aineiston hankinnassa ja jäsentelyssä käytetyistä menetelmistä.²⁴⁹ Selvemmin metodin käyttö näkyy Donnerin tallettamassa kuvauksessa Ketjoelta; siinä hän pohtii šamaanin arvon periytymistä (Donner 1915b, 143) ja pystyy jäljittämään tapaamansa šamaanin esivanhempia aina seitsemän sukupolven taakse. Genealoginen metodi tarjosi Donnerille kouriintuntuvia neuvoja sekä auttoi tutkijan samalla aaltopituudella tutkitavan henkilön kanssa (Donner 1931, 20). Silti menetelmässä oli heikkouksia: vaikka se opasti tutkijaa etenemään kysymysten muodossa kohti tutkittavan omaa elämänhistoriaa ja vahvisti näin syvyyssuuntaista näkö-

---

249 SUS:n arkisto 2.6. Donnerin jäämistöluettelo: B 2, 1 ”Mytol. geneal. m. fl. anteckningar om Tym –samojederna, uppgifter av olika slag. Gudafortecning m. m.” sekä 2. 58.17, *Suomi*-kirjaa varten laadittu selostus luonnonkansojen tutkimuksesta, jolloin maininta ”Riversin tapa paras”

kulmaa, menetelmä ei kuitenkaan kyennyt muuttamaan kenttätöiden ulkoa ja ylhäältäpäin tulevaan perusasetelmaa. Myöskään toinen Donnerin käyttämistä, selkeään kokeelliseen menetelmään perustunut fyysinen antropologia ei pystynyt ratkaisemaan tutkijan ja tutkimuskohteen välisen perusasetelman ongelmia.²⁵⁰ Donner kirjoittaa mittauksia tehdessään olleensa ”pakotettu käyttämään viekkautta” (Donner 1915b, 89-90). Ulkoapäin tulevat, manipulatiiviset menetelmät näyttävät näin koetelleen myös Donnerin tutkimuseettisiä rajoja.

Takaisin lähtöruutuun

Apua Donnerin kenttätöissä kohtaamiin ongelmiin ei liiemmin herunut myöskään Setälältä, jolle Donner tutkimuksistaan kirjoitti. Setälä on Donnerille merkittävä keskustelukumppani kahdessa eri roolissa. Donner raportoi matkakokemuksistaan toisaalta SUS:n esimies Setälälle, toisaalta hän taas kirjoitti yksityiskirjeitä kielentutkijakollega Setälälle. Donnerin tekemä erittely on ymmärrettävää: Suomalais-Urgilaisen Seuran esimiehelle osoitettujen ”puoliavoimien” kirjeiden tekstistä on turha hakea samaa henkilökohtaisuutta kuin yksityishenkilöille kirjoitetuista kirjeistä (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 34). Otteita Suomalais-Urgilaisen Seuran stipendiaattien kirjeistä saatettiin lukea paitsin seuran kokouksissa, myös muissa SUS:n tutkijoiden epävirallisissa tapaamisissa. Tämä selittää omaalta osaltaan Donnerin kirjeisiinsä valitsemaa raportoivaa otetta.²⁵¹ Merkillä pantavaa kuitenkin on, että myös yksityishenkilö Setälälle lähetyksissä kirjeissä virallisuustaso on astetta korkeampi kuin esimerkiksi Paa-sosen tai Karjalaisen ja Donnerin välisessä kirjeenvaihdossa. Setälälle osoitetuissa kirjeissä sävy on erilainen: Donner kyllä informoi Setälää matkansa tapahtumista sekä perustelee ja puolustaa tekemiään ratkaisuja ja päätöksiä, mutta jo kirjeiden matkaansaattamisesta on luettavissa tietty varautuneisuus:

”Ennen kuin ryhdyn lähemmin kamasseista puhumaan täytyy minun pyytää anteeksi etten aikaisemmin ole muuta kuin muutamalla rivillä ilmoittanut töistäni ja matkoistani. Olen monta kertaa alottanut kirjeitä, joita en kumminkaan ole lopettanut enkä lähettänyt, koska aina olen tahtonut kertoa viimeisistä töistäni ja löydöistäni. Siitä syystä olenkin vasta nyt jotenkin valmis kirjoittamaan ja toivon hartaasti, että annat minulle anteeksi selittämättömän laiminlyöntini.”²⁵²

Kuvaavaa on, että Donner saa edellä siteeratun, 25. elokuuta 1912 päivätyn kirjeen matkaan vasta syyskuun 6. päivänä 1912. Mutta mitä syitä on löydettävissä Donnerin ”selittämättömiin laiminlyönteihin”? Onko kirjeestä luettavissa oleva epärinti todellakin vai Donnerille tapahtunut kömmähdys? Yhden selittävän vihjeen varautuneisuuteen antaa lainauksen viimei-

250 SUS:n arkisto 2. 6. Donnerin jäämistöluettelo, antropologiset mittaukset (2:1-54) ja (3:36-135), laatinut Martti Liimola.

251 SUS:n kirjeenvaihto 1908-1911 Donner Setälälle 10.10.1911, 7.11.1911 sekä SUS:n kirjeenvaihto 1912-1917 Donner Setälälle 4.2.1912. Vrt. myös viite 225.

252 KA Setälän kok. 115/31. Donner Setälälle 25.8.-6.9.1912.

nen lause: ”että annat minulle anteeksi selittämättömän laiminlyöntini.” Donner kirjoitti yksityishenkilö Setälälle ensimmäisen kenttätutkimusvuotensa aikana neljä kertaa ja SUS:n esimiehelle kaksi kertaa. Setälä ei puolestaan lähettänyt Donnerille tuona aikana ainuttakaan kirjettä, sillä ensimmäisen kirjeensä Setälä lähetti Donnerille 27. elokuuta 1912 ja sen Donner sai vastaanottaa vasta 3. tammikuuta 1913 Turuhanskiin saapuesaan. Donnerin lause sisältää siis hienoviritteisen vihjauksen Setälän pitämään pitkään hiljaisuuteen. Tosiasiallisesti Donnerin kirjeenvaihdossa kokema vastavuoroisuus oli aivan toisella tasolla suhteessa Paasoseen ja Karjalaiseen kuin verrattaessa Setälään.

Lisäsyitä Donnerin varaukselliseen suhtautumiseen on syytä etsiskellä fennougristisen kielentutkimuksen substanssiseikoista. Kysymys urallilaisesta astevaihtelusta oli – kuten aikaisemmin on todettu – mainittava filologinen kiistakysymys 1910-luvun alkuvuosina. Donnerin matkan eräs tehtävä oli todistaa, että Castrénin ja isä Otto Donnerin esittämä hypoteesi astevaihtelusta oli todennettavissa myös samojedikielistä. Donnerin lähtieessä tutkimusmatkalleen Siperiaan kysymys astevaihtelusta oli kuumimmillaan, mutta Castrénin samojedimuistiinpanojen pohjalta ei varmaa kantaa suuntaa tai toiseen voitu kuitenkaan aukottomasti muodostaa. Paasosella, Genetzillä ja Wiklundilla oli kuitenkin omat epäilynsä Setälän esittämän teorian paikkansapitävyydestä. Wiklundilla rooli oli merkittävä Setälän astevaihteluteorian romuttumisessa, joskin Wiklund varoitti Setälää teorian heikkouksista jo ennen omaa kritiikkiään. Matkansa alkupäivinä Donner kirjoittaa astevaihtelusta Setälälle seuraavasti:

”Olen täällä aika paljon miettinyt tuota pientä $k > s$ juttua. Samalla olen joutunut tarkemmin tutkimaan samojedilaisen käänteiden vaiheita ja kehitystä yleensä. Koko asia on varmaan hyvin mieltäkiinnittävä, mutta varmoja johtopäätöksiä ei voi vetää, kun tietää että Castrén merkitsi mitä erilaisimpia käänteitä samoilla merkillä. Minusta on yhä vieläkin varmaa, että sananalkuinen suom-ugrilainen k ainakin monessa tapauksessa on muuttunut s - tai $š$ -äänteeksi samojeedissa. Aivan samoin on käynyt monessa vanhassa altaillaisessa lainasanassa sanan alussa löytyvän k :n. Mutta vaikka siis toiselta puolen olen varmistunut, niin toiselta taasen on ilmaantunut niin paljon uusia näkökohtia, että luulen edullisemmaksi säästää nämä havainnot siksi kunnes olen päässyt jossain määrin tutustumaan itse kieleen ja siinä tavattaviin äänteisiin. Voisin kenties sieltäpäin asiasta kirjoittaa jotakin, vaikka en nyt mielellään siihen ryhtyisi, jos se on vältettävissä.”²⁵³

Setälällä oli kiire – muun tieteellisten työskentelynsä sekä yliopistotoimintansa ohessa – luotsata astevaihteluteoriaansa kohti väljempiä vesiä luovimisvaran käytyä vähiin suomalais-ugrilaisen kielten aluevesillä. Ajallisesti tämä filologinen skisma osuu Donnerin ensimmäisen Siperiassa viettämän tutkimusvuoden kohdalle. Ensimmäisessä ja toisessa Siperiaan lähetetyssä kirjeessään Setälä käsittelee juuri tätä kysymystä:

---

253 KA Setälän kok. 63/16 Donner Setälälle 20.10.1911.

”Olen nimittäin tehdessäni tutkimuksia astevaihteluasioita varten v. 1910 – 1912 tullut siihen käsitykseen, että isäni on tähdännyt oikeaan sanoessaan astevaihtelua samojedilais-suomalais-ugrilaiseksi (alleviivaus Setälän) Minä olen tosin lähtenyt toisesta päästä kuin hän. Eräässä esitelmässäni vuonna 1909 osoitin, että suomalais-ugrilaisissa kielissä on edellytettävä astevaihtelu. Todistus ym. metodina käytin sitä, että eri kielissä tavataan eri määrissä säilyneenä aivan eri asteita, toisinaan nasaalisia, toisinaan nasaaliliukumia. Kun nyt sovelutin samaa metodia samojediin, oli minun tehtävä sama johdopäätös samojedinkin suhteen.”²⁵⁴

”Niin kuin tiedät, veivät astevaihtelututkimukseni minut samojedienkin astevaihteluun. Ne tutkimukset, joita 1910 – 1911 sekä keväällä 1912 tästä asiasta tein, ovat yhä enemmän vakuuttaneet minua siitä, että samojedi on aivan välttämätön voidaksemme päästä suomalais-ugrilaisessa äänneopissa hiukkaakaan eteenpäin. Minä odotan siis suurella mielenkiinnolla saavuttamiasi tuloksia. Mahdollisesti julkaisen viime keväänä pitämäni esitelmät –onhan minulla siihen jonkinlainen velvollisuus sen vuoksi että Wiklund on käynyt koko astevaihteluteorian kimppuun.”²⁵⁵

Edellä esitetyn pohjalta ei Donnerin ystävällistä mutta etäistä suhtautumista Setälään voi pitää ihmeteltävänä asiana. Astevaihteluteoriaa laajentaessaan Setälä käytännöllisesti katsoen paaluttaa perustuksensa naapurin puolelle eikä ainoastaan nuoremman Donnerin tiluksille, vaan myös Donnerin sukutilan maille. Setälän kirjoittamista kirjeistä on huomattavissa, kuinka Donnerin esittämät havainnot ja huomautukset muuttuvat vaivihkaa Setälän omiksi tutkimustuloksiksi. Donner kirjoittaakin ensimmäisen Siperian matkansa päätteeksi päiväkirjaansa: ”Uralilainen astevaihtelu, jonka olemassaolosta isäni ensin huomautti, näkyy tosiaan löytyneen. Setälä nyt jo sen tunnustaa.”²⁵⁶ Aiemmin esitellyn Setälän ja Donnerin välisen luottamuspuolan juuret näyttävät siis nousevan syvemmältä kuin vain ikävällä tavalla menneestä väitöstilaisuudesta. Kysymys on pikemminkin intressiristiriidasta: Siinä missä Setälä pyrkii valjastamaan samojeditutkimuksen palvelemaan astevaihteluteoriaa ja tätä kautta omaa asemaansa tiedeyhteisön esimiehenä, pyrkii Donner puolestaan todistamaan isänsä ja Castrénin työhypoteesin paikkansapitävyyden.

Kesän 1912 aikana Donner siirtyi liikkumaan kajukillaan pitkin Obin sivujokia. Tämä vapautti hänet ongelmalliseksi kokemastaan kamarityöskentelystä, ja hän saattoi nyt työskennellä, liikkua sekä havainnoida samojedien elämää todellisessa ympäristössä vailla aikaa vievää suostuttelua, uhkailua tai kiristystä. Kesällä ja syksyllä Siperia tarjosi yllin kyllin ravintoa niin elämille kuin ihmisillekin eikä Donner samojedi-informantteineen ollut riippuvainen alueen venäläisistä asukkaista. Donner näyttää myös ajatelleen, että paras ja alkuperäisin kieliaines on tavoitettavissa sieltä, mis-

254 KA Donnerin kok. B1:13 Setälä Donnerille 27.8.1912.

255 KA Donnerin kok. B1:13 Setälä Donnerille 27.12.1912.

256 KA I16 Donnerin pvk. 1.4.1913.

sä venäläisen kulttuurin vaikutus ei vielä ollut turmellut samojedejä (Donner 1915b, 31). Syksyn tullen Donner oli kuitenkin jälleen valintatilanteen edessä. Vaihtoehtoina hänellä oli palata takaisin kamarityöskentelynsä pariin tai jatkaa työtään samojedien parissa tavalla, jonka hän oli kesän ja syksyn aikana havainnut toimivaksi.

Napatutkijoiden menetelmät

Donnerin alkuvuodesta 1913 Tasin takaisin erämaihin tekemä porokara-vaanimatka muodostui monessa suhteessa vedenjakajaksi arvioitaessa Donnerin kenttätyöskentelyä. Miksi Donner sitten päätyi vaihtoehtoon, jonka riskeistä häntä varoittivat etukäteen niin venäläiset kuin samojeditkin? Donnerin kielitieteellisten tutkimusten viimeistely ei olisi matkaa vaatinut; matka päinvastoin vaaransi tai parhaimmillaan ainakin heikensi kielitieteellisen havaintojen muistiinmerkitsemistä. Sopivien avaininformanttien avulla Donner olisi pystynyt pääsemään samoihin tuloksiin työskennellen pikkukylissä sisätiloissa kuin värjöttelemällä – 50 °C pakkasessa lumi-kinoksessa. Donner tunsu varsin hyvin Siperian ankan luonnon työskentelylle asettamat realiteetit. Hän päätyi kuitenkin jatkamaan valitsemallaan linjalla. Käytännössä päätös merkitsi hänen kohdallaan eurooppalaisen tutkijaroolin hylkäämistä ja samojedi-identiteetin omaksumista useissa merkittävässä kohdissa.

Syitä Donnerin valinnalle on löydettävissä ainakin kolme. Ensimmäinen näistä nousee Siperian tutkimuksen – tai paremminkin tutkimattomuuden historiasta. Obin ja Jenisein pohjoisosien väliin jäävä alue asujaimistoineen oli kiehtonut Siperian tutkijoita jo Sjögrenistä alkaen. Sjögren itse ehdottaa Castrénille lähettämässään *Yleisissä ohjeissa* tutustumista Obin ja Jenisein välisiin alueisiin, jotta Castrén voisi täydentää aikaisemmin vain Julius Klapprothin varassa olevia tietoja pohjoisten alueiden asukkaista:

”Just derföre skall det nu blifva en uppgift för Hr Castrén att ethnografist-lingvistiskt noga undersöka samtliga med det obestämda namnet Ostjaker betecknade folkstammer uti det antydda området emellan Jenisej i öster och Ob i vester, och att pröfva och beriktiga de hittills uppställda åsigtterna om deras härkomst och språk.” (Castrén 1855, 451).

Castrén itse suunnitteli alueeseen tutustumista päinvastaisesta suunnasta käsin. Kirjeessään Sjögrenille 28. elokuuta (9. syyskuuta) 1845 Surgutista Castrén kirjoittaa seuraavasti:

”Helt nyligen fick jag tag uti en person ifrån Larjatska kyrkan vid Wach, hvilken ändteligen kunde lämnä mig några, om älfen mindre efterlängtade upplysningar med afseende å den pätänkta resan öfver Tas till Jenisej. Mannen, som var Kosak och magasinförvaltare i Larjatskoj, ansåg ifrågavarande färd snart sagdt omöjlig, i thy att landet var öde och dess fätaliga innevånare ledö brist på renar. --- Det naturligaste vore i hvarje hänseende, att ifrån Jeniseiska sidan söka bryta sig en väg till Tas och Wach, emedan man der kunde erhålla nödig

händräcning och alla erforderliga upplysningar af Ostjaker och Samoieder, hvilka ifrån alla verldens ändar församla sig vid den Turuchanska vintermarknaden. Skulle man ifrån denna sida en gång komma till Tobolska gränsen, så vore spelet vunnet, emedan den Larjatska kyrkan icke är fjerran derifrån. Älfen i det hänseende skulle resan, sålunda annagerad, blifva förmånligare, att man efter erhållna upplysningar på Jenisejska sidan på förhand visste, hvilka orter och folkstammar väsendtligen borde uppsökas. Så väl klokheten, som min helsas närvarande klena beskaffenhet, tyckas således fordra, att man icke förhastar sig med den Taska resan. Det enda vore att i förbifarten resa till Larjatskoj och ”känna sig före”, såsom det heter; men efven detta har med sig flera olägenheter. 1) Finnes för det närvarande vid den Wachska kyrkan utom presten och ett par Ryska kolonister inga menckliga innevänare. 2) Vore man nödsakad att ifrån Wach återvända, så blefve det nästan omöjligt att sedan på en annan väg hinna till den Turuchanska marknaden, som lär inträffa i December. Härtill kommer 3) att inom Tobolska delen af Wachs område endast finnas Ostjaker, och äfven dessa äro till språket föga skilda ifrån de Obska. En resa till Wach är således alldeles ändamålslös, om den ej kan fortsättas till Tas och Jenisej, hvilket nu är in statu quo.” (Castrén 1855, 94-95).

Castrén päätti muuttaa matkasuunnitelmiaan suorittamiensa tiedustelujen pohjalta. Vahilta pohjoiseen levittyvät erämaat olivat soveliaita kuljettaviksi ainoastaan porojen vetämien rekien kanssa, eikä yksikään venäläinen kasakka tai kauppias ollut valmis ottamaan riskiä Castrénin suunnitelman rekiretken toteuttamiseksi. Castrén oli – huolimatta tuhansiin kilometreihin nousevista matkustusmääristään – viime kädessä riippuvainen niistä varusteista ja järjestelyistä, joilla Siperian venäläiset itse liikkuvat paikasta toiseen. Toinen Castrénin työskentelyä rajoittava tekijä oli hänen alati horjuva terveytensä, joka ei sallinut heittäytymistä mille tahansa riskiretkelle. Castrénin myöhäisemmät tutkimukset veivät hänet sittemmin tuntemattoman alueen pohjoispuolelle Turuhanskiin. Tutkittavan alueen rajat olivat näin määritelty kiertämällä alue sekä etelästä Vahin että pohjoisesta Turuhanskin suunnalta. Sjögrenin ja Castrénin toiveista huolimatta Vahin ja Tasin välinen erämaa-alue pysyi tieteelle valloittamattomana, kartalla yhtä valkoisena alueena kuin sitä talvella peittävä lumikerros (Donner 1915b, 207; Bauman 2002, 139-140). Tieteen luonnonvoimia vastaan esittämä haaste oli kuitenkin lausuttu ääneen ja oli vain ajan kysymys, kuka aiotun tutkimusmatkan viimein tulisi tekemään. Karjalainen, jonka neuvoja Donner paljolti kuunteli matkasuunnitelmia tehdessä, muistuttaa häntä alueen tutkimisen tärkeydestä:

”Puhut kirjeessäsi matkasta Turuchansk-Tym (tai Vach-Surgut). Aiotko siis jättää Tasovskaja guban käymättä? Vai tapaako sikäläisiä Turuchanskissa. Luullakseni Tas’in seudut ovat vaikeimman taipaleen takana, ja jos kerran sinun sinne on mentävä, olisi kai paras koettaa tehdä se tällä matkalla, jol-

loin olet niin kovin lähellä. Vachilla sinulla ei liene paljon tekemistä, koska sen latvoilla asuvien samojedien kieli lienee tymskiläistä murretta aivan lähellä. Vielä vähemmän antava lienee matka Surgutiin muuna kuin markkina-aikana, jos sinun on aikomus sieltä Tomskin kautta palata kotiin. --- Ehkäpä voisit (Samarovasta käsin) tavata Nasymin ja Kasymin seutuista; voisit siis ainakin vähän tutustua niihin vähäisiin samojedijoukkoihin, joita tavataan ”metsäseuduissa.” Obin pohjoispuolella ja joista ei paljon tiedetä. – Tällaista kiertomatkaa: Jenisej – Tas – Vach – Surgut – Samarova – Tobolsk esitin sinulle viimekeväisessä kirjeessä, mutta se tuskin lienee saapunut perille, koska et siitä halaistua sanaa maininnut.”²⁵⁷

Edes Karjalainen, joka itse aikaisemmin oli tehnyt kenttätöitä Tobolskin ja Tomskin alueiden ostjakkien keskuudessa, ei Castrénia nuorempana ja hyväkuntoisempana tutkijana päätenyt tutkimusmatkojensa uloittamiseen Vahin takaisille alueille. Karjalainen aikoi kyllä vuoden 1899 tutkimusmatkojensa yhteydessä tutkia Obin suurimpien sivujokien asukkaita ja lopettaa työnsä Vasjuganille, mutta Vahin alueelle päästyään hän viluistui ja vietti syyskesän viikot Larjatskoen kylässä. Karjalainen toteaakin Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle lähettämässään matkakertomuksessaan, että alueen tutkiminen talvisaikaan on kulkuyhteyksien vuoksi vaivalloista ellei mahdotonta (Karjalainen 1901, 3-4). Alue, jonka tutkimiseen Donner ryhtyi, oli näin kolmen eri tutkijasukupolven määritelty käymättömäksi korpimaaksi mutta samalla alueeksi, jonka tutkiminen olisi tieteen näkökulmasta perusteltua.

Toinen syy Donnerin talviselle tundravaellukselle kytkee hänet osaksi skandinaavista napa-alueiden tutkimusta. Donner oli varsin hyvin tietoinen siitä kilpajuoksusta, jota arktikumin tutkijat olivat käyneet kiihtyvällä tahdilla vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Koillisväylän ja niiden ympärillä olevien vaikeakulkuisten reittien löytäjiä kohdeltiin aikalaisten keskuudessa lähes kansallissankareina. Erityisesti norjalaiset ja tanskalaiset tutkijat olivat kunnostautuneet tuntemattomien, kylmien alueiden tutkijoina sekä saavuttaneet mainetta maailmanlaajuisesti. Vaikka napatutkimushankkeet olivat tieteellisiä tutkimusretkiä, niiden järjestämisen motiiveista on löydettävissä tämän lisäksi aimo annos seikkailuhenkeä ja aikakaudelle tunnusomaista ”psykologisen pohjoisnavan” etsimistä. Vesa Manninen on kirjassaan *Pojan polku, isän tie* (1991) avannut uudenlaisen tarkastelutavan napa-alueiden tutkimuksen historiaan sekä näiden valloittamiseen tähdänneiden yritysten analysointiin. Hänen lähtökohtanaan on ollut problematisoida napaseutujen tieteellisen tutkimuksen tavoitetta ja nostaa esille siellä työskentelevien tutkijoiden hankkeisiin liittyvää psykologista ja maagista hohtoa. Manninen vertailee kahta tällaista tutkimushanketta, Nansenin *Fram*-laivalla tekemää yritystä saavuttaa pohjoisnapa sekä Andréen *Örnen*-imapallolla tekemää hanketta toisiinsa. Hän kirjoittaa:

”Selvää kuitenkin on, ettei kummankaan [tutkijan] päätavoitteeksi julkilausuttu [napaseutujen mahdollisimman tarkka tieteellinen tutkiminen] genitaalinen pyrkimys lähimainkaan ri-

257 KA Donnerin kok. I13 Karjalainen Donnerille 19.12.1912.

tä kukistamaan itse pohjoisnavan valloittamisen maagista hohtoa. Molempien esityksissä ja kirjoituksissa ennen lähtöä painottuu ajatus navan saavuttamisesta retken kruununna, perimmäisenä onnistumisena, ja juuri tämä kanavoi kansallisen narsismin kummassakin maassa mahtavaksi tueksi heille, ja samalla suunnattomaksi vaatimukseksi. Tiedämme, että kansakuntien piirissä on nähtävissä yksilön psykologiaa vastaava pyrkimys ideaalin ja todellisuuden välisen kuilun kaventamiseen sankaritöiden kautta. Kumpikaan napaa tavoittelevista miehistä [Nansen ja Andrée] ei voinut olla kokematta itseään sekä kansansa suurten saavutusten jatkajaksi että uusien mainetekojen toteuttajaksi. --- Piilotajunnan henkilökohtaisuus pyrkii käyttämään kansallisen ideaalin koko voiman oman tavoitteensa kanonisoimiseksi.” (Manninen 1991, 107-108).

Tämän psykologisen pohjoisnavan piilotajuinen etsiminen on hakeutumista kohti ”kerran täydellisenä koetun minuuden traumaattisesti kadotettua osaa --- itselle kuuluva ja varattu, jakamatonta ja varhaista kaikkitydyttävää äitiä” (Manninen 1991, 106). Tapa, jolla tähän päämäärään pyritään tekee kuitenkin eron tutkijoiden perimmäisten pyrkimysten välillä. Nansen pyrkii kohti päämääräänsä realiteetteihin ankkuroituneen genitaalisen tavoittelemisen välinein: suostumalla työhön pienin askelin, edeltäjien saavutuksia hyväksi käyttäen sekä sopeuttamalla omat pyrkimykset luonnonolosuhteiden tuntemukseen. Nansen käyttää hyväkseen eskimoiden kykyjä, taitoja ja välineitä varustautuen kohtaamaan äärimmäiset olosuhteet sekä monet vaikeudet. Hän sietää tyyneästi tietoisuuden siitä, että yksi väärä liike äärimmäisissä olosuhteissa voi johtaa hankkeen tuhoon. Realiteetteihin ankkuroituneen tavoittelemisen päämäärä ei ole napapiste vaan tutkimus napaa ympäröivässä tuntemattomassa osassa. Tällä matkalla tutkijaa elähdyttää tieto – ei navan valloituksesta – vaan kotona odottavasta kodista, perheestä, ystävistä ja elämästä. Yrityksen voima on perille pääseminen (*Fram*) (Manninen 1991, 107-113). Andrée puolestaan edustaa realiteetteja ylittämään pyrkivää fallista tavoittelemista. Hänen tähtäyspisteensä on fallosmainen napa, maapallon huippu, ylhäällä ja korkealla pohjoisessa seisova vuori, eikä saavutukseksi tällöin voi laskea muuta kuin maagisen navan valloittamisen. Kaikki muut yllykkeet rakkaus, tunteet, läheiset ihmiset ovat tälle hankkeelle viime kädessä uhkia, eikä ”työtekevä ja rakastava minuuden tila näyttäyty riittävänä elämän antina” (Manninen 1991, 119). Fallinen tavoittelu on miehisten mainetekojen toteuttamista, joka pyrkii ohittamaan ja mitätöimään isien vuosisataisen työn sekä luonnonolosuhteiden linalaisuudet luottamalla tekniikan tehokkuuteen ja ylivoimaisuuteen. Andréen turvautuminen kuumailmapalloon Pohjoisnavan valloituksessa alleviivaa nopeutta, illuusiota ja miehisen elimen painovoimaa uhmaavaa uhoa (*Ömen*).

Miten Donner sitten liittyy edellä esitettyyn – antropologian piirissä kenties marginaalisena pidettävään – teoretisointiin? Edellä esitetyn pohjalta voidaan todeta, että filologisen ja etnografisen samojeditutkimuksen yhtenä ”napa-alueena” voidaan pitää Obin ja Jenisein välisten eräma-alueiden kartoittamista – hanketta, joka jo usean tutkijasukupolven ajan on odottanut loppuun saattamistaan. Itse alue yhtenä maailman kylmimmistä

paikoista karuine luonnonolosuhteineen rinnastuu myös saumattomasti napatutkimuksen habitaatioon (Donner 1933, 7,10). Myös kansallinen ideaali on läsnä: alueella liikutaan suomalais-ugrilaisten kansojen kotikonnuilla, paikassa, jossa tehtävään valmistuva tutkija ei voi olla tuntematta oman kansansa tukea sekä historian vaatimusta selässään.²⁵⁸ Samojeditutkimuksen tehtävä on Donnerille myös sananmukaisesti isiltä peritty, Otto Donnerin ja Castrénin jälkeläisilleen jättämä haaste – isäänsä seuraavan miehen perimmäinen pyrkimys. Donner kirjoittaa Setälälle tundraumatkinsa aikana: "Tällaisen matkan tarkoituksena ei ollut yksinomaan tutustua seutuihin, joilla ei yksikään "eurooppalainen" ole aikaisemmin liikkunut."²⁵⁹ Mainittu lause selittää, että seikkailunhalu, tutkimus ja valloittaminen olivat tunnistettavina motiiveina läsnä myös Donnerin omalla "napa-matkalla". Donner tunsi aikansa romanttisen bestseller-kirjallisuuden, Jack Londonin Alaskan arktisilta kultakentiltä kirjoittamat kasvukertomukset (Donner 1915b, 171). Todennettavasti on myös tiedossa, että Donner oli hyvin kiinnostunut napa-alueiden tutkimuksesta. Pitkän tundraumatkinsa jälkeen hän kirjoittaa Larjatskoe-kylässä:

"Ännu på kvällen besökte jag gamle Prohor, där jag av hans svärson, läraren, inhämtade det ena och det andra, som passerat i stora världen. Det gjorde på mig ett särskilt djupt intryck att höra det polarfararen Scott dukat under på hemkomsten från Sydpolen, som han nått."²⁶⁰

Sittemmin Donnerin tutkimukset veivät hänet yhä lähemmäksi arktisten alueiden kovan tutkimuksen ydintä. Donnerin tundraumatkin jälkeinen kirjeenvaihto Nansenin kanssa sekä hakeutuminen mukaan napatutkimuksen uusiin hankkeisiin todistaa hänen liittymisestään skandinaviin ja kansainvälisiin arktisten alueiden tutkimusprojekteihin. Donner ja Nansen tunsivat toistensa tutkimukset ja saavutukset sekä vaihtoivat tietojaan poronhoitokulttuurista, työskentelymenetelmistä arktisilla alueilla sekä Siperian kansojen, erityisesti samojedi- ja jeniseinostjakkien, antropometrisestä ja etnologisesta tutkimuksesta.²⁶¹ Nansenin tapaan Donnerin työskentely perustui realiteettien tunnustamiseen. Retken tavoite oli saavuttaa Vah elävänä ja palata kotiin tieteellisen aineiston kanssa – lyhyesti sanottuna selviytyä tehtävästä sekä fyysisesti että psyykkisesti ajateltuna. Tiukan paikan tullen – saatuaan vakavia vatsavaivoja pilaantuneesta ravinnosta – Donneria huojensi ajatus kodista, ystävistä sekä matkatovereistaan, jotka lupasivat pitää hänestä huolta tapahtuipa mitä tahansa.²⁶² Retki kaikkine vastoinkäymisineen lujitti Donnerin ja matkatoverien suhdetta toisiinsa. Matkalla Donner joutuu tunnustamaan useammin kuin kerran oman, eurooppalaisen tietonsa – kartat ja reittivalinnat – virheellisiksi (Donner 1915b, 217). Matkaaminen lumen peittämässä maassa todistaa samojedien henkiin jäämisen taidot

258 SUS:n arkisto 2.58.11 Donnerin jäämistö, arktisesta kulttuurintutkimuksesta. Kursivointi kirjoittajan.

259 KA Setälän kok. 115/15. Donner Setälälle 8.4.1913.

260 KA Donnerin kok. I16 Donnerin pvk. 19.3.1913.

261 KA Donnerin kok. B1:16 F. Nansen Donnerille 25.11.1913, 4.3.1914 ja 11.4.1914; 19 15.10.1919 sekä NB 48 Donner Nanselle 22.1.1914, 5.4.1914, 22.4.1914, 10.3.1915 (yht. 8 kirjettä).

262 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 26-27.2.1913.

ylivertaisiksi. Tämä ei kuitenkaan johda kateuteen tai kilpailuasetelmaan vaan porokaravaanin jäsenten yhteenhitautumiseen. Huumorilla ja ympäröivän luonnon ihmettelemisellä voitetaan eteentulevat vaikeudet. Miehen tien perimmäinen pyrkimys löytyi yhteydestä, jota kahdesta eri kulttuurista tulevat ihmiset pystyivät keskenään tuntemaan. Tutkimusmatkaajan koti oli samaan aikaan kahdessa paikassa: kotona ja tundralla.

Kuva 15. Pukkol viitoittamassa suuntaa porokaravaanille tundralla talvella 1913. Museo-
virasto.

Kolmas Donnerin motiiveista on loogista jatkoa paitsi edellä esitellyille syyille mutta myös hänen ensimmäisen vuoden kenttäkokemuksilleen. Donner käy päiväkirjojensa sivuilla kamppailua valitsemansa kenttätyötavan mukanaan tuomista eduista ja haitoista:

”I början på resan, då jag ännu var ovan vid att vistas i dylika luftsloft under den kallaste årstiden i tundrornas land, kände jag mig ganska kuslig till mods över att nödgas tillbringa en längre tid i dessa hål. Men efter att ha i över 50° köld legat ute på tundran på snön och förfrusit mina ben samt i övrigt haft det litet besvärligt, är jag oändligen nöjd över vår “varma” boning samt drömmer ej om bättre. Och för mitt arbete samt mina studier är det utan tvivel av oberäkneligt värde att på detta sätt studera samojedlivet. När man en längre tid kamperar i samma kåta vid samma lägereld kommer man dem och deras liv möjligast nära. Man lever in sig i deras levnadsvanor, man ser dem dag ut och dag in och genom

denna omgivning, denna rätta miljö, lär man sig att förstå dem. Och jag lär mig att uppskatta deras frihetssinne, deras kärlek för detta eremitliv i de karga ödemarkerna. Och på detta sätt få mina filologiska och sociologiska studier och allt mitt skrivers en levande bakgrund på vilken man kan bygga upp en trogen, verklighetstrogen bild av dem och deras liv just nu, då de hålla på att övergiva hela sin gamla och enhetliga kultur för att tillägna sig en form av rysk halvkultur.”²⁶³

”Ju längre denna av mödor så rika resa räcker, desto oftare flyga mina tankar hemåt, till hemmet och den lyckliga tillvaro man där fört och kan föra. Men var och en måste ju arbeta för att berättiga sin tillvaro och för att ej bli en drönare och en som lever på andras arbete. Och var och en måste utföra det arbete han känner sig kallad att utföra. Och jag själv känner mig ha valt den väg, den rätta väg, jag ända till slutet skall efter mina krafter försöka bringa till ett möjligast gott slut. Det måste ju i själva verket vara någon tvingande kraft, som fört mig hit, ty i annat fall skulle jag tydligen vara en idiot att utbyta ett lugnt och i allo angenämt liv därhemma mot en på försakelser rik tillvaro bland smutsiga och obildade samojeder på ogästvänliga tundror. Och just nu skriker en röst så högljutt i mig: ”du är en idiot!””²⁶⁴

Osallistuvan kenttätyöskentelytavan muodostaminen

Donner kirjoittaa valitsemansa menettelytavan mukanaan tuomasta tyydytyksen tunteesta. Havaintojen tekeminen samojedien parissa vaatii mahdollisimman kokonaisvaltaista osallistumisen tutkittavan kohteen elämään, eikä pinnallisen, kohteestaan etäälle jäävän tai jokapäiväisestä elämästä irrotetun havainnoinnin varaan kirjoitettu etnografia voi tuoda tutkimukselle sitä luotettavuutta, jonka pohjalle tieteellinen tieto rakentuu. Kirjassaan *Siperian samojedien keskuudessa* hän oli jo muokannut kenttätyömenettelynsä varsin valmiiseen muotoon:

”Men så svårt det än var, ångrade jag aldrig beslutet att leva deras eget liv alldeles som de själva. Jag var klädd som de, jag åt som de, delade med mig som de av alla mina förråder. Jag hade mina egna renar att sköta om och köra med, jag fångade villebråd, reste och levde fullständigt deras liv, talade deras språk och betraktades i allo som en jämlike. Vinsten av denna mödosamma tillvaro bestod däri, att jag lärde mig i grund och botten känna och förstå dem, liksom deras liv, deras åskådningssätt, religion och språk. Genom att utfråga en språkmästare kan man kanske komma långt, men min uppfattning är den, att man på detta sätt aldrig lär sig att tala ett språk, att det aldrig blir levande för en och att man aldrig får den förståelse för studieobjektet, som är så nödvändig. Man

263 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 19.2.1913.

264 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 24.2.1913.

lär sig ej heller att på rätt sätt uppfatta det levande livets finnesser, liksom man aldrig kan lära sig att ägna dem sitt fulla intresse och sin kärlek, om man ej studerar dem som jämlikar. Skall man kunna studera människan bland dem i gott och ont, är man tvungen att sträva till att leva deras eget liv enligt deras sed. Och vad kan väl vara intressantare och mera givande än att fördjupa sig i detta oändligt omväxlande och oändligt rika studium. Ty varje människa är alltid någonting nytt, och för en vesterlänning äger det en storartad tjusning att få fördjupa sig i en primitiv vildes själsliv. Till dylikt höves lika mycken kärlek som till varje annan uppgift. Fakta bliva kanske ej så betydande och egenartade, men den kunskap man får blir levande och verklighetstrogen.” (Donner 1915, 189-190).

Tutkijoiden kenttätöyömenetelmiä voidaan tarkastellaan havainnoinnin ja osallistumisen sekä sisä- ja ulkoryhmäläisyyden välisessä kentässä. Kelles on tyypitellyt tutkijan kenttätöyön aikana ottamia rooleja suhteessa tutkimuksen kohteena olevien ihmisten elämään jatkumolla, jonka toisessa päässä on täydellinen havainnoitsija, toisessa puolestaan täydellinen osallistuja. Ryhmän kannalta vastaavat ääripäät syntyvät muodostuvat osallistumattomuudesta ja täydellisestä osallistumisesta ryhmän toimintaan. Edellisessä positiossa tutkija säilyttää oman etnosentrisen asennoitumisensa ja todellinen dialogi tutkijan ja tutkimuskohteen väliltä jää puuttumaan. Jälkimmäistä positiota puolestaan kuvataan antropologiassa going native -käsitteellä, joka olettaa, että tutkija todella omaksuu natiiviroolin. Tämä rooli on kuitenkin luonteeltaan tilapäinen, sitä olettamusta seuraten, että tutkija jossain vaiheessa jättää ryhmän ja palaa omaan yhteisöönsä jatkamaan tutkimustaan. Täydellisen havainnoijan rooli puolestaan rajoittuu vain makrososiologiaan, jossa etäisyys tutkijan ja tutkimuskohteen välillä nousee riittävän suureksi. Edellä kuvailtu jatkumo voidaan jakaa kahteen osioon: havainnoivaan ja osallistuvaan. Havainnoivalle puolelle leimaa antavia piirteitä ovat tutkijan ulkopuolisuus, objektiivisuus ja empatia tutkittavia kohtaan, osallistuvalla puolella puolestaan sisäryhmäläisyys, subjektiivisuus ja sympatia (Kelles-Viitanen 1982, 78-81; Kelles 1984, 200-205). Vastaavasta erottelusta kirjoittavat myös Päivikki Suojanen ja Raimo Harjula pohtiessaan sisä- ja ulkopuolisuuden ongelmaa antropologiassa tutkimuksessa (Suojanen 1996, 16-20; Harjula 1982, 294-298).

OSALLISTUMINEN			
subjektiivisuus		objektiivisuus	
täydellinen osallistuja tilapäinen alkuaasukas	osallistuja – havainnoitsija marginaalinen alkuaasukas	havainnoitsija – osallistuja etuoikeutettu vieras	täydellinen havainnoija ulkopuolinen
sympatia		empatia	
RYHMÄN JÄSENYYS			

Taulukko 10. Tutkijan positio suhteessa osallistumiseen ja ryhmään kenttätöyön aikana (Anita Kellesin pohjalta).

Kelles huomauttaa rakentamansa tyypittelyn pohjalta, että tutkijan osallistumisen aste on läheisessä suhteessa tutkijan henkilökohtaiseen taustaan ja samalla kentällä toimivat antropologit saattavat poiketa työtavoiltaan paljonkin

toisistaan. Tutkijan positio ei myöskään ole stabiili kenttätöyöperiodin aikana, vaan hän saattaa myös yhden ja saman kenttätutkimusperiodin aikana liikkua roolista ja osallistumistavasta toiseen. Kentälle tultuaan tutkija aloittaa työnsä tavanomaisesti etuoikeutetun vieraan roolista ja liikkuu tarpeen tullen ja tilanteesta riippuen jatkumolla molempiin suuntiin. Myös eri kulttuurit saattavat olla tutkijan kannalta joko helposti tai vaikeasti samaistuttavia. Tähän seikkaan vaikuttavat useat ruokaan, hygieniaan, ympäristöön ja sosiaaliseen koodistoon liittyvät seikat (Kelles 1984, 202, 205 ja 210).

Kaksi vuotta Donnerin ensimmäisen Siperian-matkan jälkeen Malinowski – Donnerin seminaarituttu Cambridgen ajoilta – palasi Englantiin Trobriandien saarilta ja päivitti antropologian kenttätöyöteorian nimeten osallistuvan havainnoinnin työnsä kulmakiveksi. Päiväkirjoissaan Malinowski toteaa tutkimuksiansa suurimmaksi puutteeksi juuri liian vähäisen kanssakäymisen paikallisten asukkaiden kanssa sekä riittämättömän kielitaitonsa. Myös hän katsoi pätevän kenttätutkimuksen edellyttävän huomion kiinnittämistä edellä mainittuihin tekijöihin (Malinowski 1967, 13). Donnerin kenttätöyömenetelmä näyttää kuitenkin menevän paljon pitemmälle Malinowskiin verrattuna, joka kommentoi aika ajoin varsin purevasti tutkimiaan henkilöitä verraten heitä eläimiin (Malinowski 1967, 167). Onkin huomioitava, että vaikka Malinowski, Donner ja Czaplicka kuuluivat saman, brittiläisen antropologian historiassa niin sanotun ”kadonneen sukupolven” nimellä tunnettuihin tutkijoihin, eivät heidän kenttätöyömenetelmänsä silti muodostu yhdestä puusta veistetyiksi. Kaikilta heiltä on kuitenkin löydettävissä yhteinen pohja, harjaantuivathan he kaikki antropologisen työskentelyn menetelmiin Frazerin, Haddonin ja monien muiden antropologian varhaisten oppi-isien johdolla. Kenttätöyömenetelmien kehitys, joka 1910-luvun alussa tapahtui, ammensi luonnollisesti ideoitaan edellisen tutkijasukupolven tekemistä havainnoista ja huomioista.

Edellä esitellyn tyypittelyyn pohjalta voidaan Donnerin, Czaplickan ja muiden Siperian-tutkijoiden työskentelystä nostaa esiin joitakin huomioita: Czaplicka, joka suoritti Siperian tutkimuksessa merkittävän päänavauksen olemalla ensimmäinen Pohjois-Siperian kansoja tutkinut naisantropologi, työskenteli osana suurempaa tutkimusryhmää. Suhteessaan tunguuseihin sekä muihin Siperian alkuperäiskansoihin hän kommunikoi tulkin avulla. Hän erottuu myös muista sekä ravintonsa että varusteidensa puolesta. Osallistumisensa puolesta Czaplicka sijoittuu havainnoitsija-osallistuja kategoriaan ja oli kentällä valtaosan aikaa etuoikeutettu vieras. Czaplicka pystyi kuitenkin työskentelemään ja havainnoimaan naisten elämää, parinvalintaa ja avioliittoa sisäryhmästä käsin, kenties paremmin kuin yksikään aikaisempi miestutkija. Myös Donner tukeutuu Czaplickan tekemiin huomioihin erityisesti avioliiton ja synnyttämisen osalta vuonna 1933 julkaistussa jenniseinstajakkien elämää kuvaavassa etnografiassaan *Ethnological Notes* (Donner 1933c, 71-73).

Valtaosa Suomalais-Ugrilaisen Seuran kenttäfilologeista työskenteli pääosin havainnoija-osallistujan roolissa kenttätöyössä (Lehtinen 1998, 77-81). He seurailivat pukeutumisessaan, matkanteossaan tai elämisessään eurooppalaista tai venäläistä tapaperinnettä ja tekivät vain aika ajoin lyhyitä pyrähdyksiä osallistuja-havainnoitsijan rooliin. Tämänkaltaisia tilanteita olivat esimerkiksi metsästys- ja kalastusretket, joihin tutkijat ottivat osaa katkaistakseen uuvuttavaa kamarityöskentelyään. Heidän suhdettaan ryhmään määrittää hy-

vin Paasosen kommentti, jossa hän nimittää alkuasukkaita ”isoiksi lapsiksi”.²⁶⁵ Aikuinen voi kyllä ottaa osaa lasten leikkeihin, mutta osallistuminen leikkeihin ei viime kädessä voi tehdä hänestä lasta. Tämän vanhempi-lapsisuhteen vie ehkä pisimmälle Sirelius, joka ohjaa ja kontrolloi tutkittaviin oppimestarimaisella tyyllillään (Lehtonen 1971, 237). Sakari Pälsi liikkuu kenttätutyömatkojensa aikana ehkä eniten osallistuja-havainnoitsijan roolissa, osittain kuitenkin olosuhteiden pakosta jouduttuaan rahoittamaan elämisenään ja paluumatkansa turkispöytäsaunalla saamallaan rahoilla. Vanhemman polven tutkijoista sekä Castrén että Ahlqvist liikkuvat pääosan aikaa havainnoitsija-osallistuja-aksellilla; miesten erot tulevat pikemminkin esille osallistumisen määrässä ja laadussa. Castrén näyttää suosivan subjektiivisempaa ja Ahlqvist puolestaan objektiivisempaa työskentelytapaa. Castrén omaksui myös joitakin marginaalisen alkuasukkaan tapoja pukeutumisen, ravinnon sekä asumisen suhteen. Tämä on paljolti ymmärrettävää, kun huomioidaan Castrénin tutkimusmatkojen pituus ja intensiivisyys verrattaessa niitä Ahlqvistin useisiin mutta lyhyempiin kenttätutyöperiodeihin.

Donneria voidaan pitää ensimmäisenä suomalaisena tutkijana, joka vapaaehtoisesti näyttää hakeutuneen täydellisen osallistujan ja tilapäisen alkuasukkaan rooliin. Siperian talven asettaman haasteen voittaminen merkitsi kuitenkin käännekohtaa Donnerin kenttätutyölle. Hän ei enää ollut riippuvainen venäläisen kulttuurin tutkimukselle asettamista puitteista vaan kanssamatkalaisistaan samojedeista. Pukeutumisen, kielen, ravinnon ja ravinnonhankkimisen, kulkuvälineiden, asunnon ja jopa kristillisessä yhtenäiskulttuurissa elävien tutkijoiden kannalta yhden vaikeimman, uskonnollisen diskurssin jakaminen edellytti laajamittaista partisiipaatiota samojedien elämään. Tätä eläytyvää prosessia Donner kuvailee uskomusmaailman jakamisen osalta – osallistuttuaan šamanistiseen istuntoon – seuraavasti:

”Jag hade glömt bort allt som fanns kvar av kulturmanniska i mig, jag hade ej tänkt på kristendom eller andra läror, utan fullkomligt försjunkit i barnslig beundran över allt det jag såg och hörde. Jag kände mig med ens som ett barn, och jag inbillade mig, liksom i barndomen, att varje föremål hade en ande, att vattnet och luften befolkades av mystiska osynliga väsen, som på ett oförklarligt sätt styra världens gång och människornas öden. I ödemarkens oberördhet och i dess oändliga stillhet blev jag fången av allt det sagolikt mystiska och religiöst oförklarliga, varav tron på så mycket beror. Efter några dylika tillfällen blev ja visserligen förhärdad och orkade ej mera i lika hög grad öda känslor på dem, men vad jag än i dag har kvar av det sedda och hörda, är en djupare förståelse för vad och huru dessa ödemarksbarn känna och tänka. Deras religion har för mig blivit levande, och jag inbillar mig att just en dylik förståelse och kunskap på mångahanda sätt kan vara och är till nytta. På annat sätt kan man knappast tränga till botten av någon fråga, det må sedan gälla vilket område av det levande livet som helst.” (Donner 1915, 110-111).

---

265 KA Donnerin kok. B1:13 Paasonen Donnerille 15.11.1911.

Donnerin merkille panema kokemus muistuttaa häkellyttävästi René Gothónin artikkelissaan *Eläytyminen ja etäytyminen kenttätyössä* (1997) kuvailemaa ”totaalisen osallistumisen” kokemusta (Gothóni 1997, 138-141). Gothóni toteaa omaa pyhiinvaeltajan kokemusta eritellessään, että kenttätutkijan työssä eläytyminen toisin sanoen tutkimusaiheeseen ”sekaantuminen” niin tunteenomaisessa kuin eettisessä mielessä on kaikkien humanististen tieteiden perusedellytys. Toisen puolen tälle subjektiiviselle ja eläytyvälle kokemukselle muodostaa etäytyminen eli etäisyydenotto, joka ”merkitsee asioiden tarkastelua etääntyneestä intersubjektiivisesta terveen järjen näkökulmasta” (Gothóni 1997, 142). Tutkija siis tallentaa ”eläytyvän minänsä” kenttätöiden aikana kokemat subjektiiviset havainnot päiväkirjoihinsa ja muistiinpanoihinsa, ja ”etääntynyt minä” purkaa nämä kokemukset kirjoittaessaan kokemastaan tieteellisesti validia etnografiaa. Menestyksellisesti suoritettu tutkimus vaatii tutkijalta molempien edellä kuvattujen puolien hallintaa. Elämyksellinen työskentely ei kuitenkaan onnistu vain ”hyppynä” tutkimuskentälle. Mitä vieraammasta kulttuurista tai ilmiöstä on kyse, sen pidemmän aikaa samaistuminen tutkittavien ihmisten elämään näyttää kestävän (Kelles 1984, 205-206). Donner näyttää kenttäkokemuksiensa pohjalta intuitiivisesti päätyvän modernin kenttätömetodologian muotoiseen työskentelyyn. Hänen pyrkimyksensä oli todella saavuttaa going native -tyyppinen alkuasukasrooli ja sitä kautta saavuttaa elävä dialogi tutkimiensa samojedien kanssa.

Donner tiedosti kenttäkokemuksistaan viisastuneena myös muiden Siperian tutkijoiden kenttätömetodologiset ongelmat. Hän näyttää ymmärtäneen, että kenttätötuloksia heikensivät ainakin kolmenlaiset tutkijoiden ennakkomieltymykset: työn tekeminen lähellä liikenneväyliä tai kyliä, kuivan kauden tutkimus eli Siperian tutkiminen kesäaikaan ja eliittitutkimus eli luottamus ainoastaan yhteisön johtajien tai kyvykkäimpien jäsenten antamiin tietoihin (Pratt – Loizos 1992, 66). Toiselle Siperian kenttätömatkalle lähtiessään Donner tapasi Marrettin oppilaana Oxfordissa opiskelleen Czaplickan, joka edusti Donnerin tavoin brittiläisen kenttäantropologian ensimmäistä sukupolvea. Czaplicka valmisteli kenttätutkimusmatkaansa tunguusiin pariin vuosiksi 1914 – 1915 ja turvautui Westmarckin välityksellä Donnerin tietoihin ja kokemukseen tulevasta tutkimuskentästään.²⁶⁶ Tässä tilanteessa Donner joutuu ulkopuolisena vertaamaan eroa teoreettisen tiedon ja kentällä hankitun kokemuksen välillä. Hieman huvittuneena hän arvelikin Czaplickalle koituvan vielä monta hauskaa hetkeä, mikäli tämä aikoi nauttia maitonsa ”tiivisteinä Lontoosta”.²⁶⁷ Donner ei kuitenkaan pyrkinyt tuputtamaan omaksumaansa tutkimusmenetelmää muille tutkijoille, ja Czaplickankin kohdalla hän näyttää päätyneen ”Kyllä Siperia opettaa” -tyyppiseen asennoitumiseen. Donner kirjoittaaakin: ”vaikেন suinkaan luule saaneeni enemmän aikaan kuin muut, olen kuitenkin tuntenut tyydytystä sen johdosta, että olen voinut mitä lämpimimmällä harrastuksella työskennellä tehtäväni toteuttamiseksi.” (Donner 1915b, 212). Donner näyttää pitäneen tekemiään oivalluksia omalle persoonalleen luonteenomaisena ratkaisuna. Tämä saattaa johtua siitä, että Donner ei aivan täysin käsittänyt kehittämänsä kenttätömenetelmän arvoa ja siihen liittyvää yleispätevää lainalaisuutta.

266 KA Donnerin kok. BI:16. Czaplicka Donnerille 23.10.1913.

267 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 24.7.1914.

Donnerin työskentelytavan arviointia

Miten tieto Donnerin kenttätutkimusmenetelmien alueella tekemistä oivalluksista suhtautuu suomalaisesta kenttätutkimuksesta, kenttästä ja kenttätutkijoista aiemmin kirjoitettuun tutkimukseen? Ensimmäiseksi se nähdäkseni problematisoi vanhan käsityksen siitä, että tutkijan sosiaalisella taustalla olisi vaikutusta hänen kyvykkyyteensä ja mahdollisuuteensa osallistua tutkimuksen kohteena olevien ihmisten elämään. Tämä väite on antropologian näkökulmasta yhtä ongelmallinen kuin ajatus siitä, että nainen sukupuolensa pohjalta voi paremmin ymmärtää toista naista. Kysymys on yleistyksistä, jossa samankaltaisuus nostetaan ilmiöitä selittäväksi tekijäksi. On totta, että suomalaiset 1800-luvun lopussa olivat jakautuneet säätyläisiin sekä rahvaaseen ja että 1900-luvun alussa tämä kahtiajako osittain purkautui (Lehtonen 1972, 236). Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että suomalaisesta yhteiskunnasta olisi muuttunut luokattomaksi. Varallisuus, kouluttautuminen ja perhetausta vaikuttavat edelleen ihmisten käsityksiin omasta asemasta yhteiskunnassa. Tutkijat lähtivät myös 1900-luvulla kentälle kukin omasta sosiaaliluokastaan. Se, että tutkija on lähtöisin vaatimattomista olosuhteista ja kasvanut proletariaatin tai rahvaan parissa, ei kuitenkaan vielä riitä tekemään hänestä hyvää kenttätutkijaa tai kääntäen: yläluokkaisen tutkijan on vaikeampi sietää kentän vaikeita ominaisuuksia tai kyetä samaistumaan tutkittavien elämään.

Vallitseva näkemys esiintyy – osittain implisiittisesti – esimerkiksi SUS:n julkaisemassa kirjassa *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa* (1983). Etäsuku-kielten tutkijoiden Karjalaisen, Lehtisaloon tai Donnerin kenttätutkimusta (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 99, 145-146, 156) arvioidaan yksipuolisesti filologian tai perinteenkeruun näkökulmasta. Myös Joki, esitellessään Donnerin filologista ja etnologista keruutyötä artikkelissa *Selkupien šamanismista* kuvailee Donnerin kenttämuistinpanoja ”sporadisiksi ja pinta-puolisiksi” (Joki 1974, 155). Edellä mainittu käsitys johtuu mielestäni antropologian ja filologian metateorioiden erilaisuudesta. Filologian ja perinteen tutkimuksen puolella kenttätutkimuksessa on useimmiten painotettu saksalaistyypistä, kollektiivisena käsitetyn kansan välittämien henkisten tai aineellisten tietojen keruuta. Tutkijan roolia ja osuutta kenttätutkimuksessa ryhdyttiin sen sijaan korostamaan Suomessa vasta 1960-luvulta lähtien anglo-amerikkalaisen antropologian vaikutusten rantautumisen myötä (Lehtonen 1972, 237). Jälkimmäisestä näkökulmasta käsin tarkasteluna Donnerin kenttätutkimustyö on kuitenkin todistanut elinvoimansa vuosikymmenien kuluessa. Hänen eläytyvää kuvaustaan käytetään yhä nykyisessä tutkimuksessa aiheen elävöittäjänä harvinaislaatuisen havainnollisuutensa ja yksityiskohtaisuutensa vuoksi (Siikala 1978, 212-214; Siikala 1992, 13-14; Flinckenbeg- Gluschkoff – Garin 1992, 132-135; Louheranta 1999, 7). Anna-Leena Siikala onkin väitöskirjassaan todennut, että Donner ei varsinaisesti selitä havainnoimiansa mytologisten elementtien funktiota vaan pitäytyy paikan päällä suoritettun havainnoinnin kerrontaan (Anna-Leena Siikala 1978, 212).

Toinen syy Donnerin kenttätutkimusmenetelmien aliarvostukseen tai hänen tulostensa vääriin ymmärtämiseen on mielestäni löydettävissä Suomalais-Ugrilaisen Seuran II maailmansodan jälkeisinä vuosina kohtaamasta tilanteesta. Ulkopoliittisen herkkänahkaisuuden aikakaudella SUS:n toiminta keskittyi pääasiallisesti filologiseen työskentelyyn, etno- ja antropologisen tutkimuksen jäädessä lapsipuolen asemaan. Donneria arvioitiin ensisijaisesti kielentut-

kijana ja hänen etno- ja antropologisia saavutuksiaan pidettiin pikemminkin kielentutkimuksen sivutuotteina. Donnerin filologisesta työstä on nostettu esille aineistokokoelmien julkaisuhanke sekä selkupin sanakirja. Suomalais-Ugrilaisen Seuran linja oli tässä mielessä johdonmukainen: myös aiempien tutkijoiden työtä arvioitiin suhteessa nuorgrammaattiseen koulukuntaan, jonka ”kiistattomiin saavutuksiin kuului kielitieteellisen havainto- ja merkintätarkkuuden kehittäminen” (Korhonen – Suhonen – Virtaranta 1983, 59). Poliittisesti tai paradigmaattisesti hankalampien tutkijoiden – kuten Donnerin – kohdalla noudatettiin aikakaudelle tyyppillistä varovaisuutta. Julkisessa elämässäänhän Donner tunnettiin tiukan linjan oikeistolaisena poliitikkona, jolla oli – passinsa mukaisesti – vapaa matkustusosoikeus kaikkialle muualle paitsi Neuvostoliittoon.

Miten Donnerin kenttätymetodologia sitten sopii osaksi pohjoisen etnografian määritelmää? Aikaisempi tutkimus on lähtenyt liikkeelle siitä tosiseikasta, että jo 1830 – 1840-luvuilta asti, Castrénin ja Lars Levi Laestadiusen ajasta aina 1920-luvulle asti suomalaiset tutkijat ovat keskittyneet arktisten alueiden kansoihin sekä ”arktisen mielen etsintään” (Lönnqvist 2003, 41; Pentikäinen 1997, 233-234; Pentikäinen 2003, 115). ”Pohjoisen etnografian” tutkijat muodostavat kyllä eräässä mielessä joukon homogeenisia tutkijoita, jotka ”etäisyyksien ja historiallisten lähteiden puuttumisen takia” päätyivät työskentelemään going native -lähestymistapaa noudattaen (Lönnqvist 2003, 41) Väite pitää sisällään totuuden tutkijoiden tiedonintressistä mutta ohittaa samalla tosiseikan kenttätymenetelmien ja tutkijoiden persoonallisten ominaisuuksien välisestä yhteydestä sekä osallistumisen ja ryhmän jäsenyyden jatkumoluonteesta. Siperian tutkijoiden kenttätymenetelmiä vertailemalla on löydettävissä suuria eroavaisuuksia havainnoinin ja osallistumisen välisessä asteessa. Going native -käsitettä on antropologisessa kirjallisuudessa käytetty varsin väljästi, eikä tutkijoiden persoonan vaikutusta kenttätymenetelmiin ole riittävällä tavalla huomioitu kasattaessa heitä saman kategorian alaisuuteen. Keruutyön tekeminen siperialaiskylissä – vaikka vuosienkin pituisena ajanjaksona – ei vielä riitä tekemään tutkijasta natiivia, vaikka tutkijan läsnäololla ja osallistumisella on vääjäämättä vaikutuksensa tutkittavien elämään situatio-mielessä tarkasteltuna (Pratt – Loizos 1992, 8-11). Osa Siperian-tutkijoistamme ei edes halunnut samaistua tutkimuksen kohteena oleviin ihmisiin. Viime kädessä ryhmän jäsenyyden arviointi on ryhmän itsensä ratkaistavissa, ja vasta tässä tulevat näkyviin erot ”pohjoisen etnografian” tutkijoiden välillä. Marja-Liisa Swantz onkin huomauttanut, että osallistuvan havainnoinnin käsitteestä ja sen huolimattomasta käytöstä on viime vuosikymmenten aikana poikinut monta ongelmaa antropologiselle tutkimukselle (Swantz 1997, 268-269). Tarkasteltaessa Castrénista alkavaa pohjoisten alueiden tutkijoiden ketjua ja heidän kenttätymenetelmiään tulee mielestäni enemmän painottaa tutkijan persoonallisia ominaisuuksia ja valmiuksia kenttätymen tekemiseen. Vasta kunkin Siperian-tutkijan persoonallisen työtavan arviointi antaisi mielestäni riittävän lujan pohjan pidemmälle menevien yleistyksen tekemiseen. Juha Pentikäinen onkin korostanut, että jokainen Siperian tutkijamme ansaitsisi omat ”henkilökohtaiset, alueittain tai tiedealoittain etenevät monografiansa” (Pentikäinen 2003, 116).

Dialogisuus

Toisesta maailmansodasta käynnistynyt ja siitä 1960-luvulle jatkunut siirto-maavallan purkautumisen nosti esille kysymyksen antropologian valtarakenteista. Antropologit eivät tyytyneet pesemään pelkästään siirtomaapolitiikan jälkipyykkiä, vaan suursiivous laajennettiin koskemaan koko oppialaa: kentätutkimusta, kirjoittamista sekä tutkimuksen metateoreettisia perusteita. Eriyisesti postmodernin herätyksen saaneet antropologit ahkeroinvat talkoissa ja tutkija-tutkittava-valtarakenteen hajottamisen jälkeen dialogisuus ja sen vaatimus nousi antropologian piirissä keskeiseen asemaan. Dialogisuuden (tai polyfonisuuden) katsottiin pelastavan sen, mitä antropologiasta oli pelastettavissa (Clifford 1986, 15; Rabinow 1986, 245-246). Dialogisuudella pyrittiin myös nostamaan esiin suhdetta kulttuuriseen toiseuteen ja nostamaan esiin tutkimuskohteina olevien ihmisten oma ääni. Dialogisuus ei kuitenkaan ole uusi – tulkitsevan antropologian – keksintö. Aivan samoin kuin osallistuvan kenttätö, dialogisuus näyttäisi olevan kullekin enemmän tai vähemmän luontainen tapa huomioda kentällä kohdattuja ihmisiä ja tehdä heidän äänensä näkyviksi kenttämuistiinpanoissa sekä valmiissa etnografiassa.

Suomalaiset Siperian-tutkijat nostavat tutkimiansa ihmisten ääntä esille hyvin eri tavalla. Granö on kuitenkin heistä ”yksi ylitse muiden” ja hänen *Altai*-teoksessaan oppailleen omistama luku tutustuttaa lukijan Mataihin, Tungeregiin, Kyngraikiin sekä moneen muuhun tutkimuskentällä kohdattuun ihmiseen. Granö kirjoittaa:

”Tunnustan mielelläni, että tieteelliset tulokset, joihin yhteiset matkamme ovat johtaneet, suureksi osaksi välillisesti ovat teidän saavutustanne, – niin vähäiset kuin tietonne ovatkin geomorfologiassa yleensä ja jääkausiopissa erikoisesti.” (Granö 1993, 45).

Granö luovuttaa nöyrin mielin osan tieteellisen työnsä kunnian niille, jotka viime kädessä ovat mahdollistaneet hänen tutkimusmatkojensa onnistumisen kentällä. Myös Granön valitsema impressionistinen kirjoitustyyli suosii dialogisuutta. Vaikka keskustelunkatkelmat ovatkin Granön itsensä poimimia, ne antavat silti kentällä kohdatuille ihmisille äänen ja nostavat heidät esiin hiljaisuudesta. Myös Pälsin matkakirjassa *Pohjankävijän päiväkirjasta* sekä *Merillä ja erämaissa* -teoksessa toimijoiksi nousevat Pälsin lisäksi hänen metsästyks- ja yritystoverinsa sekä eräät tšuktši- ja lamuuttiheimojen jäsenet. Kuvauksen painopiste hänellä on kuitenkin pohjankävijöissä, merimiehissä, turkiskauppiassa ja kalastajissa – siinä viiteryhmissä, johon hän itsekkin viime kädessä Siperian-matkansa aikana katsoo kuuluvansa. Myös muut suomalaiset Siperian-tutkijat huomioivat tutkittavansa, joskin ensisijaisena kuvauksen kohteena on heillä kansa. Kansa puolestaan personifioitui niissä henkilöissä, jotka tutkimuksen ja keruutyön kannalta osoittautuivat tutkijalle mielenkiintoisiksi (Lehtonen 1972, 235). Aste-eroja tutkijoiden välillä on löydettävissä, mutta valtaosa heistä näyttää siivonneen valmiin etnografisen tekstinä alkuasukasvapaaksi vyöhykkeeksi ja keskittyy kuvaamaan yleisellä tasolla

kentän kansoja, niiden elinolosuhteita sekä tutkijan omaa kokemustaan vuorovaikutustilanteissa.

Voidaanko Donnerin kohdalla sitten puhua dialogisesta suhteesta tutkimuksen kohteena oleviin henkilöihin? Donnerin käyttämien kenttätyömenetelmien pohjalta olisi odotettavissa, että myös tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden ääni kuuluisi Donnerin kenttämuistiinpanoissa tai hänen tuottamassaan etnografisessa kuvauksessa. Tämä ennako-oletus ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Myöhemmin, vuonna 1928 Helsingissä tehty yhteistyö Iija Dibikovin kanssa kuitenkin täyttää dialogisen työskentelyn kriteerit. Donnerin vuosien 1911 – 1914 aikana tehdyistä muistiinpanoista tai etnografioista on turha hakea Granön tai Pälsin tallentamia todellisia tai fikttiivisiä keskustelunpötkiä. Kenttäpäiväkirjoissa annetaan varsin niukasti tietoja niistä henkilöistä, joiden kanssa Donner on tutkimuskentällä tekemisissä. Tyypillisimmillään luonnehdinnat ovat seuraavan kaltaisia: ”Jefremka Kargatšov, uusi ruhtinas. On rikas ja käy kauppaa. Hänen nuorempi veljensä on erittäin miellyttävä ja ystävällinen.”²⁶⁸ Yleensä Donner mainitsee kylästä tai jurhasta tavoitetun henkilön nimen, asuinpaikan tai ammatin sekä antaa kutakin henkilöä kuvaavan luonnehdinnan ryhtymättä sen laajemmin erittelemään näiden hyviä tai huonoja ominaisuuksia. Joissakin tilanteissa Donner liittää mukaan myös arvon henkilön luotettavuudesta tai soveltuvuudesta tutkimukselliseen työskentelyyn. Toisinaan hän käyttää informanteistaan vain nimityksiä ”en käring, en man, Den gamle gubben, shamanen” ja niin edelleen. Tämä menettely rajaa henkilöt omaksi nimettömäksi ryhmäkseen jopa suhteessa henkilöihin, joiden nimen tai ammatin Donner mainitsee.

Poikkeuksen Donnerin omaksumaan käytäntöön muodostavat kuitenkin hänen matkavalokuvansa. Erityisesti Jörn Donnerin löytämät – Lehtisälöllä lainassa olleet negatiivit ja niihin liitetyt kommentit – ovat antaneet uutta tietoa Donnerin tutkimusmatkasta ja ennenkaikkia kentällä tavatuista henkilöistä.²⁶⁹ Negatiivien ja kuvien yhteyteen Donner on kirjoittanut melko sääntillisesti niissä esiintyvien henkilöiden nimet, lyhyen selostuksen aiheesta, kuvan ottamisen ajankohdan ja maininnan paikasta. Donner huomioi informanttiansa lisäksi myös venäläisistä kylissä ja kaupungeissa kohtaamansa kauppiaat, ispravnikit, pristavit, tuomarit, papit, munkit, lääkärit sekä muut virkamiehet (Jörn Donner 2006). Myös Siperiaan karkotetut suomalaiset sekä ruotsalaisten ja saksalaisten kauppiaiden tai sotilaisen jälkeläiset saavat maininnan Donnerin päiväkirjoissa. Menettely kuvastaa osaltaan Donnerin kokemaa yksinäisyyttä vieraan kulttuurin keskellä. Maanmiehen, jopa hyvin laajassa mielessä ymmärretysti eurooppalaisen ihmisen kohtaaminen tutkimuskentällä lähentänee häntä sekä kotimaahansa että omaan kulttuuriinsa.

Kenttäpäiväkirjojen pohjalta kaksi Donnerin samojedystävistä nousee kuitenkin ylitse muiden: Donnerin ensimmäisen vuoden kielimestari Olëshka Oldshigaid ja tundrakaravaanin opas Jäägo elävät sekä päiväkirjojen että valmiin etnografian lehdistä hyvine ja huonoine puolineen. Donnerin kuvamateriaali muodostaa mielenkiintoisen jännitteen suhteessa kenttäpäiväkirjoihin, kun vertailukohdaksi otetaan niissä esiintyvät alkuperäiskansojen ihmiset. Jäägo ja Olëshka jäävät taka-alalle ja kuvamateriaalin pohjalta arvioituna

268 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. joulukuu 1912.

269 MKA Jarmo Alatalon v. 2006 puhtaaksikirjoittama Donnerin kuvien luettelo.

Aleksei Arbaldaijev ja Pukkol nousevat dominanttiin asemaan²⁷⁰. Kuva ja ääni kulkevat eri raitaa. Selityksiä voidaan hakea kahtaalta. Valokuvaaminen ankarissa olosuhteissa oli kesäaikaan yleisesti ottaen helpompaa kuin talviaikana. Oläshkan jääminen varjoon voi johtua Donnerin kärsimästä kulttuurishokista: ensimmäisen talven aikana koettu psyykinen oireilu näkyi kyvyttömyytenä tarttua työhön. Ensimmäisenä vuonna valokuvaus jäi taka-alalle.

Kulttuurishokki ja talvi eivät kuitenkaan selitä talvisen tundramatkan aikana tehtyä aihevalikointi. Kuvat luovat karavaanimatkasta demokraattisemman kuvan kuin Donnerin päiväkirjamerkinnyt tai valmiiksi hiottu kuvaus. Kuvamateriaalin pohjalta arvioituna karavaanimatkalla on useampia toimijoita kuin tekstissä. Jäägon merkitys Donnerille perustuu hänen näkövään rooliinsa karavaanin ohjaamisessa perille Vahjoelle. Jäägo edustaa Donnerille eräänlaista vapaan luonnonlapsen ideaalityyppeä: vapaata, raitista, taitavaa, neuvokasta ja itsenäistä persoonaa, joka venäläisestä hapatuksesta vapaana yhä elää samoissa erämaissa kuin esi-isänsä ennen muinoin (Donner 1915b,198). Tekstissä Jäägon osuus vahvistaa Donnerin omaa kehitys- ja selviytymiskertomusta, joissa talviolosuhteissa kokemattomasta tutkijasta kasvaa oppaansa ja esikuvansa kaltainen itsänäinen toimija.

Oläshkaa Donner kuvailee puolestaan ”erikoisen lahjakkaaksi, kenties terävimmäksi näkemistään samojedeista” (Donner 1915b, 31). Donner näyttää arvostaneen Oläshkan sosiaalisuutta, kielitaitoa sekä älykkyyttä ja sietäneen jopa hänen satunnaisia juopottelukausiaan (Donner 1915b, 97-98). Oläshka toimi myös eräässä mielessä Donnerin samojedikummina sekä johdatti ja opasti häntä kädestä pitäen oman kansansa tavoille. Suhde näyttää toimineen molemminpuoleisen ystävyyden varassa. Palattuaan tundramatkalta keväällä 1913 Donner yritti tavoittaa Oläshkaa Veskov Jarin lähistöltä. Kuultuaan, että Oläshka oli lähtenyt paikalta läheisiin metsiin, Donner yritti jäljittää tätä, yrityksessään kuitenkin onnistumatta.²⁷¹ Myös Oläshka odotteli Donneria koko kevään 1914 lähellä Kolgujakia – seikka, josta Donner sai tiedon vasta heinäkuun loppupuolella laivalla tapaamiltaan samojedeilta.²⁷² Paluumatkallaan Abalâkovasta Donner yritti vielä tavoittaa Oläshkaa. Kohtalo ei kuitenkaan suonut Donnerille ja hänen ensimmäiselle ”samojediprofessorillensa” enää tilaisuutta tavata toisiaan, sillä Donnerin suunnittelema kolmas Siperianmatka ei koskaan toteutunut.

Vuonna 1933 julkaistu, Donnerin yhdessä Dibikovin kanssa työstämä teos *Ethnological Notes about the Yenisey-Ostjak in the Turukhansk Region* täyttää monessa mielessä dialogisen etnografian kriteerit. Kirja syntyi yhteistyössä vuonna 1928 Helsingissä vierailleen Leningradin Elävien itäisten kielten instituutin oppilaan Ilja Dibikovin kanssa. Kirja alkaa lyhyellä kertojan, Dibikovin, ja hänen perheensä elämänhistoriallisella esittelyllä. Tämän jälkeen esitellään jeniseinostjakkien yleistä elämäntilannetta 1920-luvun lopun Turuhanskissa, minkä jälkeen käydään läpi aihepiiri kerrallaan aineelliseen kulttuurin eri ulottuvuudet päädytään jeniseinostjakkien henkiseen ja sosiaaliseen elämään esittelyyn. Kirjan kertoja on Dibikov ja kirjoittaja Donner. Don-

270 MKA Jarmo Alatalon v. 2006 puhtaaksikirjoittama Donnerin kuvien luettelo. Ketfloden, Sept. okt. 1912 nro 4, 15, 16, 19 ja 23. Turuhansk – Tas – Vach, jan. – april 1913 nro 26, 88, 115, 137, 147, 151 ja 158.

271 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 31.3.1913.

272 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 21.7.1914.

ner erottaa omat huomionsa ja kommenttinsa Dibikovin tuottamasta materiaalista hakasulkein. Tämän lisäksi hän liittää mukaan viitteitä muiden tutkijoiden aihepiiriin liittyvistä havinnoista. Donner pystyy jälkikäteen arvioiden säilyttämään kriittisen katsantokantansa myös suhteessa omiin töihinsä. Dibikovin antamien tietojen pohjalta hän joutuu oikomaan toimittamansa *Ostjaksches Wörterbuchin* (1926) tietoja (Donner 1933c, 39). Donner asettaa Dibikovin jeniseostjakeista tekemän kuvauksen suhteeseen tutkimiensä ostjakisamojedien kanssa. Näin Donnerin itsensä tuntema kansa toimii kuvauksen peilipintana. Donner välttää etnografiassa Dibikovin ja omien kenttätutkimuksiansa pohjalta tehtyjä yleistyksiä ja pysyttelee varsin määrätietoisesti tekstin tallentajan osassa. Poronhoitoa koskevassa osiossa Donnerin tulkintojen ja kommenttejen määrä on kuitenkin runsaampaa kuin muussa tekstissä. Tämä aktiivisuus ja innostuneisuus on ymmärrettävää, kun otetaan huomioon, että Donnerilla itsellään oli tutkimusmatkansa aikana oma porokarjansa. Kirjoittaja muuttuu tässä tilanteessa tutkija-Donnerista samojedi-Donneriksi. Eräs pohtimisen arvoinen asia on *Ethnological Notes* -teoksen liittäminen Donnerin harjoittaman tutkimustyön kokonaisuuteen. Olisiko Donner ikinä tuottanut tämänkaltaista dialogista kuvausta Siperiasta, mikäli aikakauden poliittinen ja historiallinen tilanne olisi näyttänyt toisenlaiselta? Maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen jälkeen oli käynyt selväksi, että kaikenlainen tutkimusmatkailun aika oli Neuvostoliitossa päätynyt. Tässä mielessä ajateltuna *Ethnological Notes* -teos on syntynyt olosuhteiden pakosta. Toisaalta kirjan julkaiseminen vasta vuonna 1933, viisi vuotta tietojen keräämisen jälkeen, välittää myös toisenlaista tietoa. Donnerin oma terveys ei hänen elämänsä kahden viimeisen vuoden aikana ollut kehuttava. Donner itse tiedosti tilanteensa, ja tässä mielessä hänen työtään voidaan pitää realiteettien tunnustamisesta nousevana autonomisena työnä. Tutkimusmatkojen aika oli takanapäin, arvioitiin asiaa mistä näkökulmasta hyvänsä.

Rotusielu

Donnerin tutkimuksen kohteena ovat yksittäisten ihmisten sijasta kansat sekä eräässä mielessä Siperia territoraalisenä kenttänä. Keskeisessä roolissa ovat luonnollisesti samojediheimot, joita Donner vertailee alueittain toisiinsa sekä muihin Siperian kansoihin. Donnerille samojedit ovat hänen oma kansansa, ja hänen suhteessaan samojedeihin löytyy jälkikäteen arvioiden myös etnosentrisen haltuunottamisen piirteitä. Tämä käy ilmi myös Donnerin päiväkirjoissa viljelemästään kielestä, jossa hän puhuu samojedeista muodossa ”mina samojeder”.²⁷³ Kysymys ei kuitenkaan aina ole pelkästään omistushalusta vaan myös aidosta ystävyystunteesta. Donner välittää samojedien sukulaisilleen lähettämiä henkilökohtaisia terveisiä, viestejä ja kuulumisia kuten hyvä ystävä tai tuttu.²⁷⁴ Donner yrittää määrittää myös samojedeille tyypillistä kansanluonnetta. Tarkkailtuaan matkakumppaneitaan tundralla Donner päätyy seuraavaan määritelmään:

”Tungusen är artig, ytterst renlig och helt aristokratisk. Men på samma gång häftig och ofta arg som ett bi mot hustru och barn. Och dessa äro i samma stil. Dessutom ha de hela tiden

273 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 19.2.1913, 25.2.1913 ja 11.3.1913.

274 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 25.1.1913.

lust att låta de andra arbeta för sig. På samma gång är dock tungusen hela tiden den mest företagsamma och den som sätter fart i allting. Samojederna äro lugna och trygga samt mera passiva. De ha en bred humor, som nästan hela tiden håller deras humor uppe. Och barnen äro, även de, stillsamma och mindre skrikande. Ostjak-kvinnan liknar våra egna österbottiska bondekvinnor. Hon är sorglös och glad, vänlig mot alla, aldrig trumpen och hon är den enda som då och då uppstämmer en sång.”²⁷⁵

Donner on velkaa sekä samojedeista että muista Siperian kansoista antamissaan arvioinneissa Castrénille. Heidän molempien arvioinneissa korostuu kaksi eri lähtökohtaa. Ensimmäinen arvottaa kansojen kulttuurin ja kielen alkuperäisyyttä sekä kansojen yleistä hyvinvointia: puhtautta, ahkeruutta sekä tapakulttuuria. Toinen arviointiperusta puolestaan tarkastelee kullekin kansalle ominaista psyykkistä kansanluonnetta ja liittää sen osiksi kansan yksilöiden fyysiset ja ulkonäölliset ominaisuudet. Tämä Saksasta peräisin oleva käsitys rotusielusta eli voimakkaana vielä 1920- ja 30-luvuille asti (Kemiläinen 1993, 278). Sekä Donner että Castrén päätyvät samaan lopputulokseen: Pahiten degeneroituneita ovat Objoella Tomskin kuvernementissa asuvat ostjakkisamojedit (Castrén 1855, 149-150; Donner 1915b, 40-41). Castrén liittää heidät yhteen samalla tasolla olevien jenseinostjakkien kanssa mainiten heidän olevan ”epäsiistejä, veteliä ja laiskoja” (Castrén 1855, 229-230). Objoen sivujokien varrella asuvat samojedit ovat sekä Castrénin että Donnerin mielestä säilyttäneet Objoella asuviin samojedeihin verrattuna paremmin omat tapansa sekä kielensä (Castrén 1855, 180; Donner 1915b, 40). Jenseiskin kuvernementissa, erityisesti sen pohjoisosissa asuvia samojedejä Donner pitää ”idän ihmeellisinä miehinä, sydänmainen lapsina”, jotka tietojensa ja taitojensa avulla kykenevät asumaan siellä, missä inhimillinen elämä tuskin on mahdollista (Donner 1915b, 177-178). Tällä kohtaa Castrénin ja Donnerin arvioinnit kuitenkin erkanevat. Castrén puolestaan näkee samat samojedit villeinä raakalaisina, jotka suuremmitta tunnontuskiita voivat vaikka syödä toisiaan (Castrén 1855, 231). Molemmat tutkijat näyttävät muodostaneen käsityksensä romanttiselle perustalle ja operoivat ”jalon villin” käsitteellä. Castrénilla jalous näkyy valistusajan saksalaistyypisenä potentiaalisena mahdollisuutena, josta hiomattomista timanteista voidaan *bildungin* kautta muovata täydellisiä timantteja. Donner puolestaan pitää pohjoisen samojedeja kultakimpaleina, joiden lumo ja tenho perustuu luonnon antamaan muotoon. Kaikki heihin kohdistuva jatkojalostaminen turmelee viime kädessä sen kauneuden sekä ne tiedot ja taidot, jotka tekevät heistä tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia. Donnerin käsityksen mukaan Siperiassa kulttuuri, rapio ja sivistys ovat vastakohtia luonnolle, erämaalle ja turmeltumattomuudella (Donner 1915b, 182). Sijoittautuminen eri pisteisiin kehitysoptimismien ja kehityspessimismien väliselle suoralle näyttää näin erottavan Castrénin ja Donnerin arvioinnit eräin paikoin toisistaan.

Castrénin arvio ostjakeista on kaksijakoinen. Hän pitää heitä ensisijassa pohjoisen alueen metsästäjinä, jotka ”toivovat saavansa saalista, mutta samalla itse pelkäävät joutuvansa pedon kynsiin” (Castrén 1855, 54-55).

275 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 4.3.1913.

Castrénille ostjakki edustaa kavaluutta, vilppiä, teeskentelyä ja alistuvuutta mutta samalla myös yksinkertaisuutta, rehellisyyttä, jöröyttä sekä itsepintaisuutta. Castrén näyttää myös arvostavan ostjakkien kykyä muodostaa yhteisöraakteita sekä heidän tahtoaan huolehtia toinen toisistaan (Castrén 1852, 298-300; Castrén 1855, 121-123; Castrén 1857, 134-135). Donnerin maininnat ostjakeista ovat niukempia. Hän arvioi ostjakkien olevan samojedeja kehittyneemmällä asteella käyttämiensä erilaisten teknisten ratkaisujen, kuten asumusjärjestelyjen, puolesta. Toisaalta ostjakit ovat luonteeltaan vilkkaampia, iloisempia, kaikille ystävällisiä ja hyväntuulisempia kuin esimerkiksi samojedit. Donner arvioi ostjakit kuitenkin samojedeja rumemmiksi fyysisten piirteiden perusteella (Donner 1915b, 229). Sekä Donner että Castrén sijoittavat tunguusit korkeimmalle korokkeelle Siperian alkuperäiskansojen välisessä vertailussa luokittelemalla heidät Siperian aristokraateiksi (Castrén 1855, 213-215; Donner 1915b, 173). Molemmat heistä ihailevat tunguusien kirjailtua vaatetusta, edestä auki olevaa turkkia sekä heidän tavaroidensa siroutta ja keveyttä. Myös tunguusien arvostamat ominaisuudet, notkeus ja ketteryys, keräävät Castrénilta ja Donnerilta kiitosta. Tunguusien tapa karttaa venäläisiä sekä samojedeja ja ostjakkeja suojelee heitä venäläisen kulttuurin turmelevalta vaikutukselta ja monilta samojedeja ja ostjakkeja vaivaavilta rokko- ja kulkutaudeilta (Donner 1915b, 107, 114-117). Molemmat heistä kuitenkin vierastavat tunguusien ”mongolidisia” piirteitä, leveitä poskipäitä sekä litteää nenää, sekä tunguusien suosimia kasvotatuointeja, jotka antavat tunguusien kasvoille eurooppalaisissa silmissä juonikkaan tai kavalan ulkonäön. Merkitsevä pantava on myös se seikka, että Donner itse tekeytyy rikkaaksi tunguusiksi saapuessa tundra-alueelta Larjatskoen kylään maaliskuun puolivälissä 1913.

Kansojen tyypittely fyysisen antropologian perusteella

Myöhemmin, 1930-luvulla Donner määrittelee Siperian kansoja fyysisen antropologian perustein. Hänen lähtökohtansa on, että pronssikauden hautalöytöjen perusteella voidaan olettaa Siperiassa eläneen kaksi toisistaan eroavaa rotua, joista toinen on ollut dolikokefalinen ja toinen brakykefalinen (Donner 1930, 61-61). Siperian nykyisen tilanteen hän arvioi seuraavaksi: syrjäänit, jotka ovat viimeisimpinä siirtyneet Siperiaan, muodostavat oman pitkäkasvuisen, vaaleahiuksisen, kapeanenäisen ja enimmäkseen harmaasilmäisen ryhmänsä, jonka keskipituus on 1632 mm ja kallonindeksi 82,2. Tähän ryhmään kuuluviksi Donner liittää votjakit, mordvalaiset ja itäkarjalaiset kansat, joskin muilla ryhmillä vaaleus ei ole yhtä yleistä kuin syrjääneillä. Donner itse oli vuosina 1921 – 1923 tutkinut venäjänkarjalaisia pakolaisia ja verrannut heitä Suomen puolella oleviin karjalaisiin.²⁷⁶ Havaitut eroavaisuudet hän selittää ravinnon sekä venäläisten vaikutuksella perimään. Toisen ryhmän muodostavat ostjakit ja vogulit, joiden hiusten, silmien ja ihon väri on 80 %:lla kansasta paljon tummempi kuin ensimmäisessä ryhmässä. Ostjakkien ja vogulien kasvot ovat pyöreämmät ja leveämmät, kallonindeksin ollessa 77,3 ja 80,7 välillä. Keskipituus on lisäksi pienempi: ostjakeilla 1565 mm ja voguleilla 1567 mm. Kolmas samojedi-

276 HYK Coll 42.2 nro 1091. Donnerin antropologiset mittaukset karjalaiskyläen asukkaista 1920-1922 ja mittausten tulokset 1922-1923.

lainen ryhmä on pitkäkalloisempaa kuin ostjakit ja vogulit, pään ideksiluvun ollessa jurakeilla 83,3 ja – mitä lähemmäksi alueellisesti liikutaan Jeniseitä – kasvavan aina avamsamojedien indeksilukuun 85,6. Samojedit ovat yleisesti tummia hiuksien, ihon ja silmien osalta. Jurakkien keskipituus on 1568 mm – 1587 mm, riippuen asuinpaikasta. Avamsamojedien keskipituudeksi Donner ilmoittaa 1570 mm. Ostjakkisamojedien pituus vastaa jurakkien pituutta, ollen 1571 mm, mutta he ovat huomattavasti pyöreämpikalloisempi verrattuna jurakkeihin. Ostjakkisamojedien kalloluvuksi Donner ilmoittaa 82,6 ja selittää kallon pyöreyyden johtuvan kosketuksesta ostjakkeihin sekä muihin turkkilaisiin kansoihin. Sajanin alueen kamassien Donner katsoo sekoittuneen ”mongoleihin” eli eri turkkilaisiin heimoihin heidän keskipituutensa ollessa 1566 mm ja pään ideksiluvun noustessa aina 86,3 (Donner 1933a, 62-65).

Kuva 16. Aleksej Oldžigin. Museovirasto.

Donner vetää yhteen tekemänsä mittaus-
tulokset ja tyypittelee suomalais-
ugrilaiset kansat kolmeen joukkoon. En-
simmäiseen, ugrilaiseen hän laskee kuu-
luviksi lyhyet, mesokefaliset ja tummat
yksilöt. Toiseen ryhmän muodostavat
lyhyet, brakykefaliset ja tummat tyypit,
jonka Donner nimeää samojedilaiseksi.
Kolmanteen brakykefaliseen mutta vaa-
leaan ryhmään kuuluvat syrjäänit, votja-
kit, mordvalaiset ja itäkarjalaiset (Don-
ner 1933a, 65). Vertailuryhmänä hän
käyttää niin suomalais-ugrilaiden kanso-
jen fyysisten ominaisuuksien kuin mui-
den kulttuurillisten saavutusten suhteen
tunguuseja. Hän kuvaa heidät hajanai-
seksi kansaksi, joka Jenisein itäpuoli-
silla metsä- ja tundra-alueilla edustaa
mongolidista tyyppiä. Ulkoisilta piirteil-
tään tunguusit ovat laihoja, jäntevää sekä

tummaihoisia, -hiuksisia ja -silmäisiä. Keskipituus heillä on suurempi kuin uralilaisilla kansoilla vaihdellen sukupuolen mukaan 1614 mm ja 1638 mm välillä kalloindeksin ollessa 85,1. Jeniseinostjakkien pituusmitaksi ja kalloindeksiksi Donner ilmoittaa 1566 mm ja 80,85, joskin hän huomauttaa että mittauksen tulokset on otettu vain Dibikovilta ja toteaa etteivät tulokset edusta yleistä Jenisein alueen jeniseinostjakeilla tavattavaa brakykefalisuuta, jossa kalloindeksi on 83,14 (Donner 1933a, 65-66; Donner 1933c, 9). Jälkimmäiseen, altaillaiseen ryhmään Donner lukee vielä kuuluvaksi monet Sajanilla tavattavat kansat, jotka ovat syntyneet Obin ugrilaisten ja mongolilais-turkkilaiden kansojen sekoittumisen tuloksena. Koska Donnerin tutkimusten painopisten on Länsi-Siperiassa, hän keskittyy kuitenkin etupäässä tarkentamaan tällä alueella elävien kansojen historiaa (Donner 1933a, 8, 67-68). Hän katsoo tulosten käyvän yleisiltä osiltaan yksin sen kanssa, miten Siperian arkeologia valaisee Siperian menneisyyttä. Hänen mukaansa Siperiaan on levinnyt kolme eri uralilaista kansanaaltoa, jotka aikojen

saatossa ovat levittäytyneet Jeniseiltä Taimyriin niemimaalle asti (Donner 1933a, 68)

YLEIS- TYYPPI	RYHMÄ	KANSA	PITUUS (mm)/KALLO IND.	HIUKSET, SILMÄT, IHO
uralilainen	suomalais- ugrilainen ryhmä	syryjäinit vojjakit mordvalaiset Venäjän karja- laiset	1632/ 82,2.	vaaleat hiukset harmaat silmät tumma sekä vaalea ihotyyppi
	ugrilainen ryhmä	ostjakit vogulit	1565/77,3-80,7 1567/77,3-80,7	mustat tai tumman- ruskeat hiukset tummat tai ruskeat silmät tumma ihotyyppi
	samojedilai- nen ryhmä	jurakit avamsamojedit ostjakkisamo- jedit kamassit	1568-1587/83,3 1570/85,6 1571/82,6 1566/86,3	musta tai ruskea tukka pl. avamsamo- jedit, joilla muita vaaleampi silmät ruskeat tumma ihotyyppi
altailainen	Obin alueen ryhmä	jeniseinostjakit	83,14 (1566/80,85)	hiukset ja silmät vain 59% tummat pitkät korvanipukat
	mongolilais- turkkilainen ryhmä	tunguusit	1614-1638/85,1	hiukset mustat ja suorat silmät ruskeat hyvin tumma iho

Taulukko 11. Donnerin tyyppitelemä Länsi- ja Pohjois-Siperian kansojen jakauma fyysisen antropologian mittausten mukaan.

Donner päätyy arvioimaan sekä fyysisen antropologian että arkeologian ja historian todistusaineiston valossa, että nykyisen Permin alueella ollut toistaiseksi tuntematon uralilainen alkuväestö on aikojen kuluessa siirtynyt Uralvuoriston taakse ja asuttanut Länsi-Siperian metsäseudut. Esinelöytöjen perusteella hän katsoo levittäytymisen tapahtuneen vesireittejä pitkin. Hän yhdistää näin – paljolti myös anakronistis-poliittisin perustein – Vietnan, Aunuksen ja Karjalan yhteen Uralin kanssa (Donner 1933a, 48-53). Rodullisesti hän katsoo uralilaisen tyyppin omaksi ryhmäkseen ja torjuu jo Castrénia vaivanneen kysymyksen suomalaisen ja mongolidisen rodun yhteydestä. Donner poikkeaa ruotsalaisesta ja suomenruotsalaisesta etnisesti määritellystä kansallisuusaatteesta, jotka nostivat germaani- ja arjalaisrodut suomalais-mongolidista rotua korkeammalle (Hämäläinen 1993, 204). Hän joutui ottamaan kantaa mongolikysymykseen myös artikkeliansa ulkopuolella. Mongolikysymyksen ajankohtaisuudesta 1920-luvun taitteessa kertoo Donnerille Tukholmasta saapunut kirje, jossa Ernst Sinder kysyy Donnerin kantaa R. Nordenstrengin kirjan väitteeseen suomalaisten ja mongolien sukulaisuudesta.²⁷⁷ Donner korostaa suomalaisten ja laajemmin uralilaisen rodun sekä mongolidisen rodun erilaisuutta, paitsi kraniologisiin todisteihin viitaten myös huomioimalla uralilaiselta ryhmältä puuttuvan mongolipoimun (epicanthus) (Donner 1933a, 63). Tässäkin kohdassa Don-

277 KA I2 Sinder Donnerille 17.1.1922.

ner seuraa asiassa Castrénin viitottamia jalanjälkiä, tosin todeten uralilais-altailaisen hypoteesin vanhentuneeksi (Hämäläinen 1985, 408).

Donner tulee luoneeksi, omien tieteellisten ja poliittisten ambitoidensa pohjalta uralilaisen hypoteesin, joka liittää suomalaiset osaksi uralilaista rotu- ja kieliperintöä sekä yhteistä historiaa. Kirjeenvaihtoa siperialaisten kansojen historiasta ja menneisyydestä suhteessa fyysisen antropologian kysymyksiin hän kävi muun muassa Tallgrenin kanssa.²⁷⁸ Donnerin *Siperia*-teoksessa esittämät teoriat itäisten kansojen vaelluksista ja niiden vaikutuksesta Länsi-Siperiaan asumaan asettuneihin kansoihin nousevat siis kotimaaisesta maaperästä (Donner 1933a,68). Donner on näin uskollinen paitsi suomalais-ugrilaiselle kielen, kulttuurin ja arkeologian tutkimukselle, ja yhdistää rodulliset, kielelliset, kulttuurilliset päämäärät palvelemaan Aunukseen ja Vianaan suuntautuvia sotaretkiä. Suhteessa suomalais-ugrilaiseen tutkimukseen hän kuitenkin puree eräässä mielessä itseään ”ruokkivaa kättä”, joskin kieltäytyen edes maistamasta tarjottua suupalasta. Suomalais-Ugrialaisten Seuran ja suomensukuisten kansojen tutkimuksen mesenaatin Abercrombyn mielestä Suomen suomalaiset eivät olleet rodullista sukua muille ugrilaisille kansoille, ja hän tarkasteli suomalaisten yhteyttä ugrilaiseen perintöön vain kieli- ja etnografian näkökulmasta (Halmesvirta 1985, 235). Donner näyttää samojeditutkimuksissaan päätyneen Abercrombyn ajatuksiin nähden päinvastaisiin tuloksiin (Kilpeläinen 1985, 192). Vaikka Suomessa kehitettiin omaa, eurooppalaisesta fyysisestä antropologisesta tutkimuksesta eroavaa rotututkimusta, jäivät jotkin kysymykset eurooppalaisten tutkijoiden arvelujen varaan (Kemiläinen 1985, 13). Lappalaisten ja jurakkien rodulliseen alkuperään liittyvissä pohdiskeluissa Donner näyttää tukeutuvan Wirchowin ajatuksiin, todeten tutkimuksen olevan vielä tässä asiassa lapsenkengissä. Yleisesti ottaen Donner suhtautuu fyysisen antropologian kohdalla varovasti hyvin pienen aineiston pohjalta tehtyihin johtopäätöksiin (Donner 1933a, 64). Hän näyttää kannattavan eri tieteenalojen tutkimustulosten yhdistämistä, ennen kuin kokonaisarvioita kansojen rotuominaisuuksista tai niiden muuttumisesta historian aikana voidaan sanoa mitään varmaa.

Donner arvioi Siperiaa tutkimuskenttänä, jolla on oma ainutkertainen arvonsa alueella asuvien kansojen ja niiden etnografiselle tutkimukselle. Hän näyttää vasta ensimmäisen tutkimusmatkansa jälkeen ymmärtäneen, kuinka mittavan tutkimusaineiston Siperia erinäisissä muodoissaan hänelle tarjoaa:

”Det som här är för mig svårast, är att jag oavbrutet helt och hållet måste koncentrera mig på ett håll. Och ensidighet samt trångsynthet fruktar jag mest av alla. Jag känner ett feberaktigt behov att vara verksam, ej endast på ett håll, och jag känner mig här ej kunna pumpa ur mig all den energi, som kokar i mig. Strapatser har jag tillräckligt av och på det hållet har jag nog. Men detta är blott en sida, den fysiska; den andliga hinner jag ej med och finner så föga möjlighet att använda. Delvis är ju nog seghet andlig energi, men kanske dock mera inneboende envishet. Mitt huvud är fullt av det ena och det andra. Grammatikor, samojediska, ordböcker, religionshisto-

---

278 KA I9 Tallgren Donnerille 14.1.1919.

riska verk, mytologi, etnografiska skildringar, resebeskrivningar för das grosse publicum m.m. geografiska kartor, släkten Donner, ekarna och deras tillväxtförhållanden, kvantitetsväxlingsteorier, etymologiska frågor o.s.v. i oändlighet. Dessutom det ena och det andra. Men jag har ingen tid övrig att skriva, ingen tid att sovra mitt material, som dag för dag växer, ingen tid att analysera.²⁷⁹

Donner liittyy tässä kohdin Bo Lönnqvistin kuvaamaan suomalaisvenäläiseen ”kentän” paradigmaan, jossa etnologiatieteet yleisenä kulttuuriantropologian osana keskittyvät voimakkaasti tutkijalähtöiseen kenttämateriaalin työstämiseen. Kuten Lönnqvist on huomauttanut, etnografisen tutkimuksen kohde olivat tässä paradigmissa kansat huolimatta siitä, että Siperian alueita pidettiin sekä arkeologian, kielitieteen ja etnologian parissa suomalaisten siirtomaina (Lönnqvist 2003, 41-42; Salminen 2003, 63-64). Donner ei ensimmäisen tutkimusmatkansa jälkeen näytä vielä ajattelevan Venäjän lähialueita tai Siperiaa regionaalisenä kenttänä. Castrénin luoma uralilais-altailainen hypoteesi näkyy siis varsin selkeästi pitävän otteessaan Donneria ennen jääkäriiliikettä ja vuoden 1917 tapahtumia. Vasta poliittisesti aktiivisen 1920-luvun jälkeen Donnerin tutkimusotteesta on löydetty Siperian historian ja muinaistieteen tutkimukselle alueen territoriaalisista merkitystä huomioivia näkökohtia. Tämä kehitys oli kuitenkin mahdollista vasta uralilais-altailaisen hypoteesin luoman puitteen kaventumisen myötä. Uudessa tilanteessa arkeologian, historian ja kielitieteen kehitystä oli etsiytynyt omille raiteilleen, eivätkä itsenäiset tieteet enää olleet toisiinsa sidottuina riippuvaisia Suomen sukua määrittävästä holistisesta katto-paradigmasta (Salminen 2003, 101-102).

Venäläiset

Donnerin tutkimustyön ja poliittisen toiminnan ymmärtämisen ja arvioinnin keskeiseksi osaksi muodostuu suhde venäläisiin ja laajemmin ottaen venäläisyyteen. Kysymys on kauttaaltaan monimutkaisempi kuin se yksinkertaistettu versio, jossa Suomea ja suomalaisuutta tarkastellaan suhteessa ugrilaiseen esihistoriaan tai suomalais-ugrilaisiin kansoihin. 1900-luvun alussa kysymys oli historian ja nykyisyyden rekonstruoinnista monimuuttujakentässä, jossa usealla kansalla mutta erityisesti Venäjällä on oma erityinen vaikutuksensa kansallisten tieteiden tutkimukseen. Tämän vuoksi käsittely on syytä ulottaa myös laajemmalle kuin vain varsinaisena tutkimuskohteena oleviin kansoihin.

Donnerin suhde venäläisiin on eräässä mielessä ambivalentti. Hän inhoaa venäläisten opportunistimia sekä haluttomuutta pitää kiinni sovituista lupauksista ja sitoumuksia. Nämä venäläisyyden kielteiset piirteet henkilöityvät erityisesti kauppiaisissa, papeissa, lääkäreissä sekä virkamiehissä. Näitä kielteisiä esimerkkejä Donnerille edustavat lukuisat Tomskin, Narymin, Turuhanskin, Monastyrskoen, Chantkan alueen kauppiaat sekä Narymin, Tymskin ja Monastyrskoen papit, munkit ja lähetyssaarnaajat. Myös sotilaiden ja pristavien raakuus sekä yksinkertaisuus herättävät Donnerissa ihmetystä useaan ottee-

279 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 5.3.1913.

seen. Toisaalta Donner joutuu yksittäisten henkilöiden kohdalla tunnustamaan yleistysten olevan vääriä. Dudinkan kauppias Popov²⁸⁰, Aleksandrovs-koen pristavi²⁸¹, Turbovin veljekset Karasinassa²⁸², uudisasutushallituksen virkamies Berdnikov²⁸³ sekä monet muut matkalla kohdatut venäläiset voitavat Donnerin ystävyyden puolelleen. Donner tunnustaa heidän pyrkimys-

tensä vilpittömyyden ja oikeamielisyiden mutta näkee toisaalta venäläisen yhteiskunnan korruptoituneisuuden heidän mahdollisuksiaan rajoittavana tekijänä. Palattuaan Dudinkasta hän arvioi Turuhanskin virkamiesten rehellisyyden olevan verrattain suuri suhteutettuna siihen tosiasiaan, että heidän tulee elättää itsensä 30 ruplan kuukausituloilla. Tätä taustaa vasten lisätulojen hankkiminen myös lain rajoja rikkomalla tulee ymmärrettäväksi (Donner 1915b, 169). Donner osaa myös arvostaa aitosiperialaista vieraanvaraisuutta, jonka hän liittää osaksi venäläisyyden myönteistä puolta (Donner 1915b, 103).

Kuva 17. Ivan Berdnikov 1912. Museovirasto.

Mutta mikä selittää venäläisten epäluottavuuden ja vastenmielisyyden Donnerin silmissä? Erityisesti yksi ryhmä kielteisesti koetuista venäläisistä nousee ylitse muiden Donnerin arvioinneissa. Pappien toiminta ja uskonnonhoito on Donnerin havaintojen mukaan Siperiassa pahasti retuperällä. Papit tai kirkon palvelijat eivät puhu alkuperäisasukkaiden kieltä, ja heidän eettinen toimintansa loukkaa sekä vahingoittaa alkuperäisasukkaiden oikeuksia. Ilmiö leviää kaikkialle venäläiseen yhteiskuntaan, pristavit, lääkärit, kauppiaat ja viranomaiset voivat noudattaa omaa oikeuttaan, ja murhat, maa-alueiden riistämiset sekä varkaudet jätetään kokonaan tutkimatta vedoten seikkaan, joka sanoo ”tsaarin olevan kaukana ja Jumalan korkealla” (Donner 1915b, 51, 53-55). Donner kytkee lain ja uskonnon harjoittamisen yhteen seuraavalla tavalla:

”Det är egendomligt att betrakta skillnaden mellan ryssar och ”europeer”. Att till ex. begå en stöld eller något annat brott synas från olika synvinkel hos skilda folk. Engelmännens hindras från att stjåla på den grund att en sådan handling av honom betraktas som lagstridig, stridande mot äganderätten. Ryssen hindras här därför att han betraktar det som den synd. En engelsman anlitat domstol för att straffa brottslingen, men ryssen för att få sin egendom tillbaka och bara ryssen fått sin

280 KA Donnerin kok. I16. pvk. 24.12.1912.

281 KA Donnerin kok. I16. pvk. 28.3.1913.

282 KA Donnerin kok. I16. pvk. joulukuu 1912.

283 KA Donnerin kok. I16. pvk. 21.7.1912.

egendom åter försonar han sig så gärna med brottslingen mot t.ex. en butelj vodka. Ryssarna äro religiösa utan att egentligen erkänna sig till någon religion. De tro och äro troende, men de ha kanske var och en sin privata tro, som hos folket ofta utbildat sig till (kvacksalveri) m.m.(taikausko). Prästerskapet är möjligen troende, men i så fall spela de sin roll dåligt. Ty ingen som ser dessa obildade fulla och blott efter pengar traktande präster, kan bibringas att tro på deras religiositet. Och de kunna heller inte övertyga någon eller omvända någon till sin tro. Helt annorlunda är förhållandet med det katolska prästerskapet. De ha knappast någon tro, men genom sitt utomordentliga skådespel få de andra till ungefär vad som hälst.”²⁸⁴

Donner kiinnittää huomionsa oikeusantropologisesti mielenkiintoiseen kysymykseen, jota muut Siperian-tutkijat eivät ole etnografisessa kuvauksessaan juurikaan käsitelleet. Periaatteessa venäläisessä yhteiskunnassa oli 1900-luvun alussa voimassa valtiollinen laki, joka kohdistui kaikkiin kansalaisiin, myös etnisiin vähemmistöihin. Tämä valtiollinen laki ei kuitenkaan muodostunut yhteisesti noudatetuksi tapaoikeudeksi viime kädessä sen vuoksi, että sen takaa puuttui riittävän vahva sosiaalieettinen ja moraalinen normisto (Seppälä 1991, 27-30). Donner pitää lain yhteyttä sosiaaliseen kontrolliin keskeisenä yhteiskunta ylläpitävänä tekijänä. Hän päätyykin kritisoimaan voimakkaasti Venäjän ortodoksisen kirkon ja sen pappien toimintaa ja pitää heitä eräässä mielessä syyppinä väärinkäytöksiin, jotka kristillisen opetuksen mukaan ovat tuomittavia. Venäläisiltä puuttuu uskonto, koska papisto on laiminlyönyt kasvatus- ja opetusvelvollisuutensa kansan keskuudessa. Venäläisiin verrattuna samojedit ovat heitä korkeammalla tasolla oman tapaoikeutensa ja uskontonsa määrittelemän moraalikoodin vuoksi. Donner toteaaakin, että ”todellinen samojedi ei koskaan ole ajatellut varastamista eikä hän koskaan ole myöskään kieltäytynyt avustamasta köyhiä ja nääntyneitä vertaisiaan noissa melkein kommunistisesti järjestetyissä yhteiskunnissa” (Donner 1915b, 54).

Donner katsoo sääntöjen sekä yksilöjä ohjaavien normatiivisten ohjeiden kuuluvan yhteen yleisen lainkäytön kanssa. Parhaimman tätä kuvaavan esimerkin hän on tallentanut *Siperialaiskertomustensa* (1959) tarinaan *Punainen nenä*. Kuvaus lähtee liikkeelle kertomuksen päähenkilölle Ivan Andrejevitšille esitetystä kysymyksestä, kuinka tämä raittiina miehenä on hankkinut itselleen ”tavallista punaisemman ja kypsemmän nenän”. Andrejevitš kertoo joutuneensa työnsä puolesta kuljettamaan huomattavaa rahasummaa mukanaan Siperian erämaissa. Huhu Andrejevitšin kuljettamasta suuresta rahasummasta on kuitenkin kulkenut häntä nopeammin eteenpäin. Balgas nimisestä kylästä hän palkkaa itselleen Siljov-nimisen miehen opapaaksi seuraavalle erämaataipaleelle. Siljov kuljettaa kuitenkin Andrejevitšin harhaan, hyökkää hänen kimppuunsa erämaassa, murskaa Andrejevitšin nenän ja jättää tämän makaamaan tantereelle tavoitellen rahoja. Andrejevitš kuitenkin tointuu ja pääsee taistelussa voitolle. Miesten taistelu jatkuu erämaassa, ja Andrejevitš on moraalisen ongelman edessä: helpoin tapa varmistaa oma selviäminen olisi tappaa Siljov, mutta Andrejevitš kuljettaa hänet

284 KA Donnerin kok. I16. pvk. tammikuu 1913. Diverse.

kolme vuorokautta kestäneen harhailun päätteeksi takaisin kylään. Perillä asukkaat haluavat ottaa lain omiin käsiinsä ja tappaa Siljovin. Andrejevitš joutuu vielä puolustamaan Siljovia kylän asukailta tässä kuitenkin onnistumatta. Kansanjoukko surmaa ja silpoo Siljovin hurjan veriorgian huomassa.

Andrejevitš, joka tässä yhteydessä toimittaa Siljovin ihmisten ilmoille omasta hengenvaarastaan huolimatta, noudattaa länsimaista, sääntöön perustuvaa laintulkintaa, joka kieltää tappamisen siitakin huolimatta, että lain täytäntöönpanoa valvovaa auktoriteettia ei erämaassa ole saatavilla. Kyläläiset puolestaan edustavat ei-länsimaista (venäläistä), prosessuaalista näkemystä laista, jossa tuomioistuimen auktoriteetti ja pakotteet eivät sanele yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitämistä. Tuloksena on lain transgressio, yhteisön normaalin olotilan rikkoutuminen ja tappamisen kielteävän tabun ylittäminen. Lain valta muuttuu väkivallaksi, jota tarinan lopussa symbolisoi veri (Hämäläinen 1996, 35-37, 49-50):

”Män och kvinnor grepo snart till knivarna och de skuro i honom med ett vidrigt raseri. De skuro sönder den ena lemman efter den andra, de ristade honom i magen och stucko ut hans ögon. Men snart kastade de även bort knivarna och grävde med fingrarna i hans inälvor utan att bry sig om blodet, som sprutade ut i höga strålar. Av detta blevo de blott ännu mera berusade och jag såg dem doppa sina dukar i detta röda människoblod, som ännu var varmt.” (Donner 1919a, 68).

Donner punoo tarinansa alkuun ja loppuun vihjeen väkivallan läsnäolosta yhteisössä. Kyläiset, joiden luona Andrejevitš vieraillee palkatessaan itselleen oppaan, toimivat ”primitiivisen kollektiivisen vaiston varassa.” (Girard 2004, 30-46). Donner vihjaa:

”Alltnog, jag kom för några år sedan till dessa land, där jag var bekant och älskad av de flesta, av bönder såväl som av banditer, och skälmar äro de för resten nästan alla, fast de nog löna gott med gott lika säkert som de plundra och mörda främlingar och andra, som råka i vägen för dem.” (Donner 1919a, 49).

Lopussa kuvattuun verenvuodatuksen osallistuvat kaikki kyläläiset. Kysymys on siis yhteisön sisäisestä halusta ryöstää ja murhata Andrejevitš. Kyläläiset eivät voi kohdata oman taburikkomuksensa ajatusta muutoin kuin verihottuna. Väkivaltaisen ja mielettömän tragedian ainekset ovat kaikkien ulottuvilla; yhteisö on vaarassa joutua kaaokseen ja kaikkien sotaan kaikkia vastaan. Ainoa ratkaisu on uhraus, sijaisuhrin tekeminen Siljovista, joka itsekin oli ”äskettäin kylään saapunut” (Donner 1959, 55). Donnerin kertomus ja ajattelu etenee siis täysin ranskalaisen kirjallisuustieteilijän ja kulttuurintutkijan René Girardin kehittämänä teorian mukaisesti. Taburikkosten ja väkivallan uhka leijuu alati varhaiskantaisten kulttuurien päällä. Mikäli hauras tasapaino menetetään, on yhteisöllä mahdollisuus suistua hajoavan kurimuksen pauloihin. Yksimielisyyttä pitää palauttaa uhrilla, joka on riittävästi sisäpuolinen ja riittävästi ulkopuolinen täyttääkseen sijaisuhrin kriteerit. Kaikki yhdessä suorittavat tapon, jokainen pyrkii antamaan uhrille iskun. Kysymys ei kuitenkaan ole sadismista vaan yhteisöä suojaavan ja tasapainottavan järjestyksen palaut-

tamisesta (Girard 2004, 138-150). Abstrakti yhteisöä suojeleva laki on uhrikäytännön sublimoitu johdos, sillä laki ehkäisee ja korjaa rikkomuksen sekä varaa koston itselleen saattamatta yhteisön jäseniä vaaraan. Donnerin tavoittamaa yhteyttä ei voi pitää sattumana – pikemminkin se on tarkkanäköisen ja intuitiivisen oivaltamisen tulos, joka on selitettävissä hänen taustastaan käsin. Donnerin laaja kirjallisuudentuntemus on todennäköinen selitys siihen, että hän pystyi tarkastelemaan Siperiassa näkemäänsä ja kuulemaansa materiaalia laajemmassa kontekstissa: asettamalla Berdnikovin kertomuksen uskonnon, väkivallan ja klassisen tragediakirjallisuuden yhteyteen Donner luo taitavan metatason synteessin, jonka hän puolestaan verhoaa ja purkaa novelliinsa.

Donnerin venäläisiä ja venäläisyyttä kriittisesti arvioivan asenteen pohjalta on siis löydettävissä varsin pitkälle meneviä pohdintoja, joiden merkitystä on ryhdytty tarkastelemaan antropologiassa laajemmin vasta 1970- ja 1980-luvuilla. Prosessiin ja sääntöön perustuvan koulukunnan jako on kuitenkin löydettävissä jo aiemmin, Radcliffe-Brownin ja Malinowskin teoreettista linjauksista (Seppälä 1991, 28). Donnerin käsitystä venäläisistä ei kuitenkaan muokattu vain Siperian tutkimusmatkojen ja siellä tehtyjen havaintojen aikana. Eräänä selittävänä tekijänä on pidettävä myös sitä tosiasiaa, että Donner kasvoi ja vietti nuoruusvuotensa ensimmäisen (1899 – 1905) ja toisen sortokauden (1908 – 1917) epävarmassa ilmapiirissä. Tuolta ajalta olivat peräisin monet suomalaisten epäoikeudenmukaisina ja väärinä pitämät kieli- ja sensuurisäädökset sekä virkamiesten karkottamiset ja lehtien lakkauttamiset. Näistä venäläisten laillisiksi katsomista toimenpiteistä on löydettävissä lukuisia aikakauden poliittiseen ja yhteiskunnalliseen elämään vaikuttaneita seikkoja, joiden mielivalta loukkasi suomalaisten oikeustajua.

6. KENTÄLTÄ KANSIIN: TEKSTUALISAATIO

Etnografiset kuvauskohteet

Uskonnollinen ilmiökenttä

Totemismi

Eräitä keskeisiä uskontotiedettä koskettelevia kysymyksiä 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa olivat uskonnon alkuperäisteoriat. Sekä cambridgeläisen (Frazer) että oxfordilaisen (Tylor) tutkimusperinteen piiristä kumpusi kunnianhimoisia yrityksiä selittää uskonnon kulloinenkin alkuperä. Tylorin 'magnum opus' *Primitive Culture* (1903) esitteli animismistisen teorian, kun Frazer puolestaan pohti totemististen teorioiden alkuperää. Uskontotieteessä totemismilla tarkoitetaan kulttuureissa esiintyvää käsitystä, jonka mukaan sosiaaliset ryhmät, kuten (linja)suvut ja klaanit ovat läheisessä suhteessa johonkin tiettyy eläimeen tai kasviin ja katsovat usein polveutuvansa näistä. Yhteisön sosiaalisilla ryhmillä on näin erityinen suhde totemieläimeen tai kasviin ja sen tappamiseen tai syömiseen kohdistuu erilaisia kieltoja ja rituaaleja (Aro et al. 2002: 166, Honko 1971, 44–45). Totemismi ilmaantui tieteelliseen keskusteluun vasta 1700-luvun loppupuolella, mutta varsinaisesti tematiikkaa tuo esille McLennan, joka kytkee totemismin eksogamiaan sekä osaksi ihmiskunnan yleistä historiaa (Durkheim 1980, 101; Frazer 1910, VII). Uskontotieteessä käyty keskustelu totemismin ja uskonnon alkuperän suhteesta näyttättyy Tylorille kuitenkin vain eläinten palvonnan erityistapauksena. Eläimet muistuttavat joiltakin piirteiltään ihmistä, minkä primitiivinen mieli on käsittänyt samaksi asiaksi.

Frazer käsitteli totemismia ajan antropologian oppien mukaisesti. Kahdessa massiivisessa teossarjassaan *The Golden Bough* (1900) ja *Totemism and Exogamy* (1910) Frazer yritti löytää totemismin takaa yleisinhimillisestä kokemuksesta nousevan ilmiön (Frazer 1910 I, IX–X). Frazer niputti kirjoissaan erityyppiset kulttuurit saman tarkastelun alaiseksi käyttäen hyväkseen evolutionistista perusajatusta, että ihminen – habitaatista riippumatta – päätyy kaikkialla maailmassa lähes samankaltaisiin ratkaisuihin uskonnollisissa kysymyksissään. Frazer pyrkii vakuuttamaan lukijan näkökulmastaan esittelemällä kattavan otoksen totemismin eri muotoja erilaisissa kulttuuriyhtyksissä. Kootessaan kirjassaan esittämiään tutkimustuloksia Frazer päätyi hylkäämään Spencerin käsityksen totemismista alun perin lisäämien väärinkäsityksestä syntyneenä ilmiönä. Samoin Frazer hylkäsi Wilkinin ja Boasin tarjoamat mallit, edellisen, joka koskee sielunvaellusta ihmissielusta toteemieläimeen, ja jälkimmäisen, klaanin sisällä tapahtuvan toteemieläimen siirtämisen perintönä (Frazer 1910 IV, 43–49). Frazer katsoi voivansa hylätä myös aikaisemmat omat selitysmallinsa esiin tulleiden uusien todisteiden valossa. Sielun piilottaminen turvaan kehon ulkopuolelle olevaan toteemieläimeen tai kasviin sekä maagista alkuperää oleva ajatus sielun hyvinvoinnin turvaamisesta varustamalla se välttämättömyystarpein ei yksistään riitä selittämään ilmiötä. Tilalle Frazer tarjoaakin selityksen missä totemismin katsotaan saaneen alkunsa raskauden toteamisen syntyhetkellä tapahtuneesta ”leimautumisesta” eli hedelmöity-

mistotemismista läsnä olevaan esineeseen tai eläimeen (Frazer 1910 IV, 52-57). Frazerille totemismi oli alkuperäisimmillään yksilötotemismia, joka sittemmin oli omaksunut itseensä yhteisöllisiä muotoja.

Aikakauden tutkimusperinteisiin liittyen Donner kiinnittää tutkimuksissaan runsaasti huomioita juuri uskontotieteellisten kysymysten käsitteelyyn. Erityisesti totemismi ja šamanismi nousevat animismin ja erilaisten aitiologisten ja empiiristen supranormaalien olentojen ohella tutkimuksen kohteiksi. Havainnoidessaan Ket- ja Tym-jokien samojedien elämää Donner kiinnitti huomiota heidän paristaan tavattavaan totemismiin. Kirjeessään Paasoselle Maksimkin Jarista Donner kirjoittaa:

”Keväällä sain vihdoin täyden selvyuden siitä, että Tymjoella vallitsee totemismi. Jokaisella suvulla on nim. oma suojelushenkensä, jonka mukaan ovat ottaneet nimensä ja josta luulevat polveutuvansa. Tämä henki on säännöllisesti joku eläin niin kuin karhu, kotka jne. Kosses-nimisen jurtan läheisyydessä on esim. aitta, jossa on puinen karhunkuva, jolle suurin suku joella uhraa ja jota pidetään suvun ensimmäisenä esi-isänä. Ohimennen tahdon vain huomauttaa, että tämä totemismi se on, joka avaimen tavoin meidän nähdäksemme avaa koko heidän uskontonsa; se selittää heidän šamanisminsa jne. Vielä paljon mieltäkiinnittävämpää on, että kyselyjen kautta olen päässyt selville siitä, tunguuseillakin vallitsee sama tai vielä kehittyneempi totemismi. Epäilen, että jenisei-ostjakitkin liittyvät tähän sarjaan. Kenties voidaan vielä näyttää toteen, että koko Pohjois-Siperiassa on vallalla tämä sama uskonto. Sitten liittyisivät nämä kansat kulttuuriensa ja uskontonsa puolesta aavistamattoman lähelle toisiaan – ja kuka tietää mitä teitä totemismi on vaeltanut Kanadankin pohjoisosiin – kenties Aasiasta.”¹

Donnerin käsitys totemismista ja sen merkityksestä kulttuuri- ja uskontotutkimukselle oli varsin kaikenkattava ja optimistinen ja perustui aikakauden teoreettiseen kirjallisuuteen. Kysymys oli kuitenkin pikemminkin tiirikasta kuin avaimesta, ottaen huomioon kuinka paljon Donner lopulta työsti totemismista valmista etnografista kuvausta. Merkittävimmät totemismia koskevat havaintonsa Donner teki Ketjoella. Hän totesi, että kukin heimo (suku) palveli omaa kantaisäänsä, *kuɔdarguia*.² Tällä suvun kantaisällä oli johtava asema heimon uskonnollisessa elämässä. Heimojen kantaisät näyttivät lisäksi olevan jonkinlaisessa uskonnollis-genealogisessa suhteessa toisiinsa, siten että kukin heistä edusti samalla kaikkien heimojen henkien yhdistynyttä valtaa (Donner 1915b, 131-132). Heimon kantaisä kuviteltiin Donnerin havaintojen mukaan joko esimerkiksi karhuksi, kotkaksi, ahveneksi, jonka mukaan kukin heimo on saanut nimensä. Donnerin mukaan heimon jäsenet luulivat voivansa muuttua karhuksi tai karhun ihmiseksi hyppimällä metsässä kaatuneen puun päihin pystyyn asetettujen puukkojen välistä seitsemän kertaa. Viimeisen kerran puun yli astuttuaan ihminen

1 SUS:n arkisto 2.58.14. Donner Paasoselle 8.9.1912.

2 KA Setälän kok. 115/31. Donner Setälälle 6.9.1912; KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 1911.

muuttui todelliseksi karhuksi.³ Tämä metamorfoosi voi tapahtua myös osana hedelmöitymistapahtumaa: se hetki, jolloin nainen tajuaa olevansa rasakaana, yhdistyy kyseisessä tilanteessa syötyyn ruokaan. Näin esimerkiksi urospuolisen linnun syönyt nainen kantaa kohdussaan ihmislapsen asemesta lintua (Donner 1915b, 132; Durkheim 1980, 171-172; Frazer 1910 IV, 52-57). Heimon kantaisän tehtävänä oli lahjoittaa ”lapsilleen” rikkautta ja onnea sekä pitää huolta heimon hyvinvoinnista.⁴ Avioliitto kahden samaan heimoon kuuluvan henkilön välillä ei ollut sallittu, joskaan kieltoa ei enää Donnerin aikana valvottu yhtä ankarasti kuin ennen. Ylisellä Ketillä Donner tapasi heimon, joka nimitti itseään kantaisänsä mukaisesti karhun heimoksi. Ihmisen ja toteemieläimen välinen suhde koettiin niin läheiseksi, ettei toteemieläintä koskaan tapettu, koska sen syöminen rinnastettiin karnibalismiin (Donner 1915b, 133; Frazer 1910 I, 8). Jeniseinostjakkien parissa tehdyissä havainnoissa Donner mainitsee heimon uhraavan toteemieläimelleen erilaisia tavaraita. Samassa yhteydessä hän viittaa Tylorin tekemiin vastaavanlaisiin havaintoihin.⁵

Donner havainnoi itse jeniseinostjakkien karhunpeijaisista, jossa karhun henkeä lepytellään tarkoin seremoniallisin menoin.⁶ Donnerin päiväkirjoissa esitteleämä peijaiskuvaus on esitetty kokonaisuudessaan *Ethnological Notes* -kirjan toiseksi viimeisessä luvussa (Donner 1933, 96-98). Donnerin kuvauksessa keskeiseksi nousee pään syönti eli niin sanottu hampaiden hajotus, jonka tehtävänä oli siirtää karhun ominaisuudet osaksi metsästäjän ominaisuuksia (Sarmela 1994, 40-41). Muutoin kuvaus noudattelee Karjalaisen ostjakkien parissa muistiinmerkitsemän peijaistapahtuman draamallista muotoa, joskin Donner näyttää kuvauksessaan kiinnittävän enemmän huomiota peijaistapahtuman lavasteisiin; Karjalainen puolestaan keskittyy librettomaiseen tapahtumakuvaukseen (Karjalainen 1921, 175-179). Voidaan olettaa, että Donner tiesi Karjalaisen ja Sireliuksen kuvanneen karhunpeijaisia, mutta kirjallisen tyylin ja kuvauksen puolesta yhteyttä on vaikea näyttää toteen. Czaplicka havainnoi sekä ostjakkien että tunguusten karhunpeijaisia. Peijaisnäytelmässä osat karhun ja metsästäjien välillä vaihtuvat. Koska karhu petona on erityisesti Jenisein eteläisimmässä osassa aggressiivinen ja vaarallinen metsästettävä, tulkitsee Czaplicka karhunpeijaisten olevan ”kaunisteleva, emotiivinen tapa käsitellä metsästyksen ja sen vaaroihin liittyviä riskejä pukemalla kaatotapahtuma visuaaliseen muotoon”. Tätä puolta kuvaavat hänen mielestään myös karhunpeijaisiin liittyvät vuorosanat: ”Ole armollinen! tai ”Älä vahingoita meitä!” Czaplicka nostaa myös esille karhuun liittyvät eufenimit kuten ”isoisä” ja ”vanha mies”, mutta hän ei suinkaan kytke Donnerin tavoin karhunpeijaisia osaksi totemismia (Czaplicka 1916, 136-141) Czaplicka näyttää lähestyvän karhunmetsästystä modernin, psykologisoivan, jälkiagraarisen ihmisen kokemusmaailmasta lähtevän a priori tiedon kautta. Karhun tappaminen muuttuu näin ”miehiseksi sankaruudeksi, suoritusriitiksi ja kilpailuksi saalisluvuista, tappamisen ennätyksistä” (Sarmela 1994, 42). Koska karhun ylivoima ihmiseen verrattuna on suuri, muodostuu peijaistapahtumasta myös valtanäytelmä, jota ilmennetään sukupuolten välisillä voimasuhteilla.

3 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. lokakuu 1912 sekä 16.11.1912.

4 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 25.9.1912, lokakuu 1912 ja 1.1.1913.

5 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. huhtikuu 1913, Diverse.

6 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 16.12.1912.

Tällöin karhun suhde ihmiseen näyttäytyy analogisena miehen ja naisen välisen suhteen kanssa. Hän ei kuitenkaan liitä peijaistapahtumassa sukupuolten välille tehtyä eroa osaksi perinnettä, jossa karhulle saatettiin valita peijaisjuhlan ajaksi morsian ja sulhanen (Sarmela 1994, 40).

Donner pyrki käsittelemään totemismia verrattain samoin tavoin kuin Frazer: kuvailen järjestelmää uskonnollisena ja legaalisena instituutiona pohtimatta niinkään totemismin peruskäsityksiä tai yrittämättä selittää ilmiön syntyä. Setälän mielestä Donnerin havainnot totemismista olivat sitä laatua, että ne kaikista pikimmin olisi voitu saattaa julkaistavaksi. Setälä uskoi havaintojen ”laajalti herättävän intressiä”, sillä Frazer ei katsonut totemismia tavattavan Siperiasta⁷ (Frazer 1910 I, 85; Frazer II, 341-343). Karjalainen kirjoitti itse havainneensa eläinmisiä sukuja ostjakkien keskuudessa. Tosin hän totesi, että oli ”joutunut tätä käsitystä myöhemmin epäilemään ja (oli) taipuvainen selittämään eläinpalvelujen muista syistä riippuvaksi”.⁸ Tutkimusmatkojensa edistyessä Donner näyttää hautaavan vaihtokäsitteiden totemismista koko arktista kulttuuria selittävänä tekijänä ja keskittää huomionsa pääpainon šamanismiin sekä erilaisiin luonnonhenkiin ja jumaluuksiin. Hän näyttää pitävän totemismia lopulta šamanismille alisteisena, häviävänä kulttuurijäänteenä, josta enää harvoin tavaan viitteitä Siperian kansojen parissa (Donner 1933a, 249).

Animismi

Käsite animismi on ymmärretty uskontotieteen ja kulttuuriantropologian piirissä kahdella eri tavalla. Yhtäältä termiä on käytetty kuvaamaan yleistä sielu-uskoa, jossa juuri sielu tekee olennot toimiviksi persooniksi. Toisaalta kysymyksessä on uskonnon alkuperää ja sen luonnetta selittävästä teoriasta, jonka mukaan kaikilla luonnonesineillä, niin elävillä kuin elottomilla, on sielu. Tämä sielu olennon tai esineen varsinainen ”minä”, joka kontrolloi ja vaikuttaa olennon tai esineen suhteeseen aineelliseen maailmaan. Erityisesti ihmisen kohdalla tämä spirituaalinen elementti näyttää usein eläimen hahmossa poistuessaan kuoleman, unen, tajuttomuuden tai muun muuttuneen tietoisuudentilan aikana ihmisen ruumiista (Aro et al. 2002: 18, Honko 1971, 4-5).

Animistisen uskonnonfilosofian ja teorianmuodostuksen keskeinen teos, Tylorin *Primitive Culture* julkaistiin jo vuonna 1865. Virinnyt kiinnostus kulttuuritutkimukseen toi kuitenkin jatkuvasti esille uutta materiaalia uskonnoista. Tylor täydensikin aineistoa ja teoriaa joiltain osin, mutta keskeisenä kantavana teemana säilyi ”luonnollinen uskonto”, primitiivisen kulttuurin itsessään synnyttämä tuote (Stocking 1987, 260). Hän sisällytti luonnollisen uskonnon filosofisen pohjan animismiin, jota hän ylipäätään pitää kaikenlaisen uskonnollisen minimin määritelmänä (Tylor 1903 I, 426). Tylor jakaa animismin kahteen dogmaattiseen lauselmaan: yhtäällä animismi on uskomus sielun kyvystä jatkaa elämää ihmisen kuoleman tai ruumiin tuhoutumisen jälkeen, toiseksi kysymys on henkien olemassaolosta aina mahtavampiin jumaliin saakka. Animismissa henget vaikuttavat materiaalisesta elämästä tapahtumiin, ihmisen elämään tämän ja tuonpuoleisessa (Tylor 1903 I, 426).

7 KA Donnerin kok. II:13. Setälä Donnerille 14.6.1913.

8 KA Donnerin kok. II:3. Karjalainen Donnerille 19.12.1912.

Suomalaiset tutkijat ovat työssään nojautuneet Tyloria enemmän saksalaisen Wundtin ajatteluun. Wundtia mukailleen sielukäsitteet on jaettu kahteen pääluokkaan: henki- eli ruumissieluun sekä haamu- eli varjosieluun. Näistä jälkimmäistä on pidetty kykenevänä liikkumaan ruumiin ulkopuolella edellä mainituissa tilanteissa (Sarmela 1994, 126). Sarmelan mukaan sielu-kategoriaa voidaan lähestyä myös ihmisen eksistentiaalisten kokemusten merkityksenannon kautta. Tällöin sielu merkitsee ”elämää käynnistävää ja ylläpitävää elinvoimaa, joka ruumiin kuollessa poistuu esim. viimeisen henkäyksen mukana”. Tätä aspektia kuvaavat suomalais-ugrilaisissa kielissä olevat ’hengitystä’, ’höyryä’ ja ’henkeä’ tarkoittavat sanat. Toiseksi sielu on ”kaikessa elollisessa oleva kuolematon, persoonallinen substanssi, psyyke tai ”geneettinen muisti”, johon kasaantuu ihmisen yksilöllinen henkinen kokemus. Tämä osa on suomalais-ugrilaisissa kielissä vastannut nykyistä ’itse’ tai ’minä’-käsitettä, joka kuoleman, unen tai sairauden aikana voi siirtyä ruumiin ulkopuolelle. Kolmanneksi sielu-käsite on merkinnyt ”ihmisen yliluonnollista vartijaa, haltiaa”, joka ”voi esiintyä ulkopuolisena kaksoisolentona”. Näin käytettynä sielu-käsite on tehty eroa ihmisten psyykeen kvantitatiiviseen ulottuvuuteen. Voimakkailla persoonilla – kuten tietäjillä – on tällöin katsottu olevan voimakkaampi ’haltia-sielu’ kuin tavallisella ihmisellä. Sarmelan mukaan sielu-kategorioiden määrää ei voi yksioikoisesti rajata kahteen perustyyppiin, vaan sielu-tulkinnassa on kyse sekä alueellisesti ja ajallisesti monimuotoisesta ilmiöstä, joka viime kädessä heijastaa myös maailmankuvan muutosta (Sarmela 1994, 126).

Sielu-käsitettä lähelle tulee kysymys haltia-käsitteen määrittelystä. Sarmelan mukaan ”haltiat ovat tietyn paikan yliluonnollisia asukkaita ja elollisten olentojen suojelijoita, jotka elävät näkymättömässä ympäristössä, mutta voivat näyttäytyä ihmiselle ja ilmestyä tämänpuoleiseen todellisuuteen” (Sarmela 1994, 158). Haltioiden perustyypeistä on erotettavissa asuinpaikkaan kuuluvat haltiat, metsänhaltiat, vedenhaltiat, vainajista tai haamuista johdetut haltiat, jättiläis- tai hirviöhaltiat sekä muut monihahmoiset – esimerkiksi eläinten hahmossa näyttäytyvät – haltiat. Suomalaisessa haltiaaperinteessä on Sarmelan mukaan erotettavissa karkeasti ottaen kaksi päätyyppiä: itäinen ja läntinen. Läntinen haltijatyyppi on asumukseen ja kulttuuriin selvemmin ankkuroituvaa talonhaltijaa, itäiseen tyyppiin kuuluviin voidaan laskea vainaja-, eläin ja hirviöhaltiat. Haltiaaperinteen vanhimmat kerrostumat kumpuavat näin suomalaisten ja pohjoisten metsästäjäkansojen erä- ja uhrikulttuurista sekä šamanismista. Ihmisen toimeen tuleminen haltioiden kanssa kytkeytyi riitteihin. Haltian ylläpitäminen, ruokkiminen ja suostuttelu perustui vastavuoroisuuden ajatukselle: sekä ihmisellä että haltialla oli oma osansa ja alueensa ja molemmat osapuolet olivat näin riippuvaisia toisistaan (Sarmela 1994, 158-160 ja 166-167).

Donner, kuten myös useat hänen aikakautensa tutkijat, käyttävät animismia, šamanismia, totemismia sekä karhuriittejä koskeissa kuvauksissaan yleisnimitystä henki. Henki (spirit) nimitys on kuitenkin merkitykseltään epämääräinen sekä pejoratiivinen. Donner ei myöskään käytä käsitteitä sielu, haltija tai henki kuvauksissaan johdonmukaisesti, vaikka joissain tilanteissa hän tekeekin lukijalle selkoa havainnoimistaan käsite-eroista. Kirjoittaessaan ostjakkisamojedien sielukäsityksestä Donner toteaa, että ihmisellä on eläessään hallussaan sekä sielu että henki. Henkeä samojedit

kutsuvat nimellä *ilə* ja sielua *kuəji*. Ihmisen kuoltua henki *ilə* asustaa jonkin aikaa ruumiin läheisyydessä mutta saattaa aiheuttaa tämän jälkeen vahinkoa ympäristölleen, mikäli henkeä ei sopivin uhrein lepytetä. Sielu *kuəji* poistuu manalaan, jossa se jatkaa elämäänsä (Donner 1915b, 138-141). Donner liittää myöhemmin ihmissielun yhteyteen lapsen pääläella tavattavan aukileen (fontanellin) kanssa. Hänen käsityksensä mukaan henki eli hengitys kulkee havaittavalla tavalla ”suun ja sierainten kautta, mutta sielun on ilmeisesti arveltu kulkeneen nimenomaan fontanellin kautta, myös umpeen kasvaneen” (Donner 1928, 6). Näiden kahden sielu-kategorian lisäksi Donner mainitsee ihmisellä olevan *təös*, ihmistä varjon tavoin seuraava henki, joka asustaa ruumiin ulkopuolella. *Təös* kulkee ihmisen edellä, niin että sen saapumisesta voi samaani päätellä ihmisen olevan tulossa.⁹ Ihmisen kuoltua *təös* häviää eikä se koskaan palaa takaisin. Kuoleman jälkeen sielu (vainaja) varustetaan jokapäiväisillä tarve-esineillä, jotka rikottuina seuraavat vainajaa. Menettelyllä varmistetaan, ettei sielu tuonpuoleisessa joudu sietämättömiin tilanteisiin. Osa samojedeista katsoo, että sielu jakautuu kuoleman jälkeen kahteen osaan, joista toinen vaeltaa taivaan jumalan luo, jossa kantaisä ja taivaan jumala päättävät, saako sielu jäädä viipymään taivaaseen. Jos sielu ei ollut kelvollinen jäämään taivaaseen, seurasi se toista osaa manalaan, joka sijaitsi Objoen alapuolella. Täällä sielun otti vastaan manalan hallitsija, *pajja*, ”seitsemän maan napanuoraleikkaaja-akka” (Donner 1915b, 139-140). Vastaava jaottelu löytyy myös Harvalta, joka erottaa ihmisen ruumissielun, henkiselun ja haltian, joiden tehtävät ovat edellä mainitun kaltaiset (Holmberg 1916, 17-19). Hän nivoo näin varjosielun osaksi yleistä, ympäri Euraasiaa levinnyttä uskomusperinnettä, jossa ugrilaiset kansat uskovat useamman kuin yhden sielun olemasaaloon (Pentikäinen 1990, 21-24).

Donner huomauttaa samojedien käsityksien kuoleman jälkeisistä tapahtumista olevan verrattain kirjavia eikä muodostava johdonmukaista teologiaa.¹⁰ Myös ostjakkisamojedien ja jurakkien käsitykset kuoleman jälkeisestä todellisuudesta Donner toteaa muista samojedeista poikkeaviksi (Donner 1915b, 141). Donner ottaa esimerkin Castrénin tekemästä havainnoista. Kirjessään Frans Johan Rabbelle Castrén kertoo samojedien varjosielusta *kuəjista*, jota ostjakeilla vastaa *Ās*. Kysyessään Togurin kylässä tapaamaltaan samojedilta, miten ihmisen sielun käy kuoleman jälkeen, tämä vastasi Castrénille, että sielu mätäneee siellä missä ruumiskin (Castrén 1855, 145-151). Donner kohdistaa kritiikkiä Castrénin yleistävään ja ylenolkaiseen suhtautumiseen informantiinsa. Donner itse kuvailee täysin päinvastaisen kokemuksen, jossa hän kysytyään informantilta samaa asiaa sai tarkan kuvauksen sielun matkasta tuonpuoleiseen. Manalan matkansa informantti oli tehnyt ollessaan pahasti sairaana ja kuumehoureissaan. Donner toteaa edellä olevan pohjalta, että tutkijan tulee ottaa huomioon jokaisen informantin ainutkertainen elämänhistoria ja kokemusmaailma, joka osaltaan muovaa ihmisten uskonnollisia käsityksiä (Donner 1915b, 136-138).

Donner kuvailee samojedien uskovan ”poikkeuksetta korkeimpaan maan ja taivaan luojaan hallitsevaan ja koko maailmaa johtavaan jumalaan”. Samojedit eivät luoneet hänestä mielikuvaa persoonallisena vaan

9 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. lokakuu 1912.

10 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 10.10.1912.

kaukaisena abstraktina hahmona, joka usein sekoittui taivaan käsitteen kanssa. Taivaan jumalalle ei uhrattu ja šamaani kääntyi harvoin šamanoidessaan hänen puoleensa.¹¹ Jeniseinostjakeilla vastaava jumaluus tunnetaan nimellä *es*, jolla on vastineensa myös ostjakkisamojedien keskuudessa (Donner 1933c, 85). Siinä missä taivaan jumala jää samojedeille kaukaiseksi olennoiksi, on luonnossa ja ympärillä olevien henkien (haltioiden) määrä verrattain paljon suurempi:

”Men om samojederna blott liksom instinktivt kännä världens behärskad av en högsta gudom, ha de i stället en synnerligen konkret uppfattning om allt och alla i den omgivande naturen. De tro att varje föremål har sin ande och att varje dylik ande blott genom tingens förstöring kan frigöras, alldeles som människans själ vid dödens inträdande. De samojediska andarna, eller populärare uttryckt gudarna, kunna indelas i en mängd kategorier: de överallt förefintliga, som representera förfäder, rent lokala gudar, och slutligen de, vilka gemenligen kunde benämnas husgudar.” (Donner 1915, 112-113).

Ensimmäiseen ryhmän tärkeimpiä henkiä Donner mainitsi olleen metsänhenki (metsänhaltija) *pārgen*, joka kuvattiin usein hyvänsuovaksi ja vedenhenki (vedenhaltija) *ūtqal lözin* (Tymjoen samojedien keskuudessa), jota puolestaan pidettiin pahansuopana.¹² Jeniseinostjakeilla vastaava vedenhaltia tunnettiin nimellä *baḡdāl* ja metsänhaltija *hollij* (Donner 1933c, 87). Metsänjumala (haltija) oli usein puuhun veistetty hahmo, joka hallitsi metsän riistaa tyytyen aineellisesti vähäisiin uhreihin.¹³ Vedenhengestä (vedenhaltijasta) ei valmistettu kuvaa mutta syksyisin sille uhrattiin runsaasti kaloja, puusta tehtyjä kalojen kuvia tai vaatteita. Vedenhenki (Vedenhaltija) saattoi lähettää ihmisten kimppuun erilaisia sairauksia toimiessaan liitossa manalan henkien kanssa. Sairauden koittaessa vedenhengen (vedenhaltijan) puoleen käännettiin uhrein tai kuritettiin tätä esimerkiksi heittämällä veteen kuumia kekäleitä (Donner 1915b, 130). Kaikkiäällä läsnä olevien henkien (haltioiden) ryhmään Donner laski kuuluvaksi vielä ne henget, joiden katsottiin olleen liitossa manalan henkien (sielu- ja vainajaolentojen) kanssa ja aiheuttavan tauteja, onnettomuuksia tai kuoleman.¹⁴ Esiisien henkiä (vainajatyypin haltioita) edustavista jumalolennoista puhuttaessa Donner viittaa totemismiin, jonka hän – kenttämuistiinpanoista poiketen – sijoittaa kirjassaan osaksi samojedien animistista uskomussysteemiä.

Paikallisia jumaluuksia (haltioita) Donner tyytyi kuvailemaan vain lyhyesti mainiten niiden usein olleen erityislaatuista kiviä, joista voi erottaa inhimillisiä tuntomerkkejä. Näiden jumalien (haltioiden) vallassa olevista seikoista ei useinkaan ollut tietoa, vaikka niille ahkerasti uhrat-tiinkin. Erään tällaisen jumalan (haltian), nimeltään *pūl pajja*, Donner havainnoi ja kuvasi Ket-joella.¹⁵ Donner tyytyy toteamaan paikallisten jumalien (halti-

11 KA Setälän kok. 115/31. Donner Setälälle 6.10.1912.

12 KA Setälän kok. 115/31. Donner Setälälle 6.9.1912.

13 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. syys-lokakuu 1912.

14 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 26.10.1912.

15 Donnerin kuvauetelo 1912: 532:2307, Donnerin keräämää materiaalia hyödynsi myöhemmin Harva.

oiden) palvonnan syyn löytyvän ”niissä piilevissä salaperäisyydessä ja se-
littämättömyydessä”. Hän ei siis tässäköön kohdin ryhdy laajemmin ana-
lysoimaan haltioiden merkitystä niitä palvoville ihmisille vaan pitäytyy
etnografiassaan puhtaasi deskriptiivisellä tasolla. Kotijumalista (kotihalti-
joista) Donner toteaa, että niitä palvottiin yleisesti läntisillä ja pohjoisilla
ostjakkisamojedien alueilla; idemmässä kotijumalia oli ainoastaan šamaa-
neilla. Kotihaltijan tehtävä oli sen nimen mukaisesti kodin ja perheen siu-
naaminen ja pahojen henkien karkottaminen. Tämän mukaan niitä nimitet-
tiinkin joko valkoisiksi tai mustiksi, edellisten tuottaessa siunausta ja jäl-
kimmäisten toimissa pahojen henkien karkottajina. Donner näyttää kallisi-
tuvan tässä yhteydessä eräänlaisen homeopaattisen magian kannattajaksi
todetessaan, että ainoastaan samankaltainen voi vaikuttaa vain samankal-
taiseen yhtäläisyyden lakien mukaisesti.

Samojedien kodinhaltijoita säilytettiin usein tuohisessa kopassa ja niitä
varten valmistettiin vaatteita, aseita ja käyttöesineitä. Kotihaltijoiden pu-
vustus uusittiin kerran vuodessa, eikä vaatteita saanut kiinnittää muutoin
kuin kietaisemalla. Haltioiden pukijaksi soveltui vain šamaani tai neitsyt.
Kotihaltijoiden pukemisen yhteydessä näille toimitettiin usein myös uhri
(Donner 1915b, 149, 251). Myös jeniseinostjakit palvoivat vastaavalla ta-
valla kodinhaltijoitaan (Donner 1915b, 134-135). Dibikovin mukaan erään
tällaisen haltijan nimi oli jeniseinostjakeilla *alləl* (Donner 1933c, 88). Näi-
den edellä mainittujen henkien lisäksi šamaaneilla on omat apuhenkensä
sekä jumalansa, jotka liittyvät kiinteästi šamanistiseen uskomusmaailman
kokonaisuuteen. Myös folkloren yhteydessä tavattavilla kulttuurieroksilla
on löydettyjä jumalien piirteitä, mutta näiden funktio eroaa selkeällä
tavalla varsinaisten henkinä (haltijoina) tai jumalina pidettyjen olentojen
tehtävästä. Donnerin esittelemä samojedien ylluonnollisten olentojen hie-
rarkia noudattelee muotonsa ja sisältönsä puolesta Castrénin ja Karjalaisen
aikaisempia, ostjakkien uskonnosta tehtyjä havaintoja. Castrén jakaa jumal-
lat korkeimpaan, taivasta symbolisesti edustavaan jumalaan, metsän ja ve-
denhaltijoihin sekä alempiin perheiden ja yksityishenkilöiden jumaliin
(Castrén 1857, 115-123). Karjalainen lisää luokitteluun yhden lisäluokan:
hän tekee jaon taivaanjumalan jälkeen yleisiin, alueellisiin ja kotoisiin hen-
kiin (haltijoihin) (Karjalainen 1900a, 32-40). Karjalainen tarjoaa kuitenkin
Donneriin Castréniin verrattuna ”lihaa luiden päälle”. Karjalainen nimittääin
dokumentoi luettelonsa lisäksi varsin tarkasti simonpäivän (13. syyskuuta)
tapahtumat, jolloin ostjakit pukevat ja uhraavat kotihaltijoilleen sekä toi-
mittavat yksityisen uhrin taivaanjumala *Sangelle* (Karjalainen 1900a, 44-
51; Karjalainen 1918, 383-393). Karjalaisen välittää lukijalle näin käsityk-
sen siitä, mitä ostjakkien uskonnon praksis todellisuudessa pitää sisällään
tutkijan suorittaman tyologisoinnin lisäksi.

Šamanismi

Šamanismista on viimeisen menneen neljänkymmenen vuoden aikana jul-
kaistu mittava määrä kirjallisuutta. Tämä on luonnollisesti lisännyt šama-
nismista lausuttuja määritelmien lukumäärää ja samalla nostanut esiin toi-
sistaan poikkeavia luonnehdintoja. Šamanismista voidaan puhua sekä laa-
jassa että suppeassa kontekstissa. Laajaa määritelmää edustaa Mircea Élia-
de, joka teoksessaan *Shamanism: archaic techniques of ecstasy* (1970)

määrittelee šamanismin – kirjan nimen mukaisesti – arkaaiseksi riittitekniikaksi. Mircea Eliaden näkemyksen mukaisesti šamanismia tavataan joisain muodoissa lähes kaikissa maailman kulttuureissa ja uskonnoissa. Suppeammassa maantieteellisessä kontekstissa šamanismi rajataan pohjoiseuraasialaisten kansojen keskuudessa tavattavaan uskomusjärjestelmään kuuluvaksi ilmiöksi. Yhteistä näille määritelmille on, että šamaani, uskonnollinen spesialisti, toimii välittäjänä ihmisten ja yliluonnollisen maailman välillä. Matkan tuonpuoleiseen šamaani tekee muuttuneessa tietoisuuden tilassa tavataksaan siellä henkiä, sieluja ja jumalia. Laajemmin käsitettynä šamanismia voidaan pitää pohjoisten kansojen maailmankuvana, eräänä animismin ja ehkä myös totemismin muotona. Šamaanin tehtävä on palauttaa yhteisön järkkynyt tasapaino šamanistiseen istuntoon kuuluvien riittien avulla. Šamaania tarkoittava sana viittaa etymologiallaan tietämiseen; šamaani noutaa yhteisölle tietoa tuonpuoleisesta, ja tässä mielessä šamaania voidaan kutsua myös tietäjäksi. Šamaanin tärkeimmät tehtävät – ja myös yhteisölliset roolit – ovat parantaja, ennustaja, perimätiedon kantaja, uhritoimitusten johtaja ja henkiopas (psychopompos), joka johtaa vainajan hengen tuonpuoleiseen. Šamaani siis käsittelee sieluja ja tekee sielunmatkoja sielujen maailmaan. Eräänlaisena yhteenvetona voidaan pitää, että šamanismi ei ole mikä tahansa uskonnollisen elämän muoto, vaan se on institutionalisoitu, yhteisöllinen, rituaalitapahtuma, joka liittyy kiinteästi pohjoiseuraasialaisten kansojen uskomustraditioon (Aro et al. 2002, 154; Honko 1971; Hoppál 2003, 8-26; 42-43; Pentikäinen 1987b, 27, 33-35; Pentikäinen 1998, Sarmela 1994, 118-119; 29-45; Anna-Leena Siikala 1978, 11-30; Siikala - Hoppál 1992, 1-12).

Samojedien ja muiden pohjoisten alkuperäiskansojen parista tavattava šamanointi oli Donnerin mukaan niin runsasta, että Siperiaa ja erityisesti yllisen Ketjoen aluetta, saattoi kutsua šamaanien luvatuksi maaksi.¹⁶ Etelässä asuvilla kamasseilla ei šamaaneja sen sijaan enää ole.¹⁷ Šamaanimityksen Donner katsoo johtuvan sanskritin buddhalaista munkkia tarkoittavasta alkuperäissanasta, joka sogdin ja tokaarin kielen kautta on tullut yleisesti Siperiassa tunnetuksi (Donner 1925, 6-8; Donner 1933a, 127, 236-237). Donner lainaa ja yhtyy näin venäläisen antropologin Širokogoroffin käsitykseen šamaani-nimityksen alkuperästä (Mironov - Širokogoroff 1924a). Donner näkee šamaanin tärkeimmäksi tehtäväksi toimia välittäjänä ihmisten ja henkimaailman välillä (Donner 1915b, 143, Donner 1933a, 242). Šamaanin puoleen käännettiin ja kysyttiin neuvoa kriisin uhatessa yhteisöä tai sen jäsentä. Erityisesti sairauden parantaminen palauttamalla sielu manalasta tai vapauttamalla se pahansuovan šamaanin tai hengen oteesta kuuluivat šamaanin tehtäviin (Donner 1915b, 139; Donner 1933a, 242). Hän korostaa myös šamaanin roolia uhritoimitusten johtajana sekä perimätiedon kantajana. Šamaanin johtamiin uhritoimituksien tarkoituksena on metsä- ja kalaonnen turvaaminen sekä yleisen onnellisuuden ja hyvinvoinnin turvaaminen. Uhritoimitusta johtaessaan šamaani huolehtii heimon kantaisän, totemin sekä yhteisön menestyksestä tulevaisuudessa. Uhritoimitukset voivat olla aitoja porouhreja tai Siperian pohjoisosissa tavattavia verettömiä uhreja, joissa uhriporon selkään leikataan sakraaliku-

16 KA Donnerin kok. I16. Donnerin päiväämätön muistivihkonen 1911.

17 KA Donnerin kok. I16. pvk. 13.8.1914.

vioita.¹⁸ (Donner 1915b, 149-150; Donner 1933a, 237). Donner ei kuitenkaan pidä tulevaisuuden ennustamista sekä jokapäiväisten riita-asioiden sovittelua varsinaisten šamaanien tehtäviin kuuluvina. Viimeksi mainittujen asioiden hoitamisen Donner katsoo kuuluvan niin sanottujen ”pienempien šamaanien” tehtäviin ja kritisoi pyrkimystä niputtaa nämä varsinaisiin šamaanin toimiin virheellisenä (Donner 1933a, 242). Mainintoja šamaanin toiminnasta ”psyhopompoksena” eli kuolleen hengen palauttajana manaalaa esiintyy Donnerin tekstissä vain viittauksenomaisesti.¹⁹

Samojedien šamaani oli mies, joskin ennustamista ja lääkitsemistä saattoivat harjoittaa naisetkin. Šamaanin ammatti saattoi periytyä suoraan suvussa alaspäin. Ketjoella Donner mainitsee tavanneensa miehen, joka oli kyseisen viran seitsemäs haltija. Jeniseinostjakeilla šamaanin ammatin peri yleensä hänen vanhin poikansa (Donner 1933c, 75). Donner toteaa, että naisšamaaneja esiintyy kyllä Jenisein itäpuolella, ja erityisesti entisaikaan naisšamaanit olivat yleisiä tunguuseilla (Donner 1915b, 142-143; Donner 1933c, 244-245). Donnerin mukaan samojedien šamaani on yleisesti ottaen terve ja henkisiltä ominaisuuksiltaan lahjakkaampi kuin tavalliset samojedit. Donner ei jaa käsitystä, että šamaanin vokaatioon Länsi-Siperiassa kuuluisivat sairaaloisuus, epilepsia, arktinen hysteria tai muunkaltainen psyykinen oirehdinta. Hän myöntää, että erämaiden yksinäisyys saattaa joissain olosuhteissa olla muokkaamassa sellaista sielullista tilaa, ”joka edistää tuollaista mystiikkaa ja kehittää, muokkaa sellaista ajatusmaailmaa, joko on pohjana šamanismille”. Jeniseistä itään asuvilla heimoilla, erityisesti tunguuseilla, hän kuitenkin myöntää ilmiön olemassaolon (Donner 1933a, 243-245). Donner asettuu näin eri kannalle kuin esimerkiksi Czaplicka ja Karjalainen, jotka pitävät šamaaniksi kutsutun henkilön ensimmäisinä merkkeinä hermostollisperäistä oirehdintaa (Czaplicka 1969, 169-178; Karjalainen 1918, 546-547, 601). Jeniseinostjakeilla Donner mainitsee šamaanin vokaatioon kuuluvan liito-oravan (*Pteromys volans*) keittämisen ja paloittelun kahdeksaan osaan. Syötyään paloista seisemän ja heitettyään kahdeksannen pois šamaaniksi aikova kiertää keittopaikan seitsemän päivän aikana kerran saadakseen selvyuden vokaatiostaan (Donner 1933c, 76). Nuori šamaani sai oppinsa šamanointiin vanhemmalta, ja harjoittelu aika muodostuu yleensä pitkäksi ja perinpohjaiseksi (Donner 1933a, 75-77). Näin taattiin palvonnan muotojen säilyminen mahdollisimman alkuperäisessä muodossa. Jokaisella šamaanilla oli persoonallinen tapansa šamanoida, mutta jumalien rukoukset ja uhritoimitukset säilyttivät muotonsa Donnerin mukaan verrattain hyvin.

Anna-Leena Siikala on väitöskirjassaan analysoinut tarkasti Donnerin ostjakkisamojedien šamanistisen prosessin kuvauksen Ketjoella (Anna-Leena Siikala 1978, 211-217). Tässä yhteydessä pyrin tarkastelemaan Donnerin omaa käsitystä šamanismista yleisemmällä tasolla ja nostamaan esille niitä seikkoja, joita hän itse etnografisessa kuvauksessa näyttää painottaneen. Šamaani asui yleensä, muista nomadikulttuurin edustajista poiketen, samalla paikalla, jossa hänen tehtäviinsä saattoi kuulua suvun jumalista ja näiden asuinpaikasta vastaaminen (Donner 1933a, 243). Šamanointi tapahtui illalla pimeän saapuessa, ja ennen šamanointia šamaanin oli tunnettava itsensä terveeksi, jotta hän olisi kykenevä kohtaamaan manalan

18 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 10.10.1912 ja 15.2.1913.

19 KA Donnerin kok. I16. Donnerin päiväämätön muistivihkonen 1911.

henget ja matkan vastoinkäymiset. Sairastaessa šamaani ei saa oleskella samassa paikassa rumpunsa kanssa; tämän uskottiin johtavan šamaanin voiman menettämiseen. Myös koiraa pidettiin samojedien keskuudessa saastaisena eläimenä, eikä šamaani ryhtynyt šamanoimaan koiran ollessa paikalla.²⁰ (Donner 1915b, 145). Ennen šamanointia saattoi šamaani nauttia kärpässiä, joskaan tapaa ei tavattu kaikkialla (Donner 1933a, 245-246).

Šamanointi tapahtui jurtassa, jossa šamaani istui porontaljalla vastapäätä ovea. Muut osallistujat olivat ryhmittyneet šamaanin ympärille. Šamaanin apulainen lämmitti rumpua tulen edessä, jotta nahka pingottui riittävään tiukalle. Istunnon alussa šamaani näytteli nukahtavansa osoittaen tällä tavoin jättäneensä tämän maailman.²¹ Hetken torkuttuaan hän heräsi ja ryhtyi hyräilemään tai laulamaan laulua, joista Donner onnistui tallettamaan muutamia. Muuttuneella äänellä šamaani ryhtyi tämän jälkeen kutsumaan apuhenkkiään, joita nimitettiin nimellä *lōzi*.²² Apuhenget saapuivat ilman halki kaukaisesta paikasta tai erityisestä kirstusta, ja šamaani imitoi niiden saapumista rummun pintaa pitkin. Toisinaan šamaani saattoi sitoa itsensä, jolloin hänet vapautti paikalle saapunut *kanal-lōzi*. Metsästyksen ja tulevaisuuden tiedusteluun šamaani kutsui avukseen *massū lōzin*. Tämän jälkeen šamaani ryhtyi laulamaan ja hakkaamaan rumpuaan, ja šamanointia seuraava yleisö esilaulajan avustuksella yhtyi lauluun. Tämän aikana šamaani kuvasi matkaansa henkien asunnolle ja matkan aikana kohdattavia vaaroja. Ennen kuin šamaani tapasi manalan henget, hän osoitti olevansa tarpeeksi voimakas kyetäkseen tapaamaan heidät. Tämän hän osoitti viiltämällä kaikkien läsnäolijoiden veitsillä haavan rintaansa tai jopa ampumalla itseään. Kuvatessaan erästä tällaista näytöstä Donner huomautti, ettei tilanne ”ole heikkohermoisia varten”²³. Tämän jälkeen soitto ja laulu lakkasivat hetkeksi, kunnes šamaani esitti keskustelunsa hengen kanssa. Tämä henki oli yleensä *pajja*, ”seitsemän maan napanuoran leikkaaja-akka”, manalan valtiias, jota jeniseinostjakeilla vastasi *Hozədam* (Donner 1933c, 86). Tällä Obin suulla asuvalla jumallalla on hallussaan kaikkien ihmisten kehdot, ja hän tietää ihmisten elämän onnen ja pituuden. Šamaani neuvotteli hengen kanssa milloin uhkailen, milloin taas pelotellen tai rukoillen tätä. Sovittuun uhrista šamaani aloitti paluumatkan, jota näytöksen kuulijat säestivät. Šamaanin saapuessa lähemmäksi tätä maailmaa soitto ja laulu vaimenivat, samalla kun šamaani luopui apuhengistään. Rukoiltuaan vapautusrukouksen šamaani riisui vaatteensa, puhdistautui palavilla kekäleillä, joi hiukan vettä ja vaipui pian syvään uneen. Hänen herättyään unestaan näytöksen seuraajat tiedustelivat henkien vaatimaa uhria, jonka šamaani toimitti (Donner 1915b, 145-147). Ket- ja Tymjoen šamanointi erosi Donnerin mukaan pohjoisempien samojedien šamanoinnista poeettisuutensa ja musikaalisuutensa suhteen. Pohjoisilla samojedeillä šamanointi oli runsaslukuisempaa, mutta verbaalisesti köyhempää kuin Ket- ja Tymjoella.²⁴

20 KA Donnerin kok. I16. Donnerin päiväämätön muistikirjanen 1911.

21 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. lokakuulta 1912.

22 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 29.1.1913 ja 1.2.1913. Mielenkiintoinen samankaltaisuus tavataan Gananderilla: Lar = En husgud eller hushällning –guden (Ganander 1960, 90).

23 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 15.2.1912; Donnerin päiväämätön muistikirjanen 1911.

24 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 19.2.1913.

Donner havainnoi varsin tarkasti šamaanien asua ja välineistöä. Donnerin mukaan šamaanin puku ei heijasta hänen persoonallisuuttaan, vaan šamaanille itselleen puku on kuitenkin enemmän kuin sosiaalisen statuksen merkki: yhdysside henkien maailmaan (Donner 1920, 11; Lehtinen 2002b, 110). Yhteisölle šamaanin asu merkitsee kuitenkin ammattiunnusta. Lännessä, ostjakkien, ostjakkisamojedien sekä Obin sivujokien varsilla šamaanin asu, toisinaan myös kintaat ja saappaat, oli valmistettu usein tummasta kankaasta ja koristeltu kuvin, nauhoin tai metallinkappalein. Asu edusti šamaanin muuttunutta ulkomuotoa tämän matkustaessa tuonpuoleisessa todellisuudessa (Donner 1915b, 144). Poikkeuksen muodosti Ketjoen šamaanin asu, joka harvoin oli koristeltu kuvilla tai metallisilla esineillä. Pukuun saattoi kuitenkin kuulua voimaa ja valtaa edustavia nauhoja, joiden alkuperän Donner kytkee laajasti maailmassa tavattavaan uskomukseen, jossa hiukset symbolisoivat jumalallista ja karismaattista valtaa sekä voimaa (Donner 1919d). Myös jeniseinostjakkien šamaani kasvatti itselleen pitkät hiukset (Donner 1933c, 29). Donnerin nostaa šamaanin asusta esille puvun siihen kuuluvine metallisine osineen, henkineen ja eläimineen sekä päähineen erilaisine sarvineen. Hän toteaa pukuun kiinnitettyjen rautaesineiden muistuttavan ihmisten ja eläinten luurankoa. Matkan tuonpuoleiseen šamaani suorittaa ”sin carne”, ja luiden muotoon puettujen eläinten hahmossa, kuten joutsena, kuikkana, liskona, šamaani saattaa turvallisesti matkata ja esiintyä ”varjojen maassa” (Donner 1933a, 247-248). Jeniseinostjakkien šamaanin varustukseen Donner mainitsee kuuluvaksi rumpuliskan, päähineen, rintavarustuksen, saappaat, rummun ja takin (Donner 1933c, 78).

Donner pitää šamaanin asun tärkeimpänä osana päähinettä. Tymjoella tapaamansa šamaanin tiedonannon pohjalta Donner toteaa, että ilman päähinettä suoritettu šamanointi on tehoton. Venäläisten tai muiden muukalaisien läsnä ollessa tapahtuva šamanointi ilman päähinettä on siis samojedeille profaania pilailua eikä sakraalia rituaalia (Donner 1915b, 147-148; Donner 1933a, 248). Tymjoella jurakkisamojedien keskuudessa šamaanin päähine koristeltiin nauhoin ja toteemieläimen kuvin. Toisinaan šamaanin asuun saattoi kuulua ristikin, jonka tarkoituksena oli, Donnerin asiaa tiedustellessa, uskotella kristittyjen jumalaa luulemaan šamaanin olevan tämän palveluksessa.²⁵ Ket-, Tas- ja Turuhanjoella tavattavissa päähineihin oli usein kiinnitetty poronsarvia muistuttava metallinen kruunuistutus sekä toteemieläimen kuono tai päänahka tai sarvien väliin pystyyn asetettu veitsi. Donner otaksuu, että sarvien ja puukon tarkoituksena on ollut leikata poikki kaikki šamaanin tuonpuoleissa kohtaamat esteet tai puskea tieltään vastustajansa (Donner 1933a, 248-249). Päähineen primaarisuutta takkiin verrattuna Donner perustelee vanhojen pronssikautisten kalliomaalauksien pohjalta, joissa šamaanille on tavanomaisesti piirretty sarvet tai jonkin toteemieläimen pää ihmishahmon jatkoksi (Donner 1933a, 248). Tämä huomio käy yksiin Mihály Hoppálin Siperian kalliopiirroksista tehtyjen, varhaisesta šamanismia kuvaavien antropomorfinen šamaanihahmojen analyysistä (Siikala – Hoppál 1992, 134-139). Donner kuitenkin toteaa, että ei olemassa vain yhdenlaista šamanismia vaan voidaan olettaa, että Siperiassa

---

25 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 25.10.1912; Donnerin päiväamättömät huomaukset lokakuulta 1912.

tavataan sekä läntistä että itäistä perinnettä. Lännessä päähine on ollut tärkeämpi, idässä puolestaan puku (Donner 1933a, 247-250).

Suomalaistutkijoista Uno Harva otti vuonna 1922 ilmestyneessä artikkelissaan *The Shaman Costume and its Significance* (1922) kantaa Donnerin totemismista ja šamanismista tekemiin havainnoihin. Ketjoen šamaanin asuun kuuluva karhupäähinettä ei Harvan mielestä voida liittää yhteen sen tosiseikan kanssa, että alueen samojedit katsovat polveutuvansa karhusta. Harva joutuu kuitenkin myöntämään, että Siperian kansat yleisesti uskovat polveutuvansa eläimistä. Samoin hän suhtautuu myös karhunpeijaisten ja totemismin välisen yhteyden rakentamiseen. Peijaisissa karhun luille tai muille ruhon osille osoitettu kunnioitus sekä tapa haudata karhun luut eivät merkitse karhun käsitteilyä ”reaalisena” esi-isänä, sillä luiden hautaamista tavattiin myös muiden saaliseläinten kohdalla. Karhunpeijaisten perimmäinen tarkoitus oli mahdollistaa karhun kuten muidenkin saaliseläinten kaato tulevaisuudessa. Saaliseläimen luista huolehtimisen taustalla oli siis uskomus luissa asuvasta kuolemattomuudesta. Harva päätyy oletamaan, ettei karhunsyömiskielto myöskään ei ollut aukoton, sillä karhua ei palvottu ja pelätty kyllin paljon, että karhunlihan syönnistä olisi pidättäydytty täysin. Koska lukemattomat Siperian heimot katsovat Harvan mukaan polveutuvansa joko linnusta tai peurasta, täytyy Donnerin olettamasta totemismista pitää näin erehdyksenä. Harva olettaa, että Donnerin merkille panema karhuhahmoinen šamaani kuuluu harvinaiseen šamaanipukujen tyyppiin lintuja peurapukujen muodostaessa šamaanipukujen kaksi johtavaa valtavirtaa. Harvalle šamaanipuvun olennaisen osan muodostivat metallikoristeet, joiden merkitys luina nousi korkeammalle kuin kohde (ts. eläin), johon luut viittasivat (Holmberg 1922, 13-16, 21-30).

Päähineen lisäksi šamaanin asuun kuului rumpu, lusikka tämän lyömistä varten ja mahdollisesti, joskin harvemmin jokin muu helistin tai enustettaessa sauva.²⁶ Rumpu, jonka muoto on soikea, tehdään poron tai hirven nahasta. Yleissääntönä Donner mainitsee, että samojedeilla ja ostjakeilla rumpukalvon ulkopintaa ei koristella kuvin, toisin kuin Jeniseillä (ja jeniseinostjakeilla) tavattavissa rummuissa. Rumpu jakautuu tällöin aliseen ja yliseen osioon, jossa yliseen osioon on kuvattu aurinko, kuu sekä seitsemän päätä. Alisessa osiossa ovat puolestaan päättömät ruumiin ja keskelä rumpua šamaani ”luullisessa asussaan” (Donner 1933c, 78-79). Rumpuun on tämän lisäksi kiinnitetty metallisia helistimiä ja tiukuja. Lusikan ulkopuoli päällystettiin usein nahalla ja myös sen pintaan tehtiin eläinhahmoisia apuhenkien piirroksia. Rummun lusikkaa käytettiin myös ennustamisessa, jolloin lusikan lentotavasta ja putoamispaikasta tehtiin päätelmiä tiedusteltavana olevasta asiasta. Jeniseinostjakeilla vastaavaan tarkoitukseen käytettiin tapettua ja kuivattua myyrää (Donner 1933a, 251; Donner 1933c, 80). Tymjoella rummun ompelivat yleensä kaksi eri naista, ja se oli kuvioitu molemmin puolin. Kuvat esittivät usein erilaisia manalan henkiä²⁷.

Donnerin uskonnollista ilmiökenttää koskevista kuvauksista voidaan tehdä muutamia yleistäviä johtopäätöksiä: vaikka Donner työskenteleekin aikakauden brittiläisen antropologien uskontoevolutionistien tiedonintres-

26 VK 4934:107.

27 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. lokakuu 1912; Donnerin päiväamättömät huomautukset vuodelta. 1911.

sien mukaisesti, hän ei päädy muodostamaan, toisin kuin esimerkiksi Karjalainen, uskonnollista kehitysgenologiaa.²⁸ Donner ei – hänelle esitetyistä kehotuksista huolimatta – kuitenkaan kirjoittanut omaa näkemystään Siperian šamanismista, animismista tai totemismista.²⁹ Hän näyttää kuitenkin tarkastelevan etnografioissaan animismia, totemismia ja šamanismia hollistisena kokonaisuutena ja liittää nämä kaikki varhaiskantaaiset uskomukset toisiinsa. Pohtiessaan uskonnollisten ilmiöiden tutkimusta Donner kiinnitti huomiota uskonnollisten käsitystapojen ja muotojen yleistettävyyteen. Donnerin mukaan ”tutkittaessa alkuperäisten luonnonkansojen uskonnollisia käsitystapoja” virheisiin ja erilaisiin tutkimustuloksiin päädytään, koska ”luonnonlasten keskuudessa on olemassa tämän kysymyksen niin kuin yleensä kaikkien uskonnollisten asiain suhteen erilaisia ja erittäin persoonallista leimaa kantavia katsantokantoja”. Yksityisiin henkilöihin nojautuvalla tutkimuksella oli Donnerin mielestä mahdotonta muodostaa oikeaa kuvaa kokonaisen kansan uskonnosta (Donner 1915b, 136-138). Uskontoetnografisessa mielessä Donner näyttää eroavan ”pohjoisen paradigman” tutkijoista. Hän empii muodostaa kokonaista kansaa koskevaa synteesiä vedoten yksittäisten ihmisten uskomussysteemien erilaisuuteen. Toinen – lähinnä hypoteettinen – kysymys sen sijaan on, olisiko hän päätyne työtämään omaa näkemystään pidemmälle, mikäli poliittinen ja yhteiskunnallinen tilanne olisi muodostunut toisenlaiseksi.

Toinen uskonnollista ilmiökenttää koskeva havainto liittyy uskonnon merkitykseen Siperian alkuperäiskansoille. Donner liittää kansojen tulevaisuutta, säilymistä ja omaa identiteettiä koskevaan yhteyteen. Tataarien ja venäläisten pyrkimykset tuhota alkuperäiskansojen uskonto kaikissa sen eri muodoissa tähtää sen tarjoaman sosiaalieettisen ja henkisen selkärangan murtamiseen (Donner 1933a, 237-242). Donnerin etnografiassa on jälleen nähtävissä ajatus venäläisten valloittajien käyttämästä taktiikasta, joka etenee seuraavaa kaavaa noudattaen: Ensimmäiseksi vahvistetaan voitettujen heimojen autonomia. Tämän jälkeen voitettuja heimoja ryhdytään taivutamaan sekä hyvällä että pahalla ortodoksiseen uskoon – toisin sanoen uskonnottomuuteen – ja tämän jälkeen venäläistetään henkisesti, taloudellisesti ja juridisesti heikommassa asemassa olevat kansat (Donner 1933a, 171-178). Kolmanneksi Donner jakaa Siperian uskonnollisen maailman kahtia läntiseen ja itäiseen osaan. Rajalinjaksi tässä jaossa nousee Jeniseijoki. Pääosin länsipuolella olevien samojedien uskomusmaailma ja šamanismi on luonnonkansojen vilpítőntä, rehellistä sekä pitkälliseen arktiseen ja eristäytyneeseen kulttuuriin perustuvaa rationaalista luonnonlogiikkaa. Tämä käsityskanta näkyy erityisesti Donnerin haluttomuudessa nähdä uskonnollisten ilmiöiden pohjalla psyykkistä haurautta tai patologiaa toisin kuin esimerkiksi Czaplicka, joka ei ollut Siperiassa tutkimassa omaksi käsittelemäänsä kansan uskontoa ja elämää. Donnerilla tilanne on toinen ja hän liittääkin samojedit, niin uskonnon kuin historiansa osalta, osaksi ugrilaisen kansan kauimpaista linnoitusketjua sekä yhteistä uralilaista perintöä.

---

28 SUS:n arkisto 1.87.

29 KA Donnerin kok. 113. Krohn Donnerille 10.10.1912; Karjalainen Donnerille 11.10.1912.

Henkinen perinne ja folklore

Henkisen perinteen kulttuuriraja

Donner kuvailee Siperian kansojen henkisen elämän olevan suullista perinnettä, jota tyypillisesti kerrotaan iltaisin kodassa tai käytetään osana šamanistista rituaalia. Donner toteaa, ettei Pohjois-Siperian asukkailla ole minkäänlaisia kirjainmerkkejä mutta useimmat heistä käyttävät niin sanottuja tamga-merkkejä osoittaakseen omistusoikeutensa tavaroihin. Useimmilla kansoilla on kuitenkin lukumerkkejä ja nämä muistuttavat pääosin toisiaan. Donner katsoo vaihtokaupan tarpeen synnyttäneen merkit, mutta ne perustuvat myös yleisesti ottaen ihmisen fysiologiaan. Kymmenjärjestelmä on löydettävissä kaikilta kansoilta, ja Donner otaksuu järjestelmän perustuvan sormien lukumäärään. Donner kuitenkin korostaa, että vasta venäläisen rahan yleistyminen on merkinnyt lukujen 10, 100 tai 1000 käyttöönottoa samojeideilla. Hän päätelee näitä vastaavien sanojen olevan tataarista lainaa. Entisinä aikoina ostjakkisamojedien seitsemää tarkoitettavaa lukua käytettiin merkitsemään ”kaikkea” (Donner 1933f, 387-388). Yleisenä piirteenä suomalais-ugrilaisille sekä samojedikansoille että jeniseinostjakeille on, että luvut yhdestä viiteen merkitään pystysuorilla viivoilla tukkimiehen kirjanpidon mukaisesti. Luku viisi merkitään joko vinolla viivalla (/) syrjäänien ja vogulien tapaan ja luku kymmenen ympyrällä, jonka sisässä on rasti (⊗). Ostjakkisamojedit käyttävät viiden symbolina ristiä (+) ja kymmenen symbolina ympyrää ja ristiä ympyrän sisässä. Donnerin *Siperia* -teoksen kirjainmerkkejä käsittelevä kappaleen nimi on *Vielä eräs kulttuuriraja*. Mainittu raja, jonka Donner lukumerkkien kohdalla hahmottelee, kulkee Narymin piirin halki Tasia kohden Jenisein suulle pohjoiseen. Esitellessään tunguusien käyttämiä lukumerkkejä hän toteaa näiden eroavan suomalais-ugrilaisien ja samojedikansojen käyttämistä merkeistä siten, että tukkimiehen kirjapitoa pidetään horisontaali- ei vertikaalisuunnassa, aivan kuten Kiinassa (Donner 1933a, 234). Teoriassaan hän esittää, että merkitsemistapojen erilaisuus nousee kahden toisistaan etäällä olevan kulttuurikeskuksen, lännen Rooman ja idän Kiinan vaikutuksesta. Kulttuurirajalla asuvat kansat, kuten jeniseinostjakit (Donner 1933c, 59) ja ostjakkisamojedit ovat lainanneen osan merkeistään lännestä, osan taas idästä:

”Vi kunna konstatera att den gräns, som med tillhjälp av dessa tecken kan dras genom norra Sibirien, går ungefär genom Narymska kretsen mot Tas och till Jeniseis mynning i norr. Denna gräns torde, såsom tidigare framhållits, även i andra avseenden bilda en gräns mellan öster och väster.” (Donner 1933b, 223).

Donner keräsi kahden Siperiassa viettämänsä vuoden aikana samojedien parista joukon satuja, arvoituksia sekä eeppeistä runoutta.³⁰ (Donner 1914; Donner 1933e). Samojedien satujen Donner mainitsee olevan suurelta osin lainoja joko venäläisiltä tai tataareilta ja toteaa tässä yhteydessä Castrénin viisikymmentä vuotta aikaisemmin tekemät havainnot oikeiksi (Donner 1914, 1). Donner kuitenkin huomauttaa, että Castrén teki havaintonsa Obja Jenisei-jokien venäläistyneiden samojedien keskuudessa. Hänellä ei näin muodoin ollut tilaisuutta syvemmin tutustua niiden samojedien eeppieseen

30 SUS:n arkisto 2.78. Satuja.

perintöön, jotka venäläisvaikutuksesta vapaina olivat säilyttäneet omaa henkistä perintöään (Donner 1914, 2).

Itja-sankaritaru

Donner oli kiinnittänyt jo Tymjoella vuonna 1912 huomiota tapaamiinsa fragmentaarisiin tarinoihin *Itja* -nimisen sankarin vaiheista. Myöhemmin lokakuun puolivälissä 1912 Ketjoella työskennellessään Donner oivalsi tarinoiden yhteyden ja vakuuttui kannassaan, että kysymyksessä olisikin laajempi kokonaisuus kuin hän alun alkaen saattoi arvella.³¹ Muistiinpanojensa otsikoksi Donner kirjoitti ”Ostjakki-samojedien kansalliseepokseksi”.³² Myöhemmin, matkattuaan 600 kilometriä Tasjoen suulta kohti etelää, lähellä samojedien Metäskina-kylää Donner tapasi toisintoja *Itjasta* myöskin Tas- ja Vah-jokien varsilla elävien ostjakki-samojedien parista.³³ Parhaimmin tarinat *Itjasta* olivat Donnerin mukaan kuitenkin säilyneet ylisen Ketjoen samojedien keskuudessa (Donner 1914, 2-3).

Ensimmäinen, Aleksei Arbaldaievin 25.10.1912 kertoma toisinto alkaa kertomuksella *Itjan* lapsuudesta. Pohjoisesta saapui suuri ihmisryöjäjättiäinen nimeltään *Pñnegusse* Ketjoelle, jossa *Itja* vanhempineen asusti. *Pñnegusse* tappoi heidät kaikki ja söi suuhunsa. Ainoastaan *Itjan* onnistui paeta *Pñnegusse* metsään, jossa eräs vanha eukko häntä hoiti ja kasvatti. *Itja* varttui nuoruutensa metsässä kalastellen läheisellä joella ja metsästäen lähistöllä, sillä eukko oli kieltänyt häntä vaeltamasta kauas, missä onnettomuudet ja vaarat kohtaisivat häntä (Donner 1914, 3). Päiväkirjoissaan Donner on nivonut yhteen tämän Ketjoella kuulleen alukkeen Tymjoella Metäskinan kylässä muistiinmerkitsemänsä jatkon kanssa, sillä Aleksei Arbaldaiev oli kuullut kertomuksen alun perin isältään Evdakim Arbaldaieviltä, Ketjoen kuuluisalta šamaanilta.³⁴ Kalastaessaan seitsemänä päivänä joella hän kohtaa joka päivä yhden seitsemästä metsänhengen *massul lözin* pojista. Jokaisella kerralla toistuu sama tapahtuma: *Itja* meloo vauhdikkaasti *massul lözin* pojan veneen ohi ja aallot kaatavat veneen. *Massul lözin* pojat pelastautuvat vaivoin rannalle. Tapahtuman jälkeen *Itja* vaeltaa metsässä ja saapuu *massul lözin* asunnolle (*čöj mät*), jossa häntä kestitään. *Massul lözin* pojat tuntevat kuitenkin vieraan, kokoontuvat neuvonpitoon ja hyökkäävät *Itjan* kimppuun, lyövät häntä ja muistuttavat *Itjaa* tämän aikaisemmasta huonotapaisuudesta. Vaikka *Itja* on voimakas, hän ei yksin kykene vapautumaan *lözien* otteesta. *Itja* aloittaa tämän jälkeen neuvottelun vapautumisestaan, ja viimein eräs *lözi* kertoo, miten *maadurit*, soturit (sankarit) olivat ryöstäneet *lözien* kolme sisarta. Vapauttaan vastaan *Itja* lupautuu palauttamaan sisaret veljilleen. *Massul lözin* pojat varustavat *Itjan* neuvoin matkan varalle, ja vaellettuaan kauan *Itja* saapuu ensimmäisen *mādurin* asunnolle. Tämä lupaa antaa ryöstämänsä tyttären *Itjalle*, mikäli tämä onnistuisi hankkimaan itselleen toiset kaksi tyttärtä. *Itja* jatkaa matkaansa suuren erämaan ja meren tuolle puolen ja saapuu viimein toisen *mādurin* luo. Myös tämä suostuu luopumaan tyttärestä, mikäli *Itja* saisi viimeisen tyttäristä vapaaksi. Vuosien vaeltamisen jälkeen *Itja* saapuu vihdoin kol-

31 SKS kirA Kaarle Krohnin kok. 108. Donner Krohnille 15.11.1912.

32 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 15.10.1912.

33 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 25.2.1913, 21.3.1913.

34 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 15.10.1912.

mannen *mādurin* luo, jonka tyttären *Itja* ryöstää viekkaudella. Paluumatkalla *Itja* noutaa kaksi muuta tytärtä mukaansa ja toimittaa tyttäret *massul lōzin* pojille. Ilahtuneina nämä antavat tyttäret *Itjalle* vaimoiksi. Donner katsoo ensimmäisen toisinnon päättyvän tähän ja siihen liitetyn jatkoon olevan alkuperäisestä kertomuksesta versonut tarina. Myöhemmin eräs tyttäristä synnyttää pojan, *pārgej quərqaǰ lōzin* (*pārgej quərqaǰ*=karhuhenki), josta samojedit polveutuvat. Donner kuitenkin huomauttaa, etteivät samojedit selvitä, miten metsänhengen ja *Itjan* liitosta syntynyt poika saa totemistisen hahmonsaa (Donner 1914, 6). *Itjan* ja *Pārgej quərqaǰjn* myöhemmistä vaiheista kerrotaan, miten *Itja* matkasi kauas pohjoiseen, meren taakse. Hänen poikansa *Pārgej quərqaǰ* matkusti isäänsä etsimään. Tavattuuan *Itjan Pārgej quərqaǰ* ei kuitenkaan tunnistanut tätä. Isä ja poika ryypäsivät kuitenkin yhdessä monta päivää ja huomattuuan, ettei kumpikaan humaltunut valtavasta juomisesta huolimatta, he tajusivat olevansa toisilleen sukua.³⁵

Itjan voimasta ja nokkeluudesta sekä niiden punnitsemisesta kerrotaan myös toista tarinaa. Eräänä päivänä *Itja* vaelsi suuren meren luo, jossa asui *Pūne*-niminen lintu. Tämä lintu oli niin suuri, että pystyi tarttumaan suurimpiinkin esineisiin, kiviin, puihin sekä eläimiin ja ihmisiin ja syömään ne suuhunsa. Samalla merellä asui myös *tari āmdi quəḷə*, karvasarvinen kala, (myös *pēkkəri āmdi quəḷə* = kirjajasarvinen kala), joka oli niin suuri, että sen paino pystyi liikkuttamaan itse maata. *Pūne* lensi pyydystämään meren keskellä asuvaa suurta, mutta iskettyään kynnet kalan selkään ei *Pūne* enää kyennyt nousemaan lentoon saati irroitamaan kynsiään kalan selästä. Kampailtuaan aikansa kalaa vastaan *Pūnen* onnistui irroitautua, mutta samalla hän menetti kyntensä kalan selkään. Kolme vuotta riuduttuaan *Pūne* oli pahoin nälkiintynyt ja pyysi paikalle saapuneelta *Itjalta* apua. *Itja* lupautui ja Pyyne kuljetti hänet kaukaiselle meren rannalle. Matkalla *Pūne* koetteli *Itjan* rohkeutta pudottamalla tämän selästään ja pelastamalla hänet viime tipassa. Täällä *Itja* valmisti seitsenkielisen soitokoneen ja soitti niin kauniisti, että eläimet kokoontuivat häntä kuulemaan. *Tari āmdi quəḷə* tuli, ja *Itja* asettui istumaan sen selkään. Kala kertoi kärsineensä kovin *Pūnen* kynsistä. Veitsellään *Itja* vapautti kalan kynsistä, ja kalan tulehtuneesta selästä vuosi niin paljon mätää, että koko suuren meren pinta peittyi näkyvistä. Kiittollisena kala antoi hänelle lisäksi tyttärensä vaimoksi. *Itja* palautti kynnet *Pūnelle* mutta kiinnitti ne huonosti kolme kertaa muistuttaakseen *Pūnea* aikaisemmasta kohtelustaan. Lopulta *Itja* palasi kotiin uuden vaimonsa kanssa³⁶ (Donner 1914, 4-5).

Itjan varsinainen vastustaja on kuitenkin ihmissyöjäjäättiläinen *Pūnegusse*, jota vastaan käyty kamppailu muodostaa *Itja*-kertomusten ytimen. *Itjahan* asusti nuoruutensa vanhan eukon luona *Pūnegussen* syötyä *Itjan* vanhemmat. Kerran eukon nukkuessa *Itja* kuitenkin matkusti järvelle, jolla hän ei aikaisemmin ollut käynyt. *Itja* ryhtyi pyydystämään ruutanaa ja sai ison saaliin. Toisella kerralla joella palatessaan *Itja* huomasi veneen, jossa sokea ukko kalasti. *Itja* vei ukon veneestä varkain kaloja ja palasi takaisin eukon mökille. Täällä *Itjalle* selvisi, että sokea ukko, jonka *Itja* oli tavannut, olikin todellisuudessa sokean miehen hahmon ottanut *Pūnegusse*. Ihmissyöjäjäättiläinen oli tällä välin huomannut varkauden. Hän saapui eukon

35 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 25.10.1912.

36 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 25.10.1912.

majalle ja söi sekä majan, eukon että *Itjan* suuhunsa. Itte'n kuitenkin pelasti hänen nokkeluutensa: mukanaan olleella puukolla Itte leikkasi *Pūnegussen* mahan auki, tappoi tämän ja pelasti eukon sekä itsensä.³⁷ Donner toteaa, että erityisesti Tym- ja Čaja-jokien varsilla kerrotuissa toisinoissa sokean ukkoa pidetään yleisesti *Pūnegussen* alter egona. Hänen voimansa ja apuhenkensä liitetään myös mahtavan sokean šamaaniin hahmoon, jossa muodossa hän on kuolematon (Donner 1914, 3).

Kuva 18. Taistelu titaania vastaan: *Pūnegusse* ja *Itja*. Dibikovin piirros. Kuva Jörn Donner.

Donner merkitsi muistiin *Pūnegussen* ja *Itjan* taistelusta useita toisintoja. Yhdessä niistä *Pūnegussen* mainitaan olevan pohjoisesta tullut jättiläinen, joka oli niin suuri, että korkein puu ulottui häntä ainoastaan polviin. *Pūnegusse* metsästi ihmisiä ja söi heidät missä heitä vain tapasi. Kerran metsässä ollessaan *Pūnegusse* tapasi *Itjan*, ja he ryhtyivät yhdessä asumaan metsässä. *Itja* ruokki *Pūnegusse*a tarjoten tälle kaikenlaista riistaa syötäväksi. Maan asukkaat pyysivät *Itjalta* kuitenkin apua, ja yhdessä he suunnittelivat tappavansa jättiläisen. *Itja* suostui tähän mielihyvin, sillä hän oli kyllästynyt nälkäiseen seuralaiseensa. Eräänä iltana kun *Pūnegusse* oli sairastunut, *Itja* pyysi häntä rannalle juomaan. *Pūnegusse* ei kuitenkaan jaksanut, ja *Itja* sanoi kantavansa *Pūnegussen* sinne, mikäli tämä riisuisi rautahaamiskansa. Jättiläinen suostui, ja *Itja* kantoi hänet rannalle muttei laskenutkaan irti vaan tappoi ja paloitteli tämän yhdessä kanssaan liittoutuneiden ihmisten kanssa.³⁸ (Donner 1914, 6-7). Vaikka *Itja* toistamiseen surmasikin *Pūnegussen*, syntyi tämä kuitenkin uudestaan eloon entistä voimakkaampana. Kerran *Itjan* kävellessä metsässä hän tapasi metsän hengen *massul lözin*.

37 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 15.10.1912.

38 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 15.10.1912.

Itja varasti tältä kaksi tyttärtä mutta kohtasi matkalla *Pūnegussen*, joka sitoi hänet ja jätti hänet joen rannalle makaamaan ja vei tyttäret mukansa. *Massul lōzin* seitsemän poikaa antoivat *Itjalle* tehtäväksi sisarensa palauttamisen. *Itja* oli hävinnyt, koska hän oli unohtanut kutsua mukaansa omat apuhenkensä *lōzit*. Vihdoin *lōzit* saapuivat ja löysivät *Itjan* sidottuna makaamasta. He vapauttivat ja paransivat hänet sekä auttoivat häntä taistelussa *Pūnegusse*a vastaan. Tällä kertaa *Itja* voitti *Pūnegussen* perinpohjin. Palkkioksi *Itja* sai jälleen pelastamansa sisaret vaimoikseen. *Itja* poltti jättiläisen ruumiin, mutta viimeisillä voimillaan jättiläisen leuat huusivat tuhkan seasta uhkauksen kostaa ihmiskunnalle. Poltetun *Pūnegussen* tuhkasta syntyivät kuitenkin hyttysparvet, (sekä Tym-joella tavatussa toisinnossa musta lintu) jotka palaavat kesäisin ahdistamaan Siperian asukkaita.³⁹ (Donner 1914, 7-8).

Voitettuaan *Pūnegussen* *Itja* hallitsi kansaansa rauhassa, mutta rauha järkkyy *sēldu tiwən tābuj jāvolin*, ”seitsemän hampaisen pirun” saavuttua piinaamaan ihmisiä. *Sēldu tiwən tābuj jāvol* vaati *Itjalta* ruokaa ja tavaroita, mutta *Itja* syöti tätä ruuan sijaan kivillä. *Sēldu tiwən tābuj jāvol* liittoutui Kristuksen ja hänen lapsiensä venäläisten kanssa saaden yhä enemmän ja enemmän valtaa. *Itja* tunsu aikansa koittaneen ja poistui kansansa samojedien luota pohjoisen jäämeren tuolle puolelle ja laskeutui siellä nukkumaan. Kun aika tulee, herää *Itja* ja kokoaa lapsensa (samojedit) sekä kostaa viereille valloittajille ja uudelle uskonalle (Donner 1914, 8). Donner korostaa vahvasti *Itjan* Kristukselle viimeiseksi sanomia sanoja: ”Tämä päivä on sinun, ja minä poistun, mutta huomispäivä tulee, minun päiväni tulee vielä, ja silloin minä palaan, kokoan heimoni ja karkoitan muikalaiset maasta.” (Donner 1915b, 156; Donner 1914, 8). Tästä Donnerin *Siperian samojedien keskuudessa* -teokseen muotoilemasta loppulauseesta on löydetty läheltä vanhatestamentillisiin mittoihin kasvavaa pelastushistoriallista tyyliä, joka laajentaa etnografian kenttää vahvasti poliittiseen suuntaan.

Lönnotin jalanjäljillä

Saatuaan vahvistuksen arveluilleen *Itja*-sankaritarinan levinneisyydestä Tymjoen ympäristöä laajemmalle alueelle Donner kirjoitti löydöstään Krohnille tiedustellen tämän mielipidettä sankaritarinasta:

”Mutta työskenneltyäni Ket-joella, ostjakki-samojedien Karjalassa, täytyy minun muutamalla sanalla mainita folkloristista tutkimuksistani --- Tym-joella kuulin yllämainittuja satuja ensi kerran ja jo silloin tulin ajatelleeksi sitä mahdollisuutta, että ne kenties kuuluvat yhteen ja muodostavat jonkinlaisen kokonaisuuden. Ja työskenneltyäni jonkun aikaa Ket-joella tulin selvästi huomaamaan tuon yhteyden, huomasin niiden liittyvän toinen toisiinsa laajaksi kokonaisuudeksi, jota minun tekee mieli kutsua nimellä ostjakki-samojedien kansalliseepos (alleviivaus Donnerin) --- Tässä eepoksessa on luonnollisestikin paljon sekä tataarilaista että kristillistä lainaa, mutta siitä huolimatta on se kenties pääasiassa vanhempaa al-

39 KA Donnerin kok. I16. Donnerin pvk. 25.10.1912.

kuperää. Se on mahdollisesti jo syntynyt niihin aikoihin, joloin kaikki ostjakki-samojedit asuivat yhdessä ja muodostivat yhden kansan. Siihen viittaa se seikka, että näitä satuja tavaan eri murrealueilla.”⁴⁰

Huomio Donnerin kirjeessä kiinnittyy kahteen kohtaan: Donner kirjoittaa työskentelevänsä laajan eepin kokonaisuuden parissa. Ei liene liioiteltua olettaa, että Donner rinnasti oman keruutyönsä ”ostjakki-samojedien Karjalassa” Lönnrotin vuosien 1828 ja 1831 – 1833 keruumatkoihin Karjalaan ja Vianan Karjalaan. Castrénin tekemä *Kalevalan* ruotsinnoos sekä *Kalevalan* suuri merkitys henkistä kulttuuriaan etsivälle kansalle oli Donnerille tuttu. Donner oli tietoinen, mitä Kalevala merkitsi suomalaisuudelle: jo alleviivattu nimi ostjakki-samojedien kansalliseepos johdattelee ajatuksia mainittuun suuntaan. Kansalliseepos -sanalla historia ulottuu itsessään jo Lönnrotin kauemmaksi, Turun romantikkojen rintamaan, jossa vaikuttivat Arwidsson, Gottlund, Abraham Poppius ja Sjögren (Branch 1973, 36). Tätä kautta kansanrunouden ja muinaisuskon tutkimus liittyy osaksi poliittista ohjelmaa, joka erotti suomalaisuuden sekä ruotsalaisuudesta että venäläisyydestä (Pentikäinen 1987a, 31). Krohnin edustama tutkimussuunta, vertaileva kansanrunouden tutkimus käytti hyväkseen maantieteellishistoriallista menetelmää ja yhdisteli sisäänsä kulttuurievolutionistisia sekä kulttuuridiffusionistisia ajatuksia. Se erosi kuitenkin Christfried Gananderin, Lönnrotin ja Castrénin määrittelemästä mytologis-uskontohistoriallisesta tutkimusotteesta, joka painottui ”monitieteellistä ja vertailevaa lähestymistapaa käyttävään pyrkimykseen selvittää ja ymmärtää ihmistä, hänen maailmankuvaansa ja kokemusmaailmaansa” (Pentikäinen 1987, 25). Ero tulee näkyviin Krohnin vastauskirjeessä Donnerille. Krohn arveli, että ”metsänneidon kanssa solmittava avioliitto, josta karhunpoika syntyy, muistuttaa Suomessakin yleisen väkevän pojan sadun alkua”. *Itjan* poislähtöä koskevan kertomuksen Krohn oli taas taipuvainen selittämään ei alkuperäiseksi, vaan kristinuskon saapumisesta aiheutuvaksi. Tällöin ”kansaa on tuntenut vanhan ideansa väistyvän ja kuitenkin sitä ikävöinyt, toivoen sen palaamista” Krohn toteaa, että on merkittävää ”kuinka kansallisuustunne reageeraa, jos uutta parempaakin tuodaan vieraassa muodossa”.⁴¹

Itja-kertomukset ovat kuitenkin yhtä hyvin luomistarinoita kuin *Kalevalan* taustalta tavattavat vanhamittaiset runot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoihin tallennetuista runojen toisoinnoista yli puolet on vanhamittaisia runoutta, ja kolme neljäsosaa näistä on merkitty muistiin Kannaksen, Vianan ja Inkerin alueelta. Näistä paikoista erityisesti Vianan ja Aunus ovat kuitenkin sankarirunouden säilymäalueita (Sarmela 1994, 188). Matti Sarmelan mukaan tyypillistä vanhamittaisten runojen historiasa on niiden vanhimpien ja uudempien kerrostumien edustaman maailman kuvien tai ideologioiden välinen aikaero: ”Vanhimmat juoniaiheet ovat pohjoisten metsästäjäkansojen maailmasta, mutta shamanistiset teemat ovat pirstoutuneet moniin runoihin tai ne on eri aikakausina tulkittu uudestaan.” (Sarmela 1994, 189) Aikakausien vaihtuminen on tosiasia, mutta runotekstejä ei sellaisenaan voi sijoittaa johonkin tiettyyn aika- tai tyylikauteen. Vaikkei Krohn uskonutkaan suomalais-ugrilaisen vaikutuksen näkyvän

40 SKSK Krohnin kirjekoelma 108. Donner Krohnille 15.11.1912.

41 KA Donnerin kok. I13. Krohn Donnerille 10.12.1912.

ostjakkisamojedien epiikassa, on Donnerin keräämiä toisintoja silti mielenkiintoista verrata vanha eli kalevalamittaisten runojen tematiikkaan. Aina-kin seuraavat vastinparien jonkintasoinen yhteneväisyys voidaan osoittaa todennetuksi:

ITJA-KERTOMUKSET	VANHAMITTAISET RUNOT
<i>Itjan</i> joutuminen <i>Pīnegussen</i> vatsaan.	Väinämöinen Vipusen vatsassa (<i>MI D 1810.13, F 531.2.6, H 1382.1</i>).
Suuri kala, joka tulee <i>Itjan</i> soittoa kuulemaan.	Kanteleen synty ja soitto (<i>MI A 1461.2, D 1419.3, D1441.1.3.2</i>).
<i>Itja</i> ratsastaa <i>Pīnen</i> selässä. <i>Pīnen</i> kynnet tarttuvat <i>tari āmdi quolōin</i> selkään.	Lintu merellä, Vienan Kokon ja hauen taistelu (<i>MI A 641, A 814.9, B 264.2</i>).
<i>Itjan</i> ja <i>massul lōzin</i> tyttären liitosta syntyy <i>pāргеј quorqoj lōzi</i> , karhuhenki	Metsänneito (<i>Si K 101-200</i>). Väkevä poikasatu (<i>AT 650A</i>).
<i>Itjan</i> lähtö meren taakse.	Väinämöisen tuomio (<i>MI C 102, S 341.1, T 585.2, T 596, Z 252</i>).

Taulukko 12. Ostjakkisamojedien *Itja*-kertomusten ja suomalaisten vanhamittaisten runojen teemaattinen vertailu. Vertailun runot, niiden selitykset ja esiintyminen selvitetty tarkemmin Matti Sarmelan *Suomen perinneatoksen* runomittaisen perinteen esittelyssä (Sarmela 1994, 168-169, 190-193, 197-199, 200-202, 204-205).

Itja ja Väinämöinen voidaan rinnastaa paitsi temaattisella, myös ontologisella tasolla. Lönnrotista tiedetään, että hän *Kalevalan* toimitustyöstä tehdessään pyrki muuttamaan Väinämöisen ja Lemminkäisen šamanistiset hahmot historiallisiksi henkilöiksi. Tämän lisäksi on tunnettua, että eräät Lönnrotin runonlähteet pitivät šamanismia syntinä eivätkä näin ollen halunneet korostaa hahmojen šamanistista alkuperää (Pentikäinen 1987a, 98-99). Oletettavaa onkin, että sekä *Itja* että Väinämöiseen liittyvien runojen rituaalinen käyttö liittyy samankaltaiseen maailmankuvaan. Vasta viime aikoina on kiinnostuttu kysymyksestä, onko *Kalevalan* pohjalla olevalla itämerensuomalainen runonlaulu säilönyt jotakin suomalais-ugrilaiseen folkloreen kuuluva aineista (Sarmela 1994, 199-206). Voisiko Donnerin uumoilemalla urallilaisella hypoteesilla eli muinaisilla kieli- ja kulttuurilainoilla olla oma totuuspohjansa? Donner huomauttaa, että ostjakkisamojedien *Itja* sankaritarinan kaltaisia kertomuksia on löydettävissä paitsi pohjoiselta arktiselta alueelta myös subarktisen alueelle levittäytyneiltä kansoilta, kuten jeniseinostjakeilta ja tunguuseilta (Donner 1914, 9-10; Donner 1933c, 92). Yhteydet ostjakkisamojedien kansalliseepoksen ja *Kalevalan* välillä palaavat ratkaisemattomaan kysymykseen suomalais-ugrilaisten kansojen ja samojedikansojen vuosituhansien takaisesta yhteydestä (Pentikäinen 1987a, 111-115). Yksi asia on kuitenkin selvä: Donnerille ostjakkisamojedien alkuperän selvittäminen oli kiehtova palapeli, jossa puuttuvia paloja etsittiin niin arkeologian, geneologian, luomistarujen, nimistön, totemismin kuin monien monien muiden etnologian alueelle kuuluvien tai sitä sivuavien alojen ja alakysymysten parista.

Yhteisö rakenne, oikeus ja hallinto

Donner aloittaa Siperian oikeusjärjestelmää kuvaavan luvun teoksessaan *Siperia* paljonpuhuvalla otsikolla ”*Erämaan laki*”. Hän perustelee valin-

taansa todeten Siperian alkuperäiskansojen edelleen noudattavan ”erämaan kirjoittamattoman lain” eetosta, vaikkakin vanha käytäntö on tuomittu häviämään venäläisen kulttuurin ja oikeusjärjestelmän yleistymisen myötä (Donner 1933, 220). Samassa yhteydessä hän arvio käyttämänsä terminologian yhteismitallisuutta. Etic-merkitys on usein riittämätön ilmaisemaan eri heimojen käyttämien emic-termien sisältöä. Käsitteet ”yhteiskunta” tai ”ruhtinas” kuvaavat Donnerin mielestä sisältönsä ja konnotaatioidensa vuoksi huonosti niitä merkityksiä ja suhteessaoloa, jota alkuperäiskansat näihin sanoihin liittävät. Siperian alkuperäiskansat olivat oikeusjärjestelmän, verotuksen ja sotilaspalvelun puolesta venäläisille inorotseja, toisheimolaisia, joita kohdeltiin valtaväestöstä poikkeavalla tavalla. Venäläiset tiedostivat kuitenkin, että vallan vakiinnuttaminen etnisesti monikulttuurisella alueella vaati edellä mainittujen käytäntöjen asteittaista yhtenäistämistä.

Siperian aluehallinto oli 1900-luvun alussa jaettu volosteihin, kihla- eli hallintokuntiin. Venäläiset hallintoviranomaiset käyttivät myös upravakäsitettä, joka muodostui tietyn maantieteellisen alueen sisällä asuvista ihmisistä. Esimerkiksi Narymin piirin ostjakkisamojedit, joiden lukumäärä ennen vallankumousta oli noin 3000 henkeä, olivat jakautuneet 24 volostiin. Kutakin volostia johti, ostjakkisamojedien täysikäisten miesten keskuudestaan valitsema johtaja, niin sanottu ruhtinas. Donner pitää käytäntöä peruna ajalta ennen venäläisvaltaa, jolloin Surgutin ja Narymin alueella hallitsi Vanja-nimisen ruhtinaan alaisuudessa niin sanottu Juovainen orda. Hän toteaa, että aleruhtinaita ja heidän alueitaan vastaava hallintomallin olleen käytössä myös jurakeilla, ostjakeilla, voguleilla, jenseinostjakeilla, tunguuseilla, tataareilla, Taimyrin samojedeilla sekä muilla alueen kansoilla. Tämä perinnöllinen, ruhtinassukujen ja heidän alueidensa hallintomalli oli voimassa aina 1500-luvulta 1800-luvun puoleenväliin asti – siitä huolimatta, että venäläiset yrittivät poistaa ruhtinassukujen etuoikeudet. Donnerin mielestä nykyistä mallia voidaan pitää eräänlaisena vanhan mallin sovellutuksena (Donner 1933a, 221). Ruhtinas oli sekä venäläisen aluehallinnon että suvun mukaan valittu johtaja. Ruhtinaan hallitsema volosti oli jaettu alueella asuvien perheiden kesken, siten että jokaisella oli oma nautinta-alueensa. Obissa ja Jeniseissä kalastaminen samoin kuin vesilinnustaminen oli kaikille sallittua. Entiset ja nykyiset ruhtinas- sekä šamaanisuvut nauttivat heimonsa keskuudessa suurempaa arvonantoa kuin muut ryhmän jäsenet, joskaan tällä arvonannolla ei välttämättä ollut mitään tekemistä henkilön varallisuuden kanssa (Donner 1933a, 224).

Ruhtinaan tärkein tehtävä oli kantaa volostinsa piiristä venäläisten määräämät, hallitukselle kannettavat verot. Narymin ympäristöstä veroa oli kannettu vuodesta 1596 lähtien ja tämän jälkeen veronkanto ulotettiin kauemmas itään, ensin Ketille ja sen jälkeen Tasille. Turuhanskin perustamisen yhteydessä 1662 alueen samojedit, tunguusit ja jenseinostjakit liitettiin veronkannon piiriin (Donner 1933a, 158). Aina 1880-luvulle asti vero kannettiin turkiksina. Vuonna 1912 Donner kertoi, että Tymjoella vuotuisen veron suuruus oli 10 ruplaa, ja se maksettiin joko rahassa tai turkiksina (Donner 1915b, 79). Ne, jotka eivät vuotuista veroa pystyneet, syystä tai toisesta, maksamaan, joutuivat heimon miehistä kootun tuomioistuimen eteen – käräjille. Samojedien oikeuskäytäntöä Donner kuvaa *Nāpās-ēdin* markkinoilla seuraavaan tapaan:

”Några förmådde ej uppdriva någonting alls, och därför måste dessas sak avgöras inför den samojediska domstolen. Alla skattskyldiga fullvuxna män hade rätt att närvara, och de samlade sig snart ute i det fria. Sedan fursten anlät, satte de sig alla i en ring på marken med fursten i mitten och framför honom lådan med deras papper och stammens stora sigill. Först frågades den skyldige varför han vägrat betala. Ansågos inga giltiga skäl föreligga, togo männen mössorna av huvudet och kastade dem på marken som tecken på att de funno den anklagade skyldig till straff. Omedelbart efter ett dylikt domslut greps den sålunda dömda, skjortan och byxorna sletos av honom och han lades på mage på marken för att undgå sitt straff. En den fruktansvärdaste kalabalik vidtog, när exekutorerna med sina enkom för ändamålet förfärdigade spön började misshandla den arma delinkventens rygg. Denna avbasning forsattes, tills offret svurit på att betala sin skatt och lovat göra bot och bättring. Men innan ett dylikt löfte avlades, hunno de piska honom blodig och trasig och hans hustru blev som galen av hans nödrop och trängde sig emellan för att med skymford och käppslag jaga hela församlingen på flykten. Detta tilltag måste också straffas, och kvinnan fick undergå samma behandling blott med den skillnad, att hon inte avkläddes, men blott fick kläderna genomdränkta med vatten, för att slagen bättre skulle träffa.” (Donner 1915, 67-68).

Raipparangaistus oli yleisin sekä samojedien että muiden kansojen käyttämä rankaisumuoto. Sitä käytettiin paitsi veronsa maksamatta jättäneiden rankaisemiseen, myös solvaus ja riitatilanteissa syyllisten rankaisemiseksi. Varkaudet, joita Donner toteaa tapahtuvan vain harvoin muualla kuin syrjäänien keskuudessa, soviteltiin korvausmenettelyllä. Esimerkiksi porovarkauden tultua ilmi saattoi varas joutua luovuttamaan yhden tai kaksi poroa korvaukseksi sille, jota varkaus oli koskenut. Henkirikoksesta, joko murhasta tai taposta syytettyjen asioita käsiteltiin jo Castrénin aikana venäläisissä tuomioistuimissa (Castrén 1852, 299-300; Donner 1915b, 80). Aikaisemmin henkirikoksesta syytettyjen asiat kuuluivat ruhtinaan johtamalle tuomioistuimelle, ja murhasta syylliseksi todettu saatettiin juoksuttaa uupumuksesta kuoliaaksi erämaassa. Tapon ollessa kyseessä syyllinen määrättiin elatusvelvollisuuteen sekä raipparangaistukseen (Donner 1933a, 222). Valan vannomista käytettiin epäilyistä vapautumiseen esimerkiksi varkaus- tai uskottomuussyytteistä. Vala vannottiin ”sormet karhulla” eli koskettamalla tai puremalla karhun karvoja, kalloa, hampaita tai kuonoa. Valan rikkominen tiesi karhun raatelemiseksi joutumista tuonpuoleisessa maailmassa. Toisinaan valan yhteydessä käytettiin myös suden tai mammutin luita (Donner 1933a, 223). Donner vahvistaa näin jo Castrénin ja muiden matkailijoiden aikanaan merkille paneman valauskollisuuden Siperian alkuperäiskansojen oikeuskäytännössä (Castrén 1852, 309).

Donner kritisoi ”erämaan lain” ankaruutta. Hän mainitsee, että joissakin tilanteissa raipparangaistus on ollut niin hurja, että tuomittu rikoksent-

kijä on suoranaisesti hakattu hengiltä (Donner 1915b, 80-81). Tästä huolimatta hän katsoo, että ”erämaan laki” täytti ainakin eräät keskeiset hyvän oikeuskäytännön perusteet: Lain henki oli riittävän yksinkertainen ja selvä kaikille Siperian nomadiyhdyksunnille (Donner 1933a, 220). Esituskinnassa syytettyä kuultiin, itse oikeusprosessi oli nopea, tehokas ja tuomion täytäntöönpano seurasi välittömästi ratkaisua. Tämän lisäksi ryhmä itse kontrolloi kollektiivisesti oikeus- ja tuomioprosessin riippumattomuutta ja täytäntöönpanoa.

Donnerin mielestä myös venäläisen oikeusjärjestelmän langettamat tuomiot muodostuvat liian ankariksi. Vankeusrangaistukseen, pakkotyöhön tai karkotukseen määrätty vangit kuolevat, usein vain kärsittyään pitempään epäinhimillisestä ja julmasta kohtelusta.⁴² Venäläisten hallinto- ja oikeusjärjestelmään verrattuna ”erämaan laki” toimii kuitenkin pääpuutteissaan tasapuolisesti. Donner epäilee Siperian alkuperäiskansoihin kuuluvien ihmisten mahdollisuutta saada oikeudenmukainen ja riippumaton käsittely venäläisessä tuomioistuimessa vähäiseksi varsinkin niissä tapauksissa, joissa oikeusprosessin toinen osapuoli on venäläinen. Venäläisten pyrkimys hyötyä oman edun mukaisesti kiistatilanteista välttämättä lain takana olevista eettisistä periaatteista johtaa lahjontaan, korruption ja vahvemman osapuolen hegemoniaan päätöksenteossa. Tämä epäkohta näkyy erityisesti maanomistusta koskevissa riita-asioissa, joissa alkuperäiskansojen oikeutta hoitaa ja hallita kruununmaita omilla asuinalueillaan loukataan sumeilematta. Erityisesti uutisasutushallituksen (Переселенческое Управление) toimenpiteet – omistusasiakirjojen ryöstöt alkuperäisasukkailta, korvaus- ja kauppahintojen polkemiset sekä väärät tuomiot – osoittavat, miten lain henki ja kirjain tulevat karkealla tavalla loukatuiksi maanomistusta koskevissa asioissa. Donner kytkee epäkohdan Venäjällä vallalla olevaan tilanteeseen, jossa tsaari ja venäläinen hallinto- ja oikeusjärjestelmä eivät pidä kiinni lakiin kirjatusta sopimuksista tai sanktioista. Donnerin mukaan tilanne johtaa vääjäämättä siihen, että ”perustuslakitaistelu” hävittää ja tilanne kehittyi vahvemman edun mukaiseksi. Tilanne kehittyi kohti suoranaista mielivaltaa tai päättyi siihen mutkan kautta, jolloin kurjistumisen kautta ahtaalle joutuneet alkuperäiskansat joutuvat olosuhteiden pakosta luovuttamaan maanomistusoikeudet venäläisille (Donner 1915b, 51-52).

Tapahtunut kehitys on Donnerin mielestä selkeää jatkoa venäläisten sotilaalliselle valloitus toiminnalle. Venäläiset eivät pyrkineet alun perin sekaantumaan voitettujen kansojen sisäisiin asioihin vaan takasivat näille itsenäisyyden ja autonomian. Asetelma oli kuitenkin ongelmallinen kolonialistiselle Venäjälle; verojen kerääminen Siperian alueen alkuperäiskansoilta muodostui hankalaksi. Tämän vuoksi venäläinen hallintorakenne ulotettiin Siperiaan ja volostien ruhtinaiden tärkeimmäksi tehtäväksi määriteltiin veronkanto omalla alueellaan (Donner 1933a, 171-173). Donner liittää Siperian valloittamiseen myös tätä seuraavat vaiheet:

”Beträffande denna kolonisation må här vidare nämnas, att den givetvis i hög grad inkräktat på områden som infödingarna-nomaderna tidigare fritt behärskat. Vid nedre Ob och Jenisei ha ryssarna i allmänhet nöjt sig med att ta i beslag fiskfångstplatserna samt den närmaste omgivningen. Urbefolk-

42 KA I16 Donnerin kok. pvk. 2.12.1912.

ningen har ofta frivilligt försvunnit eller avstått sina boplatser för en spottstyver, brännvin och dylikt, som de äro färdiga att ge vad som helst för. Men i de trakten, där jurdbruk är möjligt, ha ryssarna trängt in långs alla bifloder som icke varit befolkade av åkerbrukande tatarer eller av förut inflyttande ryssarna. Sådana äro Tsjaja, Vasjugan och andra bifloder till Ob ävensom Ket till en betydande utsträckning.” (Donner 1933b, 165).

Uudisasukkaiden lisääntyminen siitä seuraava ravinnonhankinnan lisääntyminen johtaa nomadismien katoamiseen. Kehitys ei Donnerin mielestä ole vain sattuman tai olosuhteiden sanelemaa muutosta, vaan kysymyksessä on Venäjän hallituksen intentionaalinen pyrkimys vahvistaa omaa nationalismia sekä maa-alueiden rajoja. Käytännössä tämä näkyi protektionismina: Pohjoiseen jäämereen laskevien Obin ja Jenisein kauppareitit suljettiin englantilaisilta ja hollantilaisilta kauppiailta (Donner 1933a, 174-175; Czaplicka 1916, 278-279). Vaikka rajojen sulkeminen ei sinällään suuntautunut alkuperäiskansoja vastaan, Siperian alkuperäiskansat joutuivat kuitenkin käytännössä venäläiskauppioiden monopoliaseman vangeiksi. Kauppa- ja hintakilpailu loppui, kauppatuotteiden lisäksi venäläisten haltuun joutuivat alkuperäisasukkaiden nautinta-alueet eikä alkuperäisasukkailla ollut mahdollisuutta verrata ja luoda suhteita toisenlaisten, läntistä kauppa- ja sopimuserinnettä noudattavien kauppioiden kanssa. Donner liittää yhteen kaupan, maanomistuksen, asutustoiminnan sekä ympäristön ja kulttuurien rappioitumisen tavalla, josta kiinnostuttiin antropologian ja maantieteen parissa vasta 1970-luvulla (Viitanen 1982, 181-185). Tällöin ryhdyttiin tarkemmin pohtimaan kolonialismin ja nationalismien vaikutusta hallitusten pyrkimyksiin luoda pysyviä asumismuotoja (sedentarism) nomadikansojen pariin.

Mikäli Donnerin käsitystä Siperian kansojen yhteisörakenteesta ja sosiaalisesta elämästä verrataan Karjalaisen tai Czaplickan samasta aiheesta kirjoittamiin kuvauksiin, voidaan hänen todeta painottavan muita tutkijoita enemmän kysymystä oikeudenmukaisuuden toteutumisesta. Oikeudenmukaisuus näyttää merkitsevän tällöin Donnerille sovitusta lupauksista kiinni pitämistä sekä heikomman osapuolen oikeuksien tunnustamista sekä kunnioittamista. Karjalainen mainitsee kyllä ”talonpoika-oikeuksissa” toimivan ”rupla ja viinapullo”-periaatteen mutta ei lähde laajemmin analysoimaan alkuperäiskansojen ja venäläisen oikeus- ja hallintojärjestelmän eroavaisuuksia (Karjalainen 1921, 105). Czaplicka antaa puolestaan *My Siberian Year* -kirjassaan monipuolisen ja rikkaan kuvauksen *Limpiisk*-alueen tunguusiin pitämästä *Munyak*-istunnosta helmikuulta 1915. *Munyak*-istunto järjestettiin vuosittain, ja se muodostui kestoltaan usean päivän mittaiseksi. Czaplickan kuvaus vastaa muodoltaan Donnerin kuvausta: ensimmäisenä ja tärkeimpänä asiana ruhtinas huolehtii veronkannosta, sopii postilinjakuljetusten järjestämisestä sekä kuvailee erilaisten riitakysymysten ratkaisemista tunguusiin oikeuskäytännön mukaisesti. Tällaisia tapauksia ovat muun muassa Siperiaan karkoitettujen rangaistusvangin kohtelu, alueen rukoushuoneen rakentamisesta nousseet eripuruudet, esille tuodut tupakka- ja saaliseläinvarkaudet sekä kysymykset leskelle suoritettavista korvauksista (Czaplicka 1916, 166-186). Donnerista poiketen Czaplickan kuvauksesta ei käy ilmi, että tunguusit toimeenpanisivat

mitään ruumiillista rangaistusta *Munyak*-istunnon yhteydessä. Laiminlyönnit veronmaksussa sekä muissa kysymyksissä hoidetaan lainaamalla tarvittava määrä nahkoja tai poroja muilta istuntoon osallistuvilta. Kuvaus on myös pitkälle deskriptiivistä sekä sävyltään positiivinen. Myöskään Czaplicka ei pyri vertaamaan tai arvottamaan tunguusiens oikeuskäytäntöä muuntuyppiseen oikeus- ja hallintotyöskentelyyn muutoin kuin toteamalla alkuperäiskansojen oikeuskäytännön ”muuttuvan sitä demokraattisemmiksi, mitä pohjoisemmaksi Siperiassa edetään” (Czaplicka 1916, 159).

Sukupuolten väliset suhteet, avioliitto ja lapset

Naisen asema

Donnerin tuottamasta etnografisesta kuvauksessa kysymys naisen asemasta nousee merkittäväksi. Siitä huolimatta, että Donner havainnoi ja kirjoittaa sukupuolten välisistä suhteista miesnäkökulmasta käsin, hän tuntee mitä voimakkainta empatiaa naisen asemaa ja elämää kohtaan. Pohjoisen ilmaston karuissa olosuhteissa eläminen on Donnerin mukaan jo itsessään haaste sinänsä, mutta vastuu selviämisestä jää hänen mukaansa suurelta osin naisten kannettavaksi. Donner toteaa, että nomadielämää elävien kansojen kohdalla tilanne on ollut – paljolti olosuhteiden pakosta – niin ”primitiivisellä kannalla, että nainen on ollut suuressa määrin riippuvainen miehestä ja tämän alaisena” (Donner 1933a, 225). Talvi- tai kesäaikana naisen asema on ollut helpompi kuin syksyllä tai keväällä, jolloin perhe säännönmukaisesti on ollut liikkeellä. Tällöin naisen elämä ja arki ei muodostu millään mittapuulla kaidehittavaksi:

”På färden har kvinnan haft det ännu tyngre än annars. Hon måste uppresa kätan eller bygga den tillfälliga ’bostaden’ för natten, anskaffa och hugga virket till elden och ordna matlagningen. Dessutom har hon sitt dagliga slit och släp med barn och med kläderna, som under färderna vålla mera arbete än vanligt. Att sköta om fothöet vållar redan mycket besvär. Mannen har att sörja för jakten, hundarna eller renarna, men annars håller han sig utanför allt som berör kvinnans arbetsområde. Därför verkar det ofta som om han skulle föra ett lättjefullt liv, vilket väl också ofta är fallet. Vintertid ser man det ganska tydligt, när flere män äro samlade. De kunna då, om icke hungern tvingar dem till arbete, dagarna och nätterna i ända syssla med det allmänt spridda dammspelet eller någonting liknande.” (Donner 1933b, 214-215).

Donner toteaa molempien sukupuolten viettävän vaivalloista elämää, mutta työnjaon epätasaisuuden ja epäoikeudenmukaisuuden vuoksi naisten harteille kasataan kannettavaksi kaikkein raskaimmat taakat. Porokaravaanimatkansa aikana Donner kiinnitti huomiota myös siihen, että naisen oletettiin selviytävän töistään siitä huolimatta, että tämä saattoi olla pahasti sairas.⁴³ Donner näyttää pohtineen naisen asemaa jo varhain, ensimmäisen Siperiassa viettämänsä talven aikana. Kahdelle lapulle kokoamiensa ajatusten pohjalta hän kirjoitti ”pienoisnovellissaan” *Samojedinainen* seuraavasti:

43 KA II6 Donnerin kok. pvk. 19.2.1913, 23.2.1913 ja 4.3.1913.

”Kurjat olosuhteet, yhtä kurja luonto. Nainen ostetaan, otetaan kotiin vastaan välttämättömänä kotieläimenä, joka pitää huolen perheestään. Hän synnyttää lapset ja tekee kaiken työn. Hän kantaa päivän kuorman. Palkaksi hän ei saa mitään, tuskinpa lastensa rakkauden. Siitä huolimatta hän pysyy kiinni omissa olosuhteissaan ja hän tuntee olevansa yhtä kansansa kanssa paljon enemmän kuin kukaan mies. Hän ei taida venettä, hän karttaa vieraita ja on miehensä suhteen moitteeton. Kiitos hänen lapset säilyttävät entisen uskontonsa ja usein naiset viimeisinä unohtavat sadut ja laulut. He eivät myöskään helposti muuta elintapojaan.”⁴⁴

Donner mainitsee, että ”samojedien keskuudessa, niin kuin useimmilla alkuperäisillä kansoilla ei näet naista pidetä miehen vertaisena, vaan ainoastaan tarpeellisenä ja hyödyllisenä työvoimana ja sitä paitsi miehen omaisuutena samalla tavalla kuin poroa tai koiraa” (Donner 1915b, 82). Edellisen katkelman pohjalta herää kysymys, miksi Donner näkee naisen aseman niin synkänä, että päätyy rinnastamaan naisen ”välttämättömäksi kotieläimeksi”. Todennäköinen syy löytynee hääjuhlista, joiden todistajaksi hän joutui useita kertoja matkansa aikana.⁴⁵ (Donner 1915b, 34). Morsiamenosto oli vielä Donnerin tutkimusmatkojen aikaan vallitseva tapa solmia avioliitto niin ostajakisamojedien kuin Siperian venäläisten talonpoikien keskuudessa. Koska miesten lukumäärä on suurempi kuin naisten eikä poikamiessäätyä tunnettu, vaimon hankkiminen muodostui hankalaksi. Tämän vuoksi aviovaimoiksi myytiin jopa 11 – 13 vuoden iässä olevia tyttölapsia. Morsiamesta maksettavaan hintaan, niin sanottuun *kalymiin*, vaikuttivat alueen riista- ja porokantojen vuotuiset vaihtelut sekä morsiamen perheen varallisuus. Sana *kalym* tulee Pohjois-Venäjäälle turkkilaismurteista, ja sitä on alun perin käytetty tarkoittamaan morsiusrahaa (Cistov 1981, 115). Morsiamen ulkomuodolla ei ollut vaikutusta hänestä maksettua hintaan, ainoastaan iällä ja kelvollisuudella. *Kalym*-maksun saattoi kuitenkin kiertää morsiamen ryöstöllä, jolloin tyttö yleensä vapaaehtoisesti lähti miehen mukaan. Tätä tapaa noudatettiin erityisesti Ketjoella (Donner 1933a, 228). Etelän metsäseudulla maksu suoritettiin yleensä oravannahkoina ja pohjoisen tundraseudulla niin sanottuina *argiš*-poroina. Donner mainitsee, että etelässä morsiamen hinta vaihteli 200 – 500 oravannahan välillä. Pohjoisen rikkaat samojedit saattoivat maksaa naisesta jopa 200 poroa sekä 200 naalinnahkaa. Tämän lisäksi kauppahintaan saattoi kuulua molemmilla alueilla paloviinaa, kankaita tai leipää (Donner 1915b, 82; Donner 1933a, 227). Sulhasen maksettua morsiusrahan itse hääjuhlat muodostuivat yksinkertaisiksi. Niihin kuuluivat syöminen ja juominen. Donner toteaa samojedien ja Siperian venäläisten hääjuhlien eroavan ”vain kvalitativisesti”: ruokana tarjotaan kalaa ja kalatuotteita, mättiä, raania ja niin edelleen sekä runsaasti kuumaan veteen sekoitettua viinaa. Hääjuhlan edetessä vieraat päihtyivät, tappelivat ja lopulta sammuivat (Donner 1915b, 83). Ennen tätä morsian ja sulhanen kuitenkin poistuvat häähuoneeseen:

44 HYK Coll. 42.2. nro 1091. Päiväämätön muistilappunen.

45 KA I16 Donnerin kok. pvk. huhtikuun puolenvälin päiväkirjamuistinpöytäkirja 1913.

”Det är upprörande att höra de unga brudarnas hjärtslitande rop, då de med våld släpas bort från de egna och med våld tvingas att börja ett äktenskapligt samliv, som de ej äro mogna för och som slutar med att de, åtminstone fysiskt, bliva alltigenom förstörda. I kultursamhällen ske kanske än mer upprörande saker, men det är som toge man mindre anstöt av all den skändlighet, som sker i förhållanden, där människorna ändå inse och förstå vad som göres, och ha en uppfattning om att saken måste ändras. Men i en jungfrulig ödemarkomgivning tycker man sig känna mycket starkare och bli mycket häftigare upprörd över allt onaturligt och naturvidrigt.” (Donner 1915, 70).

Donner purkaa häätilanteessa kokemaansa järkytystä asettautumalla kirjoittamaan tarinaa *Siperialaiskertomusten* novellissa *Lapsi* nuoren Marfa-tytön näkökulmasta. Marfa naitetaan väkisin Fedorille, joka oli ostanut hänet 120 ruplalla ja 40 paloviinapullollisella. Marfan kieltäydyttyä oli hänen isänsä, kauppias Bjelkin pakottaa hänet ruoskaniskuun hääpaikalle. Tarina kertoo, mitä Marfa ajattelee juopuneen hääväen ympäröimänä ja miten hän joutuu kokemaan väkivaltaisen hääyönsä:

”- Jaså, du vill inte. Men, ser du, nu måste du. Just nu är du min och jag tar dig. Jag väntar inte och du skall lära dig. Akta dig. Här hjälper inte gråt och skrik, förbaskade kräk. Om du inte slutar opp, slår jag dig genast.

Men hon stred emot och ville inte. Hon uppbjöd alla sina krafter. Hon skrek ej mera, men hon blev som vettskrämd. Hon slog och bet och klöste och sparkade.

- Fan till brud har jag aldrig haft förut. Men nu slår jag dig, din inpiskade isbit. Bröllop ska här bli och du får lära dig att du inte är född till karl. Blir det inte bättre nu, så blir det i varje fall annat med dig, när du mot din vilja blir tvungen att bära på barn.

Och han slog henne upprepade gånger med den berusades måttlösa kraft. Snart låg hon medvetlös och visste ingenting. Och det var bäst så.” (Donner 1919a, 79-80).

Donnerin *Siperian samojedien keskuudessa* -kirjan sekä novellin *Lapsi* lainauksista voidaan poimia esiin seuraavat analogiat: kulttuuri – erämaa, mies – nainen, vapaus – vankeus, saastaisuus – puhtaus, luonnonvastaisuus – luonnollisuus. Nämä vastinparit näyttävät löytyvän Donnerin kuvauksen taustalta useammastakin kohdin kuin vain naisten ja miesten välisen suhteen luonnehdinnoista. Ainakin alkoholinkäytön, väkivallan, uskonnon ja lain suhteen Donner näyttää ajattelevan Siperian alkuperäiskansojen ja erityisesti sen perinteenkantajien naisten edustavan turmeltumatonta, luonnollista, vapaata erämaan elämänmuotoa. Vastapuolelle jäävät ominaisuudet Donner sijoittaa osaksi venäläistä ja erityisesti miehistä kulttuuria: miehet juovat, laiskottelevat, huoraavat, tuhlaavat perheen rahat ja omaisuuden sekä tappelevat ja pahoinpitelevät. Etnografian takana oleva todellisuus on kuitenkin Donnerin ulottumattomissa. Viime kädessä hän ei voi vaikuttaa häätapatumien kulkuun, vaikka niin haluaisikin. Novellit sen sijaan antavat hänelle mahdoli-

suuden käsitellä kokemuksiaan myös toiselta puolelta. Naisten suulla hän voi julistaa: ”- Kaikki miehet ovat elukoita. Ei voi olla kurjempaa joukkiota.” (Donner 1959, 92). Kysymys on myös samaistumisesta. Naisen, kuten ulkopuolisen tutkijan suhde, määrittyy alistaisesti miehiseen valtarakenteeseen nähden.

Seksuaalinen kanssakäyminen ja avioliitto

Donner mainitsee, etteivät Siperian nomadikansat yleensä olleet kiinnostuneita, oliko naisella ollut sukupuolisuhteita ennen avioliittoa. Miehen läsnäollessa samojedi- ja jeniseinostjakkinaisten oli kuitenkin tunnustettava uskottomuutensa ennen synnytystä, sillä salaamisen uskottiin aiheuttavan vaikean synnytyksen. Uskottomuudesta kiinni jääneen miehen velvollisuuteen kuului suorittaa korvaus tapahtuneesta aviomiehelle. Vanhimmat Donnerin tapamista informanteista kertoivat myös ostjakeilla, ostjakkisamojedeilla ja jurakeilla olleen useampia vaimoja, vaikka tapa Donnerin aikaan olikin väistymässä. Hän toteaa, että naitavan naisen on ostjakeilla ja samojedeilla kuuluttava yleensä vieraaseen sukuun. Ketjoen samojedien keskuudessa, jossa oli vain kaksi sukua, vaimo otettiin aina miehen äidin suvusta. Useampia vaimoja pitivät ostjakit voivat myös ottaa vaimokseen sisarusksia, anopin, minin tai sisarentyttären, kunhan hän vain ei kuulunut miehen kanssa samaan sukuun. Ostjakeilla tavattiin myös leviraattia (Donner 1933c, 71). Venäläisten lähellä asuvat ostjakit, samojedit ja jeniseinostjakit puolestaan noudattivat todellisen sukulaisuuden asettamia rajoituksia. Tällöin esimerkiksi serkusavioliitot olivat kiellettyjä. Avioliiton purkautumisen yhteydessä lapset jäivät miehen omaisuudeksi ja miehen tuli suorittaa naiselle sopiva myötäjääskorvaus (Donner 1933a, 226-229). Avioliittojen solmimiseen ja purkautumiseen ei Donnerin mukaan liity erityistä rituaalista tai uskonnollista seremoniaa, vaikkakin Dibikovin kertomusten mukaan jeniseinostjakeilla on aiempina aikoina ollut käytössä erityinen puhemiehen virka. Puhemiehen tehtäviin oli kuulunut viestä morsiamesta maksettava summa padassa tai kattilassa morsiamen isän teltaan. Mikäli hinta ei ollut riittävä, tytön isä heitti padan pihalle. Jos taas isä katsoi hinnan sopivaksi, pata jatkoi matkaansa tytön äidin ja sisarusten kautta takaisin puhemiehelle. Tämän jälkeen sulhanen tuli morsiamen teltaan ja istuutui tämän viereen. Liina levitettiin hääparin päälle, ja šamaani vahvisti avioliiton kiertämällä muutaman kierroksen nuoren parin ympäri. Dibikovin mukaan jeniseinostjakit eivät enää nykyään pidä sopivana maksaa morsiusrahaa tyttäristään, vaikka ostjakkisamojedit yhä suosivat tapaa (Donner 1933c, 71).

Naisten ja miesten välisiä käyttäytymissäädöksiä Donner kuvaa niukasti. Hän mainitsee, että Tas-joen ostjakkisamojedien keskuudessa mies osoittaa vieraalle kuuluvaa arvonantoa vaimonsa vanhemmalle sisarelle. Vaimon vanhempi sisar ei puolestaan paljasta päätään miehen läsnäollessa. Vaimo puolestaan kunnioittaa appivanhempiaan sekä miehen vanhempia veljiä samalla tavalla. Nuorempien sisaria sekä mies että vaimo kohtelevat vertaisenaan. Ostjakit, samojedit ja tunguusit noudattavat Donnerin mukaan samankaltaista perintöoikeutta. Naisen kuollessa ensin mies perii kaiken. Miehen kuollessa ennen vaimoa nainen perii myötäjäisissä saamansa lahjat sekä teltan ja talousesineet. Tyttäret eivät peri mitään, mutta vanhemmat veljet elättävät heidät. Kotona olevat veljet jakavat muun vanhempiensa omaisuuden, ja ellei

poikia ole, ottaa miehen veli tai veljenpoika omaisuuden haltuunsa (Donner 1933a, 229-230).

Siperian kansojen häätapojen, avioliiton ja sukupuolten välisen suhteen kuvauksissa Donner ja Karjalainen sijoittuvat lähimmäksi toisiaan. Karjalainen mainitsee Krasnojarskissa olleessaan ostjakkien kohtelevan huonosti vaimojaan ja pitävän näitä ”elukoina”. Hän toteaa aluella olevan vielä paljon työsarkaa naisasian ystäville ja ”rakkauden olevan avioliittoa solmittaessa tavallisesti tuntematon vaikutin” (Karjalainen 1900a, 70). Karjalainen etäännyttää itsensä kuitenkin isäntäperheessään tapahtuvista pahoinpiteilyistä toteamalla, ettei naisen asema koko elämänkaaren aikana ole yhtä keho. Nuorena tyttönä naista kohdellaan verrattain hyvin, ja naimattomaksi jääminen merkitsee naiselle häpeää. Kahta kalevalaista häärunoa lainaten hän sysää vastuun takaisin naisen niskoille todeten tilanteen johtuvan ostjakkityttöjen ajattelemattomasta halusta lähteä sulhasmiehen matkaan (Karjalainen 1900a, 71). Castrén puolestaan mainitsee omassa ostjakkien avioelämän kuvauksessaan naisen aseman rinnastuvan orjattaren asemaan. Hän näkee morsiamen kauppahinnan määräytymisen muistuttavan orjakauppaa, joskaan naisia ei yleensä kaupata avoimesti. Castrén hämmästelee myös ostjakkien moniavioisuutta, leviräastia ja huonoa perintäoikeutta (Castrén 1852, 310-312).

Castrén tarjoilee kuitenkin ehkäpä kautta etnografian historian värikäimmän hääkuvauksen kertoessaan vierailustaan papin rouvan kanssa Nesin kylän läheisyydessä vietettäviin samojedihäihin. Matkatessaan hääpaikalle Castrén pyytää oppinaan olevia samojedeja kertomaan häätavoistaan. Saatuaan selvityksen puhemiehen, morsiamen, sulhasen ja molempien vanhempien tehtävistä sekä hääjuhlan kulusta Castrén ryhtyy itse havainnoimaan ”romanttista draamaa” hääpaikalla: Kaikkialla hääkodan ympärillä makasi sammuneita tai tappelevia häävieraita. Sammuneita tai tajuttomaksi piestyjä nostettiin hangesta ja sidottiin rekeen porojen vedettäväksi. Hääkodassa lojui sekaisessa järjestyksessä nuoria ja vanhoja juhlijoita, sulhanen itse joukon jatkoksi sammuneena. Castrénin saavuttua isäntä käski teurastaa uuden poron, joka tainnutettiin Castrénin edessään kirveenhamaralla. Poron vatsaontelo avattiin ja Castrénille tarjottiin kunniavieraana mahdollisuutta aloittaa raa’an poron syönti. Castrénin kieltäytyttyä häävieraat söivät poron sisäelimet, veren ja lihan suurena herkkuna. Aterian aikana hääkotoaan saapunut kuokkavieras aiheutti yleisen tappelun, johon osallistuivat lähestulkoon kaikki häävieraat. Kesken kuvaustaan Castrén kadottaa mielenkiintonsa nujakoiviin häävieraisiin ja kiinnittää huomionsa morsiameen sekä paikalla oleviin samojedinaiisiin. Lähes aistilliseen tapaan hän kuvailee nuorten samojedityttöjen ruumiinmuotoja sekä heidän ”amatsonileikkejään”. Hän mainitsee, että erityisesti samojeditytöt huvittelivat tarttumalla toisiaan hiuksista ja lyömällä toisiaan sekä nyrkein että erilaisin asein. Yleisenä luonnehdintana Castrénin toteaa, että häissä vallitsi kaikkien sota kaikkia vastaan, jossa armoa ei annettu eikä sitä erityisesti myöskään pyydetty (Castrén 1852, 224-231). Castrénin ja Karjalaisen kuvaukset edustavat perinteisempää miesnäkökulmaa, eivätkä he lähesty häätilannetta tai naisen asemaa yhtä emotionaalisella tavalla kuin Donner. Häätilanne ja naisen asema on se mikä on, ja tutkijan tehtäväksi jää asian dokumentointi.

Entäpä sitten Czaplicka? Onnistuuko naisantropologi tavoittamaan mies-tutkijoita paremmin tilanteeseen liittyvän emotionaalisen elementin? Viittaaahan Czaplickan naisen asemaa ja avioliittoa käsittelevän luvun nimikin *Love*

and Marriage tunneaspektin voimakkaaseen läsnäoloon etnografisessa kuvauksessa. Kuvauksensa aluksi Czaplicka esittääkin kysymyksen: ”Does the simple savage living ‘close to nature’ marry for love?” (Czaplicka 1916, 103). Czaplicka vastaa kysymykseensä todeten, että yleensä valtaosa avioliitoista on vanhempien sopimia ja morsian hyväksyy osansa tynyesti järjestetyssä avioliitossa. Mutta heti tämän perään hän kertoo itse havainnoineensa yleisestä säännöstä poikkeavia, sekä onnellisesti että epäonnisesti päättyneitä tapauksia. Czaplicka kuvailee näiden tapausten yleisyyden olevan riippuvainen kunkin Siperian nomadikansan rodusta, ei maantieteellisestä tai territoraalisesta sijainnista. Ääripäähän rakkauden etsimisessä sijoittuvat pohjoisen jurakit ja samojedit häntäpäähän taasen tunguusiit. Czaplicka punoo kertomukseensa moraalisen monologin, jossa tunguusinainen ihmettelee jurakkinaisen vapaaehtoista lähtöä rakastamansa miehen matkaan. Czaplicka muistuttaa, että jurakkien arkielämä ei ulkoisilta puitteiltaan tarjoa naiselle samankaltaista asemaa kuin tunguusinaisilla eikä pohjoisen kylmä ilma pysty samuttamaan kuumiakaan tunteita. Czaplickan kuvauksen rinnalle voi vertailun vuoksi nostaa Lehtisalons lyhyen maininnan Usvajoelta, paikasta, jota samojedit kutsuvat Sjoidaksi. Tällä rikkaan syrjäänin Aleksanteri Zaharjevitš Semjaskinin erätuvassa seitsemän syrjäänimiestä käy vuorollaan makaamassa läheiseltä samojedikodalta noudetun 16-vuotiaan tytön kanssa juomisen ja kortinpeluun lomassa (Lehtisalo 1959, 106).

Tinguusiit ja jurakit eroavat toisistaan paitsi temperamenttinsa myös naisen ja miehen asemaa määrittelevien sääntöjensä suhteen. Aviopuolison valintaa ohjaavat säännöt ovat laveampia jurakeilla kuin tunguuseilla, mutta avioliiton solmimiseen kuuluvat seremoniaaliset menettelyt taas ovat tarkempia samojedeilla, jurakeilla ja ostjakeilla kuin tunguuseilla ja dolgaaneilla. Czaplicka kertoo myös samojedihäihin liittyvistä järjestelyistä. Puhemiehen rooli korostuu neuvoteltaessa morsiamesta maksettavan *kalymin* suuruutta. Pohjoisen samojedit voivat maksaa sovinnolla morsiamesta 30 ketunnahkaa sekä 300 poroa. Häitä vietettäessä jumalille uhrataan kaksi poroa, morsian kuljetetaan silmät sidottuna reellä sulhasen jurtalle, uhriporojen veri valutetaan lammikkoon sulhasen jurtan ovelle ja häävieraat syövät kiirehtien juhlaaterian jättäen ”onnellisen nuorenparin kahdestaan”. Tinguusiien häät sisältävät Czaplickan mukaan enemmän musiikkia, tanssia sekä häävieraille suunnattuja pelejä (Czaplicka 1916, 103-118). Czaplickan kuvauksesta puuttuvat Castrénille, Karjalaiselle ja Donnerille tyypilliset negatiiviset luonnehdinnat naisen alistetusta asemasta orjana, eläimenä tai kauppatavarana. Czaplickan nainen on itsenäinen toimija, jolla on mahdollisuus toteuttaa seksuaalisuuttaan ja ilmaista tunteitaan miehen tahdosta riippumatta. Myös suomalaistutkijoiden kuvaama väkijouma ja väkivaltakulttuuri puuttuu Czaplickan kuvauksesta täysin, ja hän pyrkii näkemään kuvaamansa ihmiset onnellisina, autonomisina toimijoina. Kuvauksen eroavaisuuksia etsittäessä selittäväksi tekijäksi ei riitä sukupuoli. Kukin havainnoija ja kirjoittaja näyttää poimineen etnografiaansa juuri niitä piirteitä ympäristöstään, jotka parhaiten vastaavat heidän sisäisen mielenmaisemansa olemusta.

Lapset

Samojedien ja tunguusiin lastenhoitoa koskevat havainnot Donner teki helmikuussa 1913 porokaravaanimatkinsa aikana. Hän luonnehtii lapsien olevan

poikkeuksesta rajuja ja viljejä mutta fyysisesti rotevaa ja kestäviä. Heikkojen ja sairaalloisten lasten hän sanoo menehtyvän varsin pian syntymän jälkeen. Jeniseinostjakkien hän mainitsee hautaavan vastasyntyneen, kuolleen lapsen sembramäntyn kaiverrettuun koloon (Donner 1933c, 73). Samojedien ja ostjakkien synnytystä Donner kuvasi lähemmin vuonna 1915 *Kättilölehdessä* julkaistussa artikkelissaan *Muutamia havaintoja synnytyksistä Siperian samojedeilla* (1915). Hän toteaa synnyttävien naisten keski-ikä matalaksi, sillä tytöt myydään vaimoiksi jo 12- tai 13-vuotiaina. Raskauden aikana naiset eivät hoida itseään millään erityisellä tavalla, vaikka ravintoon saattaakin kuulua tavallista enemmän lihaa ja kalaa. Samojedien keskuudessa nainen synnyttää yksin. Hän ajaa muut pois kodasta, siivoaa sen ja laittaa padallisen vettä kiehumään. Polttojen aikana nainen istuu jalat ristissä edessään ja saattaa nauttia vettä kohtuudella. Ponnistusvaiheen aikana nainen on polvillaan. Lapsen synnyttyä nainen leikkaa napanuoran poikki tavallisella veitsellä ja sitoo sen poronjänteellä. Lapsi asetetaan porontaljalle odottamaan, kunnes jälkeiset ovat lähteneet. Lapsi pestään ja sen vatsan päälle laitetaan koivu-tuohinen peite. Tämän jälkeen lapsi asetetaan tuohikoppaan ja peitellään jäniksen nahoilla. Tuohikopan ja jäniksennahat nainen on tavallisesti valmistanut jo raskausaikana. Jälkeiset laitetaan pussiin ja kätetään maahan. Tämän jälkeen muut palaavat kotaan, poro teurastetaan ja vietetään pienimuotoinen juhla, jonka jälkeen tavarat pakataan asuinsijaa muutetaan. Donner huomauttaa, että paikalla, jossa synnytys tai kuolema on tapahtunut ei tämän jälkeen enää asuta. Synnytys voi tapahtua myös vaivihkaa ulkona tai yöllä kodassa (Donner 1915c, 34-35). Ostjakeilla synnytys on muutoin samankaltainen, erona kuitenkin on että koko perhekunta sekä tarvittaessa toiset naiset auttavat synnytyksessä. Ponnistusvaiheessa – tai sen pitkittyessä – synnyttäjän kädet saatetaan sitoa köydellä, joka ripustetaan kodan kattoon. Mies saattaa samalla pitää synnyttäjää paikallaan seisoen tämän takana jalkojen päällä pitäen samalla häntä kiinni selkäpuolelta. Monet ostjakit pitävät Donnerin mukaan kuitenkin tätä tapaa erityisen epämiellyttävänä ja pyrkivät siten synnyttämään lapsensa salassa. Ostjakit eivät samojedeista poiketen kätke jälkeisiä maahan, vaan panevat ne tuohiseen konttiin, joka ripustetaan pyhään puuhun. Ostjakit kuivaavat myös napanuoran, joka neulotaan sittemmin tätä tarvetta varten valmistettuun pussiin. Pussia säilytetään lapsen kehossa ja sitä vaalitaan suurella huolellisuudella (Donner 1915c, 36-37).

Lapsia ruokitaan samalla ravinnolla kuin aikuisiakin, jäätyneellä kalalla ja lihalla. Toisaalta imetystä jatketaan niin pitkälle kuin mahdollista, jopa 12 ikävuoteen asti. Vastasyntyneet matkustavat perheen mukana tuohikopassa, jonka pohjalle on veistetty lahopuun lastuja kuivikkeiksi. Peitteeksi lapsen päälle kääritään tuohesta valmistettu peite ja jäniksennahasta tehty turkki. Nuoremmat lapset leikkivät kodassa lähes alastomina, ja mikäli leikki äityy liian rajuksi, heidät sidotaan nuoralla kodan seinään. Tämä tehdään sen vuoksi, etteivät lapset polttaisi itseään kodan keskellä palavassa nuotiossa. Vanhemmat lapset ajetaan ulos kodasta paitasillaan pakkaseen, jotta nämä karaisuisivat kestämään kylmää. Tarpeen vaatiessa heidän aktiivisuuttaan rajoitetaan määräämällä heidät istumaan pororekeen eli narraan (Donner 1933a, 223-224; Karjalainen 1902, 15). Donner toteaa, että tunguusiensien lapsien olevan hemmotellumpia kuin samojedien. Tämä näkyy erityisesti niukkojen olosuhteiden vallitessa: vanhemmat eivät kiellä lapsiltaan mitään vaan saattavat ruokkia lapsiaan leivällä ja sokerilla, yleisestä ravintotilanteesta huolimatt-

ta.⁴⁶ Czaplickan havainnot samojedien ja tunguusien lastenkasvatustavoista ovat Donneriin nähden päinvastaisia. Czaplickan mukaan nämä kansat eivät rajoita lastensa tekemisiä kielloin tai muulla tavalla. Lasten annetaan leikkiä vaarallisilla esineillä, esimerkiksi veitsellä, puuttumatta erityisesti heidän tekemisiinsä (Czaplicka 1916, 88-89).

Elinkeinot ja talous

Poronhoito

Nomadikansojen elinkeinoinoista poronhoito (Poro, *Rangifer tarandus tarandus*) sai Donnerilta runsasta huomiota. Poronhoitoa Donner käsitteli sekä *Siperia-* (1933a) että *Ethnological Notes -* (1933c) teoksessaan. Tämän lisäksi hän kirjoitti samana vuonna lyhyen kirja-arvostelun *The History of Reindeer Breeding* (1933d). Tässä artikkelissa Donnerin arvioi Lehtisalon kirjoittamaa teosta *Beiträge zur Kenntnis der Renttierzucht bei den yuraksamojeden* (1932).

Poronhoitoa harjoittivat lähes kaikki arktisen ja subarktisen alueen nomadikansat Lapin ja Beringinsalmen välisellä alueella. Poronhoito oli näin laajalla alueella hyvin erilaista, ja sen muotoihin vaikuttivat ilmasto, maaperän laatu sekä poronhoitoa harjoittavien kansojen kulttuuri. Donner piti poronhoitoa hyvin vanhana elinkeinona ja ajoitti sen synnyn arktiselle pronssikaudelle. Vanhimmat kirjalliset lähteet poronhoidosta olivat peräisin kiinalaisen Hui Šenin kuvauksesta, jossa hän kertoi Baikalin seudun nomadien pitävän lypsyeläiminään poroa. Euroopan puolelta varhaisin kuvaus puolestaan löytyi vuodelta 890. Siinä mainittiin norjalaisella Ottarilla olevan omistukseensa 600 poroa. Myös venäläiset kronikoitsijat 1400-luvulta mainitsivat ”itäisten alueiden kansojen” liikkuvan porolla ja käyttävän niiden nahkoja vaatteinaan (Donner 1933a, 186, 189-190 ja 203-204). Vaikka Donner tunnusti kirjallisten lähteiden arvon, hän totesi kuitenkin poronhoidon synnyn, alkuperän ja kehityksen selvittämisen muodostuvan ongelmalliseksi. Hän päätyikin omassa esityksessään lähestymään poronhoitoa asendentista järjestyksestä käsin, lähtien liikkeelle poronhoidon nykyisistä muodoista ja edeten tästä kohti mennyttä.

Donnerin mukaan pohjoisen Itä-Euroopan ja Länsi-Siperian alueella on nähtävissä kolmenlaista poronhoitotapaa. Ensimmäistä näistä, ekstensiivistä, laajamittaista poronhoitoa harjoitetaan Länsi-Siperian puolella suppealla alueella. Tobolsikin piirissä Donner arvioi olevan 500 000 poroa ja Turuhanskin piirissä 80 000. Tätä poronhoidon muotoa harjoittivat pääasiassa jurakit, jotka elivät yksinomaan porosta saatavalla lihalla ja valmistivat vaatteensa, asuntonsa ja työkalunsa poronnohoista, sarvista ja luista. Porotaloutta harjoittavien jurakkien määrä oli 1900-luvun alussa noin tuhat henkeä, ja yhdellä poroisännällä saattoi olla jopa 5000 – 6000 poron suuruisia laumoja. Euroopan puoleisessa osassa Pohjois-Venäjää Donner arvioi olevan 450 000 poroa. Tällä alueella ekstensiivistä poronhoitotapaa harjoittivat syrjäinit, jotka omistivat noin 70% porokarjasta. Loput 30 % poroista olivat jurakkien ja venäläisten omistuksessa. Syrjäinit olivat kuitenkin vasta 1700- ja 1800-luvun vaihteessa omaksuneet poronhoidon elinkeinokseen, ja verrattuna jurakkeihin heidän poronhoitokulttuurinsa oli verrattain nuorta. Käytännössä tämä näkyi

---

46 KA I16 Donnerin pvk. 25.2.1913.

kahtena täysin erityyppisenä suhtautumisena poronhoitoon elinkeinona. Donner vertaa jurakkeja maanviljelijään, joka sukupolvesta toiseen viljelee isiltä perittyä tilaa haluamatta tavoitella mahdollisimman suurta voittoa työstään. Poronhoito muodostui näin itseisarvoksi, eikä sillä pyritty pitemmälle meneviin tavoitteisiin. Syrjäänit puolestaan hoitivat porojaan taloudellisesti ekspansiivisella tavalla, pyrkien ostamalla ja myymällä saavuttamaan voittoa poronhoidosta. Porojen välinearvo korostui näin syrjäänien taloudellisissa pyrkimyksissä (Donner 1933a, 178-180). Sekä jurakit että syrjäänit viettivät puolittaista paimentolaiselämää ja siirtyivät laumansa mukana keväisin Jamalille, Jäämeren rannalle tai suurten tundrajärvien läheisyyteen ja palasivat syksyisin metsäseudulle. Tällä menettelyllä pyrittiin välttämään poroja kiusaavia sääskiä ja paarmoja (Donner 1933a, 181).

Rajoitettua poronhoitoa harjoittivat Siperian taigalla ja metsätundrilla asuvat kansat. Tälle poronhoitotavalle oli luonteenomaista, että porokanta ei kasvanut suureksi. Parhaimmillaan porojen määrä saattoi nousta muutamaa sataan yksilöön, mutta yleisemmin porojen lukumäärä oli isäntää kohden 10–20 poron välillä. Donner katsoi tämän olevan luonnollista, sillä Jenisein länsipuoliset alueet eivät pysty elättämään tämän suurempia laumoja. Ylisen Tasin alueen ostjakkisamojedit, vogulit, ostjakit, jeniseinostjakit, dolgaanit ja avamsamojedit harjoittivat tämänkaltaista poronhoitoa. Poronhoito oli näille kansoille vain yksi elinkeinon haara. Kesällä ravinto hankittiin kalastuksesta ja talvella oravan, soopelin ja villipeuran metsästyksestä. Porot oleskelivät koko vuoden lähellä omistajansa asumusta paitsi keväällä, jolloin vasonut karja ajettiin metsään tai tundralle. Kesän aikana jeniseinostjakit valmistivat kuusesta ja kuusenkaarnasta suuria suojakatoksia, joissa poltettiin savuavaa puuta pitämään sääsket ja paarmat loitolla. Porot hakeutuivat mielellään tällaisiin suojakatoksiin ja söivät samalla kalastuksen yhteydessä rannalle nostettuja pikkukaloja (Donner 1933a, 181; Donner 1933c, 66). Voguleilla Donner arvioi olleen, vuoden 1903 tilaston mukaan, 4000 poroa, ostjakeilla vuoden 1904 tilaston mukaan 5900 poroa. Vuoden 1870 tilastojen mukaan avamsamojedeilla oli 10000, dolgaaneilla 3600 poroa. Jokaista veroa maksavaa henkilöä kohden poromäärät olivat siis seuraavat: avamsamojedeilla 41, dolgaaneilla 26, Tasin ostjakkisamojedeilla 16 ja jeniseinostjakeilla 2 poroa (Donner 1933a, 181-183, 201-202).

Kolmatta porotalouden muotoa Donner nimitti tunguusiin poronhoitotavaksi. Tätä poronhoitotapaa tavattiin miltei kaikilla Siperian alueen tunguusiheimoilta mutta myös eteläisillä Sajanin alueen karagasseilla. Koska tunguusit liukuivat laajoilla erämaa-alueilla ja harrastivat edellä mainittujen rajoitettua poronhoitoa harjoittavien kansojen lailla metsästystä, porokarjojen lukumäärä ei voinut olla suuri. Tunguusit kuitenkin erosivat rajoitettua poronhoitoa harjoittavista kansoista suuremman liikkuvuutensa puolesta. Tämän vuoksi he pitivät poroja lähellään ympäri vuoden eivätkä laiduntaneet näitä minään vuodenaikana. Tunguusit myös ratsastivat itse poroilla sekä kuljettivat kaikki tavaransa sekä varusteensa poron selässä. Vuoden 1870 tilastotietojen mukaan tunguuseilla oli noin 3100 poroa, mikä merkitsi, että yhtä veroa maksavaa tunguusia kohden oli 10 poroa (Donner 1933a, 184-185).

Nämä kolme porotalouden muotoa vaikuttivat luonnollisesti poron ja ihmisen suhteeseen sekä tapoihin, joilla poroja käsiteltiin. Ekstensiivistä ja rajoitettua poronhoitoa harjoittavat kansat eivät koskaan ratsastaneet poroilla vaan käyttivät näitä vetoeläiminä. He käyttivät myös porojen paimentamises-

sa apunaan koiria. Sekä syrjäanit että samojedit vetivät korkeaa kaksijalkaista rekeä kahdella tai useammalla ajoporolla. Rekeä ohjattiin vasemman poron avulla. Koska reessä ei ollut ajoja, alamäessä ohjaajan täytyi jarruttaa rekeä. Ohjakset olivat kiinnitetty vasemmalla puolella olevan poron päähän ja vasemmalle kääntymisen suoritettiin vetämällä ohjaksista. Opetettu poro saatiin kääntymään oikealle heittämällä ohjakset oikealle puolelle selkää. Mikäli poro oli tottumaton, ohjaaja turvautui 4-6 metriä pitkään, poron ohjaamiseen tarkoitettuun *nārə-pō*-nimiseen riukuun ja löi vasemman puolista poroa päähän kunnes poro kääntyi oikealle. Mikäli haluttiin lisätä vautia, riu'ulla lyötiin poroa selkään tai takapuoleen (Donner 1915b, 190-191). Rekeen lastatun kuorman paino saattoi vaihdella 60-120 kg välillä (Donner 1933a, 183).

Ajoporoksi valittiin yleensä porolehmä tai kuohittu porohärkä. Kuohittaminen tapahtui puremalla, paitsi jeniseinostjakeilla, jotka käyttivät veistä (Donner 1933c, 63). Toimenpiteen jälkeen verenvuoto tyrehdytettiin lumella. Vasomisen jälkeen jeniseinostjakit merkitsivät poronsa joko vaateenpalalla tai langalla. Porojen omistusoikeuden ilmoittamiseksi tunguusit leikkasivat porojen korviin oman merkkinsä. Tasin ostjakkisamojedit samoin kuin jurakit eivät merkinneet porojaan minkäänlaisin tunnuksin (Donner 1933a, 180-181, 211-212). Syksyllä ostjakkisamojedit houkuttelivat porot asumuksen lähelle viinalla tai leivällä, ja talvella niitä käytetään siirtymiseen kauempana sijaitseville metsästysmailla. Lyhyemmillä metsästysmatkoilla ostjakkisamojedeillä oli mukanaan vain koira sekä kaksijalaksinen koirareki. Porojen poistumisesta asumuksen läheltä talviaikaan rajoittivat syvä lumi ja poron jalkoihin tätä tarkoitusta varten kiinnitetty kapula (Donner 1933c, 66-67). Donnerin tutkimusmatkojen aikana oli vielä yleistä, että esimerkiksi Jenisein alueella koiria käytettiin korvaavina vetoeläiminä poron rinnalla. Ankarimman pakkastalven aikana poroa käytetään houkutuseläimenä villipeuran metsästyksessä.

Poronlihaa ostjakit, vogulit ja ostjakkisamojedit söivät syysteurastuksen yhteydessä. Tällöin teurastettujen porojen nahat käytettiin teltojen, vuoteiden, vaatteiden ja suksien kattamiseen. Myös porojen teurastuksen ja ravinnoksi käyttämisen suhteen Siperian kansat erosivat toisistaan. Yleisin tapa teurastaa poro niin ravinnoksi kuin uskonnollisen rituaalin yhteydessä oli kuristaa poro hirttamällä: tätä tapaa käyttivät ostjakit, tunguusit sekä samojedit. Tämän jälkeen poroa pistetään veren poislaskemiseksi joko kaulavaltimoihin tai sydämeen. Jeniseinostjakit puolestaan teurastavat poron pistämällä tätä niskaan puukolla. Poron sydäntä ja sisäelimiä arvostettiin kaikkialla herkkuna, mutta kielen syöminen kuului yleensä naisille. Donner arvioi tämän olevan perua aversiosta, joka on syntynyt havainnosta, että porot mielellään lipuvat kielellään virtsaa. Poron verta nautittiin raakana ja lämpimänä, ainoastaan uhriporon vereen sokeutumista pidettiin huonona enteenä (Donner 1915b, 187-189; Donner 1933a, 207). Jeniseinostjakit pitivät kuitenkin ra'an poronveren juomista ostjakkisamojedeille kuuluvana halveksuttavana tapana (Donner 1933c, 64). Samojedien sekä muiden rajoitettua poronhoitoa harjoittavien kansojen kansojen ensisijainen pyrkimys oli Donnerin mukaan oman käyttötarpeen tyydyttäminen, ei poroista saatavien tuotteiden myyminen (Donner 1933a, 183). Tunguusit käyttivät poroa myös siitä saatavan maidon vuoksi. Donner piti porojen lypsämistä suhteellisen myöhäisenä muotona poronhoidon historiassa. Hän oletti tavan alkaneen vasta sen jälkeen, kun tunguusit olivat olleet yhteydessä karjanhoitoa harjoittaviin kansoihin (Donner 1933a, 205).

Varhaisimpana poronhoidon muotona Donner pitää Länsi-Siperian ostjakkisamojedien, jurakkien sekä avamsamojedien tapaa (Donner 1933a, 200, 206). Nämä kansat olivat ensisijassa metsästäjiä ja kalastajia sekä käyttivät vetoeläiminä koiria. Donner kuvailee ensimmäisten nomadiheimojen oppineen poronhoidon juuri metsästyksen kautta. Peurojen tapa nuoleskella virtsaa suolatasapainon kohentamiseksi on käytännöllinen tapa houkutella eläimiä ihmisten luokse. Kevättalven upottavien hankien aikana suksilla liikkuva metsästäjä on tällöin onnistunut vangitsemaan suopungilla sekä täysikasvuisia peuroja että niiden vasoja. Täysikasvuisia peuroja ei kuitenkaan ole tapettu heti, vaan näitä on käytetty houkutusporoina kutsumaan uusia eläimiä metsästäjän luokse. Vasat puolestaan on kesytetty käytettäväksi vetoeläiminä. Tätä varhaiskantaisten metsästyksen tapaa Donner pitää ensimmäisenä ihmisen ja kesypeuran eli poron yhteisen historian muotona. Metsästäjät ovat näin yksitellen, eivät kokonaisina laumoina, kesyttäneet porot hallintaansa. Perusteluna esittämälleen väitteelle Donner ilmoitti ostjakkisamojedien mielellään antavan villipeurojen paritella porojen kanssa saadakseen ”uutta verta” porokarjaansa. Tässä yhteydessä metsästäjä on voinut paitsi tappaa villipeuran, myös laajentaa laumaansa kahta kautta, vasomista ja kesyttämistä hyväksi käyttäen. Porojen käyttö vetoeläiminä oli luonnollinen jatkumo porojen käytöstä apuna metsästyksessä. Sekä valjaiden että rekien kehityksen pohjalta oli Donnerin mukaan kuitenkin pääteltävissä, että koira on toiminut aiemmin vetoeläimenä kuin poro (Donner 1933a, 209, 213-218).

Tasjoelta itäänpäin sijaitsevilla alueilla tavattava porotyyppejä oli Donnerin mukaan yleisesti ottaen suurempi ja vahvempi kuin niin sanottu jurakkilainen porotyyppejä. Kannat olivat kuitenkin sekoittuneita niin että molempia tyyppisiä tavataan sekä Tas- että Symjoen alueilla (Donner 1933a, 184). Porojen lukumäärän suuri kasvu johti kuitenkin jo 1800-luvulla siihen, että poropopulaatiota kohtasivat monet taudit, pahimpina pororutto sekä suu- ja sorkkatauti. Obin ja Jenisein välisellä Bolšezemelin tundralla laidunsi vielä 1800-luvun viimeisinä vuosina noin 320 000 poroa. Vuonna 1897 puhjennut pororutto tappoi kuitenkin tästä määrästä noin 200 000 poroa. Tämä merkisi monille poronhoidosta elantonsa saaneille samojedeille, jurakeille sekä syrjääneille vanhan elinkeinon loppumista ja palkkautumista venäläisten palvelukseen (Donner 1933a, 180, 197-198). Myös Karjalainen ja Lehtisalo mainitsevat pororuton aiheuttamat vahingot. Ruttoon kuolleiden porojen lihaa tai nahkaa ei voinut käyttää hyväksi, ja eräät taudeista tarttuivat myös ihmisiin. Isomaan tundrilla oli jo Lehtisaloon matkojen aikana yritetty kehittää rokotetta pororuttoa vastaan, mutta kokeilu ei kuitenkaan ollut tuottanut toivottua tulosta (Karjalainen 1902, 6-7; Lehtisalo 1959, 116, 119).

Donnerin kiinnostus poronhoitokulttuuria kohtaan syntyy kolmesta tekijästä. Donner pitää poronhoitoa nimenomaisesti ja omaleimaisesti ostjakkisamojedikulttuuriin kuuluvana. Hänen käsityksensä ainoastaan samojedit, poronhoidon alkuperäisimmän muodon kehittäjät, voivat valaista kysymystä poronhoitokulttuurin historiasta (Donner 1933d, 93-94, 122). Toiseksi Donner toteaa poronhoitoa selvittävän tutkimustyön olevan keskeinen tekijä myös laajemmassa, koko arktisen alueen kansojen historian ja kulttuurin arvioinnissa:

”I ett arbete som handlar om Sibiriens historia är det nödvändigt att ägna en ganska stor uppmärksamhet åt renskötselns

och dess ursprung samt utveckling. Det är ju renskötsel som gör det möjligt att bygga och bo på de ogästvänliga och karga tundrorna, vilka väl icke egentligen äro skapade till vistelseorter för människan hela året om. Tack vare en högt utveckligt att även vintertid icke blott röra sig utan även bo på tundrorna.” (Donner 1933b, 169).

Kolmanneksi Donnerin mielenkiintonto asiaa kohtaa ei ole vain teoreettista vaan pitkälle myös käytäntöön sidottua. Kevättalven 1913 aikana Donner opetteli ostjakkisamojedien tavoin hoitamaan omaa porokarjaansa Tasjoen tundra-alueella. Hänen poronhoitoa käsittelevä tutkimuksensa on näin mitä suurimmassa määrin emisististä, porohoitokulttuuria sisästä päin tarkastelevaa. Donner näyttää tunteneen ansaittua ylpeyttä opeteltuaan matkatoveriens opastuksella hoitamaan, ohjaamaan ja teurastamaan omia porojaan. Näin tehdessään hän kuvailee palanneensa ”takaisin lapsuutensa onnellisimpiin aikoihin” (Donner 189, 211, 221). Ei siis ole ihme, että juuri poronhoito korostuu Donnerin samojedien elämästä kirjoittamissa etnografisissa teksteissä. Kenttätutkimuksen ulkopuolella tapahtuva poronhoidon muotojen selvittäminen liittyi Donnerilla sekä Lehtisalolla kuitenkin kokonaisuudessaan Oslon *Instituttet for sammenlignende kulturforskning* - tutkimuslaitoksen arktisen alueiden kulttuuria selvittävään tutkimushankkeeseen (Donner 1933d, 121).

Kuva 19. Donnerin ajoporoja, pororeen eli nartan etujalakset ja ohjausriuku *nāra-pō*. Talvi 1913. Museovirasto.

Muiden Siperian-tutkijoiden poroa koskevat havainnot ovat puolestaan pääosin etisistisiä ja melko niukkoja. He tarkastelevat poroa pääasiassa kuljetuseläimenä, eivät osana poronhoitotaloutta. Suhde poroon rakentuu pitkälti *balokissa* tai pororeessä istumisesta nousevan kokemuksen kautta (Castrén 1855, 236; Lehtisalo 1959, 40-42,). Näissä tilanteissa tutkija joutui reessä matkaavan lapsen rooliin, mikä ei aina tuottanut kunniaa tutkijalla mutta sitäkin huvittavampia hetkiä matkaseuralaisille:

”Puoliksi torkkuen katselin aina yhdenlaista poron jalan nousua, kun yhtäkkiä tunsin rekeni kallistuvan ja ennen kuin ehdin varokeinoihin ryhtyä, oli kuomuni kumollaan haudassa. Tienmutkassa hellittivät porot vetoansa ja rekeni pistäytyi syrjään tuolla onnettomalla seurauksella. Kyytimieheni ei aivan heti keikaustani huomannut, ja minä en mitenkään voinut saada porojani pysähtymään, käsissäni näet ei ohjastakaan ollut. Mahdotonta oli kuomusta ulospääseminen, ja porojen vetäessä kuomuun tunkeutuva lumi uhkasi aukon kokonaan sulkea. Ei liene ollut kunnioitusta herättävä asento ja näkö, missä viimeinkin vankeudestani pääsin, sillä ostjakin silmistä selvästi loisti tukahdutettu ilo ja mielihyvä, vaikka suullaan päivittelikin onnettomuutta. Ei muu auttanut kuin panna asia leikiksi, mutta aivan toisilla silmillä rupesin mukavaa narttaani katselemaan.” (Karjalainen 1902, 29-30).

Karjalaisen itsetunto kesti kuitenkin kompuroidin kunniakkaasti, ja hänen täytyikin todeta ostjakkien pystyvän oivallisesti pitämään itsestään huolta Siperian tundra-alueiden ankarassa luonnossa. Ulkoilmaelämän jälkeen myös ostjakkien hatarat jurtat – puhumattakaan venäläiskylien matkalaisille varatuista huoneista – kokivat arvonnousun Karjalaisen silmissä. Tästä huolimatta Karjalainen ei luokitellut ostjakkeja alkuperäisiksi poronhoitajiksi. Hän oletti, ettei Vahjoen alueella ollut poronhoitoa edes varsinaisesti koskaan harjoitettu (Karjalainen 1902, 6-7). Lehtisalo kuvasi ensimmäisen kerran laajemmin poron käyttämistä kulkuvälineenä matkatessaan Uralin itäpuolelle Sob- ja Jelets-jokien kautta syrjääniporonhoitaja Istominin ja 2000-päisen porolauman seurassa (Lehtisalo 1959, 99-105). Uralin molemmilla puolilla asustavat syrjääniporonhoitajat olivat Lehtisaloon mukaan omaksuneet sekä poronhoitotapansa samojedeilta. Lehtisaloon jurakkien poronhoitoa käsittelevän teoksen *Beiträge zur Kenntnis der Rentierzucht bei den Juraksamojeden* (1932) ensimmäinen osa koostuu poronhoitoa koskevasta terminologiasta ja jälkimmäinen näiden termien viitteistä. Kirja noudattelee professori Nielsenin kehittämää strukturoitua tutkimusmallia. Lehtisalo pyrki työllään kytkemään omat havaintonsa aikaisempiin, 1900-luvun vaihteen jälkeen julkaistuihin, erityisesti venäläisten tutkijoiden poronhoidosta kirjoittamiin tutkimuksiin. Czaplickan poronhoitoa koskevat havainnot noudattelivat Donnerin tekemiä huomioita yleisemmällä tasolla. Czaplicka mainitsee, etteivät pohjoiset nomadikansat hoida muita eläimiä paitsi poroja ja koiria. Porojen vaellukset vaikuttivat nomadikansojen kalendaariseen jaotteluun. Hän toteaa myös, että porokarjan omistaja tuntee poikkeuksetta laumansa eläimet sekä tuo esille edellä mainittuja tungusien poronhoidon erityispiirteitä (Czaplicka 1916, 92-100).

Metsästys ja kalastus

Kaikkia Siperiassa tavattavia kansoja, sekä uralilaisia, jeniseinostjakkeja että altailaisia, voitiin Donnerin mukaan pitää nomadikansoina, jotka elivät harjoittamalla metsästystä, kalastusta ja poronhoitoa. Ainoastaan aroalueilla asuvat kansat olivat luopuneet alkuperäisistä elinkeinoistaan ja siirtyneet maanviljelyn sekä karjatalouden pariin. Maanviljelys ja karjanhoito merkitsi automaattisesti nomadielämästä luopumista, sillä jo yhdenkin lehmän omistaminen sitoi omistajansa paikalleen. Maanviljelyn ja karjatalouden harjoittamista rajoitti tämän lisäksi Länsi-Siperian pohjoisosien ankara ilmasto, jonka lyhyt kasvukausi esti sekä ruokaviljan viljelyn että rehuntuotannon (Donner 1933a, 28). Ilmaston asettamat rajat koskivat myös alueen venäläisväestöä, jotka nomadeja paremmin hallitsivat maanviljelyn ja karjanhoidon käytännön. Donner mainitsee esimerkkinä tästä Narymin seudulla tapaamansa venäläismiehen, joka omisti 50 lehmää muttei pystynyt lypsämään näitä talviaikaan huonon reutilanteen vuoksi. Obin alueen venäläiset pystyivät kuitenkin koomaan tulvan kastelemilta rantaniityiltä riittävästi heinää ja ruohoa lihakarjan ympärivuotista ylläpitoa varten (Donner 1915b, 42).

Siperian nomadikansojen metsästyksen ja kalastamisen harjoittamiseen vaikuttivat toisaalta metsäriistan ja kalakantojen luontainen vaihtelu, toisaalta myös venäläisten kauppiaiden ja uudisasukkaiden kilpailu hupenevista luonnonvaroista ja pyyntipaikoista. Narymin alueen elinkeinorakennetta tarkastellessaan Donner totesi:

”I dessa nejder är jakten ej synnerligen givande, sedan skogarna försvunnit och ryssarna kommit med sina giftfallor och andra nymodiga och bättre bitande don. Fisket ha samojederna på sätt och vis i sina händer, men för att betala sina aldrig betalbara skulder måste de arrendera ut sandbankarna åt handelsmännen, vilka se till att förtjänsten förskingras genom superi och annan lika ruinerande trafik. Därigenom uppkommer det ganska enastående förhållandet, att samojederna, de rätta ägarna av sandbankarna, genom sin dåliga ekonomi bli tvunga att för sommaren taga tjänst hos ryssarna och bedriva fiske för andras räkning på platser, där de egentligen själva skulle kunna spela husbondroll.” (Donner 1915, 35).

Kaukaisemmille syrjäseuduille siirtyneet samojedit pystyivät jossain määrin säilyttämään taloudellisen itsenäisyytensä. Pohjoisessa, Tasjoen seudulla paikalliset ostjakkisamojedit törmäsivät kuitenkin erilaiseen ongelmaan. Venäläiset eivät vullanneet samojedien perinteisiä kalastuspaikkoja vaan vastoin kaikkia asetuksia sulkiivat joen suun estäen kalojen vaelluksen mereltä joen latva-osiin. Lopputuloksena Tasin alueella tilanne oli sama kuin etelässä: samojedien kurjistuminen ja köyhyys. Käytetyt menetelmät olivat vain erilaisia (Donner 1915b, 187).

Venäjäin asutushallitus otti ensimmäisenä haltuunsa Etelä-Siperian aroalueet ja nomadismi hävisi Sajanin alueelta lopullisesti 1880-luvulla (Donner 1915b, 242). Siperiaan muutti pääosin pohjoisvenäläistä väestöä. Ensimmäisen laajamittaisen asutussuunnitelman laati vuonna 1822 Siperian kenraalikuvernöörinä vuosina 1819 – 1821 toiminut kreivi Speranski. Tämä suunnit-

telma ei kuitenkaan tuottanut toivottua tulosta ja varsinainen muutto- ja asutustoiminta käynnistyi vasta sisäasiainministeri P. A. Stolypin. Vuosien 1901 – 1910 välisenä aikana Siperiaan muutti kolme miljoonaa uudisasukasta. Muuttoliikettä vauhditti myös Siperian radan rakennustöiden eteneminen; huippuvuonna 1908 Siperiaan saapui 759000 venäläistä. Muuttoliike merkitsi nomadikansoille asuinpaikasta, paimontolaiselämästä sekä siihen kuuluvista elinkeinoista luopumista sekä seka-avioliittojen ja väkijuomien tuoman rappion lisääntymistä (Donner 1915b, 53; Donner 1933a, 173-174, 238).

Donner mukaan tavallisimpia Siperiassa käytettyjä kaloja olivat hauki (*Esox lucius*) ja ahven (*Perca fluviatilis*), mutta alkuperäiskansat käyttivät tämän lisäksi njelmaa (*Stenodus nelma*), muksunia (*Salmo muksun*), karassia (*Carassius carassius*), sterlettia (*Acipenser ruthenus*) ja sampea (*Acipenser sturio*) keskeisenä ravinnon lähteenä ja kauppatavarana. Pyynti tapahtui erilaisin välinein, joista yleisimmät olivat pitkäsiima, punottu verkko, koukkutai patokalastus. Pitkäsiima valmistettiin yleensä tuomesta, samojedit tekivät verkkonsa nokkosista, jenseinostjakit pellavasta ja tunguunit hevosenjouhista. Jenseinostjakit käyttivät edellä mainittujen pyyntivälineiden lisäksi Jeniseillä kalastaessaan nuottaa. Mainituista pyyntivälineistä merkittävimmät saaliit saatiin patokalastuksella. Pyydetty kala suolattiin keväällä mutta syksyllä säilömiseen käytettiin lunta ja jäätä. Kalojen kuivattamisella auringossa ja ilmassa (*pors, piik*) pystyttiin säilömään kalaa talvikautta varten, jolloin ravinto muodostui pääosin lihasta. Pienten jokien jäätyessä kalastusta ei kuitenkaan voitu harjoittaa, sillä samojedien mukaan vesi muuttui ”kuolleeksi” eli happikato tappoi joen kalakannan. Talvikalastusta voitiinkin harjoittaa vain suurimmilla joilla, Obilla ja Jeniseillä (Donner 1915b, 47-48; Donner 1933a, 18, 28-30; Donner 1933c, 47-54). Czaplickan kalastuksesta kirjoittamissa havainnoissa ei juurikaan esitellä venäläisten ja alkuperäiskansojen välistä velka- tai kalastusoikeuskysymystä. Hän tyytyy yhdessä lauseessa toteamaan monien natiivikalastajien velkaantuneen venäläisille, mikä johtaa ennen pitkään natiivikalastajien rappioitumiseen. Czaplicka sen sijaan ilmoittaa Obilta ja Jeniseiltä vuosittain pyydettyjen kalamäärien ja nuottakuntien lukumääriä. Obilla kalasaaliin määrä vaihtelee vuosittain 16 – 20 tuhanteen tonniin, kun Jeniseillä määrä on vain 3 – 4 tuhatta tonnia. Eroavaisuuden syyksi hän mainitsee harvaan asutulla Jeniseillä kalan käsittelyyn liittyvät säilytys- ja logistiikkavaikkeudet. Pohjois-Jeniseillä kalastavista nuottakunnista 200 oli vuonna 1907 venäläisten sibirjakkien omistuksessa, kun Siperian alkuperäiskansojen nuottakuntien lukumäärä oli samaan aikaan noin 550 (Czaplicka 1916, 153).

Metsästäystä harjoitettiin sekä riistaeläimestä saatavan lihan että turkiksi- en vuoksi. Turkikset käytettiin joko vaatteiden sekä työ- ja tarvekalujen valmistamiseen tai kaupankäynnin välineiksi. Saaliseläimistä tärkeimpiä olivat orava (*Sciurus vulgaris*), jänis (*Lepus timidus*), pyy, (*Bonasa bonasia*) riekko (*Lagopus lagopus*), teeri (*Tetrao tetrix*) ja metso (*Tetrao urogallus*), joita käytettiin ensisijaisesti ravintona. Oravan turkilla oli myös merkittävä kauppa-arvo. Donner mainitsee, että Tymjoella pyydettiin vuosittain noin 50 000 oravaa vuodessa ja kokonaisuutena Siperiassa pyydettyjen oravien määrä kohosi lähelle miljoonaa ennen ensimmäistä maailmansotaa (Donner 1915b, 46, 172). Peuran (*Rangifer tarandus*) ja karhun (*Ursus arctos*) merkitys ravintona oli kuitenkin vähäinen; pohjoisessa poronlihalla puolestaan oli merkittävä asema ravinnonlähteenä. Turkiseläimistä merkittävimmät olivat no-

kinäätä eli soopeli (*Martes zibellina*), kettu (*Vulpes vulpes*), kärppä (*Mustela erminea*) ja saukko (*Lutra lutra*) (Donner 1933a, 13-14). Vuoden 1870 tilastoinnin mukaan kettuja kaadettiin vuosittain 16000, jäniksiä 40000 ja villipeuroja 5000 yksilöä. Turkiseläimistä arvostettiin eniten soopelia, jonka kanta kuitenkin romahti ankan metsästyksen vuoksi jyrkästi 1800-luvulla. Soopelin nahkaa käytettiin aikaisemmin maksuvälineenä, mutta 1800- ja 1900-luvun alussa orava sekä muut turkiseläimet syrjäyttivät soopelin paikan ensisijaisena maksuvälineenä (Donner 1933a, 195-196, 203). Aikaisemmin ensisijaisena metsästysvälineinä käytettiin jousta ja nuolta. Jousi valmistettiin koi-vusta ja lehtikuusesta tai sembramännystä liimaamalla ulko- ja sisäosa yhteen kalanliimalla. Jänne punottiin pellavasta tai valmistettiin kupari- tai rautalan-gasta. Nuolien valmistuksessa huomioitiin niiden käyttö: tylppäpäisillä nuolilla ammuttiin oravia, ontoksi koverretuilla kaloja ja vesilintuja. Terävällä rautakärjellä varustettuja nuolia käytettiin karhun tai muun suurriistan metsästyksessä. Donnerin aikana erilaiset perkussio- sekä suustaladattavat mustaruutiaseet olivat kuitenkin korvanneet jousen perinteisenä pyyntivälineenä. Jousia käytettiin kuitenkin vielä vesilinnustuksessa, erityisesti sulkasatoaikana, sekä itsepyytävien ansojen osana. Loukuilla, ansoilla ja erityyppisillä satimilla saatiin merkittäviä riistasaaliita.⁴⁷ Kettuja pyydettiin strykniinillä myrkytetyillä liha- tai kalasyöteillä, joskin niiden käyttö metsästyksessä kiellettiin Venäjän vallankumouksen jälkeen (Donner 1933a, 93; Donner 1933c, 46).

Siperiassa matkanneiden suomalaistutkijoiden metsästyksestä ja kalastuksesta kirjoittamista kuvauksista kaksi käy ylitse muiden: Sakari Pälsin kirjoja *Pohjankävijän päiväkirjasta* (1919) ja *Merillä ja erämaissa* (1929) voi luonnehtia etnografisilla sivuhuomautuksilla varustetuiksi metsästyks- ja kalastuskertomuksiksi. Pälsin metsästystä koskevat kuvaukset ovat pääosin hänen itsensä tai hänen matkatovereidensa kokemia tiheätunnelmaisia tarinoita eri riistaeläinten väijymisestä, kaatamisesta ja käsittelystä aina rotasta karhuun asti. Kuvausten tieteellinen anti jää kuitenkin vähäiseksi, sillä vain *Merillä ja erämaissa* -kirjan luvussa *Jäämeren kylässä* Pälsi kuvaa tarkemmin *tsukšien* metsästystä ja kalastusta elinkeinoina (Pälsi 1929, 75-84). Kalastuksen osalta Sireliuksen perinpohjaista työtä *Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völker* (1906) on vaikea ylittää tavalla tai toisella. Sirelius nivoo pyyntitapahtuman ja pyyntivälineiden muodon kehityksen taitavasti osaksi suomalais-ugrialaisten kansojen elämänmuodon genealogiaksi.

Kaupankäynti

Donner olettaa varhaisimman Siperiassa tavattavan vaihdantatalouden olleen niin sanottua mykkää vaihtokauppaa. Siperian jokien varsille, kuten Vahille, Tymille ja Ketille rakennettuja linnoituksia ja asumuksia voitiin Donnerin olettamuksen mukaan pitää myös muinaisten kauppapaikkojen jäännöksinä, ei ainoastaan valtakunnan rajalle rakennettuja turvavarustuksina. Perusteluna ajatukselle Donner esittää, etteivät hajallaan asuvat nomadikansat välttämättä ole pystyneet luomaan eurooppalaisittain käsitettyjä valtakuntia (Donner 1933a, 58). Kaupankäynti tapahtui tällaisilla paikoilla seuraavasti: Kauppatavaran tarjoajat laittoivat vaihdettavaksi aiotut tavarat esille, poistui- vat paikalta ja palasivat paikalle uudelleen vuorokauden kuluttua. Tällä välin tavaran vastaanottaja jätti omat vaihtoartikkelinsa tarjottujen tavaroiden vie-

47 KA I16 Donnerin kok. pvk. lokakuu 1912.

reen. Mikäli tarjous katsottiin sopivaksi, toisen kaupantekijäpuolen tavarat otettiin mukaan ja kauppa oli tehty. Jos vastatarjous katsottiin liian pieneksi, molemmat tavarat jäivät paikoilleen. Tällöin vastapuolella oli mahdollisuus korottaa tarjoustaan lisäämällä omien tavaroidensa määrää tai perua kaupparajous ottamalla omat tavaransa pois. Kaikki kauppa ei kuitenkaan ollut niin sanottua mykkää vaihtokauppaa, sillä jo melko varhaisessa vaiheessa myös rahaa on käytetty tavaroiden sijasta kaupan välineenä (Donner 1933a, 133).

Keskiajalta pitkälle uuteen aikaan asti soopelin turkis oli kuitenkin merkittävin kauppatavara ja sitä kautta vaihdannan ja kaupan perusyksikkö. Aina 1880-luvulle asti verot kerättiin samojedeilta soopelinnahkoina ja kootun veron suuruus oli noin 9 – 11 soopelinnahan suuruinen henkeä kohden (Donner 1933a, 224). Soopelin häviämisen myötä oravan- ja kärpännahat nousivat maksun välineiksi. Donner tarkastelee metsästyksen ja kalastuksen taloudellista merkitystä suhteessa poronhoidosta maksettua hintaan. Hän huomauttaa kuitenkin, että samojedien poronhoito perustui oman tarpeen tyydyttämiseen eivätkä samojedit syrjäiniänsä tavoin käyneet kauppaa poronhoidolla ja muilla porosta saatavilla tuotteilla. Vertauskohdan etsiminen poronhoidosta on silti ymmärrettävä valinta. Poron taljasta maksettava hinta tarjosi Donnerille kiinteän vertailukohdan, koska sen hinta pysytteli vuosikymmenestä toiseen suunnilleen samansuuruisena. Vuonna 1830 poronahasta maksettiin 2 ruplaa ja soopelin turkista 3 – 5 ruplaa. Vuonna 1898 vastaavasti poronahasta sai 3 ruplaa, mutta soopelin turkista tarjottiin jo 4 – 25 ruplan hintaan (Donner 1933a, 201, 203). Donnerin vuosien 1911 – 1913 tekemien matkojen aikana yhden oravan nahkan hinta oli noin 20 – 30 kopeekkaa, kun viinapullosta pyydyttiin jopa 20 ruplaa (Donner 1915b, 46, 172). Nahkojen ja kalojen myynnin lisäksi samojedit hankkivat ansioita keräämällä sembramännyn pähkinöitä. Puudasta (16,38 kg) sembramännyn pähkinöitä maksettiin 1 – 3 ruplaa. Erittäin Narymin piirissä tämä muodosti merkittävän lisätulonlähteen, sillä alueelta vietiin vuosittain pähkinöitä 100 000 ruplan suuruisella summalla Etelä-Venäjälle ja Uralille. Näiden lisäksi osa samojedeista elätti itsensä valmistamalla erilaisia käsitöitä, kuten tuohiastioita ja haaparuuhiä (Donner 1915b, 44).

TUOTE	MÄÄRÄ/KOKONAISHINTA/KAPPALEHINTA
soopelinnahka	130 kpl/900 ruplaa/6,92 ruplaa nahalta
oravannahka	250000 kpl/20000 ruplaa/8 kopeekkaa nahalta
poronahka	150 kpl/90 ruplaa/60 kopeekkaa nahalta
poron koipinahka	300 kpl/90 ruplaa/30 kopeekkaa nahalta
mammutinhammas	200 kpl/2650 ruplaa/13,25 ruplaa hampaalta

Taulukko 13. Yksityisille kauppiaille ja henkilöille myytyjen riistaeläinten määrät, niistä saatu kokonaishinta sekä yksittäisen tuotteen hinta ruplissa vuoden 1870 kurssin mukaan Tasin-Jenisein alueilta.

Karjalaisen antamat tiedot ostjakkien toimeentulosta ja kaupasta ovat Donnerin tietoihin nähden laajempia ja tarkemmin perusteltuja. Karjalainen esitti kunkin tutkimansa ostjakkien asuma-alueen ”tulo- ja menoarvion” sekä kommentoi ja vertasi kunkin elinkeinojen, kaupan ja verotuksen osuutta ostjakkien toimeentulon kannalta. Karjalaisen mukaan Irtyšjoella elävien keskimääräisesti toimeentulevien ostjakkiperheiden vuositulot olivat 168 ruplan suuruiset. Samalla alueella toimivien kauppiaiden voiton hän arvioi 100 %

suuruiseksi (Karjalainen 1900a, 25-26). Samarovan alueella käytävä kauppa oli pääosin vaihtokauppaa, ja ostjakit elättivät itsensä tällä alueella kalastamisella. Paikallinen kauppias vaihtoi puudan (16,38 kg) rinkeleitä 1,5 – 6 puutaan kalaa, jonka myyminen eteenpäin toi hänelle 3,50 – 18,80 ruplaa. Rinkelepuudan hinnan ollessa 60 kopeekkaa sai kauppias kokonaisuuena 200 – 1100% voiton toiminnastaan (Karjalainen 1900b, 10). Vahjoen alueella ostjakkien elinkeinona oli pääosin oravanmetsästys ja oravannahkoja käytettiin yleisesti vaihdannan välineenä. Alueen yleisen hintatason mukaan poro maksoi 100 – 150, jauhopuuta 7 ja ruutinaulan (409 g) 4 oravannahkaa. Karjalainen arvio Larjatskoeen alueen ostjakkien kokonaistuloista nousi vuodessa 19000 ruplaan ja välttämättömyimpien kokonaismenojen osuus taas 14500 ruplaan. Karjalainen kuitenkin huomautti, etteivät alueen ostjakit pystyneet säästämään tulojen ja menojen välistä 45000 erotusta – josta perhettä kohden jaettuna jäi 18 ruplaa – vaan summa kuluu moninkertaisena erilaisiin nautintoaineisiin, vaatetukseen, pyynti- ja taloustavaroihin (Karjalainen 1902, 9-10).

Suomalaisista tutkijoista Pälsillä ja Donnerilla oli sisäpiirin kokemusta monimutkaisen kauppajärjestelmän ensimmäisestä lenkistä. Donner pääsi tarkastelemaan kauppatahtumaa saapuessaan Larjatskoeen maaliskuun puolessa välissä 1913 uskoteltuaan kauppias Gaidaloville olevansa rikas tunguusi. Pälsi työskenteli turkiksia ostavan kauppaliikkeen väliaikaisena toimimiehenä Ust-Kamtsatkassa toukokuussa 1918 palattuaan Japanista pennittömänä, omistaen vain yllään olevan vaatekerran. Tutkijoiden kuvaama aselema on kiinnostava, sillä se valottaa Siperian pieniyhteisöjen liittymistä osaksi maailmanlaajuisen kaupan kokonaissysteemiä. Molemmat tutkijat kiinnittävät huomiota kaupan yhteydessä käytettävään kommunikaatioon, lahjoihin, tuhlaukseen ja vaihtoon. Kaupankäynnissä ei ollut kysymys vain ”rationaalisesta, järjestelmän ylläpidon ja uusintamisen kannalta välttämättömästä kulutuksesta” (Arppe 1990, 98-100). Vaihtoprosessiin liittyi myös tuhlailevaa, tuottamatonta kulutusta, joka ilmeni kaupan yhteydessä olevana kestityksenä, hankittujen tuotteiden holtittomana hävittämisenä – yleensä syömällä tai juomalla – sekä funktionaalisesti ajateltuna tarpeettomia tuotteita kauppaamalla ja ostamalla. Donner kuvailee, kuinka matkaseuruutta juotettiin teellä ja viinalla sekä kestittiin sokerilla ja leivällä (Donner 1915b, 233). Donner totesi samojedien vastaavan kauppiaiden tuhlailuun:

”Hela kvällen fungerade jag som tolk åt mina följeslagare, som efter samejedisk vana köpte upp förnödenheter för alla de pengar de hade. Och i vanlig sorglöshet köpte de naturligtvis upp till först allt möjligt för dem fullkomligt värdeöst och följden var att de t.ex. ej mera hade pengar till sådant som krut, tändstickor o.s.v. Detta allt fick jag sedan hjälpa dem med. Begävade med alla uppköp samt skänker till hustru och barn och par buteljer alkohol, reste de mot natten i väg för att åter fortsätta med sitt mödosamma och på faror rika, men dock så ljuvliga nomadliv.”⁴⁸

Havainnotuaan samojedien kesäkaupankäyntiä toukokuussa 1912 Napäs-
ēdissa Donner totesi kauppaprosessin vievän aikaa päiväkausia. Samejedit

48 KA II6 Donnerin kok. pvk. 16.3.1913.

kulkivat tuona aikana kauppiaiden luona ja antoivat näiden kestitä itseään. Kauppiat pyrkivät houkuttelemalla asiakkaita näyttämällä ja tarjoamalla näille käyttökelpotonta rihkamaa (Donner 1915b, 78). Pälsi puolestaan kävi kauppaa mielikuvilla ja tarjosi metsästäjätataari Maminille tavaravarastonsa hintaluettelon, jonka hintojen Pälsi totesi olevan ”väännetty niin korkeaksi, että hävettäisi näyttää sitä ihmisille” (Pälsi 1919, 160). Tämä tarjous ratkaisi kaupan:

”Tataari sai soopelipatjastaan aika summan tavaraa. Luovutimme koko varastomme, kuorman sokeria, toisen teetä, sata paria kenkiä, taskukelloja, nappeja ja mitä kaikkea olimme Japanista haalineet kokoon. Myymälän täysi tavaraa muutamasta karvatukosta. Molemmiin puolin oltiin tyytyväisiä kauppaan. Kumpikin arveli hienostaan puijanneensa toista. Luultavimmin voitimme kumpikin. Erosimme iloisina ja ikuista kauppatuttavuutta vakuuttaen.” (Pälsi 1919, 160-161).

Pälsi ei kuitenkaan lopeta kuvaustaan vaihtokaupan analysointiin vaan toteaa vasta ”ensimmäisen hinnan” tulleen maksetuksi soopeleista. Turkiksiens pyytäminen on vaatinut metsästäjiltä lukemattomien vuorokausien aherrusta jäisessä ja lumisessa erämaassa, nälän, sairauden ja tappion kärsimistä. Samalla pyytäjä on kuitenkin saanut juhlatarpeita, lämpimiä ja koreita vaatteita, viinaa sekä jännitystä saaliin ympärillä pelattujen uhkapelien muodossa. Toisen hinnan soopeleista maksavat kerääjäkauppiat. He ostavat velaksi tavaroita, täyttävät koirarekensä ja koettavat saada parhaansa mukaan elatuksen itselleen kilpailien toisten samanlaisten kauppiaiden kanssa ja kooten suurkauppiaille tulevan tavaravoiton. Viimein nahat päätyvät nahkapörssiin ja sitä kautta yhteiskunnan ylemmille portaille käyden läpi ”monimutkaiset kaupparjestelmät”. Pälsi toteaa, että soopelin ”todellisella arvolla ei ole paljonkaan tekemistä lopullisen arvon ja hinnan kanssa”. Todellisessa käytössä poron ja ketunnahalla on suurempi lämpöarvo ja kulutuskestävyys kuin heikolla ja ohuella soopelilla arktisissa ja subarktisissa olosuhteissa (Lehtinen 2002b, 111-112). Se mikä tekee soopelin kalliiksi, on sen ”arvo inhimillisellä työllä mitattuna”. Kysymys on siis tuhlaamisesta, ylellisyyden ostamisesta, jolla jokainen kauppaan osallistunut kerros pyrkii näyttämään oman rikkautensa (Pälsi 1919, 162-164).

Kulttuuriekologinen näkökulma

Donnerin nomadikansojen talouden ja elinkeinojen kuvaus on luonteeltaan kulttuuriekologista. Tämän lisäksi hän kuvailee yhdessä Dibikovin kanssa tuottamassa teoksessa *Etnological Notes* keskeisiä metsästyksessä ja kalastuksessa käytettäviä pyyntivälineitä. Kulttuuriekologialla ”tarkoitetaan yleisesti määriteltynä ihmisyyhteisöjen ja kulttuurien tutkimista integroituneina systeeminä suhteessa ympäristöönsä” (Sarmela 1993, 82). Tällöin tarkastelun kohteena on fyysisen luonnonympäristön lisäksi ihmisympäristö eri ihmisyyhteisöineen sekä historiallinen ympäristö, jossa eri ihmisryhmät joutuvat kilpailemaan ravinnosta. Sarmelan mukaan kulttuurien tutkiminen integroituna systeeminä merkitsee ”väestön biologisten ja fysiologisten ominaisuuksien, väestösuhteiden, teknologisten ja taloudellisten ratkaisujen, resurs-

sien kontrolloinnin ja jakautumisen valtarakenteiden sekä uskonnollisten, eettisten ja ideologisten arvojen sekä kulttuuritraditioiden” huomiointia tutkimuksessa (Sarmela 1993, 83). Mikäli Donnerin kulttuuriekologista kuvaustapaa yritettäisiin sijoittaa osaksi nykyistä tutkimustraditiota, se tulisi kaikkein lähemmäksi systeemiekologista tutkimussuuntaa. Tämä suuntaus tarkastelee pienyhteisöjä osana kokonaissysteemiä: populaation asemaa omassa lokerossaan ja suhteessa ulkomaailmaan. Tällöin yhteisöjä ei tarkastella vain suhteessa fyysiseen ympäristöön eli habitaattiin vaan myös suhteessa muihin ryhmiin, jotka saman habitaatin alueella vaikuttavat toisiinsa. Lopputuloksena on monimutkainen, muuttuva biokulttuurinen prosessikuvaus, jossa vuorovaikutuksen myötä lokeroita sekä hävittää että syntyy (Sarmela 1993, 84).

Donnerin kanssa samaan kategoriaan voitaisiin sijoittaa myös Karjalainen – heitä voidaan hyvällä syyllä kutsua suomalaisen kulttuuriekologisen tutkimuksen uranuurtajiksi. Heidän kuvauksistaan löytyvät kaikki ne taloudelliset, poliittiset ja ideologiset tekijät, joilla Siperian pohjoisten – hallintoviranomaisten kannalta katsottuna marginaalisten – alueiden kansat kytkettiin osaksi venäläistä kulttuuria (Jordan 2003, 26- 39). Karjalaisen Kondalla, Demjankalla ja Vahilla asuvien ostjakkien elinkeinoista, taloudesta ja kulttuurimurroksesta tekemät havainnot näyttävät olevan yhdensuuntaisia Donnerin samojedeista tekemien havaintojen kanssa. Nomadikulttuurin muutokseen liittyy myös kansojen henkinen rappio: juoppous, oman uskonnon ja kielen hylkääminen, velkaantuminen venäläisille sekä maa-alueiden menettäminen (Karjalainen 1900a, 21-29, 60-63; Karjalainen 1900b, 9-11, 14-18, 1902, 6-11). Donnerin ja Karjalaisen kulttuuriekologisessa lähestymistavassa on löydettävissä myös painotuseroavaisuuksia. Donner kiinnitti enemmän huomiota habitaatissa tapahtuviin muutoksiin: metsien tuhoamiseen, kalojen luontaisen vaelluksen estämiseen sekä ylilaiduntamisesta ja poropopulaation kasvusta johtuviin pororotuihin. Hänen lähtökohtanaan oli modernilla tavalla ilmaistuna ympäristön rappioituminen (degradation), jonka vaikutuksesta nomadikansojen elinkeinojen harjoittaminen käy mahdottomaksi (Salzman 1980, 1-7, 10-14) Viitanen 1982, 185-188). Karjalaisen kuvauksessa taas välittyi ostjakkien nomadielämäntavan tehottomuus suhteessa habitaattiin:

”Ostjakkien köyhyys, vähävikisyyden sekä mahdollisesti huolimattomuuskin estää heitä hyväkseen käyttämästä kalaisia järviään ja jokiaan. Kun kuulee puhuttavan järvistä, joissa keväisin kalaa kiehuu kuin puuroa, niin että sitä vaikka lapiolla voi ammentaa, johtuu välttämättä kummastelemaan, kun sellaisen rannalla oleva kylä monestikin nälkää näkee. En todella osannut ihmettelystä sanaakaan sanoa, kun erään pienen joen varrella olevassa kylässä valitettiin, ettei ollut pataa pantavaa, ja kuitenkin samana päivänä tuota jokea kulkiessa pienellä uistimella sain neljätkymmentä tavallista haukea! Todentotta nälän näkeminen tuollaisissa paikoissa, joissa metsän ja veden annit melkein itsestään pataan lentävät, on anteeksiantamattominta huolettomuutta, vaikka ostjakit olisivat vieläkin vähävikisempiä kuin ovatkaan.” (Karjalainen 1900a, 25).

Molemmat tutkijoista jakoivat näkökulman venäläisten kauppiaiden alkupe-

räiskansoja kohtaan harjoittamasta riistosta ja oman edun häikäilemättömästä tavoittelusta sekä huolen alkuperäiskansojen uskonnon ja traditioiden katoamisesta. Tutkijoiden ero puolestaan käy ilmi suhtautumisessa hallinnon valtakanteisiin. Donnerin mielestä venäläisen hallinto- ja oikeusjärjestelmän intentiona oli suunnitelmallisesti valloittaa alueet Siperian alkuperäiskansoilta ja assimiloida kansat kuuliaisiksi veronmaksajiksi. Kysymys oli siis perusteiltaan pahantahtoisesta ja epäoikeudenmukaisesta valtapyrkimyksestä, jolla pyrittiin rikkomaan aikaisemmat, juridisesti tehdyt sitoumukset. Donnerin historialliseen ympäristöön keskittyvä kuvaus pyrkii juuri tähän päämäärään: osoittamaan venäläisten valloitus- ja alistusmentaliteetin, jonka kohteeksi joutuvat kaikki kansat imperiumin alueella ennemmin tai myöhemmin. Donnerin näyttää tässä kohdin jakavan Castrénin pessimistisen käsityksen venäläisen kolonialismin vaikutuksesta nomadikansojen elämään (Castrén 1857, 86). Karjalainen puolestaan painotti nomadikansojen omaa roolia prosessissa ja näki valtion aputoimet – ehkä joissakin tilanteissa epätarkoituksenmukaisina ja tehottomina – mutta perimmältään hyvää tarkoittavina (Karjalainen 1902, 10-11):

”Voit kyllä nähdä ostjakilla hyvän asunnon, voit nähdä miten hän käy puettuna ehyeen vaatetukseen, syö valkeata leipää, käyttää paljon teetä, sokeria ja viinaa, mutta jos saisit vilkaista häntä elättävän tai elättävien kauppiasten kirjoihin, näkisit että tuo näennäinen hyvinvointi ei ole hänen omaa ansiotansa. Mutta velka ei useankaan ostjakin mieltä paina. – Olen monesti kysynyt ostjakeilta, miksi he hyvinä saalisvuosina eivät koita säästää jotakin pahan päivän varaksi, ja monta kertaa olen saanut vastaukseksi, että puutteen aikana kyllä valtio elättää. Valtion aputoimet, etupäässä jauhovarastojen perustaminen, joista epäilemättä on ollut suuri hyöty, ovat antaneet ostjakeille sen käsityksen, että valtio on *velvollinen* heitä elättämään. Tämän käsityksen juurtuminen on luullakseni hyvinkin suurena syynä siihen, että ostjakin elämä on vieläkin on laiskottelevaa ja huoletona elostamista.” (Karjalainen 1900b, 15).

Karjalainen totesi, ettei edes köyhyys pystynyt opettamaan ostjakeille toimeentulon taitoja uudessa tilanteessa. Tästä huolimatta hän uskoi, että mikäli ostjakeille järjestetään opetusta ostjakkilaisessa hengessä ja ostjakkilaisessa ympäristössä, he kykenevät löytämään uudenlaisen mahdollisuuden selviytyä nomadikulttuuria koettelevasta murroksesta elävänä kansana (Karjalainen 1900b, 14, Karjalainen 1902, 27-28). Donnerille samojeidit ovat kulttuurimuutoksen uhreja. Vain kerran hän suostuu myöntämään, että ”jossain määrin totuutta on kyllä siinä väitteessä, että saattaa olla melkein yhdentekevää annetaanko näille samojeideille oikeudenmukainen maksu vaiko ainoastaan pieni osa siitä, sillä he kyllä joka tapauksessa hävittävät kaiken minkä saavat”. Heti seuraavassa yhteydessä Donner kuitenkin kiirehti toteamaan, ettei ”väite kelpaa puolustukseksi rosvoille ja ryöväreille” (Donner 1915b, 43). Donnerin kokemuksiin lienevät vaikuttaneet hänen tutkimusmatkoillaan tapaamat korruptoituneet virkavallan ja pappien edustajat. Donnerin Tymjoen alueella kuulemat kertomukset ”lainatoimintaa” ja koronkiskontaa harjoittavasta pristavista tai Narymin paloviiniä kauppaavasta kirkkoherrasta eivät

olleet omiaa nostamaan luottamusta venäläistä virkavaltaa tai ideologiseettistä johtajuutta kohtaan.⁴⁹ Donner pani merkille myös itse, kuinka valtion viljavaraston läheisyydessä asuvat kauppiat käyttivät hyväksi ostjakkien kokemattomuutta karjanhoidossa. Maito, joka yleensä maksoi 1,40 ruplaa, koki syksyllä lehmien syömän luonnonravinnon köyhdyttyä arvonnousun maksaen 2 ruplaa. Hän näki myös eron Vahjoen ostjakkien ja Tasjoen samojedien välillä. Samojedit, jotka asuivat verrattain kaukana venäläisasutuksesta, olivat tottuneita tulemaan toimeen ilman leipää tai muita venäläisten tarjontamia ”kulutushyödykkeitä”. Ostjakkien tilanne oli venäläiskolonnisaation myötä muuttunut toisenlaiseksi eivätkä ostjakit voineet ajatella elävänsä ilman leipää tai viinaa.⁵⁰

Yleisenä periaatteenaan Donner pitää, että samojedeilla ei ole muuta mahdollisuutta kuin ”armotta antautua sortajiensa nyljettäväksi, jotka varsin hyvin tietävät asiain todellisen tilan” (Donner 1915b, 49). Merkille pantavaa on, ettei Donner suhtaudu samalla lailla samojedien ja ostjakkien tai jenseinostjakkien ja tunguusiin väliseen kilpailuun habitaatista. Vahin ja Tasin välisellä erämaa-alueella metsästävät samojedit ja ostjakit käyvät Donnerin mukaan verisiä kahakoita, joissa vahvempi surmaa heikomman. Donner toteaa erämaan pitävän salaisuutensa, eikä näistä taisteluista voi tämän vuoksi saada parempaa tietoa. Kysymyksessä on lähtökohdiltaan tasavertainen ja oikeudenmukainen taistelu, jossa noudatetaan erämaan kirjoittamattomia sääntöjä (Donner 1915b, 222; Donner 1933a, 165).

Sekä Donner että Karjalainen kasvoivat molemmat sortokauden aikaisessa ilmapiirissä, eikä venäläistämistoimenpiteiden vaikutus voinut olla vaikuttamatta heidän käsitelyksiinsä pienten kansojen tulevaisuudesta. Karjalainen oli kuitenkin omalta osaltaan päässyt kiinni ”suomalaisesta unelmasta”: ahkeruutensa ansiosta työmiehen pojasta vt. suomenkielen professoriksi nousemista voidaan pitää paitsi Karjalaisen myös suomalaisen koulujärjestelmän menestyksenä. Karjalaisen elämänhistoriasta tiedetään, että hän vartui Kajaanin reaalikoulun rehtorin A. Savolaisen luona toimien kotiopettajana Minna Canthin, kuvernööri Aminoffin sekä monien muiden savolaisten virkamiesten lapsille (Krohn 1921, 226-227). Luottamus kansallisen koulutusjärjestelmän mahdollisuuteen tarjota tasapuolinen sivistys kaikille sitä haluaville oli venäläisten takaaman autonomian positiivista antia nuorelle, tiedemieheksi aikovalle Karjalaiselle. Donnerin kasvuympäristö oli tyystin toisenlainen. Senaattori Otto Donnerin perheessä kasvanut tutkija ei voinut olla tietämätön niistä poliittisista toimenpiteistä, joiden kohteeksi kansalliset instituutiot ja kansalaisten perusoikeuden joutuivat. Ahkeruus ja oma ponnistelu eivät voineet taata saavutettujen oikeuksien pysyvyyttä. Mielivaltainen hallintomenettely ja venäläistämisyrittämykset kylvivät epäluottamuksen siemenen, joka näkyi myös Donnerin etnografiassa.

---

49 KA I16 Donnerin kok. pvk. 1.4.1913.

50 KA I16 Donnerin kok. pvk. 17.3.1913.

Arkielämä

Arkipäivä tundralla

Donnerin etnografisista muistiinpanoista ja kuvauksista nostetaan yleensä esille hänen Siperin šamanismista tekemänsä havainnot. Šamaanin sakraalin kestävyysmatkan selostajajäänen varjoon on kuitenkin jäänyt Donnerin profaanin, tavallisen arkipäivän kuvaus, joka on tyylillisesti samaa sukua šamaani-istunnosta kirjoitetun prosessikuvauksen kanssa (Donner 1915b, 144-148). *Bland samojeder i Sibirien* (1915) kirjassa julkaistua ”jokapäiväinen elämämme”-katkelmaa voi kuitenkin hyvällä syyllä pitää nomadielämän Isä meidän -rukouksena, sillä se tiivistää useimmat tässä kappaleessa käsiteltävät asiat pähkinänkuoreen sekä liittää ne elävästi osaksi tutkijan ja tutkittavien yhteistä arkikontekstia. Kirjan sivuilla 193 – 196 oleva kertomus on lähes kirjaimellisesti sama kuin seuraava, Donnerin 19. helmikuuta 1913 kirjoittama kuvaus. Intensiivisyytensä vuoksi se ansaitsee tulla nostetuksi esille esimerkkinä paitsi Donnerin taitavasta kirjallisesta tyylistä myös hänen informatiivisesta tarkkanäköisyydestään. Kysymys ei ole vain peräperää luettelomuotoon tallennetuista faktoista vaan jäntevän holistisen kokonaisuuden luomisesta. Katkelma viekottelee lukijan mukaansa tundramatkalle ja tarjoaa lukijalle samalla mahdollisuuden reflektoida samojedien tavallisen päivän tapahtumia suhteessa omaan päivärytmiin:

”Vi resa fram ungefär på följande sätt och i samma stil resa de fram här överallt och leva sitt liv i kåtan. På morgonen, vanligen medan solen redan är högt på himmelen, ty de älska att sova länge, göra kvinnorna upp eld i kåtan samt smälta snö till tvättvatten. Sedan stiga de övriga upp, var och en röker i lugn sin pipa stoppad med vanlig mahorka eller med tobak, som till hälften består av björkspånor. Dylik röker även jag i brist på den dyrbara varan. Efter att ha kliat sig på alla möjliga och omöjliga ställen, tvättar man sig. Det tillgår så att man tar vatten i munnen och sedan småningom spottar ut det på händerna för att befordras vidare över ansiktet. Till att torka sig användas de mest hygieniska handdukar av friska och mjuka björkspånor, som varje afton av kvinnorna beredas för ändamålet. Att tvätta sig i en kåta är dock nästan resultatföst, ty 5 minuter därefter är man lika svart som förut av röken i boningen. I så fall är det hela aktningsvärt att de överhuvudtaget fästa så stor vikt vid denna ceremoni.

När man slutat dessa förberedelser är även théet och frukosten färdig. Den serveras på helt små bräden med cirka 5 cm höga fötter. På bordet har man då thé, ibland bröd (vi ha nu alls intet därav), kokad eller rå fisk, torkad fisk eller dylikt i form av ”*pors*” (d.v.s. malen till små smulor). Efter måltiden tar man av sina stövlar av renskinn, torkar dem vid eldbrasan och träder dem åter på sig med färskt mjukt hö, som enkom för detta beredes av ett visst grässlåg. Strumpor äro i kölden ett ottyg, ty de suga ej upp fukten och då foten är fuktig för-

fryser man regelbundet sina tår och om ödet så vill även hela foten, som det en gång hände mig, medan jag övernattade i snön på tundran. Med hö är en sådan fara alldeles minimal. Efter detta tvättas händerna igen.

Nu begiva sig de manliga medlemmarna, och även jag för motionens skull, för att med lasso infånga renarna för färden vidare. Det är liv och rörelse, man löper på skidor i kapp med renarna, som småningom ringas och fångas med stor skicklighet av samojederna. Min tungus utmärker sig i synnerhet. De hojta och de skrika, de vissla och ropa. Under tiden samla kvinnorna ihop allt i kåtan och binda allt fast vid slädarna samt samla ihop kåtan, som har sin speciella släde. När allt är färdigt och renarna förspända samt de små barnen inpackade och ordentligt fastbundna i sina vaggor, dricker man ännu en gång thé vid den slocknande elden.

Nu sätter sig karavanen i väg. Männen och jag resa på olastade slädar banande väg för karavanen med slädarna belastade med hela vårt pick och pack samt kvinnorna och barnen. De komma i sakta mak efter oss och en kvinna kör vanligen tre, fyra slädar, som äro fastbundna i rad efter varandra. Vi åter fara fram i rask fart, stannande än för att röka en pipa, än för att speja efter vägen och än för att följa någon ekorres spår eller för att skjuta tjädrar och orrar, som tyckas finnas i stora mängder.

När sedan solen färgas röd och det börjar lida mot kvällen stanna vi på någon kulle vid kanten av tundran, där det finnes mossor och torr ved. Medan vi vänta på karavanen sökes plats för kåtan, snön skottas åt sidorna med skidorna, så att en rund bar fläck uppstår. Om jorden är betäckt blott med mossor, skrapas även denna bort och över alltsammans bredes ett tjockt laget av tall- och granris. Någon sysslar med att släppa lös renarna och en annan hugger ved för kvällen och morgonen. Till ved användes endast torra träd. Under dessa förberedelser komma de övriga fram och kåtans stödträd ställas upp mot varandra. Nu spännas väggarna upp, fyra stora stycken gjorda av läder, av renhud och överst av gamla tyglappar, säckväv m.m. När allt detta är färdigt, skottas snö på yttre sidan upp till en hög vall till yttermera skydd mot vind och köld. Nu släpas alla husgerådssaker in i kåtan, alla små lådor och askar, det lilla bordet, kannan och kastrullen, fisken l. dagens byte av fågel, renskinnen d.v.s. sängarna samt det ena och det andra i all oändlighet. Till först dock de små barnen, som tinas upp vid den värmande brasan.

Och så åter man i all lugn och ro och dricker thé i oändlighet, tio-tjugo koppar utan större svårighet. Förrän maten hinner koka och théet bli färdigt, sluka vi dock, uthungrade efter dagens mödor, stycken av rå fågel eller rå fisk. Som en stor delikatess, vilken därför ofta erbjudes mig, anses det ännu knappast kallnade hjärtat av orre eller tjäder.

I skymningen och mörkret, medan måne och stjärnor

blicka in genom öppningen sitta vi sedan rökande och pratande länge och väl. Man putsar sitt gevär och reparerar ett och annat don, kvinnorna sy, bereda björkspånor, sköta om barnen m.m. Vad alla samojeder älska med passion är dammspel och detta spelas i oändlighet. Varje sam. bord har också på bakre sidan ett bräde för spelet.

Samojederna på Tas äro ej alls musikaliska och sagor kunna de just ej alls. Och därför rör sig deras konversation hela tiden i en mycket prosaisk riktning. De äro ej fantasifulla eller poetiska som deras bröder på Ob, Tym eller Ket. Schamanerna spela i stället en så mycket större roll och om blott en trumma finnes värmes den nog upp varje kväll.

När natten redan är långt hunnen lägga de sig. Skinnen bredes ut över en helt och hållet så att av människor ej synes ett spår. Varje familj arrangerar det så, att föräldrar och barn lägga sig så nära varandra som möjligt för värmens skull. Över hela högen bredas renhudar. Jag arma stackare får dock hålla till godo med att vara ensammen och förty har jag det betydligt kallare, men kanske jag därigenom undviker alltför mycken ohyra. Den och kölden störa i alla fall på ett otrevligt sätt min sömn. Det måste bero på ovana, ty jag hör mina samojeder och tunguser snarka lugnt natten igenom.

På morgonen vaknar man igen vid en bitande köld och så värmer man sig igen vid elden och en ny dag begynner med sina mödor och ansträngningar, men även med sina fröjder. Och till dem räknar jag att få ströva omkring i fria luften i skog och mark, att få leva naturligt i naturens sköte med dessa ofördärvade barn av ödemarken. Här i djupet av urskogarna och tundrorna äro de åtminstone sig själva och här ha de ej tillgång till sitt älskade brännvin och här finnes i övrigt ej ett spår av den ryska kulturen, handlandekulturen.”

Donner kuvailee arkipäivän askareita ja ympäristöä osuvasti. Hänen essemäinen tyyliensä oli erilaista kuin Sireliuksen johdonmukainen selostus, eikä sen pyrkimyksenä ole esittää tyhjentävää kansatieteellistä kuvausta, jollaista Sirelius tarjoilee artikkelissaan *Über die primitiven wohnungen der finnischen und ob-ugrischen völker* (1907). Sireliuksen pyrkimyksenä on perinpohjaisen tarkalla tyyllillään selittää ja typologisoida koko asumiskulttuurin kehitys. Donnerin kuvaus ei myöskään jää yleisten reuna- ja huomaustusten tasolle kuten andramatkan kuvaus (Czaplicka 1916, 24-37 ja 44-47). Tyyllillisesti Donner asettuikin näiden kahden tutkijan välimaastoon. Hän pyrkii realistisen kertomusotteensa mukaisesti tasapainoilemaan kansatieteellisten luetteloinnin ja lyhyiden prosessikuvausten välillä ja punoo tekstiinsä usein myös oman kokemuksensa kulloinkin käsitteilyn kohteena olevasta asiasta.

Asuminen

Valtaosa Donnerin vuonna 1911 tapaamista samojedeista asui joko venäläistyylisissä puu- tai hirsitaloissa tai näiden mukaan rakennetuissa samojedijurtissa. Ensimmäiset varsinaiset samojediasunnot Donner tapasi noin 100 kilometriä Tomskista pohjoiseen (Donner 1915b, 18-19). Donner toteaa venäläisen tuvan eroavan samojedituvasta siten, että jälkimmäiset ”ovat ahtaammat, huonommin rakennetut ja niistä puuttuu melkein kokonaan sisustus”. Tavallisesti näissä tuvissa, joita venäläiset kutsuvat jurtiksi oli yksi – joko jäästä tai lasista tehty – ikkuna, ovi, laualattia sekä peltinen kamina. Yksinkertaisimmissa samojedijurtat oli rakennettu puoleksi maan alle kaivettuihin kuoppiin ja jurtan maanpäälliset osat oli valmistettu laudoista. Ikkunan virkaa toimitti talvella jäämöhkäle, ja uunina toimi savesta ja oksista muovailtu torvimainen *čuväl* uuni. Donner työskenteli kevättälven pisimmät kuukaudet Kolgujuk-kylässä juuri tällaisessa jurtassa (Donner 1915b, 66). Saman vuorokauden aikana lämpötila saattoi vaihdella tällaisessa tupajurtassa +42° C ja –25° C välillä. Venäläisastutuksen leviäminen kohti pohjoista Obin rantoja pitkin muutti useat samojedikylät venäläiskyliksi, sillä valtaosa samojedeja piti parempana asua omissa koloniosisaan kuin yhdessä venäläisten kanssa (Donner 1915b, 41).

Obin sivujoilla, Tymillä, Vasjuganilla, Ketillä, Čajalla ja Tshylumilla, asuvat metsäsamojedit olivat niin ikään siirtyneet asumaan venäläismallisiin tupajurttiin. He olivat kuitenkin säilyttäneet Obin rannalla asuvia samojedeja paremmin kosketuksen eräelämään ja jokaisella perheellä oli metsästysalueidensa keskellä turpeesta ja laudoista rakennettu pyramidinmallinen kammin ja jurtan välimuotoa oleva asumus, jota Donner kutsuu pyramidimajaksi. Ostjakkisamojedit itse kutsuivat asuntoa nimellä *čōj māt*. Neliönmuotoisen pyramidimajan koko oli yleensä 7 m x 7 m ja räystäskorkeus 1,5 m. Seinämille oli kasattu maata ja lunta eristeiksi aina 2 m pak-suudelta. Sisäänkäynnin leveys oli noin 2 m ja tuvan keskellä oli sijoitettu torven muotoinen uuni sekä jääikkuna *iwər*.⁵¹ Turuhanin, Bajikan ja Tasin ostjakkisamojedien talviasunnot olivat pimeimpiä kuin Obin sivujokien tai Tasin kirkolla asuvien ostjakkisamojedien asunnot. Pyramidimajan sivujen pituus oli noin 3,5 m x 4,5 m ja räystäskorkeus vain 40 – 50 cm. Ovi ei myöskään sijannut neliömällisen sivun keskellä vaan lähempänä kulmaa. Uuni oli sijoitettu Obin ja sen sivujokien pyramidimajoista poiketen oven viereen seinälle. Lattian kattamiseen käytettiin joko heiniä tai puita.⁵² Tämä asumus toimi talvimetsästyksen aikana sekä varastona että asuinpaikkana samojediperheelle. Liikkuessaan talvella riistan perässä Ketillä asuvat ostjakkisamojedit pystyttivät kahdeksalla pystyriu’ulla ja porontaljoilla katetun jurtan, joka vastasi rakenteeltaan ja muodoltaan tunguusien jurttaa.

51 KA 116 Donnerin kok. pvk. 26.10.1912.

52 KA 116 Donnerin kok. pvk. päiväämätön muistiinpano joulukuu 1912 sekä 15.1.1913 ja 20.1.1913.

Kuva 20. Jeniseiostjakkien talviasunto *bangus*. Dibikovin piirros. Kuva Jörn Donner.

Kesäkalastuksen yhteydessä samojedit pystyttivät omalle hiekkasärkälleen kodan, joka katettiin kuumalla vedellä pehmenneillä ja tämän jälkeen yhteenneulotuilla tuohilevyillä. Ruuan valmistamisessa tarvittava uuni pystytettiin ulos. Kesäaunnon läheisyydessä poltettiin nuotiossa lahopuuta, josta nouseva tiheä savu karkotti hyttyset ja paarmat. Varsinaisessa tupajurtassa vietetty aika jäi vuodenvieron aikana lyhyeksi, sillä pitäytyminen vanhoissa elinkeinoissa edellytti asuinpaikan muuttamista usean kerran vuoden aikana (Donner 1915b, 45-47). Tasin alueen samojedit elivät paimentolaiselämää porokarjoineen ja liikkuiivat tundralla paikasta toiseen ravinto- ja riistatilanteen mukaisesti. Ainoastaan kylmimpänä aikana he saattoivat valmistaa risuista ja oksista väliaikaisia talviasuntoja purojen varsille, joissa kasvoi polttopuiksi käytettyjä koivupensaita (Donner 1915b, 192). Muun osan vuodesta Tasin samojedit asuivat poronahoilla, tuohella ja säkeillä verhotuissa jurissa. Vahin alueen ostjakit yöpyivät talvella matkatessaan lumeen kaivetussa kuopassa. Lumi kerättiin kuopan molemmille puolille valliksi, joka suojasi yöpyjiä tuulelta. Lopuksi vallin molemmille harjoille asetettiin nuoria havupuita harjakaton mallisesti vinoon. Keskelle kuoppaa syytettiin suuri nuotio, joka lämmitti nukkujia (Donner 1915b, 230). Ostjakkien vakituksimmissa talviasunnoissa seinän reunoja kiersivät lautaiset penkit, joilla asujat istuvat päivisin ja nukkuivat öisin (Donner 1915b, 228).

Jeniseiostjakkien talviasunto *bangus* poikkesi samojedien käyttämistä talviasunnoista. Talviasunto tehtiin yleensä kaksiosaiseksi ja suorakaiteen muotoiseksi. Ulommaisessa, varasto- ja työskentelykäyttöön tarkoitettuun absidissa *bangus konus*, ei yleensä ollut ristikkäin pujoteltujen pystyriukujen ja oksien lisäksi muuta katetta. Sisemmässä, asumiseen tarkoitettuun osassa oli yleensä joko lumesta tai jäästä tehty ikkuna sekä ovensuussa oleva uuni. Asumistila katettiin havupuiden kuorikerroksella ja tilkittiin ja vahvistettiin maalla sekä lumella (Donner 1933c, 25-27). Jeniseiostjakkien käyttämä *bangus* koottiin kymmenestä, havupuusta tehdystä pystyriukusta. Näiden päälle kiinnitettiin keitetyistä koivutuohirullista valmistettu kate. Neljä tuohirullakääröä riitti kattamaan koko jurtan, ja samaa materiaalia käytettiin kaksinkertaiseksi ommeltuna myös suojaamaan oviaukkoa. Tuohiovi oli usein koristeltu erilaisilla ornameenteilla. Myös makuupaikan alle sijoitettu alusta *qəjatl* valmistettiin keittämällä pehmenneistä tuohesta. Uuni sijoitettiin keskelle jurttaa. Jurtan sisällä makuupaikat ja

työskentelytilat olivat jaettu seuraavasti: Oviaukosta vasemmalla sijaitsivat polttopuut. Myötäpäivään tästä sijaitsi ”keittiö”, jossa säilytettiin talousvälineitä ja sekä taloustarvikkeita. Aviopuolisoiden ja alle kymmenvuotiaiden lasten nukkumatilat olivat kauimmaisena vasemmalla. Vastapäätä oviaukkoa olevassa paikassa yöpyivät tilanteen mukaan perheen vanhemmat pojat, satunnaiset vieraat tai perheen aikuiset tyttäret perherakenteesta riippuen. Oviaukon oikealla puolella oli paikka sekalaisille tarvikkeille. Perheen ollessa pienempi aviopuolisot nukkuivat vasemmalla, lapset oikealla ja vieraat, kuten edellä, oviaukkoa vastapäätä. Jeniseinostjakit eivät käyttäneet samojedien tavoin poronnohoista valmistettuja makuupusseja vaan nukkuivat tuohialustan päälle asetetulla poronnahalla, jota kutsuttiin nimellä *onno-s*. Peittona käytettiin rekipeitettä (Donner 1915b, 113-114; Donner 1933c, 19-23). Jeniseinostjakkien kesäasunto *yā nus* muistutti muodoltaan talviasuntoa mutta oli kauttaaltaan katettu pehmitetyllä koivuntuohella (Donner 1933c, 27).

Tutkimusmatkoillaan Donner ehti omakohtaisesti tutustua lähes jokaiseen edellä esitettyyn asumismuotoon niiden hyvine ja huonoine puolineen. Valtaosan tutkimusmatkoistaan hän kuitenkin asui joko taivasalle pystytetyssä jurtaassa tai samojedien ja ostjakkien talviasunnoissa. Venäläisten tupaan hän asettui yleensä täydentäessään matkavarustustaan tai odotellessaan postiaan sekä matkustamisessa tarvitsemiaan lupia. Majoittumisolosuhteet olivat harvoin hyvät. Talvella 1913 Tasin alueella liikkeussaan Donner kuvailee parhaimmaksi arvioimaansa talviasuntoa seuraavasti:

”Underjurdisk koja med väggar av stock, fönster av is och eldstad bestående av ett mot taket avsmalnande rör av lera och kvistar. --- Stugan var alltid full av folk, och den återstående golvytan upptogs av en mängd mer eller mindre ilska hundar, som av inbiten vana morrhade till, så snart någon närade sig husbonden, vilket i trängseln var oundvikligt --- 30 personer sovo där varje natt som packade sillar invid varandra, och deras samlade dofter hade svårt att finna sin väg ut genom rökfånget i taket. Ohyran kröp från den ena till den andra och förökade sig ständigt dag för dag. Matos och tobaksrök gjorde luften tjock, och fast solen då redan någon minut varje dag syntes på himmelen, var det alltid skumt i hyddan, dit intet ljus kunde tränga genom det bastanta isfönstret. Trots elden och de mänskliga kaminerna var det kallt i hyddan, och om natten härskade samma temperatur som ute; det var bara värre, ty ute var det ej fara att snön smälte under en, medan den nerisade jorden ofta gjorde det i stugan.” (Donner 1915, 187-188).

Donnerin työskentelyn keskeytti monta kertaa pyramidimajan tai jurtan savuttava nuotio, ja hän mainitsee usein kärsineensä voimakkaasta silmänsärystä. Usein samojediasunnosta kömpikin ulos yön jälkeen mustanaamaisia matkamiehiä. Ostjakkityyppinen lumikuoppa ei puolestaan ollut yhtä kylmä kuin samojediasumus, mutta vastaavasti kuopan keskelle sytytetty nuotio paahtoi kasvot tummanpunaisiksi (Donner 1915b, 222 ja 230).

Pukeutuminen

Suomalais-ugrialaisten ja siperialaisten kansojen pukeutumista pitkään tutkineen Ildikó Lehtisen mukaan eri kansojen puvuilla on monimerkityksinen arvo nimenomaan kulttuurituotteina. Pukeutuminen on paitsi ruumiin mukavuutta ja suojelua koskevan perustarpeen tyydyttämistä kulloisessakin ilmastossa ja ympäristössä vallitsevilta olosuhteilta myös merkijärjestelmä, joka kuvastaa ”millaisena ihminen pitää itseään tai millaisena hän haluaa näyttäytyä muiden silmissä” (Lehtinen 1999, 7-8). Puku liittää kantajansa tietyn yhteisön piiriin ja samalla sulkee toiset sen ulkopuolelle. Puvuista on näin löydettävissä kolmen eri tason merkkejä: henkilökohtaista identiteettiä, kollektiivista identiteettiä ja suhteessa ulkopuolisiin sisäryhmän tai kansan sosiaalista identiteettiä määrittäviä viestejä (Lehtinen 1999, 10).

Jo aiemmin on viitattu Donnerin tutkimusmatkoilta keräämään runsaaseen pukuaineistoon. Donnerin oma näkemys pukeutumisesta lähti liikkeelle Pohjois-Siperiassa vallitsevan arktisen ilmaston ihmiselle asettamasta haasteesta. Hänen mukaansa pukeutumista ensimmäiseksi saneleva seikka oli funktionaalisuus: ”Kaikki vaatteet ovat niin tehdyt, että ne kykenevät suojelemaan ruumista kovalta pakkaselta, joka voi laskea alle -60° C.” (Donner 1915b, 195). Alusvaatteilla hän näki olevan vain toiskertaista merkitystä, ankarassa ilmastossa vain ani harvoin muodostui pakon sanelema tarve riisua päällysvaatekerta. Kangaspohjaisia housuja ja paitoja tehtiin jo Donnerin matkojen aikana suurimmaksi osaksi venäläisiltä ostetusta kankaasta tai perinteiseen tapaan nokkosesta kudotusta kankaasta. Ainoastaan Tasjoen syrjäisimmillä seuduilla alusvaatteet tehtiin entiseen tapaan kalan- tai linnunnahasta. Naisten alusvaatteet valmistettiin poronahasta muokatusta säämiskästä. Jeniseinostjakit käyttivät tuohesta valmistettua vyötä menstruaation aikana. Tämän sisään raaputettiin koivupuun tuohen ulointa kerrosta imumateriaaliksi (Donner 1933c, 32).

Tärkein vaatekappale Siperian pakkasessa oli *maalitsaksi* kutsuttu umpiturkki, jonka oli ommeltu karvapuoli sisäänpäin. Maalitsa valmistettiin pohjoisen poropaimentoalueilla poronahasta mutta metsäseuduilla oravan tai muiden turkiseläinten nahoista (Donner 1915b, 229). Naiset käyttivät maalitsan sijaan joko lyhyttä tai pitkää edestä avonaista turkkia. Donner katsoi tämän johtuvan siitä, että naiset joutuivat ruokkimaan imettämään lapsia matkan aikana kylmissä olosuhteissa (Donner 1915b, 197; Lehtinen 2002b, 112). Vaatteiden ompelemiseen käytettiin suonilankaa ja vaatteiden kiinnittämiseen nahkahihnoja. Puvut koristeltiin lasihelmillä, pienillä metalliesineillä, mammutinluilla sekä muita vastaavilla esineillä (Donner 1933a, 31). Jeniseinostjakkien maalitsa oli koristeltu kaulaan, hartioidelle ja liepeeseen ommelluina nauhakoristein (Donner 1915b, 164). Maalitsan päällä pidettiin usein irtonaista, värikästä kankaasta valmistettua kaapusuojusta. Maalitsan antama suoja oli riittävä pakkasta, sadetta ja tuulta vastaan.

Kovilla pakkasilla miehet pukivat maalitsan päälle toisen *sak* (*saku*) -nimisen turkin, joka erosi maalitsasta siten, että se oli ommeltu karvapuoli ylöspäin. Tähän turkkiin oli ommeltu kiinni myös huppu sekä kintaat. Hupun reunat oli koristettu naalin (*Alopex lagopus*) valkoisella turkilla ja turkin selkäosaan oli kiinnitetty punaisia nauhoja (Donner 1915b, 195-197). Pakkasesta huolimatta kasvot ja suu pidettiin aina paljaana, jottei pakkasesta hengityksen mukana poistuva vesihöyry tarttuisi kasvojen suojaaksi nos-

tettuun vaatteeseen ja johtaisi kasvojen paleltumavammoihin sekä turkiksen vettymiseen. Kylmässä ilmassa kastuneen turkiksen kuivattaminen olisi muodostunut mahdottomaksi tehtäväksi. Tarvittaessa päällimmäinen turkki toimi tilapäisesti – esimerkiksi lumimyrskyn kohdatessa – myös makuusäkin kaltaisena suojana. Tällöin turkki vedettiin jalkojen ja käsien yli ja kasvot painettiin rintaa vasten suojaan (Donner 1915b, 183).

Kuva 21. Donner pukeutuneena sakui-turkkiin. Museovirasto.

Ostjakkisamojedit, dolgaanit ja jakuutit käyttivät turkislakkia. Naiset peittivät hiuksensa huivin alle. Avamsamojedien lakkiin kuului ulospäin näkyvä ketunhäntä. Lapset käyttivät housuja ja vanhasta turkista ommeltua mekkoa.⁵³ Kaikki pohjoisen samojedit käyttivät Donnerin mukaan kaksinkertaisia poronnahkasaappaita. Jalka käärittiin ensin pehmeisiin heiniin ja työnnettiin sen jälkeen sisempiin saappaisiin. Sisäsaappaiden jalkaosaa oli tehty poronnahasta ja varret useimmiten sarkankaasta. Sisäsaappaita käytettiin jurtassa sellaisinaan. Ulos mentäessä näiden saappaiden päälle käärittiin vielä karkeampaa heinää ja päälle vedettiin pitkävartiset poronnahkaiset ulkosaappaat. Saappaat kiedottiin paikoilleen nauhoilla ja lopuksi varret

kiinnitettiin hihnoilla maalisin alla olevaan vyöhön, jossa kuljetettiin myös veistä, tuluksia sekä muita pieniä tarve-esineitä (Donner 1915b, 197). Avamsamojedien saappaat erosivat perinteisistä jalanmukaisesta saapaista siten, että laaja varsiosa yhtyi suoraan jalkapöydän etuosaan muodostaen jalkaterän päälle pyöreän, kaviomallisen profiilin. Laajaprofiliseen saappaaseen mahtui näin enemmän kylmyyttä eristävää heinäkerrosta.⁵⁴ (Donner 1933a, 113). Tungusit puolestaan käyttivät samojedeista poiketen matalia säämiskästä valmistettuja sisäkenkiä, jotka paulottiin jalkoihin kiinni nauhoihin (Donner 1915b, 116).

Donner piti pakkasta ja kosteutta pahimpina työskentelyä ja elämistä haittaavana ongelmana. Koska Donner oletti lukijoillaan olevan kylmyydestä ja sen mukanaan tuomista ongelmista erilainen käsitys kuin hänellä, hän yritti kuvata pakkasen vaikutusta myös verbaalisesti:

”Mången, som ej varit med om en synnerligen stark köld, frågar sig kanske huru det känns i en temperatur av närmare – 60°. Min erfarenhet är den, att då temperaturen sjunker till –

53 KA Donnerin kok. I16. pvk. 20.1.1913.

54 KA Donnerin kok. I16. päiväämätön muistiinpano Dudinkan matkalta vuodenvaiheesta 1912-1913.

40 - 49°, förefaller det visserligen kallt, men man erfar ej något större obehag, om det ej blåser. Men sjunker temperaturen till - 50° och därunder, inträder en stor förändring. Kölden verkar då på samma sätt som stark hetta; den bränner som eld, och man tycker sig hela tiden stå liksom i omedelbar närhet av en stor brasa. Andhämtningen försvåras, och råker man draga in luft genom munnen, känns det som densamma skulle fastna i strupen. Men kan faktiskt ej andas annat än genom näsan och blott en ringa mängd luft i gången. Därigenom uppsår ett flämtande och kippande efter andan, som i längden verkar irriterande. Är man tvungen att blotta sina fingrar eller andra lemmar, kan man vara någorlunda säker på, att de inom några sekunder äro vita och styva samt behöva behandling. På grund av ovanstående kan vara och en förstå, att det ej var angenämt att nästan allena sitta på tundran utan ved och avskuren från varje förbindelse med andra människor.” (Donner 1915, 179-180).

Vaikka ankara pakkane sai Donnerin ja hänen matkakumppaniensa tuntemaan olonsa epämiellyttäväksi, Donner arvioi kylmän ja kostean ilman vielä pakkastakin viheliäisemmäksi vastukseksi. Päiväkirjojen synkimmät jereμιadit Donner kirjoitti tilanteista, joissa pakkane oli yön aikana lauhnut ja muuttunut vesisateeksi.⁵⁵ Tällöin turkisten lämmöneristyskyky ei kyennyt pitämään kylmää loitolla ja matkan jatkaminen edellytti vaivalloista varusteiden kuivattamista.

Asumusten puutteellisen lämpöeristyksen vuoksi vaatteiden kylmältä suojaavat ominaisuudet nousivat keskeiseen asemaan. Donner aloitti matkansa pukeutuneena Aminoffilta saamiinsa lammasnahkahousuihin, siperialaisiin huopatosuihin sekä aasialaismalliseen hirvennahkaturkkiin. Liikkuessaan Obin sivujoilla keväällä, kesällä ja syksyllä hän pukeutui sarkapukuun. Tehtyään kesällä 1912 matkan Sajanille Donner oli jättänyt turkkinsa sekä muut talvivaatteensa Tomskiin. Maksimkin Jarissa hän joutui myös luopumaan lammasnahkahousuistaan hiirten tehtyä pesän housuihin. Kasjoella talven ensilumi kuitenkin yllätti hänet. Tällöin Donner osti alueella liikkuvilta tunguuseilta itselleen tunguusiturkin ja tunguusien käytämiä talvivaatteita. Muodonmuutos oli niin täydellinen, että matkan edessä häntä kohdeltiin poikkeuksetta tunguusina. Turuhanskista Donner hankki samojedipuvun sekä samojediturkit, *maalitsan ja sakuin*, joita hän käytti tundramatkaansa aikana.⁵⁶ Jalkineina Donner käytti samojedien poronahkasaappaiden lisäksi näyttävästi koristeltuja jakuuttisaappaita. Paleslutettuaan jalkansa kahdesti pahoin vanha samojedinainen opetti Donneria valmistamaan kenkäheinät siten, että ne paremmin suojasivat jalkoja kylmältä (Donner 1915b, 10, 15, 103, 113, 120, 157-159, 175, 181-182, 203-204 ja 231-233).

55 KA I16 Donnerin kok. pvk. 23.3.1913.

56 Toinen Donnerin matkallaan käyttämistä turkeista on edelleen prof. Joakim Donnerin hallussa.

Kulkuneuvot sekä tarve- ja työkalut

Siperian nomadikansat olivat historiansa aikana joutuneet kehittämään arkipäivän toimintojen sujumiseksi tapoja ja esineitä, jotka mahdollistivat liikkuvan elämämuodon ylläpitämisen. Donnerin ensisijainen mielenkiinto kohdistui tällä alueella pororekien eli *narttojen* sekä muiden varhaiskantaisten, vetämiseen tarkoitettujen laitteiden kehitykseen ja rakenteeseen. Artikkelissaan *Quelques traîneaux primitifs* (1919c) Donner lähtee liikkeelle kesällä 1912 Abalâkovassa näkemistään purilaista, jotka olivat valmistettu kaadetuista nuorista puista ja näiden oksista. Donnerin päämääränä on artikkelissaan osoittaa, että kamassien hevosen perässä vedettävä kesäreki on yhteydessä pohjoisempana Siperiassa tavattaviin rekityyppeihin. Donner pitää virheellisenä ajatusta, että kamassit olisivat lainanneet ympärillään asuvilta venäläisiltä tai tataareilta tavan kuljettaa tavaroita (Donner 1919c, 3). Donnerin käsityksen mukaan purilaiden ja tämän kantamuodon kourullisen eli olaallisen vetopuun eli jalaksen historia voidaan johtaa Sajanin aluetta pohjoisemmaksi, Keski-Siperian metsästys- ja eräkulttuurin olennaisesti kuuluneeseen jalastyyppiin asti. Hän toteaa tunguusien lautareen sekä samojediestjakeilla että kamasseilla tavattavan venereen olleen varhaisessa metsästyskulttuureissa tärkeä apuväline erilaisten tarvikkeiden sekä saaliin kuljettamisessa. Donner tukeutuu väitteissään sekä omiin tutkimustuloksiinsa että Sireliuksen Savosta ja Hattin Lapista tekemiin vastaaviin havainnoihin. Donner näyttää jälleen hahmottelevan hänelle tyyppillistä uralilaishypoteesia ja olettaa yksijalaksisen reen kehittyneen varsinaiseen muotoonsa metsäalueella eläneiden samojedien ja tunguusien parissa (Donner 1919c, 8). Tämä hypoteesi selittäisi Donnerin mielestä myös sen, miksi olaalliset vetopuutyypit purilaat ja pulkat ovat levinneet paitsi etelään myös pohjoiseen Lappiin.

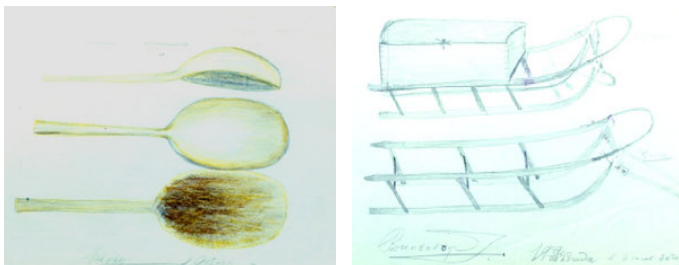
Kaksijalaksista pororekeä Donner pitää olaallisen vetoreen rinnakkaismuotona. Tätä väitettä Donner perusteli reki sanan etymologialla, jonka hän toteasi olevan ikivanha. Koska tarkemmat tiedot olaallisen reen ja kaksijalaksisen reen historiasta puuttuvat, hän näyttää pidättyvän ottamasta kantaa kysymykseen, kumpi rekimuodoista on alkuperäisempi. Varovaisesti hän kuitenkin myöntää Hattin olettamusta, että olaallinen rekityyppi saattaisi olla vanhempi kuin kaksijalaksinen. Toisaalta kaksijalaksisen liikkumistapa oli tuttu pohjoisilla alueilla suksien käytön omaksumisen myötä (Donner 1919c, 9-15). Donner 1933a, 84-85 ja 210). Poronhoito varhaisimmassa muodossaan oli Donnerin mukaan syntynyt metsästyksen ympärille. Koska ensimmäiset poronhoitajat käyttivät poroja houkutusporoina, seuraa Donnerkin rekonstruktiossaan varhaiskantaisen metsästyksen eikä suinkaan poronhoitokulttuurin kehitystä. Tällöin hän olettaa koiran käytön metsästyksessä olleen ensisijaista saaliin saamisen kannalta. Looginen jatko väittämälle on, että seuraavassa vaiheessa koiraa on metsästyksen lisäksi käytetty myös vetoeläimenä: aluksi ihmisen apuna kiskomassa vetorekeä, myöhemmin vetämässä tätä tarkoitusta varten suunniteltua koirarekeä. Kaksijalaksinen koirareki on siis väliaste kaksijalaksisen pororeen kehityksessä. Hän otaksui, ”ettei voida edellyttää, että koirareki valjaineen olisi lainaa tai kehitetty pororeen tai porovaljaitten mallin mukaan --- jos kerran koira vetäjänä näillä samoilla poronomadeilla on vanhempi kuin poro” (Donner 1933a, 209). Koirarekien merkitys metsästyksessä oli vielä Donnerin tutkimusmatkojen aikana suuri. Tulevaa pyyntikautta ennakoiden koirareet huollettiin ja kuljetettiin syksyllä hyvissä ajojin haapioilla

jokivarsia pitkin kunkin perheen omistamien metsästysmaiden läheisyyteen (Donner 1933a, 208-209, kuvitus).

Tavallinen samojedien pororeki eli nartta oli valmistettu koivusta luukuun ottamatta jalaksia, jotka oli tehty kuusesta. Jalaksien leveys oli tyyppillisimmillään noin 10 senttimetriä ja niiden kärjet olivat ylöspäin taivutettuja. Jalaksia ja istuinlautaa yhdisti kummallakin puolella neljä kaplasta. Istuinlauta oli tasainen sekä reunaton, ja poron ohjastaja istui laudalla joko jalat ristissä tai roikuttaen vasenta säärtänsä nartan sivustalla. Narttojen kokoonpanossa ei käytetty nauvoja tai liimaa vaan reki kasattiin puuliitoksien ja kiilojen avulla. Naisia, lapsia ja tavaroita varten rakennetut nartat tehtiin ajorekiä pidemmiksi ja ne varustettiin laidoilla sekä kansilla. Donner toteaa näiden rekien muistuttavan ulkoasultaan ”kömpelötekoista ruumisarkkua”. Varsinaista ajorekeä hän kuitenkin pitää sirona ja kevyenä käsityötaidonnäytteenä (Donner 1915b, 191-192). Ruumisarkkua muistuttaa *balokia* Donner kuitenkin näyttää halveksuvan, pitäen näitä rikkaiden venäläisten kuljettamiseen suunniteltuina kapineina (Donner 1915b, 175). Jeniseinostjakkien käyttämistä kulkuneuvosta Donner mainitsee sukset, joista käytetään nimitystä *loqtaq*. Suksia oli kuitenkin käytössä kahta eri tyyppiä: pitkiä, hankikannolla käytettäviä nimisiä puusuksia sekä upottavan pakkas- ja pulverilumen aikana käytettyjä leveitä, kevyitä ja turkiksilla katettuja suksia. Kevyempien suksien kattamiseen käytettiin aikaisemmin poronnahkaa mutta hevosennahan yleistessä sitä suosittiin paremman kulutuskestävyytensä vuoksi. Muina Siperiassa yleisesti käytössä olevina liikkumisvälineinä Donner mainitsee yhdestä puunrungosta valmistetut haapiot sekä tuohiveneet, joiden käyttöikä materiaalin vuoksi ei useinkaan ollut kuin vuoden mittainen. Donner ihaili samojedien taitavuutta liikkuu täyteen lastatulla ja kiikkerällä haapiolla voimakkaassa virrassa ja vertasi tätä taitoa polkupyörällä ajamiseen. Näennäisestä helppoudestaan huolimatta taidon omaksumiseen vaadittiin paljon harjoittelua (Donner 1915b, 109 kuvitus ja 112; Donner 1933c, 55-56).

Donnerin työ- ja tarve-esineitä koskevat kuvaukset ovat varsin niukkoja ja suurin osa niistä sisältyy yhdessä Dibikovin kanssa kirjoitettuun jeniseinostjakkien *The Ethnological Notes* -kirjan ruokaa ja vaatetusta käsittelevään lukuun. Siperian alkuperäiskansojen käyttöesineet valmistettiin yleensä saatavilla olevista materiaaleista: puusta, kasveista, nahasta, luusta, kivistä tai venäläisiltä hankituista rautatavaroista. Savea käytettiin sidos- ja tiivistysaineena, mutta saviastioiden valmistamista ja käyttöä ei Siperiassa Donnerin mukaan tavattu. Vanhoista tšuudilaishaudoista Donner kuitenkin mainitsee kaivaneensa esiin saviastioiden kappaleita, joskin hän tuntee olevansa pehmeällä maaperällä yrittäessään päätellä näiden esineiden ikää (Donner 1933a, 46, 57). Ostjakit ja samojedit eivät osanneet työstää metalliesineitä valamalla. Siitä huolimatta, että metalliesineet hankittiin venäläisiltä, piti Donner oletettavana, että Siperian pronssikauden aikana Uralin ja Tomskin seuduilla asuneet samojedit tunsivat vähintään pronssin käsittelyn sekä takomataidon. Hän perustaa väitteensä sekä kielitieteelliseen että arkeologiseen todistusaineistoon: seppää ja takomista merkitsevien sanojen ilmaantumiseen samojedikieliin sekä Vasjuganilta ja Tymiltä löydettyihin paikkoihin, joissa metalleja on todistettavasti aikaisemmin käsitelty (Donner 1933a, 54 ja 90). Pääosin käyttöesineet valmistettiin siis luonnonmateriaaleista. Tyyppillisimmin ruokien ja tavaroiden säilyttämiseen tarkoitett

esineet tehtiin tuohesta ja puusta. Kannelliset tuohiastiat olivat käytössä kevyitä sekä suhteellisen tiiviitä. Astioissa säilytettiin neuloja, jänne- ja suonilankoja, muita tarve-esineitä sekä yleensä kuivattuja ruokatarvikkeita. Jeniseinostjakit kutsuivat tuohilaatikkoa venäläisellä lainasanalla *tujas*. Laatikon reunat oli yleensä koristeltu ornamenteilla ja laatikon päälle oli tehty kansi puusta. Pienempiä ja tiiviimpiä säilytyspusseja ommeltiin sekä eläinten että kalojen nahasta. Kauhat tehtiin puusta tai hankittiin rautaesineinä venäläisiltä. Koveraa puukauhaa jeniseinostjakit kutsuivat nimellä *hin oks* ja ostjakkisamojedit nimellä *kala*. Nahan parkitsemisessa käytettyjä välineet valmistettiin puusta, luusta sekä raudasta (Donner 1933c, 32 kuvitus ja 36-38).

Kuvat 22 ja 23. Puukauhoja ja pororeki. Dibikovin piirros. Kuva Jörn Donner.

Ravinto, hygienia ja lääkintä

Yleiset ravintoaineet

Länsi-Siperian pohjoisosien alueen ilmasto vaikutti pitkälle myös siihen, millaista ravintoa alueen kansat pystyivät ympäristöstään hankkimaan. Ravintoaineiden määrä oli suhteellisen pieni sekä pääosin peräisin eläinkunnasta. Tämän vuoksi ravinto muodostui yksitoikkoiseksi. Donner toteaa kuitenkin samojedien kehittäneen ruuanvalmistustaitonsa vähistä raaka-aineista huolimatta omaperäiseksi ja korkeatasoiseksi. Poronlihaa, erilaisista riistaeläimistä sekä kalaa käytettiin ravintona vuoden ympäri. Marjojen ja sembramännyn siemenien lisäksi ainoan kasvisravinnon lähde olivat varjoliljan eli martagonliljan (*Lilium Martagon*) sipulit sekä versot. Varjoliljaa tavattiin runsaasti erityisesti Tasin alueella ja sitä käyttivät ravinnokseen sekä ostjakkisamojedit että jeniseinostjakit.⁵⁷ (Donner 1915b, 193-194; Donner 1933c, 38). Liharuoka syötiin heti saaliin kaatamisen tai teurastamisen jälkeen raakana. Pakkasessa jäätyneestä lihasta ja kalasta vuolttiin ohuita siivuja, jotka maistuvat Donnerin mukaan erityisen hyviltä. Sekä liha että kalaa valmistettiin ravinnoksi myös keittämällä. Erityisenä herkkuna nautittiin sisäelimiä, ja ostjakkisamojedit käyttivät myös poron veren ravinnoksi. Jeniseinostjakit eivät kuitenkaan nauttineet verta. Myös poron kielen käyttämistä ravinnoksi vältettiin saastaisuuden vuoksi.⁵⁸ Tasin ost-

57 KA I16 Donnerin kok. pvk. 20.2.1913.

58 Vert. kappale *Poronhoito*.

jakkisamojeddit käyttivät ravinnokseen myös itsekuolleen poron lihaa.⁵⁹ Kalaa nautittiin juuri pyytämisen jälkeen paistamalla sitä tikkukalana nuotiolla. Talven varalle säilöttävä kala joko kuivattiin tai savustettiin kokonaisena. Tämän jälkeen kala leikattiin ja hienonnettiin jauhoksi ja varastoitettiin kalannahasta ommelluissa pusseissa.

Ostotavaroiden – leivän, suolan ja sokerin – käytössä samojeddit, ostjakit ja jeniseinostjakit erosivat toisistaan. Karkeasti ottaen jauhoja ja leipää käytettiin enemmän Jenisein ja Turuhanskin alueilla. Obin ja sen sivujokien alueella asuvat ostjakit ostivat leivän, jauhot sekä suolan ja sokerin venäläisiltä ja olivat valmiit maksamaan huomattavia summia näistä ravintoaineista.⁶⁰ Tasin ja Turuhanin alueen ostjakkisamojeddit käyttivät kalanjauhoa leivän korvikkeena joko sellaisenaan tai sekoittamalla kalajauhoon viljajauhoja, maitoa tai vettä. Donner kuvaa ”kalajauholeivän” valmistamista seuraavasti:

”Bröd tillredes på följande enkla sätt. I ett träfat hället litet vatten, som blandas upp med fiskrom. Därefter mjölet, som blandas till en bastant deg. Denna stoppas genast därefter, utan att ha jäst det minsta, under elden i den heta sanden, där den får ligga c. en halv timme. Sedan tages den ur gropen och stekes ännu en stund vid elden. Nu är brödet färdigt och sedan det tvättats och skrapats rent från sand och kol, skäres det i stora stycken, som med god aptit förtäras av oss alla. Produkten kan nautrligtvis ej kallas bröd — den är snarare vidbränd deg, men här är det ej så rysligt noga med vad man stoppar i munnen, då det mesta dock saknas.”⁶¹

Samojeddiostjakit eivät kuitenkaan käyttäneet suolaa tai sokeria ja kutsuivat suolaa käytäviä jeniseinostjakkeja nimellä *šāqāl perə*, suolavatsat. Sokerin asemasta teen sekä muun ruuan mausteena käytettiin kalanrasvaa. Yhdessä mädin runsaan käytön kanssa tämä lisäsi niukasta ruokavaliosta saatavaa energiamäärää. Syksyaikana ravinnoksi kerättiin tundran ja metsän marjoja, erityisesti suomuurainta (*Rubus chamaemorus*) ja juolukkaa (*Vaccinium uliginosum*) (Donner 1933a, 11). Eksoottisimpina ruokalajeina Donner mainitsee samojedien syövän oravaa ja jeniseinostjakkien myyrää (Donner 1915b, 194-195; Donner 1933c, 34-35). Juomista suosituin oli tee, jota tuotiin Kiinasta. Tämä tiilen malliseksi puristettua ja pakattua teetä kutsuttiin yleisesti myös ”tiiliteeksi”. Lehmänmaitoa käytettiin harvoin, ja ainoastaan tunguusit lypsivät sekä joivat poronmaitoa. Nautintoaineista paloviinaa ja mahorkkaa ostettiin aina tilaisuuden tullen venäläisiltä. Tupakan loppussa piipuissa poltettiin koivunlehtiä, männynkäpyjä tai muita luonnosta löytyviä korvikkeita. Donner itse totesi tulevansa toimeen suuremmitta ongelmitta ilman sokeria, tupakkaa ja teetä, mutta kaikkein vaikeimmaksi koettelemukseksi hän koki suolan puuttumisen ruuasta. Omaan ironishumoristiseen tyyliinsä hän totesikin, että mikäli suolan ja tupakan puute jatkuisi vielä pitkään, päättyisi hänkin pian toimimaan samoin kuin

59 KA I16 Donnerin kok. pvk. 26.2.1913.

60 KA I16 Donnerin kok. pvk. 17.3.1913.

61 KA I16 Donnerin kok. pvk. 22.2.1913.

porot toisin sanoen nuolemaan uriinia hangesta ja puiden kyljestä (Donner 1915b, 195 ja 219; Donner 1933a, 205).

Ravitsemusantropologiaa

Donnerin valitsema tapa tutkia nomadielämää ”in vivo” antoi hänelle myös kokemuksia, joiden pukeminen sanoiksi turvaautamalla pelkästään havainnoinnin kautta tulevaan tietoon olisi todennäköisesti johtanut toisenlaiseen lopputulokseen:

”I dag har jag åter blivit plågad av hungrande samojeder, vilka begära mat. Men nu ger jag dem blott helt obetydligt, ty jag fick nyligen reda på att andra par kilom. härifrån fånga fisk i stora mängder. Men dessa sitta och sitta och tigga av andra. Heldre än att obetydligt arbeta, svälta de och tigga. I ödemarkerna tyckes det samma upprepas, samma scener som i de myllrande storstäderna. Och nu, när jag själv för ögonblicket smått svälter, förstår jag vad det betyder, när någon hungrar och jag förstår vad det betyder att av mitt fattiga förråd giva åt andra de sista bitarna av kött eller fisk. Bröd finnes ej och för inga pengar i världen kan man köpa sådant. Men jag hoppas man kan leva en tid därförutan.”⁶²

Vuoden 1913 tunduramatkan aikana Donner todellakin osallistui koko elimistöllään samojedien tutkimiseen. Hän pani merkille useiden kuukausien mittaisen aliravitsemuksen vaikutukset paitsi itsessään, myös perinteisillä tavoilla itsensä elättävien kansojen kohdalla. Jälleen kerran Donner nostaa esille antropologian historiassa merkittävän ja uraauurtavan seikan 30 vuotta edellä aikaansa. Toisen maailmansodan loppuvaiheissa Yhdysvalloissa kiinnostuttiin kysymyksestä, miten pitkään jatkunut aliravitsemus vaikutti ihmisiin. Kokeen taustalla oli pyrkimys ymmärtää, miten saksalaisten miehityksen aikana niukalla ravinnolla eläneet ihmiset olivat joutuneet kokemaan ja miten aliravitsemus vaikutti ihmisen fysiologiaan sekä psyykkeeseen. Vuonna 1944 tämän niin sanotun Minnesota-kokeen järjestäjä, fysiologian professori Ancel Keys valitsi 36 vapaaehtoista tervettä miestä ja altisti heidät asteittain yhä vähemmästä kalorimäärästä koostuvalle ravinnolle. Tämän lisäksi tutkimuksen osallistuvien tuli kävellä viikossa noin 35 kilometriä. Kokeen tulokset Keys julkaisi vuonna 1950 kaksiosaisessa kirjassaan *The Biology of Human Starvation* (1950). Kokeen potilaille aiheuttamat psyykkiset komplikaatiot olivat mielialan laskeminen ja viime kädessä sen menetykset, apatia, keskittymiskyvyn puute, ruokaan liittyvien pakkoajatusten ilmaantuminen, affektiiviset muutokset, ahdistuneisuus sekä koetta seuranneella jaksolla alkoholin väärinkäyttö. Vielä 60 vuotta kokeen järjestämisen jälkeen 19 elossa olevalla, tutkimukseen osallistuneella miehellä oli voimakkaita muistikuvia kokeen aiheuttamasta psyykkisistä oireista. Näistä voimakkaimpina nousivat esiin tunne-elämän muutokset, erityisesti aggressiivisuus, turhautuneisuus, uupuminen ja ruokaan liittyvät pakkoajatukset (Kalm & Semba 2005, 1349-1351).

Tarkasteltaessa Donnerin kenttämuistiinpanoja kokonaisuudessaan on huomattavissa, kuinka merkittävässä määrin kevään 1913 muistiinpanot kes-

---

62 KA II6 Donnerin kok. pvk. 31.1.1913.

kittyvät ruuan ja ravitsemuksen ympärille.⁶³ Donner ymmärsi oman kokeuksensa perusteella muita tutkijoita paremmin, ettei nomadikansojen elinkeinojen ja ravinnonhankinnan yksinomaisena syynä ole laiskuus tai huolettomuus, vaan kysymys on myös paljon merkittävämistä asiasta. Nomadielämän kiertokulku noudatti todellakin puolen vuoden sykleissä tapahtuvaa näytelmää, jossa talvikauden nälkiintymisperiodia seurasi kesän ahmintajakso. Jo ensimmäisenä tutkimusvuotenaan Donner totesi, että samojedin on ”pakko syödä vahvasti kaiken talvella näkemänsä nälän ja kurjan ravinnon jälkeen”. Hän hämmästeli, että samojedit pystyivät jopa juomaan risiiniöljyä monta lasillista kerrallaan saamatta ripulia tai ruuansulatusvaivoja (Donner 1915b, 47-48). Donnerin todettua omakohtaisesti aliravitsemuksen vaikutukset ei kylmien alueiden nomadielämän ravitsemus- tai elinkeinorakenteen ongelmien korjaaminen tai muuttaminen vaikuttanutkaan yksinkertaiselta tai itsestään selvältä asialta. Vanhan sananparren mukaan on helppo olla viisas maalla, kun merellä on hätä; tämä näyttää pitävän paikkansa myös antropologiassa, mikäli sitä sovelletaan havainnoivan ja osallistuvan kenttätyömenetelmän väliseen suhteeseen. Tutkijan kannalta on merkittävä ero, tunteeo pororeessä istuessaan pitkän matkan aikana itsensä hetkellisesti nälkäiseksi tai viluiseksi verrattuna siihen, että suostuu työskentelemään kuukausikaupalla kylmän ja aliravitsemuksen kourissa. *Siperia*-teoksensa johdannossa Donner toteaaakin seuraavasti:

”Det är en vansklig uppgift att skildra land och folk i Sibirien och att göra det i korthet är ännu svårare. Jag kommer att våga mig på försöket, men om det ej skall fullständigt misslyckas, måste jag be läsaren hjälpa mig i min uppgift. På grundvalen av en knapphändig skildring och några bilder uppmanar jag honom att med hela styrkan av sin fantasi bygga vidare, utan att rädas för att helhetsbilden av det väldiga Sibirien med dess omväxlande natur och brokiga liv därigenom bleve mera missvisande än en kort beskrivning. Ty här gäller obetingat satsen, att verkligheten är underbarare än sagan. Läsaren bör frysa med i kölden och hungra och lida med, lika väl som njuta av allt överflöd och styrkas av allt stort och imponerande. Då blir kanske bilden riktig – och läsaren inser och förstår – trots de fattiga orden – vad Sibirien är.” (Donner1933b, 7-8).

Vain sisältäpäin tulevan tiedon pohjalta voi arvostella Siperian kansojen ja ihmisten tapaa ratkaista suhteensa Siperian luontoon ja sen sosiokulttuuriseen ympäristöön. On palettava, nähtävä nälkää ja kärsittävä, jotta voisi paremmin ymmärtää, miksi Siperian kansat ovat juuri sellaisia kuin ovat.

Puhtaus ja sairaudet

Länsimaiseen hygieniatasoon tottunut tutkija joutuu tekemään mielessään paljon työtä tottuakseen eri kulttuureissa vallitseviin puhtauskäsitteisiin. Erityisesti ruuanvalmistuksessa ja ruokailutilanteissa tai majoittumisissa poikkeavat hygieniatavat tuottavat tutkijalle myös riskin sairastua erilaisiin

63 KA I16 Donnerin kok. pvk. Esim. 22.2.1913, 26.2.1913, 27.2.1913, 2.3.1913 ja 4.3.1913

tauteihin. Nukkuminen sekä syöminen ovat kuitenkin merkittäviä tapoja ilmaista sosiaalista yhteenkuuluvutta sekä tunteita, ja tällaisessa tilanteessa kieltäytyminen saattaisiin tulkita tietoiseksi loukkaamiseksi (Kelles 1984, 30-32). Myös Donner joutui voittamaan itsensä moneen otteeseen päättäessään ryhtyä elämään samojedien tavalla. Juuri ruokailu, nukkuminen ja eri tavalla sairastavien ihmisten kohtaaminen tuottivat hänelle tukalaa tilanteita sekä sairauksia, jotka veivät hänen voimiaan tutkimusmatkalla. Donner mainitsee kolmeen otteeseen joutuneensa keskeyttämään työnsä lyhyeksi aikaa tutkimusmatkojensa aikana sairastuttuaan kuume- ja vatsatautiin (Donner 1915b, 95, 210 ja 224-225). Yleisesti ottaen Donner selvisi lähes vahingoittumana kaikista tutkimusmatkoilla koostumisista tilanteista sairastumatta pahoihin tauteihin. Donner totesi kuitenkin, että ”usein tarvitaan runsaasti isensävoittamiskykyä, ennen kuin voi nukkua yhdessä sairaiden kanssa, ja vielä enemmän, jos heidän kanssansa täytyy syödä ja juoda samoista astioista ja laseista” (Donner 1915b, 66). Edellä mainituista tilanteista erityisesti ruuanvalmistuksen havainnoinnista saatu tieto oli omiaan lisäämään Donnerin tuskaa:

”Jag satt och åsåg livet i kåtan. Kvinnorna beredde vår aftonmåltid. Trots hungern växte ej min appetit, och jag beslöt att för framtiden blunda för matlagningen. Av sju små barn förrättar alltjämt någon någonting på marken. Modern, sysselsatt med matlagning, griper tag i brottslingen, putsar om honom en smula och rensar golvet samt fortsätter, utan att tvätta sina händer, med den förra sysselsättningen. Allt emellanåt skrapar hon sig i håret, kliar sig på magen, arrangerar om sina stövlar m. m. i obeskrivlig oändlighet. När maten är färdig, tar hon fram bordet och kopparna, vilka hon rengör genom att spotta på dem och torka av dem med fingrarna. Genom dylika åtgärder kan man vara säker på att alla i kåtan boende efterhand få samma sjukdomar, och om en har ont i magen den ena dagen, känna alla av sjukdomen den följande. Lyckligtvis är smutsen på tundran relativt ren, och vådan av allt dylikt är därför ganska minimal.” (Donner 1915, 199-200).

Myös peseytyminen arktisissa olosuhteissa eläville kulttuureille merkitsi jotain muuta, mihin Donner oli tottunut. Koska samojedit välttivät vaatteiden riisumista ja kylpemistä, jopa kesäaikana, ei hygienian hoito voinut tapahtua länsimaisen mittapuun mukaisesti. Donnerin mukaan samojedien vastenmielisyyden alastomuutta kohtaan oli yhteydessä maagisen uskomuksen kanssa, jonka mukaan alaston ruumiinosa altistuu onnettomuuksille ja sairauksille toisen katseen alla. Pahojen silmäysten vaaralle alttiiksi joutumisesta saattoi vapautua vain antamalla lahjan sille henkilölle, joka katse oli alaston ruumiinosan tavoittanut. Vaikka Donner ei erittelekään uskomuksen sisältöä tarkemmin, hän panee merkille, kuinka ehdottomasti samojedit kyseistä tapaa noudattivat. Talvella avoimella tundralla ulostamaan tai virtsaamaan poikkeava henkilö joutui hiihtämään kilometrien päähän muusta joukosta. Rektaalialueiden puhdistamista varten jokaisella ostjakkisamojedilla ja jeniseinostjakilla oli tarkoitusta varten valmistettu

henkilökohtainen puulastuja, jota jeniseinostjakit kutsuivat nimellä *hotel oks* (Donner 1915b, 90-91; Donner 1933c, 33). Edes miesten kesken ei intiimejä ruumiinosia ollut lupa näyttää. Kielto laajeni myös virtsaamista ja ulostamista koskevaan kieleen. Ulostamaan tai virtsaamaan lähtevä henkilö ilmaisi englantilaistyyppisellä eufemismilla poistumisensa syyn sanoen lähtevänsä ”käymään yksin metsässä”. Kysymyksessä lienee ollut eräänlainen pahan silmän kaltainen uskomus, jolla pidettiin yllä samojedien sosiaalista koodia (Achté & Schakir 1981, 85-90). Tätä taustaa vasten ei ole ihmeteltävää, että Donnerin omat peseytymistavat herättivät ihmetystä samojedien parissa: Donner puhdisti itsensä kylpemällä sekä talvi- että kesäaikaan jokivedessä (Donner 1915b, 71 ja 87). Samojedien peseytyminen tapahtui täyttämällä suu vedellä, sylkemällä vesi kämmenille ja viimein pirs-kottamalla sama vesi kasvoille. Vettä käytettiin siis varsin ekonomisesti, samalla määrällä pestiin suu ja hampaat, kädet sekä kasvot. Peseytymisen jälkeen kasvot ja kädet kuivattiin naisten tätä tarkoitusta varten vuolemillä koivunlastuilla (Donner 1915b, 216).

Syöpälaiset muodostivat toisen, hygienian kannalta merkittävän ongelman. Ahtaissa jurtissa yöpyminen ja ruumiin pesemisen karttaminen lisäsivät täiden määrää merkittävästi. Tait kuuluivat samojedien normaali-faunaan ja Donner totesikin niiden nyppimisen vahvistavan samojedien sosiaalista yhteenkuuluvuutta:

”Då och då fikar jag efter kvinnogunst genom att skänka åt dem moderna nålar ur min välförsedda syväska. Min belöning består i att erhålla samma rättigheter som deras äkta män. Jag får nämligen, förran jag lägger mig, luta mitt huvud mot deras knän och låta dem rensa min peruk från de största och synligaste lössen. På en liten stund hitta de flere hundra exemplar av de läckra skaldjuren, bland vilka de fetaste med synbart välbehag stoppas i munnen och förtäras ungefär som konfekt hos oss. Men all den blodtörstiga ohyra, som lever i underkläderna, kan ej nås, då man för kölden aldrig kan ömsa kläder eller avkläda sig, och det återstår blott att klia sig blodig, tills man tröttnar och blir van. Varken sidenunderkläder eller sublimat tyckes hjälpa, och ej heller tror jag på de ryska soldaternas luslappar, vilka äro av ylle och hänga på bröstet för att locka till sig parasiterna.” (Donner 1915, 197).

Tässäkin tilanteessa Donner toimii kunnan antropologin tavoin: hän muuttaa ongelmat mahdollisuuksiksi tutustua tutkimiensa ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja aviopuolisoiden sosiaaliin, välejä vahvistaviin keinoihin (Kelles 1984, 36-37). Hän pani myös merkille aviopuolisoiden ja perheenjäsenten koskettamisen merkityksen läheisyyden ja turvallisuuden luojana. Edellisen lainauksessa esitetyn ”täisaunan” jälkeen perheet vetäytyvät nukkumaan nahkojen alle kukin omaan nurkkaansa. Tällöin Donner reflektoi omia tunteitaan ja kirjoittaa todeten oman yksinäisyytensä: ”Minun täytyy maata yksin ja sentähden minun on paljon kylmempi.”

Edellä esitetystä johtuen yleisimpiä Siperian kansoja vaivaavia sairauksia olivat virulentit keuhko-, sukupuoli-, kuume- ja rokkotaudit. Erityisesti kuppa, tuberkuloosi ja raa’an kalan syömisestä aiheutuva lapamato

olivat jokapäiväisiä vieraita nomadiperheissä. Donner vieraili tutkimusmatkojensa aikana lukuisissa jurtissa, joiden asukkaat lojuivat sairaina tai kuolleina:

”Det var alltså inga dystra framtidsperspektiv, som förmörkade mitt sinne. Det som verkade uppskakande tragiskt var koppornas härjningar bland samojederna. Den första jurt vi kommo till var redan ordentligt angripen, och hela familjen låg sjuk. I den följande fanns blott en enda medlem av en förut talrik familj vid liv, och i nästan näverkåta lågo döda och döende om varandra, de senare så kraftlösa, att de själva ej kunde skaffa sig mat, utan var jag tvungen att lämna dem mitt förråd av bröd. Så var det vägen lång, i den ena jurten gingo de ännu krya omkring med svarta skorpor över ansiktet, i den andra lågo de som i dvala inväntande döden – befriaren. De hade dött i massor, och än flere skulle gå samma väg utan hjälp. Ty läkare funnos ej och ha aldrig funnits i dessa trakter, medicin var omöjlig att erhålla, och ingen vaccination kom i fråga. Hemskt var att skåda allt detta elände, men ännu hemskare kändes det att ej kunna hjälpa.” (Donner 1915, 90-91).

Donner totesi, ettei samojedeilla ollut mitään käsitystä tautien tarttuvuudesta ja vaikka Siperia olikin harvaan asuttua aluetta, oleskelivat sekä terveet että sairaat huolettomasti toistensa seurassa. Poikkeuksen muodostivat ainoastaan tunguusit, jotka tavattuana rokkopotilaita pakenivat paikalta ja ajoivat perheensä ja poronsa pihlajaporttien läpi ja varmemman vakuudeksi saattoivat vielä sytyttää metsän takanaan palamaan. Donner totesi tunguusin luottavan monien muiden kansojen tavoin pihlajan puhdistavaan voimaan (Donner 1915b, 107). Valtaosa Siperian kansoista uskoi sairauksien ja tautien olevan pahansuopien henkien tai šamaanien aiheuttamia, ja tämän vuoksi parannusta vaivoihin etsittiin šamaanin luota. Tällaisia taudinhenkiä uskottiin esiintyvän pienten eläinten muodossa ja olevan väriltään joko mustia tai valkoisia. Šamaanin tehtäviin kuului tämänkaltaisten taudinhenkien nimeäminen ja häätäminen ruumiista.⁶⁴ Šamanoinnin lisäksi useat kansat turvautuivat itselääkintään: Erityisesti vatsataudin oireisiin käytettiin ruudin ja veden sekoitusta (Donner 1915b, 210). Haavojen parantamiseen käytettiin puolestaan hauraista mammutinluista hienonnettua jauhoa (Donner 1933a, 139). Paleltumien hoidossa käytettiin kalanrasvaa, jolla kylmälle altistunut alue voideltiin (Donner 1915b, 204).

Donnerin matkallaan kuljettama lääkevarasto – erityisesti matolääkkeet – osoittautuivat monta kertaa korvaamattomiksi välineiksi alkuperäiskansojen luottamuksen voittamisessa. Menettelyn käänköpuolena oli, että usein Donnerin aika samojedien parissa kului sairaiden hoitamiseen.⁶⁵ Toisaalta hän itse arvioi, etteivät samojedit olisi paljastaneet hänelle tietojaan ja uskomuksiaan ilman epäluuloja, mikäli he eivät olisi luottaneet häneen tai olisivat pitäneet häntä oman heimonsa ulkopuolisena jäsenenä (Donner 1915b, 211). Donner piti eräänä merkittävänä syynä lukuisiin Siperiassa

64 KA I16 Donnerin kok. pvk. 1.2.1913.

65 KA I16 Donnerin kok. pvk. 27.1.1913 ja 30.1.1913.

ilmeneviin sairauksiin paitsi huonoa hygieniatasoa myös ravinnon puutetta.⁶⁶ Sairauksia, huonoa ravintoa ja samojedien fyysisistä heikkousta hän ei kuitenkaan katsonut primaariksi syyksi samojedien verrattain suureen kuolleisuuteen. Oleskellessaan kamassien keskuudessa 1914 Donner piti tilastoja lasten kuolleisuudesta sekä kamassiperheissä että perheissä, joissa äiti oli venäläinen. Niissä perheissä, joissa äiti ja isä olivat molemmat samoje-
deja, oli lapsikuolleisuus 73 %, seka-avioliitoissa syntyneistä lapsista kuoli kuitenkin vain 19 % havainnointiaikana. Primaarina syynä suureen kuolleisuuteen Donner piti oman kulttuurin katoamista ja sekoittumista venäläiseen kulttuuriin. Tämä akkulturaatioprosessi toi mukanaan alkoholismia, piittaamattomuutta, nälkää sekä jälkeläisten huonoa hoitoa, jonka tulokset olivat nähtävissä suurena mortaliteettina (Donner 1915b, 247-248).

Kai Donnerin antropologia ja etnografia

Tutkimusperinteet ja etnografia

Kielitiede

Edellisissä luvuissa on esitelty antropologian tutkimusperinteitä sekä selvitetty Donnerin henkilöhistoriaa ja tutkijakuvaa. On tullut aika kysyä, millainen Donner oikeastaan oli aikansa suomalaisena kulttuuriantropologina? Mitkä antropologian sekä rinnakkaistieteiden paradigmat muodostuivat hänelle merkityksellisiksi ja miten ne näkyvät hänen kirjoittamisessaan etnografioissa? Donnerin paradigmaattisia koordinaatteja määrittäessä on lähdettävä lähdettävä liikkeelle siitä, että Donner oli toisen polven filologi. Vaikka Keisarillinen Aleksanterin-yliopisto tarjosi Donnerille normaalin opetussuunnitelman mukaista opetusta, ulottui Otto Donnerin vaikutus myös yliopistolle. Tilanne hämmensi luonnollisesti myös Kain opettajia. Dosenttiluentojaan pitävä Ramstedt kuvaili tilannetta seuraavasti:

”Vuoden 1906 syksyllä, jolloin aloitin dosenttina mongolin-kielen, mongolien historian ja vertailevan turkkilaismongolilaisen äänneopin luentoani, oli opettajani Otto Donnerin nuori poika yhtenä minun harvoja oppilaitani. --- Luennoilla Kai Donner pani paperille ja hyvään muistiinsa kaikki ne vähäiset tiedot, mitkä silloin kykenin hänelle antamaan. Minulle tuotti – muistan ne ajat elävästi vieläkin – suurta sekä huvia että vastuuntunnetta se huomioni, että tämä oppilas ja hänen isänsä, joka oli professori ja laajan kirjaston omistaja, erinäisistä minun arveluistani, etymologioistani ja muista selityksistäni, keskenään kotona keskustelivat, vertaillen niitä erilaisista, minulle usein tuntemattomista kirjoista saataviin tietoihin. Oppilaani pyysi minulta selventäviä lisätietoja ja mainitsi isänsä haluavan milloin siitä, milloin tästä yksityisseikasta kuulla mielipidettäni tai näyttää minulle mitä mistäkin kirjasta voi löytää poikkeavaa. Nuorena dosenttina, jolla ei ollut riittävästi kirjastoa eikä varoja tarpeellisen kirjallisuuden ostamiseenkaan, olin usein vaikeassa asemassa ja huomasiin

---

66 KA I16 Donnerin kok. pvk. joulukuu 1912.

joutuneeni kontrollinalaiseksi, mutta entinen opettajani minulle mielellään lainaili harvinaisiakin kirjojaan ja poika oli mukana auttelemassa sekä isäänsä että minua.” (Ramstedt 1936, 4-5).

Isä Otto Donnerin asemaa voidaan pitää Donnerin tutkijakuvan muovautumisen kannalta sekä etuna että rasitteena. Toisaalta Donner sai kotinsa puolesta paremmat mahdollisuudet perehtyä aikansa filologiseen tutkimukseen kuin toiset lahjakkaat nuoret tutkija. Mitallin kääntöpuolelle oli kuitenkin kirjoitettu teksti: isänsä poika. Läheskään kaikki tutkijakollegat eivät pystyneet suhtautumaan Donneriin yhtä mutkattomasti kuin Ramstedt. Erityisesti Setälän kohdalla on paikallaan miettiä, pitikö hän Donneria oman tieteellisen työnsä uhkaajana siinä missä Wiklundia, Paasosta tai Otto Donneria. Setälä pystyi ikänsä ja ominaisuuksiensa puolesta luomaan yliopistouralleen otolliset olosuhteet, vaikka hävisikin ensimmäisen oppituliokiistansa Genetzille. Tosiasiassa Setälä nousi 1860- ja 1870-luvulla syntyneiden filologien joukon johtajaksi ja hänen asemansa säilyi vahvana tiedeyhteisössä pitkälle 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille.

Setälän vahva asema perustui toisaalta typologisen menetelmän kehittämiseen, toisaalta myös rohkeaan ja määrätietoiseen yliopistouran tarjoamien mahdollisuuksien hyväksi käyttämiseen. Kuten aikaisemmin on todettu, Setälä ei kuitenkaan sietänyt – saavutettuaan suomalais-ugrilaisen filologian intellektuaalis-organisatorisen johtajan asemansa – ympärillään juurikaan kilpailua tai edustamastaan näkökannasta poikkeavia paradigmaattisia kokeiluja. Toisaalta suomalais-ugrilaisen kielitieteen ekologinen lokero ei myöskään kyennyt elättämään ylisuureksi kasvanutta tutkijapopulaatiota. Taloudelliset resurssien niukkuus pakotti tutkijoita etsimään rahoitusta yliopiston ulkopuolelta – lähinnä Suomalais-Ugriilaisen Seuran piiristä – tai painottamaan tutkimushankkeissaan kielitieteen ulkopuolisille alueille: uskontotieteen, antropologian tai kansatieteen pariin. Donnerin ja Setälän välinen työskentelysuhte säilyi muodollisen korrektina, mutta Donnerista ei koskaan tullut Setälän koulukunnan luottotutkijaa. Setälän oma tieteellinen ura kulki puolestaan kahden Donnerin välissä; Otto Donner toimi Setälän vastaväittäjänä ja Suomalais-Ugriilaisen Seuran esimiehenä ennen Setälää. Donner joutui puolestaan työskentelemään niin yliopistolla kuin Suomalais-Ugriilaisessa Seurassa Setälän ohjauksessa, saavuttamatta koskaan pysyvää virkaa yliopistolla. Suomalais-Ugriilaisen Seuran jäsenyys ja lähettinä toimiminen merkitsi Donnerille työskentelyä hänen isänsä alullepaneman organisaation nimissä. Institutionaalisesti ajateltuna Suomalais-Ugriilaisen Seura oli vapaiden tutkijoiden yhteenliittymä, vaikkakin yliopiston valtarakenteiden vaikutus oli nähtävissä myös Seuran toiminnassa.

Donner määritteli itsensä kielentutkijaksi, mutta arvioitaessa Donneria filologina voidaan kysyä, kuinka paljon hän lopulta piti varsinaisesta substanssityöskentelystä. Eräänlaisena kulminaatiopisteenä Donnerin filologiselle uralle näyttää olleen kevät 1913. Donner totesi uralilaisen astevaihtelun olemassaolon ja Setälän erehtymisen – lähinnä itselleen – mutta ei tämän jälkeen juurikaan ollut kiinnostunut kielitieteestä. Päiväkirjojen ja tieteellisten julkaisujen kautta välittyvä tieto viittaisi siihen, että Donner pitkästy kielitieteeseen olennaisesti kuuluvan sanastonkeruuseen ja hänen

pääteoksekseen jäikin kielitieteen alalta väitöskirja *Über die anlautenden latialen spiranten und verschlusslaute im samojedischen und uralischen* (Ramstedt 1936, 8 ja 12). Laajimpia kokoelmiaan ostjakkisamojedien ja kamassien kielestä ei Donner tutkimusmatkojaan seuranneina vuosina kuitenkaan toimittanut julkaisuiksi. Paasosen ostjakkilaista sanakirjatytä lukuun ottamatta Donnerin kielitieteestä kirjoittamat artikkelit olivat muuttaman sivun mittaisia raapaisuja filologian pintaan. Kielitieteestä näytti puuttuvan se jokin, joka olisi sitonut Donnerin tiiviisti sanalippujen tai taivusten ääreen tutkimusmatkojen jälkeisinä vuosina.

Donnerin tieteellinen mielenkiinto suuntautui jo ennen Siperian tutkimusmatkoja filologian ulkopuolelle. Donnerille tämä merkitsi suhteiden luomista ja tutustumista Westermarckiin. Westermarckin ja ruotsinkielisten kulttuurintutkijoiden koulukunta haki rohkeasti vaikutteita vuosisadan vaihteessa maamme rajojen ulkopuolelta. Sosiaaliantropologisen tutkimusperinteen toinen jalka nojasi Englantiin. Westermarck oli työskennellessään London Schools of Economics and Sciencen professorina luonut merkittäviä suhteita useisiin englantilaisen kulttuurintutkimuksen avainhenkilöihin. Westermarck ei ollut mustasukkainen henkilösuhteistaan vaan ohjasi auliisti suomalaisia tutkijoita ja opiskelijoita kontaktiin oikeiden ihmisten kanssa. Donnerille tämä merkitsi jalan saamista Cambridgen yliopiston oven väliin ja tutustumista antropologian oppialaan sen akateemisinstitutionaalisen muotoutumisen alkuvaiheissa. Vaikka Donner osallistuikin Westermarckin johtamaan seminaariin, ei hänen tutkimuksiaan voi kuitenkaan niputtaa osaksi sosiaaliantropologista tutkimusperinnettä. Donnerin ei rakentanut antropologista käsitystään Westermarckin varaan, kuten Landtman, Karsten ja monet muut sosiaaliantropologisen koulukunnan tutkijat tekivät. Hän ei myöskään ollut kiinnostunut eteläisistä kulttuureista ja tutkimuskentistä Westermarckin oppilaiden tapaan. Donneria ja Westermarckilaista tutkimussuuntausta näyttää kuitenkin yhdistäneen ruotsin kieli, uskonnollinen liberalismi ja yhteiskunnallis-poliittinen aktiivisuus. Poliittisesti sekä Donner että monet westermarckilaiset tutkijat asettautuivat itsenäisyysajatuksen taakse. Sosiaaliantropologisesti orientoituneet tutkijat käsitelivät kuitenkin enemmän yhteiskunnallisia tutkimusongelmia teoriasolla kuin Donner.

Antropologia

Donnerin opiskeluaika Englannissa osui paradigmaattisesti ajateltuna mielenkiintoiseen vaiheeseen. Antropologisen kenttätutkimuksen metodiikka otti ensimmäisiä askeliansa ja tutkimuskentältä saadut tiedot eivät enää rakentuneet siirtomaavirkamiesten tai lähetystyöntekijöiden epäsystemaattisen keruutyön varaan. Evolutionistinen ajattelu, joka vuosisadan vaihteeseen asti oli tarjonnut idätys- ja kasvualueen useille ihmistieteille, alkoi käydä ahtaaksi ja vähäravinteiseksi. Samasta penkistä versoneet psykologia, sosiologia, antropologia kilpailivat akateemisen auringon valosta ja kasvattivat samalla juuriaan kohti paradigmaattisesti väljempää ja ravinteikkaampaa kasvupohjaa. Kehitysoppiin nojautuvat tutkimussuunnat saivat kilpailijoita rakenteellisiin-toiminnallisiin tutkimussuunnista. Diffusionismin ja funktionalismin itiöt leijuivat ilmassa. Antropologian paradigmojen ympyrä oli lähtenyt kuroutumaan etsimään ensimmäisen kerran kohti

täyttymystään (Sarmela 1993, 49-51). Vaikka Donnerin Englannissa vietämä opiskeluaika ei ollut pitkä, se muodostui kuitenkin monin tavoin merkittäväksi. Donner tutustui Frazerin, Haddonin, Riversin, Seligmanin sekä monien muiden Cambridgen koulukunnan piiriin laskettavien tutkijoiden näkemyksiin kulttuurien tutkimuksesta. Erityisesti tutustuminen Haddonin ja Rivesin kehittämään ”rajattujen alueiden intensiivinen tutkimiseen” ohjasi Donnerin mielenkiintoa kenttätutkimuksen ja laaja-alaisen antropologisen tutkimuksen suuntaan. Länsi-Siperian pohjoisosien erämaa-alueet muodostivat Donnerille samankaltaisen luonnonlaboratorion kuin Torresinsaaret Haddonin tutkijaryhmälle. Tutkijan tehtävä oli pelastaa se, mikä vielä oli pelastettavissa, ja karsia pois aineksesta ulkopuolelta tulleet lainat.

Donnerin kouluttautuminen tutkijaksi tapahtui evolutionistisen paradigman sisässä. Evolutionismille tyypilliset, eri kulttuuri-instituutioiden alkusyntyä pohtivat kysymykset säilyttivät asemansa 1800-luvun viimeisiltä vuosilta pitkälle 1900-luvun alkupuolelle asti. Tutkimuksen kohteena oli primitiivinen kulttuuri tylorilaisessa mielessä: materiaallinen kulttuuri, folklore, uskonto, magia, kieli, oikeuskäytäntö sekä ympäristö. Uusien vaikutteiden ja paradigmojen viriämisestä huolimatta aikakauden filologinen ja antropologinen ajattelu rakentui vahvasti evolutionistisluonnontieteelliselle pohjalle: Englannissa Donner sai ensikosketuksen fyysiseen antropologiaan sekä antropometriaan ja palattuaan Englannista hän suoritti opintoja myös lääketieteessä. Ajatus kielen, rodun, esineiden sekä tapojen varhaisimman muodon tavoittamisesta seurasi Donneria muodossa tai toisessa aina tutkijauran loppuun asti. Tutkijana Donner on kuitenkin enemmän kuin aikakauden tutkimuserinteiden summa. Silti voidaan kysyä, miksei Donnerista sitten sukeutunut koskaan puhdasveristä filologia tai sosiaaliantropologia. Harjoittivathan sekä filologit että sosiaaliantropologit kenttätutkimusta ja päätyivät tämän jälkeen kirjoittamaan korrek-tia tieteellistä tutkimusta. Vastausta tähän kysymykseen täytyy kuitenkin etsiä Donnerin tutkimusmatkoista. Kenttätutkimusmuodostaa antropologiassa hankalasti ennakoitavan muuttujan, jonka vaikutusta on yhä edelleen mahdotonta ennakoita. Donnerin kohdalla näyttää käyneen juuri näin; tutkimusmatkakokemukset sysäsivät hänen tieteellisen ajattelunsa omintakeiseen suuntaan.

Donnerille tutkimuskenttä rajautui sekä historiallisesti että alueellisesti. Länsi-, Keski- ja Pohjois-Siperia muodostavat Donnerin tutkimuskentän. Mainitun alueen hän jakaa kolmeen osaan: pohjoiseen Ural-vuorilta Lena-joen suistoon ulottuvaan tundra-alueeseen, tämän eteläpuolella olevaan 1000 – 2300 kilometrin levyiseen metsäalueeseen ja eteläiseen mustanmullan aroalueeseen. Suuripiireisemmin ilmaistuna siis Ob- ja Jenisei-joen vesistöalueiden metsä- ja tundraseudut sekä Sajanin alueet, joilla suomalaisten kaukaisimmat sukulaiset samojedit asuvat (Donner 1915b, 4; Donner 1933a, 8). Historiallisesti ottaen kenttä rajautuu uralilaisten kansojen oletetun menneisyyden mukaisesti: alkukoti on Donnerin mukaan sijainnut Laatokan ja Suomen itäpuolella olevissa metsissä, josta uralilaiset ja myöhemmin suomalais-ugrilaiset kansat ovat ottaneet haltuunsa idässä Jeniseille ja etelässä Sajanille ulottuvan alueen. Pisimmälle alkukodista ovat vael-taneet samojedit, joiden asuinalueet etelässä ja idässä rajaavat tutkimusken-tän suhteessa venäläisiin ja tunguuseihin (Donner 1933a, 76-78).

Donnerin tutkimuksen kohteena olivat ensisijaisesti Siperian alueella

asuvat kansat ja niiden elämänmuoto suhteessa ympäröivään habitaattiin. Tätä rajausta vahvistavat arkeologian sekä fyysisen antropologian saavuttamat tulokset. Historiallisesti kysymys on kahdesta keskuksesta käsin levinneiden vaikutusten kulttuurirajasta: läntisen roomalaisen ja itäsen kiinalaisen valtakulttuurin leikkauspisteestä (Donner 1993a, 233-244). Kulttuuri-ilmiöiden muodosta nousevien rajausten suhteen Donner oli kuitenkin varovaisempi: poronhoidon alkumuotoa hän pitää samojedien metsästyksen apuneuvoksi kehittämänä innovaationa ja folkloressa tavattava *Itja*-sankarista kerrotun aineksen hän kytkee osaksi suomalais-ugrilaista traditiota. Muutoin arktinen kulttuuri eri muodoissaan on rajatonta, eikä pukeutumisesta, asumisesta, elinkeinoista tai uskonnosta voinut Donnerin mielestä tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä kulttuuri-ilmiöiden alkuperästä.

Donner harjaantui säännöllisen kenttäpäiväkirjan pitämiseen matkojensa aikana. Kenttätutkimukseen kuului myös Donnerilla arkistotyöskentelyä Tomskin yliopistossa, alueen museoissa ja eri yksityishenkilöiden kokoamissa arkistoissa. Tämän lisäksi hän pyrki mahdollisuuksien mukaan valokuvaamaan ihmisiä, maisemia sekä esineitä sekä tallentamaan keräämiään lauluja fonografille. Donnerin valokuvasaalis Siperiasta on laaja, noin 700 kuvan suuruinen, muttei yllä tekniseltä tasoltaan Sireliuksen tai Pältsin saavuttamalle tekniselle ja taiteelliselle tasolle. Kuvista valtaosa on maisemakuvia, joiden lumo latistuu filmillä.⁶⁷ Kuvien joukkoon mahtuu silti helmiä, ja varsinkin kirjailija Jörn Donnerin hiljattain löytämät kuvat täydentävät merkittävällä tavalla käsitystä Donnerin valokuvaajankyvystä. Esineiden kerääminen tutkimuskentältä merkitsi Donnerille katoamassa olevan elämänmuodon ja kulttuurin säilömistä tutkijoiden ja museoiden käytettäväksi. Kokoelmaan valikoituneet esineet kertovat osaltaan Donnerin mielenkiinnosta samojedien uskontoa, elinkeinoja ja vaateista kohtaan.

Donnerin suurin merkitys aikansa kenttätutkimukselle oli modernin osallistuvaan havainnointiin perustuvan kenttätutkimusmetodiikan kehittäminen ja työskentelyn nostaminen näkyväksi osaksi etnografista kirjoittamista. Omien henkilökohtaisten kokemustensa ja vaikeuksiensa kautta Donner päätyi ottamaan riskin ja kokeilemaan elämistä artkisissa olosuhteissa samojedien tavoin. Donner vakuuttui kokemansa perusteella siitä, ettei adekvaatin ihmistä koskevan tutkimuksen harjoittaminen ole mahdollista muutoin kuin omaksumalla tutkimuksen kohteena olevien ihmisten elämäntapa. Tätä kautta tutkija pystyi saavuttamaan ei ainoastaan näkemänsä ja kuulemansa kautta vaan kokonaisvaltaisella tavalla omaksuen holistista ja syvälistä tietoa tutkimuskohteestaan. Donner liittyi näin osaksi Castrénista alkanutta suomalaisten tutkijoiden ”dionysiolaista” kenttätutkimusperinnettä, joka olosuhteista ja seuraamuksista piittaamatta pyrki mahdollisimman läheiseen vuorovaikutukseen tutkimuskohteensa kanssa. Edeltäjistään ja aikalaisistaan poiketen Donner kuitenkin tiedosti ja artikuloi oivalluksensa etnografian lehdille aikaisempaa selkeämmin. Mikäli tilannetta verrataan ulkomailla harjoitettuun antropologiseen kenttätutkimukseen, voidaan suomalaisen tutkimuksen arvioida tässä tilanteessa kulkeneen rinnanmittalla aikaansa edellä. Castrénin tutkimusmatkat toteutuivat 20 – 30 vuotta ennen

---

67 MKA *Kai Donnerin kuvaluettelo vuodet 1911-1914*, Luetteloinut Olavi Louheranta 1991 ja Jarmo Alatalon v. 2006 puhtaaksikirjoittama Kai Donnerin kuvien luettelo.

Nikolai Mikluho-Maklajin tai Boasin kenttätöjakoja. Malinowski, joka kenttäpäiväkirjansa sekä osallistuvan kenttätömenetelmänsä nousi antropologian taivaan kiintotähdeksi, julkaisi teesinsä vasta kaksi vuotta Donnerin jälkeen.

Miksi antropologian kenttätömenetelmien historiaa ei sitten kirjoiteta laajalla suomalaisjohdannolla? Karkeasti ottaen kolmesta syystä. Ensimmäiseksi suomalaisten tutkijoiden periferiset kentät sijaitsivat väärässä ilmansuunnassa. Maailman johtavien imperiumien, Englannin, Ranskan ja Saksan mielenkiinto kohdistui 1800-luvulla etelään ja merentakaisiin siirtomaihin. Toiseksi valtaosa suomalaisista tutkijoista – pois lukien Westermarckin sosiaaliantropologisen tutkimussuunta – ilmaisi itseään saksan kielellä. Antropologian pyhä kieli oli kuitenkin englantia. Kolmanneksi suomalaiset joutuivat oman nationalistisen kehityksensä uhreiksi. Kansakunnalla, joka itse oli osa Venäjän imperiumia, ei ollut samoja mahdollisuuksia nostaa esille kansallisia saavutuksiaan kuin itsenäisyytensä saavuttaneilla ja sen vakiinnuttaneilla kansoilla. Tästä huolimatta voidaan kysyä, miksei Donner käyttänyt hänelle avautunutta tilaisuutta hyväkseen. Olihan Malinowski opiskellessaan Cambridgen yliopistossa lähes analogisessa tilanteessa Donnerin kanssa. Puolan valtio oli jaettu kolmeen osaan vuosina 1772, 1793 ja 1795, ja tätä seurannutta Venäjän vallan alaista autonomian aikaa kesti aina vuoteen 1830 asti.

Donnerille kansalliset ja poliittiset edut ajoivat tieteellisten pyrkimysten edelle. Puolalaisista poiketen suomalaiset olivat kuitenkin kyenneet säilyttämään autonomiansa koko 1800-luvun ajan. Ensimmäisen maailmansodan syytymien merkitti suomalaisille reaalista mahdollisuutta irtautua Venäjästä. Kansakuntina ajatellen suomalaiset olivat selvinneet puolalaisia paremmin venäläisestä imperialismista. Ensimmäisen maailmansodan syytyessä Malinowskin kanto huolta omasta selviämisestäään, Donner puolestaan tunsi kantavansa harteillaan kansakunnan kohtaloa. Donnerilla oli takanaan aktiivinen ylioppilaspoliittinen ura ja edessään mahdollisuus laajentaa poliittinen toiminta kansallisesti merkittävälle tasolle ja tämän yli, aktiivisen aseellisen vastarinnan tasolle. Toinen syy on löydettävissä antropologisen kenttätöön ja kokonaisteoriasta välisestä suhteesta. Malinowskin myöhempiä vuosinaan kehittämä funktionalistinen tutkimussuunta liitti kenttätömetodiikan osaksi synkronistista kulttuuritutkimusta. Kenttätötilanteessa tutkijan tehtävä oli havainnoida, miten ”jokainen yksityinen rakenneos, instituutio, tekninen välinen tai kulttuurin tuote” integroituu kulttuurin toiminnalliseen kokonaisuuteen (Sarmela 1993, 35). Kenttätö pääsi tällöin toimimaan ja mielekkääseen vuorovaikutukseen antropologian kokonaisteorian kanssa. Donner itse oli kuitenkin kiinni evolutionistisessa paradigmassa. Kenttätöön jälkeen tutkija joutui edelleen vastakkain alkupe räisyyden vaatimuksen kanssa. Etnografioissaan Donner tavoitteli uralilaisen elämänmuodon rekonstruktioita tavalla, joka muistutti joiltain osin Päl sin omaksumaa tutkimusotetta. Hän oletti samojedien nomadielämänmuodon säilyttäneen pääpiirteissään ne keskeiset elementit, jotka muut suomalais-ugrilaiset kansat olivat menettäneet joutuessaan kosketuksiin venäläisten tai turkkilaisten heimojen kanssa. Siitä huolimatta hän joutui toistamiseen toteamaan, että tutkijoiden kentältä kokoamat tiedot ovat riittämättömiä vastaamaan kulttuurin piirteitä rakenteita tai tuotteita koskeviin kysymyksiin (Donner 1933a, 68-69).

Skandinaavinen kulttuuritutkimus

Donnerin tutkimusmatkojen ja poliittisesti aktiivisten vuosien jälkeistä integroitumista skandinaaviseen, pohjoisten alueiden kulttuuritutkimukseen voidaan pitää yrityksenä oman antropologisen näkemyksen muodostamiseen. Napa-alueille suuntautuneet tutkimusmatkat virittivät lähinnä Skandinavian maissa pohjoista kohti suuntauvan kiinnostuksen. Arktisten alueiden kielistä, kulttuureista ja luonnontieteistä kiinnostuneet tutkijat yhdisti mielenkiinto samaa tutkimuskenttää kohtaan. Tätä pohjoisten alueiden tutkimusta voi pitää eräänä skandinavisen kolonialismin muotona alueilla, jotka ilmastonsa puolesta olivat joko asumattomia tai harvaan asuttuja. Kullakin Skandinavian maalla oli oma tutkimuksellinen painopistealueensa: tanskalaisilla Grönlanti, norjalaisilla ja ruotsalaisilla napa-alueet ja suomalaisilla Siperia.

Metodisesti tai paradigmaattisesti ajateltuna tutkijajoukko ei muodostanut yhtenäistä kokonaisuutta; alueellisesti tutkijat voitiin jakaa lappolageihin, sibirologeihin ja niin edelleen. Tutkijoille tyypillistä oli myös liikkuminen kentällä, olosuhteissa, joiden voittamista voitiin pitää tieteellisteknisenä osoituksena kulttuurin ”vihollisen” luonnon voimasta (Donner 1915b, 181-182; Donner 1933a, 43). Tutkijoiden välinen yhteydenpito oli vilkasta erilaisista viitekehyksistä huolimatta. Donnerin myöhäisimpien tutkimusvuosien muistiinpanoista voi lukea eräänlaisen epäilyn yhteisen arktisen kulttuurimuodon olemassaolosta. Donnerin ajatuksista voi löytää kulttuurihistoriallisen ja funktionalisen ajattelun merkkejä muttei varsinaista kokonaisteoriaa, joka nivoisi yhteen hänen ajattelunsa yksittäiset langat. Donner näyttää kärsineen eräänlaisesta tiedonintressin fragmentaatiosta, jonka lopputuloksena on joukko tieteellisesti mielenkiintoisia perustuksia mutta ei yhtään harjakorkeuteen noussutta rakennusta.

Donner ja antropologian tutkimusalat

Antropologian paradigmojen tutkiminen on vain yksi keino tarkastella kulttuurientutkimuksen historiaa. Koska antropologian tieteenalana tutkii ihmistä ja hänen kulttuuriaan laajasti sekä luonnontieteellisen että humanistis-yhteiskunnallisen viitekehyksen kautta, on luonnollista, ettei kukaan tutkija voi hallita koko antropologian kenttää. Antropologian kentän sisällä tapahtui ja tapahtuu erikoistumista tutkimusalojen sekä tutkimuskenttien pohjalta. Näiden tutkimusalojen sisällä on mahdollista soveltaa rinnakkain useita eri tieteenperinteiden näkemyksiä (Sarmela 1993, 10, 51). Myös Donner työskenteli ja kirjoitti tiettyjen tutkimusalojen aiheista enemmän kuin toisista. Tällaisia tutkimusaloja Donnerin kohdalla olivat lakiantropologia eli oikeusetnologia, ravintoantropologia, uskontoantropologia, kulttuuriekologia sekä fyysinen antropologia.

Aiemmin on esitetty, kuinka Donner toistuvasti palasi samojedien, venäläisten ja länsimaisen oikeusjärjestelmän eroavaisuuksiin. Kiinnostuksen pohjalta on löydettävissä paitsi se yhteiskunnallis-poliittinen tilanne, jossa Donner vietti nuoruutensa, myös hänen perhetaustansa ja yhteiskuntaluokkansa. Donner oli isänsä aseman vuoksi paremmin tietoinen Suomen autonomisen tilan epävakaudesta kuin kanssatutkijansa. Donner ei tyytynyt vain toteamaan tai kuvailemaan tilannetta sellaisena kuin se oli nähtävissä

1900-luvun alun Suomessa, Venäjällä tai Siperiassa, vaan hän analysoi tilannetta aikakauden tutkimukseen nähden poikkeuksellisen tarkkanäköisellä tavalla. Hän erotteli eri laki- ja oikeuskäytäntöjen muodot toisistaan, kuvasi näiden yhteensovittamattomuuden ja sitä seuranneet ilmiöt sekä pyrki löytämään selityksen näiden muotojen takaa löydettyistä uskonnollisista, moraalisisista ja psykologisista tekijöistä.

Ravitsemus- ja uskontoantropologian tutkimusaloilla Donnerin edistyneisyys perustuu eittämättä hänen kenttätutkimusmenetelmänsä. Hänen partisipatorinen ja subjektiivinen kokemuksensa elämästä tundralla ja metsissä tuotti tietämystä, jota oli mahdollista hankkia pelkän observaation kautta. Tässä kohdassa Donner erosi kvantitatiivisesti muista aikalaiskollegoistaan, jotka kyllä liikkuvat kentällä ja osallistuvat tutkittaviensa elämään mutta pyrkivät tavalla tai toisella säilyttämään eurooppalaisen mukavuustason kenttätutkimusperiodinsa aikana. Terveystilan menettämisen ja jopa menettymisen riskin ottaminen ei olisi todennäköisesti ollut mahdollista ilman Donnerin ensimmäisen tutkimusvuoden aikana kokemaa kulttuurishokkia ja tätä seurannutta läpimurto-oivallusta. Hankittu kokemus ja tieto rikkoi kuitenkin sen etnosentrisen muurin, joka viime kädessä piti otteessaan muita pohjoisen etnografian paradigman piiriin luettavia tutkijoita. Samojedien nomadielämäntavan arvostelu tai sitä kohtaan esitetyt korjausehdotukset menettivät voimansa ja uskottavuutensa kylmässä, nälässä ja pimeässä vietettyjen kuukausien aikana. Uskontoetnografian pohjalta on löydetty tässä sama kokemus. Donnerin uskonnollinen liberalismi antoi hänelle vapaamat kädet heittäytyä mukaan samojedien šamanistisiin istuntoihin ilman pelkoa oman uskonnollisen tai maailmankatsomuksellisen identiteettin menetyksestä.

Donnerin kulttuuriekologinen kiinnostus on oikeastaan synteesi kaikista edellä mainituista tutkimusaloista johdetusta kokemuksesta ja tiedosta. Laki- ja oikeuskäytäntöjen taustalta oli löydetty venäläisten ja samojedien erilainen tapaoikeus, joka legitimoitiin uskonnolla. Uskonnon ja siihen kuuluvan sosiaalieleettisen koodiston murtuminen johti samojedien kohdalla kurjistumiseen ja perinteisten elinkeinojen häviämiseen. Venäläisten harjoittamien elinkeinojen pohjalla ei ollut tasapaino ihmisen, elollisen ja elottoman ympäristön välillä kuten animistisilla luonnonkansoilla vaan ympäristön rappioituminen. Mainitun kehityksen jäljet näkyvät nykyaikana Siperian ainutlaatuisen luonnon ja alkuperäiskansojen ahdinkona. Samojedien elinolosuhteisiin liittyvät ravitsemustilan vaihtelut kuuluivat olennaisena osana arkielämään tundralla ja olivat viime kädessä ihmisen maksama hinta siitä, että ympäristö pystyi palauttamaan tasapainonsa luonnonkansojen hyödynnettyä sen antimia.

Donnerin fyysiseen antropologian ja antropometrian tutkimusalaan osoittama kiinnostus ja siitä tehdyt havainnot ovat ainoa segmentti, jolla ei nykyään ole arvoa muuten kuin antropologian historian kuuluvina, umpikujaan päätyneinä tutkimuspolkuina. Tästä huolimatta ne vahvistavat, että kaikkien suomenruotsalaisten tutkijoiden rotukäsitykset eivät edustaneet vähemmistödeterminoitua rotuhygieniaa vaan niitä ohjasivat suomalais-ugrilaiset, nationalistiset tiedepoliittiset päämäärät. Donnerille tämä merkitsi Castrénin uralilais-altailaisen hypoteesin muuntamista ugri-laisen rotu- ja kulttuuriteorian muotoon. Donner koki liikkuvansa tutkimusmatkojen aikana ja tämän jälkeisessä työskentelyssä 'oman kansansa'

parissa, ei ainoastaan kulttuurisesti vaan tietyssä mielessä myös geneettisesti tarkasteltuna. Myöhempinä vuosina tämä ajatus valjastettiin osaksi poliittista päämäärää ja sen konkreettisena näyttönä oli Vienan, Aunuksen ja Itä-Karjalan sotaretkien suunnittelu sekä toteuttaminen.

Kenttäyöntekijän ja etnografian odysseia – luova ja vakuuttava sana

Etnografian legitimaatio

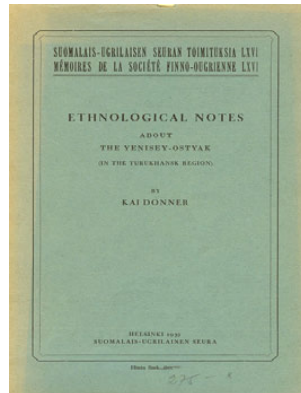
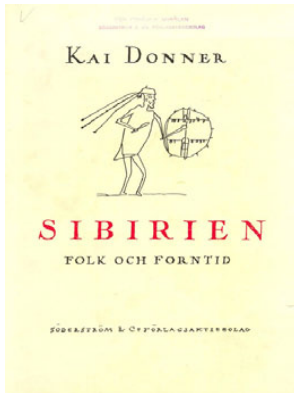
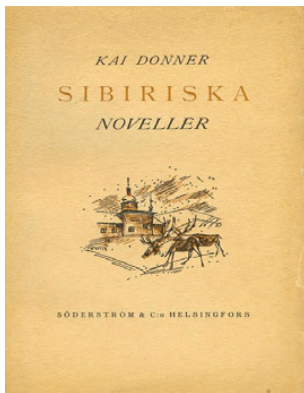
Intertekstuaalisen tutkimuksen keskeisiin ajatuksiin kuuluu oletus tutkittavien tekstien takana olevista toisista teksteistä, joita kutsutaan – kirjoittajista ja perinteistä riippuen – meta-, inter-, sub-, geno-, hypo-, pohja-, lähde-, tausta-, para-, päällys- tai kynnysteksteiksi. Intertekstuaalisuus eroaa kuitenkin perinteisestä komparatiivisesta eli vertailevasta kirjallisuudentutkimuksesta. Intertekstuaalisuuden kohteena ei ole kirjailijan intentio ja alkuperäisyyden tavoittelemisen. Tutkimus ei pyri selvittämään, ”onko laina tehty tiedostamatta vai tiedostaen, vaan lähtökohtana on lukijan tekemä havainto tekstissä olevasta toisesta tekstistä tai toisista teksteistä” (Makkonen 1991, 16). Vanhemman kirjallisuudentutkimuksen ongelmana intertekstuaalisesti suuntautuneet tutkijat pitivät ennen kaikkea lähde- ja vaikutustutkimuksen mekaanista kyvyttömyyttä käsitellä tekstejä niiden kokonaisuutta ja suhteita kunnioittavalla tavalla (Lyytikäinen 1991, 164). Itse sana intertekstuaalisuus on peräisin Kristevalta, keskeiseltä postmodernia ajattelua kehittäneeltä filosofilta ja psykoanalyytikolta. Teksti eli kirjallinen pinta nähdään intertekstuaalisuudessa ”tekstuaalisten pintojen kohtaustilana, monien kirjoitusten dialogina, johon osallistuvat kirjoittava subjekti, vastaanottaja sekä kulttuurikonteksti” (Makkonen 1991, 18). Dialogiseen vuoropuhelua käydään sekä horisontaalisessa että vertikaalisessa tasossa. Kommunikaatio suuntautuu oman ajan kulttuuriteksteihin sekä aikaisempaan perinteeseen. Intertekstuaalisuus kytkeytyy olennaisesti näin tekstuaalisuuteen, psykoanalyysiin ja strukturaalilingvistiikkaan – laajemmin ottaen postmoderniin metateoriaan – joissa pohditaan tekstin etymologiaa, siihen kutoutuneita sitaatteja, viitteitä, kaikuja, kulttuurikieltä, symboliikka, torjuttua piilotajuisia aineita ja niin edelleen (Makkonen 1991, 8-24; Pesonen 1991, 32-34; Tammi 1991, 69-74; Stewen 1991, 128-135).

Etnografiset tekstit rakentuvat ja jäsentyvät myös kirjallisesta materiaalista, aikaisemman kirjallisuuden traditiosta. Tieteelliseen tarkoitukseen kirjoitettu teksti rakentuu käyttöä silmällä pitäen; sen vakuuttavuus rakentuu yhteyksistä, joita tutkija pystyy osoittamaan aikaisempien tutkijoiden teksteihin. Relevanttien viittausten lisäksi tekstien kokonaisuuksien väliset suhteet ovat osa lukijaa ohjaavaa prosessia (Pesonen 1991, 46; Tammi 1991, 61 ja 69). Tekstien välinen kytkentä voi eksplisiittinen, suora nimeäminen, jolloin viitataan toisen tutkijan nimeen, persoonan ominaisuuteen, teokseen tai siteerataan toista tekstiä suoraan. Tekstit voivat viitata toisiinsa myös tyyllisesti, paitsi äänteellisesti myös laajempien tekstijaksojen tasolla (Tammi 1991, 75-90).

Kysymys kuuluukin: keiden tutkijoiden varaan Donner sitten rakentaa etnografisen kuvauksensa? Donnerin tieteellisistä ja kirjallisista esikuvista tärkein on Castrén. *Siperian samojedien keskuudessa* -teoksessa Donner mainitsee Castrénin työn tai tutkimukset 23 kertaa, *Siperia*-teoksessa 15 kertaa ja *The Ethnological Notes* -teoksessa kerran. Yksinkertaistaen voidaan sanoa,

että Donner tekee tutkimusmatkansa Castrénin *Nordiska resor och forskningar* -teossarja kainalossaan. Castrén on Donnerille sekä esikuva että peilipinta, jonka avulla ja opastuksella tutkimusmatkaa tehdään. Tieteellisessä mielessä Castrén on vielä enemmän: hänen uralilais-altaililainen hypoteesinsa johdattaa Donnerin uralilaishypoteesin pariin. Siinä missä Castrén syleili koko Siperiaa, tyytyy Donner sulkemaan syleiinsä vain osaa tästä. Donner omaksuu Castrénin liikkuvan, holistisen kenttätötvän ja Castrénin etnografioissaan käyttämän kaunokirjallisen tyylilajin. Castrénin kuvaukset ovat pohja, johon Donner vertaa ja suhteuttaa omia tutkimustuloksiaan. Donner ei kuitenkaan toista kriittikittömästi Castrénin tutkimustuloksia: kielitieteellisten ja uskontotieteellisten havaintojen kohdalla Donner korjaa tai päätyy erilaiseen lopputulokseen Castréniin nähden. Ensisijaisesti Castrén on kuitenkin Donnerille tutkimuksen innoittaja, samaistumishahmo ja esikuva, jonka jättämässä suurissa jalanjäljissä Donner pyrkii astelemaan.

Kuvat 24-27. Donnerin etnografiset pääteokset. Painokset 1919, 1923, 1933 ja 1933.

Muista suomalaisista tutkijosta edustettuina ovat Donnerin työtoverit: Karjalainen, Lehtisalo, Kannisto ja Paasonen. Filologeina he luonnollisesti työs-

kentelivät saman substanssin äärellä kuin Donner. Kansatieteen puolelta katsottuna Sireliuksen vaikutus on ollut myös Donnerin työlle merkittävä. Kolmannen merkittävän ryhmän muodostavat suomalaiset arkeologit: Tallgren, Ailio ja Appelgren-Kivalo. He työskentelivät Donnerin kanssa samojen ”tieteellisten voittomaiden” parissa, Donner kuitenkin omasta viitekehkeystään käsin. Erityisesti Tallgrenin luoma ”Tallgreniaaninen renessanssi” nosti Suomen suvun tutkimuksen uudelleen hallitsevaan asemaan arkeologian saralla. Aikaisempaan verrattuna tutkimus oli kuitenkin kansainvälisempää ja ulospäin suuntautuneempaa (Salminen 2003, 205). Donnerin kohdalla voidaan lisäksi selvästi nähdä tutkimuksen yhteys poliittiseen pyrkimykseen. Kysymys oli paitsi suomalais-ugrialaisten ja uralilaisten kansojen menneisyyden selvittämisestä, myös näiden kansojen identiteetin ja rajojen turvaamisesta. Venäjän uhkaava varjo lankesi alati pienempien kansojen päälle.

Donnerin töihin vaikuttaneet ulkomaiset tutkijat muodostavat kaksi selkeää ryhmää. Ensimmäiseen voidaan laskea kuuluviksi Siperian-tutkijat Radloff ja Czaplicka. Huolimatta Czaplickaa ja hänen kenttätöyömenetelmiään kohti suuntaamista epäilyistä Donner näyttää luottaneen Czaplickan havaintoihin sekä tutkimustuloksiin. Radloffin rooli on puolestaan samansuuntainen Castréinin kanssa; hänen keräämänsä tutkimustulokset ovat vertauskohtia, joihin Donner omaa työtään vertaa. Radloffin töiltä puuttuu kuitenkin se charisma, jonka Donner Castréiniin ja hänen töihinsä liittyy. Donner suhtautuikin Radloffin tutkimustuloksiin kriittisemmin, osoittaen näiden olevan kokonaisuudessaan virheellisiä (Donner 1915b, 101). Toisen ryhmän muodostavat pohjoismaiset arktisten alueiden kielen ja kulttuurin tutkijat. Heistä erityisesti poronhoitoon tai arktisten alueiden kulkuneuvoihin erikoistuneet tutkijat Birket-Smith, Hatt, Nansen ja Laufer jakavat saman intressipiirin Donnerin kanssa.

Taulukko 14. Donnerin teoksissaan tekemiä viittauksia henkilöihin, teoksiin tai tutkimusmatkoihin.

KOTIMAISET TUTKIJAT	SIPERIAN SAMOJEDIEN KESKUUDESSA	SIPERIA – ELÄMÄ JA ENTISYYS	THE ETHNOLOGICAL NOTES	VIITTAUSTEN MÄÄRÄ YHT.
M. A. Castrén	23	15	1	39
A. M. Tallgren		11		11
K. F. Karjalainen	3	5		8
U. T. Sirelius	2	6	1	9
Toivo Lehtisalo	1	5		6
Julius Ailio		5		5
Hjalmar Appelgren-Kivalo		3		3
Artturi Kannisto		3		3
Heikki Paasonen		2	1	3
Otto Donner		2		2
E. N. Setälä		2		2
Yrjö Wichman		1		1
G. J. Ramstedt		1		1
J. G. Granö		1		1
Sakari Pälsi			1	1

ULKOMAISET TUTKIJAT	SIPERIAN SAMOJEDIEN KESKUU- DESSA	SIPERIA – ELÄMÄ JA ENTISYYS	THE ETHNO- LOGICAL NOTES	VIITTAUS- TEN MÄÄRÄ YHT.
Gudmund Hatt		8	2	10
M. A. Czaplicka		4	5	9
D. N. Anučin		2	7	9
W. Radloff	1	7		8
B. Laufer		5		5
Kaj Birket-Smith		4		4
F. Nansen		2		2
K. Rasmussen		1		1
R. Wirthow		1		1
K. B. Wiklund		1		1
J. Qvistad		1		1
B.E. Petri		1		1

Donnerin etnografinen tyyli

Postmodernin antropologian keskeisen väittämän mukaan etnografisen tekstin keskeisin tekijä ei suinkaan ole osallistuvaan havainnointiin perustuva kenttätyö tai valmis kulttuurin kuvaus vaan kirjoittamistapahtuma, tekstin työstäminen valmiiksi. Etnografia purkaa ja kääntää, rajaa tietyt asiat etnografisen tekstin sisäpuolelle ja toiset taas ulkopuolelle sekä luo uusia struktuureja sekä innovaatioita kirjoittaessaan tekstiään. Poettisuus ja poliittisuus eivät ole erotettavissa toisistaan eikä etnografia tai laajemmin ottaen antropologia asetu kielellisen tai historiallisen prosessin ulkopuolelle (Clifford 1986, 1-8). Etnografinen kirjoittaminen on näin determinoitua kuudella eri tavalla: kontekstuaalisesti, retorisesti, institutionaalisesti, tyyppitelevästi, poliittisesti ja historiallisesti. Donner liittyy tutkimusperinteen pohjalta osaksi Suomalais-Ugrilaisen Seuran kenttätutkijoiden joukkoa, mutta eräissä piirteissä hän myös eroaa olennaisella tavalla työtoveristaan. Aikalaisistaan poiketen Donner yhdisti etnografisissa tutkimuksissaan brittiläisen antropologisen kenttätutkimuksen menetelmät ja saavutukset skandinaaviseen pohjoisten kulttuurin tutkimukseen sekä suomalais-ugrilaisen kielen-tutkimuksen perinteen toisiinsa. Hän kirjoitti eläytyvällä ja deskriptiivisellä tyylillään formaalin tutkimusmateriaalin lisäksi myös kaunokirjallista ja fiktiivistä etnografista kuvausta. Donnerin etnografisen kuvauksen sisältämä 'tutkimuskentän kohina' on säilyttänyt tuoreutensa paremmin kuin hänen aikalaistutkijatovereidensa tiettyyn tiukkaan teoreettiseen tai metodologiseen muotoon sidotut formaalit tieteelliset dokumentit.

Seuraavissa kappaleissa pyrin typologisoimaan että analysoimaan Donnerin etnografisia tekstejä aiemmin esittelemieni periaatteiden pohjalta sekä etsimään vastausta kysymyksiin: Millaisen sosiaalisen miljööön ja merkityskentän Donner luo kirjoittaessaan etnografiaa? Millaista valtaa – joko reaalista tai sanoihin perustuvaa – etnografisen kirjoittamisen takaa on löydettävissä? Mitä hän jättää kertomatta lukijalle? Miten hän käyttää omaansa tai muiden tutkijoiden etnografisia tekstejä? Kenelle Donner teki tekstinsä suuntaa? Sekä miten Siperiasta kirjoitettu kuvaus eroaa aikakauden matkakirjallisuudesta?

Donnerin käyttämää etnografista tyyliä arvioidessa on aluksi syytä si-joittaa hänen Siperiasta kirjoittamansa kuvaukset osaksi van Maanenin

kehittämää etnografisen kirjoittamisen luokittelua. Donnerin pääteos *Siperian samojedien keskuudessa* sijoittuu tällöin konfessionaaliskaunokirjalliseen ryhmään yhdessä Lehtisalons *Tundralta ja taigasta* -teoksen kanssa. Olen tämän lisäksi halunnut ottaa mukaan taulukkoon Donnerin selkeästi kaunokirjallisen novellikokoelman *Siperialaiskertomuksia*. Katson teoksen tarinoiden välittävän impressionistisia tilannekuvia ja tuntemuksia Donnerin tutkimusmatkojen varrelta siitä huolimatta, ettei teosta ole kirjoitettu tietoteellisiä päämääriä silmällä pitäen. Donnerin tieteellisesti kunnianhimoisempi teos *Siperia* voidaan taas sijoittaa yhdessä Castrénin, Radloffin ja Czaplickan kanssa formaalin realismin ryhmään. Donnerin Dibikovin kanssa yhdessä työstämä mutta Donnerin kirjoittama *The Ethnological Notes* edustaa puolestaan aikakaudelle harvinaista yhdessä kerrotun realistisen etnografian tyyliä.

ETNOGRAFIA	REALISTINEN	KONFESSIO-NAALINEN	IMPRESSIO-NISTINEN
KRIITTIINEN	Ahlqvist 1859 (Muistelmia matkoilta Wenäjällä) Karjalainen 1900, 1992 (Ostjakit)		
FORMAALI	Castrén 1857 (Ethnologiska föreläsningar) Radloff 1893 (Aus Sibirien) Czaplicka 1914 (Aboriginal Siberia) Donner 1932 (Siperia)		Granö 1919, 1921 (Altai) Czaplicka 1916 (My Siberian Year)
KAUNOKIRJALLINEN	Castrén 1852, 1855 (Reseberättelser, Reseminnen) Pälsi 1919, 1929 (Pohjankävijän päiväkirja, Merillä ja erämaissa)	Donner 1915 (Siperian samojedien keskuudessa) Lehtisalo 1959 (Tundralta ja taigasta)	Donner 1919 (Siperialaiskertomuksia)
YHDESSÄ KERROTTU	Donner 1933 (Ethnological Notes)		

Taulukko 15. Donnerin teokset sijoitettuna Van Maanenin tekemään etnografisen kirjoittamisen luokitteluun.

Uhanalainen minuuks ja konfessionaalisuus

Konfessionaalinen eli tunnustuksellisen tyyli keskittyy kirjoittajan persoonalliseen kokemusmaailmaan ja on tässä mielessä vastausta johonkin todelliseen joko tutkimuskentällä tai persoonallisessa elämässä koettuun tapahtumaan. Tällaisen kokemuksen luonne on yleensä hämillinen, kiusallinen tai nolo. Kenttätyövaiheen esiinnostamasta regressiosta, tutkijan psykodynamiiikasta ja sen vaikutuksesta tutkijan tekstualisaatioon on kirjoitettu vain vähän. Keskeisin suomalainen tutkimus on Risto Pulkkinen Gottlundin psykobiografiaan pureutuva tutkimus *Vastavirtaan* (2003), joka tarkasteli Gottludia aikansa tiedemaailman tosinajattelijana. Ruotsin suomalaismetissä liikkuva Gottlund esiintyy kentällä ”ylivertaisena voima-, herras-, seura- ja naistenmiehenä” (Pulkkinen 2003, 135). Isän kuolema, arkaaisen

äidillisen idyllin siirtäminen metsäsuomalaisyhteisöön sekä näiden teomien heijastuminen tekstualisaatioon, erityisesti *Otava*-teokseen, kumpuavat paitsi aatehistorialliselta myös psykobiografiselta pohjalta (Pulkkinen 2003, 105-116, 131-151).

Gottlundin – jonka psykobiografista pohjaa Pulkkinen luonnehtii fallis-narsistiseksi – kuten myös konfessionaalisen tyyliin päätyneen Lehtisalon kohdalla kokemusmaailmaa jäsentävä tekijät tai perusongelmat liittyvät fallis-genitaalisen seksuaalisuuden alueelle. Donnerin kohdalla tilanne on kuitenkin toinen; hänen kohdallaan kysymys on vielä varhaisemmasta psykoseksuaalisesta problematiikasta ja oman psyykkisen autonomian ydinkokemuksen sekä itse- ja objektirepresentaatioiden eriytymisestä. Tämänkaltaista psyykkisen kehityksen prosessia kuvaa Veikko Tähkä kirjassaan *Mielen rakentuminen ja psykoanalyttinen hoitaminen* (1997), paitsi psykodynaamisen ajattelun, myös antropologian kannalta sattuvasti nimetyssä luvussa *Yksityiset ja jaetut maailmat*:

”Introspektio edellyttää itsekokemusta, jolla on riittävä samuus, jatkuvuus ja ennustettavuus. Itseä refleктоiva ”minä” saavutetaan ja kuuluu identiteetin ydinkokemukseen: ”minä olen tietynlainen yksilö”. Tähän kokemukseen kuuluvat mielikuvat itsestä, sekä havainnoitsijana että havainnoinnin kohteena. Oman yksilöllisyyden löytyminen merkitsee oman erillisyyden oivaltamista muista yksilöistä. Grandioottinen ja solipsistinen näkemys kokonaan omistetusta maailmasta, joka on olemassa vain itseä varten, väistyy uuden tavan tieltä kokea maailma omilla ehdoillaan olemassa olevana ja toisten inhimillisten olentojen kanssa jaettuna, jolla kullakin on omat yksityiset sisäiset maailmansa. Tutustuminen maailmaan, joka on sekä yksityinen että jaettu, tulee nyt ensimmäistä kertaa mahdolliseksi. --- Vaikka itse- ja objektikonstanssi varustavat lapsen subjektiivisella ajatuksen vapaudella ja kyvyllä aktiivisesti korvata frustroiva ulkoinen realiteetti toiveen mukaisella sisäisellä todellisuudella, se merkitsee samalla myös uudenlaisista yksinäisyyttä ja vangittuna olemista yksityiseen, sisäiseen maailmaan, jota koskaan ei voida jakaa kenenkään kanssa. --- Uusi ymmärrys siitä, että objekti elää omassa, yksityisessä sisäisessä maailmassaan, herättää intensiivisen kaipauksen, joka ei ainoastaan motivoi objektin aktiivista fantisoimista, vaan myös toiveen olla olemassa hänen maailmassaan.” (Tähkä 1997, 155-156).

Tähkän kuuvama psyykkisen eriytymisen prosessi on nähtävissä selvästi Donnerin etnografisen kuvauksen pohjalla. Sisäinen maailma ja introspektiivinen tarkastelu sekä omaan mielenmaisemaan tutustuminen on keskeinen osa Donnerin etnografista kokemusmaailmaa. Ulkoinen realiteetti eli erossaolon kokemus läheisistä ja tutuista ihmisistä sekä tunnetusta ja haluttuunotetusta ympäristöstä eli kotimaasta ja sen kulttuurista aiheuttaa frusteraation, kaipauksen ja fantisoimien tunteita. Vaikka refleктоiva minä yrittää liittymisen ja paluun keinoin saavuttaa menetetyt, omnipotenssin maailman, ei yritys voi enää onnistua, sillä ”paratiisi” on ja pysyy kadotettuna.

Ulkoinen realiteetti ei voi korvata eikä vastata sisäisessä maailmassa heittävään kaipauksen ja liittymisen toiveisiin vaan johtaa vangittuna olemisen tunteeseen sekä yksinäisyyteen. Tähkän mukaan ”massiiviset ja/tai odottamattomat muutokset yksilön kokemusmaailmassa voivat aktiivoida varhaisimpia puolustusoperaatioita hätätilatoimenpiteinä. Tällaisiin varhaisempien puolustusoperaatioiden uudelleen mobilisoitumisiin tärkeinä itseä suojelevina toimenpiteinä voi liittyä tai olla liittymättä mentaalisen kokemuksen samanaikainen rakenteellinen regressio.” (Tähkä 1997, 146). Donnerille kenttätöön aloittamiseen liittynyt kulttuurishokki toimi selkeästi mainitun kaltaisena, massiivisena, regressoivana tekijänä. Donnerin henkilöittäisiin dokumentteihin kirjaamat ahdistuksen, torjunnan ja yksinäisyyden ilmaiset näyttäytyvät tarkoituksenmukaisina tapoina suojata minän olemassaoloa ja tasapainoa. Myös introjektion ja projektion mekanismit aktivoituvat tässä tilanteessa. Näiden mekanismien pyrkimyksenä on pitää negatiiviset affekti- ja idearepresentaatiot ”kokonaan hyvän” sisäisen dyadin ulkopuolella (Tähkä 1997, 144). Tunteva ruumis, mieli ja subjekti on kuitenkin samalla kulttuurinen ruumis. Subjekti ei ole maailman reunalla tai periferiassa, vaan kipukokemus nostaa oman ruumiin ja mielen kokemuksen keskipisteeksi. Marja-Liisa Honkasalo onkin osuvasti todennut, että kipukokemuksella on kaksinainen luonne: ”kipu on osa intentionaalista suhdetta, joka ihmisellä on maailmaan. Kivun intentionaalisuus on kuitenkin rikkoutunutta, sen sijaan että ruumis suuntautuisi ulospäin, kipu saa suhteen kutistumaan ja muuttumaan keskiahkaiseksi.” (Honkasalo 1997, 33).

Vaikka Donner toteaa *Siperian samojedien keskuudessa* -kirjansa alkuosassa olevan mahdotonta ja tarpeetonta kuvata sitä psyykkistä prosessia, jonka tutkija vieraalla kentällä ollessaan joutuu läpikäymään, lähdän liikkeelle oletuksesta, että tämä edellä kuvattu prosessi muodostaa Donnerin kansionaalisen etnografian ytimen. Selviten se on nähtävissä Donnerin kirjeissä ja kenttäpäiväkirjoissa mutta myös valmiissa etnografisessa tekstissä. Donnerin etnografian taustalta on löydettävissä dyadin tai paremminkin dikotominen kahtiajako kulttuurin ja luonnon, miehen ja naisen, vankeuden ja vapauden sekä turmeltuineisuuden ja puhtauden välillä. Tämän näyttämön ääripäitä ovat venäläisten asuttamat kaupungit ja kylät, joissa paikalliset kauppiat, pikkuvirkamiehet sekä papit elävät juonittelevissa kuppikunnissaan sekä miniatyyrisissä seurapiireissään puhuen pahaa toisistaan. Tästä sosiaalisesta miljööstä Donner poimii esille kuulemiaan kertomuksia, juoruja ja tapahtumia, jotka osoittavat, kuinka edellä mainitut ryhmät kohtelevat kaltoin samojedea, toisiaan tai häntä itseään. Donner kiintyy tästä huolimatta ympärillään oleviin ihmisiin ja lähtiessään jatkamaan matkaansa hän lausuu jonkin ystävällisen sanan kriittisesti kuvailemistaan kyläläisistä. Etnografiaan liitetty kritiikki on vähäistä kenttäpäiväkirjoissa esitettyyn verrattuna. Donnerilla näyttää myös olleen verrattain tarkka sosiaalinen nenä, ja jo lyhyen oleskelun jälkeen hän näyttää olevan hyvin perillä kylien suhdeverkosta. Vierailukuvaukset Tymskoeen, Narymiin, Turuhanskiin sekä muihin venäläiskaupungeihin ja kyliin rakentuvat juuri tämänkaltaisten episodien varaan.

Donner korostaa tekstissään, ettei oikea tutkijan paikka ole kaupungeissa ja kylissä venäläisten parissa vaan metsässä ja tundralla samojedien luona. Todistuksen väittämälleen hän löytää omasta kokemuksestaan, jonka hän

jakaa lukijan kanssa:

”Tidigare hade jag föreställt mig, huru ljuvligt det skulle bli att igen för några dagar få leva bland bildade människor i ett stort sänhelle. Men de flesta av mina vänner voro borta och jag vet ej huru det kom sig, men jag kände mig bortkommen i den främmande staden. Jag kände mig som i ett ständigt böljande människohav, där liv och rörelse försökte gripa även mig i sin tröstlöst monotona virvel. Man var aldrig allena, utan alltid omgiven av människor, men ej vänner och bekanta utan likgiltiga främlingar. Det var visst ett slags hemlängtan, som grep mig. Därför önskade jag också nästan omedelbart komma bort. Jag längtade till ödemarken, till trakterna, där skogen utan gränser sträcker sig åt alla håll, där mörka floder bana sig fram genom tysta nejder, där människorna äro lika tunnsädda, som stjärnorna på himlavalvet en julnatt i norden. Där hade jag ju känt naturen som en helgedom för mig i min ensamhet, och där hade jag med iver och fröjd betraktat de olika livsyttringarna, vilka alla utmynnade i den hårda kampen för tillvaron.” (Donner 1915, 90).

Luonnon ja erämaan keskellä avautuu toinen näyttämö, jota Donner pitää todellisempänä, vapaampana ja puhtaampana kuin kylien elämää. Donner ei siis tee tutkimusta kylissä, eivätkä tutkimuksen kohteena ole kylät vaan yksinäiset jurtat, talviasunnot ja samaan suuntaan matkalla olevat muutaman hengen ihmisryhmät. Eletty arki onkin Donnerin etnografian toinen näyttämö: verkkaista matkantekoa veneellä pitkin jokia, vesi- ja metsälintujen valmistamista ruuaksi nuotiolla, šamanointia illan pimentyessä yöksi, palelemista ja nälän näkemistä ankaran pakkasen ja lumimyrskyn keskellä sekä porojen ohjastamista umpiangessa. Kysymys on eräänlaisen etnografisen minimalismin tavoittelusta: ympärillä olevien ihmisten ja sosiaalisten tapahtumien lukumäärä on pieni ja kuvauksen kohteeksi nousee itse asiassa tutkijan oma kokemusmaailma suhteessa ympäröivään luontoon. Hyvää on se, mikä kuuluu tutkijalle tutun maailman, sisäisen todellisuuden ja uralilaisen samuuden, jatkuvuuden ja ennustettavuuden piiriin. Pahaa ja negatiivista on puolestaan venäläisen, vieraan ja ulkopuolisen maailman ja kulttuurin vaikutus sekä uhka sisäistä maailmaa kohtaan. Etnografisen hierarkian luominen tapahtuu Donnerilla siis essentialisoinnin kautta, korostamalla perustavaa eroa oman ja toisen välillä (Fernandes 1988, 41). Merkille pantavaa kuitenkin on, että Donnerilla rajalinja kulkee – ei suinkaan oman kulttuurin ja samojedikulttuurin – vaan uralilaisen ja venäläisen välillä.

Konfessionalistisen tyylin keskeisiä piirteitä on oman kokemusmaailman esille nostamisen lisäksi kenttätöön korostaminen ja erityisesti osallistuvan havainnoinnin esillä pitäminen. Donnerin keskeisiin tavoitteisiin kuuluu vakuuttaa lukija valitun menetelmän laadusta, tehosta ja tuloksista. Tutkimus, jota harjoitetaan istumalla kamarissa ja haastatteleamalla informantteja, on epätydyttävää sekä Donnerille että tutkittaville ja viime kädessä myös lukijoille. Jalkautuminen ulkoilmaan ja tutkittavien elämäntavan omaksuminen puolestaan ratkaisee ongelman, joka lakkaamatta aiheuttaa päänvaivaa sekä Donnerin tieteelliselle työlle että hänen henkilökohtai-

selle elämälleen. Tapa, jolla venäläiset kohtelevat sekä Donneria että samojedeja kaltoin tai ylipäänsä saman sosiaalisen koodin mukaisesti, vahvistaa näkökulmaa, jossa kenttätöntekijän ja tutkittavien esitetään samanlaisiksi. Kirjoittaja ja kenttätöntekijä ovat lähellä toisiaan. Donner toimii kentällä näkyvästi: Keppostelevana *trickster*-hahmona hän juottaa samaanille ulostuslääkettä tai teeskentelee kauppiaille olevansa alkuasukas. Toisinaan hän taas asettuu korjaavaan *fixer*-hahmon rooliin ja järjestelee kihlauksia tai valvoo samojedien etuja kaupankäyntitilanteissa. Donner ei myöskään jätä lukijaa epä tietoiseksi siitä, miten hän kentällä tapaamiinsa ihmisiin suhtautuu, vaan hän kertoo pitävänsä toisia epäluotettavina, tyhminä tai juonittelevina, toisia taas älykkäinä, rehellisinä tai ystävällisinä.

Konfessionaalisen tyylin rinnalla on *Siperian samojedien keskuudessa* -teoksesta löydettävissä myös kaunokirjallisel le tyylille luonteenomaisia piirteitä. Eräs sellainen on kerronnan näyttämöiden vaihtuminen. Teoksessa vuorottelevat episodit, joissa Donnerin oma osuus jää verhottuna takalalle ja painopiste siirtyy näyttämöllä tapahtuvaan toimintaan. Häiden, samojedien markkinatapahtuman, šamanistisen istunnon tai tundralla tapahtuvan arkipäivän kuvauksessa ei kirjoittajan oma rooli korostu, vaan painopiste on tapahtumia rekisteröivässä kuvaamisessa. Tällöin Donner eläytyy kuvailemiensa ihmisten tapaan kuulla, tuntea ja nähdä maailma heille kuuluvalla subjektiivisella tavalla. Näiden episodien välissä kirjoittaja on liikkeellä: tilanteet, ihmiset ja paikat vaihtuvat muodostaen näyttämön, jossa tutkija yrittää selviytyä itselleen vieraalla alueella. Donnerin retorisiin keinoihin kuuluu tarinoiden – usein vielä epäonnistumisten – kertominen. Donnerin kertomuksissa vuorottelevat yllätykset, suunnittelemattomat sattumat sekä šokit. Useimmiten ongelmien aiheuttajana on alkoholi, jonka juominen aiheuttaa tappeluja, veneestä putoamisia, pakenemisiä, yllättäviä kihlauksia ja niin edelleen. Hieman kärjistäen voidaan sanoa, että Donner on riippuvainen alkoholista, ei kuitenkaan henkilönä vaan kirjoittajana. Niukasti tapahtumia sisältävästä kenttätöistä muotoutuu alkoholin aiheuttamien kiperien tilanteiden johdosta monin verroin tavallista elävämpää etnografista kuvausta.

Valta ja etnografia – teksti, sukupuoli ja politiikka

Faktaa, fiktiota ja fantasiaa

Postmodernin antropologian eräs tavoite oli kyseenalaistaa faktaan ja fiktion välinen suhde. Modernin ajan epistemologiset ongelmat haluttiin vaihtaa postmodernin aikakauden ontologisiksi pulmiksi (Rabinow 1986, 234-236, 247-251). Tavoitteeseen pyrittiin dekonstruoimalla etnografian klassikoita sekä nostamalla kirjoitusprosessi näkyväksi osaksi etnografian tuottamista. Tällä menettelyllä toivottiin voitavan paljastaa tutkivan antropologin ja kirjoittavan etnografian metatason rakenteisiin piilottamat valtarakenteet. Pyrkimystä tyyli puhtaan postmodernin etnografian kirjoittamiseen voidaan pitää yrityksenä synnyttää ideaali, joka osoittaisi antropologian ja kenttätönn tulleen tiensä päähän. Apua hankkeelle haettiin kirjallisuudesta, joka toistuvasti kyseenalaistaa minän, maailman, kokemuksen ja tulkinnan rajoja. Tekstin, sukupuolen ja politiikan piilorakenteiden romuttaminen muodosti tavoitteen, jolla valta pyrittiin palauttamaan alkuperäisille omistajil-

leen – äänettömälle marginaaliryhmille: sosiaalista todellisuutta organisovien instituutioiden ja käytäntöjen ulkopuolelle jääville, keskusta ja marginaalin kautta määritellyille mies–nais-suhteelle sekä kolonialismin riiston kohteina oleville alkuasukkaille (Ahokas & Rantonen 1996, 73-81; Tuohimaa 1996, 4-10; Rojuola 1996, 24-27).

Arvioitaessa etnografiseen kirjoittamiseen sisältyvää vallankäyttöä muodostuvat teokset *Siperialaiskertomuksia* ja *Siperia* Donnerin kannalta keskeisiksi dokumenteiksi. Kronologisessa järjestyksessä näistä teoksista julkaistiin ensimmäisenä *Siperialaiskertomuksia*, jonka ruotsinkielinen laitos näki päivänvalon vuonna 1919. Teoksen käsittely tieteellisenä etnografisena tekstinä on ongelmallista. Teoksen suomentaja Joki toteaa kuitenkin esipuheessaan, että kertomuksen henkilöillä olemassa vankat esikuvansa todellisuudessa. *Pikku Feodorin* tarinassa kuvatuun pappiin yhdistyvät Maksimkin Jarin kirkkoherran Pokrovskin ja Turuhanskin lähetyssaarnaajan isä Makarijn hahmot. *Pyhimys*-kertomuksessa esiintyvän seksuaalisesti holtittoman papin isä Pjotrin esikuvana on Donnerilla toiminut toiminut Tymskoeen entinen kirkkoherra. *Punaisessa nenässä* kerrotun tarina Donner kuuli Berdnikovilta lähes sellaisenaan matkatessaan tämän kanssa höyrylaivalla vuonna 1914 (Joki 1959, 7). Tämän lisäksi voidaan osoittaa joukko muitakin yhtymäkohtia Donnerin kenttätyöperiodin ja novellikokoelman välillä. *Kultaa* kertomuksen päähenkilön Ivanin elämänfilosofialla on vastineensa Donnerin omassa selviytymistarinassa. *Lapsi* ja *Uusi Venäjä* tarinoilla puolestaan Donnerin havainnoimissa lukuissa hääjuhliissa sekä Siperiaan karkotettujen henkilöiden kanssa käymissä keskusteluissa. Novellien tarinat, henkilöt ja aiheet nousevat siis suoraan Donnerin kenttätyöjakson tapahtumista. Kaikkia edellä kuvattuja tarinoita yhdistää iskeyvyys, yllätyksellisyys ja epätavallisuus. Lukijalla ei ole mahdollisuutta ennakoida tapahtumien kulkua. Se, mikä aikanaan hätkähdytti Donneria, muuttuu tarinaksi, joka puolestaan pyrkii tekemään saman lukijalle.

Mutta miksi novelleja? Mikäli Donner olisi kirjoittanut etnografiansa nykyisellään suosittavan käytännön mukaisesti, hän olisi halutessaan voinut nivoa tarinat vaivattomasti osaksi etnografista tekstiään korostamalla dialogisuuden periaatetta osana tieteellistä työtä. Määritellessämme jonkin asian faktaksi tai fiktioksi joudumme pohtimaan, mitä oikeastaan tarkoitamme tällä jaolla. Kirjallisuudessa ja kertomuksissa jakoa näiden käsitteiden välillä on tehty viimeisen kahdensadan vuoden ajan. Mikko Lehtonen on todennut, että etymologisesti tarkasteltuna fakta ja fiktio voisivat olla toistensa synonyymeja; molemmat sanat nousevat artefaktiin työstämiseen liittyvästä pohjasta. Sekä fakta että fiktio osallistuvat todellisuuden muokkaamiseen tuottamalla kielellisiä merkityksiä. Faktan ja fiktion ero ei ole näin ollen tekstuaalinen vaan kontekstuaalinen: ”fiktio osallistuu tärkeällä tavalla ihmisen ei-fiktiivisen todellisuutta koskevan ymmärryksen muodostumiseen.” (Lehtonen 2000, 122-123). Etnografisten tekstien arvioinnin kohdalla joudutaan käymään rajanvetoa paitsi muihin etnografisiin teksteihin myös fiktion piiriin laskettavaan kaunokirjallisuuteen. Jälleen kerran joudutaan pohtimaan, onko postmoderni antropologia oikeassa määrittellessään etnografian fantasiaksi:

”Etnografia on fantasiaa olematta kuitenkaan fiktiota, sillä fiktion idea määrittää itsensä vääjäämättömästi fiktioksi viita-

ten itselleen ulkopuoliseen tilaan, kun taas etnografia viittaa määrittelyssään itseensä ja tältä paikalta esiin kutsuttu todellisuus on myös fantasiaa. --- Näin sanoen se on realismia, jo meidän fantasiaksi tietämien mahdollisten maailmoiden esiin kutsumaa todellisuutta.”⁶⁸ (Tyler 1986, 139).

Tämän lisäksi oman lukunsa muodostaa matkakirjallisuus, jonka piiriin lasketaan kuuluvaksi erilaiset matkapäiväkirjat, matkakirjeet, -muistelmat, -reportaasit ja oppaat. Matkakirjallisuuden skaala kattaa koko faktan ja fiktion välisen harmaan alueen; rajapyykkeinä ovat tällöin tarkat tieteelliset esitykset sekä veijarimaiset viihteelliset seikkailukertomukset.

Matkakirjojen suosio näyttää olevan suoraan verrannollinen matkustamisen vaivattomuuteen. Matkakirjallisuuden määrä kasvoi 1700-luvulla, jolloin matkustaminen kävi vaivattommaksi ja oli yhä enenevässä määrin mahdollista myös muille kuin löytöretkeilijöille. Aatelisto suuntasi kohti Euroopan kaupunkeja ja kulttuurikeskuksia. Rautatieverkon laajenemisen yhteydessä 1800-luvun aikana matkakirjallisuuden määrä kasvoi entisestään, ja se palveli monia tieteen, taiteen sekä käytännön elämän tarpeita (Hosiailuoma 2003, 563-564). Siperiaa käsittelevä kaunokirjallisuus tai Siperian eri alueille suuntautuva matkakirjallisuus ei tuota poikkeusta säännöstä. 1800- ja 1900-luvun vaihte muodostivat Siperiasta kirjoitetun matka- ja kaunokirjallisuuden kulta-ajan. Merkittävä käännekohta Siperiaan suuntautuneessa matkustamisessa oli Siperian Trans-Baikalin junaradan rakentaminen, joka mahdollisti mantereen lävitse matkustamisen vau- tai laivakyydytykseen verrattuna ennätysmäisen nopeassa ajassa.

Kauno- ja matkakirjallisuus

Arvioitaessa Donnerin kaunokirjallisen etnografian piiriin laskettaviin teoksia joudutaan tekemään rajanvetoa suhteessa kauno- ja matkakirjallisuuteen. Tätä vertailua varten olen valinnut kaksi 1800- ja 1900-luvun vaihteesta Siperiasta kirjoitettua matkakertomusta ja yhden novellikokoelman. Valintani kriteereinä olen pitänyt teosten edustavuutta suhteessa edellä problematisoitun fakta–fiktiojatkumoon, kirjoittajien kulttuuritaustaa sekä verrattavuutta Donnerin teoksiin *Siperian samojedien keskuudessa* ja *Siperialaiskertomuksia*. Mainittu novellikokoelma, puolalaisen kirjailijan Adam Szymanskin kirja *Sibirien skildringar ur förvistas och utvandreres lif* on kirjoista vanhin. Kirja ilmestyi ruotsinkielisenä käännöksenä vuonna 1900. Kirjailija Szymanski tunsu Venäjän tilanteen hyvin, sillä hän asui ja työskenteli Pietarissa. Siperiaan hän tutustui vuoden kestäväällä matkallaan, jonka tuloksena hän julkaisi novellikokoelmansa Siperiasta. Ruotsin lisäksi kirja on käännetty myös saksaksi. Matkakirjoista vanhempi on englantilaisen lehtimiehen John Fraserin vuonna 1902 kirjoittama *The Real Siberia*. Hänen matkakirjansa syntyi vuoden 1901 kesällä Siperian rataa pitkin tehdyn matkan tuloksena. Suomalaisia matkakirjoja edustaa Holger Rosenber-

---

68 ”An ethnography is a fantasy, but it is not, like these, a fiction, for the idea of fiction entails a locus of judgement outside the fiction, whereas an ethnography weaves a locus of judgement within itself, and that locus, that evocation of reality, is also fantasy. --- That is to say, it is realism, the evocation of a possible world of reality already known to us in fantasy.” (Tyler 1986, 139).

gin kirjoittama *Uusi Siperia sekä lyhyt esitys Manshuriasta ja Koreasta* (1905). Fraserin tavoin Rosenberg matkusti Siperian halki rautatietä pitkin kesäaikaan, mutta matkan tarkka vuosi ei ilmene kirjasta.

Szymanskin kaikissa novelleissa tapahtumat sijoittuvat Siperiaan karkotettujen puolalaisten keskuuteen. Siperia näyttäytyy jättimäisenä vankileirinä, joka kahlitsee päähenkilöt otteeseensa vielä rangaistuksen tai karkotuksen kärsimisen jälkeenkin. Myös molemmat matkakirjat lähtevät liikkeelle oletuksesta, että Siperia määrittyy ihmisten mieliin nimenomaan karkoitus- ja rankaisupaikkana. Matkakirjojen kirjoittajien intentio oli puolestaan murtaa Siperiasta syntynyt käsitys kolkkona ja kylmänä rangaistusvankien asuttamana maana. Tavoite sanallistetaan johdantoluvussa:

”Paljonhan on Siperiasta kirjoitettu, matkakertomuksia ja muita teoksia. Vaan yleensä on enimmäkseen kuvattu sen varjopuolia. Yhtäjaksoisesti ja tarpeeksi monipuolisesti on harvoin kuvattu tämän äärettömän maan vaihtelevaa luontoa, sen lukuisia kansallisuuksia, sen useita eri uskontoja ja kansan moninaisia tapoja ja menoja.” (Rosenberg 1905, 5).

”Sukupolvien ajan ihmisten mielissä on vahvistunut ajatus Siperiasta lumen ja karkotusten maana. Kertomuksissa syyttömistä vangeista, väsyneistä ja nälkiintyneistä, joita raa’at viranomaiset ajavat ruoskan voimalla läpi sankan lumipyryn, on paljon sykähdyttävää. --- Kasvettuani suurin osin tämän kaltaisesti kirjoitettujen kirjojen varjossa matkustin Siperiaan puoleksi kauhun vallassa, --- Mutta näin jotain aivan muuta. Huomasin, että kansanomaiset ajatukset Siperiasta olivat perinpohjaisesti vääriä. Näin maan, jossa on äärettömät mahdollisuudet maanviljelyyn, mittaamattomat arot kynnettäviksi, suunnattoman suuret metsät, uskomattomat vesireitit ja suuret kaupungit.”⁶⁹ (Fraser 1902, vii-viii).

Kirjojen nimivalinnat palvelevat tätä tavoitetta: *Sibirien skildringar ur förvistas och utvandrars lif* – Siperiaa karkoitettujen ja siirtolaisten silmin, *Real Siberia* – todellinen Siperia – faktaa Siperiasta eli jotain muuta, kuin aikaisemmat matkakirjojen kirjoittajat ja toimittajat ovat Siperiasta kirjoittaneet. *Uusi Siperia* – vanha Siperia: virheellinen ja vanha historian painolasti karistetaan pois. Totuus, jonka kirjailijat paljastavat, on ihmeellisempi kuin ihmiset haluavat uskoa: rangaistustaan kärsivien tai sen jo kärsineiden tarinat antavat Szymanskin teoksen lukijalle paremman ymmärryksen ja syyn, miksi päähenkilöt ovat toimineet niin kuin ovat toimineet, tai valaisevat kovaa kohtaloa, joka on tuonut heidät Siperiaan. Fraser ja Rosenberg

---

69 “Through generations there has grown up in the public mind the idea that Siberia is a land of snow and exiles. There is much that is thrilling in stories of innocent prisoners, weary and starving, being driven through blinding storms with the whips of brute officials to urge them on. --- Nurtured largely on such books, I went to Siberia half expecting to feed horrors, --- But I saw something else. I saw that the popular idea about Siberia is altogether wrong. I saw a land capable of immense agricultural possibilities, great stretches of prairie waiting for the plough, huge forests, magnificent waterways and big towns.” (Fraser 1902, vii-viii).

puolestaan lähestyvät totuutta puolestaan rakenteellisesta ja informatiivisesta näkökulmasta. Rankaiseminen on osa yhteiskuntarauhan turvaamista. Jokaisen itseään kunnioittavan kansan on kyettävä täyttämään tämä tehtävä (Fraser 1902, 101-104). Vanhat mielikuvat hallitsevat yhä ulkomaisten ihmisten käsitystä. Todellisuus on kuitenkin toista. Siperian uusi aika on erilainen kuin vanha, ja sekä Fraser että Rosenberg toteavat itse, kuinka hyvin vangeista Siperiassa pidetään tätä nykyä huolta (Fraser 1902, 44-45, 94-97; Rosenberg 1905, 56-53). Aikaisempien Siperiasta kirjoittavien kirjailijoiden tai lehtimiesten intentio on sensaatioutuisen myyminen – fiktion tarjoaminen lukijoille. Erityisesti Fraser muistelee edeltäjänsä George Kennanin karmaisevaa kuvausta Siperiasta, joka houkutteli hänet aiheen piiriin jo koulupoikana. Fraser itse ei kuitenkaan olen kirjoittamassa infantiileille koulupojille vaan aikuisille, kriittisille lukijoille (Fraser 1902, 92). Matkakirjan kirjoittaja ei lankea houkutukseen lähteä vääristelemään todellisuutta, vaikka ulkupuoliset tarjoaisivatkin hänelle tätä mahdollisuutta:

”Sanohan, olenko oikeassa, kun arvelen, että suunnittelet seppittää aikamoisia juttuja sanomalehtiartikkeleissasi seikkailuistasi Siperiassa?” ”Et,” vastasin minä. ”En voi sanoa suunnitelleeni sitä. Aion kertoa lähellä totuutta olevan tarinan – vain sen käsityksen, jonka olen saanut matkustaessani läpi Siperian.” ”Mitä helvettiä! Jos amerikkalainen lehtimies ei lähetä kotiin edes joitakin hyviä tarinoita taisteluista kasakkojen kanssa, karhujen ampumisista tai kokemuksiaan pidätyksi tulemista tai täpärästä paleltumiskuoleman välttämisestä, hän ei ole minkään väärti.”⁷⁰ (Fraser 1902, 188).

Kaunokirjallinen novelli ja matkakuvaus ovat siis faktuaalisen todellisuuden rakentumisen palveluksessa. Silminnäkijäkuvaus ja kirjoittajan kokemus vakuuttavat lukijan, samoin kuin kenttätyöntekijän työskentelyperiodin legitimioi validin etnografian. Matkakirjan kirjoittajan matkakokemus ja kenttätyöntekijän kenttäkokemus sijoittuvat samalla jatkumolle. Ulkoiset tuntomerkit voivat olla hyvinkin samanlaisia: Rosenberg pitää matkallaan päiväkirjaa kuten Donner. Päiväkirjaotteet punotaan mukaan kuvaukseen ja niiden lomaan liitetään etäännytettyä kuvausta ympäröivästä toiseudesta.

Erot matkakirjan ja etnografian välillä löytyvät tavasta liikkua kentällä, kentällä kohdatuista ihmisistä, saavutetun vuorovaikutuksen syvyydestä sekä tätä kautta tapahtuvasta kuvauskohteiden valikoitumisesta. Sekä Rosenbergin että Fraserin kulkuneuvoja ovat junat ja höyrylaivat. Tapahtumien sosiaalinen miljöö on junavaunu, jokilaivan ruokasali tai hotelli matkustajineen ja asukkaineen. Ympäröivä maailma on junan ikkunasta ohikiitävä maisema (Fraser 1902, 13-31; Rosenberg 1905, 27-34). Junaradan pysyessä paikallaan myös Fraserin ja Rosenbergin kuvaukset muistuttavat toisi-

70 “Say, I guess you’re laying it down pretty thick in the newspaper articles you’re writing about adventures in Siberia?” No,” I answered, “I can’t say I am. I’m telling the approximate truth – just one’s impressions in going through Siberia. “Why, h-! If an American newspaper man didn’t send home some good stories about fights with Cossacks and shooting bears, and being arrested as a spy, and about nearly dying in the snow, he’d be thought nothing of.” (Fraser 1902, 188).

aan. Kirjoissa toistuvat maininnat samoista vankiloista, maito- ja karjatalouskeskuksista, Baikaljärven satamista sekä kaupunkien mukavuuksista. Jalkautumista tarantasseihin tai reikiin tapahtuu harvoin ja tapahtuman eksootikkaa pidetään vahvasti esillä (Fraser 1902, 258-259; Rosenberg 1905, 36-39). Junan pysähdyspaikat, kaupungit ja asemat, tyytitellään Euroopan tai Amerikan mittapuun mukaisesti: Siperian New York, Irkutskin Park Lane, Siperian Sveitsi, Uusi Amerikka ja niin edelleen. Rosenbergin ja Fraserin matkakirjoissa on siis kysymys turistiluokan grand tour -matkasta Siperian pääkaupunkeihin ja kulttuurikeskuksiin (Hosiaisuus 2003, 284). Matkakirjoihin sisällytetyn kuvauksen informatiivista antia ovat statistiset tiedot kaupunkien väkiluvusta ja teollisuustuotannon määristä (Fraser 1902, 51-52; 62-63; Rosenberg 1905, 44, 92-93, 123 ja 132).

Teosten alussa annettu kaunis lupaus tutustua Siperian moninaisiin kansoihin, uskontoihin ja tapoihin kutistuu muutaman rivin mittaiseksi maininnaksi burjaateista, kalmukeista tai kirgiiseistä (Fraser 1902, 137-139; Rosenberg 1905, 75-82). Myös Szymanskin novelleissa päähenkilöt ovat puolalaisia, alkuperäiskansojen rooli on jäädä marginaaliin (Szymanski 1900, 173-177). Ainoastaan kerran Rosenberg eksyy kauemmaksi sivistyneestä Siperiasta ja päätty kurkistamaan sisään ostjakkitupaan:

”Eräänä iltana palatessani Tobolskista saavuini muutamaan ostjaakkilaiseen ”jurttaan”. Olin ajomatkasta heiluvassa ”tarantassissa” hyvin väsynyt ja laskeuduin siis osaksi lepäämään, osaksi katsomaan hyvinvoivan ostjaakkiperheen elämään. Tuvassa tapasin seuraavat henkilöt: ihka alastoman naisen, kaksi yhtä alastonta lasta, kehtolapsen tuohisessa kätkeydessä sekä poronnahkoihin puetun miehen. Lapsi, joka alasti makasi kehossa, poronnahka vain peittonaan, oli noin viikon vanha, vaan sen äiti näytti jo aivan terveeltä, – tulostani välittämättä hän rauhallisesti ruokki lastaan. Mies pyysi jonkunlaisella arvokkuudella minut arkulle istumaan. Ja nyt nainen pukeusi: sitoi puolen tusinaa hopeakelloja tukkaansa, veti poronnahkapaidan päälleen ja lopuksi – suureksi hämmästykseni – peitti kasvonsa harsolla. Tämä sai selityksensä siitä, että vieraaksi saapui kolme nuorta ostjaakkilaista, - ostjaakkilaiset eivät näet näytä kasvojaan sukulaisilleen. Sitten syötiin: teevedessä keitetyjä kalanpaloja, raakaa ja veristä poronlihaa ja särpimeksi kamalanmakuista viinaa. Nyt rupesi kaksi noista nuorista miehistä tanssimaan, ensin hitain liikkein, sitten korkealle hyppien. Neljänneksen kuluttua olivat tanssijat aivan huumauksissaan, hurjasti he hyppivät ja huokuivat kuin metsäkoirat, vaahto kuohui suusta ja villoina mulkoilivat silmät. Vuoroin he lankesivat maahan, vuoroin taas mielettömästi ylös karahitivat; he heittäisivät rentonaan seljälleen ja löivät taas otsansa polviinsa. Isäntä ja emäntä ja muut jurtassa olijat näyttivät nauttivan täysin siemauksin. Tanssi tuntui aivan samentaneen tanssijain järjen ja kohta eivät jalatkaan heittä enää kannattaneet: he romahtivat maahan kuin juopuneet ja jäivät siihen makaamaan silmät kiinni ja henkeä tapaillen. Minä hyökkäsin ulos raittiiseen ilmaan tuosta savuisesta

löyhkäävästä hurjuuden pesästä. Ja niin ajoin edelleen tuohon merkillisen hiljaiseen, kirkkaaseen, Pohjois-Siperialaiseen käsäyöhön.” (Rosenberg 1905, 42-43).

Matkakirjojen kirjoittajat pyrkivät vuorovaikutussuhteissaan ensisijaisesti kontaktiin oman kansallisuutensa edustajien tai muiden eurooppalaisten matkakumppaneiden kanssa. Riittävä toiseus ja kansanelämä löytyy kävelyretkeltä kolmannen luokan välikannella (Fraser 1902, 38-39, Rosenberg 1905, 89). Kulttuurieroksi riittää erilainen tapa käyttää veistä ja haarukkaa (Fraser 1902, 118-119). Kysymys on tutustumisesta turvallisiksi koettuun toiseuteen; liian eksoottisesta tilanteesta – kuten ostjakkituvasta – on syytä poistua mahdollisimman nopeasti. Sama tilanne toistuu Mantšuriassa: molemmat matkakirjailijat julkaisevat samat hunguusiens teloituskuvat mutta eivät itse osallistu teloituksen toimeenpanon seuraamiseen (Fraser 1902, 228-229 kuvat, Rosenberg 1905, 156-159). Eron antropologin tai matkakirjan kirjoittajan välillä voi siis löytää asenteesta. Kenttätyön voidaan ajatella merkitsevän paikan sijasta tiettyä tutkijan omaksumaa asennetta. Näkemys lähenee Cliffordin ja Foxin kenttätyöstä esittämiä ajatuksia He pitävät yksiuolotteisena käsitystä kenttätyöstä, joka rakentuu kenttätyöjakson ulkokoh- taistaisena läpielämisestä. Antropologeilla on aina liitettyä kenttävarustukseensa tietty älyllinen, partikulaarinen asema eikä tehty havainnointi ja tarkkailu ole koskaan teoria- eikä arvovapaa tapahtuma. Tässä mielessä antropologia ja etnografia ohjaavat paradigmat, tutkimusperinteet, tieteelliset esikuvat, koulutus sekä tiedeyhteisöt ja niiden kautta tapahtuva harjaantuminen kenttätutkimukseen erottavat tutkijat matkakirjailijoista (Clifford 1997, 191; Fox 1991, 96).

Edellä tehdyt huomiot näyttäisivät olevan samansuuntaisia kuin matka- ja tutkimusmatkakuvausten etnologista merkitystä arvioineen Daniel Reffin tekemät havainnot. Kohtaamistapahtumat ovat usein impressionistisesti sävyttyneitä, ja kirjoittajan omat ajatukset sekä havainnot rakennetaan sisään henkilöhahmojen repliikkeihin ja siteerauksiin. Kuvauksen polttopisteessä ovat sosiopoliittiset, demografiset, elantoon, kauppaan ja hyvinvointiin liittyvät näkyissä olevat seikat. Antropologien puolelta matkakertomuksien kritiikki on kohdistunut niin sanottuun sivilisaatiovilliysmyyntiin. Tieteellinen koulutus ei kuitenkaan vapautta tutkijaa vinoumista, ennakkoluuloista, etnosentrismista, impressionismista tai muista ulkoisista motiiveista. Mikäli vuorovaikutuksen laatu suhteessa tutkittaviin ihmisiin on pinta- tai yksipuolinen, kenttätutkimusaika lyhyt ja ajallinen etäisyys kenttätyö- ja kirjoitusjakson välillä puolestaan pitkä, voidaan myös tieteellistä etnografiaa kirjoittavien tutkijoiden työhön kohdistaa perusteltua kritiikkiä. Ajatus, että vain modernit antropologiset tutkimukset täyttäisivät tieteellisyyden täsmälliset vaatimukset, on tästä näkökulmasta nähdessä väärä (Reff 1991, 636-637, 640 ja 644).

Donnerin *Siperialaiskertomuksia* jakaa Szymanskin *Sibirien*-teoksen impressionistisen tyyliin. Kirjoittajan havainnot ja kokemukset siirtyvät fiktiivisten hahmojen toiminnaksi. Erot löytyvät kertomusten takaa: herra Andreas Krawczykowski, Matias Masur tai puuseppä Kowalski ovat pohjimmiltaan jumalaapelkääväisiä, hurskaita ja ahkeria puolalaismiehiä, jotka ovat löytäneet paikkansa venäläisten tai jakuuttien keskeltä. Syvällä sisällä heillä asuu kuitenkin nostalginen kaipaus kotiin: Puolaan, Varsovaan, kirk-

koihin, toreille ja joulutunnelmaan, joka toisena todellisuutena vaikuttaa ja muistuttaa teoksen päähenkilöitä menneestä. Sosiaalinen näyttämö on sekä Puolassa että Siperiassa. Donnerin *Lapsi*-novellin Marfan ja Szymanskin *Hanusia*-novellin Maria Biskan kertomukset ovat ainekasiltaan lähes identtiset. Molemmat päähenkilöt ovat kokeneet kovia ja joutuneet miesten valankäytön uhreiksi. Pakomatkan ja vankilan kautta Maria löytää onnen ja tasapainon elämäänsä, muiston lapsuuden perheesta ja Dombrowan pikkukaupungista (Szymanski 1900, 145).

Donnerin novellien hahmot eivät Szymanskin tapaan ole kahden maailman kansalaisia; painopiste on ja pysyy Siperiassa elämän dramaattisten tapahtumien jälkeenkin. Kärsimyksestä, kamppailusta tai ristiriidasta jälkeinen katarsis ei tuo tullessaan kotimaan lämpimiä tuulia. Donnerin Marfa Bjelkin joutuu jatkamaan elämäänsä väkivaltaisen ja juopon miehensä kanssa, nyt vain lapsi mukanaan. Poliittisten mielipiteidensä vuoksi karkoitettu Andrei Makulin joutuu viisi vuotta rangaistustaan kärsittyään suljetuksi sosiaalidemokraattisen toveripiirin ulkopuolelle. Kuolema korjaa Ivan Ossipovitšin perheen sekä hänen ryöstäjänsä. Ivan Andrejevitsin ryöstäjä Siljov surmataa Andrejevitsin yrityksistä huolimatta. Osip Matveitš menettää vaimonsa uskollisuuden ja luottamuksen. Tarinat päättyvät tavalla tai toisella traagiseen yksinäisyyteen. Sosiaalisen näyttämön esirippu avataan ja suljetaan Siperiassa. Donnerin kertomuksissa selviytyjiä ovat alkuperäiskansojen jäsenet. Vaaraa ja kuolemaa useasti silmiin katsoneet tinguusit nousevat koston välikappaleiksi Ivan Ossipovitšin surmaajalle (Donner 1959, 24-28). Myös tarinoiden ainoa positiivinen loppuratkaisu löytyy *Pikku Feodor* -novellista. Venäjän kirkon Jumalan ja pyhimykset hylkäävä samojedi Idjel-ära kääntyy vanhojen jumalien puoleen, nauttii luonnon antimista ja elää perhekuntansa kanssa kylläisyydessä (Donner 1959, 44-45). Matkakirjojen ja novellien asetelma on kääntynyt pääläelleen: vanhin Siperia on voittanut uuden.

Sukupuoli ja ydinminuus

Sukupuolen ja seksuaalisuuden valtarakenteiden näkyväksi tekeminen suhteessa etnografiseen kirjoittamiseen on ollut eräs postmodernin antropologien harjoittaman dekonstruktion pääteema. Tradionaalinen antropologia on käsitelty naista sukulaisuuden ja avioliiton kautta. Erityisesti miestutkijoilla naisen paikka on ollut rituaalien ja taloudellisen toimeentulon ulkopuolella, profaanissa maailmassa. Naisvinouma on näkynyt antropologien esittämissä miehen ja naisen suhdetta selvittämissä oletetuksissa, naisen sijoittamisessa alempiarvoiseen asemaan eri yhteisöissä sekä länsimaisen epätasa-arvoisen ja hierarkisen sukupuolirakenteen siirtämisessä muihin kulttuureihin. Naisten hallitsemisen keinona on käytetty mykistämistä: naisten oma ääni on hävitetty (Moore 1988, 1-4). Naisantropologeista Sherry Ortney on nostanut esiin sukupuolisymbolien ja seksuaalisterotyyppien analysoimisen. Hänen mukaansa naisten aliarvostus on universaali ilmiö, mutta se ei perustu biologiseen erillaisuuteen vaan kulttuuriseen idologiaan ja symboliikkaan. Naiset identifioidaan ja assosioidaan luontoon kuuluviksi ja miehet puolestaan kulttuuriin kuuluviksi (Ortney 1974, 67-78). Postmodernin antropologian kysymyksenasettelu on pyrkinyt jatkamaan Ortneyn herättämää ajatusta. Biologinen sukupuoli (sex) ja sosiaali-

nen sukupuoli (gender) on aikaisemmassa antropologisessa tutkimuksessa pyritty liittämään yhteen. Sosiaalinen sukupuoli samoin kuin ”rotu” tai ”etnisyys” eivät kuitenkaan ole essentialistisia kategorioita vaan sosiaalisen konstruktionismin tuotteita (Clifford 1986, 17-21; Kinnunen 2001, 273-277). Subjektin – naisen – hävittäminen postmodernina haasteena ei ole saanut kuitenkaan varauksetonta suosiota feminismin ja etnisyyden teoreetikkojen piirissä, mutta naissubjektin paikantamisen teorioihin on sitä vastoin suhtauduttu lämpimästi. Naissubjektin lokus määrittyy postmodernin antropologian ja feminismin teorioiden mukaan muiden dikotomisten hierarkioiden mukaisesti muodostaen seuraavat vastaparit: mies/nainen, etelä/pohjoinen, keskusta/periferia, kulttuuri/luonto (Ahokas & Rantonen 1996, 65-67, 77-80; Tuohimaa 1996, 6-12; Tuohimaa 1997, 46-47).

Vaikka postmoderni teorianmuodostus on julistanut modernin ajan suurten kertomusten – esimerkiksi psykoanalyysin – kuolemaa, ovat nais-tutkijat löytäneet Freudin, Kristevan ja Lacanin teorioissa uudenlaista kantopintaa ajatuksilleen. Ihanuksen mukaan ”psykoanalyttinen diskurssi ei voi asettaa itseään totuudeksi” vaan ”työskentelee pikemminkin yksilöllisen ja villin puhuvan subjektin kuin universaalisen, kategorisen imperatiivin parissa” (Ihanus 1991, 108). Ritva Ruotsalainen onkin aiheellisesti todennut: ”Entäpä jos Freud olikin postmodernimpi kuin aluksi uskottiin?” (Ruotsalainen 1997, 22). Freudin teoria naisen sukupuolisuudesta redusoi-tuu miehen seksuaaliseen kehitykseen, mutta Freudin tekstiä voi lukea ja tulkita myös toisin. Sukupuoliposition kehittämisessä suhteessa kastrati-oon voidaan nähdä seksuaalisen monimuotoisuuden vaihe, joka ei redusoi-du suhteessa saman logiikkaan, vaan tunnustaa toiseuden (Freud 1971, 149-152, 160 ja 209-211).

Objektisuhteisiin perustuvissa teorioissa ruumiin ja sukupuolen suhde on mielivaltaisempi. Kristevan semioottinen ruumis on viettien ja tyydyt-tyksen näyttämö, joka rakentuu suhteessa maternaaliseen – ei feminiiniseen – ruumiiseen. Viettien tyydyttäjää, äiti vastaa tarpeiden huomioimisesta. Maternaalinen ruumis on fragmentoitunut, se sulattaa ja pilkkoo ja ahmii minän imaginaarisen yhteyden, jota kehittyvä ja heikko ego pyrkii puolus-tamaan. Arkaainen kauhu värittää tätä kehitysvaihetta, jossa minuutta ra-jaavat suhteet ovat epävakaita. Suhde symboliseen muodostuu maternaali-sen ruumiin säätelevän viettillisyyden kautta (Ruotsalainen 1997, 19). Maa-ilman ei kuitenkaan jäsenny täydellisesti: Kristeva kutsuu symbolisen kehi-tysvaiheen objekti – subjekti kategorioiden ulkopuolelle jääviä olioita ni-mellä abjekteiksi. Omasta, puhtaasta ruumiista fantisoiva minä kokee ab-jektit kuvottavina ja yrittää torjua ja rajata omaa ruumista ja minuutta uh-kaavat tekijät (Kristeva 1982, 4-8 ja 70-80). Narsismi ei ole ainoa ratkaisu-keino tässä torjunnassa, vaan uskonto, moraali, kiellot, lait, rituaalit, puh-taan ja epäpuhtaan hierarkiat sekä muut voimakkaat vastakkainasettelut luovat selkeitä identiteettejä ja palvelevat minuuden ja sen piiriin laskettuja tilojen autonomiaa. Seksuaalisuus rakentuu ruumiillisena järjestyksenä: halun, kivun, viettien ja torjunnan liikkeessä (Ruotsalainen 1996, 13, 18-19 ja 20-21).

Miten Donnerin – miesantropologin – etnografia sitten vastaa näitä su-kupuolesta ja seksuaalisuudesta esitettyjä teorioita? Aiemmin on todettu, että Donner käsittelee naista ja hänen asemaansa osana yksityistä kodin piiriä. Naisen tehtäviin kuuluu Donnerin mukaan jurtan pystytys, tulen

virittäminen, ruuanlaitto, lasten hoitaminen, hygieniatarvikkeiden sekä nahkojen valmistaminen ja kaikki muut jurtan läheisyydessä tehtävät kotityöt. Miesten ollessa metsästämässä tai kalastamassa naiset jäävät asunnolle. Ainoastaan asunnon paikan vaihtuessa naiset seuraavat miehiä. Miesten maailma on julkinen: he metsästävät, kalastavat, hoitavat poroja, käyvät kauppaa sekä vastaavat perheen sosiaalisten vuorovaikutussuhteiden hoitamisesta suhteessa ulkomaailmaan. Näin tarkasteltuna Donner näyttäisi olevan aikansa lapsi. Hänen sukupuolten välisiä suhteita määrittävä kuvauksensa noudattelee modernin ajan antropologien perinnettä; naisen suhde mieheen vastaa yksityisen suhdetta julkiseen sekä luonnon suhdetta kulttuuriin (Moore 1988, 21-24). Eräässä analogisessa suhteessa Donner kuitenkin poikkeaa linjasta: samojedinainen edustaa Donnerille puhtautta ja koskemattomuutta eikä suinkaan saastaisuutta tai riettautta. Tämä antaisi syyn olettaa, että Donnerin sukupuolta ja seksuaalisuutta määrittelevien positioiden järjestyminen voidaan nähdä myös toisin. Voidaan olettaa, että edellä mainitun antropologisen perinteen mukaisen kuvauksen alta olisi löydettävissä toinen taso, joka jäsentäisi ja selittäisi Donnerin etnografisen kuvauksen logiikkaa holistisemmin ja edellisestä poikkeavalla tavalla. Tätä tasoa etsiessämme joudumme tarkastelemaan Donnerin oman minuuden ydinaluetta lähemmin.

Arviotaessa Donnerin etnografioita joudutaan katsomaan paitsi sitä, mitä on kirjoitettu, myös sitä, mitä on jätetty kirjoittamatta. Yleisesti ottaen Donnerilla kenttämuistiinpanojen ja valmiin etnografian välisen erotuksen tulos on pieni. Ulkopuolelle rajautuvat eräät kärjekkäimmät kommentit kentällä kohdatuista ihmisistä sekä tutkimusjakson alkuvaiheissa koetut vaikeimmat ahdistuksen, ruumiillisen tuskan ja kivun sekä yksinäisyyden ilmaisu. Ainoastaan kerran Donner päätyy esittämään esittämään saman asian täysin päinvastaisessa muodossa etnografiassa kuin ystävänsä Brotherukselle lähettämässään kirjeessä:

”Ainoa, jota kipeästi kaipaam, on saada jutella ja keskustella sivistyneiden ihmisten kanssa. Täällä asuu kyllä pappi, mutta hän on kovasti viinaan menevä. Hänen vaimonsa on kenties ainoa, jonka kanssa jossakin määrin seurustelen ja hän onkin Siperian oloihin nähden verrattain sivistynyt ja hyvinkin miellyttävä. Ylläolevasta sinun ei kuitenkaan tule uskoa, että näiden sanojen alla piilee romanssi, jonka seurauksena olisi, että palaisin kotia Tysmskin venäl. papin rouvan kanssa. Mutta minä myönnän, että hän on herttainen ja me täällä hyvin tulomme toimeen.”⁷¹

Valmiiseen etnografiaansa Donner kuitenkin kirjoittaa samaisesta papin rouvasta seuraavasti:

”Även i Tysmskoe, som på så många andra ställen, fick jag det intrycket, att ryssarna äro synnerligen religiösa, utan att dock i själva verket äga någon religion. Men detta framträdde kanske tydligare just i Tysmskoe, där prästen alltid var full och

---

71 TE Donner Brotherukselle 1.4.1912.

hans maka idkade ett yrke i stil med Meretrix⁷² i forna dagar.” (Donner 1915, 27).

Kuva 28. Tymskin kirkkoherran vaimo. Museovirasto.

Donner näyttää tässä tilanteessa piilotteleva ja salaavan lukijalta oman seksuaalisen halunsa ja vuorovaikutuksen toiveensa. Seksuaalisuus on keskeinen osa minuuden ydinaluetta, ja se herättää häpeän ja piiloutumisen tunteen lähes millaisessa yhteydessä hyvänsä. Psykoanalyttikko Pentti Ikonen mukaan mies jakaa seksuaalisuutensa ja rakkautensa – jo pikkupojasta lähtien – kahteen osaan: ihailevaan ja arvostavaan sekä aistilliseseksuaaliseen. Perheen äitiin ja sisaruksiin suuntautuneet seksuaaliset ja vuorovaikutukselliset toiveet kielletään. Tämän vuoksi ”kenelläkään kasvatuksen saaneella ja yhteiskuntakelpoisella miehellä ei ole täyttä potenssiaan jäljellä”, sillä ”arvonannosta ja kunnioituksesta naista kohtaan mies luopuu seksuaalis-aistillisista haluistaan ja osasta potenssiaan” (Ikonen 2000, 61-62; Ikonen & Rechart 1994, 142-146).

Miehen yrityksessä pelastaa potenssiaan on löydettävissä pääpiirteisään kaksi vaihtoehtoa: ensimmäinen on valita halun ja tyydytyksen kohteeksi henkilöitä, jotka eivät vaadi arvonantoa. Tällaisia ovat mielikuvituksessa tai todellisuudessa maksetut tai ilmaiset kohteet. Erinomaisen esimerkin tästä ratkaisumallista kaukomaiden tutkijoiden kohdalla on esittä-

72 Meretrix, kuka tahansa seksuaalisesti aktiivinen nainen, ei ainoastaan kaupallista seksiä harjoittava.

nyt Jörn Donner kuvatessaan Wallinin, Gustave Flaubertin ja Enebergin seksuaalisia kokeiluja kaukomaisten bordelleissa (Jörn Donner 2002, 221-229). Donner päätyy kuitenkin etnografisessa kuvauksessaan toiseen vaihtoehtoon: ”alentamaan valitun kohteen arvoa vähintään siinä määrin, että hän siirtyy alemmalle tasolle kuin missä äiti rakastetuimmillaan on ollut.” (Freud 1971, 249-260; Ikonen 2000, 63). Sivistyneestä ja miellyttävästä papin rouvasta tulee etnografisessa kuvauksessa seksuaalisesti aktiivinen nainen, uskonnon ja moraalisien hyvien tapojen – raittuiden – ulkopuolelle asetettu prostituutio. Se, mitä todellisuudessa tapahtui tai jäi tapahtumatta Donnerin ja Tymskin papin rouvan välillä Tymksissä 1912, jää kuitenkin arvoitukseksi.

Kun tarkastelu ulotetaan koskemaan Donnerin *Siperialaiskertomuksia*, voidaan havaita, että tekstin takaa on löydettävissä ajatus matemaalisesta ruumiista ja tämän integriteettiä uhkaavista vaaroista – abjekteista. Novellin *Lapsi* nainen Marfa Bjelkin on koskematon, nuori nainen, joka joutuu miehensä pahoinpitelemäksi ja raiskaamaksi. Äidiksi tuleminen pyyhkii kuitenkin Marfan mielestä pois hänen tuntemansa, kivun, epätoivon, lohduuttomuuden:

”Hon hade aldrig tänkt att livet skulle kunna skänka någon glädje åt en ensam kvinna. Allt hade varit ett enda förtvivlat, tröstlöst lidande från början till slut.

Men nu var allt annorlunda. Hon hade så ofta frågat sig om kvinnorna aldrig skulle ha någon fröjd, om all glädje och lycka blott var till för männen. Och hon hade trott, att det var så menat. Hon hade trott, att *Gud endast fanns till för manfolk* och att kvinnan var som ett djur, men inte någon människa. Nu var allt dock som nytt. Hon hade sitt barn och då brydde hon sig inte mer om världens ondska. Sorgen var kanske ännu kvar, men inte för henne. Hon hade sitt barn.

Nu förstod hon också, att barnet betydde allt. Hon förstod, att kvinnan hade någonting, som mannen aldrig kunde rätt förstå. Hon uppfattade nu, att *alla kvinnor ändå leva för något, att de ha något* – det bästa. Och med ens kände hon, att den glädje, som var männen beskär, ändå ingenting var i jämförelse med *kvinnans heliga modersglädje*. Och den glädjen hade hon nu. Hela livet var med ens så vackert och ljusst. *Hon fick leva för sitt barn, sin lilla flicka.*” (Donner 1919a, 88-89. Kursivointi Louheranta).

Aikaisemmin on todettu, kuinka Donnerin kenttätöyperiodin kokemukset ja havainnot kääntyvät hänen novelliensa päähenkilöiden ajatuksiksi ja repliikkeiksi. Kenttätöyperiodin kulttuurišokki ja sen minuudelle luoma uhka nostaa kokemuksen näyttämöksi ruumiin ja sitä suojelemaan nousevan, yksinäisyyden, kaaoksen ja tuskan keskelle joutuneen hauraan, minuudestaan taistelevan mielen. Tämä ruumiin ja minuuden heikko yhteenliittymä on symbolinen ja kulttuurillinen naisen ruumis. Matemaalisena ruumiina se kuitenkin on heikko, sen koskemattomuutta ja puhtautta uhkaavat alati vaarat: miehiset vietit, penetroituvat, leikkaavat ja silpovat abjektit, jotka pyrkivät sulattamaan ja turmelemaan saavutetun autonomian.

Abjektien luonne ja tarkoitusperät paljastuvat tarkemmin *Pyhimys-*novellista. Venäläinen pappi isä Pjotr tunkeutuu tässä kertomuksessa Osip Matveitšin kotiin, makaa tämän vaimon Annan kuin villi eläin, viettelee ja turmelee perheen sekä naisen koskemattomuuden. Kysymys ei ole vain yhdestä tapauksesta; kaikki papin kylän joutuneet naiset, niin samojedit kuin venäläiset uudisasukkaat joutuvat saman kohtalon uhreiksi. Lopulta pappi on synnyttänyt ”kerrassaan uuden rodun” – tosin sekarotuisen (Donner 1959, 102, 106). Jotkut erämaan miehet, alkuasukkaat sekä venäläiset uudisasukkaat suhtautuvat asiaan välinpitämättömästi ”eivätkä pane tikkua ristiin estääkseen tapahtumaa toistumasta” (Donner 1959, 103). Osip Matveitš on kuitenkin toista maata: hän tekeytyy tyhmäksi ja tietämättömäksi mutta valmistele salassa suunnitelmaa tilien tekemiseksi selväksi papin ja vaimonsa kanssa (Donner 1959, 107-109). Lopulta aika on kypsä, Osip on varannut viinaa, köyden, kiväärin ja puukon. Juotettuaan petollisen papin ja vaimonsa humalaan hän vetäytyy nukkumaan. Annan ja isä Pjotrin maatesa sylikkään Osip nykäisee vuoteen virittämänsä köyden ja sitoo parin tiukasti kiinni toisiinsa ja sänkyyn. Osip kutsuu kylän väen katsomaan tapahtunutta. Ovelta kyläläiset katsovat tupaan ja häpeä tarttuu sekä kylän miehiin että naisiin. Opis pitää kyläläiset loitolla kiväärillä uhaten ja sulkee lopuksi oven:

Kuva 29. *Siperialaiskertomusten* vuoden 1959 suomenkielisen painoksen paperikansi.

”Sedan for fan i Osip på allvar. Han hade nog tänkt göra det, men först efter allt det han sett, blev han säker på sig och darade inte det minsta på handen. Han tog sig en väldig klunk brännvin, grep tag i sin skarpslipade kniv och kom till sängen. Lika skickligt, som han behandlat unga hingstar, lika lugnt och snabbt gjorde han även nu ett snitt på fader Pjotr. Färdigt, i samma ögonblick som ett fruktansvärt rasande vrål, ett rytande trängde igenom munnen på slaktoffret. Men sedan var allt över. Den syndiga sagan var för evigt slut. Ingen skulle mera förföras av den mannen, ingen skändas med våld, och ingen mans hustru tagas i famn av prästen, den satan.” (Donner 1919a, 108-109).

Loppuratkaisu päättyy kastraatioon. Raiskaava ja penetroiva pappi – Isä Jumalan mies – jonka uskontoa ei ole tarkoitettu naisille vaan miehille, ei enää ole mies. Osipin suorittama kastratio saavuttaa seksuaaliset, poliittiset ja kosmiset mittasuhteet: veitsi leikkaa irti seksuaalisuuden ulkoiset tuntomerkit mieheltä, Suomen irti tsaarin Venäjältä ja despoottisen, saatanallisen kaikkivaltiuden Jumalalta. Donner ei kuitenkaan mahda biologiselle sukupuolelleen mitään. Hänet voidaan näin nähdä yhtä aikaa sekä kertomusten Pjotrin, Osipin että Mafran roolissa. Halu, pelko ja toive tii-

vistyvät Isä Pjotrin kohtaloon: Pjotrin tavoin Donner tuntee vetoa naiseen, Tymskin papin vaimoon. Tämä ei kuitenkaan ole puhtaasti äidin arvoinen objekti vaan genitaalisen vietin alennettu kohde. Isä Pjotrin rinnalle asettuminen, äidin ruumiin ja rakkauden tavoittelu, johtaisi kilpailuun itseä vahvemman isän kanssa. Tämän kilpailun häviäminen merkitsisi kuitenkin kastraatiota mutta ei suinkaan isälle vaan Donnerille. Toive kääntää aseelman toisin päin. Heikompi kastruoi vahvemman, kuten Osip isä Pjotrin. Äidin koskematon ruumis on voitettu takaisin, mutta voittoa ei juhli genitaalisen tasolla. Oraalisen ja anaalisen tason autonomia on ystävällistä, surullista ja yksinäistä elämää äidin ruumiin läheisyydessä. Mielen tasolla osana maternaalista äitiä – novellin Marfaa. Kuten Ruotsalainen toteaa: ”Vietin ja torjunnan dynamiikka, siis halu penetroida ja tulla penetroiduksi, halu kastroida ja tämän halun torjunta, kastroiduksi tuleminen pelko jne. eivät rakennu toisin kuin käytännössä, joita sanotaan ’heteroseksuaalisuudeksi’.” (Ruotsalainen 1996, 21). Uskonto, moraalit, kiellot, rituaalit, puhdas- ja epäpuhdas-hierarkiat korvaavat ja kieltävät sukupuolieron. ”Rajat ja erottelu ovat aina epävakaita, koska ego ei ole suhteessa objektiin, joten ego on uhattu aina kun abjekteja rajaavat operaatiot eivät toimi.” (Ruotsalainen 1996, 20).

Uhatut rajat

Edellä esitetyn pohjalta voidaan ymmärtää, miksi Donner todellakin asettui äärioloihin suhteessa muihin tutkijoihin samaistumisessaan tutkimuksensa kohteena oleviin kansoihin. Osallistuminen, eläytyminen ja samaistuminen ei ollut vain mielen tiedostetun pintarakenteen tasolta tehty valinta vaan jotain, mikä nousi tiedostamattoman mielenmaailman rakenteista. Etnografisessa tekstissä on läsnä samaan aikaan sekä verbaalinen, tiedostettu, aikaan, kulttuurin ja tieteen traditioon sidottu ja signifioitu sekä tiedostamaton, ei-verbaalinen ja symboloimaton aines (Ihanus 1991, 109). Psykoanalyysi muuttuu kirjaimen tieteeksi tiedostamattoman tullessa osaksi tekstiä. Tämä Ihanuksen muotoilema lacanalainen kirjaimen tiede ottaa tehtäväkseen ”seksuaalis-tekstuaalisen politiikan kytkennät yhteiskuntapolitiikkaan”. Donnerin etnografisia tekstejä tulee siis lukea hermeneuttis-emansipatorisella tavalla, jota kliinisessä psykoanalyttisessä terapiatyössä kutsutaan ”kolmannella korvalla kuunteluksi” (Ihanus 1991, 112). Kirjoittajan subjektin ja sitä väistämättä seuraavan transferenssin analyysi muodostuu tällöin strukturaation paljastamiseksi, kuitenkin niin, ettei ”Isännimen tai kastraation paljastaminen kirjallisesta tekstistä ole kaikki kaikessa” (Ihanus 1991, 118). Totuus on lopultakin harhaa – ja harha totuutta.

Samaistuminen samojedehin oli Donnerille totisinta totta, ja ero minuuden ja toiseuden välillä hävisi aika ajoin kokonaan näkyvistä. Samoin tulee myös ymmärrettäväksi, miksi Donner suuntautui voimakkaasti tutkimusmatkojensa jälkeen politiikkaan eikä enää tämän jälkeen pystynyt täyspainoisesti palaamaan tutkimustensa pariin. Minuus, Suomi, uralliset kansat ja niiden asuinalueet olivat ainaisen uhan tilassa, jolle oli löydettävissä vastaavuutensa Donnerin itsensä tiedostamattomasta, intrapersonaalisesta tilasta. Sattumaa ei liene sekään, että Donner toimi juuri kansalais sodan jälkeen *Rajamaan* komendantina. Donnerin kahden viimeisen etnografiansa intentio avautuu hauraan autonomisen mielen näkökulmasta, joka

ulottaa olemassaolonsa ei vain suomalais-ugrilaisiin vaan myös uralilaisiin kansoihin. Asioiden ja teemojen toisto on paitsi yksilön psykologien selviämiskeino ongelmallisiksi tai ratkaisemattomaksi muodostuneiden traumojen ja kehitystehtävien ratkaisemiseksi. Tekstuaaliset representaatiot liittyvät kuitenkin aina 'itsen' tai minuuden representaatioihin ja johtuvat "infantiileihin ja imaginaariisiin itse-teemoihin", joita ovat rakkaus, valta ja kuolema (Ihanus 1991, 120). Piilotajuinen aines, piilotekstin semioottisine merkityshahmoineen (signifiant), "siirtyy lakkaamatta, synnyttää loputtomasti uusia merkityshahmoja pysähtymättä yhteenkään merkitykseen (signifié) (Stewen 1991, 130-133). Donner piti semioottista, ruumiillista ja torjuttua primaariprosessien materiaalia kurissa viime kädessä tieteen tarjoamin norminmukaisin ja symbolisin keinoin taatakseen itselleen psyykkisen yhteyttäisyytensä. Poliitikassa tämä toiminta näkyi Donnerin vallankumouksellisena pyrkimyksenä, yrityksenä palauttaa toimiva subjekti symbolisen järjestyksen taakse arkaaiseen, lakien ja normien takana olevaan tilaan mutta samalla haluna kokea sekä elää uudelleen Siperian kenttätyöjaksolla tapahtunut eheytyminen ja saavuttaa semioottista ja ruumiillista purkautumista seurannut symbolinen järjestys (Stewen 1991, 133).

Donnerin myöhäimpiä etnografioita voisi näin ollen kutsua tieteelliseen muotoon puetuiksi kollektiivisen minuuden puolustuspuheiksi. Pintatasolla *Siperia*-teos etsii evolutionis-historiallinen teorianmuodostuksen ja etnohistoriallisen otteensa kautta vastausta Siperian kansojen elämäntyylin kehittymiselle. Syvätasolla teos keskittyy määrittelemään uralilaisten kansojen historiallisia asuinalueita, vain heille kuuluvaksi laskettavien kielten sanoja sekä kulttuuripiirteitä ja rodun puhtautta. Näiden rajojen sisäpuolelle laskettavia kansoja uhkaavat abjektit: assimilaatio venäläisiin ja sitä seuraava kielen, kulttuurin, uskonnon ja moraliin häviäminen ja rappio. Donner kuvaa tämän prosessin kulkua *Siperia*-kirjansa luvuissa *Kun venäläiset valloittivat Siperian ja Venäläisten valloituksen jälkeen* (Donner 1933a, 151-177). Aseellista invaasiota seuraa näennäinen autonomia, jonka aikana valloitetut alueet otetaan haltuun muilla keinoin. Veronmaksu, asutustoiminta, elinkeinojen anastaminen, alkoholin myyminen, nomadikansojen asuinalueiden turmeleminen ja niiden saattaminen riippuvaiseksi venäläisten kaupasta, ortodoksisuuden levittäminen, uhripaikkojen ja vanhojen jumalien tuhoaminen johtavat kansojen tuhoon.

The Ethnological Notes -teoksessa Donner työskentelee anomalian parissa. Jeniseinostjakit rajautuvat Donnerin uralilaisen kansanyhteisön ulkopuolelle. Heidän painoarvonsa ei kuitenkaan ole merkityksetön. Teos on vuoropuhelua ystävällismielisen toiseuden kanssa, jonka tehtävä on toimia peilipintana rajalinjan sisäpuolelle suljettujen kansojen, lähinnä ostjak-kisamojedien kanssa. Tätä merkitystä alleviivaavat Donnerin sulkulauseisiin kirjaamat, hänen itsensä tai muiden tutkijoiden tutkimusmatkoilla tekemät havainnot, jotka alkavat sanoin: [Like their neighbours the YO⁷³ have...] Teksti rakentuu näin dialogisen jännitteen varaan, jossa alistetulle kansalle annetaan ääni. Teos alleviivaa myös suomalaisen tutkimuksen intentiota: pyrkimyksenä on säilyttää ja konservoida kansallista identiteettiä, ei tuhota sitä. Tätä näkökulmaa vastapäätä asetetaan kirjan alkuun liitetty kuvaus jeniseinostjakkien kohtalosta Venäjän, vallankumouksen ja Neuvostoliiton otteessa. Nimen vaihtaminen ei kuitenkaan muuta todelli-

73 YO = Yenisey-Ostyak, jeniseinostjakit.

suutta: jeniseioistjakkien kohtalo on osa Siperian kansojen kohtaloa. Siinä missä Donnerin tieteellinen esikuva Castrén jaksoi uskoa Siperian kansojen kohtalon olevan voitettavissa elämälle sivistyksen leviämisen myötä, näki Donner ainoastaan pitkitetyn kuolinkamppailun. Donnerille selviytymisen ainoa keino oli tarttua miekkaan ja leikata tie auki kohti vapautta ja itsenäisyyttä.

EPILOGI

Donnerin elämänsuora osui keskelle Suomen itsenäistymisprosessia sekä kansallisten tieteiden kultakautta. Nämä tekijät kumpusivat samasta lähteestä mutta johtivat Donnerin kohdalla ristiriitaiseen tilanteeseen, jossa poliittinen toiminta söi voimavaroja tieteelliseltä työltä ja päinvastoin. Tilanteen vaikutus on nähtävissä Donnerin tieteellisestä perinnöstä. Setälän dogmaattinen asema kielentutkimuksen alalla ja Donnerin ulospäin suuntautuva aktiivisuus kavensivat sitä potentiaalia, joka Donnerilla olisi parhaimmillaan tapauksessa ollut annettavissa tieteelliselle tutkimukselle. Tilanne johti Donnerin kohdalla siihen, että väitöskirjaa ja sanakirjaaineistojen työstämistä lukuun ottamatta kielitieteellinen työ jäi varsin vähäiseksi. Antropologian, uskontotieteen ja etnohistorian parista hän sen sijaan löysi oman kenttensä, joka oli riittävän väljä sekä hänen persoonalleen että tutkimusotteelleen.

Suomalaisista tutkijoista Karjalainen tulee lähimmäksi Donneria tieteellisen, erityisesti kulttuuriekologisen tutkimusotteensa puolesta. Myös ystäväinä ja keskustelukumppanina Karjalainen merkitsi Donnerille paljon. Karjalaisen ja Paasosen kuolema sekä Ramstedtin ulkomaankomennus jättivät aukon paitsi tiedeyhteisöön myös Donnerin elämään. Suuntautuminen ulkomaille oli näin ymmärrettävissä kotimaan tilanteesta käsin. Henkilö- ja opiskeluhistoriansa ja poliittisen toimintansa vuoksi hänellä oli myös muita tutkijoita matalampi kynnyksensä seurata ja hakea yhteyksiä ulkomailta – erityisesti Skandinaviasta ja Englannista. Kirjan *Ethnological notes about the Yenisey-Ostjak* julkaiseminen 1930-luvulla nimenomaisesti englanniksi osoittaa Donnerin tieteellisen kompassin ottaneen suuntaa anglosaksisesta maailmasta.

Donnerin keskeisimmäksi työksi nousee hänen *Sibirien – Folk och forntid* -teoksensa, joka nimenomaan etnohistoriallisessa mielessä on hänen toistiaan tieteellisesti merkittävin. Fyysinen antropologia, kielentutkimus, arkeologia, etnologia ja folklore saavat teoksessa pisimmälle ja syvimmälle menevät ilmaisunsa. Juuri tämän teoksen kautta piirtyy Donnerista kuva monitoimitutkijana, joka jatkaa paitsi isänsä Otto Donnerin myös toisen esikuvansa Castrénin monialaisuutta. Teoksesta piirtyy esiin uralilaisen elämänmuodon rekonstruktio hieman samoin tavoin kuin Pältsillä mutta Pältsistä poiketen tarkemmin maantieteellisesti rajattuna. Länän on myös poliittisen toiminnan visio – uralilaiset kansat saatetaan saman tieteellisen katon alle suojaan idän raekuuroilta. Kaksikielisen Donnerin nationalismi haki muotonsa sekä ruotsinkielisten että suomenkielisten ryhmien väliltä – tai pikemminkin rajoilta. Poliittisesti ruotsinkielinen nationalismi lähestyi kolonialismia ja hyökkäävää idänpolitiikkaa. Donnerin toimintaympäristö, erityisesti Suomalais-Ugrilainen Seura, kiinnitti hänet kuitenkin myös suomenkielisen nationalismiin, ja hänen myöhempien vuosien poliit-

tisen toiminnan organisointinsa oli ensisijaisesti sisäpoliittista väritynyttä.

Bland samojeder i Sibirien åren 1911 – 1913, 1914 -teoksen arvo nousee osallistuvan kenttätöyömetodologian artikulaatiosta. Se osoittaa, että Suomessa oli ennen Malinowskin kenttätöyöteorian syntyä ja funktionalismin esiinmarssia kansainvälisesti uraauurtavaa antropologista kenttätöyötä, ja parhaimmassa tapauksessa Donnerin työt olisivat voineet levitä myös angloamerikkalaisen tiedemaailman tietoisuuteen. Substanssi, kieli ja yhteydet olivat kunnossa – kansallisen ja kansainvälisen historian myllerrykset sen sijaan ohjasivat Donnerin huomion ja työn toisaalle. Samaan aikaan puolalais-briittiläisen antropologin Maria Czaplickan verrattain keveät teokset Siperiasta levisivät kansainvälisen antropologikunnan tietoisuuteen. Kenttätöyömenetelmiensä ja kirjallisen tuotantonsa elävyyden puolesta sekä kansainvälisen taustansa ansiosta Donner nousee Castrénin ja Pälsin kanssa samaan ryhmään, jota tässä tutkimuksessa olen nimittänyt dionyysiseksi erotukseksi maalais-taustaisesta vanhasuomalaisesta Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkijaryhmästä, jonka kenttätöyömenetelmää olen kutsunut apolloniseksi.

Donnerin kaunokirjalliset kertomukset – *Sibiriska noveller* – avaa oven tieteellisen ja poliittisen työn takana oleviin piilotajuisiin tasoihin. Historia, tiede ja Donnerin persoonallisuuden rakenteet kietoutuvat monimutkaisella tavalla toisiinsa. Hauras ydinminuus oli uhattuna vieraassa, regressioalttiissa ympäristössä tutkimuskentällä. Symbolisen, haavoittuvan ja pregenitaalisen muotonsa tämä piilotajuinen maailma saa Donnerin kaunokirjallisissa kertomuksissa, jotka liikkuvat sukupuolirajojen tuolla puolen. Osaltaan myös tämä selittää, miksi Donner ei matkojensa jälkeen suuntautunut tieteelliseen teorianmuodostukseen. Hauraan ydinminuuden itsenäisyyden menettämisen uhka oli liian lähellä sekä henkilökohtaisessa että kansallisessa historiassa. Vastahyökkäyksen suunnitteleminen, rajojen piirtäminen ja lakien ja oikeuksien voimaansaattaminen oli defensiivisessä mielessä toimivampi ratkaisu kuin tieteellisten teorioiden työstäminen tai kehittäminen.

LÄHDELUETTELO

HAASTATTELUT

JÖRN DONNER. Professori, kirjailija, tuottaja. Helsinki. 4.11.1992 ja 27.11.2005.

ARKISTOLÄHTEET

Helsingin yliopiston kirjasto (HYK). Helsinki.

Donnerin kokoelma	Coll. 42
Pohjalaisen osakunnan arkisto (PohjO)	
Pohjalaisen osakunnan nimikirja 1868-1906	Aa7
Pohjois-Pohjalaisen osakunnan arkisto (PPO)	
PPO:n historian kirja 1908-1909	Ma1.1
PPO:n toimintakertomukset 1907-1914	Ma1.2-1.8
PPO:n nimikirja	Ba1.1
PPO:n pöytäkirjat 1907-1915	Ca1.1-1.4

Helsingin yliopiston keskusarkisto (HYKA). Helsinki.

Konsistorin arkisto (KOA)	
Ylioppilasmatrikkeli	Bb:5
Opettaja- ja virkamiesmatrikkeli	Ba3
Ylioppilaiden todistuksia 1906	Ef 103-105
Konsistorin pöytäkirjat 1908	Ca82
Konsistorin pöytäkirjat 1909	Ca83
Konsistorin pöytäkirjat 1924	Ca97
Konsistorin pöytäkirjat 1925	Ca98
Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan arkisto (HYA)	
Ylioppilaskunnan pöytäkirjat 1907-1914	Ac7-13
Ylioppilaskunnan pöytäkirjat 1916-1917	Ca23
Historiallis-kielilitieteellisen osaston arkisto (HKO)	
Historiallis-kielilitieteellisen osaston pöytäkirjat 1907-1913	Ca27-32
Historiallis-kielilitieteellisen osaston pöytäkirjat 1927-1932	Ca46-51
Historiallis-kielilitieteellisen osaston pöytäkirjat 1919-1925	Ca39-44
Historiallis-kielilitieteellisen osaston pöytäkirjat 1927-1929	Ca47-48
Filosofian kandidaatin tutkintotodistukset	Dc3
Kansallisarkisto (KA). Helsinki.	
Donner-suvun kokoelma	602:68
Mannerheimin matkaselostus Otto Donnerille	H2/9
kirjeiden kopioita Venäjältä	
Kirjeitä Kai Donnerille 1922	I2

Kirjeitä Kai Donnerille 1923-1934	13
Rajamaan komendanttikauden ja Inon punakaartin asiakirjoja	15
Päiväkirjat 1918-1924	
Koti- ja ulkomaista kirjeenvaihtoa	18 113 B1:13 B1:16
Päiväkirjat	114
Siperia – teokseen liittyvää kirjeenvaihtoa	115
Siperian päiväkirjat, passeja, todistuksia	116
Kirjeenvaihtoa 1920-1933 A-J	117
Kirjeenvaihtoa 1920-1933 K-R	118
Kirjeenvaihtoa 1920-1933 S-Ö	119
Kirjeenvaihtoa 1918	120
E. N. Setälän kokoelma	602:55
E. N. Setälän kirjeenvaihto	65/1 63/16 62/34 61/16 115/31
Kansallismuseo (KM). Helsinki.	
Kai Donnerin keräämä esinekokoelma 4934	VK
Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kirjasto (KOTO). Helsinki.	
Suomen Suku –tutkimusarkiston vastaväittäjä Setälän kirjakappaleen merkinnät teoksessa Kai Donner 1920: <i>Über die anlautenden labialen spiranten und verschlusslaute im samojedischen und uralischen.</i> Helsinki.	83:534
Museoviraston kuva-arkisto (MKA). Helsinki.	
Kai Donnerin ottamat valokuvat ja niiden negatiivit Kai Donnerin kuvaluettelo vuodet 1911-1914 Luetteloinut Olavi Louheranta 1991 Jarmo Alatalon v. 2006 puhtaaksikirjoittama Kai Donnerin kuvien luettelo	
Nasionalbiblioteket (NB). Oslo.	
Fridtjof Nansens brevs 1914-1915	48
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto (SKSK) Helsinki.	
Kaarle Krohnin kirjekoelma	108
Suomalais-ugrilaisen Seuran arkisto (SUS). Helsinki.	
K. F. Karjalaisen Jugralaisten uskonnon käsikirjoitus	1.78
Samojedilainen taikaesine mielisairauksien parantamiseksi	2.58.4 2.58.20

Kirjeitä	2.58.9
Kai Donnerin muistiinpanoja arktisesta kulttuuritutkimuksesta	2.58.11
Div. Sibiriskt material	2.58.14
Kirjoitelmien aiheita	2.58.17
K. D:s antecningar använda vid föredrag på Westermarcks seminarier hösten 1913	2.58.21
Luettelo Kai Donnerin kokoelmista	2.6
Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikertomukset 1910-1911	
Suomalais-Ugrilaisen Seuran pöytäkirjat 1909-1911, 1920, 1922, 1923, 1925-1926, 1928, 1931	
Suomalais-Ugrilaisen Seuran johtokunnan pöytäkirjat 1915, 1927-1928, 1930	
Suomalais-ugrilaisen Seuran kirjeenvaihtoa 1912-1922	

Torsten Edgrenin yksityisarkisto (TE). Helsinki.

Kai Donnerin kirjeitä.

Åbo Akademin arkisto (ÅAA). Turku.

Uno ja Olly Donnerin kirjeitä.

Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos. Helsinki.

VAINIO JARI 1993: K. F. Karjalaisen näkemys jugralaisten uskonnosta.

Uskontotieteen pro gradu -tutkielma.

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

KAI DONNERIN JULKAISUT⁷⁴

DONNER KAI 1910: Luettelo Pohjois-Pohjanmaata ja Suomen Lappia käsittelevästä kirjallisuudesta. *Jouko I*. Helsinki.

DONNER KAI 1912: Bibliografia Ostrobotniensis. Luettelo Pohjanmaata ja Suomen Lappia sekä pohjalaisia henkilöitä ja sukuja käsittelevästä kirjallisuudesta. Helsinki: Pohjalaiset osakunnat.

DONNER KAI 1913a: Mattias Aleksanteri Castrén. *Valvoja*. 33: 651-661.

DONNER KAI 1913b: Två otryckta föredrag av M. A. Castrén. *Joukahainen XIV*. Pohjalaisten osakuntien toimittama albumi Joukahainen XIV Matthias Alexander Castrénin muistolle. Helsinki: Pohjalaiset osakunnat.

DONNER KAI 1913c: Eteläisten ostjakki-samojedien luona. *Joukahainen XIV*. Pohjalaisten osakuntien toimittama albumi Joukahainen XIV Matthias Alexander Castrénin muistolle. Helsinki: Pohjalaiset osakunnat.

DONNER KAI 1914: A Samoyede epic. *M. A. Castrénin satavuotismuisto 1913*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seuran aikakauskirja XXX.

DONNER KAI 1915: Bland samojederna i Sibirien åren 1911-1913, 1914. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

DONNER KAI 1915b: Muutamia havaintoja synnytyksistä Siperian samojeideilla. *Kättilölehti* (20) 3: 33-38.

⁷⁴ Tässä luettelossa on mukana se osa Donnerin tuotantoa, johon on viitattu tutkimuksen lähdeviiteissä. Donnerin kirjallinen tuotanto esitely liitteenä.

DONNER KAI 1918: Bland samojeder i Sibirien åren 1911-1913, 1914. 2. uppl. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

DONNER KAI 1919a: Sibiriska noveller. Helsingfors: Söderström & C:o.

DONNER KAI 1919b: Itsenäisyytemme. Aktivistisia puheita ja kirjoituksia. Jyväskylällä: Gummerus.

DONNER KAI 1919c: Quelques traîneaux primitifs. Helsinki: Imprimerie de la Societe de Litterature Finnoise. Finnisch-Ugrische Forschungen XV.

DONNER KAI 1920a: Über die anlautenden labialen spiranten und verschlusslaute im samojedischen und uralischen. Helsingfors: Finnischen Litteratur-Gesellschaft.

DONNER KAI 1920b: Ornaments de la tête et de la chevelure. Quelques mots sur leur signification. Helsinki: Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja XXXVII.

DONNER KAI 1921a: Jägarrörelsens uppkomst och utveckling intill den ryska revolutionen 1917. *Finlands Frihetskrig I. För beredelser och förhistoria*. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki (toim.). Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.

DONNER KAI 1921b: Brev från Kai Donner till E. E. Kaila. *Finlands Frihetskrig I. För beredelser och förhistoria*. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki (toim.). Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.

DONNER KAI 1922: Finlands Frihetskrig.

DONNER KAI 1922: Åtgärder: Sverige. Mars 1917 - januari 1918. *Finlands Frihetskrig II. Krigsutbrottet och frontbildningen*. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki (toim.). Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.

DONNER KAI 1922b: Bland samojeder i Sibirien åren 1911-1913, 1914. 3. uppl. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

DONNER KAI 1923: Siperian Samojedien keskuudessa vuosina 1911-1913 ja 1914. Helsinki: Otava.

DONNER KAI 1924: Verksamheten vid och omkring stockholmsdelegationen. *Finlands Frihetskrig IV. Tiden intill den vita offensiven*. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki (toim.). Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.

DONNER KAI 1925: Über soghdisch *nōm* „Gestz“ und samojedisch *nom* „Himmel, Gott“. Helsingforsiae: Societas Orientalis Fennica.

DONNER KAI 1927: Suomen kansankielen sanakirjatyötä koskeva mietintö. Helsinki: Komiteamietintö N:o 2.

DONNER KAI 1928a: Cerneringen och intagningen av Ino fästning. *Finlands Frihetskrig VIII. Kriget slutoperationer i östra Finland*. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki (toim.). Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.

DONNER KAI 1928b: Fontanelli, Louhi, Sampo. Selostus Kotikielen Seurassa 8.XII.1927 pidetystä esitelmästä. Helsinki.

DONNER KAI 1930: Kielimaantieteellisestä tutkimuksesta Suomessa. Helsinki: SKS

DONNER KAI 1931: Genealogisesta tutkimusmenetelmästä ja sen käyttämisestä murteentutkimuksen palveluksessa. Helsinki: Erillispainos sanakirjasäätiön toimitusten I. osasta.

DONNER KAI 1933a: Siperia. Elämä ja entisyyt. Helsinki: Otava.

DONNER KAI 1933b: Sibirien. Folk och forntid. Helsingfors: Söderström & C:o.

- DONNER KAI 1933c: Ethnological Notes about the Yenisey-Ostjak in the Turukhansk Region. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXVI.
- DONNER KAI 1933d: The History of Reindeer Breeding. *Journal of the Royal Asiatic Society*.
- DONNER KAI 1933e: Siperialaisia arvoituksia. *Suomi V:16*. Helsinki: Juhlakirja Kaarle Krohnnin 70-vuotispäiväksi.
- DONNER KAI 1933f: Uralilaisista lukusanoista. Helsinki: Virittäjä 37.
- DONNER KAI 1934: Lyhyitä puheita, esitelmiä ja kirjoituksia. Tampere.
- DONNER KAI 1937: Sotamarsalkka Mannerheim. Porvoo: WSOY
- DONNER KAI 1959: Siperialaiskertomuksia. Porvoo: WSOY.

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Helsingin Sanomat 18.9.1909.	(HS)
Ylioppilaslehti 7.12.1913.	(YL)
Uusi Aika 2.10.1934.	(UA)
Uusi Aika 3.10.1928.	
Uusi Suomi 13.5.1928.	(US)
Hufvudstadsbladet 2.12.1924	(Hbl)
Das Blatt Für Alle 7.1.1928	(DBFA)

MUUT PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- AALTO PENTTI 1960: Suomalaiset itämaiden tutkijoina. Porvoo: WSOY.
- AALTO PENTTI 1971: Oriental Studies in Finland 1828-1918. Helsinki. Societas scientiarum Fennica.
- AALTO PENTTI 1980: Ramstedt ja Pälsi – kielten ja kulttuurien kuvaajia. *Suomalaiset Aasian kävijät*. Hakulinen, Kerkko & Heikkinen, Olavi (toim.). Helsinki: Kirjayhtymä.
- ABU-LUGHOD LILA 1991: Writing against Culture. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Fox, Richard G (ed.). Santa Fe: School of American Research Press.
- ACHTÉ KALLE & SCHAKIR TAINA 1981: Psykiatrisia näkökohtia pahasta silmästä. *Suomen Antropologi* 2/81:84-94.
- AGAR MICHAEL 1982: Toward an Ethnographic Language. *American Anthropologist*. 84(4): 779-795.
- AHLQVIST AUGUST 1883: Unter wogulen und ostjaken. Reisebriefe und ethnographische mittheilungen. Helsingfors.
- AHLQVIST AUGUST 1982: Kirjeet. Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845-1889. Hirvonen, Maija & Lahikainen, Kaisu (toim.). Helsinki: SKS.
- AHLQVIST AUGUST 1986: Muistelmia matkoilta Wenäjällä 1854-1858. Hämeenlinna: Karisto.
- AHOKAS PIIRJO & RANTONEN EILA 1996: Feminismin muokalaiset. Rodun ja etnisyyden haasteet. *Naissubjekti & postmoderni*. Kosonen Päivi (toim.). Tampere: Gaudeamus.
- AHTI MARTTI 1987: Salaliiton ääriviivat – Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918-1919. Espoo: Weilin+Göös.
- AHTI MARTTI 1990: Kaappaus? Helsinki: Otava.

- AHTI MARTTI 1999: Ryssänvihassa. Elmo Kaila 1888-1935. Aktivistin, asevoimien harmaan eminenssin ja Akateemisen Karjala-Seuran puheenjohtajan elämäkertä. Juva: WSOY.
- AIKIO ANTE & AIKIO ASLAK 2001: Heimovaelluksista jatkuvuuteen – suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. *Muinaistutkija*. 4:2-21.
- ALAPURO RISTO 1997: Suomen älymystö Venäjän varjossa. Helsinki: Tammi.
- ALATALO JARMO 2004: Vorvort. *Sölkupisches wörterbuch aus aufzeichnungen von Kai Donner, U. T. Sirelius und Jarmo Alatalo*. Helsinki. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXX. Finnish-Ugrische Gesellschaft.
- ALEXANDER CAROLINE 1999: Endurance. Shackletonin legendaarinen Antarktisen retki. Helsinki: Otava.
- ALHO OLLI 1981: Juurien etsijöitä. *Suomalaisen Antropologian uranuurtajia*. Kelles-Viitanen, Anita (toim.). Helsinki. Suomen Antropologisen Seuran toimituksia 7.
- AMUNDSEN ROALD 1928: Elämäni ja tutkimusretkeni. Porvoo: WSOY.
- ANDRÉE S. A. & STRINDBERG NILS & FRÆNKEL KNUT 1930: Med Ornen mot Polen. Andrées polarexpedition år 1897. Utgiven på grundval av S. A. Andrées, Nils Strindbergs och Knut Fränkels sommaren 1930 på Vitön funna anteckningar. Stockholm: Albert Bonniers Förlag. Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi.
- ANHAVA JAAKKO 1998: Maailman kielet ja kielikunnat. Tampere: Gaudamus
- ANTOLA ILKKA & HALÉN HARRY 1993: Suomalaisen eksegetiikan ja orientalistiikan juuria. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- ANTTILA VEIKKO 1997: Kansatiede – kansallisesta tieteestä kulttuurin yleisselittäjäksi. *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen*. Korhonen, Teppo & Leimu, Pekka. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- ANTTONEN VEIKKO 1987: Uno Harva ja suomalainen uskontotiede. Jyväskylä: SKS.
- APPADURAI ARJUN 1986: Theory in Anthropology: Center and Periphery. *Comparative Studies in Society and History*. 28: 356-361
- APPADURAI ARJUN 1988: Putting Hierarchy in Its Place. *Cultural Anthropology*. 3(1): 36-49.
- APPADURAI ARJUN 1991: Global Ethnoscapes – Notes and Queries for Transitional Anthropology. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Fox, Richard G (ed.). Santa Fe: School of American Research Press.
- APPIGNANESI RICHARD & GARRATT CHRIS & SARDAR ZIAUD-DIN & CURRY PATRICK 1998: Postmodernismi vasta-alkaville ja edistyneille. Juva: WSOY.
- ARMSTRONG KAREN 1988: Contemporary Trends in American Social and Cultural Anthropology. *Suomen Antropologi*. 1: 24-31.
- ARO TUIJA 1985: Suomalaisten rotu saksalaisissa ja pohjoismaisissa tietosanakirjoissa. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.
- ARPE TIINA 1990: Vaihto, totaliteetti ja tuhlaukset – huomioita strukturalistisen antropologian reuna-alueilta. *Suomen Antropologi* 2: 89-103.
- ASAD TALAL 1973: Anthropology and the Colonial Encounter. New York: Humanities Press.

- ASSMUTH LAURA & TAPANINEN ANNA-MARIA 1994: Antropologian naisongelma. *Näköaloja kulttuureihin – Antropologian historiaa ja nykysuuntauksia*. Nisula, Tapio (toim.). Tampere: Gaudeamus.
- AUTIO VELI-MATTI 2003: Donner suku. *Suomen kansallisbiografia 2*. Helsinki: SKS.
- BAUMANN ZYGMUND 2002: Notkea Modernismi. Jyväskylä: Gummerus.
- BAWDEN C. R. 1985: Shamans, Lamas and Evangelicals. The English Missionaries in Siberia. London, Boston, Melbourne & Henley: Routledge & Kegan Paul.
- BENEDICT RUTH 1951: Kulttuurin muodot. Helsinki: WSOY.
- BERG GÖSTA 1969: Kansatieteellisiä tutkimusmenetelmiä. *Kansatieteen periaateoppia*. Vuorela, Toivo (toim.). Helsinki: SKS.
- BERGMAN STEN 1929: Koiravaljakolla halki Kamtšatkan. Porvoo: WSOY.
- BERTENS HANS 1995: The Idea of the Postmodernism – A History. London & New York: Routledge.
- BION WILFRED R. 1991a: Transformations. London: Maresfield Library.
- BION WILFRED R. 1991b: Learning from Experience. London: Maresfield Library.
- BIRKET-SMITH KAJ 1918: Et Blad af Polarfolkens Kulturhistorie. *Særtryk af Naturens Verden*. December: 542-554.
- BIRKET-SMITH KAJ 1972a: Kulttuurin tiet I. Porvoo: WSOY.
- BIRKET-SMITH KAJ 1972b: Kulttuurin tiet III. Porvoo: WSOY.
- BOON JAMES A. 1983: Functionalists write, too: Frazer/Malinowski and the semiotics of the monograph. *Semiotica*. 46(2): 131-150.
- BRANCH MICHAEL 1973: A. J. Sjögren Studies of the North. Helsinki: Suomalais-Urgilaisen Seuran Toimituksia 152.
- BRITISH ASSOCIATION FOR THE TRAVELLERS AND RESIDENTS IN UNCIVILIZED LANDS 1874: Notes and Queries on Anthropology, for the use of Travellers and Residents in Unsivilized Lands (Tylor, Edvard B. ed.) London.
- BRIGHTMAN ROBERT 1995: Forget Culture – Replacement, Transcendence, Relexification. *Cultural Anthropology*. 10(4): 509-546.
- BUNZL MATTI 1996: Franz Boas and the Humboldtian Tradition: From *Volksgeist* and *Nationalcharakter* to an Anthropological Concept of Culture. *Volksgeist as Method and Ethic. Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*. Stocking, George W. Jr (ed.) Madison: University of Wisconsin Press.
- CARPELAN TOR & TUDEER L. O. Th. 1925: Helsingin yliopiston opettajat ja virkamiehet vuodesta 1825. Helsinki: Söderström & C:o.
- CASTRÉN M. A. 1852: Nordiska resor och forskningar I. Resaminnen från åren 1838-1844. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri.
- CASTRÉN M. A. 1855: Nordiska resor och forskningar II. Reseberättelser och brev åren 1845-1849. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri.
- CASTRÉN M. A. 1857: Nordiska resor och forskningar IV. Ethnologiska föreläsningar öfver altaiska folken samt samojediska och tatariska sagor. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri.
- CASTRÉN M. A. 1958: Nordiska resor och forskningar V. Smärre afhandlingar och akademiska dissertationer. Helsingfors: Finska Litteratur Sällskapets Tryckeri.

- ČISTOV, K. V. 1981: Pohjoisvenäläiset häät. *Pohjolan häät*. Sarmela, Matti (toim.). Helsinki: SKS.
- CLIFFORD JAMES 1986: Introduction: Partial Truths. *Writing Culture – The Poetics and Politics of Ethnography*. Clifford, James & Marcus, George E (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- CLIFFORD JAMES & MARCUS GEORGE E (eds.) 1986: *Writing Culture – The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- CLIFFORD JAMES 1997: Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology. *Anthropological locations: boundaries and grounds of a field science*. Gupta, Akhil & Ferguson, James (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- COLLINS DAVID 1990-1991: Plans for Railway Development in Siberia, 1857-1890, and Tsarist Colonialism. *Sibirica. The Journal of Siberian Studies*. vol. 1(2): 128-151.
- COLLINS DAVID 1995: Letters from Siberia by M. A. Czaplicka, 1914. *Sibirica. The Journal of Siberian Studies*. vol. 1(2): 61-84.
- CRANE DIANA 1972: *Invisible Colleges. Diffusion of Knowledge in Scientific Communities*. Chicago: Chicago University Press.
- CRAPANZANO VINCENT 1980: *Tuhami: Portrait of a Moroccan*. Chicago: University of Chicago Press.
- CRAPANZANO VINCENT 1991: The Postmodern Crisis: Discourse, Parody, Memory. *Cultural Anthropology*. 6(4): 431-446.
- CRAPANZANO VINCENT 1992: Hermes' Dilemma and Hamlet's Desire. On the Epistemology of Interpretation. Cambridge & Massachusetts & London: Harvard University Press.
- CZAPLICKA M. A. 1916: *My Siberian Year*. London: Mills & Boon.
- CZAPLICKA M. A. 1969: *Aboriginal Siberia. A Study in Social Anthropology*. Oxford: Clarendon Press.
- DAVIS NATALIE ZEMON 1996: Sosiaalhistorian haasteet. *Matkoja Morderniin*. Rahikainen, Marjatta (toim.). Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- DARWIN CHARLES 1998: *The Origin of Species*. Woré: Wordsworth.
- DES CHENE MARY 1997: Locating the Past. *Anthropological locations: boundaries and grounds of a field science*. Gupta, Akhil & Ferguson, James (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- DJURBERG DANIEL 1999: *Geografia alkavillen Samuel Rinta-Nikkolalta*. Laine, Esko M (toim.). Helsinki: SKS.
- DONNER JÖRN 1979: *Sirpaleita isäni kuvasta. Siperian samojedien keskuudessa*. Donner, Kai. Helsinki: Otava.
- DONNER JÖRN 1998: *Miksi olen*. Helsinki: Otava
- DONNER JÖRN 2002: *Minetten rakkaus. Minette Munckin ja orientalisti K. F. Enebergin tarina 1800-luvun Suomesta*. Helsinki: Otava.
- DONNER OTTO 1901: *Die uralaltaischen sprachen*. Helsingfors: Finnisch-Ugrische Forschungen. HEFT II.
- DOW SHEILA 1992: Postmodernism and Economics. *Postmodernism and the Social Sciences*. Doherty, Joe & Graham, Elspeth & Malek, Mo (eds.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Academic and Professional Ltd.
- DURKHEIM ÉMILE 1980: *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä*. Helsinki: Tammi.

- DURKHEIM ÉMILE 1982: Sosiologian metodisäännöt. Helsinki: Tammi.
- DWYER KEVIN 1977: On the Dialogic of Field Work. *Dialectical Anthropology*. 2(2): 143-152.
- EGGAN FRED 1961: Introduction to the Torchbook Edition. *Primitive Society*. Lowie, Robert H. 1961: New York: Harper & Brothers.
- EGGAN FRED 1970: One Hundred Years of Ethnology and Social Anthropology. *One Hundred Years of Anthropology*. Brew, J. O (ed.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- ÉLIADE MIRCEA 1970: Shamanism: archaic techniques of ecstasy. Princeton: Princeton University Press.
- ELLEN ROY & GELLNER ERNEST & KUBICA GRAZYNA & MUCHA JANUSZ 1988: Malinowski between Two Worlds: The Polish Roots of an Anthropological Tradition. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERIKSON ERIK. H. 1950: Childhood and Society. New York: Norton.
- ERIKSON ERIK. H. 1964: Insight and Responsibility: Lectures on the Ethical Implications. New York: Norton.
- ERIKSON ERIK. H. 1966: Nuori Luther. Psykoanalyttinen ja historiallinen tutkimus. Helsinki: Weilin+Göös.
- ESCOBAR ARTURO 1993: The Limits of Reflexivity – Politics in Anthropology's Post-Writing Culture. *Journal of Anthropological Research*. 49: 337-391.
- ESTLANDER B. 1929: Mathias Aleksanteri Castrén. Hänen matkansa ja tutkimuksensa. Helsinki: Otava.
- ETHOLÉN KATARIINA 1992: Valokuvien kerrottua – Suomalaiset kulttuurintutkijat ja valokuvaus pioneeriajoista vakiintumiseen. *Suomen Antropologi*. 4: 30-46.
- EVANS-PRITCHARD E. E. 1940: The Nuer. Oxford. Oxford University Press.
- FIRTH RAYMOND 1960: Man and the Culture: An Evaluation onf the Work of Bronislaw Malinowski. London: Routledge & Kegan.
- FABIAN JOHANNES 1985: Culture, Time and the Object of Anthropology. *Time and the Work of Anthropology – Critical Esseys 1971-1991*. Fabian, Johannes. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- FARDON RICHARD 1992: Postmodern Anthropology? Or, An Anthropology of Postmodernity? *Postmodernism and the Social Sciences*. Doherty, Joe & Graham, Elspeth & Malek, Mo (eds.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Academic and Professional Ltd.
- FEATHERSTONE MIKE 1991: Consumer culture and Postmodernism – Theory, Culture and Society. London & Newbury Park & New Delhi: SAGE.
- FLINCKENBERG-GLUSCHKOFF MARIANNA & GARIN NIKOLAI 1992: Ugrien mailla – Suomalaisten tutkimusmatkailijoiden jalanjäljillä Obvirralta Uralille. Helsinki: Otava.
- FOX RICHARD G (ed.) 1991: Recapturing Anthropology: Working in the Present. Fox, Richard G (ed.). Santa Fe: School of American Research Press.
- FOX RICHARD G. 1991: For a Nearly New Culture History. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Fox, Richard G (ed.). Santa Fe: School of American Research Press.
- FIRTH RAYMOND 1936: We, the Tikopia. London. Allen and Unwin.
- FISKE JOHN 1996: Merkkien kieli – Johdatus viestinnän tutkimiseen. Tampere: Vastapaino.

- FJODOROV J. K. 1981: Alkusanat teokseen Ivan Papanin Elämää jäälautalla. *Elämää jäälautalla*. Papanin, Ivan. Moskova, Progress.
- FLEURE H. J. 1941: Alfred Cort Haddon 1855-1940. *Obituary Notices of Fellows of The Royal Society*. 3(9): 449-463. London.
- FORSYTH JAMES 1987: Peoples of Siberia. Russian's North Asia Colony 1581-1990. Cambridge & New York & Port Chester & Melbourne & Sydney: Cambridge University Press.
- FRAZER JAMES (1887) 1907: Questions on the Customs, Beliefs and Language of Savages. Cambridge.
- FRAZER JAMES 1910: Totemism and Exogamy. A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society. Vol. I-IV. London. Macmillan.
- FRAZER JAMES 1900: The Golden Bough. A Study in Magic and Religion. Vol. 1-3. London.
- FREUD SIGMUND 1912-1913: Totem und tabu. Über einige übereinstimmungen im seelenleben der wilden und der neurotiker. Gesammelte Werke IX. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- FREUD SIGMUND 1971: Seksuaaliteoria. Jyväskylä: Gummerus.
- FREUD SIGMUND 1989: Toteemi ja tabu. Eräitä yhtäläisyyksiä villien ja neuroottisten sielunelämässä. Helsinki: Love Kirjat.
- FRYE NORTHROP 1957: Anatomy of Criticism. Princeton: Princeton University Press.
- GEERTZ CLIFFORD 1973: The Interpretation of Cultures. London: Fontana Press.
- GEERTZ CLIFFORD 1988: Works and Lives – The Anthropology as Author. Stanford, California: Stanford University Press.
- GELLNER ERNST 1965 [1964]: Thought and Change. Chicago: University of Chicago Press.
- GINZBURG CARLO 1996: Johtolankoja – Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Tampere: Vastapaino.
- GIRARD RENÉ 2004: Väkivalta ja pyhä. Helsinki. Tutkijaliitto.
- de GOBINEAU, J. A. 1853-1855: Essai sur l'inégalité des races humaines (I-V). Paris.
- GRABURN NELSON H. H & STRONG STEPHEN B. 1973: Circumpolar Peoples: An Anthropological Perspective. Pacific Palisades: Goodyear Publishing Company.
- GRAHAM ELSPETH & DOHERTY JOE 1992: Postmodern Horizons. *Postmodernism and the Social Sciences*. Doherty, Joe & Graham, Elspeth & Malek, Mo (eds.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Academic and Professional Ltd.
- GRAHAM ELSPETH & DOHERTY JOE & MALEK MO 1992: Introduction: The Context and Language of Postmodernism. *Postmodernism and the Social Sciences*. Doherty, Joe & Graham, Elspeth & Malek, Mo (eds.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Academic and Professional Ltd.
- GRANÖ J. G. 1906: Siperian suomalaiset siirtolat. Helsingfors: Bulletin de la Société de Géographie de Finlande. Fennia 22.
- GRANÖ J. G. 1919: Altai. Upplevelser och iakttagelser under mina vandringar I. Förland och skogar. Helsingfors: Söderström & C:o.
- GRANÖ J. G. 1921: Altai. Upplevelser och iakttagelser under mina vandringar II. Floddalar och Fjällvidder. Helsingfors: Söderström & C:o.

- GRANÖ J. G. 1929: Reine Geographie. Eine methodologische studie beleuchtet mit beispielen aus Finnland und Estland. Helsinki: Turun yliopisto.
- GRANÖ J. G. 1993: Altai. Vaellusvuosina nähtyä ja elettyä. Helsinki: SKS.
- GRANÖ OLAVI 1980: Granö – Vuoristojen tutkija. *Suomalaiset Aasian kävijät*. Hakulinen, Kerikko & Heikkinen, Olavi (toim.). Helsinki: Kirjayhtymä
- GRANÖ OLAVI 1989: Johannes Gabriel Granö Aasian tutkijana. *Matka-arkku – Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. Löytönen, Markku (toim.). Helsinki: SKS.
- GRANÖ OLAVI 1993: J. G. Granö – Altai -teoksen kirjoittaja. Altai. *Vaellusvuosina nähtyä ja elettyä*. Granö, J. G. Helsinki: SKS.
- GRAY PATTY & VAKHTIN NIKOLAI & SCHWEITZER PETER 2003: Who owns Siberian ethnography? A critical assessment of a reinternationalized field. *Sibirica. Journal of Siberian Studies*. 3(2): 194-216.
- GOTHÓNI RENÉ 1997: Eläytymisen ja etäytymisen kenttätutkimuksessa. *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätutkimuksesta*. Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna. Vammala: Suomen Antropologinen seura.
- GOTHÓNI RENÉ 2002: ”Oikeaan osuminen” hermeneuttisen totuuden laatuutakeena. *Tieteessä tapahtuu* 2: 48-52.
- GOTHÓNI RENÉ 2003: Donner, Kai. Uralilaisen kielitieteen dosentti, tutkimusmatkailija, aktivisti. *Suomen kansallisbiografia* 2. Helsinki: SKS.
- GRIFFITH BELVER C. & MULLINS NICHOLAS C. 1972: Coherent Social Groups in Scientific Change. *Science* vol. 177.
- GUÐME IVER 1951: Indledning. *Ad Asiens Ukendte Veje. En Beretning om en Rejse fra Shanghai til Egnene Nord for Lhasa og tilbage igen*. Sørensen Bollerup A. Copenhagen: Gyldendal.
- GUPTA AKHIL & FERGUSON JAMES 1997: Discipline and Practice: “The Field” as Site, Method, and Location in Anthropology. *Anthropological locations: boundaries and grounds of a field science*. Gupta, Akhil & Ferguson, James (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- GUTTING GARY 1980: Paradigms and Revolutions. Appraisals and Applications of Thomas Kuhn’s Philosophy of Science. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- HAAVIO-MANNILA ELINA 1992: Etnologia ja sosiaaliantropologia. *Suomalaisen sosiologian historia*. Alapuro, Risto & Alestalo, Matti & Haavio-Mannila, Elina (toim.). Juva: WSOY.
- HABERMAS JÜRGEN 1966: Knowledge and Interest. *Inquiry* 9: 285-300.
- HADDON A. C. (1904) 1911: Ethnology: Its Scope and Problems. *Congress of Arts and Science*. 5: 549-570. *Ethnologien, dess mål och uppgifter*. Hartman, C. V. Stockholm 1911.
- HADDON A. C. 1908: The Study of Man. London: The Progressive Science Series.
- HADDON A. C. & QUIGGIN A. H. 1910: History of Anthropology. London: Watts.
- HAKULINEN KERKKO & HEIKKINEN OLAVI (toim.). 1980: Suomalaiset Aasian kävijät. Helsinki: Kirjayhtymä.
- HAKULINEN KERKKO & KURS OTT 1979: Neuvostoliiton kansallisuusalueiden nimet suomeksi, venäjäksi ja englanniksi. *Suomen Antropologi*. 3: 148-150.

- HALDANE JOHN 1992: Cultural Theory, Philosophy and the Study of Human Affairs: Hot Heads and Cold Feet. *Postmodernism and the Social Sciences*. Doherty, Joe & Graham, Elspeth & Malek, Mo (eds.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Academic and Professional Ltd.
- HALÉN HARRY 1980: Mannerheim – Sotilas ja maantieteilijä. *Suomalaiset Aasian kävijät*. Hakulinen, Kerkko & Heikkinen, Olavi (toim.). Helsinki: Kirjayhtymä.
- HALÉN HARRY 1986: Kulkumiehiä. Suomalais-itämainen vieraskirja. Helsinki: Otava.
- HALÉN HARRY 1998: Biliktu Bakshi: the Knowledgeable Teacher. G. J. Ramstedt's career as scholar. Helsinki. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 229.
- HALÉN HARRY 1999: Baron Mannerheim's hunt for ancient Central Asian manuscripts. *Writing in the Altaic World*. Janhunen, Juha & Rybatzki, Volker (eds.). Helsinki, Studia Orientalia Vol. 87.
- HALMESVIRTA ANSSI 1985: Anglo-amerikkalaisen antropologian, etnologian ja kielitieteen näkemyksiä suomalaisesta rodusta ja sen kulttuuritasosta evolutionistisen kulttuurikäsitteen valossa n. 1820-1930. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.
- HALTSONEN SULO 1947: Theodor Schvindt. Kansatieteilijä ja kotiseuduntutkija. Helsinki: SANA.
- HANNULA J. O. 1938: Suomen vapaussodan historia. Porvoo: WSOY.
- HARJULA RAIMO 1982: Osallistuva havainnointi afrikkalaisen etnometodiin tutkimuksessa. *Kulttuurin kenttätutkimus*. Suojanen Päivikki & Saresalo Lassi (toim.). Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen julkaisu 9.
- HARVA UNO 1920: Elämänpuu: uskontotieteellisiä tutkielmia. Helsinki: Otava.
- HARVA UNO 1933: Altain suvun uskonto. Porvoo: WSOY.
- HARVA UNO 1942: Mordvalaisten muinaisusko. Porvoo: WSOY. Suomen-suvun uskonnot 6.
- HARVA UNO 1943: Sammon ryöstö. Porvoo: WSOY
- HARVA UNO 1948: Suomalaisten muinaisusko. Porvoo: WSOY
- HASTRUP KIRSTEN 1990: The Ethnographic Present: A Reinvention. *Cultural Anthropology*. 5(1): 45-61.
- HAUTALA JOUKO 1954: Suomalainen kansanrunouden tutkimus. Helsinki: SKS.
- HAUTALA JOUKO 1967: Kansanrunouden tutkimus. *Perinnetietoutta*. Vuorela, Toivo. Helsinki: SKS.
- HAUTALA JOUKO 1968: Finnish Folklore Research 1828-1918. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- HAYES GORDON J. 1934: The Conquest of the North Pole. Recent Arctic Exploration. New York, The MacMillan Company.
- HEDIN SVEN 1940: Elämäni tutkimusmatkailijana. Helsinki: WSOY.
- HEIKEL A. O. 1887: Rakennukset Tseremisseillä, mordvalaisilla, virolaisilla ja suomalaisilla. Helsinki: Suomi II: 20.
- HEIKEL A. O. 1909: Die volkstrachten in den Ostsee provinzen und setu-kesien. Helsingfors: Société finno-ougrienne.

- HEIKEL A. O. 1910-1915: Die stickmuster der Tscheremissen. Helsingfors: Société finno-ougrienne.
- HELVE HELENA 1987: Nuoret, maailmankuvat ja kulttuuri. *Ihmisen   maailmassa. Erilaisia el  m  nkatsomuksia uskontotieteen näkökulmasta*. Helve, Helena (toim.). Helsinki: Gaudeamus.
- HENRIKSSON MARKUS & LÖNNQVIST JOUKO 2000: Psykkiset kriisit, sopeutumishäiriöt ja stressireaktiot. *Psykiatria*. Lönnqvist Jouko & Heikkinen Martti & Henriksson Markus & Marttunen Mauno & Partonen Timo (toim.). Jyväskylä: Duodecim.
- HERLIN HEIKKI H. 1967: Suomalaiset Siperiassa. *Siperia*. Mihailov, Nikolai, Helsinki: Tammi.
- HERZFELD MICHAEL 1983: Looking both Ways: The Ethnographer in the Text. *Semiotica*. 46(2): 151-166.
- HIETALA MARJATTA 1985: Suomalaisen naistyypin etsiminen. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.
- HILTUNEN SINIKKA (toim.). 1998: Etninen sanasto. Vammala: Tampere University Press.
- HIRVONEN MAIJA 1982: Alkusanat. *August Ahlqvist: Kirjeet – Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845-1889*. Hirvonen, Maija & Lahikainen, Kaisu (toim.). Helsinki: SKS.
- HOBBSAWM ERIC 1994: Nationalismi. Tampere: Vastapaino.
- HONKASALO MARJA-LIISA 1997: Liike ja liukumo. *Synteesi* 4:31-41.
- HONKO LAURI 1971: Uskontotieteen oppisanastoa. Turku: Turun yliopisto.
- HONKO LAURI 1980: Kertomusperinteen tutkimustavat ja niiden tulevaisuus. Kertoajat ja kuulijat. *Kalevalaseuran vuosikirja 60*. Helsinki: SKS.
- HONKO LAURI 1981: Folkloristiska paradig: en introduction. *Folkloristikens aktuella paradig*. Herranen, Gun (toim.). Åbo: NIF Publikations.
- HONKO LAURI 1983: Research Traditions in Tradition Research. Trends in Nordic Tradition Research. *Studia Fennica*. 27: 13-22. Helsinki: SKS.
- HONKO LAURI 1997: Pakenevan tekstin metsästys. *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä*. Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna. Vammala: Suomen Antropologinen seura.
- HONKO LAURI & PENTIKÄINEN JUHA 1975: Kulttuuriantropologia. Porvoo: WSOY.
- HOLLINGER DAVID A. 1973: T. S. Kuhn's Theory of Science and Its Implications for History. *The American Historical Review*. 78(2): 370-393.
- HOLMBERG UNO 1913: Die wassergottheiten der finnisch-ugrischen völker. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 32.
- HOLMBERG UNO 1922: The Shaman Costume and its Significance. Turku: Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa 1. N:o 2.
- HOPP  L MIH  LY 2003.   samaaniens maailma. Jyväskylä: Atena.
- HOPP  L MIH  LY & PENTIKÄINEN JUHA (toim.). 1989: Finno-Ugric Mythology Reconsidered. *Uralic Mythology and Folklore*. Hopp  l, Mih  ly & Pentikäinen, Juha. Helsinki: Finnish Litterature Society.
- HOSE CHARLES & McDOUGALL WILLIAM (1912) 1966: The Pagan Tribes of Borneo. London: Cass.
- HOSIAISLUOMA YRJÖ 2003: Kirjallisuuden sanakirja. Juva: WSOY.
- HOWES DAVID 1990: Controlling Textuality: A Call for a Return to the

- Senses. *Anthropologica*. 32(1): 91-119.
- HUMBOLDT ALEXANDER VON (1845) 1864: *Cosmos*. Vol. 1. Trans. Otté, E. C. New York.
- HUMBOLDT WILHELM VON 1903-1936: *Gesammelte Schriften*. Leitzman. Albert (ed.). Berlin.
- HUOVILA TAPANI 1985: Frankkien ja gallien eriarvoisuus säätyvastakohdina Ranskassa. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.
- HYVÄMÄKI LAURI 1971: Sinistä ja mustaa. Tutkielmia Suomen oikeisto-radikalismista. Helsinki: Otava.
- HÄKKINEN KAISA 1993: Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa. *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*. Ylikangas, Heikki (toim.) Helsinki. SKS.
- HÄMÄLÄINEN PEKKA KALEVI 1985: Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.
- HÄMÄLÄINEN MARTTI 1996: Eros, väkivalta ja uskonto. Jyväskylä: Atena.
- IHANUS JUHANI 1990: Kadonneet alkuperät. Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu. Jyväskylä: Kirjayhtymä. Suomen Antropologinen Seura.
- IHANUS JUHANI 1991: Se puhuu. Lacanista ja kirjallisuudesta. *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovellutuksia*. Viikari, Auli (toim.). Helsinki: SKS. Tietolipas 121.
- IKONEN PENTTI 2000: Psykoanalyttisia tutkielmia. Helsinki: Yliopistopaino.
- ITKONEN ERKKI 1962: Suomen ja sen sukukielten varhaisempi tutkimus. Porvoo. WSOY.
- ITKONEN ERKKI 1966: Suomalais-ugrilaisen kielen ja historian tutkimuksen alalta. Helsinki. SKS. Tietolipas 20.
- JACKNIS IRA 1996: The Ethnographic Object and the Object of Ethnology in Early Career of Franz Boas. *Volksgeist as Method and Ethic. Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*. Stocking, George W. Jr (ed.). Madison: University of Wisconsin Press.
- JANHUNEN JUHA 1989: Siperia Suomen tieteesä. *Matka-arkku. Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. Löytönen, Markku (toim.). Helsinki: SKS.
- JOKI AULIS 1944: Einleitung. *Kai Donners kamassisches wörterbuch nebst sprachproben und hauptzügen der Grammatik*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII.
- JOKI AULIS 1953: Johdannoksi. *Tutkimusmatkoilla pohjolassa*. Castrén M. A. Helsinki: Tammi.
- JOKI AULIS 1955: Einleitung. *Ketica: Materialien aus dem Ketischen oder Jenisseiostjakischen Aufgezeichnet von Kai Donner*. Helsinki: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 108,₁.
- JOKI AULIS 1958: *Ketica: Materialien aus dem Ketischen oder Jenisseiostjakischen Aufgezeichnet von Kai Donner*. Helsinki: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 108,₂.
- JOKI AULIS 1959: Alkusanat. *Siperialaiskertomuksia*. Donner, Kai. Porvoo: WSOY.
- JOKI AULIS 1966: Maailman kielet. Helsinki: SKS.

- JOKI AULIS 1974: Selkupien šamanismista. *Sampo ei sanoja puutu*. Matti Kuusen juhlaKirja. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Helsinki: SKS.
- JOKI AULIS 1980: Castrén – Suomen suvun etsijä. Helsinki: Kirjayhtymä.
- JOKI AULIS 1988: Kaukomailla ja työkammioista. Helsinki: Castrenianumin toimitteita 29.
- JOKINEN ARJA 1999: Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. Tampere: Vastapaino.
- JOUKAHAINEN 1913: Pohjalaisten osakuntien toimittama albumi Joukahainen XIV Matthias Alexander Castrénin muistolle. Helsinki: Pohjalaiset osakunnat.
- JOUKAMAA MATTI 2000: Psykosomaatiikka. *Psykiatria*. Lönnqvist Jouko & Heikkinen Martti & Henriksson Markus & Marttunen Mauno & Partonen Timo (toim.). Jyväskylä: Duodecim.
- JORDAN PETER 2003: Material Culture and Sacred Landscape. The Anthropology of the Siberian Khanty. Walnut Creek & Lanham & New York & Oxford: AltaMira Press.
- JOUKO 1910: Jouko. Pohjois-pohjalainen osakunta.
- JUVA MIKKO 1960: Valtionkirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmmentäluvun haasteeseen. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 61.
- KAIKKONEN OLLI 1985, Eriarvoisuusajattelu, rotukäsitykset ja sosiaalidarwinismi. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.
- KALELA JORMA 1990: Kulttuurintutkimuksen historiat. *Suomen Antropologi* 1: 13-29.
- KALELA JORMA 2000: Historiantutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus.
- KALEVALA 1999: Juva: WSOY.
- KALM LEAH M. & SEMBA RICHARD D. 2005: They Starved So That Others Be Better Fed: Remembering Ancel Keys and the Minnesota Experiment. *American Society for Nutritional Sciences*. 3/2005.
- KANNISTO TYTTI 1963: Artturi Kanniston tutkimusmatkat Siperiassa vuosina 1901-1906. Päiväkirjamuistiinpanoja ja kirjeitä. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 64.
- KAPFERER BRUCE 1988: The Anthropologist as Hero. Three Exponents of Post-Modernist Anthropology. *Critique of Anthropology*. 8(2): 77-104.
- KARJALAINEN K. F. 1900a: Ostjakkeja oppimassa I-III. Matkakirjeitä. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja XVII.
- KARJALAINEN K. F. 1900b: Ostjakkeja oppimassa. Matkakirjeitä IV. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja XVIII.
- KARJALAINEN K. F. 1901: Matkakertomus ostjakkien maalta. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja XIX.
- KARJALAINEN K. F. 1902: Ostjakkeja oppimassa V. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja XX.
- KARJALAINEN K. F. 1908: Mattias Aleksanteri Castrén. *Oma Maa III*. Porvoo.
- KARJALAINEN K. F. 1918: Jugralaisten uskonto. Suomen suvun uskonnot III. Porvoo: WSOY.
- KARJALAINEN K. F. 1921: Siperian-matkoilta. Sata kirjettä. Porvoo:

WSOY.

KARKAMA PERTTI 1986: Kaikkivaltiaan kansan kuva. Kansa-käsityksen etappeja kaunokirjallisuudessa Arwidssonista Kiveen. *Kadotettu kansa*. Viitanen, Leena. Oulu: Oulun yliopisto.

KARKAMA PERTTI 1989: J. V. Snellmanin kirjallisuuspolitiikka. Helsinki. SKS.

KARLSSON FRED 2000: E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen valankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi. Helsinki: SKS.

KARTTUNEN KLAUS 1992: Itää etsimässä – Eurooppalaisen Aasin tutkimuksen vaiheita. Helsinki: Yliopistopaino.

KELLES-VIITANEN ANITA 1982: Antropologisen tutkimuksen eettisiä ongelmia: tutkijan ja tutkittavien välisistä suhteista. *Kulttuurin kenttätutkimus*. Suojanen Päivikki & Saressalo Lassi (toim.). Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen julkaisu 9.

KELLES ANITA 1984: Antropologisen kenttätöön ongelmia. Tutkijan persoonan, sukupuolen ja kulttuuritaustan vaikutuksesta antropologiseen tutkimukseen. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.

KEMILÄINEN AIRA 1985: Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.

KEMILÄINEN AIRA 1993: Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti. Helsinki: SHS.

KERTOMUS SUOMEN KEISARILLISEN ALEKSANTERIN-YLIOPISTON TOIMINNASTA VUOSINA 1905-1911. Laatinut yliopiston rehtori. Helsinki 1908-1911.

KERTOMUS HELSINGIN YLIOPISTON TOIMINNASTA LUKU-VUONNA 1924-1935. Laatinut yliopiston rehtori. Helsinki 1927-1935.

KESKI-KUOPPA LEILA 2001: Työnohjaus vai superviisaus. Työnohjausprosessin filosofisten ja kehityspsykologisten perusteiden tarkastelua. Oulu. Metaoia Instituutti.

KETTUNEN LAURI 1945: Tieteen matkamiehenä. Kaksitoista ensimmäistä retkeä 1907-1918. Porvoo: WSOY

KEYS ANCEL 1950: The Biology of Human Starvation. Vol. 1-2. Minneapolis.

KILPELÄINEN JOUKO I. 1985: Rotuteoriat läntisistä suomalais-ugrilaisista kansoista Keski-Euroopan antropologiassa 1800-luvulla ja suomalaisten reaktiot niihin. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.

KINNUNEN TAINA 2001: Pyhät Bodarit. Yhteisöllisyys ja onni täydellisessä ruumiissa. Helsinki: Gaudeamus.

KLINGE MATTI 1978: Ylioppilaskunnan historia III 1872-1917: K.P.T:stä jääkäreihin. Vaasa: Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta & Gaudeamus.

KLUCKHOHN CLYDE 1985: Mirror for Man. The Relation of Anthropology to Modern Life. New York: University of Arizona Press.

KORHONEN MIKKO 1986: Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828-1918. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

KORHONEN MIKKO 1989: Uralilaisten kielten ja kansojen tutkijoita. *Matka-arkku – Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. Löytönen, Markku (toim.). Helsinki: SKS.

KORHONEN MIKKO & SUHONEN SEPPO & VIRTARANTA PERTTI

- 1983: Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. Espoo: Weilin+Göös.
- KOSKINEN AARNE A. 1977: Yleinen etnologia. *Antropologia Suomessa 1976*. Sarmela, Matti & Kajanoja, Pauli & Kurtén, Björn & Jerman, Helena & Järvinen, Irma-Riitta & Knuutila, Seppo (toim.). Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- KOTILAINEN EIJA-MAIJA 1997: Esineet, museot ja kenttätyö. *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä*. Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna. Vammala: Suomen Antropologinen Seura.
- KOTISEUTUTUTKIMUKSIA 1910: Kotiseutututkimuksia. Helsinki: Viipurilainen osakunta. Kaukomieli 4.
- KOVASIIPI MARJUT 1985: Aatteellista heimotyötä autonomisessa Suomessa vuosina 1906-1909. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.
- KRISTEVA JULIA 1992: Muukalaisia itsellemme. Helsinki: Gaudeamus.
- KROHN JULIUS 1883-1885: Suomalaisen kirjallisuuden historia. Helsinki: Weilin+Göös.
- KROHN JULIUS 1894: Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus: neljä lukua Suomen suvun pakanallista jumaluus-oppia. Helsinki: SKS.
- KROHN KAARLE 1903: Kalevalaisten runojen historia. Helsinki: SKS.
- KROHN KAARLE 1921: K. F. Karjalainen.
- KROHN KAARLE 1921: K. F. Karjalainen. *Siperian-matkoilta. Sata kirjetä*. Karjalainen, K. F. Porvoo: WSOY.
- KUHN THOMAS S. 1970: *The Structure of Scientific Revolution*. Chicago: University of Chicago
- KUHN THOMAS S. 1974: *Second Thoughts on Paradigms. The Structure of Scientific Theories*. Suppe, Frederick (ed.). Urbana: University of Illinois Press.
- KUHN THOMAS S. 1977: *The Essential Tension. Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. Chicago: University of Chicago Press.
- KUHN THOMAS S. 1994: *Tieteellisen vallankumouksen rakenne*. Juva: Art House.
- KUKLICK HENRIKA 1997: *After Ishmael: The Fieldwork Tradition and its Future. Anthropological locations: boundaries and grounds of a field science*. Gupta, Akhil & Ferguson, James (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- KUPER ADAM 1978: *Anthropologists and Anthropology. The British School 1922-1972*. Aylesbury: Hazell Watson & Viney.
- KUSCH MARTIN 1986: *Ymmärtämisen haaste*. Jyväskylä: Kustannusyhtiö Pohjoinen.
- KUUSI MATTI 1980: *Suomalainen tutkimusmenetelmä. Perinteentutkimuksen perusteita*. Lehtipuro, Outi (toim.). Porvoo: WSOY.
- KUZNAR LAWRENCE A. 1997: *Reclaiming a Scientific Anthropology*. Walnut Creek & London & New Delhi: SAGE.
- LACKMAN MATTI 2000: *Suomen vai Saksan puolesta. Jääkäreiden tuntematon historia. Jääkäri liikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915-1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka*. Helsinki: Otava.
- LAGUS F. H. B 1924: *Muistelmia ja kuvaelmia kielitaistelun ajoilta*. Porvoo: WSOY.
- LAINEN ESKO 1999: *Daniel Djurbergin maantiede suomeksi. Geografia al-*

- kavillen Samuel Rinta-Nikkolalta*. Laine, Esko M (toim.). Helsinki: SKS.
- LAGERBORG ROLF 1951: Edvard Westermarck och verken från hans verkstad under hans tolv sista år 1927-1939. Köbenhavn: Ejnar Munksgaard förlag. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- LAINE ANTTI 1993: Tiedemiesten Suur-Suomi – Itä-Karjalan tutkimus jatkosodan vuosina. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- LAKATOS IMRE & MUSGRAVE ALAN 1970: Criticism and the Growth of Knowledge. *Criticism and the Growth of Knowledge. Proceedings of International Colloquium in the Philosophy of Science*. Lakatos, Imre & Musgrave Alan (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- LAPPALAINEN MARJA 2002: Johdanto. *Sukukansapäivien satoa. Kirjoituksia ja puheenvuoroja suomalais-ugrilaisuudesta*. Helsinki: M. A. Castrénin Seura & Suomalais-ugrilainen laitos & Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LARUFFA ANTHONY 1983: Introduction: Human Variations in Fieldwork. *Fieldwork: The Human Experience*. Lawless, Robert & Sutlive, Vinson H. & Zamora, Mario D. London: Gordon and Breach Science Publishers.
- LATVA-ÄIJÖ ANNIKA 1998: Helmi Arneberg-Pentti Lotta Svärdin rakentajana 1920-1929. Turku: Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 47.
- LAUERMA MATTI 1966: Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus. Porvoo: WSOY.
- LAZARUS MORITZ & STEINTHAL HEYMANN 1859: Einleitenden gedanken über völkerpsychologie. *Zeitschrift für völkerpsychologie und sprachwissenschaft* 1: 1-73.
- LEACH EDMUND 1970: Lévi-Strauss. Helsinki: Tammi.
- LEHTINEN ILDIKÓ 1990: Obinugrilaiset August Ahlqvistin silmin. Kuopio: Snellman-instituutin B-sarja 21.
- LEHTINEN ILDIKÓ 1999: Marien mekot. Volgansuomalaisten kansanpukujen muutoksista. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seuran Kansatieteellisiä julkaisuja 16.
- LEHTINEN ILDIKÓ 2002a: Siperia opettaa – kansoja tutkimassa, kokoelmia kartuttamassa. *Tieteessä tapahtuu* 6:27-37.
- LEHTINEN ILDIKÓ 2002b: Siperian kansojen puvut –käytännöllisyyttä ja ylellisyyttä. *Siperia – Taigan ja tundran kansoja*. Lehtinen Ildikó (toim.). Jyväskylä: Museovirasto.
- LEHTINEN ILDIKÓ 2002c: Siperian kansat kulttuurien museossa. *Siperia – Taigan ja tundran kansoja*. Lehtinen Ildikó (toim.). Jyväskylä: Museovirasto.
- LEHTINEN ILDIKÓ & KUKKONEN JUKKA 1980 (toim.): Iso Karhu. Arkistokuvia etäisten kielisukulaistemme asuinsijoilta. Lahti: SKS – Museovirasto.
- LEHTIPURO OUTI 1980: Perinteentutkimus tienhaarassa. *Perinteentutkimuksen perusteita*. Lehtipuro, Outi (toim.). Porvoo: WSOY.
- LEHTISALO 1924: Entwurt einer mythologie der jurak-samojeden. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- LEHTISALO T. 1959: Tundralta ja Taigasta. Muistelmia puolen vuosisadan takaa. Porvoo: WSOY.
- LEHTONEN JUHANI U. E. 1972: U. T. Sirelius ja kansatiede. Helsinki: Weilin+Göös.
- LEHTONEN MIKKO 2000: Merkitysten maailma. Tampere: Vastapaino
- LESCHE CARL 1978: Psykoanalyysin tieteenoteoriaa. *Psykoanalyysin ja*

- psykoterapian suuntauksia*. Alanen, Yrjö & Tähkä, Veikko (toim.). Espoo: Weilin+Göös.
- LÉVI-STRAUSS CLAUDE 1966: *The Savage Mind*. London: The University of Chicago Press.
- LOUHERANTA OLAVI 1996: Kai Donner – Kenttätöön uranuurtaja. *Suomen Antropologi*. 3: 28-34.
- LOUHERANTA OLAVI 1999: Suomalaiset Siperian-kävijät. *Bibliophilos*. 2: 2-8.
- LOWIE ROBERT H. 1937: *The History of Ethnological Theory*. New York: Farrar and Rinehart.
- LOWIE ROBERT H. 1952: *Primitive Religion*. New York: Grosset & Dunlap.
- LOWIE ROBERT H. 1961: *Primitive Society*. New York: Harper & Brothers.
- LUNTINEN PERTTI 1992: Itsenäisyysajatus itää roudan alla. *Itsenäistymisen vuodet 1917-19*. Manninen, Ohto (toim.). Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- LYELL CHARLES 1867-1868: *Principles of Geology*. London.
- LYOTARD JEAN-FRANÇOIS 1985: Tieto postmodernissa yhteiskunnassa. Jyväskylä: Vastapaino.
- LYOTARD JEAN-FRANÇOIS 1986: *The Postmodern Condition – Theory and History of Literature*. Manchester: Manchester University Press.
- LYOTARD JEAN-FRANÇOIS 1992: *The Postmodern Explained to Children: Correspondence 1982-1985*. London: Turnaround.
- LYYTIKÄINEN PIIRJO 1991: Pamlimpsestit ja kynnystekstit. Tekstien välisiä suhteita Gérard Genetten mukaan ja Ahon *Papin rouvan* intertekstuaalisuus. *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovellutuksia*. Viikari, Auli (toim.). Helsinki: SKS. Tietolipas 121.
- LÄNNETÄR 1908: Lännetär: uusi jakso. Helsinki: Varsinaissuomalainen osakunta.
- LÖNNQVIST BO 2003: Paradigma ja kenttä. *Tutkijat kentällä*. Laaksonen, Pekka & Knuutila, Seppo & Piela, Ulla (toim.). Helsinki: SKS.
- LÖYTÖNEN MARKKU (toim.). 1989: *Matka-arkku – Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. Helsinki: SKS.
- MacCLANCY JEREMY 1986: *Unconventional Character and Disciplinary Convention: John Layard, Jungian and Anthropology. Malinowski, Rivers, Benedict and Others. Essays on Culture and Personality*. Stocking George W. Jr (ed.). Madison: University of Wisconsin Press.
- MAKKONEN ANNA 1991: Onko intertekstuaalisuudella mitään raja? *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovellutuksia*. Viikari, Auli (toim.). Helsinki: SKS. Tietolipas 121.
- MALINOWSKI BRONISLAW (1913) 1963: *The Family among the Australian Aborigines: A Sociological Study*. New York: Schocken.
- MALINOWSKI BRONISLAW 1916: *Baloma: The Spirits of the Dead in the Trobriand Islands. Magic, Science and Religion and Other Essays*. Boston: Beacon Press.
- MALINOWSKI BRONISLAW (1922) 1985: *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. Chippenham: Antony Rowe.
- MALINOWSKI BRONISLAW 1944: *A Scientific Theory of Culture and*

- Other Essays. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- MALINOWSKI BRONISLAW 1948: Magic, Science and Religion and Other Essays. Boston: Beacon Press.
- MALINOWSKI BRONISLAW 1960: Magia, tiede ja uskonto sekä muita esseitä. Helsinki: WSOY.
- MALINOWSKI BRONISLAW 1967: A Diary in the Strickt Sense of Term. New York: Harcourt.
- MANGANARO MARC 1990: Textual Play, Power, and Cultural Critique: An Orientation to Modernist Anthropology. *Modernist Anthropology – From Fieldwork to Text*. Manganaro, Marc (ed.). Princeton & New Jersey: Princeton University Press.
- MANNINEN ANTERO 1954: Suomentajan johdanto. *Yön ja jään matka*. Nansen, Fridtjof. Helsinki: WSOY.
- MANNINEN TURO 1992: Kaartit vastakkain. *Itsenäistymisen vuodet 1917-192*. Manninen, Ohto (toim.). Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- MANNINEN VESA 1991: Pojan polku, isän tie. Psykoanalyttisia tutkielmia pojan kasvusta, isän merkityksestä ja miehen tavoitteista. Helsinki: Kirjayhtymä.
- MARCUS GEORGE E. 1986: Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System. *Writing Culture – The Poetics and Politics of Ethnography*. Clifford, James & Marcus, George E (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- MARCUS GEORGE E. & CLIFFORD JAMES 1985: The Making of Ethnographic Texts: A Preliminary Report. *Current Anthropology*. 26(2): 267-271.
- MARCUS GEORGE E. & FISCHER MICHAEL M. J. 1986: Anthropology as Cultural Critique – An Experimental Moment in the Human Sciences. Chicago & London: University of Chicago Press.
- MASSIN BENOIT 1996: From Wirchow to Fischer: Physical Anthropology and "Modern Race Theories" in Wilhelmine Germany. *Volksgeist as Method and Ethic. Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*. Stocking, George W. Jr (ed.) Madison: University of Wisconsin Press.
- MATILAINEN PEKKA 1993: Dialogin puute ja eriytyminen ehkäisevät luovuutta. *Yliopisto*. 1:
- MEHTONEN LAURI & PÖNKÄNEN MATTI 1988: Tieteenhistoria ja kritiikki: ajatuksia teemasta. *Tieteenhistoria – Tieteenkritiikki*. Immonen, Kari (toim.). Turku: Turun yliopisto.
- MELASUO TUOMO 1984: "Kolmatta maailmaa" koskevia tutkimusaineistokokoelmia Suomessa. *Wallinista Wideriin. Suomalaisen kolmannen maailman tutkimuksen perinteistä*. Melasuo, Tuomo (toim.). Tampere: Suomen rauhantutkimusyhdystys.
- MIEKKAVAARA LEENA 1989: A. E. Nordenskiöld Jäämerellä. *Matka-arkku – Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. Löytönen, Markku (toim.). Helsinki: SKS.
- MIKKONEN VALDE 1982: Sisäiset mallit alkukantaisten työkalujen ja taideteosten tuottamisessa: Sakari Pälsin käsityksiä. *Suomen Antropologi*. 2: 60-66.
- MIKLOUHO-MACLAY NIKOLAI 1982: Travels to New Guinea. Diaries, Letters, Documents. Moscow: Progress Publishers.

- MIRONOV N. D. & SHIROKOGOROFF S. M. 1924a: Śramana-shaman. Etymology of the word "shaman". *The Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society*. vol. LV.
- MORGAN HENRY (1877) 1964: Ancient Society. White, Leslie A (ed.). Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- MUSTAKALLIO HANNU 1983: Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murroksessa 1905-1909. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- NANSEN FRIDTJOF 1897 (I&II): Fram – öfver polarhavet. Den norska polarfärden 1893-1896. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- NAIRN TOM 1977: The Break-up of Britain: Crisis and Neonationalism. London: NLB.
- NENONEN KAISU-MAIJA & TEERIJOKI ILKKA 1998: Historian suursanakirja. Juva: WSOY.
- NIINILUOTO ILKKA 1984: Is Science Progressive? Dordrecht: Reidel.
- NIINISTO JUSSI 2004: Heimosotien historia 1918-1922. Helsinki: SKS.
- NIIRANEN TIMO 1993: Suomen kansatieteen tienraivaajat. Kuopio: Snellman-Instituutti.
- NUMMELIN RAGNAR 1947: Fältforskare och kammarlärde. Drag ur socialantropologiens idéhistoria. Helsingfors: Söderström & C:o.
- NUMMINEN JAAKKO 1993: Euroopan ulkopuoliset kulttuurit ja kielet laajentuvan maailmankuvan rakentajana. *Katse Kaukoitään. Suomalaista Itä-Aasian tutkimusta*. Harvilahti, Lauri & Seppänen, Jouko (toim.). Helsinki: Itä-Aasian tutkimuksen seura.
- NORDENSKIÖLD A. E. 1880: Vegas färd kring Asien och Europa. Jemte en historisk återblick på föregående resor längs gamla världens nordkust. Förra delen. Stockholm: F. & G. Beijers Förlag.
- NORDENSKIÖLD A. E. 1880: Vegas färd kring Asien och Europa. Jemte en historisk återblick på föregående resor längs gamla världens nordkust. Senare delen. Stockholm: F. & G. Beijers Förlag.
- NORDMAN C. A. 1969: Arkeologian ja kansatieteen tutkimus. *Kansatieteen periaatteoppia*. Vuorela, Toivo (toim.). Helsinki: SKS.
- NYGÅRD TOIVO 1978: Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa. Helsinki: Otava.
- NYGÅRD TOIVO 1985: Venäläisvastaisuus ja Suur-Suomi -ajatus suomalaisen äärioikeiston ideologiassa. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.
- ORTNEY SHERRY 1974: Is Female to Male as Nature is to Culture? *Woman, Culture and Society*. Rosaldo M. & Lamphere L. (eds.). Stanford: Stanford University Press.
- PAASONEN HEIKKI 1926: H. Paasonens ostjakisches wörterbuch nach den dialekten an der Konda und am Jugan. Donner, Kai (toim.). Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- PALMÉN E. G. 1881: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran viisikymmenvuotinen toimi ynnä suomalaisuuden edistys 1831-1881. Helsinki: SKS.
- ПАЦКОВ Б. Г. 1997: Русь, россия, российская империя – Хроника правлений и событий 862-1917 гг. Москва: ЦентрКом.
- PELTONEN MATTI 1988: Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalili historiasta. Helsinki: Hanki ja jää.

- PELTONEN MATTI 1992: Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere: Hanki ja jää.
- PELTONEN MATTI 1996: Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus. *Johtolankoja – Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Ginzburg, Carlo. Tampere: Gaudeamus.
- PENTIKÄINEN JUHA 1987a: Kalevalan mytologia. Helsinki: Gaudeamus.
- PENTIKÄINEN JUHA 1987b: The Shamanic Drum as Cognitive Map. The Historical and Semiotic Study of The Saami Drum in Rome. *Mythology and Cosmic Order*. Cothóni, Rene & Pentikäinen, Juha, Helsinki: SKS.
- PENTIKÄINEN JUHA 1990: Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Helsinki. SKS.
- PENTIKÄINEN JUHA 1993: Yksilön kuolema yhteisössä. Fyysinen ja sosiaalinen kuolema Suomessa. *Suomen lääkärilehti*. 48(22-23): 2133-2141.
- PENTIKÄINEN JUHA 1997: Castrénilainen 'pohjoisen etnografian' paradigma. *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätutuksesta*. Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna. Vammala: Suomen Antropologinen Seura.
- PENTIKÄINEN JUHA 1998: Samaanit ja samanismi. *Samaanit*. Pentikäinen, Juha & Jaatinen, Toimi & Lehtinen, Ildikó & Saloniemi, Marjo-Riitta. Tampere: Tampereen museoiden julkaisuja 44.
- PENTIKÄINEN JUHA 2003: Kenttätutuksesta elämäntapa. *Tutkijat kentällä*. Laaksonen, Pekka & Knuutila, Seppo & Piela, Ulla (toim.). Helsinki: SKS.
- PESONEN PEKKA 1991: Dialogi ja tekstit. Bahtinin, Lotmannin ja Mintsin virikkeitä intertekstuaalisuuden tutkimiseen. *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovellutuksia*. Viikari, Auli (toim.). Helsinki: SKS. Tietolipas 121.
- PIETILÄ VEIKKO 1983: Miten tiede kehittyi? Tiedusteluretkiä tieteenteorian kentälle. Tampere: Vastapaino.
- PIPPING KNUT & STOLTE-HEISKANEN VERONICA 1984: Westermarckilainen sosiologia ja sosiaaliantropologia. *Wallinista Wideriin. Suomalaisen kolmannen maailman tutkimuksen perinteistä*. Melasuo, Tuomo (toim.). Tampere: Suomen rauhantutkimusyhdistys.
- PITKÄINEN ANNA-KAISA 2003: Miten tutkia uskoa? *Yliopisto*. 51(1): 30-31.
- POOL ROBERT 1991: Postmodern Ethnography? *Critique of Anthropology* 11(4): 309-331.
- PORTHAN HENRIK GABRIEL 1789 (1982): Kielen vaikutuksesta kansan henkisiin kykyihin. *Valitut teokset. Kielitieteellisiä tutkimuksia*. Helsinki: SKS.
- PRATT BRIAN & LOIZOS PETER 1992: Choosing Research Methods. Data Collection for Development Workers. Oxford: Oxfam.
- PRESAS ARKADIJUS 1927: Elää tai kuolla. Romaani 75-vuotismuisto Castrénin kuolemasta. Viipuri.
- PULKKINEN RISTO 2003: C. A. Gottlund 1800-luvun suomalaisena toisinajattelijana: psykobiografinen tutkimus. Helsinki. Yliopistopaino.
- PULKKINEN TUIJA 1996: The Postmodern and Political Agency. Helsinki. Hakapaino.
- PUURONEN ANNE 2004: Rasvan tyttäret. Etnografinen tutkimus anorektisen kokemustiedon kulttuurisesta jäsentymisestä. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- PÄLSI SAKARI 1911: Mongolian matkalta. Helsinki: Otava.
- PÄLSI SAKARI 1919: Pohjankävijän päiväkirjasta. Matkakuvauksia Beringiltä, Anadyriltä ja Kamtshatkasta. Helsinki: Otava.

- PÄLSI SAKARI 1920: Arktisia kuvia: Alkeellisia taideteoksia koillisesta Siperiasta. Helsinki: Otava.
- PÄLSI SAKARI 1929: Merillä ja erämaissa. Retkiä ja harhailuja kaukaisessa idässä. Helsinki: Otava.
- PÄLSI SAKARI 1930: Näppäilkää hyviä kuvia. Käsivaraisen pikavalokuvausten opas. Helsinki: Otava.
- PÄLSI SAKARI 1946: Maailmanmatkoilla. Aasiassa, Amerikassa ja Euroopassa. Helsinki: Otava.
- PÄLSI SAKARI 1949: Valkoiset arot. Muistoja Mongolian matkalta. Helsinki: Otava.
- de QUOTREFAGES A. 1871: La race prussienne. Paris.
- RABINOW PAUL 1986: Representations Are Social Facts: Modernity and Post-Modernity in Anthropology. *Writing Culture – The Poetics and Politics of Ethnography*. Clifford, James & Marcus, George E (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- RADCLIFFE-BROWN A. R. 1952: Historical Note on British Social Anthropology. *American Anthropologist*. 54:275-277.
- RADLOFF WILHELM 1885: Proben der volksliteratur der nördlichen türkischen stämme. V. der Dialect der kara-kirgisen. St. Petersburg.
- RADLOFF WILHELM 1893-1911: Versuch eines wörterbuchs der türkdialecte. Sankt-Petersburg: Imperatorskaâ naukij.
- RADLOFF WILHELM 1968: Aus sibirien. Lose blätter aus meinem tagebuche. Oosterhout N. B.: Anthropological Publications.
- RAMSTEDT G. J. 1902: Über die konjugation des khalkha-mongolischen. Helsingfors: Societé Finno-Ougrienne.
- RAMSTEDT G. J. 1936: Kai Donnerin muistopuhe. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica XIV.
- RAMSTEDT G. J. 1944: Seitsemän retkeä itään 1898-1912. Porvoo: WSOY.
- RASILA VILJO 1986: Kansa ja kansakäsitys historiassa. *Kadotettu kansa. Oulussa 1983 pidetyn kansaseminaarin esitelmää*. Viitanen, Leena (toim.). Oulu: Oulun yliopisto.
- RATZEL F. 1882: Anthropogeographie Vol. 1 (Vol. 2 1891). Stuttgart.
- RAUMOLIN JUSSI 1976: Dersu Uzala, kolonialismi ja romantiikka. *Suomen Antropologi*. 2: 6-22.
- RAVILA PAAVO 1933a: Kai Donner. Helsinki. FUF XXIII.
- RAVILA PAAVO 1933b: Suomalais-Ugrilainen Seura 1888-1933. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XLVI.
- RECHARDT EERO 1987: Katsaus psykosomatiikkaan. *Käytännön psykosomatiikka*. Aalberg et al. (toim.). Recalledmed.
- REFF DANIEL T. 1991: Anthropological Analysis of Exploration Texts: Cultural Discourse and the Ethnological Import of Fray Marcos de Niza's Journey to Cibola. *American Anthropologist*. 3(93): 636-655.
- RENGGER NICK & HOFFMAN MARK 1992: Modernity, Postmodernism and International Relations. *Postmodernism and the Social Sciences*. Doherty, Joe & Graham, Elspeth & Malek, Mo (eds.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Academic and Professional Ltd.
- RENVALL PENTTI 1983: Nykyajan historiantutkimus. Porvoo: WSOY
- RICOEUR PAUL 1973: The Model of the Text. *New Literary History*. 5: 91-120.
- RIVERS W. H. R. 1906: The Todas. London: Macmillan and Co.

- RIVERS W. H. R. 1910: The Genealogical Method of Anthropological Inquiry. *Sociological Review*. 3: 1-12.
- RIVERS W. H. R. 1913: Report on Anthropological Research outside America. *The Present Condition and Future Needs of the Science of Anthropology*. Rivers, W. H. R. & Jenks, A. E. & Morley, S. G (eds.). Washington:
- RIVERS W. H. R. & JENKS A. E. & MORLEY S. G. 1913: Reports upon the Present Condition and Future Needs of the Science of Anthropology. Washington.
- RODHE EDVARD 1935: Den religiösa liberalismen: Nils Ignell - Viktor Rydberg - Pontus Wikner. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelse.
- ROJOLA LEA 1996: Me kumpikin olemme minä. Leena Krohnin vastavuo- roisuuden etiikasta. *Naissubjekti & postmoderni*. Kosonen Päivi (toim.). Tampere: Gaudeamus.
- ROMMI PIRKKO 1964: Myöntövyvyysuutauksen hahmottuminen Yrjö- Koskisen ja Suomalaisen puolueen toimintalinjaksi. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- ROSALDO RENATO 1986: From the Door of His Tent: The Fieldworker and the Inquisitor. *Writing Culture – The Poetics and Politics of Ethnography*. Clifford, James & Marcus, George E (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- ROSENGREN ANNETTE 1986: Fotografiet och antropologin. *Antropologiska Studier*. 40-41: 2-10.
- RUDNEV A. D. 1905: Lekcii po grammatikè mongol'skago pis'mennago äzyka: citannÿä v 1903-1904 akademiceskom gody. S.-Petersburg.
- RUOHONEN ILKKA 1988: Totuuden tulkintaa. Geertziläisiä näköaloja kulttuurien tutkintaan. *Suomen Antropologi*. 4: 3-17.
- RUOHONEN ILKKA & LAITILA TEUVO 1994: Tulkintojen ja symbolien ytimessä: geertziläinen näkökulma kulttuureihin. *Näköaloja kulttuureihin – Antropologian historiaa ja nykysuuntauksia*. Nisula, Tapio (toim.). Tampere: Gaudeamus.
- RUOTSALAINEN RITVA 1996: Pieni anatominen tutkielma halun metafysiikasta. *Synteesi*. 4: 13-30.
- SAARENHEIMO EERO 1980: Eliel Aspelin-Haapkylä ja hänen päiväkirjansa. *Kirovuosien kronikka. Eliel Aspelin-Haapkylään päiväkirja v. 1905-1917*. Saarenheimo, Eero. Helsinki: SKS.
- SAARINEN SIRKKA 1984: Fenno-ugristiikka ei-eurooppalaisten kansojen tutkimuksena. *Wallinista Wideriin. Suomalaisen kolmannen maailman tutkimuksen perinteistä*. Melasuo, Tuomo (toim.). Tampere: Suomen rauhan- tutkimusyhdistys.
- SAASTAMOINEN A. H.: Matka Ruotsiin ja Saksaan 1915. *Muistelmia aktivismista ja vapaussodasta*. Manninen, Ohto & Määttä, Vesa (toim.). Helsinki: Edita.
- САХАРОВ А. Н. & НОВОСЕЛЪЦЕВ А. П (ред.) 1999: История России С древнейших времен до конца XVIIвека. Москва: Институт Российской Истории РАН.
- SAID EDWARD 1979: Orientalism. New York: Random House.
- SALMI HANNU 1996: "Atoomipommilla kuuhun!" Tekniikan mentaalihistoriaa. Helsinki: Edita.
- SALMINEN TAPANI 2002: Siperian kielten ja kansojen moninaisuus. *Siperia – Taigan ja tundran kansoja*. Lehtinen, Ildikó (toim.). Jyväskylä: Museo-

virasto.

- SALMINEN TIMO 2003: Suomen tieteelliset voittomaat – Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870-1935. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 110.
- SALOKOSKI JUHANI: Esipuhe. *Suomen Antropologi*. 2: 1-3.
- SALZMAN PHILIP C. 1980: Introduction: Processes of Sedentarization as Adaptation and Response. *When Nomads Settle*. Salzman Philip (eds.). New York: Praeger Publishers.
- SANGREN STEVEN P. 1988: Rhetoric and the Authority of Ethnography: "Postmodernism" and the Social Reproduction of Texts. *Current Anthropology*. 29(3): 405-435.
- SANJEK ROGER 1991: The Ethnographic Present. *Man*. 26(4): 609-628.
- SARLIN A. J. 1906: August Engelbrekt Ahlqvist. Hänen elämänsä ja toimintansa. Helsinki: Kansanvalistusseuran elämänkertoja 30.
- SARMELA MATTI 1976: Mitä on antropologia? *Suomen Antropologi* 1: 3-19.
- SARMELA MATTI 1977: Antropologia Suomessa 1976. *Antropologia Suomessa 1976*. Sarmela, Matti & Kajanoja, Pauli & Kurtén, Björn & Jerman, Helena & Järvinen, Irma-Riitta & Knuutila, Seppo (toim.). Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- SARMELA MATTI 1989: Rakennemuutos tulevaisuuteen – Postlokaalinen maailma ja Suomi. Juva: WSOY.
- SARMELA MATTI 1993: Kirjoituksia kulttuuriantropologiasta. Mikkeli: SKS. Suomen Antropologisen Seuran toimituksia 15.
- SCHLUNK MARTIN 1973: Kristillisen lähetystyön historia. Helsinki: Suomen Lähetykseura.
- SCHVINDT THEODOR 1894-1895: Suomalaisia koristeita 1-2. Helsinki: SKS.
- SCHVINDT THEODOR 1982: Ompelu- ja nauhakoristeita. Helsinki: SKS.
- SCOTT DAVID 1992: Criticism and Culture. Theory and Post-Colonial Claims on Anthropological Disciplinarity. *Critique of Anthropology*. 12(4): 371-394.
- SELIGMAN C. G. 1910: The Melanesians of British New Guinea. Cambridge: Cambridge University Press.
- SELÉN KARI 2001: Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918-1944. Helsinki: WSOY.
- SEPPÄLÄ PEKKA 1991: Oikeus vai kohtuus? Afrikkalainen perinnelaki antropologian tutkimuskohteena. *Suomen Antropologi* 4: 27-35.
- SETÄLÄ E. N. 1915: Kansatieteestä ja sen tehtävästä. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja*. XXIX (3) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SETÄLÄ E. N. 1926: Kansatiede, sen ala ja tehtävä. *Suomen suku* 1. Kannisto, A. & Setälä, E. N. & Sirelius, U. T. & Wichmann, Yrjö (toim.). Helsinki. Otava.
- SHIROKOGOROFF S. M. 1923: Anthropology of Northern China. Shanghai: Royal Asiatic Society.
- SHIROKOGOROFF S. M. 1924a: What is Shamanism?
- SHIROKOGOROFF S. M. 1924b: Who are the Northern Chinese? *The Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society*. LV.
- SHIROKOGOROFF S. M. 1924c: Growth of Chinese. *The China Medical Journal*.
- SHIROKOGOROFF S. M. 1970 (1931): Ethnological and Linguistical As-

- pects of the Ural-altaic Hypothesis. The Netherlands: Oosterhout N. B.
- SIKALA ANNA-LEENA 1978: The Rite Technique of the Siberian Shaman. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- SIKALA ANNA-LEENA 1992: Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa. Helsinki: SKS.
- SIKALA ANNA-LEENA 1997: Toisiinsa virtaavat maailmat. *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätöystä*. Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna. Vammala: Suomen Antropologinen seura.
- SIKALA ANNA-LEENA & HOPPÁL MIHÁLY 1992: Studies on Shamanism. Helsinki & Budapest: Finnish Anthropological Society & Akadémiai Kiadó.
- SIKALA JUKKA 1991: Edvard Westermarck etnografina: vertailevan menetelmän traditio. *Suomen Antropologi*. 2: 25-31.
- SIKALA JUKKA 1997: Kulttuurin käsite ja etnografian ongelma. *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätöystä*. Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna. Vammala: Suomen Antropologinen Seura.
- SIIRIÄINEN ARI 1979: Keskiajan Grönlannin kulttuuriekologiaa. *Suomen Antropologi*. 1: 3-14.
- SILTALA JUHA 1985: Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Helsinki: Otava.
- ŠINKARJOV LEONID 1980: Siperia: Historian hämärästä tulevaisuuden haasteisiin – Tosiasioita, mietteitä, ennustuksia. Moskova: Kansankulttuuri.
- SIRELIUS U. T. 1900: Kertomus ostjakkien ja vogulien luo tekemästani kansatieteellisestä tutkimusmatkasta. v.1899-1900. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja XVIII.
- SIRELIUS U. T. 1906: Über die sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen völker: eine vergleichende ethnographische untersucnung mit 607 figuren. Helsingfors: Sociéte finno-ougrienne.
- SIRELIUS U. T. 1906: Suomalainen kalastus. Helsinki: SKS.
- SIRELIUS U. T. 1907: Über die primitiven Wohnungen der finnischen und ob-ugrischen Völker Helsingfors: Finnisch-ugrische Forschungen VI.
- SIRELIUS U. T. 1919: Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia I. Helsinki: Otava.
- SIRELIUS U. T. 1924: Suomalaiset ryijyt: tekstiilihistoriallinen tutkimus. Helsinki: Otava.
- SIRELIUS U. T. 1983: Reise zu den Ostjaken. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja XI.
- SJÖGREN A. J. 1955: Tutkijan tieni. Joki, Aulis (toim.). Helsinki: SKS.
- SPENCER JONATHAN 1989: Anthropology as a Kind of Writing. *Man*. 24(1): 145-164.
- SPIRO MELFORD E. 1982: Oedipus in the Trobriands. Chicago: University of Chicago Press.
- SMITH NEIL 1992: Geography, Difference and the Politics of Scale. *Post-modernism and the Social Sciences*. Doherty, Joe & Graham, Elspeth & Malek, Mo (eds.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Academic and Professional Ltd.
- STADLING JONAS 1912: Shamanismen i Norra Asia. Några drag ur shamanväsendets utveckling bland naturfolken i Sibirien. Stockholm: Cederquists grafiska aktiebolag.
- STEENBY H. P (1905) 1916: An Anthropogeographical Study of the Origin of the Eskimo Culture. København: Bianco Luno.

- STEGMÜLLER WOLFGANG 1976: *The Structure and Dynamics of Theories*. New York: Springer-Verlag.
- STEWEN RIIKKA 1991: Julia Kristeva & teksti. *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovellutuksia*. Viikari, Auli (toim.). Helsinki: SKS. Tietolipas 121.
- STOCKING GEORGE W. Jr. 1968: *Race, Culture and Evolution – Essays in the History of Anthropology*. New York: The Free Press.
- STOCKING GEORGE W. Jr. 1983: *The Ethnographer's Magic: Fieldwork in British Anthropology from Tylor to Malinowski. Observers Observed. Essays on Ethnographic Fieldwork*. Stocking, George W. Jr (ed.) Madison: University of Wisconsin Press.
- STOCKING GEORGE W. Jr. 1986: *Anthropology and the Science of the Irrational: Malinowski's Encounter with Freudian Psychoanalysis. Malinowski, Rives, Benedict and Others. Essays on Culture and Personality*. Stocking George W. Jr. Madison: University of Wisconsin Press.
- STOCKING GEORGE W. Jr. 1987: *Victorian Anthropology*. New York: Free Press.
- STORÅ NILS 1990: *Fem etnologier. Etnologin i Finland i finlandssvenskt perspektiv. Åbo: Etnologiska institutionen vid Åbo akademi*.
- STRATHERN MARILYN 1990: *Out of Context: The Persuasive Fictions of Anthropology. Modernist Anthropology – From Fieldwork to Text*. Mangano, Marc (ed.). Princeton & New Jersey: Princeton University Press.
- STRUGATSKI ARKADI & STRUGATSKI BORIS 1987: *Stalker – Huvi-retki tienpientareelle*. Juva: WSOY.
- SUOJANEN PÄIVIKKI 1982: *Tutkimusstrategia ja tutkijan ideologia. Kulttuurin kenttätutkimus*. Suojanen Päivikki & Saressalo Lassi (toim.). Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.
- SUOJANEN PÄIVIKKI 1996: *Kulttuurien tutkijan arki. Kokemuksia omasta ja vieraasta*. Jyväskylä: Antrokirjat.
- SUOJANEN PÄIVIKKI 2000: *Uskontotieteen portailla. Historiaa ja tutkimussuuntia*. Helsinki: SKS.
- SUOLINNA KIRSTI 1994: *The Relationship between Edvard Westermarck and Abdessalam El-Baqqali. Suomen Antropologi*. 4: 51-55.
- SVEDRUP H. U. 1927-1939: *The Norwegian North Polar Expedition with the "Maud" 1918-1925: Scientific Results*. Bergen.
- SVENSSON IRÉNE 1986: *Världen genon antropologens ögon – tankar om dokumentärfotografi. Antropologiska Studier*. 40-41: 46-50.
- SVINHUFVUD PEHR 1928: *Svinhufvudin kertomukset Siperiasta. Rääkkönen Erkki (toim.)*. Helsinki: Otava.
- SÖDERHOLM STIG 1990: *Liskokuninkaan mytologia – Rituaali ja rock-sankarin kuolema: Jim Morrison – kultin etnografinen tulkinta*. Helsinki: SKS
- SØRENSEN BOLLERUP A. 1951: *Ad Asiens Ukendte Veje. En Beretning om en Rejse fra Shanghai til Egnene Nord for Lhasa og tilbage igen*. Copenhagen: Gyldendal.
- TALLGREN A. M. 1918: *Muinaistutkimuksen työmaalta*. Helsinki: Otava.
- TAMMI PEKKA 1991: *Tekstistä, subtekstistä ja intertekstuaalisista yhteyksistä. Johdatusta Kiril Taranovskin analyysimetodiin. Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovellutuksia*. Viikari, Auli (toim.). Helsinki: SKS. Tietolipas 121.
- TAUSSIG MICHAEL 1987: *Shamanism, Colonialism and the Wild Man. A Study in Terror and Healing*. Chicago: University of Chicago Press.
- TEDLOCK DENNIS 1983: *The Spoken Word and the Work of Interpretation*.

- tion. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- THOMSEN VILHELM 1901: Sur le systeme des consonnes dans la langue Ouigoure. Budapest 1901.
- THOMPSON JOHN M. 1994: An Historical Introduction from the Kievan State to the Present. Boulder: Westview Press.
- TOIVONEN Y. H. 1948: K. F. Karjalainens Ostjakisches Wörterbuch I-II. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- TOPELIUS ZACHARIAS (1875) 1985: Maamme kirja. Helsinki & Porvoo & Juva: WSOY.
- TROUILLOT MICHEL-ROLPH 1991: Anthropology and the Savage Slot. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Fox, Richard G (ed.). Santa Fe: School of American Research Press.
- TUOHIMAA SINIKKA 1996: Hierarkisesta oppositiosta polyseksuaaliseen kuuroon. *Synteesi* 4:2-12.
- TUOHIMAA SINIKKA 1997: Pohjois-Suomen unohdetut naiskirjailijat. *Silmukoita verkossa. Sukupuoli, kirjallisuus ja identiteetti*. Majasaari, Katja & Rytkönen, Marja (toim.). Oulu: Oulun yliopiston taideaineiden ja antropologian laitoksen julkaisuja.
- TUMARKIN DANIL 1982: Miklouho-Maclay and New Guinea. *Travels to New Guinea. Diaries, Letters, Documents*. Miklouho-Maclay, N. Moscow: Progress Publishers.
- TURNER VIKTOR 1977, Variations on a Theme of Liminality. *Secular Ritual*. Sally F. Moore & Barbara G. Myerhoff (eds.). Amsterdam: van Gorcum.
- TYLER STEPHEN A. 1986: Post-Modern Ethnography: From Document of Occult to Occult Document. *Writing Culture – The Poetics and Politics of Ethnography*. Clifford, James & Marcus, George E (eds.). Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- TYLOR EDWARD B. 1903: Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom. Vol. I-II. London.
- TYLLILÄ PEKKA 1980: Nuoren tieteenalan nuoren tutkijan ongelmia. *Juhlakirja Tampereen yliopiston taloudellis-hallinnollisen tiedekunnan täyttäessä 15 vuotta*. Tampere: Tampereen yliopisto. Acta Universitas Tampereensis Ser. A. Vol. 120.
- TÄHKÄ VEIKKO 1997: Mielen rakentuminen ja psykoanalyttinen hoitaminen. Juva: WSOY.
- VÁMBÉRY HERMANN 1878: Etymologisches wörterbuch der turkotatarischen sprachen. Leipzig.
- VAN MAANEN JOHN 1988: Tales of the Field. On Writing Ethnography. Chicago: University of Chicago Press.
- VARES VESA 1996: Vanhasuomalainen Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa. Porvoo & Helsinki & Juva: WSOY.
- VARES VESA & HÄKKINEN KAISA 2001: Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta. Helsinki: WSOY.
- VERRONEN VELI 1988: Masterman ja paradigmman käsite. *Tieteenhistoria – Tieteenkritiikki*. Immonen, Kari (toim.). Turku: Turun yliopisto.
- VIITANEN ERKKI 1982: Nomadism and desertification. *Suomen Antropologi*. 4:181-191.
- VINCENT JOAN 1991: Engaging Historism. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Fox, Richard G (ed.). Santa Fe: School of American

Research Press.

VILJANEN ANNA MARIA 1997: Kaukaa haettua – antropologisia maailmoja, suomalaisia keskusteluita. *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesti kenttätutusta*. Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna. Vammala: Suomen Antropologinen Seura.

VIRTANEN ANNA-MAIJA 1985: Gobineau'n rotuoppi ja germaanien ihannointi. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Kemiläinen, Aira (toim.). Helsinki: SHS.

VIRTANEN ANNA-MAIJA 1986: Suomensukuiset kansat *Politisch-Anthropologische Revuen* kuvaamina. *Kansallisuuskysymyksiä ja rotuasenteita*. Kemiläinen, Aira (toim.). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

ВИТОВ М. В. 1997: Этнография руссково Севера. Москва: Российская академия наук. Институт этнологии и антропологии им Н Н Мнклухо Маклая.

VUORELA TOIVO 1977: Ethnology in Finland Before 1920. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

VUORJOKI RISTO 1932: Pohjois-Pohjalainen Osakunta 1907-1931. *Pohjois-Pohjalainen Osakunta 1907-1932*. Helanen, Vilho & Vuorjoki, Yrjö & Vuorjoki, Risto & Liljeblad, Tahvo & Tolonen, Tarmo J (toim.). Helsinki.

VÄISÄNEN MAIJA 2003: Donner, Otto. Sanskritin ja vertailevan kielen tutkimuksen professori, senaattori. *Suomen kansallisbiografia 2*. Helsinki: SKS.

WEBER MAX 1987: Tiede ammattina ja kutsumuksena. *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka*. Mäkelä, Klaus (toim.) Helsinki: Tammi.

WEBSTER STEVEN 1983: Ethnography as Storytelling. *Dialectical Anthropology*. 8(3): 185-205.

WESTERMARCK EDVARD 1889: The History of Human Marriage. Part. I. *The Origin of Human Marriage*. Helsingfors: Frenckell & Son

WESTERMARCK EDVARD 1906: The Origin and Development of the Moral Ideas. Vol. 1. London: Macmillan & Co.

WESTERMARCK EDVARD 1908: The Origin and Development of the Moral Ideas. Vol. 2. London: Macmillan & Co.

WESTERMARCK EDVARD 1926: The Ritual and Belief in Morocco (Vol. 1 ja Vol. 2) London: Macmillan and Co.

WESTERMARCK EDVARD 1927: Minnen ur mitt liv. Helsingfors: Holger Schildts Förlag.

WESTERMARCK EDVARD 1932: Ethical Relativity. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. International Library of Psychology, Philosophy and Scientific Method.

WESTMAN KNUT B. & von SICARD HARALD 1960: Den kristna missionens historia. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.

WIKAN STEINAR 2000: Johan Koren. Feltzoolog og polar-pioner. Oslo: Chr. Schibstedts Forlag.

WIKLUND K. B. 1890: Lule-lappisches wörterbuch. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia I.

WIKLUND K. B. 1893: Bericht über K. B. Wiklund's reisen in der jahren 1891 und 1892. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XI.

WIKLUND K. B. 1896: Entwurf einer urlappischen lautlehre. Helsingfors.

WOOD ALAN 1990: Siberian Exile in the Eighteenth Century. *Siberica. The Journal of Siberian Studies*. vol. 1(1): 38-63.

WUNDT WILHELM 1911: Völkerpsychologie. Eine untersuchung der
entwicklungsgesetze von sprache, mythus und sitte. Vol. 1 (Vol. 2. 1912).
Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.
ZILLIACUS KONNI 1920: Sortovuosisilta. Poliittisia muistelmia. Porvoo:
WSOY.

KAI DONNERIN JULKAISUT

- DONNER KAI 1909: Vieraiden nimien oikeinkirjoitus. *Virittäjä* 13.
- DONNER KAI 1910: Luettelo Pohjois-Pohjanmaata ja Suomen Lappia käsittelevästä kirjallisuudesta. Jouko I. Helsinki.
- DONNER KAI 1911: Sekalaisia Siperiasta. *Aika* 5.
- DONNER KAI 1912: Bibliografia Ostrobotniensis. Luettelo Pohjanmaata ja Suomen Lappia sekä pohjalaisia henkilöitä ja sukuja käsittelevästä kirjallisuudesta. Helsinki: Pohjalaiset osakunnat.
- DONNER KAI 1912: Förteckning över litteratur behandlande Österbotten och finska Lappmarken samt Österbottiska personer och släkter. Jouko 1.
- DONNER KAI 1912: Salmin murteen kvantiteettisuhteista. *Suomi* IV:9. Yhdessä V. E. Brotheruksen kanssa.
- DONNER KAI 1912: Piirteitä toverikunnan elämästä v. 1904-1906. *Helsingin suomalainen yhteiskoulu 1886-1911*.
- DONNER KAI 1913: Mattias Aleksanteri Castrén. *Valvoja*. 33: 651-661.
- DONNER KAI 1913: Två otryckta föredrag av M. A. Castrén. Joukahainen XIV. Pohjalaisten osakuntien toimittama albumi Joukahainen XIV Matthias Alexander Castrénin muistolle. Helsinki: Pohjalaiset osakunnat.
- DONNER KAI 1913: Eteläisten ostjaki-samojedien luona. Joukahainen XIV. Pohjalaisten osakuntien toimittama albumi Joukahainen XIV Matthias Alexander Castrénin muistolle. Helsinki: Pohjalaiset osakunnat.
- DONNER KAI 1913: Über die reise des K. R. Donner. *FUF* 12, Anz.
- DONNER KAI 1913: Otto Donners literarische Tätigkeit. *JSFO* 28. Yhdessä T. Kaukorannan kanssa.
- DONNER KAI 1914: A Samoyede epic. M. A. Castrénin satavuotismuisto 1913. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja XXX.
- DONNER KAI 1914: Kotiseutututkimustyötä koskeva alustus. *Ylioppilaslehti* 2.
- DONNER KAI 1914: Några ord om Sibirien. *Veckans krönika*.
- DONNER KAI 1914: Dagligt liv hos Samojederna. *December*.
- DONNER KAI 1915: Bland samojeder i Sibirien åren 1911-1913, 1914. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- DONNER KAI 1915: Muutamia havaintoja synnytyksistä Siperian samojeideilla. *Kätilölehti* (20) 3: 33-38.
- DONNER KAI 1915 Tryckalster från storstrejken. Studier tillägnade A. Hultin.
- DONNER KAI 1915: Siperian samojedien keskuudessa vuosina 1911-1913 ja 1914. Helsinki.
- DONNER KAI 1915: Kamassit. Häviävä samojedilaisheimo. *Valvoja* 35.
- DONNER KAI 1915: Matkakertomus lähetetty Suomalais-ugrilaiselle Seuralle 1912. *SUSA* 29.
- DONNER KAI 1915: Bericht über die forschungsreise des K. Donners. *FUF* 13, Anz.
- DONNER KAI 1915: Quant aux résultats de l'expédition de M. Donner. *JSFO* 29.
- DONNER KAI 1915: Самоѣдскій епосъ. Труды Томскаго Общества Изучения Сибири 3.
- DONNER KAI 1916: Samojedien mytologia. Tietosanakirja 7.
- DONNER KAI 1916: Bericht aus Finnland. Die politische Bedeutung der

letzten finnländischen Landtagswahlen. Stockholm.
 DONNER KAI 1918: Bland samojeder i Sibirien åren 1911-1913, 1914. 2. uppl. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
 DONNER KAI 1919: Sibiriska noveller. Helsingfors: Söderström & C:o.
 DONNER KAI 1919: Itsenäisyytemme. Aktivistisia puheita ja kirjoituksia. Jyväskylä: Gummerus.
 DONNER KAI 1919: Quelques traîneaux primitifs. Helsinki: Finnisch-Ugrische Forschungen XV.
 DONNER KAI 1919: Ornaments de la tête et de la chevelure. Quelques mots sur leur signification. Helsinki: Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja XXXVII.
 DONNER KAI 1919: En Överblick av värningsverksamheten i Finland 1915-1916. Jägarbataljonen 27. I.
 DONNER KAI 1919: I anledning av Hennings Söderhjelm's "Skavanker". *Nya argus* 12.
 DONNER KAI 1919: Ett brev från M. A. Castrén till J. V. Snellman. *Arena* 3.
 DONNER KAI 1919: Yleiskatsaus värväystoimintaan Suomessa v. 1915-1916. Suomen Jääkärit I.
 DONNER KAI 1919: Heikki Paasonen †. *Virittäjä* 23.
 DONNER KAI 1919: Beiträge zur Frage nach dem Ursprung der Jenisei-ostjaken. JFSO 37.
 DONNER KAI 1920: Über die anlautenden labialen spiranten und verschlusslaute im samojedischen und uralischen. Helsingfors: Finnischen Litteratur-Gesellschaft.
 DONNER KAI 1920: Über samojedisches š- und s. JSFO 49.
 DONNER KAI 1920: Aktiivisesta toiminnasta Ruotsissa ja Ruotsista käsin vuosina 1916-1918. Suomen Jääkärit II.
 DONNER KAI 1920: Ylioppilaskuntaa Riian rintamalla edustamassa. Juhlajulkaisu Ylioppilastalon 50-vuotisjuhlaan.
 DONNER KAI 1920: Några ord om den aktivistiska verksamheten i och genom Sverige åren 1916-1918. Jägarbataljonen 27.
 DONNER KAI 1920: Minnen från krigsåren. Runar Appelberg.
 DONNER KAI 1921: Jägarrörelsens uppkomst och utveckling intill den ryska revolutionen 1917. Finlands Frihetskrig I. För beredelser och förhistoria. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki toim. Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.
 DONNER KAI 1921: Brev från Kai Donner till E. E. Kaila. Finlands Frihetskrig I. För beredelser och förhistoria. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki toim. Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.
 DONNER KAI 1922: Finlands Frihetskrig.
 DONNER KAI 1921: Jääkäriliikkeen synty ja kehitys Venäjän vallankumoukseen asti 1917. Suomen vapaussota I.
 DONNER KAI 1921: Kirjeitä Kai Donnerilta E. E. Kailalle. Suomen vapaussota I.
 DONNER KAI 1922: Åtgärder: Sverige. Mars 1917 - januari 1918. *Finlands Frihetskrig II. Krigsubrottet och frontbildningen*. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki toim. Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.
 DONNER KAI 1922: Bland samojeder i Sibirien åren 1911-1913, 1914. 3. uppl. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

DONNER KAI 1922: Toimenpiteitä Ruotsissa. Maaliskuu 1917- tammikuu 1918. Suomen vapaussota II.

DONNER KAI 1922: Altaillaiset kielet. Tietosanakirja XI.

DONNER KAI 1922: Johan Reinhold Bergstadi. Tietosanakirja XI.

DONNER KAI 1922: Suomen vapaussodan valmistus: Aktiivinen komitea. Tietosanakirja XI.

DONNER KAI 1923: Siperian Samojedien keskuudessa vuosina 1911-1913 ja 1914. Helsinki: Otava.

DONNER KAI 1923: Altaiska språk. Nordisk familjebok I. 3. uppl.

DONNER KAI 1923: Über anlautendes t' (t'š) und d' (d'ž) im kamassischen und in den ausgestorbenen Sajan-samojedischen mundarten. *FUF* 16.

DONNER KAI 1923: Gold. Sibirischen Novelle. Deutsche Allg. Zeit. *Sonntagsbeil*

DONNER KAI 1924: Verksamheten vid och omkring stockholmsdelegationen. Finlands Frihetskrig IV. Tiden intill den vita offensiven. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki (toim.). Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.

DONNER KAI 1924: Karelen. Nordisk familjebok 2. uppl.

DONNER KAI 1924: Toimintaa Tukholman lähetystössä ja sen ympärillä. Suomen vapaussota IV.

DONNER KAI 1924: Zu den ältesten berührungen zwischen samojedem und türken. *JSFO* 40.

DONNER KAI 1924: Zur vertretung der konsonantenverbindung nasal + homorkaner klusil im Tschaia-dialekt des ostjaksamojedischen. *MSFO* 52.

DONNER KAI 1925: Über soghdisch nöm „Gestz“ und samojedisch nom „Himmel, Gott“. Helsingforsiae: Societas Orientalis Fennica.

DONNER KAI 1925: Anteckningar om eken i Bromarf socken. *Forstlig tidskrift* 42.

DONNER KAI 1926: Om arbetet för åstadkommande av en ordbok över de finska allmogedialekterna. Andra periodiska forskarmötet.

DONNER KAI 1926: Lainvalmistelukunnan ehdotus asemakaavalainsäädännöksi sekä yleiseksi rakennussäännöksi perusteluineen. Helsinki.

DONNER KAI 1926: Suomen kansankielen sanakirjatyö. II määrääikainen tutkijakokous.

DONNER KAI 1926: Samojedinkielinen puhe E. N. Setälälle 27.11.1924.

DONNER KAI 1926: H. Paasonen ostjakisches wörterbuch nach den dialekten an der Konda und am Zugan. zusammengestellt, neu transkribiert und hrsg. von K. Donner. *LSFO* II.

DONNER KAI 1926: Bai den Samojedem in Sibirien. Übers. von. W. H. v. d. Mülbe. Stuttgart.

DONNER KAI 1927: Suomen kansankielen sanakirjatyötä koskeva mietintö. Helsinki: Komiteamietintö N:o 2.

DONNER KAI 1927 Johan Reihold Bergstadi. Kansallinen elämäkerrasto II.

DONNER KAI 1927: Matias Aleksanteri Castrén. Kansallinen elämäkerrasto II.

DONNER KAI 1927: Über das alter der ostjakischen und wogulischen renntierzucht. *FUF* 17.

DONNER KAI 1928: Cerneringen och intagningen av Ino fästning. Fin-

lands Frihetskrig VIII. Kriget slutoperationer i östra Finland. Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki toim. Helsingfors: Holger Schildts Tryckeri.

DONNER KAI 1928: Fontanelli, Louhi, Sampo. Selostus Kotikielen Seuras-
sa 8.XII.1927 pidetystä esitelmästä. Helsinki.

DONNER KAI 1928: Samojedische benennungen der russen. MSFO 57.

DONNER KAI 1928: Gruppen Ausfeld. Finlands frihetskrig VIII.

DONNER KAI 1928: Karjalaisten rotuominaisuudet. Suomen suku II.

DONNER KAI 1928: Inon linnoituksen valtaus ja sotatoimet Viipurin –
Terijoen rataosuuden länsipuolella. Suomen vapaussota VIII.

DONNER KAI 1928: Ausfeldin ryhmä. Suomen vapaussota VIII.

DONNER KAI 1930: Kielimaantieteellisestä tutkimuksesta Suomessa. Hel-
sinki: SKS.

DONNER KAI 1930: Über die Jenisei-ostjaken und ihre Sprache. JSFO
44.

DONNER KAI 1930: A rénszarvansak egy szamojéd nevérol. Emlék kö-
nyv Munkácsi Bernát hetvenedik születésnapja alkalmából. Budapest

DONNER KAI 1931: Genealogisesta tutkimusmenetelmästä ja sen käyttämi-
sestä murteen tutkimuksen palveluksessa. Helsinki: Erillispainos sanakirjasää-
tiön toimitusten 1. osasta.

DONNER KAI 1931: Suhteellinen vaalitapa ja enemmistövaalit. Lapuan
kokouksessa 22.11.30 pidetty esitelmä.

DONNER KAI 1931: Släkten Donner III På Gotland. Helsingfors.

DONNER KAI 1931: Karl Gustaf Emil Mannerheim. Kansallinen elämän-
kerrasto V.

DONNER KAI 1931: Jääkäriajan karakteristiikkaa. *Joululotta*.

DONNER KAI 1931: Helsingin yliopiston kirjaston toiminnan laajentami-
sesta. *Valvoja-aika* 9.

DONNER KAI 1931: M. A. Castrén's memory in Russia. JSFO 45.

DONNER KAI 1931: Rec. Über den vokalismus der ersten Silbe im Jurak-
samojedischen by T. Lehtisalo. *Journal of Royal Asiatic Society*.

DONNER KAI 1931: Zwei neue türkische Runeninschriften. AM. Räsänen
kanssa. JSFO 45.

DONNER KAI 1932: Gustaf Juhan Ramstedt. Kansallinen elämäkerrasto
V.

DONNER KAI 1932: Samojedische Wörterverzeichnisse gesammelt und
neu herausgegeben. MSFO 64.

DONNER KAI 1932: Russische Lehnwörter im Jenisei-ostjakischen. Ann.
ASF. B.27

DONNER KAI 1932: Salamerkit ja santarmit. Vapaussodan kertomuksia I.

DONNER KAI 1932: Inon valtaus. Vapaussodan kertomuksia I.

DONNER KAI 1933: Siperia. Elämä ja entisyys. Helsinki: Otava.

DONNER KAI 1933: Sibirien. Folk och forntid. Helsingfors: Söderström &
C:o.

DONNER KAI 1933: Ethnological Notes about the Yenisey-Ostjak in the
Turukhansk Region. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia
LXVI.

DONNER KAI 1933: The History of Reindeer Breeding. *Journal of the
Royal Asiatic Society*.

DONNER KAI 1933: Siperialaisia arvoituksia. Suomi V:16. Helsinki: Juhla-

kirja Kaarle Krohnin 70-vuotispäiväksi.
 DONNER KAI 1933: Uralilaisista lukusanoista. Helsinki: *Virittäjä* 37.
 DONNER KAI 1933: Über sprachgeographische untersuchungen und ihre ausführung in Finnland. FUF 21.
 DONNER KAI 1933: Uralisches δ'. MSFO 67.
 DONNER KAI 1933: Die Erforschung der finnischen Dialekte. JSFO 46.
 DONNER KAI 1933: Lyhyitä puheita, esitelmiä ja kirjoituksia. Tampere.
 DONNER KAI 1933: Aseneuvottelut Sassnitzin pyökkimetsässä.
 DONNER KAI 1933: Jääkäripataljoonan rintamakäyttö.
 DONNER KAI 1934: Fältmarskalken frihärre Mannerheim. 1-3 uppl. Helsingfors.
 DONNER KAI 1934: Chiffertecken och gendarmerna. Finlands frihetskrig. Minnen och upplevelser II.
 DONNER KAI 1934: Erövringen av Ino. Finlands frihetskrig. Minnen och upplevelser II.
 DONNER KAI 1934: Sotamarsalkka, vapaaherra Mannerheim. 1-2. pain. Porvoo.
 DONNER KAI 1934: Salamerkit ja santarmit. Vapaussodan kertomuksia I.
 DONNER KAI 1934: Lisähuomiointia ansaitsevasta äänteestä. *Virittäjä* 38.
 DONNER KAI 1934: Eräistä aasialaisista lukumerkeistä. Kalevalaseuran vuosikirja 14.
 DONNER KAI 1934: Inon valtaus. Vapaussodan kertomuksia I.
 DONNER KAI 1934: Rec. Lapp Dictionary. By K. Nielsen. *Journal of Royal Asiatic Society*.
 DONNER KAI 1935: Ett hemligt mote I bokskogen vid Sassnitz. Finlands frihetskrig. Minnen och upplevelser II.
 DONNER KAI 1935: Aseneuvottelut Sassnitzin pyökkimetsässä. Vapaussodan kertomuksia II.
 DONNER KAI 1935: Jääkäripataljoonan rintamakäyttö. Vapaussodan kertomuksia II.
 DONNER KAI 1935: Jägarbataljonen vid fronten. Finlands frihetskrig. Minnen och upplevelser II.

Postuumit julkaisut

DONNER KAI 1937: Sotamarsalkka Mannerheim. Porvoo: WSOY.
 DONNER KAI 1937: Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter. Hrsg von J. J. Mikkola und T. Kaukoranta. Ann. ASF. B. 36.
 DONNER KAI 1944: Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik. Hrsg. Von A. J. Joki. LSFO 8. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
 DONNER KAI 1946: La Sibérie: la vie en Sibérie, les temps anciens. Trad. Léon Froman. Paris: Gallimard.
 DONNER KAI 1955: Ketica: Materialien aus dem Ketischen oder Jeniseiostjakischen. Hrsg. A. J. Joki. MSFO 108. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
 DONNER KAI 1956: Kai Donners Kleinere Wörterverzeichnisse aus dem Jurak-, Jenisei- und Tawgysamojedischen und Tungusischen. Hrsg. A. J. Joki. Erip. JSFO 58. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

DONNER KAI 1958: Ketica. aufgezeichnet von Kai Donner 2. Hrsg. A. J. Joki. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
DONNER KAI 1959: Siperialaiskertomuksia. Porvoo: WSOY.
DONNER KAI 1979: Siperian samojedien keskuudessa vuosina 1911-1913 ja 1914. 3. pain. Helsinki: Otava.
DONNER KAI 1997: Sotamarsalkka, vapaaherra Mannerheim. 4. pain. Porvoo: WSOY.

HENKILÖHAKEMISTO

- Abbadurai Arjun 20
 Abercromby John 112, 123, 171, 272
 Abu-Lughod Lila 16
 Adriánov A. V. 90
 Ahlqvist August Engelbrekt (A. Oksanen) 44-45, 65, 86-89, 91-92, 95-96, 112-113, 122-124, 152, 160-161, 260
 Ahlqvist Maria A. 122
 Aho Juhani 176
 Ailio Julius 167, 353
 Ahti Martti 7, 147, 152, 159
 Alapuro Risto 105
 Alho Olli 36
 Andersson J. D. 173
 Andrée August 66, 253-254
 Anhava Jaakko 30
 Anttonen Veikko 46-47, 96
 Aminoff Björn 90, 202-204, 207, 333
 Amundsen Roald 67-69
 Andrejev Nikolai 214
 Andrejev Pän 214
 Antola Ilkka 6
 Anučin Dmitrij Nikolaevič 203, 207
 Appelgren (-Kivalo) Hjalmar 64, 353
 Arbaldäiev Aleksei 209, 211-212, 265, 293
 Arbaldäiev Evdakim 293
 Arneberg Helmi 175-176
 Arneberg Lydia 176
 Arwidsson Adolf Ivar 40, 297
 Asad Talal 14
 Aspelin Johan Reinhold 167
 Assmuth Laura 140
 Backlund H. G. 191
 Bajakin 217
 Balfour Francis Maitland 71
 Baudrillard Jean 13
 Baumann Zygmunt 2, 9, 13
 Barmin Aleksei 212
 Barthes Roland 11, 12
 Bastian Adolf 51, 54, 61
 Benedict Ruth 13, 88,
 Berdnikov Ivan Ivanovič iv, 207, 218, 225, 274, 277, 360
 Bergman Sten 66-67
 Bergroth Ernst Ewald 86, 122
 Bergstadi Johan Reinhold 111, 119
 Birket-Smith Kaj 61-63, 194, 197, 353-354
 Blumenbach Friedrich
 Boas Franz 51, 69, 70, 74, 77, 81, 141, 278, 348
 Boehm Emil 86-87, 96, 122
 Bogoras Vladimir Germanovič 109, 192
 Bolinder G. 195
 Bonsdorff Hjalmar von 153
 Bonsdorff Greta (Margareta) von 153, 198
 Boon James A. 80
 Bopp Franz 42,
 Brinton Daniel Garrison 174
 Brodrick Alan H. 197
 Brotherus Wilfrid 153-154, 172, 177, 228, 242, 368
 Bruhn Edvard 156
 Bruns Walther 195
 Buntz Matti 53
 Castrén Christian 119
 Castrén Matthias Alexander 3, 7, 28, 44, 45, 60, 64-66, 84-89, 92, 94-95, 104, 106, 108, 110-113, 119-126, 133, 136-137, 141, 144-146, 160, 164, 166, 169, 171, 175, 177, 180-181, 188, 195, 202, 235, 249-253, 255, 260, 260, 263, 268-269, 271, 273, 283, 285, 292, 297, 300, 307-308, 315, 323, 347-348, 351-353, 355, 374-375
 Carpendale C. C. 92
 Chaillu Paul du 70
 Čihačov Peter Aleksandrovič 134
 Czaplicka Maria Antonina. 49, 52, 81-83, 96, 137-141, 259, 261, 280, 287, 291, 302-303, 307-308, 310, 315-317, 327, 353-353, 375
 Clifford James 14-15, 17, 24, 365,
 Crapanzano Vincent 14, 16, 185
 Christensen G. K. 82
 Cohen Dennis M. 196
 Collinder Björn 174
 Collins David N. 140
 Crane Diana 178-179
 Curtis Dora 82,
 Cushing Frank Hamilton 81
 Cygnaeus Uno 112, 145
 Darwinin Charles 37, 52-53
 Davenport Charles 60
 Derrida Jacques 13
 Doherty Joe 22
 Donner Anders 142
 Donner Eva Lovisa Wilhelmina 198
 Donner Harry Otto 143, 198
 Donner Joachim 142
 Donner Joakim Jalmar 199
 Donner Jörn 265, 347, 370
 Donner Jürgen 142
 Donner Kristina Margareta 191, 199
 Donner Otto 3, 44, 112, 142-145, 150-151, 160, 168, 170, 179, 181-182, 194, 198, 249, 255, 324, 343-344, 353, 374
 Donner Uno 204, 223
 Dibikov Ilja 191, 192, 265-267, 270, 285,

- 295, 306, 321, 329, 335-336, 355
- Djurberg Daniel 1-2
- Dolgunov Ilja 210,
- McDougall William 49, 72, 81
- Douglas Mary 13
- Drummond Thomas 70,
- Duckworth Wynfrid Laurence Henry 49, 173
- Durkheim Émile 38, 51, 76, 278
- Edwards W. F. 28
- Egeden Hans 62
- El-Baqqali Abdessalam 37
- Éliade Mircea 286
- Ellsworth Lincoln 68
- Eneberg Karl Fredrik 142-143, 370
- Erikson Erik H. 26, 35,
- Estlander B. 119
- Europaeus Aarne 147
- Evans-Pritchard Edward Evan 49, 114
- Fabian Johannes 20
- Fellmann Jakob 110
- Fischer Michael M. J. 14
- Firth Raymond 49, 114
- Flaubert Gustave 370
- Fox Richard G. 14, 365
- Forström Petter 162-163
- Forsyth James 100
- Fortes Meyer 49
- Foster Michael 71
- Foucault Michel 13
- Fraser John Foster 361-364
- Frazer James 48, 49, 51, 71, 74-76, 79-80, 173, 259, 278-279, 281, 346
- Frækel Knut 66
- Franklin John 68
- Freire-Marrero Barbara 49, 81
- Freud Sigmund 35, 38, 74, 78, 367
- Galkin Ivan 100
- Galton Francis 73
- Ganander Christfried 297
- Geertz Clifford 13, 17-19, 21, 24-25, 77-78, 105
- Gellner Ernest 105
- Genetz Arvid 182, 249, 344
- Gerich Paul von 162
- Gahn Alexander 194
- Gini Corrado 197
- Ginzburg Carlo 17
- Girard René 276
- Gluharev Mihail Jakovlevič 103
- Gobineau Arthur de 57
- Gothón René 7, 261
- Gottlund Carl Axel 40, 297, 355-365
- Grafström E. 158
- Graham Elspeth 22
- Granö Johannes 64
- Granö Johannes Gabriel 3, 54, 63, 64, 89, 93-95, 113, 126-127, 133, 175, 195, 264-265, 353
- Granqvist Hilma 39, 172, 193
- Griffith Belver C. 111, 178-179
- Grimm Jacob 42, 143
- Gripenberg Bertel 161
- Grönroos Leo 93
- Gustafsson Fridolf 170
- Guzaul 215
- Haavio-Mannila Elina 36-37, 40
- Habermas Jürgen 13
- Haddon Alfred Cort 5, 29, 48-49, 51, 69-73, 77, 89, 173-174, 193, 196-197, 247, 259, 346
- Halén Harry 6
- Hall Henry Usher 82-83
- Hansteen Christopher 65
- Harva (Holmberg) Uno 6, 40, 43, 46-47, 84, 95-96, 184, 187-189, 283, 290
- Hastrup Kirsten 21
- Hatt Gudmund 62-63, 194, 223, 225, 334, 353-354
- Haviland Maud 82
- Hedin Sven 61, 63, 195
- Heikel Axel Olai 28, 44-46, 64, 161, 167
- Heikkinen Johan Alfred 156
- Heikkinen Olavi 6
- Herbart Johann 55
- Herder Johann G. von 55
- Hertz Arthur 204, 223-224
- Hildén Kaarlo 94
- Hiltunen Sinikka 30
- Hirn Yrjö 39, 72
- Hjelt Edvard 154
- Hobsbawn Eric 105-106
- Hocart Arthur Maurice 49, 81
- Hoffman-Krayer Eduard 46
- Hobhouse Leonard Trelawney 49
- Holm Gustaf 62
- Holma Harri 168, 175
- Holsti Rudolf 39-40
- Honkasalo Marja-Liisa 357
- Honko Lauri 28, 32-33, 136
- Hoppál Mihály 289
- Humboldt Alexander 53-55
- Humboldt Wilhelm 53, 55
- Häkkinen Kaisa 185
- Hämäläinen Albert 46
- Hämäläisen Anders 213
- Hämäläinen Onni 162
- Ignatius Hannes 162
- Ihanus Juhani 36
- Iivana III Suuri 99
- Iivana IV Julma 99
- Ikonen Pentti 369
- Illik 100
- Ingman Lauri 163
- Jaberg Karl 190
- Jackson Hughlings 72
- Jadne Matvei 191-192
- Jakobsson Santeri 217

Janhunen Juha 105
 Jankó János 45, 83, 96-97
 Jevsejjev Timofei 45
 Jochelson Vladimir Ili'č 135
 Johansen Fredrik 67,
 Johnson John (Juhana Juhananpoika
     Koivisto) 123
 Joki Aulis Johannes 7, 120, 262
 Jokinen Arja 23
 Jyränmaa K. A. 186
 Järnefelt Johan 191
 Jäägo 215, 217, 225, 265-266
 Kaarle XII 102
 Kaila Elmo Edvard 7, 160-162
 Kaidalov Prohor 241, 255
 Kalela Jorma 5, 9
 Kalima Jalo 180
 Kannisto Artturi 89, 92, 188, 353
 Karjalainen Kustaa Fredrik 3, 44, 83, 89,
     91-92, 95, 112-113, 124-126, 171,
     180, 182, 217, 224, 244, 246, 252-
     253, 280-281, 285, 287, 291, 302,
     307, 313, 315, 319-320, 322-324,
     353, 374
 Kargatšov Jefremka 265
 Karlsson Fred 182
 Karsten Rafael 39, 49, 52, 72, 81, 172,
     193, 345
 Karttunen Klaus 6, 36,
 Kelles Anita (Kelles-Viitanen) 130, 229,
     238, 258
 Kennan George 363
 Kettunen Lauri 184, 189
 Keys Ancel 338
 Kinnunen Taina 23
 Kivekäs-Stenbäck Matti 149
 Klaproth Julius 59, 251
 Kokko Väinö 154, 217
 Koltso Ivan 99
 Koren Johan 68-69
 Kotilainen Eija-Maija 83
 Kotshiador Elisejka 206
 Kraitschek Gustav 60
 Kristeva Julia 13, 351, 367
 Krahn Jakob 168
 Krohn Julius 40-41
 Krohn Kaarle 40-43, 47, 167, 177-178,
     188, 224, 244, 296-298, 324
 Krohn Helmi 43
 Kuhn Franz Felix Adalbert 143
 Kuhn Thomas Samuel vii, 17, 31-33, 40
 Kuper Adam 5, 74-76
 Kurs Ott 30
 Kutšum 99
 Kuusi Matti 41
 Kuussaari Eero 166-167
 Kyngrak 127, 264
 Lacan Jacques 13, 367
 Lackman Matti 154, 158
 Ladurie Le Roy 17
 Laestadius Lars Levi 263
 Lagerborg Rolf 39
 Lagus Johan 175
 Landtman Gunnar 39, 49, 52, 72, 81,
     172, 193, 197, 345
 Laufer Berthold , 353-354
 Layard John 49, 81
 Lazarus Moritz 55
 Leibniz Gottfried Wilhelm 109
 Lehtisalo Toivo Vilho (Löfgrén) viii, 3,
     89, 92, 113, 127-130, 171, 179-
     181, 184, 188, 191, 222, 230, 262,
     265, 308, 310, 313-314, 316, 353,
     355-356
 Lehtonen Juhani U. E. 6, 84, 96,
 Lehtonen Mikko 360
 McLennan John 37, 278
 Leach Edmund 49, 51
 Lesche Carl 26
 Leščinski Filofei 103
 Levi-Strauss Claude 11-13, 17
 Liljeblad Tahvo 190
 London Jack 255
 Lowie Robert H. 5, 141
 Luschan Felix von 58
 Lyotard Jean-François 10, 12-13
 Löfgren Gustaf 127
 Lönnqvist Bo 273
 Lönnrot Elias 40, 104, 110, 112, 119,
     122, 145, 160, 296-298
 Löytönen Markku 6
 Maanen John Van 77-78, 113-115, 117-
     118, 120, 141, 355
 Mach Ernst 76
 Makarij 90, 202, 243, 360
 Malinowski Bronislaw 18, 49, 51-52,
     69, 74-81, 114, 128-129, 173, 259,
     277, 348-349, 375
 Malinowski Lucia 76
 Malek Mo 22
 Malm Hilda Rosina Louise 142
 Malm Peter 142
 Malmberg Lauri 162
 Mannerheim Carl Gustav Emil 90, 93-
     95, 160-164, 168-169, 199
 Manninen Vesa 253
 Marcus George E. 14
 Marrett R. R. 48-49, 51, 76, 81, 137,
     261
 Matai 127, 261
 Maxmontan Nikolai 157
 Mead Margaret 13, 18, 37
 Mechelin Leo 39
 Mendelev Dimitri 60
 Michikha 140
 Middendorf Alexander Fedorovič 65
 Mikkola Jooseppi Julius 186
 Mikluho-Maklaj Nikolai 70, 77, 348
 Morgan Lewis Henry 37
 Mullins Nicolas C. 111, 178-179

Munck Johan Reinhold 142
 Munck Wilhelmina (Minette) Sofia
     Charlotta 142, 198
 Müller Max 59, 143, 151,
 Myers Charles S. 49, 51, 72-73, 81, 173
 Mylius-Erichsen Ludvig 62
 Nairn Tom 105
 Nansen Fridtjof 66-68, 189, 195, 246,
     253-255, 353-354
 Napoleon I Bonaparte 67
 Nervander Johan Jakob 145
 Nielsen Konrad 193, 316
 Nietzsche Freidrich 88
 Nikitin Gavril 191-192
 Nikolai II 39
 Nikon 104
 Nikander Gabriel 47
 Nordenskiöld Adolf Erik 62, 64-66, 101
 Nordenstam J. M. 122
 Nordenstreng R. 271
 Nordström V. V. 170
 Nummelin Ragnar 184
 Nygård Toivo 154
 Ojansuu Heikki 181-184, 189, 193
 Oldenburg Sergei 201
 Oldshigaid Olëshka 205, 243, 265
 Oldžigin Aleksej iv, 270
 Oldžigin Oleška 205
 Onis Federico de 10
 Ortney Sherry 367
 Paasonen Heikki 43-44, 90, 92, 97, 112,
     170, 177, 182, 223-224, 244, 246,
     353-354
 Palander A. L. 65
 Pallas Peter Simon 137
 Partte 129
 Patkanoff S. 137
 Pearson Karl 60
 Penka Karl 60
 Pentikäinen Juha 35, 263
 Pentti Samuel Johannes 163, 175
 Perfiljev Maksim 100
 Perry Robert E. 68
 Perry William 48-49
 Petri B. E. 103, 354
 Pietari I Suuri 109
 Pipping Rolf 39-40
 Pjanda Pantelei Deminov 100
 Pojarkov Vasilij 100
 Pokrovskij Pavel 209, 360
 Poppe Nikolaj Nikolaevič 192-193
 Poppius Abraham 297
 Popov 274
 Porthan Henrik 40, 42, 104,
 Potanin Grigorij Nikolaevič 90, 136,
     203, 207
 Pratt Mary Louise 14
 Presas Arkadius 145-146
 Pukkol iv, 217, 256, 266
 Puuronen Anne 23
 Pyrš Pavel 205
 Pyyryng 127
 Pälsi Sakari Lemmitty 3, 90, 92-93, 97,
     113, 131-133, 175, 230, 260, 264-
     265, 318, 320-321, 347-348, 353,
     374-375
 Päätaalo Kalle 126
 Qvigstad Just 195
 Quatrefages Armand de 57-58
 Quigginin A. H. 5
 Rabbe Frans Johan 283
 Rabinow Paul 14
 Radcliffe-Brown Alfred Reginald 49,
     51-52, 81, 277
 Radloff Wilhelm Friedrich 54, 64, 90,
     133-137, 140-141, 201, 353-355
 Ramsey Wilhelm 94
 Ramstedt Gustav John 6-7, 84, 90, 93-
     95, 108, 131, 169-170, 182-183,
     224, 343-344, 353, 374
 Rapola Martti 184
 Rask Rasmus 42, 59, 63
 Rasmussen Knut 62, 194-195, 354
 Ratzel Friedrich 54, 61-62
 Ravila Paavo 189
 Ray Sydney H. 71
 Reff Daniel 365
 Rehbinder Robert Henrik 109
 Renvall Pentti 8
 Repo Feodor (Heikki) 155
 Retzius Anders 59-60
 Retzius Gustav 60
 Reuter Julio 39
 Ricoeur Paul 4
 Rihniemi Elja 161
 Rinta-Nikkola Samuel I
 Ritter Karl 54
 Rivers William Halse Rivers 48-49, 51,
     72-74, 76-77, 81, 173-174, 247,
     346
 Rizov R. 223- 224
 Rorty Richard 13
 Rosaldo Renato 14
 Rosberg J. E. 94
 Rosenberg Holger 362-364
 Roshilen 132
 Rudnev Andrej 90, 170, 201
 Rumjancev Nikolaj Petrovič 109
 Runeberg Arne 39
 Runeberg Johan Ludvig 145, 149, 164
 Ruotsalainen Ritva 367, 372
 Ruuth Yrjö 154
 Saïd Edvard 14
 Salminen Tapani 30
 Salminen Timo 4, 29, 133,
 Salminen Väinö 41
 Sanjek Roger 21
 Sapir Edward 13
 Sarmela Matti 27, 36, 282, 297-298, 322
 Saussure Ferdinand de 11, 108

- Schmidt Friedrich 65
Schvindt Theodor 28, 44
Schieffner Franz Anton von 119, 143
Scott Robert Falcon 68, 255
Seligman Charles Gabriel 37, 48-49, 51-52, 71-73, 77, 81, 173, 193, 196-197, 346
Semjonov Miki 215
Šen Huei 310
Serjakov Konstantin Aleksandrovič 243
Setälä Emil Nestor 28-29, 39, 41-44, 47, 56, 66, 89, 112, 126, 169-170, 173, 177, 181-185, 187, 190, 201, 202, 207, 223-226, 247-250, 255, 281, 344, 353-354, 374
Shackleton Ernest 68
Širokogoroff Sergej Mihajlovič 107-109, 286-287
Siikala Anna-Leena 21, 262
Siikala Jukka 19, 37, 52, 98
Siltala Juha 164
Sinder Ernst 271
Sirelius Uno Taavi 6, 28-29, 44-46, 84, 90, 95-97, 112, 183-184, 223-224, 243, 245, 260, 318, 327, 353
Sjögren Anders Johan 28, 40, 109-111, 167, 171, 180, 251, 252, 297
Sladen Percy 81
Smith Elliot 48
Snellman Johan Vilhelm 104, 145, 164
Snellman Olli 147, 175
Sontag Susan 13
Sotavalta Arvo Aukusti 181, 191
Spencer Herbert 37, 52, 278
Speranski Mihail 317
Stadling Jonas Johnson 177
Steenby H. P. 62-63
Steinthal Heymann 55
Stenbäck Lars (Lauri) Jakob 145
Stocking Jr George W. 5, 51-52, 80
Stolypin Pjotr Arkad'evič 317
Storå Nils 29
Strindberg Nils 66
Strugatski Arkadi 26
Strugatski Boris 26
Ståhlberg Kaarlo Juho 160
Sundman Nikolai 86
Suojanen Päivikki 36, 258
Subbót 127
Sverdrup Harald Ulrik 68
Svinhufvud Pehr Evind 103, 163-164, Swan William 104
Swantz Marja-Liisa 263
Szymanski Adam 361-362, 364-366
Söderholm Stig 23
Sørensen Arthur Bollerup 63, Tallgren Aarne Michaël (Mikko) 167, 272, 353
Tallqvist Axel Henrik Hjalmar 195
Tapaninen Anna-Maria 140
Taussig Michael 16
Tedlock Dennis 16
Tejkov (toinen Tejkov-niminen kieli-mestari) 205
Tejkov Ivan Nikolaevič (Peterburgskij) 205
Tengström Natalia 119
Tesenfitz 142
Thornton Robert 14
Thomsen Christian Jürgensen 61
Thomsen Kristiane Noline 43
Thomsen Wilhelm 63-64, 170, 182, 194, Timofejevič Jermak 99
Toivonen Yrjö Henrik 124
Topelius Zachris 104, 112, 145
Toska 129
Tungerek 127
Tunkelo Emil Augusti 170, 176
Turner Victor 13, 108, 226
Tylor Edward Burnett 37, 48-49, 51, 69, 73, 78, 278, 280-281, 346
Tyler Stephen A. 14, 16
Tyllilä Pekka 33
Töme 127
Török Aurel von 60
Tähkä Veikko 356-360
Ufer H. 194
Vainio Edvard August 86
Vámbery Armin 133
Vanja 299
Vaškin Feodor 205
Venjaminov Innokenti 103
Venturi Robert 13
Vilkitski Boris Andrejevič 101
Vilkuna Kustaa 190
Vincent Joan 80
Walden Rudolf 160, 162
Wallance Alfred Russel 37, 162
Wallin Georg August 89, 370
Wegelius Karl Albert 156
Westermarck Edvard 36-40, 42, 47-49, 51, 72, 77-78, 81, 84, 89, 140, 151, 172-173, 177-178, 193, 196-198, 261, 345, 348
Whitehouse Lilian 173, 226
Wheeler Gerald Camden 48-49, 81
Wichmann Seth Edvin 223-224, 227-228, 234, 237-238, 244
Wichmann Yrjö Jooseppi 170, 181, 183-185
Wiebe Donald 15
Wiklund Karl Bernhard 44, 66, 183, 194-195, 249-250, 344, 354
Wikman K. Rob. V. 47
Wilkin Anthony 71, 81, 278
Wilson Woodrow 155
Wirchow Rudolf 57-58, 60, 272, 354
Witte Sergei 103
Wulff Kurt 63, 194
Wundt Wilhelm 55-57, 76, 282

Wuorentaus Yrjö 191
Zenia 129
Zichy Jenő 45
Zilliacus Konni 39

Zubrëkovski Gavril 210, 211
Åkerman Harald 162
Åimä Frans 147, 149, 175, 186, 190-
191, 223

PAIKKAHAKEMISTO

- Aasia 54, 90, 94, 98, 110, 112, 168-169,
171, 195-196, 279
Abaläkova 209, 219-222, 225, 227, 243,
267, 335
Afrikka 20, 38, 52
Aginskoe 219-220, 226
Agul 222, 226
Agulskaja 222, 226
Alaska 195, 255
Alataun 134
Aleksandrovskoe 217
Algeria 14
Altai 64, 111, 133
Amerikka 54, 63, 68, 194
Amur 100
Anadyr 131, 195
Angara 1, 100
Arkangel 45, 110, 119, 127
Äs-joyon 217, 226
Atchinesen saari 81
Aunus 160, 297
Baikal 1, 100, 119, 310, 364
Baraban arosoot 207
Barguzin 101
Barnaul 133-134
Beresov 86, 91, 99
Beringinsalmi 30, 69, 310
Berliini 55, 58, 133
Bezmenno 224
Bolšezemel 313
Čaja 295, 328
Cambridge 50, 51, 173
Chantaika 224
Čulkova 224
Demjanka 124, 322
Demjanskoe 226
Dudinka 213-124, 224, 274
Egypti 81
Englanti 37, 59, 66, 72, 81-82, 179, 197,
259, 345
Etelä-Amerikka 54
Etelä-Intia 73
Etelänapamanner 68-69
Euraasia 65, 188, 283, 286
Eurooppa 189
Framnäs 232, 234
Golchikha 83
Grönlanti 62-64, 67, 194, 349
Guinea 81
Göttingen 55
Habarova 65
Hailuoto 190
Hauho 190
Helsinki 191-193, 201, 223, 225-226
Huippuvuoret 64, 66-68
Hyvinkää 156, 191
Inkeri 160, 297
Intia 73
Irbej 222, 226
Irkutski 69, 364,
Irtysk 222
Iso-Britannia 51, 80, 159, 220
Italia 70
Itävalta 66
Ivaška 224
Jakutsk 69, 100
Jamal 310
Janov stan 224
Jangys Agasch 134
Japani 95, 131, 183, 320-321
Jartsevskoe 224
Jelets 315
Jeniseisk 82, 100, 210-212, 224, 251,
268
Jenisei 269
Jäämeri 103
Kamtšatkan niemimaa 1, 131, 187
Kanada 63, 279
Kan 222, 226
Qaral ky 225
Karasina 224, 274
Kargasok 204, 223
Karjala 109-110, 271, 297
Kas 209, 333
Kasym 253
Quöttel ky
Kaukasus 138
Kazan 45, 95, 100, 111, 133
Kemijokilaakso 147, 197
Ket 209, 237, 284, 288, 296
Kiina 63, 104, 107-108, 133, 169, 292,
337
Kiriwina 76
Kiseležskij pesok
Kljukvennaja 226
Kokkola 142
Koksu-Thal 134-135
Kolgujak 188, 204-206, 217, 223, 225,
243, 266, 328
Kolokolnyja 224,
Kolpašovo 205, 218, 225-226
Kolyvan 1, 103
Konda 124, 322
Konstantinopoli 103, 243
Krakova 75-76
Krasnojarsk 82, 207, 218, 222, 224, 226,
307
Kristiania 187
Kungus 222, 226
Kuolan niemimaa 69, 110, 189
Kuopio 122
Kyäl mäto-pärø 225
Kytmanov 212
Königsberg 55

Kööpenhamina 61-63, 194
 Lappi 106, 109-110, 147, 334
 Larjatskoe 215-217, 225, 241, 253, 255,
 269, 320
 Libau 157
 Leipzig 28, 76
 Lena 346
 Leningrad 191, 266
 Lokkon-tuu 31, 216
 Lontoo 31, 39, 49, 67, 71, 76, 78, 172,
 178, 197, 261
 Lukjanovo 224
 Luoteisväylä 68
 Lõzəl to 215
 Lybeck 142
 Mabuigsaari 71-72
 Maksimkin Jar 209-210, 224, 279, 333,
 360
 Makovskoe 212, 224, 240
 Markova 224
 Melanesia 20, 75
 Milwaukee 12
 Minussinsk 211
 Miroedinskoe 224
 Monastyrskaja
 Monastyrskoe 213-214, 224, 273
 Mongolia 63, 94, 111, 131
 Moskova 82, 99-101, 103, 109
 Mosul 142
 Murmanski 195
 Murraynsaaret 71
 Mäntsälä 163
 Nadgornaja 226
 Najtskajin 65
 Napäs 206-207, 223,
 Naples 70
 Narym 99, 202, 204-205, 217-218, 223-
 226, 231, 243, 245, 273, 292, 299,
 316, 319, 324, 357,
 Nasym 253
 Neuvostoliitto 263
 Nevalinna 142
 Nilgiri Hills 73
 Narəl to 225
 Njälina 222
 Nome 195
 Norja 62, 66-67, 69, 82, 106, 186-187,
 193-195
 Novaja Zemlja 64, 69, 195
 Novo-Nikolajevsk 202, 223, 225
 Nutschoitj 65
 Ob 89, 99, 201, 225, 252
 Obdorsk 99, 110, 120, 129
 Ob-Jenisein kanava 209
 Ohteüri 225
 Omsk 94, 202, 223, 225
 Oslo 69, 186, 199, 314
 Oulu 119, 156
 Oxford 48-49, 50, 81, 139, 261
 Paņas 217, 225
 Perm 45, 202, 223, 225-226, 271
 Persia 196
 Petsamo 47
 Pietari 81, 87, 90, 100, 105, 109-111,
 130, 159, 161-162, 169, 176, 201,
 213, 223, 225-226, 230, 361
 Piquet 134,
 Pitlekajin 65
 Podkamennaja-Tunguska 213, 224
 Pohjanmaa 142, 145, 147, 157
 Pohjoismaat 29, 46, 61, 66, 69, 84, 193
 Pohjoisnapa 66-68, 195, 253-254
 Point Barrow 68
 Poqqól ky 215, 224
 Preussi 63
 Pultava 102
 Puola 75, 138, 348, 366
 Pöytyä 127
 Ranska 14, 52-53, 66-67, 143, 159, 348
 Riianlahti 157
 Rooma 197, 292
 Ruotsi 2, 37, 41, 62, 64-67, 98, 106,
 142, 156-157, 159, 167-168, 186,
 193-195, 355, 361
 Rybinskoe 208, 219, 222, 226
 Sajain 63-64, 111, 119, 207, 219, 270,
 311, 316, 333-334, 346
 Saksa 66, 68, 70, 154-157, 159, 167-
 168, 194-195, 220, 268, 348
 Samara 96
 Samarova 253, 320
 Särämürel ëd 225
 Sassnitz 157
 Selivaniha 224
 Skandinavia 57, 61, 62, 66, 189, 349,
 374,
 Sjoida 308
 Sob 315
 Sudan 81
 Surgut 91, 99, 218, 222, 226, 251-253,
 299
 Sym 313
 Sveitsi 57, 364
 Taimyrin niemimaa 270, 299
 Tampere 158, 164, 199
 Tanska 62-63, 66-67, 193-195
 Tas 214-215, 217, 224, 251-253, 289,
 292-293, 299, 306, 311-314, 316,
 319, 324, 327-331, 336-337
 Terijoki 158-159
 Tiapka 65
 Tirinka 224
 Tjuhterevo 226
 Tjumen 99, 218, 222, 226
 Tobolgina 217, 225
 Tobolsk 99, 100, 103, 119, 123-124,
 171, 218, 222, 226, 252-253, 264
 Togur 207, 224, 283
 Tomsk 90, 100, 103, 149, 171, 173, 176-
 177, 202-207, 209-211, 218, 222-

226, 230-231, 243, 253, 268, 273,
 328, 333, 335, 347,
 Torres 70-73, 76, 81, 173-174, 196, 346
 Trobriand 77, 80, 259,
 Troicko-zaozernaja 226
 Tromssa 67
 Tshylum 222
 Tšulyšman 134
 Tšöltšy 134
 Tukholma 62, 142, 156-157, 198, 271
 Tura 99
 Turku 38
 Turuhan 289
 Turuhansk 82, 207, 209, 212-214, 218,
 224, 249, 252, 266, 273-274, 299,
 310, 333, 337, 357, 360
 Tym 206, 210, 217, 223, 284, 288-290,
 293, 296, 299, 317, 324
 Tymšk 103, 202, 204-207, 217, 223-
 225, 231, 233, 243, 253, 273, 357,
 360, 368-370, 372
 Tyynenmeren saaret 52, 81,
 Tyyni valtameri 159
 Ugumagova 208, 224
 Uner 226
 Unkari 57, 143, 155, 171-172
 Uppsala 66, 183
 Ural 64, 112, 126, 170, 271
 Urljukova 224
 Usva 308
 Ust' -Kamtsatka 320
 Ust' -Ozjornaja 224
 Uusi Amerikka 364
 Vah 217, 251-252, 266, 293, 315, 320,
 324
 Varangerin vuono 110
 Varozejka 224
 Varsova 81-82, 366
 Vasjugan 205,223, 253, 302, 328, 335
 Vladivostok 103
 Verhne-Uranskoe 226
 Verhojansk 69
 Veskov Jar 207, 217, 224-224, 266
 Viena 41, 161, 167, 271-272, 297-298,
 351
 Vienan Karjala 165, 297
 Vienanmeri 45, 69
 Vietnam 14
 Viro 41, 94, 165
 Vitim 101
 Vitö 66
 Vjatka 202, 223, 225-226
 Volga 45, 122, 170
 Vologda 202, 223
 Vorogovo 212-213, 224
 Vorosheika 212, 240
 Västerön saari 157
 Waigatsch-saari 65
 Yhdysvallat 66,
 Ylinen Inbatskoe 213, 224
 Zubrekova 224